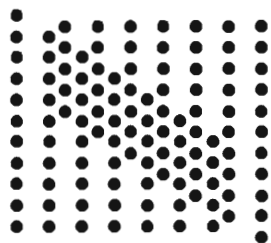

35

RAZPRAVE *in*
GRADIVO
TREATISES AND DOCUMENTS

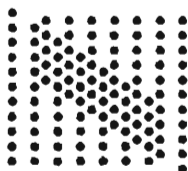

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA
INSTITUTE FOR ETHNIC STUDIES
Ljubljana, 1999

RAZPRAVE IN GRADIVO

TREATISES AND DOCUMENTS

35

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA
INSTITUTE FOR ETHNIC STUDIES
LJUBLJANA, 1999

RAZPRAVE IN GRADIVO - TREATISES AND DOCUMENTS

REVIJA ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA - JOURNAL OF ETHNIC STUDIES

UDK-UDC 323.15.342.4 (058)

ISSN 0354-0286

UREDNIŠKI ODBOR - EDITORIAL BOARD

Mag. Boris Jesih, mag. Vera Klopčič, dr. Miran Komac, Marinka Lazič, dr. Avguštin Malle, dr. Albina Nečak Lük, Milan Pahor, Janez Stergar, Mojca Medvešek

ODGOVORNI UREDNIK - EDITOR IN CHARGE

Mag. Boris Jesih

PREVODI - TRANSLATION

Meta Gostinčar Cerar, Jana Kranjec Menaše

OBLIKOVANJE - DESIGN

Jana Kuharič

TISK - PRINTED BY

Eurota d.o.o.

ZALOŽIL IN IZDAL - PUBLISHED AND EDITED BY

Inštitut za narodnostna vprašanja - Institute for Ethnic Studies
SI, 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26. tel.: 386 (061) 20 01 87 0, fax 210-964

PREDSTAVNIK - REPRESENTATIVE

Dr. Mitja Žagar

REVIJO SOFINANCIRA - CO-FINANCED BY

Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije
Ministry of Science and Technology of the Republic of Slovenia

KAZALO

VSEBINSKE USMERITVE ZNANSTVENO RAZISKOVALNEGA DELA NA INŠTITUTU ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA: STANJE IN PERSPEKTIVE	5
MARIJA JURIĆ PAHOR CIVILIZACIJA IN NASILJE	29
KATALIN MUNDA HIRNÖK SLOVENCİ NA MADŽARSKEM OB KONCU 90-IH LET	61
ALESSANDRO (SANDI) VOLK O ZAKONSKEM UREJANJU POLOŽAJA ISTRSKIH IN DALMATINSKIH BEGUNCEV V ITALIJI	77
MOJCA MEDVEŠEK PRIMERJAVA PERCEPCIJ SLOVENSKE IN MADŽARSKE NARODNE SKUPNOSTI O POLOŽAJU MANJŠINE V PREKMURJU IN PORABJU	97
RENATA MEJAK MEDČASOVNA ANALIZA ČEZMEJNIH STIKOV LENDAVČANOV S SOSEDNJO MADŽARSKO	129
SIMONA ZAVRATNIK ZIMIC O PROUČEVANJU SLOVENSKO-HRVAŠKEGA OBMEJNEGA PROSTORA: DEFINIRANJE IN KONCEPTUALNI NASTAVKI	143
SUZANA ČURIN RADOVIČ PROGRAM VAROVANJA POSEBNIH KULTURNIH PRAVIC V REPUBLIKI SLOVENIJI OD ZAMETKOV DO LETA 1999	159
HILDEGARD ORAŽE MED SAMOUEVLJAVLJANJEM IN UMIKANJEM	197
JERNEJ ZUPANČIČ POLITIČNOGEOGRAFSKE RAZSEŽNOSTI "NEMŠKEGA" VPRAŠANJA V EVROPI	203
ROMANA BEŠTER ZAŠČITA MANJŠIN V ZVEZNI REPUBLIKI NEMČIJI	221
STANKA GOLOB ETNIČNI PLURALIZEM IN MEDSEBOJNI ODNOSI MED DIJAKI NA SREDNJI UPRAVNO ADMINISTRATIVNI ŠOLI	233

IDILKÓ SZABÓ, JUDIT LANNERT, ANTAL ÖRKÉNY EAST OF WEST, WEST OF EAST	257
ALBERT F. REITERER WHO BELONGS TO "US"	273
MITJA ŽAGAR NEKAJ MISLI O MANJŠINSKEM NACIONALIZMU: JUGOVZHODNA EVROPA	291
BOJAN BREZIGAR OKVIRNI ZAKON ZA ZAŠČITO JEZIKOVNIH MANJŠIN V ITALIJI	305
DOLOČILA ZA ZAŠČITO ZGODOVINSKIH JEZIKOVNIH MANJŠIN	313
VERA KLOPČIČ REPORT FROM THE ROUND TABLE ABOUT POSITION OF ROMA IN SLOVENIA AND AUSTRIA	319
NADA VILHAR IZBOLJŠANJE POLOŽAJA ROMOV V SREDNJI IN VZHODNI EVROPI - IZZIV ZA MANJŠINSKO PRAVO	327
MILAN BUFON SLOVENSKO-HRVAŠKI OBMEJNI PROSTOR: ŽIVLJENJE OB MEJI	331
RENATA MEJAK NARODNA IDENTITETA ODRASLIH Z VIDIKA ODNOSA DO MANJŠIN	335
BORIS JESIH MED KOROŠKO IN ZDRUŽENIMI DRŽAVAMI	341
TATJANA ŽNIDARŠIČ, MITJA ŽAGAR INTERVJU Z DR. VANEKOM ŠIFTARJEM	345
JANEZ STERGAR STODESETLETNICA ROJSTVA IN DVAJSETLETNICA SMRTI DR. LAVA ČERMELJA (1889-1980)	353
BRANKO MARUŠIČ STOLETNICA DR. IVA JUVANČIČA	357
SONJA KURINČIČ MIKUŽ, MARINKA LAZIČ BIBLIOGRAFIJA SODELAVCEV INŠTITUTA ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA ZA LETO 1998	359

VSEBINSKE USMERITVE ZNANSTVENO- RAZISKOVALNEGA DELA NA INŠTITUTU ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA: STANJE IN PERSPEKTIVE*

PREDSTAVITEV GRADIVA IN RAZPRAVE NA 7., RAZŠIRJENI SEJI UPRAVNEGA ODBORA INŠTITUTA ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA DNE 06.01.1999¹

UVODNO POJASNILLO

Predsednica UO je na začetku seje spomnila, oziroma pojasnila, da je bila odločitev za to razširjeno sejo sprejeta na 6. seji UO dne 14. 10. 1998, ko je bil hkrati dogovorjen »ožji« koncept vsebinske razprave. Po prvotnem predlogu predsednice UO naj bi bila kadrovska zasedba na taki seji še nekoliko širša, vsebinsko pa naj bi razprava zajemala tudi tiste teme iz vsebinskega delokroga INV, ki uradno niso projekti na INV, se pa kot delovne naloge izvajajo po drugih raziskovalnih organizacijah v Sloveniji.

Ponujena sta dva predloga glede samega poteka razprave. Po prvem bi razprava potekala po posameznih sklopih bolj sistematično, po drugem pa bolj ohlapno in v obliki sproščenega pogovora na temo. Sprejeta je ta druga pot dela na seji kakor tudi sugestija, da vsak razpravljalec po seji svoja predstavljena razmišljanja pisno strne na eno do dve strani ter dostavi na Inštitut. Tako nastali prispevki naj bi bili skupaj z direktorjevim izhodiščnim gradivom sestavni del zapisnika 7., razširjene seje UO.² Že na seji je tudi sklenjeno, da se za »Raziskovalca« pripravi ustrezna kompilacija direktorjevega izhodiščnega vsebinskega gradiva ter vseh prispelih razpravljalskih prispevkov.³ Še pred tem pa naj bi direktor INV za objavo v Delovi prilogi »Scientia« modificiral svoje izhodiščno gradivo kot informacijo o delu INV. Tudi zato, ker do teh predvidenih objav v teku celega leta 1999 ni

* * *

* Za Razprave in gradivo priredila in prispevek nasloвила Vera Kržišnik Bukič

¹ Navzoči člani upravnega odbora: prof. dr. Anton Gosar, dr. Miloš Komac, dr. Vera Kržišnik Bukič, predsednica UO, akad. prof. dr. Janko Pleterški, prof. dr. Janko Prunk, Janez Stergar, Peter Winkler, Ostali povabljeni navzoči: doc. dr. Mitja Žagar, dr. Katalin Hirnók Munda, Sonja Kurinčič Mikuž, prof. dr. Matjaž Klemenčič, dr. Jernej Zupančič, direktor Inštituta za geografijo,

Ostali povabljeni odsotni: izr. prof. dr. Jera Vodušek Starič, izr. prof. dr. Miran Komac, (člana UO), prof. dr. Albina Nečak Luk, doc. dr. Otto Luthar, direktor ZRC SAZU.

² Na sami seji ni bil natančneje določen rok za oddajo teh prispevkov, predsednica UO je le apelirala, naj se to zgodi čimprej. Naknadno je nekatere člane UO za to še pisno poprosila. Do 18. februarja so svoj avtorizirani diskusijski prispevek oddali vsi razpravjalci z izjemo prof. dr. J. Prunka. Skupaj z direktorjevim izhodiščnim gradivom je tako nastal Zapisnik 7. (sedme), razširjene seje UO, ki je na osmi seji UO 31. marca 1999 kor tak tudi sprejet.

³ Za nalogo zadolžen direktor.

prišlo, in zaradi ponovno izkazanega interesa članov UO na seji UO 16.11.1999, se je predsednica UO zavezala, da bo sama priredila gradivo sedme (7.), razširjene seje za objavo v prvi prihodnji številki RiG-a.

POTEK RAZPRAVE

Vera Kržišnik Bukić

Današnja razširjena seja je posvečena le eni, a res zelo kompleksni temi: pretresu vsebinskih vidikov tekočega raziskovanja na INV in vprašanjem vsebinskih usmeritev razvoja INV v prihodnje. Vsebinsko dimenzijo kot tako poudarjam zato, ker sta z njo neposredno in tako rekoč organsko povezani še dve, kadrovska in finančna, in dejansko res odgovorna razprava zato skorajda ni možna brez upoštevanja njihovega medsebojnega prepletanja in součinkovanja. Pa vendar bi pledirala, da se poskušamo osredotočiti na zlasti vsebinsko-raziskovalna vprašanja; tudi zato, ker je možnost vpliva tega organa na drugi dve omenjeni dimenziji mala.

Upravni odbor je kot najvišji organ Inštituta odgovoren za razvojno strategijo delovanja ustanove, zato je prav, da se zdaj, ko je pred vrati 75-letnica obstoja Inštituta in še zlasti zato, ker se tudi v polju vsebinskih vidikov raziskovanja pojavljajo pomembne nove smeri in s tem povezane tudi različne dileme, vprašamo, kje smo in kako naprej. S pregledom zapisnikov Upravnega odbora sem ugotovila, da vsebinske sistematične razprave ni bilo na INV že vrsto let. Tudi z današnjo razpravo se seveda ne bo dalo odgovoriti na mnoga pojavljajoča se vprašanja, bo pa lahko v pomoč različnim prizadevanjem v zvezi z delovanjem INV, zlasti pa novo, sveže izhodišče za gotovo potrebna nadaljnja programska opredeljevanja.

Za današnjo sejo je pisna izhodišča pripravil direktor Inštituta, ki so dobra osnova za pogovor, a je vsebinska razprava zaželeno tudi izven okvira tega ponujenega koncepta.

GRADIVO ZA RAZPRAVO O DELU, PROGRAMSKIH OKVIRIH IN RAZVOJU INŠTITUTA ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA (INV)

Mitja Žagar

1. Uvod

V skladu s sklepom Upravnega odbora INV, da direktor pripravi uvodni prispevek za razpravo na seji o programskem razvoju inštituta, in po dogovoru s predsednico Upravnega odbora, naj prispevek ne presega nekaj (5-6) strani, sem zasnoval svoj uvodni prispevek tako, da sem ga razdelil v posamezne kratke problemske sklope. V uvodu opredeljujem temeljna izhodišča, ki so po mojem mnenju pomembna za oblikovanje razvojne strategije inštituta oziroma etničnih in manjšinskih študij ter proučevanja (slovenskega narodnega vprašanja). V naslednjem razdelku na kratko sedanje stanje na inštitutu in nekatere bistvene probleme, ki se ob tem kažejo. V nadaljevanju največ prostora posvečam delu na inštitutu in razmišljanjem o bodočem razvoju inštituta, pri čemer menim, da je zlasti pomembno, kako se bo inštitut odzival in prilagajal na situacijo in dogajanja doma in po svetu ter kako bo sledil razvoju znanstvenega področja in stroke v svetu. V sklepnem razmišljanju predlagam nekaj ukrepov, ki bi jih bilo po mojem mnenju potrebno uresničiti, da bi se inštitut lahko uspešno razvijal, zlasti pa predloge, kako bi pri tem kazalo uporabiti obeleževanje petinsedemdesetletnice inštituta.

Vsebinski okvir temu uvodnemu prispevku določa moje videnje stanja in razumevanje razvoja etničnih študij pri nas in v svetu ob koncu dvajsetega stoletja, pri čemer upoštevam vse bolj splošno uveljavljeno spoznanje o pomenu etničnih študij (v najširšem pomenu) v etnično in kulturno raznolikem svetu. Človekove pravice in svoboščine ter v tem okviru tudi manjšinske pravice, dobri (med)etnični odnosi, večkulturnost ter uspešna etnična in v njenem okviru manjšinska politika (multikulturalizem in/oz. interkulturalizem), uspešno urejanje in upravljanje (med)etničnih odnosov, zgodnje zaznavanje, preprečevanje, upravljanje in razreševanje etničnih (in drugih družbenih) konfliktov, itd. postajajo ob prelomu tisočletja osrednja družbena vprašanja, s katerimi se ukvarjajo prav vse sodobne družbe. Zaostrovanja v (med)etničnih odnosih in pereči etnični konflikti v različnih delih sveta pomen teh vprašanj še poudarjajo. Poleg tradicionalnih tematik na področju etničnih in manjšinskih študij ter proučevanja (slovenskega) narodnega vprašanja se pojavlja vrsta novih tematik, o katerih pred kratkim nismo še niti razmišljali. Spreminjajoče se in nove etnične dimenzije različnih družbenih pojavov, dogajanj, procesov in trendov v času prehoda v poindustrijsko komunikacijsko družbo terjajo tudi sočasen razvoj in preobražanje našega znanstvenega področja. V komunikacijsko (na globalni

ravni) vse bolj povezanem svetu, v katerem potekajo intenzivni (zlasti mednarodni) integracijski procesi, zato (zlasti družboslovci in humanisti) posebno pozornost namenjajo vprašanju etničnih in drugih identitet posameznika, skupin in skupnosti, srečevanju, komuniciranju, sožitju in sodelovanju različnih kultur (oziroma subjektov iz različnih kulturnih krogov) ter različnim domnevam in teorijam o postopnem nastajanju globalnih («skupnih») kultur, problematiki večkulturalizma in interkulturalizma. Proučevanje teh tematik v spremenjenem družbenem okolju in pogojih pa poleg tradicionalnih terja tudi nove in drugačne pristope. V raziskovanje na področju etničnih in manjšinskih študij ter narodnega vprašanja se vključuje vse več – družboslovnih in humanističnih, a tudi naravoslovnih – znanstvenih disciplin, ved in področij, ki proučujejo s svojimi metodologijami in iz svojih zornih kotov. Ker celovito obravnavanje posameznih pojavov in tematik terja kompleksno proučevanje, se poleg interdisciplinarnega vse bolj uveljavljajo tudi interdisciplinarni pristopi.

Nedvomno je nacionalni interes Slovenije, da se področje etničnih in manjšinskih študij ter proučevanja narodnega vprašanja ohrani in razvija tudi v prihodnosti. Pri tem obstaja tako interes za proučevanje novih tematik in uveljavljanje novih področij, kot tudi interes, da se raziskujejo tradicionalne tematike (zlasti še proučevanje posameznih etničnih skupnosti, (med)etničnih odnosov in vseh geografskih območij, ki predstavljajo »enotni slovenski kulturni prostor«) ter da se ohranijo in razvijajo tradicionalna raziskovalna področja. Ker so materialne in druge (z)možnosti Slovenije omejene, bo nujno potrebno poiskati kompromis med željami in realnimi (z)možnostmi. Vsekakor bo potrebno vzpostaviti sistem, ki bo zagotavljal stalno, stabilno in zadostno financiranje dogovorjenih programov in projektov ter razvoj potrebnih novih področij. Pri tem je potrebno poskrbeti, da bodo standardi in kvaliteta raziskovalnega dela tudi mednarodno primerljivi ter zato vzpostaviti mehanizem za njihovo stalno preverjanje. Po drugi strani pa obstaja nacionalni interes tudi za to, da raziskujemo posamezne tematike in področja, na katerih morebiti ne dosegamo v celoti najvišjih mednarodnih standardov, vendar pa so te tematike, področja in/ali območja pomembni za Slovenijo. To velja še zlasti v tistih primerih, ko ne moremo pričakovati, da bi bilo adekvatno financiranje za raziskovanje teh tematik, področij in območij mogoče zagotoviti iz drugih virov.

2. KRATKA PREDSTAVITEV INŠTITUTA ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA

Ob koncu leta 1998 ima INV 24 redno oz. dopolnilno zaposlenih. Med zaposlenimi je 10 redno zaposlenih raziskovalcev in ena raziskovalka z dodatnim delovnim razmerjem. V začetku leta bomo dodatno oz. dopolnilno delovno razmerje sklenili še z enim raziskovalcem, prof. dr. Matjažem Klemenčičem, ki bo na INV prenesel svoja raziskovalna projekta in se bo vključil v programsko

skupino na inštitutu. Če bo odobren prijavljeni raziskovalni projekt dr. Marije Jurič Pahor iz Trsta, bomo s polnim ali delnim delovnim časom zaposlili tudi to raziskovalko. Nova dopolnilna in/ali redna delovna razmerja bomo sklenili skladno s sklepom Upravnega odbora INV, da je mogoče raziskovalce na novo zaposlovati na inštitutu le, če so polno pokriti s svojimi raziskovalnimi urami oziroma so vključeni v program mladih raziskovalcev. Od trenutno 11 redno in dopolnilno zaposlenih raziskovalcev jih ima 5 doktorat znanosti, 3 raziskovalci imajo magisterij in 3 univerzitetno diplomu (2. stopnje). Poleg navedenih redno in dopolnilno zaposlenih raziskovalcev je na INV zaposlenih še 5 mladih raziskovalcev (2 od njih sta že dokončala magisterij), kar pomeni, da je skupno število raziskovalcev na inštitutu 16.

Načrtovana zaposlitev novih doktorjev znanosti (ob že navedenih pogojih) in pogodbe o izobraževanju (za dokončanje doktorata znanosti) sklenjene s petimi že zaposlenimi raziskovalci naj bi v letu 1999 bistveno izboljšale izobrazbeno strukturo raziskovalcev na INV. (V primeru, če posamezni že zaposleni raziskovalci, ki so sklenili pogodbo o izobraževanju, ne bodo dokončali svojega izobraževanja do določenega roka, je v pogodbi predvidena sankcija prenehanje delovnega razmerja.) Poleg tega načrtujemo, da bo doktorat znanosti skladno s svojim programom izobraževanja pridobila tudi ena mlada raziskovalka, druga pa naj bi dokončala magisterij. Upamo, da bomo v okviru programa mladih raziskovalcev na INV v letu 1999 uspeli pridobiti še kakšnega mladega raziskovalca. Novi mladi raziskovalci naj bi razvijali nova in tista področja, ki do zdaj niso bila ustrezno pokrita, hkrati pa bomo z novimi mladimi raziskovalci ali z novimi raziskovalci z doktorati, ki imajo projekt ali so pokriti s projektnimi urami, zapolnili morebitne vrzeli, ki bi nastale, če kdo od raziskovalcev, ki so sklenili pogodbo o izobraževanju, ne bi uspel dokončati izobraževanja v določenem roku. Problematiko znanstvenih in raziskovalnih nazivov zaposlenih raziskovalcev je Upravni odbor INV že obravnaval, zato je v to gradivo nisem vključil, kar je tudi skladno s sklepi tega telesa.

Na INV je trenutno zaposlenih 5 strokovnih delavk v INDOK centru in knjižnici, od katerih imajo 4 univerzitetno diplomu 2. stopnje in ena diplomu 1. stopnje, vse pa imajo ustrezne strokovne nazive. Administrativno osebje šteje 3 zaposlene (poleg direktorja, ki je v pregledu že vključen med raziskovalci), od katerih ima ena univerzitetno diplomu 2. stopnje. Čiščenje prostorov in pravne storitve za INV zagotavljamo na podlagi pogodbe o delu.

V letu 1999 bomo na INV oblikovali en raziskovalni program z naslovom »Etnične in manjšinske študije ter slovensko narodno vprašanje,« v katerega so vključeni vsi raziskovalci na inštitutu razen dveh (dr. Vera Kržišnik Bukič in prof. dr. Albina Nečak Lük), ki sta se odločila, da bosta še naprej zaposleni na svojih raziskovalnih projektih. Po dogovorih s člani programske skupine in MZT je pred-

lagani vodja tega programa dr. Mitja Žagar. Ob raziskovalnem programu se bodo v letu 1999 nadaljevali tudi vsi temeljni in ciljni raziskovalni projekti, ki trenutno potekajo na INV, na inštitutu pa si bomo prizadevali še za pridobitev novih raziskovalnih projektov.

Poleg programske skupine se bo na INV oblikovala tudi infrastrukturna skupina, ki bo pokrivala dejavnost specializiranega INDOK centra in knjižnice kot osrednjih tovrstnih nacionalnih institucij. Predlagana vodja infrastrukturne skupine je Sonja Kurinčič Mikuž.

V letu 1999 bo pripravljen tudi pravilnik o sistemizaciji delovnih mest na INV, ki bo podrobno opredeljeval število in strukturo zaposlenih na inštitutu. Skladno z zakonodajo in drugimi predpisi, bo v pravilniku o sistemizaciji delovnih mest določeno, da bodo morali imeti vsi redno in dopolnilno zaposleni raziskovalci doktorat znanosti in ustrezen znanstveni oz. raziskovalni naziv ter da bo njihova plača odvisna od pokritosti posameznega raziskovalca iz programskih ali projektnih sredstev. Na posamezna delovna mesta bo mogoče zaposliti tudi nove mlade raziskovalce (praviloma tiste, ki bodo vključeni v program mladih raziskovalcev na MZT), ki bodo v določenih rokih morali pridobiti ustrezno izobrazbo in naziv. Število sistemiziranih delovnih mest raziskovalcev bo odvisno od zagotovljenih sredstev, sistemizacija pa bo pripravljena tako, da bo upoštevala pokritost posameznih tematskih, vsebinskih in geografskih sklopov, navedenih v statutu INV, ter opredelitve o razvoju inštituta. Praviloma doktorat ali vsaj magisterij znanosti bosta verjetno predvidena tudi za vodjo INDOK centra oz. infrastrukturne skupine. Število strokovnih in administrativnih delovnih mest opredeljenih v sistemizaciji bo prav tako odvisno od višine zagotovljenega financiranja. Sistemizacija bo podrobno opredelila tudi zahtevano izobrazbo in ostale pogoje za posamezna strokovna in administrativna delovna mesta. Pravilnik o sistemizaciji bo določil tudi rok za pridobitev manjkajočih pogojev oziroma morebitne izjeme, ko iz posebnih razlogov posameznim zaposlenim, ki trenutno zasedajo določeno delovno mesto, ne bo potrebno pridobiti manjkajočih pogojev.

Obstoj in nadaljnji razvoj INV sta predvsem odvisna od zagotovljenega financiranja dela inštituta, pri čemer naj bi programsko financiranje zagotovilo nekoliko večjo stabilnost financiranja. Še naprej velja, da bodo morali sredstva za izvajanje raziskovalnih programov in projektov ter za pokrivanje svojih plač zagotavljati raziskovalci sami na podlagi financiranja v okviru programske skupine ali v okviru posameznega raziskovalnega projekta. Raziskovalci in zaposleni v infrastrukturni skupini si bodo morali prizadevati tudi za realizacijo svojega dela na trgu, saj bo le tako mogoče v celoti uresničiti izplačevanje plač predvidenih s kolektivno pogodbo za raziskovalno dejavnost.

Kot poseben problem bi navedel še problematiko dolga INV (nekaj več kot 6,5 milijona SIT), ki je nastal, ker prejšnja direktorica ni plačevala najemnine za prostore inštituta. Vsaj del tega dolga bo namreč INV v naslednjem obdobju moral

plačati, če se bo hotel izogniti tožbi, saj je stališče Servisa skupnih služb Vlade RS in Ministrstva za finance, da bo le del dolga mogoče plačati s poravnavo (s sredstvi, ki so bila vložena v vzdrževanje in izboljšanje zgradbe).

3. UVELJAVIJENA PODROČJA DELA IN RAZVOJ INV

Skladno z 9. členom statuta kot temeljne tematike in področja dela Inštituta za narodnostna vprašanja (INV) ter hkrati kot cilje znanstvene in raziskovalne dejavnosti tega inštituta lahko opredelimo celovito, kvalitetno, kontinuirano (dolgoročno) in stabilno proučevanje:

- slovenskega narodnega vprašanja, pri čemer inštitut v tem okviru raziskuje zlasti problematiko avtohtonih narodnih skupnosti (narodnih manjšin) in drugih etničnih skupnosti (novodobnih manjšin) v Sloveniji, medetnične odnose v slovenskem državnem in etničnem prostoru, oblikovanje slovenske državnosti in identitete, oblikovanje in vpliv mej (mjene študije) ter problematiko čezmejnega sodelovanja,

- slovenskih (avtohtonih) narodnih manjšin v sosednjih državah (Avstrija, Hrvaška, Italija, Madžarska),

- problematike Slovencev na ozemlju nekdanje Jugoslavije oz. širše problematike razseljevanje Slovencev v nekdanjih državah (A-O),

- migracijskih procesov na slovenskem državnem in etničnem ozemlju ter širše v evropskih in svetovnih okvirih,

- mednarodne in notranje pravne in politične ureditve položaja, zaščite in pravic narodnih in drugih manjših (zlasti še v kontekstu človekovih pravic) ter izvedba primerjalnih študij v regionalnem, evropskem in svetovnem okviru (npr. šolstvo, kultura, ekonomska in socialna razvitost in položaj, družbena integracija, politična participacija, itd.),

- pojavnih oblik etničnega vprašanja v Evropi in v svetu, vključno s problematiko oblikovanja skupne evropske pluralne identitete v procesih evropske integracije ob uveljavljanju politike multi- oz. interkulturalizma,

- (med)etničnih odnosov ter ter problematika urejanja in upravljanja medetničnih odnosov in konfliktov,

- metodologije in teorije etničnih študij ter njun razvoj za uspešnejše proučevanje etnične problematike.

Pomemben strateški cilj INV je – ob upoštevanju bogate in tudi v mednarodnih okvirih pomembne tradicije etničnih in manjšinskih študij na Slovenskem – prispevati k razvoju etničnih in manjšinskih študij v evropskem in svetovnem okviru. Pri tem so pomembne tako temeljne teoretične raziskave kot tudi primer-

jalno raziskovanje etnične in manjšinske problematike v evropskih in sverovnih okvirih. V okviru širše problematike etničnih in manjšinskih študij bomo proučevali zlasti problematiko (med)etničnih odnosov v različnih etnično pluralnih okoljih, vprašanje etnične in drugih identitet, vključno s problematiko večplastne in spreminjajoče se identiete (oz. oblikovanja novih identitet), multi- in interkulturalizem, družbeno integracijo manjšinskih in marginalnih skupnosti, itd. Navedene tematike nas zlasti zanimajo v kontekstu integracijskih procesov v Evropi in v svetu ter z gledišča slovenskega vključevanja v te procese.

V tem okviru na INV trenutno potekajo naslednji temeljni in ciljni raziskovalni projekti (po abecednem redu naslovov projektov):

- *Temeljni raziskovalni projekt (J5-7776): "Etnična dimenzija integracijskih procesov v pluralnih družbah ter upravljanje in razreševanje konfliktov"* - nosilec: doc. dr. Mitja Žagar (končan: 2001);

- *Temeljni raziskovalni projekt (J5-7782): "Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru"* - nosilka: prof. dr. Albina Nečak Lük (končan: 2001);

- *Ciljni raziskovalni projekt (V5-8579): "Medetnični odnosi v obmejnem prostoru med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško"* - nosilka dr. Vera Kržišnik Bukič (končan: 1999);

- *Temeljni raziskovalni projekt (J5-7797): "Narodnostno manjšinska (politična) identiteta: Primer slovenske manjšine v Italiji"* - nosilec: izr. prof. dr. Miran Komac (končan: 2000);

- *Temeljni raziskovalni projekt (J5-7775): "Slovenci v prostoru nekdanje Jugoslavije izven Republike Slovenije"* - nosilka dr. Vera Kržišnik Bukič (končan: 2000);

- *Ciljni raziskovalni projekt (V5-8580): "Vloga zamejcev in izseljencev v procesu osamosvajanja in boja za mednarodno priznanje Republike Slovenije"* - nosilec prof. dr. Matjaž Klemenčič (končan: 1999).

Na začetek izvajanja čaka še ciljni raziskovalni projekt o Slovencih v Avstriji (dr. Jernej Zupančič, mag. Boris Jesih), ki je bil sicer odobren in ga Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu že sofinancira, vendar pa formalnosti za ta ciljni raziskovalni projekt in s tem sofinanciranje MZT še niso urejene, saj novi Ciljni raziskovalni program, ki naj bi ga koordiniralo Ministrstvo za zunanje zadeve, še ni bil ustanovljen.

Na razpis za temeljne raziskovalne projekte v letu 1998 so bili prijavljeni še trije raziskovalni projekti (dr. Katalin Hirnök Munda, dr. Marija Jurič Pahor, izr. prof. dr. Miran Komac). Čeprav uradni rezultati razpisa, ko je bilo to gradivo pripravljeno (28. 12. 1998), še niso bili objavljeni, pa smo neuradno izvedeli, da sta bila vsaj dva prijavljena projekta - kljub temu, da sta dobila najvišje ocene recenzentov, in da

imata prijaviteljici dokaj dobri bibliografiji – zavrjnena, ker nobeno od obstoječih področij teh projektov ni hotelo sprejeti. Zlasti zavrnitev raziskovalnega projekta o Porabju, ki so ga recenzenti zelo dobro ocenili in ga prijavlja porabska Slovenka, ki izpolnjuje vse formalne pogoje, je za INV izjemno problematična, saj gre za prvi raziskovalni projekt, ki celovito pokriva to območje slovenske etnične poselitve. INV se bo na takšno odločitev MZT pritožil in od ministra zahteval, da v pritožbenem postopku zagotovi financiranje iz navedenih razlogov zavrjenih projektov. Hkrati kaže MZT ponovno predlagati, naj tudi za krajše vmesno obdobje do uveljavitve novega načina financiranja raziskovanja vseeno (ponovno) ustanovi področje “Etnične študije – narodno vprašanje,” da bi preprečili podobne zaplete v prihodnje in hkrati zagotovili ustrezno koordinacijo na tem področju raziskovanja.

INV se s svojimi tekočimi in načrtovanimi projekti vključuje v aktualne trende razvoja raziskovanja na področju etničnih in manjšinskih študij v svetu in jih vsaj v posameznih segmentih tudi soustvarja in usmerja, pri čemer pa hkrati upošteva tudi specifične pogoje, poglede, potrebe in interese Slovenije. Rezultate svojega znanstvenega, raziskovalnega in strokovnega dela posreduje in preliva INV v izobraževalni sistem in proces (zlasti na ravni univerze), hkrati pa jih ponuja tudi zainteresiranim državnim in javnim inštitucijam. Ob tem pričakujemo, da se bo INV tudi v bodoče uveljavljal kot osrednja nacionalna raziskovalna inštitucija na področju etničnih in manjšinskih študij, saj ima za to tudi potrebno (nujno) infrastrukturo s svojo knjižnico, arhivom in informacijsko-dokumentacijskim centrom.

4. IZHODIŠČA ZA NAČRTOVANJE RAZVOJA INSTITUTA

Glede na navedena izhodišča, bo tudi v prihodnje glavni strateški cilj celovito in poglobljeno raziskovanje (med)etničnih odnosov na slovenskem državnem in etničnem prostoru – zlasti še v kontekstu evropskih integracijskih procesov, pri čemer bomo posebno pozornost namenili tudi širši problematiki ohranjanja in razvoja skupnega slovenskega kulturnega prostora v vsej njegovi pluralnosti. V okviru proučevanja etnične strukture prebivalstva in (med)etničnih odnosov na ozemlju slovenske države bomo tudi v bodoče zlasti analizirali situacijo in položaj ter varovanje in uresničevanje (individualnih in kolektivnih) posebnih pravic avtohtone italijanske in madžarske narodne skupnosti (64. čl. ustave RS) in romskih skupnosti (65. čl. ustave RS). Posebno pozornost bomo namelili proučevanju migracij ter migracijskih procesov in tokov (tako na slovenskem državnem kot etničnem ozemlju) ter problematiki avtohtone in alohtone naselitve etničnih skupin oziroma njihovih pripadnikov. Poleg tega nas posebej zanima vpliv migracij in migracijskih tokov na (med)etnične odnose in strukturo prebivalstva v posameznih okoljih, problematika ohranjanja, izražanja in razvijanja etnične, nacionalne in kulturne pripadnosti (61. čl. ustave RS) in identiete ter problematika družbene integracije marginalnih skupnosti in novodobnih etničnih manjšin

oziroma njihovih pripadnikov, itd. Prav tako nas posebej zanima pomen (državnih) mej za oblikovanje in spreminjanje identitete v posameznem okolju. V okviru proučevanja avtohtonih slovenskih narodnih manjšin v sosednjih državah, Slovencev na ozemlju nekdanje Jugoslavije ter slovenskih zdomcev in izseljencev po svetu (5. čl. ustave RS) posebno pozornost namenjamo njihovi situaciji v družbi, kjer živijo, ohranjanju in razvoju njihove narodne identitete in kulture, njihovemu pravnemu položaju in pravicam, njihovemu sodelovanju s Slovenijo in skrbi slovenske države zanje. Pri tem je izjemno pomembno celovito, kvalitetno in kontinuirano terensko raziskovanje, ki mora pokrivati hkrati vse relevantne (vsebinske) problematike in vsa relevantna območja (s teritorialnega gledišča).

Narava, širina in specifičnosti raziskovanja na področju etničnih in manjšinskih študij ter slovenskega narodnega vprašanja pogojujejo tudi centralno raziskovalno hipotezo, ki se je uveljavila v svetu in na INV, da so dobri in stabilni (med)etnični odnosi pogoj za družbeno stabilnost in uspešen dolgoročni razvoj sleherne pluralne družbe. V tem kontekstu poudarjamo izjemen pomen ustreznega urejanja in upravljanja (med)etničnih odnosov ter oblikovanje take etnične politike, ki omogoča in gradi etnično razumevanje in na enakopravnosti temelječe sodelovanje. Pri tem je posebej pomembno zagotavljanje ustreznega položaja, (posebnih) pravic in zaščite narodnim, etničnim in drugim družbenim manjšinam, saj te manjšinske pravice predstavljajo bistveno sestavino človekovih pravic in svoboščin. Upošteva vlogo in pomen človekovih pravic in svoboščin v današnjem svetu, so ta vprašanja postala družbeno tako pomembna, da mnogi teoretiki in mednarodni dokumenti poudarjajo, da je raven pravic in zaščite manjšin v določenem okolju bistveni kriterij za presojo obstoja in ravni razvoja demokracije v posameznem okolju oziroma v pluralnih družbah nasploh. Zato tudi poudarjajo pomen oblikovanja ustrezne etnične politike in pravne ureditve, ki bi omogočala uveljavljanje koncepta multikulturalizma oz. interkulturalizma v posameznih etnično pluralnih družbah.

Ker je na tem mestu nemogoče nanizati vse temeljne znanstveno raziskovalne hipoteze raziskovalnih projektov, ki na INV že potekajo ali jih načrtujemo v prihodnosti, se omejujemo le na njihovo sintezo in sinergetski učinek. Vsi obstoječi in načrtovani raziskovalni programi in projekti so medsebojno povezani na različne načine in na številnih ravneh. Na eni strani je raziskovanje zastavljeno tako, da bo kar najbolj ustrezno pokrilo vse za delo in raziskovanje na INV relevantne tematike s področja etničnih in manjšinskih študij ter v tem okviru proučevanja slovenskega narodnega vprašanja. Pri tem upošteevamo tako dosednji razvoj in aktualne trende v raziskovanju na tem področju v svetu kot tudi specifične interese Slovenije. Na drugi strani pa je raziskovanje tudi geografsko usmerjeno na vsa relevantna območja. Tako vključuje celotno slovensko državno ozemlje ter zlasti območja, kjer tradicionalno živijo manjšine, in območja, kjer obstaja specifična etnično pluralna struktura prebivalstva. Hkrati zajema tudi tista območja, kjer v sosednjih državah živijo slovenske narodne manjšine,

območja na ozemlju nekdanje Jugoslavije, kjer živijo Slovenci, ter v določenem obsegu in v povezavi s proučevanimi tematikami tudi druga okolja v Evropi in po svetu, kamor so se naseljevali Slovenci (npr. proučevanje slovenske emigracije iz Benečije, vloga slovenskih izseljencev v prizadevanjih za priznanje neodvisnosti slovenske države, itd.). Poleg tega je predvideno tudi proučevanje drugih območij v Evropi in v svetu, ki so relevantna z gledišča etnične problematike ter razvoja etničnih in manjšinskih študij; pri tem bodo zlasti aktualne primerjalne raziskave, ki bodo specifičnosti teh območij proučevale v primerjavi z etnično situacijo, procesi in trendi ter razvojem na slovenskem državnem in etničnem ozemlju. Takšna zasnova raziskovanja na inštitutu omogoča koordinacijo raziskovalnega dela ter zagotavlja kontinuirano in kar najbolj celovito proučevanje področij in tematik opredeljenih v okviru prve točke tega obrazca. Tako je mogoče teoretična spoznanja vsakega od posameznih raziskovalnih projektov uporabiti tudi pri pripravi in izvedbi drugih projektov, hkrati pa se projekti dopolnjujejo tudi tako, da omogočajo primerjavo dobljenih rezultatov oziroma, da so raziskovalni rezultati posameznega projekta ključna baza podatkov za uspešno izvedbo in razvoj drugega projekta. V okviru programske skupine in znanstvenega sveta bomo s tega gledišča sproti spremljali izvajanje in razvoj posameznih raziskovalnih projektov ter koordinirali in načrtovali raziskovalno delo na INV.

Takšno zasnovo raziskovalnega dela potrjujejo tudi usmeritve upravnega odbora in znanstvenega sveta, ki poudarjata nujnost celovitega, stabilnega in kontinuiranega raziskovanja vseh opredeljenih področij in tematike ter opredeljenega geografskega prostora. Osnovo za takšno opredelitev predstavlja že statutarna opredelitev nalog in raziskovalnih področij in tematik INV. Pri tem kot osrednja kriterija postavljamo na eni strani primerljivost in vključenost znanstveno raziskovalnega dela na inštitutu s sočasnim raziskovanjem na področju etničnih in manjšinskih študij v svetu, na drugi strani pa tudi ustrezno raziskovanje vseh tistih specifičnih področij, tematik in geografskih območij, ki so pomembni za Slovenijo. V uresničevanju teh opredelitev je zlasti potrebno poudariti pomen terenskega raziskovanja na področju etničnih in manjšinskih študij ob uporabi vseh relevantnih kvantitativnih in kvalitativnih raziskovalnih metod, pri čemer je nujno sodelovanje raziskovalcev različnih ved in disciplin (npr. antropologija, demografija, ekonomija, etnologija, geografija, jezikoslovje, pedagogika in izobraževanje, politologija, pravo, psihologija, socialno delo, sociologija, upravne znanosti, zgodovina, itd.) z njihovimi specifičnimi metodologijami in pristopi, saj je le tako mogoče celovito in zadovoljivo proučiti posamezno tematiko oz. problem. V svetu zato pogosto poudarjajo tudi nujnost uveljavljanja interdisciplinarnega pristopa v raziskovanju na področju etničnih in manjšinskih študij ter pri proučevanju narodnega vprašanja.

Pomembna priložnost v snovanju nadaljnega razvoja je proslavljanje 75 letnice INV leta 2000. Ta obletnica lahko pomeni pomemben mejnik v vsebinskem delu inštituta (javna promocija, večje število mednarodno odmevnih aktivnosti).

hkrati pa bi bilo zelo zaželeno, da bi ob tem jubileju obnovili zgradbo, v kateri INV deluje, ter z morebitnimi dodatnimi vlaganji (ureditev kleti in podstrešja) tudi rešili prostorske potrebe inštituta v naslednjem obdobju.

5. SKLEPNO RAZMIŠLJANJE

Da bi lahko razrešili navedene probleme in uresničili predstavljene zamisli razvoja, bo potrebno najprej popraviti in sprejeti manjkajoče interne akte INV, na njihovi podlagi sanirati obstoječo kadrovsko in organizacijsko situacijo ter zagotoviti zadostno in stabilno financiranje te institucije s programskim financiranjem, že sprejetimi in novimi (domačimi in tujimi) raziskovalnimi in strokovnimi projekti in z uspešnejšim nastopanjem inštituta na trgu in v javnosti. Z MZT bo potrebno doseči ustrezen dogovor o pogojih, načinu in obsegu stabilnega financiranja INV iz sredstev tega ministrstva. V večji meri kot v preteklosti bo potrebno spodbujati domače in tuje donatorje, da bodo omogočali in sponzorirali različne dejavnosti INV, za kar jim bo potrebno zagotoviti tudi ustrezno javno promocijo in odmevnost dela inštituta ter prispevkov posameznih donatorjev. Svoj nadaljnji obstoj in razvoj pa si bo INV zagotovil predvsem tako, da bosta kvaliteta njegovega raziskovalnega in strokovnega dela ter njegova navzočnost in odmevnost v domači in mednarodni strokovni in širši javnosti dosegali najvišje standarde, ki so uveljavljeni v svetu. V ta namen bodo Upravni odbor, Znanstveni svet, programska in infrastrukturna skupina (zlasti še njuni vodji) ter posamezni nosilci raziskovalnih in drugih projektov na INV stalno morali zagotavljati ustrezno kontrolo kvalitete dela vseh zaposlenih ter sprejemati potrebne ukrepe, da bodo zagotavljali uresničevanje najstrožjih standardov. V tem kontekstu bodo tudi v prihodnje vsaj občasno potrebne podobne razprave, ki bodo lahko dale vsebinska izhodišča za nadaljnji razvoj institucije ter vodstvu INV omogočile pripravo, sprejem in izvedbo potrebnih ukrepov.

DISKUSIJSKI PRISPEVKI⁴

Jernej Zupančič

Z veseljem sem prebral gradivo, ki ga je pripravil dr. Mitja Žagar za razpravo. Po moji presoji gre za srednje in dolgoročno naravnano zadevo (strateško usmeritev), katere vsakoletna realizacija je bila sedaj (je trenutno še) odvisna od dobljenih projektov. Pozdravljam umestitev sklopa izseljenskega vprašanja v vaše strokovno - znanstveno prizadevanje. Prej tega praktično ni bilo, čeprav predstavlja izseljenstvo vsaj (tudi) za slovenski narod bistven sestavni del.

Kar se zavedam realnosti, bi bilo širjenje trenutnega raziskovalnega obzorja verjetno neuresničljiva stvar (denar, kadri). Razprava o dolgoročni usmeritvi na nekatere nove raziskovalne cilje je gotovo vredna napora. Zato je za letni načrt pomembno izpolniti sedaj zastavljene projekte.

Pri vsebini bi glede dolgoročne naravnosti podčrtal potrebe po nekaterih vidikih etničnih študij, ki so bile (in so) relativno slabo prisotne ali jih sploh ni (prostorske - geografske, socialnopsihološke, ekonomske itd.). Drugič je pomembno vzpostaviti neke vrste monitoring določenih pojavov in procesov, vsaj kar zadeva najpomembnejša poselitvena jedra Slovencev po svetu ter nekatera območja oziroma skupnosti v Sloveniji.

Kar zadeva postopka in ukrepe glede zagotavljanja sredstev za opravljanje študij menim, da je treba vztrajati pri oblikovanju »polja«, dokler se to, da oziroma je to še smiselno. Programsko financiranje in statusne spremembe bodo tukaj še marsikaj spremenile. Če to kratkoročno ne gre, je treba taktično postopati in zadeve maskirati na kakšno drugo področje. Predvsem pa je treba (in to sem pripravljen tudi sam) pritiskati na tiste državne resorje, ki bi bili možni uporabniki oziroma odjemalci in s tem plačniki strokovnih uslug INV.

Prioritete:

1. najprej realizirati trenutno potekajoče in zastavljene projekte: so dovolj široki, da se da tudi znotraj tega realizirati ožji znanstveni interes raziskovalcev in obenem potrebe države (kot referenca za naprej)

2. identiteta, ki jo je treba pojmovati precej širše kot jezikovno-kulturni kompleks, različni vidiki

* * *

⁴ Vsi diskusijski prispevki so avtorizirani. Njihov tukajšnji predstavitevni vrstni red sledi zlasti kronološkemu kriteriju oddaje posamičnega prispevka. Pričujoči nadaljnji tekst se od Zapisnika 7. (sedme), razširjene seje Upravnega odbora vsebinsko-oblikovno razlikuje zlasti v toliko, v kolikor je na prošnjo predsednice UO svoj razpravljalni prispevek tudi pisno oddal prof. dr. Janko Prunk (22.12.1999), oz. ga dooblikoval Janez Steigar ter malce razvil akad. prof. dr. Janko Pleterški.

3. slovenstvo v procesih globalizacije (s ciljem ohranjanja slovenstva)⁹
4. medetnični odnosi (v Sloveniji in po svetu, zlasti v Evropi)

Matjaž Klemenčič

Opozoriti moram, da je »polje narodnostno vprašanje« že obstajalo in tudi opravičilo svoj obstoj, vendar pa so ga nato iz neznanih razlogov ukinili. Znanstvena disciplina »etnične študije« je v svetu uveljavljena kot posebna interdisciplinarna oblika znanstvene dejavnosti, ki ima svojo posebno metodologijo, kar bi lahko uporabili kot argument v razpravi za ponovno uveljavitev posebnega »polja narodnostno vprašanja«. Dilema, ali bomo razvijali raziskave s področja slovenskega narodnostnega vprašanja ali narodnostnega vprašanja na splošno, po mojem prepričanju ne obstoja, saj bomo razvijali znanstveno raziskovanje etničnih študij, vendar s slovenskimi primeri. Slovensko narodno vprašanje je služilo tako v zgodovini in služi še danes kot primer za raziskovanje etničnih vprašanj, saj je slovenski narod živel in živi še danes v vseh pozicijah, v katerih lahko v obliki konstitutivnega dela jugoslovanske federacije, lahko proučujejo in smo že proučili njegov položaj v teh družbenih razmerah. Del slovenskega naroda so v istem obdobju živeli in še danes živijo kot avtohtone narodnostne manjšine v Avstriji, Italiji ter na Madžarskem, pa tudi kot zdomci na začasnem delu v tujini v zahodno evropskih državah. Prav tako pa so v Sloveniji živeli in še živijo tudi pripadniki avtohtone italijanske ter madžarske manjšine, temeljiteje pa bi bilo potrebno raziskati tudi problematiko alohtonih »novodobnih« manjšin. Slovence je zajel tudi val izseljevanja v obdobju gospodarskih ter političnih kriz v XIX. in XX. Stoletju in tako so le-ti živeli kot izseljenci izven slovenskega etničnega ozemlja. Glede na omenjena dejstva je raziskovanje slovenskega narodnostnega vprašanja kakor tudi etničnih študij vsekakor potrebno in jih postaviti v okvir »polja narodnostno vprašanje«.

***

V okviru obstoječega sistema financiranja mora seveda glavni delež sredstev za raziskovanje v okviru Inštituta za narodnostna vprašanja prispevati Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije. Poleg tega pa je potrebno v okviru ciljnih raziskovalnih programov zaprositi za sodelovanje pri financiranju tovrstnih raziskav tudi tako imenovana državotvorna ministrstva, še zlasti Ministrstvo za zunanje zadeve ter Ministrstvo za evropske zadeve, ki naj bi bili zlasti zainteresirani za rezultate naših raziskovanj. V okviru tega bi bilo potrebno predstaviti tudi nov raziskovalni projekt o Slovencih in položaju slovenskega naroda v evropskih

integracijah, za kar pa ne bo zadostovalo le raziskovanje slovenskega položaja, ampak se bo potrebno, v kolikor to do sedaj še ni bilo opravljeno, posvetiti tudi raziskovanju splošnega položaja narodnostnih manjšin (avtohtonih ter alohtonih) v Evropi. Šele takrat bomo lahko primerjali ta položaj s položajem slovenskih skupnosti.

V poročilu dr. Mitje Žagarja je bilo med drugim tudi omenjeno, da se bo projekt raziskovanja vloge zamejcev ter izseljencev ob osamosvajanju Slovenije končal oziroma bo zaključen leta 1999. Moram opozoriti, da bo potrebno s tovrstnimi raziskavami nadaljevati tudi v naslednjih letih, bodisi v obliki nadaljevanja CRP-a, bodisi v obliki magistrskega dela in doktorske disertacije kakega mladega raziskovalca

Anton Gosar

Gradivo, ki smo ga prejeli izraža zaskrbljenost za prihodnjo znanstveno-raziskovalno usmeritev Inštituta za narodnostna vprašanja. Bojazen, da tako kot je šlo doslej ne bo več šlo v prihodnje, je povsem upravičena. Predvsem se mi zdi, da bi vodstvo inštituta morali opredeliti vizije za prihodnje delo na podlagi dejstev.

1. da vrsta raziskovalnih inštitutov v Sloveniji in izven nje (v zamejstvu) posega v sorodna vsebinska področja oziroma na raziskovalna polja, ki so bila nekoč izključno v domeni tega inštituta in

2. Da se skladno z »držo« državen, ki je konsenzualno sklenila vključiti se v evropsko federacijo, v kateri nam bosta delala družbo in Italija in Avstrija nekatera poprej zastopana raziskovalna izhodišča, temelječa na zgodovinski dediščini, ne gre več kovati v zvezde, oziroma vleči tovrstne zatečene raziskave v nedogled.

Torej: menim, da bi lahko bila raziskovalna politika, ki bi ji – izhajajoč iz evropskega razumevanje konteksta pojma »proučevanja narodnostni« – lahko priteknil pridevnik »iredentistična« slab omen za prihodnje delo inštituta. Če želi inštitut s svojim raziskovalnim delom ostati mednarodno upoštevan in primerljiv si mora vedno znova postavljati inovativna vprašanja in nanje najti odgovore. Nedvomno se mora vprašati o videnju pojma narodnosti v sodobnem kontekstu globalizacije in internet komunikacije. Pri tem ne mislim le na uporabo jezika (angleščine) in splošne znanstvene organiziranosti na temelju sodobnih komunikacijskih medijev, temveč predvsem na učinke kulture »McDonaldsa« in »Disneylanda« na identiteto naroda/narodov.

Nekateri sodobniki v znanosti (tudi slovenski) smatrajo, da je koncept »naroda« le še konstrukt, ki se ga uspešno ohranja v Srednji Evropi. V Ameriki ga

postavljajo ob bok pojmu "Balkanization« in ga uporabljajo v smislu strašila. Tako govori znanost podoben jezik kot tamkajšnji rasisti – kar ni dobro. Menim pa, da se stvari spreminjajo s časom in, da tudi v Sloveniji ne morejo biti večne. Čeprav je od taborov minilo komajda okrog 150 let (popravite me, če sem v zmoti) in je slovenski narod postal nacija šele pred osmimi leti. V sodobnem svetu je pojem nacionalne države in njene suverenosti izrazito relativen pojem. V tem kontekstu se postavlja vprašanje multi-etničnosti. Zahodno-evropska stvarnost nas uči, da globalnemu trendu etnične pomešanosti ne bomo mogli uiti. Kako jo bomo znali kanalizirati naši družinski, ekonomski in družbeni politiki v prid je pomembnejše vprašanje od tega kako se ji bomo zoperstavili oziroma ohranili narodno čistost. Zato se mi zdiyo raziskave kot »Srbi v Sloveniji« povsem logična naloga tega inštituta za v prihodnje.

Janez Stergar

V razpravo naj se brez obširnega argumentiranja vključim le s štirimi kratkimi pripombami na predloženo gradivo dr. Žagarja

K besedilu na 3. strani dodajam, da je med uveljavljena področja dela INV včasih sodilo tudi širše dokumentiranje in raziskovanje sosednjih držav, v katerih žive slovenske manjšin, in celote bilateralnih odnosov. INV je torej že bil nekak »Center za proučevanje sosednjih držav«. Slovenska znanost in slovenska država bi – vsaj po mojem mnenju – potrebovali tak dokumentacijski in raziskovalni center.

Ko zbiramo argumente za obnovitev CRP za slovensko narodnostno oziroma manjšinsko problematiko (prim. stran 4), lahko opazimo, da bi CRP lahko razpisal projekt proučevanja slovenskega zamejstva, v katerem bi bilo po nekaj tisoč ur rezerviranih za točno določene dele zamejstva (npr. Kanalsku dolina, Porabje, Hrvaška). Že več let se namreč dogaja, da INV ne dobi dovolj sredstev za kontinuirano raziskovanje vsega slovenskega poselitvenega prostora, kar je od ustanovitve v letu 1925 ena od temeljnih inštitutskih nalog.

Na strani 5 programskega dokumenta med naštetimi narodnostnimi skupnostmi v RS veljalo dodati proučevanje dveh (nekdanjih) manjšin: Židov in Nemcev. In dalje: ker je dokument o imigracijski politiki RS (brez neposrednega sodelovanja INV) že prišel v obravnavo v Državni zbor, bi Inštitut lahko v svojem programu izrecno navedel tudi to vprašanje. Vsaj posamezni inštitutski sodelavci so posegali ali še posegajo tudi na obe omenjeni raziskovalni področji, medtem ko ju INDOK redno spremlja.

Kot priča sprememb na Inštitutu v zadnjem desetletju sem prepričan, da na INV ni več upravičeno govoriti o »sanaciji obstoječe kadrovske in organizacijske situacije« (tako na str.6), ampak npr. o »nadaljnem izboljšanju kadrovske strukture«, saj ta zdaj ni slabša od povprečne v slovenskih raziskovalnih inštitutih.

Peter Winkler

Uvodni prispevek k razpravi o delu, programskih okvirih in razvoju INV, ki ga je pripravil direktor dr. Mitja Žagar, po mojem mnenju dobro opredeljuje dosedanje delo, kadrovske možnosti in bodočo programsko usmeritev inštituta in menim, da je v osnovi pravilna in ustreza zahtevam, ki se pojavljajo na tem področju. Menim, da si bo s tako programsko naravnostjo, ki jo je inštitut v veliki meri razvijal že doslej, lahko tudi vnaprej zagorovil svojo pozicijo na področju raziskovanja in lahko prispeval odgovore na ključna vprašanja, ki se pojavljajo na njegovem raziskovalnem področju.

Kot eden izmed tistih, ki raziskovalne izsledke in strokovne prispevke inštituta veliko uporabljamo pri svojem delu v državni upravi, pa bi še posebej rad opozoril na nekatere vidike raziskovalnega dela, ki jim bo moral inštitut po mojem prepričanju posvečati še več pozornosti. Predvsem bi rad izpostavil pomen temeljnih raziskav, ki predstavljajo osnovno poslanstvo inštituta in njegovih raziskovalcev, saj po tej poti dobivamo, kar se da popolno in zaokroženo informacijo o položaju manjšinskih skupnosti v Sloveniji in zamejstvu in množico izvirnih podatkov, ki tam veliko pomagajo pri oblikovanju odločitev o ukrepih države pri skrbi za manjšinske skupnosti. Pri tem so po mojem prepričanju zlasti pomembne terenske raziskave, kjer je že doslej inštitut opravil pionirsko delo, saj nam omogočajo neposreden pogled v življenje in ravnanje ljudi na narodnostno mešanih območjih. Pri tem je še zlasti pomemben interdisciplinarni pristop, ki lahko v veliki meri z različnih vidikov osvetli posamezne dogodke in ukrepe in prikaže njihov večstranski učinek. Rezultati takih raziskav so zato izredno dobrodošli in bodo vedno našli tudi neposredne porabnike, saj nas na eni strani varujejo pred prenažljenimi in nepremišljenimi ukrepi, na drugi strani pa pomagajo zaznavati nezaželene učinke in jih tudi pravočasno odpravljati. Ob takem raziskovanju, ki se sooča z vedno novimi izzivi in interdisciplinarnim pristopom se oblikuje tudi nova generacija raziskovalcev z bogatim znanjem, ki je bolj povezano s stvarnim življenjem in njegovimi problemi in zato predstavljajo neprecenljiv vir za ekspertsko in svetovalno delo na tem področju.

Razen tradicionalnih delovnih področij, kjer je inštitut dosegel že visok ugled in tudi mednarodno prepoznavnost, se nam tudi v Sloveniji vedno bolj aktual-

izirajo nova raziskovalna področja, med njimi zlasti tako imenovane »nove manjšine«, ki v času evropskih integracijskih procesov vedno bolj stopajo v ospredje in o katerih razmeroma malo vemo, čeprav tudi v našem prostoru predstavljajo pomemben potencial, do katerega se bo morala Slovenija v prihodnosti jasno opredeliti. Odprto področje predstavljajo tudi različne majhne skupnosti, npr. ostanki nemške manjšine --jen položaj se je v zadnjem času možnost politiziral, predvsem zaradi zunanjih vplivov, v resnici pa o njej ne vemo veliko, še posebej ne o njenih potrebah in pričakovanjih. Tudi problem Romov, kis o ena najbolj aktualnih tem v evropskih manjšinski politiki, je še veliko premalo obdelan in kar kliče po interdisciplinarnih raziskavah, ki bodo pomagale odgovoriti na vprašanje, kako jih vključiti v sodobno družbo in pri tem vendarle upoštevati tudi njihove posebnosti in identiteto.

Kot sem že dejal, raste v inštitutu ob tako zastavljenem raziskovalnem delu pomemben strokovni potencial, ki je vse premalo izkoriščen tako pri iskanju operativnih rešitev v slovenski notranji manjšinski politiki, kot pri ukrepih za pomoč Slovincem zunaj meja Slovenije. Naši raziskovalci pa bi lahko še bolj učinkovito nastopili tudi v mednarodnem prostoru, zato je še posebej pomembno, da inštitut še naprej razvija tudi svojo publicistično dejavnost in sistematično objavlja svoje raziskovalne dosežke.

Menim, da ima inštitut ob tako zastavljenem delu vse možnosti, da ohrani svoj položaj temeljne raziskovalne institucije na tem področju in si s svojim delom zagotovi tudi vso podporo državnih organov pri financiranju svoje dejavnosti in prodoru v svet.

Miloš Komac

Ker po stroki nisem družboslovec se ne morem kompetentno opredeljevati do vsebinskih usmeritev raziskovalnega dela na INV. Lahko pa se do te vsebine opredelim kot navaden državljan in v tem primeru jo seveda lahko ocenim kot zelo relevantno. Glede na naše postopno približevanje EU (in s tem povezanimi alarmantnimi opozorili o nevarnostih tovrstnih integracij za male narode), pa bi se zavzemal za večji poudarek »evropski dimenziji« etničnih študij.

Eno osrednjih vprašanj, ki so se pojavila v diskusiji, je bila pokritost sodelavcev INV z raziskovalnimi urami ter razmerje med temeljnim raziskovanjem na eni strani ter uporabnimi raziskavami in ekspertizami na drugi strani (»delo za trg«). Nedvomno drži, da je osnovno poslanstvo raziskovalcev na JRZ temeljno raziskovanje, za katerega zagotavlja finance skoraj izključno MZT. Ta tim. »bottom-up« princip izbire vsebine raziskovanja se bo institucionaliziral pred-

vsem preko programskega financiranja, ki pa v nobenem primeru ne bo zagotavljalo popolne pokritosti raziskovalnih kapacitet. Zato bo nujno "delo za trg". Pri pridobivanju "teh poslov" se morajo, vsaj po mojem mnenju, prvenstveno angažirati vodje raziskovalnih skupin in drugi starejši raziskovalci, saj so glede na svoje široko strokovno znanje in izkušnje tudi najbolj kompetentni. Ekspertize običajno resda niso raziskovalno delo v klasičnem pomenu, so pa lahko zelo zahtevne in zahtevajo obširno (pred)znanje. Zato jih nikakor ne bi klasificiral kot "drugorazredno" delo. Na področju tehnologije se ekspertiz praviloma lotevajo le najbolj kvalificirani raziskovalci.

Vera Kržišnik Bukić

S svojo razpravo se želim kratko zadržati na ravni splošnega vsebinskega profila INV (1) in na ravni problematike koncipiranja in izvajanja posebnih nalog/projektov, ki izhajajo iz Inštitutove neposredne statutarne opredelitve (2)

Ad 1) Državna osamosvojitve Slovenije ter še mlajši močni trendi zelenega približevanja in vključevanja slovenske države v evropske integracije so take sodobne okoliščine, ki bistveno in usodno vplivajo na danes in jutri slovenskega naroda. INV je nastal (ob nastanku leta 1925 se je imenoval Manjšinski inštitut) s poslanstvom, da s svojimi raziskavami prispeva k spoznavanju in ohranjanju slovenstva in skozi mnoga desetletja je prek svojega raziskovalnega dela več ali manj stalno sledil temu istemu cilju. Z nastankom slovenske države so bile za slovenski narod podane povsem nove okoliščine, ki pa do sedaj še niso, oziroma še niso mogle doživeti tudi ustrezne znanstvene obravnave, ki pa naj bi bila, vsaj sama tako ocenjujem, v delokrogu zlasti INV. Če smo seveda pripravljene izhajati iz zgodovinskega poslanstva Inštituta. Že pred dvema letoma sem zato predlagala, da bi se na INV kot matični inštituciji vzpostavil okvirni temeljni projekt »Slovensko narodno vprašanje« (in da bi se s te splošne metodološke ravni koncipirali in izvajali posamezni ustrezni projekti/podprojekti). Takšno moje izhodišče me je tudi pripeljalo do neke vrste dileme glede »etničnih študij«, ne etničnih študij kot takih in kjerkoli, temveč povsem konkretno na ljubljanskem Inštitutu za narodnostna vprašanja. Naj bi slovensko narodno vprašanje zavzelo metodološko znanstveno-raziskovalni status le »študije primera« v sklopu etničnih študij? Prva možna implikacija: bo obravnavi slovenskega narodnega vprašanja lahko sčasoma količinsko (enakopravno) konkurirala študijska obravnava primerov drugih evropskih in izvenevropskih narodov? Druga implikacija: je res dokazljiva oz. sploh možna splošna teoretično metodološka relevantnost etničnih študij za raziskovanje, spoznavanje, ugotavljanje in tolmačenje etničnih/narodnostnih/nacionalnih dejstev v posameznih tako različnih etničnih okoljih širom po svetu?

Eno od načelnih stališč v današnji razpravi je bilo, da ne kaže zaostajati za časom in se je potrebno zlasti prilagoditi tokovom, ki in čeprav jasno vodijo v polno relativizacijo narodnostnega fenomena sploh. Se je že začel proces zavestnega in nadzorovanega odmiranja (tudi) slovenskega naroda? Naj bi INV s svojimi projekti s področja etničnih študij potem (ali pa že zamujamo?) raziskovalno povsem le spremljal in ugotavljal ter prebivalstvu v Republiki Sloveniji in širše tolmačil, kako in zakaj v sami Sloveniji izginja slovenska narodnostna substanca? V svoji zgodovini je moral biti slovenski narod stalno in intenzivno še kako »iredentističen«, če je sploh hotel obstati, obdan vedno z večjimi in močnejšimi narodi. Se bomo, kljub dolgestoletnim tradicionalnim prizadevanjem mnogih slovenskih rodov po obstanku na zemlji domači kot narod slovenski, sedaj kar meni nič, tebi nič vdali tokovom globalnega raznarodovanja? Naj pri tem INV s konceptom etničnih študij, v katerih se slovensko narodno vprašanje nekako razvodnjava, prispeva svoj delež? Ker je to moderno, sodobno, prihaja iz seveda tudi družboslovno znanstveno superiornih (in nam družbeno primerljivih?) Združenih Držav Amerike. In če hočemo biti kot Inštitut mednarodno znanstveno relevantni, se je pač potrebno prilagoditi. Strinjam se, da je potrebna mednarodna primerljivost rezultatov na področju preučevanja narodnih vprašanj, tudi neki ohlapni okvirni metodološki pristopi so lahko koristni, menim pa, da znanstveno ne gre generalizirati etničnih pojavov in ne enotiti metodologije, ki naj jih razkriva. Po drugi strani je preučevanje različnih vidikov slovenskega narodnega vprašanja med samimi slovenskimi znanstveniki različnih disciplinarnih področij zelo dobro razvito, le ti naporji niso bili in niso ustrezno združevani. Tu vidim veliko šanso INV.

Ad 2) Na ravni posebnih tematskih vprašanj, ki jih danes v INV, po mojem mnenju, raziskovalno nedopustno slabo in malo obravnavamo, je vsebinsko področje medetničnih odnosov znotraj Republike Slovenije. Že dolgoletni projekt, ki poteka na INV z naslovom Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru oziroma Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru, se vsebinsko raziskovalno omejuje (za sedaj) le na obmejni prostor med Slovenijo in Madžarsko ter Slovenijo in Italijo, medtem ko notranjost Slovenije ostaja empirično s strani Inštituta tako rekoč povsem neraziskana. Močno sem prepričana, da posamezne ekspertize ne morejo in ne bi smele nadomestiti takega temeljnega projekta. Morda je to prva prioriteta, ki bi jo kazalo v INV projektu vzpostaviti.

Sploh pa je vprašanje projektnih prioritet tako važno, da bi bilo potrebno o tem verjetno posebej razpravljati. Kakor prav gotovo tudi o raziskovanju istih ali podobnih tem z drugimi inštitucijami.

Že ta posebna raven vprašanj, kot tudi seveda najprej dotaknjena splošna ter celotna problematika kadrov in financiranja nujno terjajo vzpostavitev posebnega strokovnega telesa, »polja« na MZT, ki je sicer že obstajalo, pa je precej neodgovorno, že nekaj časa sploh ukinjeno.

Janko Pleterski

O proučevanju slovenskega narodnega vprašanja Danes se to vprašanje ne postavlja več v klasični obliki kot vseobsegajoč problem enakopravnega kulturnega, političnega in tudi gospodarskega obstanka naroda, saj so pogoji tega obstoja z državno osamosvojitvijo bistveno spremenjeni v pozitivnem smislu. Razume se, da ostajajo živi tisti vidiki tega vprašanja, ki se nanašajo na dele naroda v zamejstvu in na Slovence v svetu. Toda za Slovenijo kot narodno državo so aktualni problemi evropskega združevanja, ki se izražajo v alternativi Evropa narodov ali Evropa držav. Vsa zgodovinska izkušnja Slovencev kot majhnega in nedržavnega naroda govori o tem, da jim zgolj kulturna utemeljenost brez teritorialno politične ne zagotavlja obstoja, ki bi bil zanje varen in ne bi zahteval nenehnega upiranja asimilaciji velikim in civilizacijsko vladajočim narodom v Evropi. Tudi mali narodi naj v njej trajno domujejo pa četudi bi za to potrebovali trdnejšo oporo v nacionalni državi (ali kakšni drugi obliki javne organiziranosti in obenem zajamčenega priznanja ozemeljske zakoreninjenosti) kot pa se to morda zdi neobhodno velikim. Tudi v Združeni Evropi naj za Slovence (sploh za male narode) velja tisti poudarek, s kakšnim so se do nedavna upirali asimilaciji v razpadlih večnarodnih federacijah, namreč da vanje niso vstopili, da bi v njih izginili, marveč da bi v njih živeli. Če so jih minule federacije v tem razočarale, je treba znanstveno preučevati, kaj je tisto, kar jim podobno razočaranje lahko prihrani v Združeni Evropi.

V tej luči naj INV pristopa tudi k drugim področjem svojega raziskovanja. Zato se *preučevanje odnosov na že danih narodno mešanih ozemljih* ne bi smelo obračati skoraj izključno le k problemu preprečevanja konfliktov, kakor se to dogaja danes pod vplivom ekscesnega nacionalizma, ko postaja sumljiva že sama narodnost in uveljavljanje narodnosti kot vrednote. V prvo vrsto je treba postavljati vprašanje, kaj prinaša življenje v takšnih skupnostih dobrega s pogojem, da v njih ni asimilativnih pritiskov.

V isti luči tudi izostrovati jasnost izhodišč pri obravnavanju sistemov manjšinske zaščite: ne gre za to, da bi se asimilacija manjšin pač le 'civilizirala'. Nasprotno! Gre za njihovo varovanje pred asimilacijo, ker je ta že sama po sebi izgubljanje nenadomestljivih človeških vrednot, in ker izkušnje dokazujejo, da je asimilacija manjšin na domačem pragu praviloma rezultat vsaj strukturnega nasilja, če že ne kar neposrednega. Tukaj je izkušnja Slovencev v zamejstvu posebno pomembna in bi jo bilo tudi v bodoče potrebno posredovati Evropi ne le kot kritično zavračanje v interesu prizadetih, ampak poudarjeno kot prispevek k utrjevanju temeljev evropskega sožitja.

Posebna pozornost naj velja *študiju učinkov interkulturalizma* (preučiti in poudariti izkušnje zamejskih Slovencev), s perspektivo predvidevanja problemov, ki se bodo po omiljenju (padcu) državnih meja pokazali za Slovenijo v celoti.

V kontekstu omenjenih problematik zaznavati *nove možnosti preseganja asimilacijskih pritiskov* nemškega in italijanskega jezika na slovenskega, ki jih prinaša (bo prinesla) množična uveljavitev angleščine kot nadnarodnega jezika.

Nekaj aktualnih tem za preučevanje: Učinki slov. vladne politike do zamejstva 1990-1999; slovenske stranke in narod danes in jutri; Katoliška cerkev na Slovenskem in narod danes in jutri.

Janko Prunk

Moj pogled na Inštitut za narodnostna vprašanja. Menim, da ima tako pomembna inštitucija, kot je Inštitut za narodnostna vprašanja svojo čvrsto mesto in perspektivo v razvoju slovenske znanosti in slovenske družbe na splošno.

Inštitut proučuje probleme neke ključne entitete sodobnega sveta - narod v vseh emanacijah in delovanju na vseh svojih področjih in ravneh. Inštitut za narodnostna vprašanja ima v slovenski družbi in celo v evropskih merilih svoje pomembno mesto, svojo tradicijo in s svojim znanstvenim-raziskovalnim in dokumentacijskim prispevkom svoje zgodovinske zasluge.

Narod kot zgodovinski pojav še nadalje ostaja pomembna entiteta sodobnega in prihodnjega sveta, tudi po politični in gospodarski integraciji Evrope. Ta zgodovinsko-družbeni pojav bo potrebno tudi vnaprej znanstveno proučevati in to interdisciplinarno. Takšno prepričanje o interdisciplinarnosti proučevanja naroda, narodnega in nacionalizma je danes uveljavljeno v evropski družboslovni in humanistični znanosti.

Slovenski Inštitut za narodnostna vprašanja se s temi problemi že vse od svoje ustanovitve ukvarja interdisciplinarno in je tako verjetno prva slovenska interdisciplinarna znanstvena institucija, čigar teoretične in praktične izkušnje je potrebno razvijati naprej. Čudi nas lahko le, da je v preteklih dveh desetletjih usoda inštituta večkrat visela na nitki.

Nekaj je bilo krivo obče nerazumevanje politike in nezainteresiranost oziroma spori v znanstveni srenji. Še najbolj pa je usodo Inštituta ogrožala slaba - slabo kvalificirana kadrovska sestava Inštituta, ki ni dajala želenih in zahtevanih znanstvenih rezultatov.

Mnenja sem, da se je v zadnjih letih Inštitut za narodnostna vprašanja kadrovsko-kvalifikacijsko zelo izboljšal in je sposoben izvajati in že izvaja znanstvene raziskave in izdeluje strokovne ekspertize v narodnostnih etničnih in manjšinskih problemih. Inštitut se je tudi organizacijsko vodstveno konsolidiral

in učvrstil svojo domovinsko pravico v družbenih slovenskih znanstvenih inštitucij in v očeh Ministrstva za znanost, in tehnologijo, ki zagotavlja glavna finančna sredstva za inštitutovo delo.

Usmeritev inštituta in njegov perspektivni plan, ki ga je podalo vodstvo Inštituta za narodnostna vprašanja, kaže na zavedanje vse širine raziskovalnega področja, zlasti na mednarodne dimenzije in naloge. Pri tem pa želim izrecno poudariti, da se mora Inštitut za narodnostna vprašanja pri vsem tem zavedanju vsak trenutek zavedati, da je njegova osnovna naloga proučevanje slovenskega narodnega vprašanja v vseh pojavnih oblikah.

MARIJA JURIĆ PAHOR

CIVILIZACIJA IN NASILJE

"... ne, da bo kdo mislil, 'vedno odpirati stare rane!' -

To je ja tudi del življenja!

To je velik del naše zgodovine ..."

(Besede sedemdesetletne koroške Slovenke)¹

Moto predstavlja nekakšen "programski" začetek v projekt, ki se na podlagi avtobiografskih zapisov, pripovedi in izpovedi težiščno nanaša na "generacijski transfer", kakor se odraža med koroškimi in tržaškimi Slovenci.² Pojem, zasidran v psihoanalitični in psihoanalitično usmerjeni družboslovni literaturi, opredeljuje prenos "travme nasilja", ki sta jo sprožila fašizem in nanj navezujoči nacional-socializem, od generacije žrtev (ali storilcev) na otroke in vnuke. Da bi se temu tematskemu sklopu čim bolj približali in s tem, kolikor je to pač mogoče, obrnili pogled v tisti del naše individualne in kolektivne eksistencialne izkušnje, ki ga kaj radi za(s)tiramo (ga imamo celo za manj pomembnega in tudi manj vrednega, če ne kar za minulega, pa najsi vemo, da se skrajno kruta izkušnja ne da pregnati iz spomina, da se vztrajno vrača, nemalokrat v obliki vprašanja: "Nasilje kot naša usoda"³), se mi zdi potrebno, da najprej osvetlimo centralne pojme kot so to: *nasilje, totalitarno nasilje (fašizem, nacionalsocializem)*. In to tako glede na njihovo izpovedno vsebino kot tudi glede na njihovo vlogo v "procesu civilizacije"⁴, ki je tesno povezan s principom moderne. A tudi s pojmi kot so to romanizacija

***

¹ Kaiser-Kaplaner 1995: 14

² Raziskovalni projekt Inštituta za narodnostna vprašanja je Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije 22.12.1998 za obdobje 30 mesecev uvrstilo na nacionalno listo temeljnih in aplikativnih projektov. Pri projektu poleg avtorice, nosilke projekta, redno sodelujejo še tržaškostovski psihoanalitik dr. Pavel Fonča (svetovalska in supervizijska dejavnost) ter Marjeta Gostiščar Cerar in Sonja Kurinčič Mikuž kot "tehnični" sodelavki (pomoč pri kvalitativnem strukturiranju gradiva).

³ Gl. npr. Krefl 1997

⁴ Pojem civilizacija navezuje na lat. besedo *civilis* "meščanski, državljanski, domoljuben, vljuden, uslužen" k *civis* "(moški) meščan, državljan, domoljub". Uveljavil pa se je naposled zlasti v Franciji: "*Civilisé* je bil kot *civilité*, kot *poli* ali *police* (iz. slat. *policia* <lat. *politia* "državna uprava, državna ustava" <gr. *politia* "meščansko/državljanško pravo, državna uprava, državna ustava"; k *polites* "meščan, državljan"; k *polis* "mesto, mestna skupščina [sestavljali so jo izključno moški], država" - op. M.J.P.) eden mnogih, pogostoma sinonimno uporabljenih pojmov, s katerimi so dvorjani v ožjem in širšem smislu označevali specifično svojega lastnega zadnjaja, in s katerimi so hkrati postavljali nasproti višino svojega lastnega etičnega kodeksa, svojega "standarda", svojemu kodeksu drugih, preprostejših in socialno nižje stoječih človeških vrst." (Elias 1938/1959: 48) Enako naj bi veljalo za odnos "evropskih višjih slojev" nasproti drugim, "primitivnejšim ali preprostejšim" (Ibid.) - Francoski pojem *civilisation* se je prav v tem smislu izoblikoval in utrdil v drugi polovici 18. stoletja.

zapada⁵, kristjanizacija, "razsvetljenje", "okcidentalna racionalnost" (Max Weber), Evropa in nacionalna država.⁶

1. NASILJE

"Beseda nasilje označuje uporabo sredstev oblasti, torej prisilnih metod pri uveljavitvi ljudskih, razrednih in državnih interesov proti volji drugih, občasno tudi samovoljno ravnanje, ki temelji na izkoriščanju oblastne pozicije (tiranije)"⁷ Pojem nasilja je tu mišljen kot "nasilno dejanje" (lat. *violentia; violare* "storiti, delati silo komu: kršiti [dogovor], prelomiti [prisego], oskruniti [matični/poganski tempelj], posiliti [žensko, dečka, sužnjo, sužnja, sovražnike⁸] trpinčiti, raniti [nasprotnika]"⁹ "Najobičajnejše pojavne oblike [nasilja] so vojne, revolucije, zločini, teror".¹⁰ Naj v tem sklopu izpostavim še totalitarno nasilje, ali bolje, nasilje, ki je značilno za totalitarizem in ga znanstveniki povezujejo zlasti z nacional-socializmom in stalinizmom. K osrednjim elementom totalitarizma prištevajo: 1. ideologijo, 2. stranko ali vodjo, 3. kontrolne aparate oz. kontrolne monopole in 4. teror.¹¹ Hannah Arendt (1998/1951: 912) navaja kot nadaljnji in *najodločilnejši* element totalitarizma koncentracijska in uničevalna taborišča. Ta pa predpostavljajo genocid, ki se kaže v iztrebljanju, fizičnem preganjanju celih skupin, manjšin, narodov.

Izstopa vsekakor, da fašističnega sistema v Italiji merodajna strokovna javnost ne enači s totalitarizmom, ampak le z diktaturo (vojaškim režimom). Zato je v zadevnih leksikonih in slovarjih fašizem pod geslom "totalitarizem" izvzet. Četudi med pojmom "totalitarizem" in "diktatura" ne moremo potegniti jasnih ločnic, naj bi bilo za diktaturo značilno to, da navezuje na staro rimsko vladno. Konkretno na tisto, ki jo je Cicero v svojem delu "De re publica" označil kot *coetus multitudinis iuris consensu et utilitatis communione sociatus*, se pravi kot združenje skupine [mož, op. M.J.P.], ki je v občo korist zavezana zakonom. (To politično

* * *

⁵ Veliko vlogo pri romanizaciji zapada je odigrala *stoa*, grško-rimska filozofska šola, ki jo je ustanovil Zenon (335-264 pr. iKr.), in še izraziteje Hrisipos (281-205 pr. Kr.). Navezovali so na filozofijo Države (*Politeia*), kot si jo je zamislil Platon. Znameniti rimski stoiki so bili: Cicero, Horacij, Seneka, Mark Avelij. Dokaj pomembno vlogo so odigrali tudi avtorji kot so to Vergil, Propert in Ovid pod cesarjem Avgustom. "Romanizacija zapada se je odvijala počasi [...], dovršila pa se je šele v poteku kristjanizacije." (Demandt 1996: 36)

⁶ K zgodovini pojmov *modereren, modernost, moderna* ter z njo povezanimi termini glej Gumbrecht 1978; Le Goff 1999 (poglavje II: antično (staro) moderno, str. 48-81)

⁷ Europäische Enzyklopädie zu Philosophie und Wissenschaften 1990: 115

⁸ Cilj pri tem ni bil užitek, ampak "zmagá nad užitkom, vseeno katere vrste" in oblast. Veliko vlogo pri tem je igralo "sovrašvo na vso mehkoš/mehkužnost", na *mollitas*, ki vlada v vojaških skupinah ali pionirskih družbah. (Gl. Veyne 1992, Aries 1992)

⁹ Nadaljnji pomeni: 1. lat. *vis* "moč, sila, nasilje" zlasti v smislu fizične moči; 2. lat. *potestas* "moč, sila/prisila, nasilje" v smislu legitimne moči avtoritete (pater familias), tudi politične oblasti ali uradnega položaja.

¹⁰ Grundbegriffe der politikwissenschaftlichen Fachsprache 1976: 85

¹¹ Grundbegriffe der politikwissenschaftlichen Fachsprache 1976: 314-315

definirano telo je bilo načelno dostopno vsakemu, ki ga je ljudska skupščina sprejela kot člana.)¹² Diktatura je analogno definirana kot "varovalna ustanova demokracije, ki izvaja oblast avtokratično, ne pa totalitarno in vedno v skladu z ustavo"¹³, kot z(a)veza oseb, ki nastopa kot "časovno omejeni izjemni režim, delujoč skladno z ustavo in z namenom, da premaga notranje in zunanje krize."¹⁴

V pravem nasprotju s tem režimom naj bi bile protiustavne in nekonstitucionalne diktature, kakršne poznamo danes v nekaterih bivših kolonialnih državah.¹⁵ Zato običajno tudi ni govora o tem, da so bile prav evropske države riste, ki so jih če že ne omogočile, potem vsekakor so-omogočile. Kaj šele o tem, da je bil italijanski fašizem, poznan tudi kot Mussolinijev "rimski rajh", v svoji mogočnosti dosti bolj "gosposki" oziroma "herrenvolkovski" (nem. *Herr* "bog; gospodar, gospod"), kot se to kaj rado dozdeva. In kljub nasprotnim trditvam tudi totalitaren.¹⁶ Naj opozorim na to, da je bil prav Mussolini prvi, ki je ta pojem uporabil.¹⁷ Tesno je povezan s terminom nacionalizem in z besedico *fascio* (latinsko *fasces*, francosko *faisceau*, špansko *haz*), ki pomeni "snop"¹⁸ ali (moška) "z(a)veza". Nasprotniki fašizma so ga praviloma asociirali in asociirajo s pridevniki "violento", "brutale", "repressivo" in "dittatoriale"¹⁹, a tudi s pridevniki "teroristični", "etnociden" in "genociden" (zlasti slovenski in hrvaški znanstveniki in protifašisti). Četudi beseda *fascio* tako renomiranemu zgodovinarju kot St. G. Payneju in učenjakom, na katere se sklicuje (F. Schötthofer, *Il Fascio. Sinn und Wirklichkeit des italienischen Faschismus*, Frankfurt 1924; W. Wippermann - izd.: *Faschismustheorien*, Darmstadt 1989) "ne pove veliko", razen tega, da gre tu za "un fastello" [snop] ali "unione" [zavezo], se pravi, da so "fašisti unionisti in fašizem je organizacija snoparjev ali unionistov", se mi zdi vendarle potrebno, opozoriti na simboliko pojma *fascio*:

Prvotni rimski *fasces* so bili snopi brezovih šib, ki so jim dodali še sekiro in jih povezali z rdečimi jermeni. To je bil simbol oblasti, ki je vključeval moč kaznovanja neubogljivih (zlasti sužnjev, tujcev, podvrženih, libertinov [osvobodencev in njihovih potomcev]; pogostoma so našli zatočišče v templju Artemide Efeške, Diane Efežanov, katere častilci so se pozneje upirali sv. Pavlu²⁰, ali pa v Izidinih

* * *

¹² Gl. Demandt 1996: 29

¹³ Grundbegriffe der politikwissenschaftlichen Fachsprache 1976: 42

¹⁴ Politik-Lexikon 1994: 129

¹⁵ Grundbegriffe der politikwissenschaftlichen Fachsprache 1976: 42/43

¹⁶ Glej pogl. 2 - "Totalitarno nasilje (fašizem in nacionalsocializem)"

¹⁷ Arendt 1998/1951: 664; Payne 1999: 217. Vendar pravi Hannah Arendt: "Kljub temu, da je Mussolini prvič uporabil pojem 'totalitarna država', 'fašistična diktatura v Italiji ni imela totalitarnega značaja.' (Ibid.) Prav to mnenje zastopa tudi St. G. Payne. (Gl. str. 132-134)

¹⁸ Ni odveč pripomniti, da je bil v slovenskem časopisju dvajsetih let prevladujoči pojem za fašiste prav "snoparji". (Ustna informacija: Milan Pahor)

¹⁹ Payne 1999: 9

²⁰ Gl. Apostolska dela, Apd 19, 21-34

svetiščih, ki so jih v cesarski dobi brezobzirno uničevali²¹). Če so visoki rimski uradniki (med katere je protišensko nastrojeni sv. Pavel, ustanovitelj kristjanske *Ecclesia* ter pričetnik neizprosne agitacije proti Judom vsekakor sodil) v sprevodih hodili skozi javne ceste, so jih spremljali čuvaji - tako imenovani liktorji, ki so te snope nosili in na ta način izkazovali zakonsko pooblaščenost svojih gospodarjev.

Fascijeviski emblem so prevzela italijanska nacionalistična gibanja pod Mussolinijem. Odtod tudi ime *fascisti* - fašisti. V tesni zvezi ga je treba videti z besedama *Bündler* (snoparji), ki so v dvajsetih letih opredeljevali predvsem nemške "militantne nacionaliste in mladino s tendenco *völkisch*" ter *Bund* (snop, zveza), ki je označeval "združenja v službi nacionalne preнове".²² Tako prve kot druge velja vrednotiti kot té utiralce poti v nacionalsocializem.

Naj ob koncu teh pojmovnih opredelitev opozorim še na to, da je nasilje vedno nekaj, kar dela škodo individualnemu ali kolektivnemu jazu (sem velja prišteti tudi matični jaz²³ in etnični jaz²⁴). škoda je lahko fizična, moralna, čustvena, psihološka, materialna. Izvajalci nasilja praviloma zanikajo, da ima žrtev lastno voljo, lastno avtonomijo in lastno dostojanstvo. V skrajnem slučaju jo razčlovečijo, degradirajo v "zver", v "številko", v "nič".

***

Četudi drži, da obstojajo v zvezi z nasiljem različni teoretski pristopi, jih ni težko razvrstiti v tri "osnovna" stališča. Jasno je, da jih največkrat ne moremo identificirati v čisti obliki, ampak se medsebojno prepletajo.

Prvo stališče ima nasilje za civilizaciji sovražen pojem, ki ima dosti prej opraviti s predmoderno kot z moderno. Presenetljivo je, da ga nemalokrat enačijo kar z "barbarstvom" (še posebno tedaj, ko se nanašajo na fašistično oz. nacionalsocialistično nasilje), se pravi z besedo, ki ima dolgo zgodovino, kaj jasno uperjeno

* * *

21 Gl. Gian Biaggio Conte (1997: 687-691): Un'ospite malsopportata. Il culto di Iside a Roma tra aversione politica e antifemminismo (Nezadržan gost - Izidin kult v Rimu med politično averzijo in protifeminizmom) gl. tudi Grimm 1997: 120-133

22 Payne 1999: 174; Mosse 1987: 97

23 Matični jaz je značilen za matične družbe. Po G. R. Taylorju naj bi jih - nasprotno od očernih - opredeljevale sledeče značilnosti: 1) tolerantna drža do seksualnosti; 2) svoboda za ženske; 3) visoki ugled ženskega; 4) višje vrednotenje dobrega počutja od asketske držbe; 5) demokratična politična načela; 6) odprti, človeko- in svobodoljubni nazori; 7) spontanost, javno izražanje čustev; 8) majhne razlike med spoloma; 9) pozitivna drža do užitka in zabave; 10) čaščenje matere-boginje (matice). (Walker 1995: 759)

24 Za stoike ter za oznanjevalce kristjanstva se razblini "izvorni" jaz in z njim vse etične (in siceršnje) razlike. Tako pravi sv. Pavel: "Ne lažite drug drugemu, saj ste slekli starega človeka z njegovimi deli vred in oblekli novega. Kjer je to, ni več Grka, ne Juda, ... ampak vse in v vseh je Kristus" (Kol. 3,10-12) V času francoske revolucije je na mesto besedice Kristus stopila besedica "narod". Tako pravi opat Sieyes, odpadnik svojega reda, glasnik in veliki izvajalec te alkimije: "Nacija je pred vsem drugim, je izvor vsega. Njena volja je vselej legalna, ona je zakon sam." (Cit. po Todorov 1991: 159)

proti domnevnim "neciviliziranim" narodom²⁵, ki pa je najbrž niti ne poznajo, sicer je ne bi tako "neobremenjeno" uporabljali. Naj v tem sklopu opozorim "le" na to, da jo je leta 1994 večina udeležencev zelo odmevnega simpozija "Sociološke sekcije" Nemške družbe za sociologijo ter Hamburškega inštituta za družboslovno raziskovanje (Hamburger Institut für Sozialforschung) brez (večjih) pomislekov sprejela kar v naslov svojih referatov. Velja seveda pripomniti, da je bila v to poprej motivirana s samim geslom simpozija ("Modernost in barbarstvo") ter z vabilom, ki vsebuje tale stavek: "Kako je mogoče razumeti to stoletje napredujočih modernizacijskih procesov in hkrati nedojemljivih oblik nehumanosti in *barbarstva*?"²⁶ Tako je denimo Jan Philip Reemtsma, ki ga je uporaba tega pojma vendarle iritirala (je "neteoretski", ne izraža "nič določenega, temveč prej difuzni predsodek"), četudi ne do te mere, da bi ga opustil (je "izziv, ki ga je treba sprejeti"), prototipično zapisal: "Besedo barbarstvo se da le težko uporabiti, ne da bi z njo asociirali nasilje. Barbarstvo ni le 'nekako' kaotično, okrutno, nekaj, kar običajno 'vdre', ampak je predvsem stanje nekontroliranega nasilja."²⁷

S tem pa smo že pri drugem stališču, ki izbaja iz tega, da predstavlja prav to stanje nekontroliranega nasilja največjo nevarnost za moderno civilizacijo, več, velja za njen protiprincip, in komajda obratno, za njen konstitutivni osnovni princip. V tem smislu se to stališče ne osredotočuje toliko na opis tega nasilja, kot zlasti na snovanje in/ali proučevanje strategij, kako ga "terapirati", odpraviti. Sem šteje tudi vprašanje, ki ga je leta 1932 Albert Einstein formuliral takole Sigmundu Freudu: zakaj zapadajo ljudje "v psihoze sovraštva in uničevanja"²⁸ Zgovoren v tem sklopu je spet Jan Philipp Reemtsma, ki, nanašajoč se na Hobbesovega Leviatana, pravi: "Barbarstvo je motiv in nevarnost, ki ju je treba imeti pri gradnji Leviatana vedno v vizirju. Knjiga govori o državi, obsedena pa je z barbarstvom. Hobbesov Leviathan je nekaj takega kot model za moderno soočanje z nasiljem (ki postane šele v moderni *problem* [izp. v orig.]"²⁹

Tretje stališče, ki sem mu osebno zelo blizu, navezuje prav na to, slednjo ugotovitev: "barbarstvo" postane *šele v moderni problem*. Kot poudarja Ekkehart

* * *

25 S pojmom **barbari** so praviloma označevali staroevropske domorodce pred grško, rimsko in rimsko-krščansko (frankovsko) kolonizacijo, npr. Skite, Kelte, Iberce, Ilire, Italike, poganske Slovane, poganske Germane, skratka Ne-Grike, Ne-Rimljane, Ne-kristjane. Za "barbare" so nadalje veljali prebivalci "berberskih" dežel, se pravi ljudstva Severne Afrike (Libije, Tunizije, Alžirije, Maroka). Simptomatično je, da so veljali *per definitionem* za "nazadnjaške", "okrutne", "divje", "nehumane" ipd. Imeli naj bi drugačen videz, drugačna oblačila, drugačne (verske) običaje, drugačno spolno vedenje itd. (e danes je pojem barbar v veljavi za ljudi, ki jih smatramo za "tuje". Takole je zapisal Claus Offe (1996: 262): "Pojem barbara označuje drastičen razmah med 'nami' in 'njimi', izpostavlja kršitev 'naših' civilizacijskih in estetskih minimalnih standardov skozi 'nje'"

26 Gl. Soeffner/Müller 1996: 9, ki sta kreatorja tega stavka

27 Reemtsma: Das Implantat der Angst (Implantat strahu), v: Soeffner/Müller 1996, str. 28

28 Einstein, v: Einstein/Freud 1972: 20

29 Reemtsma 1996: 29; gl. tudi Grundbegriffe der politikwissenschaftlichen Fachsprache 1976: 173 sl.

Krippendorff so že v predmodernih družbah uporabljali (oboroženo) nasilje proti ljudem, "toda šele država je spremenila medčloveško uporabo nasilja, vojno, v institucijo" in proizvedla vojake ter vojaške voditelje kot posebno kasto ali razred. Med vojsko, državo in vojno obstoja neločljiva povezava. Država in vojska sta "instituciji dvojčici", ki stojita "sinonimno za oblast ter za organizirana nasilna dejanja [Gewalttätigkeit]".³⁰ A tudi za transformacijo plemiške nacije³¹ v moderno nacijo (nacionalno državo). Naj opozorim na to, da so prav v času francoske revolucije uveljavili splošno vojaško obveznost.

Pozitivna samostilizacija lastne nacije je postala odslej dobro funkcionirajoči mehanizem za napad vsega tujega, za razvrednotenje drugih nacij ter izključevanje nacionalnih, etničnih, religioznih manjšin - v evropskem merilu zlasti Judov (in Slovanov, kot bomo še videli). Konkretno to pomeni, da bi se morala moderna zavedati svojega *lastnega* potenciala agresije in nasilja, ga tematizirati in problematizirati, ne pa izrinjati, ga smatrati kot nekaj preteklega ali nekaj, kar je "zunaj nas" in kar sprožajo kvečjemu drugi. "Nočemo vojne, toda ...", je običajna fraza politikov, ki vodijo svoje države oz. nacije v bitko. V tem smislu protestirajo, da niso napadalci, pač pa branilci, ki so proti "tujcem" samo, kadar so ti nevarni za narodovo "suverenost", ali povedano bolj evfemistično, za "ljubljeno domovino".³² Skratka, agresija bo opravičena, kot že v času stoe in kristjanstva, kot "izjemno stanje" - v imenu "miru" in "ljubezni".

Ne grem napak, če predpostavim, da se prevladujoča pozicija giblje med prvim in drugim stališčem: nasilje dojema kot "grozeč", "nekontroliran" pojav, ki opravičuje retoriko varnosti, kakor jo prototipično nakazuje Hobbesov Leviatan. Civilizacijski proces izkazuje kot nekaj, kar to nasilje polagoma, a nepreklicno izrinja iz družbenega življenja (točneje: civilizacijski proces koncentrira to nasilje pod kontrolo države, ki koristi oblastni monopol za zaščito zunanjih meja nacionalne skupnosti in notranjega reda.) Zato ne preseneča, da je francoska ustava iz leta 1791 *force publique* (oborožene sile, varnostne sile) tako opredelila: "ustanovljene [so] zato, da branijo državo pred zunanjimi sovražniki in da znotraj države zagotavljajo vzdrževanje reda in izvajanje zakonov."³³

* * *

30 Krippendorff 1985: 40; gl. tudi Giddens 1978

31 "Pod francoskimi vladavinami," piše Montesquieu (1689-1755), razsvetljence in predhodnik francoske revolucije, "so često sklicali nacijo, se pravi, plemstvo in škofe. Navadni ljudje niso prišli v poštev." (In der Maur 1991: 20)

32 3. julija 1920 je nacionalni rimski časopis "Il popolo d'Italia" tolmačil uničevalne pohode fašistov proti tržaškim socialistom (med katerimi je bilo nadpovprečno veliko Slovencev) in tržaškoslvenskim organizacijam takole: "[fašisti] ne zagovarjajo nasilja kot takega, ampak odgovarjajo s protinapadom na že obstoječe nasilje". (Payne 1999: 107) Podobno si je Hitler predstavljal, da brani Nemčijo pred Judi. V "Mein Kampf" je trdil, da "Jud ni napaden, ampak je napadalec." (Billig 1999: 178) Milošević je vojno proti kosovskim Albancem takole napovedal: skrunijo "sveto zemlja" (Kosovo), ki je že šest stoletij "srbska", hočejo se je polastiti. Prav v tem smislu so ljudje, zavezani "amor patriae", že od nekdaj trdili, da želijo zgolj zaščititi domovino pred invazijo, zaroto in onesnaženjem. (lat. *spurectia*)

33 Gl. Robespierre 1889: 179 (geslovník)

“V preteklosti so najrazličnejša združenja”, tako M. Weber, “poznala fizično prisilo kot docela običajno sredstvo. Danes pa moramo nasprotno reči, da je država tista človeška skupnost, ki si znotraj nekega določenega ozemlja (...) uspešno lasti monopol nad legitimno fizično prisilo.”³⁴ Analogno pravi tá teoretik civilizacijske teorije Norbert Elias: “Nasilno dejanje je nastanjeno v vojašnicah in iz njihovih skladišč, iz vojašnic, vdre le še v skrajnem primeru, v času vojn in v času družbenega preloma, v življenje posameznika.” Pa še: “Monopolizacija fizičnega nasilja [zmanjšuje] strah in grozo, ki jo ima človek pred človekom, a hkrati tudi možnost, prizadejati drugim strah in muko.”³⁵

Proces civilizacije se tako izkaže kot proces prehoda nasilja iz rok komunalnih teles v eno samo, državno telo, ali še točneje, v to, čemur pravimo *raison d'état*. Posameznik ali posamezne človeške skupnosti bi morale potemtakem biti pripravljene storiti dobesedno vse, da služijo tej rezoni, saj služijo s tem “interesom človeštva”, namreč težnji po “miru”.

V razsvetljenjskem osemnajstem stoletju se to prizadevanje po uveljavitvi državnega monopola nad nasiljem še okrepi. Hkrati stopi na mesto državne prisile zaupanje v lastni razum (*ratio*), ki, tako dikcija, avtomatično vodi k omejitvi in končno k odsotnosti nasilja. Kajti tam, kjer se uveljavi razum in s tem *enlightenment* ali *Aufklärung*, izginejo, kot je to v svojem delu “Zum ewigen Frieden” (“K večnemu miru”) sugeriral Kant, “grozote nasilnih dejanj” ter “opustošenja” in nastanejo solidne osnove za civil(izira)nost, humanost in moralo, sposobne tega, čemur pravi Habermas sporazum, konsenz, sprava.³⁶

Ta predstava ni načelno napačna, velja pa poudariti, da učinkuje vzlic porasta vojaškega nasilja³⁷, naraščajoče pripravljenosti “se boriti za domovino ter zanjo umreti” (analogno Cicerovi veri: *Patria mihi vita mea carior est*, “Domovina mi je ljubša kot lastno življenje”)³⁸, “*ius ad bellum*”, kakor ga kljub nasprotnim trditvam implicira pravica do samoodločbe narodov³⁹ (močna spodbuda in zgodovinska prelomnica v tem procesu je bila prav temeljna razsvetljenjska zapoved *Sapere aude!* Drzni si misliti!, ki ni le odločilno vplivala na francosko

* * *

34 Weber 1980/1922: 822

35 Elias 1988/1937: 325, 328, II.

36 Gl. Habermas 1997

37 “Med 13. in 18. stoletjem so evropske države polagona vzpostavile edini vidnejši monopol, tj. monopol nad uporabo vojaškega nasilja. Nekatere okoli leta 1700 so porabile v mirnem času približno 5 odstotkov bruto družbenega proizvoda in v vojnem času približno 10 odstotkov. 60 let pozneje so se zadnji odstotki povečali še na 15. oz. 35 odstotkov. Obe svetovni vojni v tem stoletju teh odstotkov nista preseglei.” (Rizman 1994: 25)

38 Mosse 1993

39 Pravica do samoodločbe naroda, ki je stopila v veljavo po prvi svetovni vojni in je medtemsplošno priznано načelo mednarodnega prava, pomeni danes zlasti pravico do odcepitve in do lastne države. (Jaggi 1993: 93-95; Jambreč 1992: 163-184). To pa pogosto vodi v vojne, ki jim običajno sledijo mednarodni sporazumi ter začrtavanje mej. Kaka polovica mej je bila potegnjena prav v tem stoletju. (Rizman 1994: 23)

revolucijo 1789, ampak tudi na nastanek nacionalne države⁴⁰) ter holokavsta kot "paradigme konsekvenc vojne"⁴¹, pravicato naivno in iluzorno.

Moderna, tako Zygmunt Bauman, se hvalisa s tem, da ima nasilje pod kontrolo, a vendar je prav moderna omogočila porast nasilja, ki je večje kot je bilo kdaj koli prej.⁴² Analogno argumentira tudi Hans Peter Duerr⁴³ ter Helmut Reinicke, ki, nanašajoč se na Norberta Eliasa, piše: "Norbert Elias nam pripoveduje zgodbo o civilizacijskem procesu, ki je izrinil nasilje. Toda ta je le razpokana, tenka vrhnja plast, videz, ki nasilniški substrat nikakor ne nadomesti ali zajezi." In naprej: "Vzlic te genealogije nasilja je proces civilizacije le žlahten lesk, ki tu pa tam pokrije, a vedno spet odlušči in ustvari bolj hrapava mesta, ki jih je treba čim debeleje prekriti."⁴⁴

Na to, da so ta porast nasilja dolgo časa "spregledali" in da ga še danes kaj radi "spregledajo" oziroma da ne najde ustrezno pažnje, je Leo Löwenthal na primeru nacionalsocialistične uničevalne prakse opozoril že leta 1946: "Zapad je tako rekoč zaprl oči pred manifestacijami fašističnega terorja, vse dokler so mu bile končno vsiljene z Auschwitzom, Buchenwaldom, Belcenom in Dachauom."⁴⁵

Je medtem o holokavstu marsikaj znano, četudi "praviloma v očiščeni, demobilizirajoči, omiljeni in odrinjeni obliki"⁴⁶, potem to ne velja za njemu analogno masovno uničenje "modrih žensk" ("čarovnic"), ki je predstavljalo bistven pogoj za militarizacijo moderne civilizacije ter za nastanek moderne (nacionalne) države in državnega monopola nad nasiljem⁴⁷, a tudi za propagiranje "moškili" vrednot kot so to osvajanje, dominanca, (spolno) nasilje ipd.⁴⁸

"Dejansko "le redki vedo, da so mučilnice Dachaua in Auschwitza, Treblinka in Majdaneka sledile zgodovinskemu zgledu, ki je svojčas zajel ves kontinent. Prehitevajoč metode Hitlerja in njegovih biričev je katoliška cerkev [in nasploh establishment, op. M.J.P.] s preganjanjem čarovnic Evropo spremenila v eno samo koncentracijsko taborišč; vohunjenje, zastraševanje, ovajanje in demagogija so določili vsakdan, strah pred ovadbo in živalskim trpinčenjem je bil povsod prisoten, po mestih in vaseh se je kadilo z grmad kot kasneje iz dimnikov in koncentracijskih taborišč."⁴⁹

* * *

40 Anderson 1998 jo posrečeno pojmuje kot "namišljeno skupnost"

41 Strajn 1994: 77

42 Bauman 1994, 1996

43 Duerr, 1988, 1990, 1993: Der Mythos vom Zivilisationsprozeß (Mit o civilizacijskem procesu), 3 deli

44 Reinicke 1995: 97

45 Löwenthal 1990/1946: 204

46 Bauman 1994: 9

47 Erdheim 1988: 318, 313 sl.; Giddens, 1978, 1984

48 Beyer 1994

49 P. Priskil, cit. po Heinsohn/Steiger 1993: 154

Analogno velja za masovna uničenja imperialistične kolonialne politike, v kateri je Hannah Arendt locirala predhodne oblike "herrenmenschovstva", rasne mržnje ter politike dokončne rešitve.⁵⁰

Zapadni svet se je odtegnil tudi "dejstvom tistega terorja, ki so sledili [drugi svetovni] vojni. Okamenelosti, ki je vladala v deželah, v katerih je dominiral teror in ki je služila samohranitvi, je v tako imenovanem 'svobodnem svetu' stalo nasproti masovno porlačenje - nezavedni beg pred resnico."⁵¹

Ta beg se da razbrati tudi po tem, da se totalitarno nasilje ni dojemalo in ne dojemata kot "normalnost", temveč kot "rezultat decivilizirajočih procesov" in "izjemo". Tudi naraščajoče število vojnih spopadov ter etnocidnih in genocidnih zločinov po drugi svetovni vojni dopušča v tem oziru le malo dvomov, saj se dogajajo, kot se temu reče, zlasti v "neciviliziranih" regijah. Zato jih kaj lahko interpretirajo kot dokaz za "pomanjkanje civilizacije" ali za "revolto proti zapadu" (Hedley Bull).

Tej hegemonialni civilizacijski predstavi odgovarja tudi znani radikalni odmik od "temnega srednjega veka" in "dark continent-a"⁵², pri čemer stoji slednji tako za Afriko (a tudi za indigene narode oz. tako imenovane *natives*)⁵³ kot za izvorno naravo, ki navezuje na spolno/rodno moč žensk (*gender*)⁵⁴. Spremenljiva vsebina tega odnosa je manj pomembna od njenega preprostega in globokega sporočila: na začetku je bil moški sam. Od tod tudi Baconova predpostavka o "moškem rojstvu časa" ter Hobbesova vizija moških v podobi gob, ki nam približa skrajno podobo avtonomnega jaza: "Zamislimo si moške, kot bi ravno zdaj pogrnali iz zemlje in nenadoma, kot gobe, postali popolnoma zreli brez kakršnegakoli stika z drugimi."⁵⁵ V času razsvetljenstva se to prizadevanje še okrepi. Človek (moški, homo) se opre izključno na samega sebe. Misli iz sebe in zase in zavrača vsako odvisnost. Zato je proti (sholastični) tradiciji, ženski⁵⁶/ženskosti, in nasploh

* * *

50 Arendt 1998/1951 gl. zlasti poglavje 6 ("Die vorimperialistische Entwicklung des Rassebegriffes" - "Predimperialni razvoj pojma rase") ter poglavje 7 ("Rasse und Bürokratie" - "Rasa in birokracija"), str. 351-471
51 Leventhal 1999/1946. 204

52 Metaphor sem si sposodila pri Freudu (Freud 1990/1926:169)

53 Norbert Elias je označil afriška ljudstva, ki niso niso razvili ne pisave ne države, tako, kot da bi le-ti živel "lik wild animals in the jungle, always in danger of being caught." (Gl. Duerf 1993: 463). Podobno je pred njima argumentiral Hegel (1980/1821: 155): "Črnci predstavljata [...] naravnega človeka v svoji polni divjosti in nebrzdanosti [...]; v teh karakterjih ni najti nič človeškega."

54 *Gender* (angleško), *Geschlecht* (nemško), *Genere* (italijansko), *Genre* (francosko), *Género* (špansko). Koren teh besed je, če delno izvzamemo nemško, pri kateri to ni tako očitno, latinski glagol *generare* "spočiti" in latinska osnova *gener-*, rod ali vrsta. Zastarel angleški pomen glagola to *gender* je "kopulativ". (Haraway 1999. 209/210) V feministični teoriji predstavlja danes *gender* "koncept, ki so ga razvili, da bi spodbijali naturalizacijo spolne razlike." (Ibid.: 212) In to, tako tvegam trditi, v smislu nevtralizacije (ne-uter), ki temelji na patriarhalni predpostavki o "moškem materinstvu" (ne maternjica, ampak Oče je roditelj, svarnik). Gre za koncept, ki mu je zavezana tudi pravkar citirana avtorica. Zajela ga je v idejo kiborga (*cybernetic organism*), češ, "kiborg je tvor postspolnega sveta; nobenega opravlja nima z biseksualnostjo, predojdijsko simbiozo ... je najvišji jaz, končno prost vsake odvisnosti." (Ibid.: 243; izp. M.J.P.)

55 Či po Bernhabib 1995: 169

56 "Že s samim govorom prežene ženske s področja zgodovine k namasti, s svetlobno javnosti v notranjost gospodinjstev, od civilizirane kulture k enoličnim bremenom vzgoje in reprodukcije." (Bernhabib 1995: 151)

proti vsaki avtoriteti. S posebno vneto se prizadeva za krotitev izvorne narave, se pravi narave, ki navezuje na prvobitno diado mati-otrok in opredeljuje freudovsko Ono. Pri Eliasu najdemo (v navezavi na Freuda) največkrat pojem "gonski center"⁵⁷. Izstopa vsekakor, da ostaja ta narava, kot je to predpostavljalo zlasti kristjanstvo, brezčasna, temna in mračna, vrhu vsega skrajno nevarna - "živalska", "neukročena", "divja", "anarhična" in potencialno "nasilna". Projicira pa se jo kaj rado v "barbare" in "primitivna ljudstva"⁵⁸:

"Barbari so nudili" - in to neupravičeno⁵⁹ - "centralni instrument za moderno 'implantacijo strahu' (Reemtsma), s tem za tisti občutek, ki ga je moderna obsesivno razširjala - konec koncev je le-ta vedno nove prekoračitve mej, ki jih je izvršila 'modernizacija', opremil z vtisom nujnosti in celo z očitnim smislom. Barbari so hkrati služili kot instrument stratifikacije in reprodukcije kulturne hegemonije. Več kot ščepec 'barbarstva' so vtrosili v oficialne definicije o identiteti lenobnih, lahkovernih, nestanovitnih in neodgovornih revežih, z emocijami obsedeno, nepremišljeno, frivolno žensko, z nadležnimi in neasimilabilnimi kulturnimi in etničnimi manjšinami ter v definicijo vsake druge skupine, ki se je zdela preveč uporna in svojeglava, da bi se jo lahko držalo z običajnimi ukrepi vsakodnevne prisile pod kontrolo - bodisi da so to kriminalci (objekti dodatne prisile kriminologije), psihično bolni (objekti dodatne prisile psihiatrije) ali druge številne skupine 'degeneriranih'.⁶⁰

Končno - in to je morda najpomembnejše - je tičal "divjak" v notranjosti civiliziranega človeka samega. V moderni so slutili in pogostoma tudi izrazili, da preži v *vsakem* zdravem, "normalnem" človeku "barbar", ki se lahko v prvem nepazljivem trenutku zbudi in divja. Gre za dimenzijo, ki jo je Župančičev

* * *

57 Gl. Blomert 1991: 10 sl.

58 Drugače od pojma "barbari", ki se ga je uporabljalo in uporablja za "predmoderna" ljudstva znotraj Evrope, se "primitivna ljudstva" povezuje zlasti s teritoriji zunaj Evrope.

59 Iz raziskav in zapisov, ki se nanašajo na imenovane "barbarske" ali "primitivne družbe", lahko sklepamo, da se izvorni greh nasilja prav v njih ni zgodil. Obratno. Šlo je za družbe, ki so izstopale - drugače od tako imenovanih "civiliziranih" - po človekoljubni in miroljubni, matično usmerjeni etiki. Vsekakor tudi etiki, ki je forsirala *notranjo moč* ljudi, jo smatrala kot dobrodošlo, pozitivno dobrino, ki jo je treba gojiti, ji omogočiti čim polnejši razcvet. Gojili so jo denimo v andaluzijski (arabski) Španiji, ki je bila prav v srednjem veku (8. - 14. stol.) vodilna in dokaj privlačna sila sveta. Kdo danes ve, da je niso oblikovali le Mavri (Berberi-Arabci Severne Afrike) in Orientalci, med njimi Judje, ter drugi narodi, ampak v nadpovprečno močni, deloma vodilni vlogi tudi: Slovani? (Gl. Hunke 1997, Watt 1992, Conte 1991 [pogl. Gli Slavi in Spagna, in Africa e in Italia]) Prav to etiko so gojili tudi v afriških državah; nanjo navezujejo danes zlasti afro-ameriške feministke. (Gl. Loh 1986' Joseph 1993' Hooks 1996). Vsekakor tudi v indigenih kulturah Amerike, ki jih je Kristof Kolumb strnil v pojem "indios". "Tako pohlevni, tako miroljubni so ti ljudje," je Kolumb pisal kralju in kraljici iz Španije. "Vašim Veličanstvom lahko prisežem, da na svetu ni boljšega naroda. Svoje sosede ljubijo kot sami sebe in njihov pogovor je vedno prijeten in nil." Vendar je bil prepričan v to, da ga je treba, "prisiliti, da dela, obdeluje zemljo in sprejema naše navade." (Brown 1970: 141,15' gl. tudi Arguedas 1983, Waldmann 1995) Velja seveda dodati, da so Afričani in "Indijci" vzlic nasilne kolonialne politike, razvili simptome kot so to "negritude", "upor", "identifikacija z agresorjem", "občutek manjvrednosti", "samosovraštvo".

60 Baumann 1996 a: 43

Friderik tako pretresljivo izrazil z besedami: "A tu - mene je brezna v sebi strah." Skorajda obsesivno pa so se z njo ukvarjali antropologi (človekoslovci) po prvi svetovni vojni (pogostoma navezujoč na Hobbesov "pregovor", ki pravi: "človek je človeku volk"). Tako je npr. Max Scheler videl odrešitev le še v energičnem aktu "askeze", ki naj destruktivni gonski potencial potlači in sublimira.⁶¹ Helmut Plessner je svaril pred "nizkotnostjo, ki prebiva v človeku".⁶² Sigmund Freud pa je posmehljivo govoril o dobrih ljudeh, ki tajijo "ubikvitetu" užitka do destrukcije: "Kajti otročički ne slišijo radi, če omenimo prirojeno nagnjenje človeka k hude-mu, agresiji, destrukciji in s tem k okrutnosti."⁶³ In še bi lahko naštevali. Naj na tem mestu zadostuje le pripomba, da vsebujejo tovrstne diagnoze hote ali ne prognozo, ki se glasi: pričakovati bo (spet) "izbruh" nekontrolirane človekove agresije, ki jo bo treba krotiti, imeti v oblasti.

Od tod tudi Eliasova predpostavka, da bistveni pogoj za uveljavitev civilizacije ni le državniški monopol nad nasiljem, ampak tudi nadzorovanje samega sebe oziroma samoprisila (Selbstzwang). Z drugimi besedami: človek mora najprej prepoznati "divjo naravo" - *Ono* - znotraj samega sebe, kajti šele tako bo lahko živel v mejah jasno opredeljenega, mirnega Jaza in hkrati dojel moč (ne znotraj sebe kot v matičnih družbah, ampak) v tistem, kar je "onkraj sleherne meje" in kar je Lacan imenoval "*počelo višje kompleksnosti*". Skratka, gre za težnjo po "transgresiji", ki jo naj vzpostavi človek kot tó normo svojega lastnega delovanja, za "avtonomni", od vseh drugih "odlepljeni" Jaz, ki predstavlja nekaj takšnega kot "centralizirano državniško moč v malem". In jasno je, da ta norma izrinja vse, kar kaže na njeno lastno prekratnost, manko in imanentno nedovršenost. Že zato, ker predpostavlja "boj s samim seboj". V tem boju lahko človek samega sebe premeta, lahko pa tudi samemu sebi podleže' v prvem primeru je "močnejši", v drugem primeru "šibkejši od samega sebe". Kdor v tem boju zmaga, je "Gospod(ar)", nekdo, ki stoji *nad* samim seboj, kdor je podlegel, ni "Gospod(ar)", je "suženj" samega sebe, "žrtev" svoje lastne (zlodejne) narave.

In jasno je, da spodbuja ta boj perturbacije, ki rojevajo vedno nove transgresije in sprotne legitimacije kot strategije odreševanja. A tudi pojav, ki ga je Helmuth Lethen strnil v pojem "hladna persona": "Prepoznamo jo po njenih 'froids posés' gluha je proti srčnemu tonu tožbe, desenzibilirana proti vsemu avtentičnemu, z vso prefinjenostjo se upira izražanju '*cri de la nature*'".⁶⁴ Lahko bi rekli, da jo opredeljuje čustvena distanca, za katero je značilna "nevtralizirana in sublimirana agresija"⁶⁵. In važno se mi zdi, poudariti, da ta ni služila toliko miroljubnim namenom kot so to želeli in predpostavljali citirani avtorji, ampak dosti prej stop-

* * *

61 Cit. po Lethen 1994: 71

62 n. o. m.

63 n. o. m.

64 Lethen 1994: 68

65 Lincke 1969/1992: 49

njevanju medsebojnih trenj (pa najsi "le" znotraj samega sebe), ki omogočajo "potujitev", v skrajnem slučaju preganjanje in iztrebljenje nasprotnikov.

Prav na to opozarja tudi B. Lantos, ko pravi, da se lahko nevtralizirano in sublimirano agresijo (aktivnost) postavi kaj smotrno tudi v službo rivalitetne agresije: "[...] bolj ko civilizacija napreduje, bolj uporabljajo 'aktivnost' za to, da bi agresijo proti človeškemu objektu izvršili na čim bolj nevtralizirani in sublimiran način. Grozljive posledice rivalitetne agresije, vojne na svetovni ravni, se vodijo moč naše visoko stopnjevane sposobnosti do sublimacije."⁶⁶ Vrh tega ta "sublimacija", kot kažejo izkušnje, ne nudi nobenih garancij, da človek ne bi zapadel v bolj "nekontrolirane" in "surove" oblike agresije.

Naj na tem mestu dodam, da do te stopnjevane "sublimacije agresije" nikakor ne bi moglo priti, če ne bi še poprej ali vzporedno obstojal pojav, ki ga je Stavros Mentzos imenoval "potlačitev in zasutje 'dobrega'", pri čemer "dobro" asociira z "mehkimi" (prosocialnimi in "ženskimi") občutki: "Človek pazi na to, da saj določenim ljudem nasproti ne bi pokazal lastnih 'mehkih strani', ker se boji, da bi se jih lahko izkoristilo, razočaralo, izdalo. Ali, stopnjo 'niže': človek blokira mehke občutke in tendence že pri njihovem nastanku, če se boji, da bi lahko prevladali ali da bi lahko nad njimi zgubil kontrolo ali da bi postal skozi nje odvisen od drugih, da bi izgubil lastno identiteto ipd. Da, obstojajo ljudje, ki se takšnih občutkov in tendenc tako zelo bojijo, da jih občutijo kot nevarni strup, ki mu morajo takoj kot protistrup postaviti nasproti narcistično distanco, ravnodušnost, sovraštvo ali celo sadizem." In naprej: "Strogo gledano pri teh slučajih ne gre za preprosto potisnjenje ali potlačenje, ampak za bolj globoko sežečo radikalno izključitev ali eliminacijo." Ta eliminacija, tako Stavros Mentzos naprej, ni toliko tipična za ženske kot zlasti za moške. Avtor poudarja, da tu ne gre za projekcijo agresivnosti, ki je "ti slučajji" pogostoma pri sebi niti ne slutijo in čutijo, ampak za izključitev mehkih, "prosocialnih motivacij in občutkov". Na skupinskem nivoju pa, da služi ta izključitev praviloma "zaščiti egoističnih interesov lastne skupine" (ali države' op. M.J.P.) - na račun drugih skupin (ali držav). In s tem seveda vzpostavitvi in gojitvi "bojne morale".⁶⁷

Gledano tako, ne preseneča, če se Norbert Elias kljub svojemu trdovratnemu vztrajanju pri konceptu "samoprisile", kaj lahko zmehta, ko nanese pogovor na vojno. Tako denimo v trenutku, ko citira življenjsko zgodbo viteza Jeana de Bueila: "C'est joyeuse chose que la guerre. Quant on voit sa querelle bonne et son sang bien combattre, la larme en vient a l'ueil" (Okrog vojne je veliko veselje. Če vidiš, da stoji stvar dobro in da se lastni [možje] pogumno borijo, potem ti stopi solza v oči.) Sladko veselje se dvigne v srcu, v občutku, kako pošteno in zvesto stojijo drug do drugega; in če vidiš prijatelja, ki izpostavlja svoje telo tako pogumno

* * *

⁶⁶ n. o. m.

⁶⁷ Mentzos 1993: 109-114

nevarnosti, da bi držal in izpolnil zapoved našega stvarnika, potem skleneš, iti tja in umreti ali živeti z njim ..."68 Izjava hkrati izkazuje, da je pripravljenost umreti v imenu domovine (*pro patria mori* v objemu brata-prijatelja) pred motivom po ubijanju. Domnevno naj bi ta pripravljenost priskrbela podlago za enotnost nacije, če bi se zdelo, da neka druga država ogroža njen ponos. A vendar. Če skrbno beremo dela Eliasa (ali denimo Webra ali Freuda ali Lacana), bomo zasledili, da smatra(jo) "strastni nacionalizem" implicitno in rutinsko za lastnost drugih. Nacionalizem kot celota je projiciran v druge. Drugi so tisti, ki streljajo, drugi so storilci, drugi so rablji ...ne "mi".

2. TOTALITARNO NASILJE (FAŠIZEM, NACIONALSOCIALIZEM)

Totalitarno nasilje je treba videti v tesni zvezi s totalitarizmom. Se pravi s pojmom, ki se je - skupaj s terminom "politična religija" - uveljavil med obema svetovnjima vojnoma' nanaša se na režime fašizma, nacionalsocializma ter stalinizma. Poudariti velja, da v moderno ne prihaja od zunaj, ampak da je njen neločljivi sestavni del. Kot tak nosi signaturo civilizacijskega procesa. Totalitarizem potemtakem lahko interpretiramo kot sekularizat krščanske sakralne zgodovine. še poprej seveda moderno, ki ga je omogočila. Tako so filozofi razsvetljenstva, ko so človeka pozvali, da naj sledi uporabi lastnega razuma (*Sapere aude!* Drzni si misliti!), skonstruirali iz tega zgodovino napredka iz teme v luč. Pri tem so se posluževali emblemov, metafor in formul, ki so izkazovali, kako se je problematika od etično-religiozne odrešitve posameznika premestila k družbeno-zgodovinski odrešitvi (nacionalnega) kolektiva in/ali vsega občestva. Zato kljub nasprotnim trditvam ne moremo govoriti o postreligiozni, sekularni moderni. To velja tudi za fašizem in nacionalsocializem, ki gresta celo tako daleč, da za svoje politično gibanje eksplicitno zahtevata religiozni značaj. Eric Voegelin je analogno oba fenomena kvalificiral kot "radikalno znotrajposvetno ecclesio".69 Zato seveda ni naključje, da se pojavljajo v fašizmu od leta 1920 naprej besede kot so to "fašistična religija", "politična in civilna religija", "religija Italije" ipd.70

(Nacionalsocializem je tozadevno sicer malo bolj "zadržan", kar pa ne pomeni, da tudi njegovi voditelji ne bi izpričevali zahteve po religiji. Obratno. Hitler denimo se je nenehno skliceval na Boga in na božjo previdnost, njegovi govori so prežeti s krščanskimi temami in podobami ["Tretji rajh", "tisočletni rajh" itd.]. "Anšlus" Avstrije k Nemškemu rajhu je Hitler imenoval "božjo sodbo" [Gottesgericht], plebiscit, ki mu je sledil, pa je proglasil v "sveto volitev" [heilige Wahl]71)

* * *

68 Elias 1988/1939: 270, I. del

69 Vondung 1997, Burren 1997

70 Gentile 1990

71 Gl. Ley/Schops 1997

Ko je Benito Mussolini leta 1938 skupaj z nacionalsocialističnimi zavezniki poskušal tudi v Italiji uveljaviti bolj zaostrene rasne zakone, se je eksplicitno skliceval na predloge v "Civiltà Cattolica". In kljub dejstvu, da rasistična propaganda v Italiji zdaleč ni dosegla nemških razsežnosti, so se cerkveni krogi tudi v Ducejevi državi postavili v službo rasistične stvari.⁷² Izstopa pa, da se rasistična propaganda v Italiji - v nasprotju z nemško - ni toliko usmerjala proti Judom⁷³, kot zlasti proti Slovanom (Slovencem in Hrvatom), predvsem tistim, ki so živeli v obmejnih območjih Italije. Veljali so za "rasno manjvredne", za "barbare" ali "s'ciave"⁷⁴, za pravnji objekt iztrebljenja. In lahko bi rekli: to, kar so predstavljali Judje za Nemce, to so predstavljali Slovani (zlasti Slovenci in Hrvati) za Italijane. Fašistična država jih je na milost in nemilost izpostavljala zloglasni "etnični bonifikaciji" ("bonifica etnica"), kar je pomenilo odstranitev "manjvrednih" slovanskih narodnosti, prezirljivo imenovanih "allogeni" (tujerodni; iz. gr. *allos* oz. lat. *alus* "drugačen" + lat. *genus* "spol, rod"), da bi jih nadomestili z "večvredno italijansko raso".

Na to opozarja že sam izraz *bonifica*, ki pomeni 1. *izsušenje*, *oplemenitvenje* tal, 2. *voj*: *čiščenje* tal (min, neeksploziranih bomb ...). Izraz sugerira "vrtinarski" pristop k re-produkciji in svetu, o katerem je tako lucidno spregovoril Zygmunt Bauman.⁷⁵ Praviloma je artikuliran kot "social engeneering" (Ernest Gellner), ki

* * *

72 Bottino/Castellucci 1994

73 Takole je zapisala Hannah Arendt (1986/1964: 282): "Italija je bila ena tistih redkih držav v Evropi, kjer so bili vsi antijudovski ukrepi nepopularni." Se stavlja vprašanje: kakaj "Asimilacija je bila dejstvo v Italiji." In naprej: "Ko so razglasili protijudovske zakone, so se Judje, kot drugi Italijani, že dvajset let stekali v fašistično gibanje" In za le-te je Mussolini predvidelval zakonske uredbe v smislu "izjemnih kategorij". To podkrepuje tudi Renzo de Felice (1972), ko piše: "Italijanski Judje so bili zanj [tj. za Mussolinijaj] Italijani: bili so dobri borci v prvi svetovni vojni (pogostoma iredentisti), mnogi so bili in so deloma ostali dobri fašisti." Kljub temu se ne strinjam z H. Arendt, ki pravi, da asimilacija v Italiji ni bila stvar, "v katero si moral verjeti ali se zanjo zavzeti, kot v vseh nemškogovorečih deželah [...] in v Franciji." (Ibid.: 283) Sama opozarja na to, da je tisti majhen del Judov, ki je bil načelno proti fašizmu, v prvi vrsti so to bili socialdemokrati in komunisti, v času antijudovskih zakonov ni bil več v državi. (Ibid.: 282) A tudi na to, da se je italijanska država skušala z "brezobzirno trdoto" znebiti "inozemskih in brezdržavnih Judov", kar pa ji ni uspelo, ker je za to primanjkovala pripravljenosti s strani nižjih italijanskih uradnikov. (Ibid.: 283)

To relativno prijaznost Italijanov do Judov potrjuje tudi Franc Potočnik (1975: 59): "Usoda židovskega prebivalstva je bila na območjih, ki jih je okupirala italijanska vojska, mnogo znosnejša od usode istih Židov, ki s morali živeti pod nemško upravo." Gre za ugotovitev, ki se da razbrati tudi po tem, da so Judje iz con, ki so jih zasedali Nemci, hežali v tiste, ki so jih upravljali Italijani. (Arendt 1986/1964: 281; Vratuš 1998: 309 sl.)

74 Beseda *s'ciavo* (suženj), ki jo na Primorskem še danes uporabljajo kot žaljivko za *slavo* (Slovenec, Slovan) navezuje na civilizatorično pokristjanjevalno misijo frankovskega kolonializma. To podkrepuje tudi etimologija. Tako naj bi beseda suženj izhajala iz besede Slovan (poznosrednjevisokonem. *slawo* < srednjevisokonem. < *slawe* < srednjelcat. *slavus*, *slavus* < srednjegr. *sklabos* "Slovan, suženj", gl. Wahrig). Poliakov et al. (1992: 62) so ozadje te etimologije takole strnili: "Slovane so, ker so bili pogani, zasužnjevali". Zgovoren v tem sklopu je tudi Scipio Slataper, viden, a zmeren italijanski iredentist, ki je v tržaškem časopisu "Il Pavese" (št. 2, 1907) zapisal: "Pri nas je *s'ciavo* (= slavo) postala zmetljivka' mi rečemo zabiti kot en *s'ciavo*, trd kot en *s'ciavo*, zlagan kot en *s'ciavo*' (...) *s'ciavo* pomeni tudi surov, okoren, neotesan in nezmožen za finejša dela. *S'ciavo* okus je najgrozljivejši okus, *s'ciavi* - barve so kričeče barve." (Cit. po Ilse Pollack, opomba v Slataper 1988: 41)

75 Gl. Baumann 1996: 33-72. zlasti pogl. "Država kot vrtnar"

predpostavlja nezaupanje v naravo ter točno določnop urejevalsko zamisel, se pravi *plan*, kako jo "ukrotiti", "izboljšati". Karkoli se potemtakem z vidika tega plana izkaže za nekoristno (brez uporabne vrednosti), je treba izrjavati, se pravi izolirati ali avtonomizirati, v skrajnem slučaju pa celo uničiti ali iztrebiti (v terminologiji vrtnarja obstoja ostra ločitev med gojenimi oz. kulturnimi rastlinami ter plevelom). Zato ni naključje, da so "planerji" večinoma militantni nacionalisti", kot je ugotovil Findlay MacKenzie, urednik ene najboljšežnejših kolektivnih študij o planiranju (*Planned Society, Yesterday, Today, Tomorrow: A Symposium, 1937*).⁷⁶ Pogostoma tudi (vojaško) izurjeni strategji s "transgresističnimi" (imperialističnimi) nagnjenji⁷⁷ ter dobri "snoparji" ali "bonifikatorji".

Skratka, za Slovence in za Hrvate v fašistični Italiji ni bilo več mesta. še zlasti, ker so jih imeli za neasimilabilne, več, za tujek, ki ga gre eliminirati. To ima seveda svoj vzrok: od konca 19. stol. naprej so se imeli Slovenci in Hrvati namreč že sami za nacionalno dovolj močne, da lahko definirajo Primorsko (zlasti Trst in Gorico) za svojo interesno cono, ki ne sodi v Italijo, ampak v Zedinjeno Slovenijo v okviru bodoče Jugoslavije. (V tem smislu je tržaško-italijanska elita pravilno ocenila, da se njena monopolna oblast neizbežno bliža h koncu.) šlo je za priključitvene, nedvomno tudi imperialne težnje (povečanje "slovenskega" ozemlja) ki jih niti ni mogla ustaviti prva svetovna vojna in še najmanj fašizem.⁷⁸

24. septembra 1920 je Mussolini na trgu v Pulju množicam kričal tale uvod v genocidni rasizem: "V odnosih z raso, kakršna je slovanska, torej manjvredna in barbarska, ne smemo izbrati politike sladkorčkov, temveč politiko palice. Meje očetnjave morajo biti na Brennerju, na Snežniku in na Dinari. Prepričan sem, da je pravičnejše žrtvovati 500.000 barbarskih Slovencev in Hrvatov kot 50.000 Italijanov."⁷⁹

* * *

⁷⁶ Cit. po Hayek 1991: 153

⁷⁷ Ostrovidni francoski zgodovinar Krysstof Pomian je imenoval Evropo - podobno bi lahko trdil za fašistično Italijo - nekoč kot civilizacijo prekoračenja meja, "transgresije", ki jo označuje "pojenjajočei respekti napram mejam, oviram, prepovedim", civilizacijo, ki izhaja iz tega, da so "nijeje [...] tukaj za to, da se jih prekorači" in za katere velja: "Ne le da tolerira prekoračenje meja, tako dolgo kakor ostanejo marginalne" ona jih pravcato provocira". (Cit. po Baumann 1996: 37)

⁷⁸ Slovenski narodnjaki mlajše generacije so v drugi polovici dvajsetih let ustanovili tajni revolucionarni organizaciji BORBA in TIGR. Slednja je imenovana po kraticah za Trst, Istro, Gorico, Reko in očitvidno izraža težnjo (obeh organizacij) po priključitvi Sloveniji oz. Jugoslaviji. Važno se mi zdi poudariti, da je ne gre razlagati, kot se to praviloma dela, kot "posledico fašističnega nasilja". Obratno. Fašistično nasilje jo je močno pospešilo. To predpostavko prav zgovorno podkrepuje faksimile vseh šestih števil "Slavjanskega rodoljuba" (izd. Založništvo tržaškega tiska 1971) prvega slovenskega tržaškega časopisa, ki je izhajal v Trstu leta 1849 tudi v hrvaškem prevodu. V njem med drugim beremo: "O kako čc nam biti sladak pogled u poslednjoj uri, budemo li vidjeli da se Slovenija, da se Ilirija iz svoje tako često nam predbacivane zaostalosti, da ne kažem divljaštva, diže i medu obrazovane narode stupa!" (predsednik Slavjanskega društva)

⁷⁹ Slovenski narodnjaki mlajše generacije so v drugi polovici dvajsetih let svojim "polinčnim očetom" navkljub (ogrevall za "legalistično akcijo"), ustanovili tajni revolucionarni organizaciji BORBA in TIGR (po kraticah za Trst, Istro, Gorico, Reko), ki sta jasno izražali priključitveni namen, ki ga je je naposled podprlo močno oboroženo narodnoosvobodilno gibanje.

Genocid nad slovanskima narodoma se je pričel z deportiranjem, izgonom, nasiljem in umori intelektualcev, duhovnikov, mnenjskih voditeljev, z napadi na sedeže kulturnih, političnih in verskih organizacij. Akcije so izvajale nacionalistične skupine in tudi vojaške in policijske enote in so se iz leta v leto močno zaostrovale. Februarja 1927. leta je začelo delovati "Posebno sodišče za zaščito države". Od skupno 47 smrtnih obsodb jih je to sodišče kar 36 izreklo Slovincem in Hrvatom. 26 eksekucij je bilo tudi izvršenih.⁸⁰ Izredni pomen je fašistični režim pripisal trem procesom, tj. Gortanovem procesu v Pulju iz leta 1929, Prvemu tržaškemu procesu iz leta 1930 in Drugemu tržaškemu procesu iz leta 1941, ki so se končali s skupno 10 smrtnimi žrtvami vidnih narodnih revolucionarjev, med njimi en Hrvat (Gortanov proces) in 9 Slovencev. Odvijali so se "na licu mesta" z namenom, da zlomijo uporniško moč partizanov, kar naj bi vodilo prvič k njihovi kapitulaciji ter prevzemu vsiljene fašistične oblasti in drugič k temu, da oropajo Slovence in Hrvate vseh sredstev za nadaljevanje svojega upora - kar pa v obeh primerih ni uspelo.⁸¹ Da pa je začrtana genocidna politika fašističnega režima vendarle "obrodila sadove" izkazujejo sledeče številke: "V malo več kot dveh desetletjih je pred političnom preganjanjem zbežalo v Jugoslavijo, Avstrijo in druge evropske države in obe Ameriki med 100.000 do 150.000 Slovencev in Hrvatov (natančno število še raziskujejo). Z njimi so bežali tudi italijanski protifašisti. Zamenjali so jih kolonisti z juga in drugi italijanski emigranti."⁸² Tako o genocidu kot o tem prvem eksodusu se v Italiji - a tudi zunaj nje - ne ve skorajda nič.

Enako velja za italijanska koncentracijska taborišča (gl. sl. 1.), ki so nastajala po marcu leta 1942, torej pičlo leto za tem, ko sta Italija Nemčija in Madžarska napadli Kraljevino Jugoslavijo.⁸³ Osnova zanje je bila znana okrožnica "3C" [Circolare "3C"] za genocidno politiko, ki jo je 1. 3. 1942 izdalo vrhovno poveljstvo italijanskih oboroženih sil v Sloveniji in Dalmaciji - SUPERSLODA (Comando Superiore Forze Armate Slovenia - Dalmazia). V njej med drugim beremo: "Preventivno je treba internirati družine, skupine posameznikov v mestih in na dežali in, če je treba, celotno prebivalstvo določenih vasi in podeželja."⁸⁴ (Tudi Ljubljana, center odpora, je zgledala kot eno samo koncentracijsko taborišče, kot "vrt": 23. februarja 1942 so jo fašisti na povelje generala Robottija obdali z bodečo žico in razdelili na 14 odsekov, ki dajejo videz gred.⁸⁵)

* * *

80 Založništvo tržaškega tiska - izd. 1970, Gombač 1996: 79/80

81 Benedetič et al. 1978

82 Cit. po Parovel 1996: 42

83 Cuzzi 1998

84 Cit. po Parovel 1996: 46

85 Gl. upodobitev v: Komisija za ugotavljanje zločinov 1946: 11

Slika 1: Zemljevid glavnih italijanskih koncentracijskih taborišč za Slovence in Hrvate med 2. svetovno vojno. [Gl. Parovel 1996: 101] šest taborišč (Gonars, Monigo pri Trevisu, Rab, Chiesanuova v Padovi, Renicci, Visco) je bilo namenjenih (zlasti) interniranju Slovencev. [Jezernik 1997]. Prvo judovsko taborišče so Italijani odprli na otoku Lopudu pri Dubrovniku, dalje na Korčuli, Braču, Hvaru in v Kraljevici. [Potočnik 1975]

A vendar: iz prebiranja zadevnih enciklopedij in strokovnih leksikonov, ni mogoče izvedeti, da so med drugo svetovno vojno obstajala še kakšna druga taborišča kot tista, ki so nastala med bursko vojno (1899-1902) ter sovjetska in nemška. Zygmunt Baumann govori le o "žrtvah Stalina in Hitlerja".⁸⁶ Hannah Arendt je celo mnenja, "da fašistična diktatura v Italiji ni imela totalitarni značaj"⁸⁷, pa najsi decidirano poudarja, "da so koncentracijska taborišča najdoslednejša institucija totalne oblasti."⁸⁸ Ta "popolna amnezija" italijanske in svetovne javnosti, tako Mojca Drčar Murko, ni naključje: "gradiva vojnega ministrstva so (zaprta že od leta 1930) še nedostopna celo za raziskovalce, gradiva notranjega ministrstva pa so sicer odprta, a so zvečina iz arhiva izločeni deli, ki se nanašajo na koncentracijska taborišča."⁸⁹ Nadaljnji vzrok za neupoštevanje italijanskih taborišč pa je delno treba iskati tudi v tem, da so bila le-ta znatno manjša od nemških. (Interniranih naj bi bilo 647.0000 ljudi, med katerimi je bilo več kot 11.600 smrtnih žrtev, od tega skoraj 2000 žensk in 1140 otrok⁹⁰), nadalje v njih ni bilo krematorijev in plinskih celic.⁹¹ Stanley G. Payne prihaja celo do sklepa, da "v Italiji nikdar ni obstojal pravi in resnični sistem koncentracijskih taborišč."⁹² Najbrž tudi zato, ker so bili Judje v italijanskih taboriščih relativno zaščiteni (pred Nemci). Pravkar citirani avtor pravi, da so Judje našli v Italiji "varni pristan".⁹³ Hannah Arendt govori celo o "sabotaži dokončne rešitve".⁹⁴

Kljub tem dejstvom se mi zdi potrebno poudariti, da je sodilo koncentracijsko taborišče na Rabu (širši javnosti znano predvsem kot taborišče za Jude, ki pa na Rabu niso umirali⁹⁵) kar se tiče števila smrtnih žrtev na število internirancev, k najhujšim na svetu; hujša naj bila le še uničevalna taborišča kot Treblinka in Auschwitz. Interniranci so bili v njem zlasti zaradi načrtnega izstradanja (dobi-

* * *

86 Baumann 1994: 107

87 Arendt 1998/1951: 664. gl. tudi Payne 1999: 132 sl

88 Arendt 1998/1951: 912

89 Drčar-Murko 1997: 7

90 Parovel 1996: 14

91 Gl. Potočnik 1975: 8; Komisija za ugotavljanje zločinov 1946

92 Payne 1999: 217

93 n. o. m.: 393

94 Arendt 1986/1964: 280

95 Italijanske oblasti so od 28. maja 1943 do začetka poletja iz raznih taborišč na jugoslovanskih otokih ter v Dalmaciji pripeljali Jude v taborišče II na Rabu, kjer so živeli v pogojih pravne zaščitne internacije, ne kot Slovenci in Hrvati, ki so bili prisiljeni interniranci" tu so živi dočakali tudi kapitulacijo Italije. (Potočnik 1975: 1647" gl. tudi Jezernik 1997: 51/52) Judovske internirance so sestavljali deloma begunci ki so uspeli pobegniti pred množičnimi aretacijami in umrtitvami Judov, ki so jih izvajali nacionalsocialisti na okupiranih jugoslovanskih ozemljih kot tudi ustadi Paveličeve Neodvisne države Hrvatske (NDH) (Vratuša 1998: 309 sl.) Znano je, da je ustaša plačevala nacistom za vsakega interniranega Juda - praviloma so ga nato odgnali v nemška koncentracijska taborišča - 30 mark, zato pa si je lahko prilastila njegovo celotno premoženje. (Arendt 1997/1964: 288, Vratuša 1998: 313 sl.) Prav na Rabu se je izoblikovala tudi Rabska brigada, znotraj katere so Judje sestavljali svoj lastni bataljon, ki naj bi bil "enkratni primer v vsej Evropi"; v večini so ga sestavljali šolani ljudje. (Vratuša 1998: 317 sl.)

vali so nezadostno in postopoma znižano količino hrane' nenazadnje so prejeli še "mnogo manjšo" od predpisane⁹⁶⁾ izpostavljeni sistematični iztrebitvi.⁹⁷ In to ustrezno predpostavki, ki jo je nepokorni Lev Trocki leta 1937 takole izrazil: "V državi, v kateri je Država edini delodajalec, pomeni opozicija smrt s počasnim stradanjem: kdor ne dela, naj ne je, je zamenjalo novo: kdor ne uboga, naj ne je"⁹⁸, pri čemer bi lahko besedice *naj ne je* nadomestili z besedicama *naj umre*. Opozicija stoji v našem primeru ne le za Osvobodilno fronto (OF) in z njo povezanimi ljudmi, ki so se znašli v taborišču, ampak tudi za eksponente odmirajoče "slovenske vrste", kajti: "najslabše je bilo s prehrano otrok ter doječih žena", zaradi tega na otoku Rabu vsak dan umrlo "po nekaj interniranih otrok".⁹⁹

***

Z odstavitvijo Mussolinija 25. julija 1943, nastanku vlade Badoglio ter sklenitvi premirja Italije z zavezniškimi silami 8. septembra 1943 se pričinja tisti razvoj, ki je - na povelje Hitlerja - vodil k ustanovitvi operacijskih con "Alpenvorland" (pokrajine Bozen, Trient, Belluno) ter "Adriatisches Küstenland" (pokrajine Videm, Gorica, Trst, Pula, Rijeka, Ljubljana) - prvo je vodil Reichstatthalter (državni namestnik) in Gauleiter Franz Hofer s Tirolske, drugo Reichstatthalter in Gauleiter Friedrich Rainer s Koroške - ter k razglasitvi republike Salò (Repubblica Sociale Italiana), ki jo je pod nacionalsocialističnim nadzorstvom 23. sept. 1943 ustanovil Mussolini.¹⁰⁰ Skratka, pričelo se je obdobje, ko so nacisti v Italiji s pomočjo italijanske SS¹⁰¹, posebne enote X MAS¹⁰², novih fašističnih oboroženih sil ter lokalnih kolaboracionistov izvajali suverenost, prevzeti zlasti od daljnosežnih, po cesarski Avstriji dišečih načrtov. Tako beremo v Goebbelsovem dnevniku: "Vse kar je bilo nekoč avstrijsko, nam mora ponovno pripasti. [...] Hitler zahteva od Mussolinija 'ozemeljske garancije'."¹⁰³

A ne le to. Nacionalsocialisti so imeli odslej bolj ali manj "prosto pot" tudi za "dokončno rešitev judovskega vprašanja"¹⁰⁴. Konec oktobra 1943 ustanovijo v

***

96 Prvotni uradno predpisani jedilnik za italijanska koncentracijska taborišča z dne 16.3.1942 je bil 22. 8.1942 znižan in se je z odlokom vojnega ministra z dne 2. 10.1942 še mnogo poslabšal. Zlasti je bilo občuteno pomanjkanje hrane na Rabu. In to od konca leta 1942 naprej, ko je ravnika, ki ji je bilo poverjena prehrana, skrčila njen obseg. Gl. Komisija za ugotavljanje zločinov 1946: 79 in 83; gl. tudi str. 79-91 ter Jezernik 1997: 135-154

97 O strašni lakoti v italijanskih koncentracijskih taboriščih so lahko bralci Duhovnega življenja iz Buenos Airesa junija 1943 prebrali: "Delajo z njimi [taboriščniki] tako, kot da bi hoteli te ljudi pomoriti z gladom." (Jezernik 1997: 149)

98 Cit. po Hayek 1991: 131. Te predpostavke so se očitno držali tudi v nekaterih nemških taboriščih. Tako poroča koroški Slovenec, ki je bil kot otrok interniran v Rehnitzu: "Ampak v Rehnitzu je bilo tako malo za jesti in še za to malo smo se morali nato dvigniti in reči: 'Zahvaljujemo se!'" (Schönfeldinger-Siekierzynski 1996: 91)

99 Komisija za ugotavljanje zločinov 1946:85

100 Oliva 1996

101 Lazzero 1982

102 Lazzero 1984

103 Cit. po Benedetič et al. 1978: 79

104 De Felice 1977: 549 sl.

bivši Rižarni v tržaški mestni četrti Sveta Sobota koncentracijsko taborišče in prehodno zbirno taborišče za nadaljnji transport v Auschwitz in druga koncentracijska taborišča. V njem inštalirajo kaj kmalu tudi krematorij in "celice smrti". Vodstvo Rižarne prevzamejo vodilni "strokovnjaki" tako imenovane "Aktion Reinhard", ki je bila odgovorna za "dokončno rešitev" Judov na Poljskem¹⁰⁵. Simptomatično je, da so jo v času nemške zasedbe Italije premestili prav v Trst kot tudi to, da jo je vodil sam inavgurator te "akcije" Odilo Globočnik¹⁰⁶, odslej Höhere SS und Polizeiführer (višji SS in policijski vodja) Jadranskega primorja. Velja seveda dodati, da je svoj posel opravljajl tako rekoč "doma" (rodil se je v Trstu, doraščal pa na Koroškem) in da je, kot njegov zvesti prijatelj gauleiter Rainer, igral na karto slovensko-italijanskih nasprotovanj, ki jih je spretno izrabljajl. "Poleg tega je sličnost pogojev na teh področjih s tistimi v Generalnem gubernatoratu [Poljska] narekovala uporabo mož, ki so se tam že izurili. Obe ozemlji so namreč v primeru nacistične zmage, nameravali vključiti v veliki rajh. Tudi izkušnje, ki so jih pridobili v odnosih z različnimi oblastnimi organi v Lublinskem okrožju, bi tem možem utegnile koristiti v 'Jadranskem primorju'"¹⁰⁷

K nalogam "Aktion Reinhard", ki je bila odslej imenovana (tudi) "Einheit R" ("Enota R"), in njenih pododdelkov v Trstu (R 1), Rijeki (R 2) in Vidmu (R III) so šteli v prvi vrsti deportacije Judov v Auschwitz-Birkenau, ki so jih najprej zbrali v Rižarni, zaplemba njihovih nepremičnin in premoženja, izrabljanje delovne sile¹⁰⁸, zatiranje partizanstva ter likvidacija političnih nasprotnikov (t. j. slovenskih, hrvaških in italijanskih antifašistov).

"Porast partizanskega delovanje je, zgleada, konec koncev vodil k temu, da je bila 'Einheit R' pod vodstvom Allersa v pospešenem obsegu vezana z varstvenimi nalogami, kar je v operacijski coni 'Adriatisches Küstenland' onemogočilo akcije večjega obsega proti Judom"¹⁰⁹ ter "proti gospodarskemu izžemanju"¹¹⁰. Skupno so v Rižarni pri Sveti Soboti do aprila 1945 likvidirali in nato sežgali med 4.000 in 5000 interniranih (slovanskih in italijanskih partizanov in protifašistov, talcev, Judov i. dr.); večina eksekucij se je vršila najbrž med koncem leta 1944 in aprilom 1945.

* * *

105 V okviru te "akcije" so nastala uničevalna taborišča kot so to Belzec, Sobibor, Treblinka in Maidanek. Centrirali so se okrog mesta Lublin.

106 Z Globočnikom so prispeli možje kot so to Christian Wirth, Franz Stangl, Ernest Lerch, Dietrich Allers, Gottlieb Hering, Rudolf Günter (prej namestnik Adolfa Eichmanna, o katerem bo v poteku razprave še govora), Georg Michalsen ter nadaljnjih 92 "strokovnjakov". (Gl. Fogar, v: Benedetič et al. 1978: 85 sl.)

107 Enzo Collotti, cit. po Fogar 1978: 85

108 Na koncentracijskem taborišču Dachau je bilo nespregledno napisano: "Arbeit macht frei!" (Delo osvobajaj!) Za "nižje" rase in za deportirane v "lagerje", ki so jih zaposlili v tovarnah orožja, so povzeli sistem: "Z delom jih fizično iztrebiti". - V Jadranskem Primorju so ustanovili družbo "Adria", s pomočjo katere so si prisvajali dobrine dežele, špekulirali z zaseženimi gogastvi Judov in vključevali celotno gospodarstvo dežele v potrebe nemške države. (Fogar 1978: 91)

109 Koschat 1992: 162

110 Fogar 1978: 91

Podatki o ljudeh, ki so bili v Rižarni le prehodno internirani, nihajo med 7.000 in 20.000, pri čemer predstavljajo slovenski in hrvaški partizani zdaleka najvišji delež med žrtvami in deportiranimi.¹¹¹

MNOŽIČNI ZLOČIN NI "ANOMALIJA"

Teoretsko in praktično so fašistična in nacionalsocialistična koncentracijska in uničevalna taborišča kot tudi nacionalsocialistični holokavst¹¹² - kot smo že nakazali - vpisani v samo "kodo" sodobne civilizacije. V tem smislu jih lahko pojmujeemo kot odločilni atribut razvijajoče se civilizacije. Takole je zapisal Richard L. Rubenstein:

"Svet koncentracijskih taborišč in družba, ki jih je porodila, razkriva eskalirajočo, temno plat judovsko-krščanske civilizacije. Civilizacija pomeni suženjstvo, vojne, izkoriščanje in uničevalna taborišča." Toda pazimo na to, da civilizacijo ne reduciramo zgolj na "barbarske grozote", kajti "civilizacija pomeni tudi zdravstvo, religiozni etos, umetnost in glasbo." Oba aspekta je treba misliti skupaj. R. L. Rubenstein nadalje izvaja, da je v našem času postala okrutnost zaradi tehnične efciencie in perfektnega planiranja skorajda nepredstavljiva in nevidna, tako, da bi se dalo govoriti tudi o eksteralizaciji nasilja. A vendar se le-to ni "izginilo in ne bo izginilo". "Kreativnost in destruktivnost sta neločljiva aspekta tega, kar imenujemo civilizacija".¹¹³

V tem smislu velja fašistično in nacionalsocialistično uničevalno mašinerijo razumeti kot "normalni pojav", ki se lahko vedno in povsod ponovi. A tudi kot "človeški" pojav: prav ker fašizem in njegovi mehanizmi niso "nečloveški", ampak "menschlich, allzumenschlich" ("človeški, vse preveč človeški") "Pojem človeškega zato nikdar ne označuje, kot si to želijo preproste in miroljubne duše, enoznačno pozicijo, temveč prekarno ravnovesje, ki je specifično za kvaliteto 'človeškega'..."¹¹⁴

S tem smo se dotaknili osnovnega motiva, ki ga je Hannah Arendt v svoji študiji o Eichmannu strnila v pojem "banalnost hudega" ("Banalität des Bösen"). Pojem opozarja na to, da je vsakdo izmed nas lahko vsak čas - če ne pazi - vpotegnjen - kot storilec, sotorilec ali saj kot brezbrizni gledalec - v (masovna) uničenja. (Pomislimo le na Milgramove eksperimente!¹¹⁵)

* * *

111 Gl. Benederič et al. 1978, Scalpelli, Adolfo - red. 1988, I. in II, Fölkel 1990, Koschat 1992

112 Hannah Arendt (1997|1964) poudarja v svoji študiji o Eichmannu, da **holokavst** ni zgolj problem razmerja med Judi in Nejudi, temveč "**zločin proti človeštvu, ki se ga je opravilo na judovskem ljudstvu, ki pa je bil fak-tično usmerjen tudi proti prtpadnikom slovanskih narodov in drugim "odvečnim skupinam"** (npr. Roma in Sinti, homoseksualcem, duševno in telesno prizadetim)

113 Cit. po Bauman 1994: 93

114 Batailles, zit. po Rothschild (1998: 211)

115 Gl. Bauman 1994: 166 sl.

Ta ugotovitev opozarja hkrati na to, da je treba demistificirati storilce, jih ne smatrati za "barbare". Hannah Arendt je prikazala, da so v tendenci delali (skorajda) brez čustvenega angažmaja, da so spremenili zločin v rutinska dejanja, ki niso več dopuščala, da pride do izraza to, kar imenujemo vest. "V glavah teh moških, ki so postali morilci, se je vsidrala zgolj predstava, da so del nečesar zgodovinskega, veličastnega, enkratnega, da služijo 'nalogi, ki se v dveh tisočletjih samo enkrat dogodi', in da jo težko nosijo. In prav zato je ja šlo; kajti ti morilci niso bili obči zločinci, niti ne rojeni sadisti ali kakorkoli pervertirani. Obratno, povsem sistematično so odstranjevali vse, ki se niso izkazali za normalne - seksualne zločince, morilce itd. -, kajti SS je, kot znano, odklanjala 'necivilizirane metode'"¹¹⁶ Tudi Rainer in Globočnik sta bila tem metodam zavezana, saj sta, po lastnih izjavah, delovala prav v imenu "(zapadne) civilizacije".¹¹⁷ In najbrž je SS pravitko v imenu te civilizacije aretirala nekaj članov organizacije X MAS zaradi "krutih ekscesov".¹¹⁸

Tudi Raul Hilberg je opozoril na to, da nemški storilci niso bili kakšni posebni Nemci¹¹⁹ praviloma niso bili v abnormnem smislu sadistični, niti niso izstopali po kakšni omembe vredni psihični ali socialni disidenci (če izvajamo le nekaj izjem, poznanih pod imenom "Krvava Brygida" ali "Kobila"). Nasprotno, predstavljali so "prerez nemškega prebivalstva"¹²⁰, bili so z drugimi besedami izmenljivi.

Reprezentativna za sedanje stanje raziskovanja sta George M. Kren in Leon Rappaport:

"Če bi se posluževali običajnih kliničnih kriterijev, bi lahko označili največ 10 procentov SS-ovcev za anomalne. Ta zapažanja se dajo podkrepiti s izjavami tistih, ki so preživeli holokavst, po katerih so bili v večini taborišč le nekateri ss-ovski pazniki razvpiti zaradi posebno sadističnih okrutnosti. Pa najsi tudi drugi niso veljali nujno za poštene, potem vsaj za preračunljive [...]"

Prepričani smo, da bi večina ss-ovskih moških, tako vodje kot posadke, brez problemov izpolnila zahteve psiholoških standardnih testov za ameriške rekrute ali policiste."¹²¹

Te izjave bi se dale, pa najsi s pridržki, zlasti kar se drugega odstavka tiče, kot bomo še videli, "posplošiti" tudi na vodilne fašiste ter na razmere v fašističnih koncentracijskih taboriščih. Tako piše Božidar Jezernik v svoji knjigi "Italijanska koncentracijska taborišča za Slovence med 2. svetovno vojno", ki temelji na origi-

* * *

116 Arendt 1997/1964: 194

117 Fölkel 1990: 123

118 Parovel 1996: 46

119 Hilberg 1983/1961: 685

120 Ibid.

nalnih dokumentih in pričevanjih internirancev, med drugim: "Nekateri oficirji in podoficirji so bili do taboriščnikov ('ribelov') odkrito sovražni, vendarle so bili bolj izjema kot pravilo". "Nasilje nad taboriščniki je temeljilo na priostrenem vojaškem drilu, doslednega policijskega terorja ni bilo ...". Taboriščni poveljniki in stražniki so "bili včasih kar človeški".¹²² "Internirance so v skladu z navodili generala Roatte taboriščne oblasti redno preštevale na zborih."¹²³ "Od taboriščnikov v gonarški beti so zahtevali, da so prihajali na zbor 'urejeni' in 'spodobno' oblečeni (tudi zgoraj so morali imeti vsaj do vratu zapeto srajco, zato so si nekateri zanalašč potrgali gumbe na srajci, da so Italijanom navkljub stali v zboru z razgaljenimi prsmi - simbolom upora). Dežurni oficirji so kričali nanje, da si morajo prišiti gumbe, in to je bilo vse. [...] Vse več jih je nosilo srajce brez gumbov, dokler oficirji niso končno opustili zahteve."¹²⁴

Velja pa seveda poudariti, da so bili predvsem "povprečni" vojaki in karabinjeri tisti, ki svoje delo niso jemali "tako zelo zares" kot njihovi nemški "kolegi". Ponekod so kar odkrito pokazali, da so "vojne že do grla siti, naj zmaga ta ali oni", kar pa slovenski taboriščniki "nikakor niso mogli razumeti"¹²⁵. Novico o kapitulaciji Italije so, zgleđa, italijanski vojaki sprejeli kar z "odkritim veseljem": "od veselja so nekateri metali v zrak kape in celo puške.... Taboriščnikom se je zdelo, da so kar ponoreli."¹²⁶ Ali, kakor je dejal informant Riko: "Ma, ni bilo treba razorožiti. So dali sami."¹²⁷ To podkrepuje tudi zgodovinar Boris Gombač, ko piše: "Padec fašizma je pokazal, da privrženost Mussoliniju le ni bila tako brezpogojna in vsesplošna. V večini italijanskih mest in tudi v Julijski Benečiji je prihajalo do spontanih vstaj in do uničevanja simbolov kraljevine in fašizma."¹²⁸ Paul Parin je v svoji razpravi "Der nationalen Schande zu begegnen", v kateri primerja nemško in italijansko kulturo, prav v tem smislu zapisal: "Totalno ponotranjenje oblasti se v Italiji ni povsem izoblikovalo. Tudi je niso tako brezhibno, tako 'totalitarno' posredovali [kot v Nemčiji]"¹²⁹

To se kaže tudi v tem, da italijanska fašistična vrhunška oblast - drugače od ssovske - "sploh ni bila vajena", da izdela precizne in potanke dokumentacije o svojih vojaki, niti ne tistih, ki so se posebno izkazali pri tako imenovani *Bandenbekämpfung* (tj. boju proti partizanom).¹³⁰ Nadalje fašisti niso znali tako učinkovito kot nacionalsocialisti izklopiti eno največjih in najsubstancialnejših

* * *

¹²¹ Cit. po Bauman 1994: 33

¹²² Jezernik 1997: 53, 55

¹²³ Ibid.: 69

¹²⁴ Ibid.: 70

¹²⁵ Ibid.: 59

¹²⁶ Ibid.: 62

¹²⁷ Volk 1995: 133

¹²⁸ Gombač 1996: 88

¹²⁹ Parin 1990: 131

¹³⁰ Lazzero 1982: 155

ovir za sistematični, načrtovani umor, namreč "animalično sočutje (...), ki normalne ljudi vzlic fizičnega trpljenja skorajda nujno zagrabi"¹³¹ Drži seveda, da o tem *animaličnem* sočutju vemo le malo, vendar lahko trdimo, da pripada h *conditio humana*. Občutiti odgovornost napram drugemu, univerzalni odpor pred umorom, zavoro prizadejati sočloveku trpljenje, in impulz, pomagati ljudem, ki so v stiski. Vsekakor obstojajo k tej predpostavki že plavzibilna opažanja in študije.

Tako se je denimo Nechama Tee spraševala: Kdo so bili pomočniki zasledovanih Kdo tisti, ki so se "uničevalnemu" delu zoperstavili in postavili za trpeče soljudi na kocko svoje življenje, ko je vseokrog vladal egoizem Avtorica prihaja do sklepa, da so to bili ljudje vseh socialnih in izobrazenih slojev, verskih in strankarskih pripadnosti, prav gotovo pa jih je bilo največ, kot to nakazuje Hannah Arendt, "v vrstah upornikov ali celo zarotnikov"¹³². "Rešitelji so občutili svoje lastne zadržanje kot samoumevno - spontano so se obrnili proti grozotam časa." Zygmunt Bauman, ki nam te podatke omogoča, pripominja: "Ti ljudje so dokazali pripravljenost pomagati, ker je to ležalo v njihovi naravi" "niso bili močni zadosti, da bi nevtralizirali 'pomagalski instinkt' [Helferinstinkt]"¹³³

In kaže, da je bila prav ta "narava", prav ta "instinkt" - gre v bistvu za to, kar smo že s psihoanalitikom Stavrosom Mentzosom poimenovali s terminom "mehki (prosocialni)" občutki - tudi povod za "neorganizirani, iz ljudstva prihajajoči upor", kakor ga opisuje Wolfgang Neugebauer na primeru Avstrije. "Humanitarni preudarki, sočutje za zasledovanega bližnjega, odpor in sovražstvo proti zločinskemu režimu so bili korenine tega neorganiziranega [...] upora."¹³⁴ Značilno je, da so le-tega fašistične oblasti v Italiji prav tako vehementno (četudi manj rigorozno in tudi manj uspešno) zasledovale¹³⁵ kot nacionalsocialistične v Avstriji. "Tako se na primer večina okrog 10.000 postopkov pred Posebnim sodiščem na Dunaju nanaša na delikte po tako imenovanem "zahrbtnostnem zakonu" ["Heimtücke-gesetz"], to so bile defetistične izjave, razširjanje govoric, smešnice o oziroma žalitve vodilnih NS-funkcionarjev, prokomunistične ali prokatoliške

* * *

131 Arendt 1997/1964: 195; gl. tudi Bauman 194: 34

132 Arendt 1964/1997: 192]193

133 Baumann 1992: 18/19

134 Neugebauer 1988: 548

135 Gl. Ferenc 1987: Fašisti brez krinke. Dokumenti 1941 - 1943; gl npr. str. 137 "nežnost je odveč"; str. : 140: "Vojaki nezanesljivega političnega prepričanja morajo biti znani in jih je treba pazljivo nadzirati."; str. 145: "Nemci se pritožujejo nad našo preveliko slabostjo do Slovencev" [...] str. 410: "Čas je, da spodbijemo zmotno mišljenje Slovencev, da so Italijani narod slabičev" itd. Pri B. Jezerniku (1997: 215) beremo: "Tudi med italijanskimi vojaki je Cuiuli ["stvaritelj rabskega taborišča"] z ostrim in surovim nastopom zbuja veliko sovražstvo in odpor" nadedli so mu ime Serpente. Ko ga je patrolja policijskega vođa pripeljala iz mesta Raba v taborišče, je ravno to sovražstvo pripomoglo, da se je pri razoroževanju odpor italijanske posadke 'enostavno sesul' Naj pripomnim: Cuiuli je bil znan je bil zlasti po tem, da je "do zadnje potankosti [preračunal] sredstva, s katerimi bo zlomil človeško dostojanstvo ljudi." (Ibid.: 214)

izjave, petje prepovedanih pesmi, zavzemanje za Jude, inozemce itd., odrekanje prostovoljnih prispevkov ali Nemškega pozdrava in mnogo drugega. Te režimu sovražne izjave so zrcalile do določene mere vzdušje prebivalstva, ker ja v večini primerov niso bile zavestno izražene 'zahrbtne izjave' ali 'razkrojitve obrambne moči', ampak spontani izraz razočaranja, zagrenjenosti in sovraštva proti NS-režimu."¹³⁶

Toda povrnimo se k vodilnim fašistom oz. nationalsocialistom. Nedvomno je zanje značilen pojav, ki ga je Zygmunt Baumann strnil v pojem "adiaforizacija"¹³⁷. Gre za filozofski pojem iz 18. stoletja, za danes ne več povsem razumljivo umetno besedo, ki se jo da najboljšje prevesti z "moralna nevtralizacija" ali "moralna indiferenca". V času moderne so se z adiaforizacijo v vedno večji meri ukvarjale birokracije, ki jih je podpirala moderna tehnologija. In birokracije, tako Max Weber, agirajo hladno in brezstrastno. Predpostavljajo oz. "producirajo" politike in uradnike, ki "odlikuje" jih "spodobnost do *distance* do stvari in do ljudi"¹³⁸, in kajpak tista "silna krotitev duše"¹³⁹, za katero se je tako prepričano zavzemal Norbert Elias. In ne gremo napak, če predpostavimo, da je adiaforizacija polagoma, a kontinuirano, ustvarila atmosfero, v kateri je lahko zorela in dozorela misel na tehnično perfekcionirano masovno uničenje oziroma na holocaust.

LITERATURA

ANDERSON, Benedict (1998/1983): Die Erfindung der Nation. Zur Karriere eines folgenreichen Konzepts, Berlin (nasl. izvirnika: Imagined Communities, London 1983)

ARENDDT, Hannah (1998/1951): Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft. Antisemitismus, Imperialismus, totale Herrschaft, München (naslov izvirnika: The Origins of Totalitarianism, New York)

ARENDDT, Hannah (1997/1964): Eichmann in Jerusalem. Ein Bericht über die Banalität des Bösen, München (nasl. angl. izvirnika ni naveden)

ARGUEDAS, José María (1983/1975): Arte popolare, religione e cultura degli indios andini, Torino (nasl. izvirnika: Formación de una cultura nacional indoamericana)

ARIËS, Philippe (1992/1982): Paulus und das Fleisch, v: ARIËS et al.: Die Masken des Begehrens und die Metamorphosen der Sinnlichkeit. Zur Geschichte der Sexualität im

* * *

136 Neugebauer 1988: 548

137 Bauman 1994, 1996

138 Weber 1980/1919: 55

139 n. o. m.

- Abendland, Frankfurt am Main (nasl. izvirnika: *Sexualités occidentales*), Paris), str. 51-54
- BAUMAN, Zygmunt (1994/1989): *Dialektik der Ordnung. Die Moderne und der Holocaust*, Hamburg (nasl. izvirnika: *Modernity and the Holocaust*, Oxford)
- BAUMAN, Zygmunt (1996/1991): *Moderne und Ambivalenz. Das Ende der Eindeutigkeit*, Hamburg (nasl. izvirnika: *Modernity and Ambivalence*, Oxford)
- BAUMAN, Zygmunt (1996 a): *Gewalt - modern und postmodern*, in: MILLER, Max/SOEFFNER, Hans-Georg - Hg: *Modernität und Barbarei. Soziologische Zeitdiagnose des 20. Jahrhunderts*, Frankfurt am Main, str. 36-67
- BENEDETIČ, Filibert et al. (1978): *Od fašističnega škvadrizma do pokolov v Rižarni. (S poročilom o procesu)*. Trst-Istra-Furlanija 1919-1945, Trst
- BENHABIB, Seyla (1995): *Posplošeni in konkretni drugi*, v: *Problemi*, št. 4/5, str. 139-164
- BEYER, Melanie (1994): *Interventionsstrategien und feministische Politik*, v: KAPPELLER, Susanne et al.: *Vergewaltigung, Krieg, Nationalismus*, München
- BILLIG, Michael (1999/1995): *Spomin na vsakdanji nacionalizem*, v: NASTRAN ULE, Mirjana - ur.: *Predsodki in diskriminacije. Izbrane socialno-psihološke študije*, Ljubljana, str. 157 - 186 (odlomek iz knjige "Banal Nationalism, Sage Publications)
- BLOMERT, Reinhard (1991): *Psyche und Zivilisation: Zur theoretischen Konstruktion bei Norbert Elias*, Münster
- BOTTINO, Felicia/CASTELLUCCI, Federico (1994): *La Menzogna della Razza*, Bologna
- BROWN, Dee (1970): *Pokopljite moje srce pri ranjenem kolenu. Zgodba Indijancev Zahodne Amerike*, Ljubljana (nasl. izvirnika: *Bury my Heart at Wounded Knee*)
- BURRIN, Philippe (1997): *Die politischen Religionen: Das Mythologisch-Symbolische in einer säkularisierten Welt*, v: LEY, Michael/ SCHOEPS, Julius H.: *Der Nationalsozialismus als politische Religion*, Bodenheim bei Mainz, str. 168-185
- CONTE, Francis (1991/1986): *Gli Slavi. Le civiltà dell'Europa centrale e orientale*, Torino (nasl. izvirnika: *Les Slaves. Aux origines des civilisations d'Europe*, Paris)
- CONTE, Gian Biagio (1997): *Un'ospite malsopportata. Il culto di Iside a Roma tra avversione politica e antifemminismo*, v: ARSLAN, Ermanno A. et al. - ur.: *Iside. Il mito e il mistero la magia*, Milano, str. 678-686
- CUZZI, Marco (1998): *L'occupazione italiana della Slovenia (1941-1943)*, Roma
- DE FELICE, Renzo (1977/1961): *Storia degli ebrei italiani sotto il fascismo*, Torino, 1. del
- DEMANDT, Alexander (1996): *Patria Gentium - das Imperium als Vielvölkerstaat*, v: BADE, Klaus J. - izd.: *Die multikulturelle Herausforderung. Menschen über Grenzen - Grenzen über Menschen*, München

DRČAR-MURKO, Mojca (1997): Tu se je smrt utrudila do smrti, v: JEZERNIK, Božidar (1997): Italijanska koncentracijska taborišča za Slovence med 2. svetovno vojno, Ljubljana, str. 7-16

EINSTEIN, Albert/FREUD, Sigmund (1972): Warum Krieg, Zürich

ELIAS, Norbert (1988/1939): Über den Prozeß der Zivilisation. Soziogenetische Untersuchungen I., II., Frankfurt am Main

ERDHEIM, Mario (1988): Die Psychoanalyse und das Unbewußte in der Kultur, Frankfurt am Main

FERENC, Tone (1987): Fašisti brez krinke. Dokumenti 1941-1942, Maribor

FOGAR, Galliano (1978): Fašistična agresija in nacistična okupacija, v: BENEDETIČ, Filibert et al. (1978): Od fašističnega škvadrizma do pokolov v Rižarni. (S poročilom o procesu). Trst-Istra-Furlanija 1919-1945, Trst, str. 65-111

FÖLKEL, Ferruccio (1990/1979): Rižarna, vrata v smrt. Nacistično taborišče pri Trstu, Trst (nasl. izvirnika: La Risiera di San Sabba. Trieste e il Litorale Adriatico durante l'occupazione nazista, Milano)

FREUD, Sigmund (1990/1926): Die Frage der Laienanalyse, Frankfurt am Main

GENTILE, Emilio (1990): Facism als Political Religion, in: Journal of Contemporary History, Mai/June, str. 234-235

GIDDENS, Anthony (1987): The Nation State and Violence, Berkeley in Los Angeles

GIDDENS, Anthony (1984): The Constitution of Society, Cambridge

GOMBAC, Boris (1996): Slovenija, Italija od preziranja do priznanja, Ljubljana

GRIMM, Alfred (1997): Iside imperiale. Aspetti storico-culturali del culto isiacco al tempo degli imperatori romani, v: ARSLAN, Ermanno A. et al. - ur.: Iside. Il miro il mistero la magia, Milano, str. 120-133

GUMBRECHT, Ulrich Hans (1978): "Modern, Modernität, Moderne", v: BRUNNER, Otto/CONZE, Werner/KOSELECK, Reinhart - izd.: Geschichtliche Grundbegriffe, 4. del, Stuttgart, str. 93-131

HABERMAS, Jürgen (1997): Die Einbeziehung des Anderen. Studien zur politischen Theorie, Frankfurt am Main

HAYEK, Friedrich August (1991): Pot v hlapčevstvo: socialistom vseh strank, Ljubljana (nasl. izvirnika: The road to serfdom)

HARAWAY, Donna J. (1999/1991): Opice, kiborgi in ženske, Ljubljana (angl. nasl. izvirnika ni naveden)

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich (1980/1821): Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte, Stuttgart

HEINSOHN, Gunnar/STEIGER, Otto (1993): Uničenje modrih ženski, Ljubljana (nemški orig. izvirnika ni naveden)

HILBERG, Raul (1983/1991): Die Vernichtung der europäischen Juden. Die Gesamtgeschichte des Holocaust, Berlin

HOOKS, Bell (1996): Sehnsucht und Widerstand. Kultur Ethnie Geschlecht, Berlin (nasl. izvirnika: Yearning, Boston)

HUNKE, Sigrid (1997/1960): Allahs Sonne über dem Abendland. Unser arabisches Erbe, Stuttgart

IN DER MAUR, Wolf (1991): Nacionalizem, Klagenfurt/Celovec (nasl. izvirnika: Nationalismus, Wien)

JÄGGI, Christian J. (1993): Nationalismus und ethnische Minderheiten, Zürich

JAMBREK, Peter (1992): Ustavna demokracija. Graditev slovenske demokracije, države in ustave, Ljubljana

JEZERNIK, Božidar (1997): Italijanska koncentracijska taborišča za Slovence med 2. svetovno vojno, Ljubljana (angleški prevod knjige z naslovom "Struggle for Survival. Italian Concentration Camps for Slovenes during the Second World war" je izšel 1999)

JOSEPH, Gloria I. - izd. (1993): Schwarzer Feminismus: Theorie und Politik afro-amerikanischer Frauen, Berlin (nemški izvirnik, prevod angleških tekstov: Barbara Vogt)

KAISER-KAPLANER, Ingrid (1995): Schicksale Kärntner Sloweninnen im Zeitraum 1930-1950. Eine sozialgeschichtliche Darstellung, Klagenfurt/Celovec - Ljubljana - Wien/Dunaj

KOMISIJA ZA UGOTAVLJANJE ZLOČINOV IN NJIHOVIH POMAGAČEV ZA SLOVENIJO (1946): Zločini italijanskega okupatorja v "Ljubljanski pokrajini", Ljubljana

KOSCHAT, Michael (1992): Das Polizeilager in der Risiera di San Sabba, v: MORRISEY, John et al.: Triest Trst Trieste, Mödling bei Wien

KREFT, Lev (1997): "Nasilje kot naša usoda", v: Borec, št. 555-556, Ljubljana, str. 5-21

KRIPPENDORF, Ekkehart (1985): Staat und Krieg. Die historische Logik politischer Unvernunft, Frankfurt

LAZZERO, Ricciotti (1982): Le SS italiane. Storia dei 20.000 che giurarono fedeltà a Hitler, Milano

LAZZERO, Ricciotti (1984): La Decima Mas. La Compagna di ventura del "Principe nero", Milano

LE GOFF, Jacques (1999/1977): Geschichte und Gedächtnis, Berlin (naslov izvirnika: Storia e memoria, Torino' francoska izdaja je izšla leta 1986 pod naslovom Histoire et mémoire v Parizu)

LETHEN, Helmut (1994): Verhaltenslehren der Kälte. Lebensversuche zwischen den Kriegen

LEY, Michael/ SCHOEPS, Julius H.: Der Nationalsozialismus als politische Religion, Bodenheim bei Mainz, str. 33 - 52

LINCKE, HAROLD (1992/1969): Aggression und Selbsterhaltung, v: MITSCHERLICH, Alexander: Aggression und Anpassung, München

LOTH, Heinrich (1986): Die Frau im Alten Afrika, Wiesbaden

LÖWENTHAL, Leo (1990/1946): Untergang der Dämonologien. Studien über Judentum, Antisemitismus und faschistischen Geist, Leipzig

MENTZOS, Stavros (1993): Der Krieg und seine psychologischen Funktionen, Frankfurt am Main

MILLER, Max/SOEFFNER, Hans-Georg - Hg. (1996): Modernität und Barbarei. Soziologische Zeitdiagnose des 20. Jahrhunderts, Frankfurt am Main

MOSSE, GEORGE L. (1987/1985): Nationalismus und Sexualität. Bürgerliche Moral und sexuelle Normen, Reinbek bei Hamburg (nasl. izvirnika: Nationalism and Sexuality. Respectability and Abnormal Sexuality in Modern Europe", New York)

MOSSE, George L. (1993/1990): Gefallen für das Vaterland. Nationales Heldentum und namenloses Sterben, Stuttgart (nasl. izvirnika: Fallen Soldiers - Reshaping the Memory of the World, New York)

NEUGEBAUER, Wolfgang (1988): Widerstand und Opposition, v: TALOS, Emmerich et al.: NS-Herrschaft in Österreich 1938-1945, str. 537 - 552

OFFE, Claus (1996): Moderne "Barbarei": Der Naturzustand im Kleinformaté, in: MILLER, Max/SOEFFNER, Hans-Georg - Hg.: Modernität und Barbarei. Soziologische Zeitdiagnose des 20. Jahrhunderts, Frankfurt am Main, str. 258-298

OLIVA, Gianni (1996): I 6000 giorni di Salò, Firenze

PARIN, Paul (1990): Der nationalen Schande zu begegnen. Ein Vergleich zwischen der deutschen und italienischen Kultur, v: isti: Noch ein Leben. Eine Erzählung. Zwei Versuche, Freiburg i. Br.

PAROVEL, Paolo G. (1996): Velika prevara na slovenski zahodni meji, Kamnik

PAYNE, Stanley G. (1999/1995): Il Fascismo. Origini, storia e declino delle dittature che si sono imposte tra le due guerre, Roma (nasl. izvirnika: A History of Fascism, 1914-1945, Wisconsin-Madison)

POLIAKOV, Léon et al. (1992/1976): Rassismus. Über Fremdenfeindlichkeit und Rassenwahn, Stuttgart (nasl. izvirnika: Le Rassisme, Paris)

REEMTSMA, Jan Philipp (1996): Das Implantat der Angst, v: MILLER, Max/SOEFFNER, Hans-Georg - Hg.: Modernität und Barbarei. Soziologische Zeitdiagnose des 20. Jahrhunderts, Frankfurt am Main, str. 28-37

REINICKE, Helmut (1995): Gegengewalt. Merkwürdige Überlebensformen jüdischer Gauner, v: WERZ, Michael - izd.: Antisemitismus und Gesellschaft, Frankfurt am Main, str. 86-101

RIZMAN, Rudi (1994): Nacionalne manjšine pred vrati Evrope, v: ŠTRUKELJ, Inka/SUSSI, Emidio: Narodne manjšine danes in jutri, Ljubljana

ROBESPIERRE, Maximilien (1989): Izbrani spisi, Ljubljana

ROTHSCHILD, Berthold (1998): Zur Psychologie des kannibalischen Wohlbefindens, v: MODENA, Emilio - izd.: Das Faschismussyndrom. Zur Psychoanalyse der Neuen Rechten in Europa, str. 205-227

SCALPELLI, Adolfo - red.: San Sabba. Istruttoria e processo per il Lager della Risiera, Milano, 2 dela

SCHÖNFELDINGER-SIEKIERZYNSKI, Renate M. (1996): Kärntens slowenische Kinder. Die Vertreibung von 1942, Klagenfurt/Celovec-Ljubljana-Wien

SLATAPER, Scipio (1988/1912): Mein Karst, Klagenfurt (nasl. izvirnika: Il mio Carso, Firenze)

ŠTRAJN, Darko (1994): Preveč, da bi zapopadli ..., v: Časopis za kritiko znanosti, letn. XXII, št. 170-171, str. 73-80 (težiščna številka: Sveta Vojna)

TODOROV, Tzvetan (1991/1989): Narod in nacionalizem, v: RIZMAN, Rudi, ur.: študije o etnonacionalizmu, Ljubljana, str. 145-164 (odlomiek iz knjige Nous les Autres, Paris)

VEYNE, Paul (1992/1982): Homosexualität im antiken Rom, v: ARIÉS et al.: Die Masken des Begehrens und die Metamorphosen der Sinnlichkeit. Zur Geschichte der Sexualität im Abendland, Frankfurt am Main (nasl. izvirnika: Sexualités occidentales", Paris), str. 40-50

VOLK, Alessandro (1995): Raznolikost vojnih izkušenj v spominih tržaških Slovencev, v: VERGINELLA, Marta et al.: Ljudje v vojni. Druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem, Koper

VONDUNG, Klaus (1997): Die Apokalypse des Nationalsozialismus, v: LEY, Michael/SCHOEPS, Julius H.: Der Nationalsozialismus als politische Religion, Bodenheim bei Mainz, str. 33 - 52

WALDMANN, Carl (1995): Atlante degli indiani del Nord America, La Spezia (nasl. izvirnika: Atlas of the North American Indian, New York)

WALKER, Barbara G. (1995/1983): Das geheime Wissen der Frauen. Ein Lexikon, München (nasl. izvirnika: The Woman's Encyclopedia of Myths and Secrets, New York)

WATT, Montgomery W. (1992/1972): Der Einfluß des Islam auf das europäische Mittelalter, Berlin (angl. naslov izvirnika ni naveden)

WEBER, Max (1980/1922): Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriß der verstehenden Soziologie, Tübingen

WEBER, Max (1992/1919): Politika kot poklic, v: ADAM, Frane - ur.: Politika kot poklic, str. 21 - 66 (Prevedno iz Gesammelte politische Schriften 1980, str. 505-560, Tübingen)

ZALOŽNIŠTVO TRŽAŠKEGA TISKA - izd. (1970): Vsi procesi proti Slovincem in Hrvatom ter drugim antifašistom iz Julijske krajine pred fašističnim posebnim tribunalom 1927-1943 (Brez procesov pred italijanskimi vojaškimi sodišči). Iz knjige AULA IV (Ponatis iz Primorskega dnevnika), Trst

SUMMARY

CIVILIZATION AND VIOLENCE

The article relates to the research project »The trauma of violence. The effect of fascism and national-socialism upon the first, the second and the third generations – the case of Carinthian and Trieste Slovenes«, which is in progress within the Institute for Ethnic Studies in Ljubljana. The author highlights the central notions like »violence« and »totalitarian violence (fascism, national-socialism)«, so with regard to their contents as with regard to their role in the »process of civilization« (Ellas). This process is closely linked to the principle of modernism, therefore also to the following concepts: Romanization of the West, Christianization, Enlightenment, »Occidental rationalism« (Weber), Europe and nation state. Special attention is dedicated to »totalitarian violence«, which she sees as closely related to totalitarianism, the notion which came into force between the two World Wars. It is obvious that competent experts mainly link it to communism (under Stalin) and national-socialism, but hardly to the fascist Italy, although it was Mussolini who first used the term »totalitarianism«. Thus, the prevailing opinion is that in the fascist Italy there was no genocidal politics (the latter is supposed to have appeared only in the period of the German occupation of Italy, i.e. from September 8, 1943 onwards), and that »the real system of concentration camps never existed there« (encyclopaedias omit to mention them even though concentration camps are the most decisive element of totalitarianism.

This very amnesia and/or one-sided knowledge is the cause that in international and Italian public there is hardly any mention of ethnocide and genocide, practised by Italian fascism, also known as Mussolini's »Roman Reich«, amongst the Slavic (mainly Slovene and Croatian) population – especially in the border regions, and less than a year after the attack on Yugoslavia, also in Slovenia and Dalmatia. The deposition of Mussolini on July 25, 1943, with the formation of the Badoglio government and followed by the truce

with the Allied Forces on September 8, 1943 mark the beginning of the trend, which, on Hitler's command, led to the founding of operational zones »Alpenvorland« (the provinces of Bozen, Trient, Belluno) and »Adriatisches Kuestenland« (the provinces of Udine, Gorizia, Trieste, Pula, Rijeka, Ljubljana), implying that »everything that once was Austrian should again belong to us«. Hence, national socialists – assisted by the Italian SS, special X MAS unit, new fascist armed forces and local collaborationists – had more or less free hands to strive for »the final solution of the Jewish question«. In the end of October 1943, in the former »Rižarna« in the Trieste district of San Sabba (Risiera di San Sabba), a concentration camp and a transitory assembly camp for further transports to Auschwitz and other concentration camps was established. Very soon a crematorium and death cells were installed. The command of the Rižarna was taken over by the leading »experts« of the so called »Aktion R(einhard)«, which was responsible for the »final solution of the Jewish question« in Poland (this action brought to the establishment of concentration camps Belzec, Sobibor, Treblinka and Maidanek). It should not be overlooked that during the German occupation of Italy this action was transferred to Trieste, let alone the fact that it was commanded by the inaugurator of the action himself, Odilo Globočnik (born in Trieste, raised in Carinthia), henceforth Hoehere SS und Polizeifuehrer of the zone »Adriatisches Kuestenland« and a close friend of the Carinthian Gauleiter Friedrich Rainer, who, from then on, was the political head of this zone. (It should also be added that both of them are regarded as the initiators and advocates of »Aktion K« the aim of which was a radical expulsion of Carinthian Slovenes. However, »only« 186 Carinthian Slovene families were on April 14-15, 1942 expelled from Carinthia with the aid of the supporting police batallion.) The increase of partisan movement seems to have led to the fact that »Aktion R« (known in Trieste also as »Einheit R«) was too involved with protection tasks, which in the Adriatic Littoral made major actions against Jews impossible. This fact is also reflected in numbers: Slovene partisans represent the greatest share by far amongst the victims (and deportees) in the Risiera di San Sabba.

The author ascribes great importance to the fact that fascist and national-socialist concentration camps are an imminent part of the very »code« of modern civilization. Analogously, she believes – in relation to Zygmunt Bauman – that fascist and national-socialist machinery are a »normal« phenomenon, which can always appear anywhere. Thereby she extensively and also from the psychoanalytical point of view tackles the basic motive, which was defined by Hannah Arendt, in her study on Eichmann, as »the banality of evil«, pointing to the fact that each of us can at any time be drawn – either as perpetrator, co-perpetrator or at least as a dispassionate observer – into (mass) extinctions.

KATALIN MUNDA HIRNÖK

SLOVENCİ NA MADŽARSKEM OB KONCU 90-IH LET

Uvod

Pri ugotavljanju trenutnega položaja Slovencev na Madžarskem izhajamo iz različnih virov, ki obravnavajo različna področja življenja Slovencev na Madžarskem.

Predvsem smo upoštevali:

- ekspertizo »O nekaterih aktualnih vprašanjih Slovencev na Madžarskem«,¹ ki je bila narejena za Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu (l.1998);
- podatke (ki jih kontinuirano spremljamo in dokumentiramo) v manjšinskih medijih (predvsem v časopisu Porabje), v medijih večinskega naroda (dnevnik Népszabadság) in v medijih matičnega naroda;
- gradivo Zveze Slovencev na Madžarskem in Državne slovenske samouprave;
- osebne izkušnje, ki smo jih pridobili z metodo opazovanja (bivanje na terenu v času izvedbe raziskav, obiski v Porabju, pogovori s sodelavci slovenskih organizacij, domačinov v Porabju in tudi s predstavniki večinskega naroda);
- usmeritve in rezultate znanstveno raziskovalnih projektov na Inštitutu za narodnostna vprašanja.²

ORGANIZIRANOST SLOVENCEV

Pri organiziranosti Slovencev je prišlo v zadnjih letih do bistvenih sprememb.

Po razpadu Demokratične Zveze južnih Slovanov je bila l.1990 ustanovljena Zveza Slovencev na Madžarskem. Do sprejetja Zakona o pravicah narodnih in etničnih manjšin (l.1993) je bila edina organizacija (apolitična), ki je delovala v prid obstoja Slovencev na Madžarskem (po smernicah Statuta).

20. člen Zakona o pravicah narodnih in etničnih manjšin je omogočil politično organiziranost manjšin na Madžarskem. Slovenci na Madžarskem so na lokalnih

* * *

¹ Ekspertiza vsebuje temeljne podatke (o nekaterih aktualnih vprašanjih Slovencev na Madžarskem), ki jih v poročilu nadgrajujemo.

² Znanstveno raziskovalni projekti: Medetnični odnosi in narodna identiteta v slovenskem etničnem prostoru, Medetnični odnosi in narodna identiteta v mestu Monošter/Szenigotthárd. Vodja raziskave je prof. dr. Albina Nečak Lúk: Slovenci v Porabju po l. 1989 - Vpliv tranzicije na Madžarskem na položaj ter narodno in kulturno identiteto Slovencev. Vodja raziskave je dr. Katalin Munda Hirnök.

volitvah l.1994 ustanovili pet manjšinskih samouprav (Andovci, Števanovci, Slovenska ves, Dolnji Senik, Gornji Senik). Leta 1995 so ustanovili Državno slovensko samoupravo s sedežem na Gornjem Seniku in s predstavnštvom v Budimpešti; na rednih lokalnih volitvah l.1996 so na Verici- Ritkarovcih izvolili manjšinsko samoupravo; l.1998 so volili in ustanovili slovenske manjšinske samouprave v desetih krajih (Gornji Senik, Dolnji Senik, Sakalovci, Monošter-Slovenska ves, Števanovci, Andovci, Verica-Ritkarovci, Budimpešta -19. okrožje, Szombathely, Mosonmagyaróvár). Bistvena sprememba v primerjavi s prejšnjimi leti je organiziranost Slovencev v treh večjih mestih zunaj slovenskega Porabja.

ZVEZA SLOVENCEV NA MADŽARSKEM

Zveza Slovencev na Madžarskem je v zadnjih štirih letih skladno s statutom opravljala in koordinirala celotno dejavnost slovenske narodne skupnosti. Uresničevala je programske usmeritve Zveze in sklepe občnega zbora. Iz Poročila o 4-letnem delovanju Zveze Slovencev na Madžarskem 1994-1998³ so razvidna konkretna prizadevanja kot so:

- negovanje in ohranjanje maternega jezika;
- razširitev informativnega programa javnih medijev (projekt Slovenski radio);
- organizacija in koordinacija delovanja kulturnih skupin, športnih, gasilskih in drugih društev;
- sodelovanje z Državno slovensko samoupravo in lokalnimi manjšinskimi samoupravami;
- vzdrževanje stikov z državo matičnega naroda (z organi R Slovenije: Vlado R Slovenije in Državnim zborom R Slovenije, Uradom za Slovence v zamejstvu in po svetu, Odborom za Slovence po svetu Državnega zbora);
- sodelovanje z manjšinskimi organizacijami v Avstriji, Italiji, Sloveniji (predvsem z Madžari v Prekmurju) in na Madžarskem (najpogosteje z Uradom za narodne in etnične manjšine) ter z obmejnimi občinami v Prekmurju.

DRŽAVNA SLOVENSKA SAMOUPRAVA⁴

Med pomembnejšimi nalogami Državne slovenske samouprave treba poudariti naslednja področja: negovanje in ohranjanje maternega jezika; prizadevanja za

* * *

³ Poročilo o 4-letnem delovanju Zveze Slovencev na Madžarskem 1994-1998, v: Porabje, Monošter, 1998, št. 21.

⁴ Podatke o delovanju Državne slovenske samouprave je posredoval njen predsednik (Martin Ropoš).

boljši položaj na področju vzgoje in izobraževanja ter na verskem področju; razvoj gospodarstva; vzpostavljanje in negovanje stikov z državo matičnega naroda.

V štirih letih delovanja Državne slovenske samouprave so na določenih področjih že vidni konkretni rezultati:

- tudi s finančno podporo Državne slovenske samouprave so se lahko obdržale osnovne šole na vasa; (delna) finančna podpora pri izvedbi strokovne pomoči slovenskih vzgojiteljic iz Prekmurja;

- podpis Sporazuma o skrbi za pospeševanje kulturnih, gospodarskih in drugih obmejnih stikov z občinami v Prekmurju (Kuzma, Grad, Gornji Petrovci, Šalovci, Puconci);

- projekt »Pridelovanje in pridelava sadja v Porabju« v okviru programa Phare.⁵ Projekt naj bi se uresničil v roku enega leta z vključitvijo porabskih pridelovalcev sadja;

- kontinuirana podpora (finančna) slovenskim manjšinskim samoupravam v Porabju za izvedbo njihovih prireditev;

- udeležba na različnih državnih prireditvah v organizaciji manjšinskih samouprav zunaj Porabja (npr.: knjižne predstave, Dan narodnosti, kulturne prireditve ipd.).

Med pomembnejše nerešene probleme lahko uvrstimo naslednje:

- mejni prehodi (še zmeraj ni prišlo do odprtja še enega mejnega prehoda v Porabju);

- Slovenski radio (delovanje in financiranje);

- zastopstvo narodnih manjšin v parlamentu;

- vzdrževanje (financiranje) narodnostnih šol v Porabju;

- pomanjkanje slovenskih duhovnikov.

Obe osrednji organizaciji Slovencev na Madžarskem sta v zadnjih letih dobro sodelovali, usklajevali svoje aktivnosti v korist celotne slovenske narodne skupnosti na Madžarskem. Kljub temu, Zveza Slovencev na Madžarskem že razmišlja o dopolnitvi Statuta, ki bi vsebovala preciznejšo razmejitev pristojnosti in način delovanja obeh organizacij.

Pri organiziranosti Slovencev je treba omeniti združenja, ki delujejo zunaj Porabja: Slovensko društvo v Budimpešti (l.1990), Košičev sklad (l.1993),

* * *

⁵ Državna slovenska samouprava je preko natečaja programa Phare dobila 9000 ECU.

za pripadnike manjšine pouk, pripraviti pedagoški program tako, da upoštevajo dane smernice. Smernice opredeljujejo več variant pouka manjšinskih jezikov na narodnostno mešanih območjih: 1) pouk v manjšinskem maternem jeziku, 2) materinščina kot predmet (ta varianta se je uporabljala v Porabju doslej), 3) dvojezični pouk (pri pouku 50% madžarskega, 50% manjšinskega jezika); 4) razširjeni pouk materinščine (v vsakem razredu tedensko povprečno 5 ur materinščine in pri 35% ostalih predmetov se izvaja dvojezični pouk; predmete šola izbere sama); 5) pouk Romov; 6) interkulturno izobraževanje. Nacionalni kurikulum predpisuje, da morajo šole imeti 50-70% obveznih skupnih vsebin (odvisno od razreda), ki so jih učenci dolžni obvladati (splošen skupni minimum), 30-50% vsebin pa si šole izberejo same, glede na svojo specifikko. Gornjeseniška šola ima za cilj, da bi postopno prešla na delno dvojezični pouk, zato se je odločila za 4. varianto (model razširjenega pouka materinščine), števanovska in monoštrška šola bosta še naprej izvajali pouk slovenskega jezika le kot učnega predmeta. V skladu z novim Nacionalnim šolskim kurikulumom je izdelan in s strani madžarskega prosvetnega ministra potrjen Učni načrt za slovenski jezik v narodnostni šoli od 1. do 10. razreda. Zakonski akti predpisujejo, da morajo biti pripadniki posameznih narodnih skupnosti v obveznem vzgojno-izobraževalnem procesu deležni pouka lastnega jezika, pouka manjšinske zgodovine in etnoloških posebnosti ter pouka zgodovine, zemljepisa, likovne in glasbene ustvarjalnosti države matičnega naroda. V Porabju so že opredeljeni cilji in naloge vključevanja zgoraj navedenih vsebin in so izdelana metodično-didaktična navodila. V naslednji fazi nameravajo: pripraviti učbeniško gradivo v skladu z novimi potrebami, posvetiti večjo pozornost usposabljanju učiteljev, motiviranju učencev in staršev za ohranjanje slovenskega jezika in narodne identitete. Pri osnovnošolski dejavnosti treba poudariti dolgoletno sodelovanje med porabskimi šolami in šolami v Prekmurju ter tudi izvenšolske dejavnosti, ki pozitivno vplivajo tako na osveščenost otrok in njihovih učiteljev o Sloveniji kot tudi na znanje slovenskega jezika (npr.: jezikovni, likovni itd. tabori v Sloveniji, šola v naravi na kmetiji v Prekmurju itd.).

Strokovno in metodično izpopolnjevanje učiteljev narodnostnih šol poteka: na seminarjih za učitelje slovenskega jezika, ki so organizirani vsako leto v Sloveniji (že od l.1967) in na jezikovnih seminarjih v Porabju na Madžarskem. Podatki o udeležbi na lanskem seminarju za učitelje slovenskega jezika (na OŠ Primož Trubar v Velikih Laščah) nam potrjujejo, da se je zanimanje za tovrstno izobraževanje v krogu porabskih učiteljev zmanjšalo (lani ni bilo nobenega učitelja iz gornjeseniške in iz števanovske osnovne šole).

Na osnovnih šolah v Porabju imajo največ težav s financiranjem. Gre za šole z majhnim številom učencev, ki se ne morejo vzdrževati le iz vsote, ki jim zagotovi državni proračun na podlagi normativov. Manjkajoča sredstva morajo zagotoviti občine. Tako gre ves občinski denar za šole in ga zmanjka za druge dejavnosti (npr. za gradnjo cest, vzdrževanje že obstoječih objektov ipd.). Zato Slovenci

vztrajajo pri tem, da bi Madžarska v celoti financirala narodnostne šole. Če bi morali te šole na vaseh zapreti in otroke voziti v Monošter, bi to negativno vplivalo na ohranjanje slovenskega življa v Porabju.

Pri visokošolskem izobraževanju je treba poudariti, da imajo porabski študentje možnost nadaljevanja študija (bodisi dodiplomskega ali podiplomskega⁶) v državi matičnega naroda, v Sloveniji že od l.1973. To možnost porabski Slovenci premalo izkoriščajo (v šolskem letu 1999/2000 je prišel en dijak študirat v Ljubljano). Med glavnimi vzroki za to stanje lahko uvrstimo: negativne kazalce natalitete tako v Porabju kot tudi na Madžarskem; pomanjkljivosti šolskega sistema pri učenju slovenskega jezika so privedle do situacije, da porabski otroci ne dobijo zadostnega znanja in motivacije za nadaljnji študij v Sloveniji.

Znano je dejstvo, da se jezik porabskih Slovencev (narečje) bistveno razlikuje od slovenskega knjižnega jezika. Napake poučevanja slovenskega jezika v preteklosti (raba knjižne slovenščine, ki ni gradila na narečju) so odvrnile mlade od učenja slovenskega jezika in jih usmerile v jezik večinskega naroda (madžarščina). Po demokratičnih spremembah na Madžarskem je prisotnost tujega kapitala povečala potrebo po znanju tujih jezikov (zlasti nemščine v Porabju). Posledica tega je odločanje staršev, da vpišejo svoje otroke k nemškemu jeziku.

Navzočnost slovenskega kapitala bi pozitivno vplivala tudi na mišljenje ljudi o državi matičnega naroda in o povezanosti z njo, na rabo jezika v javnem življenju in v družini, pri mladih bi prav gotovo okrepila motivacijo za učenje slovenščine.

Izsledki raziskav⁷ kažejo, da bi procese opuščanja slovenskega jezika še zmeraj lahko obrnili v prid porabskega dialekta, če bi se funkcija dialekta okrepila v celotnem javnem življenju Porabja.

2) *Kulturna dejavnost*

Kulturna dejavnost porabskih Slovencev je razvejana in bogata.

Kulturna društva: Deluje 8 kulturnih društev v okviru Zveze Slovencev na Madžarskem, ki zagotavlja večino sredstev za njihovo delovanje. Najstarejši je Mešani pevski zbor Avgust Pavel, l.1998 je zbor praznoval 60-letnico svojega obstoja; najmlajša pa Folklorna skupina Sakalovci, ki je bila ustanovljena l.1997.

* * *

⁶ Informacije o študiju v Sloveniji posreduje tudi štirinajstrednevnik Porabje. V št. 18 (9. sept.) najdemo podatke o vpisu enoletnega magistrskega študija menedžmenta MBA 1999/2000 in smer upravljanja trajnostnega razvoja, ki ga organizirata Mednarodni center za promocijo podjetij (ICPE) Ljubljana in Ekonomska fakulteta v Ljubljani.

⁷ Raziskave prof. dr. Zinke Zorko (Pedagoška fakulteta, Maribor) in prof. dr. Albinc Nečak Lük (Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana).

Za kulturno dejavnost porabskih Slovencev velja, da je ljubiteljska. Ob ohranjanju ljudske kulture in ustvarjanju novih vrednot na odru naj bi ljubiteljska kultura imela dodatno nalogo in sicer ohranjanje in razvijanje slovenskega jezika. Pri določenih skupinah je slovenščina prisotna kot splošno sredstvo sporazumevanja (to so predvsem skupine, ki imajo mentorje iz Slovenije), pri drugih je trend, da je slovenščina prisotna le kot sredstvo odrskih nastopov, v medsebojnem sporazumevanju pa vse bolj zapuščajo slovenščino.

Likovne razstave in kolonije. Na tem področju kulturnega življenja je prišlo v zadnjih 4-5 letih do bistvenega premika, saj je bilo organiziranih kar nekaj likovnih razstav in kolonij avtorjev iz Slovenije in Madžarske. Od odprtja Slovenskega doma (Slovenski kulturni in informacijski center) so se likovne razstave številčno okrepile.

Frekvenca gostovanj porabskih kulturnih skupin (v Porabju, na Madžarskem, v Sloveniji, Avstriji) se iz leta v leto veča. Tudi kulturne skupine iz Slovenije vse večkrat nastopajo v Monoštru, v porabskih vaseh, v zadnjem obdobju pa tudi na prireditvah v organizaciji Kulturnega društva v Budimpešti in slovenskih manjšinskih samouprav v madžarskih mestih (Budimpešta, Sombotel, Mosonmagyaróvár).

Tradicionalne prireditve. Pri združenju Slovencev v Porabju imajo tradicionalne prireditve pomembno vlogo. Zmeraj bolj priljubljene med Slovenci so: Slovenski bal, Porabski dnevi, Porabska srečanja ipd. Podobno velja za vsakoletno prireditev in sprejem ob prazniku slovenske državnosti (od l.1995 v organizaciji Veleposlaništva R Slovenije v Budimpešti, Državne slovenske samouprave in Zveze Slovencev na Madžarskem).

3) Mediji in založniška dejavnost

Podatki kažejo, da so se v zadnjih letih med Slovenci uveljavili štirinajstnevnik Porabje (l.1991) in televizijska oddaja Slovenski utrinki (l.1992).

L.1998 je bila po naročilu Javnega sklada za narodne in etnične manjšine na Madžarskem (izvajalec Združenje za družbeno raziskovanje in informatiko) opravljena posebna raziskava vseh manjšinskih časopisov na Madžarskem. Podatki raziskave so dobri kazatelji dejanskega stanja v Porabju.⁸

* * *

⁸ Nekaj pomembnejših podatkov iz raziskave: 34% bralcev se je odzvalo na raziskavo, 92% bralcev Porabja se šteje za pripadnika slovenske narodnosti, slovenščino kot materin jezik je označilo 93%, med bralci je 65% žensk in le 14% moških. Izobrazbena struktura bralcev je v primerjavi z drugimi narodnostnimi skupnostmi (Srbi, Hrvati) precej slabša: 54% anketirancev je končalo osemletko ali poklicno šolo, 16% ima maturo in le 14% visokošolsko izobrazbo. Skoraj 70% anketirancev živi na podeželju in le 5% v glavnem mestu, v Budimpešti. Večina anketirancev je zadovoljnih z vsebino časopisa.

Problemi so nastali pri slovenskem programu na radiu Győr (radijska oddaja je omejena na 25 minut ob nedeljah; od l.1992 do l.1998 je radio Győr oddajal na vzhodni UKV dolžini, zato je bila slišnost edinega slovenskega radijskega programa zelo omejena. Zaradi tega se je l.1995 rodila ideja o porabskem slovenskem radiu (pobudo je dala Zveza Slovencev na Madžarskem na seji madžarsko-slovenske komisije). Dogovorjena in mednarodno usklajena frekvenca za radijski oddajnik v Monoštru je bila 106,6 Mhz. Frekvenco bi moral odobriti Svet madžarske radio televizije (ORTT) preko javnega razpisa na podlagi zakona o informiranju. Pri tem postopku je prišlo do zamude. Po temeljitem preučevanju Zakona o pravicah narodnih in etničnih manjšin na Madžarskem se je pokazalo, da obstaja vmesna rešitev. Omenjeni zakon namreč zagotavlja manjšinskim samoupravam od 4 do 8 ur lastnega programa tedensko. Zato se je Javna družba (ki sta jo ustanovili Državna slovenska samouprava in Slovenska samouprava Monošter-Slovenska ves ter Zveza Slovencev na Madžarskem), spomladi l. 1999 obrnila na Svet RTV-ja, naj ji zagotovijo to zadnjo možnost. Po nekajmesečni zamudi in po posredovanju Veleposlaništva R Slovenije, je Državna slovenska samouprava dobila pozitiven odgovor. Pristojni so odposlali prošnjo ter izpolnjen vprašalnik (logotip, avizo, programsko shemo itd.). ORTT je na izredni seji septembra l. 1999 sprejel sklep o dodelitvi frekvence za Slovenski radio v Monoštru.

Trenutno je najvažnejše vprašanje finančna konstrukcija pri opremljanju radia. Finančna sredstva bodo zbrali iz različnih virov.⁹

Pri založniški dejavnosti Zveze Slovencev na Madžarskem treba poudariti prizadevanja, ki izhajajo iz spoznanja, da morajo publikacije ob klasični vlogi knjig (in tudi časopisov) odigrati tudi vlogo jezikovnega ohranjevalca. Ker je materinščina večini porabskih Slovencev porabsko narečje in ne knjižni jezik, je pri publikacijah zmeraj prisoten dialekt. Izdaje Zveze Slovencev na Madžarskem lahko razdelimo v skupine: a) knjige napisane v narečju, b) dvojezične izdaje: slovenski knjižni jezik - porabsko narečje ter slovenski knjižni jezik - madžarščina, c) jezikoslovne publikacije.

Zveza Slovencev na Madžarskem vsako leto izda povprečno dve publikaciji in Slovenski koledar. Publikacije Zveze Slovencev na Madžarskem dobi vsaka družina v obliki knjižnega daru ob koncu leta.

4) *Versko življenje*

Od smrti števanovskega župnika (1981) in od smrti gornjeseniškega župnika (1987) slovenščina v cerkvah počasi izumira. Od 1993 imajo gornjeseničani sicer

* * *

⁹ Preko Phare Credo programa; svoj delež ho prispevala tudi Državna slovenska samouprava, Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu; ustanovitelji računajo tudi na pomoč Madžarske (Javni sklad za manjšine, Ministrstvo za kulturo); tudi RTV Slovenija je obljubila določene oblike pomoči (tehnična pomoč pri opremljanju studia, pri izobraževanju in izpopolnjevanju kadrov, zbiranje glasbenega in drugega arhiva)

maše in druge verske obrede tudi v slovenščini (na lastno iniciativo prihaja gorički župnik Ivan Camplin), toda tako verniki kot slovenske organizacije se zavedajo, da je to le začasna rešitev in s tem stanjem nikakor niso zadovoljni.

Ne glede na dejstva, da se je v zadnjih letih zvrstilo veliko pogovorov na različnih ravneh (obiski pri slovenskem nadškofu, na mariborski škofiji in pri sombotelskem škofu; prizadevanja ministrov R Slovenije in pozneje sekretarjev za Slovence v zamejstvu in po svetu) o slovenskem bogoslužju in drugih cerkvenih obredih v slovenskem jeziku oz. narečju, o rezultatih ne moremo govoriti. Sombotelški škof dr. István Konkoly je v pogovorih z veleposlanico R Slovenije (gospo Ido Močivnik) obljubil, da se bo mladi porabski Slovenec¹⁰ po končanem študiju (čez dve leti) vrnil med rojake v Porabje. Ne glede na obljube pa so porabski Slovenci v to zmeraj manj prepričani.

V zadnjih letih opazamo, da imajo na narodnostnih prireditvah večkrat dvojezične maše. Potreba po verskem obredu v maternem jeziku se je pojavila tudi pri Slovencih, ki živijo zunaj Porabja na Madžarskem. Tovrstna prizadevanja je podprl tudi Javni sklad za narodne in etnične manjšine na Madžarskem preko natečajev.

5) *Gospodarski položaj*

Slovenci v Porabju si že dolga leta prizadevajo, da bi se izboljšal njihov gospodarski položaj. Ne glede na dosedanja prizadevanja (npr.: študija o možnostih gospodarskega razvoja Porabja /pripravilo jo je Podjetje za inženiring iz Murske Sobotice ob pomoči Gospodarske zbornice Slovenije in občine Murska Sobota l.1992/; posvet gospodarstvenikov in podjetnikov iz Slovenije in Madžarske, srečanja na državni ravni med R Slovenijo in R Madžarsko, Sporazum o prosti trgovini l.1995, povečanje blagovne menjave med državama; Sporazum o gospodarskem sodelovanju med Pomurjem in Železno županijo l.1995; Sporazum o obmejnem sodelovanju l.1996 ipd.) so rezultati še zmeraj zelo skromni.

Pri možnostih za razvoj gospodarstva je bistvenega pomena čezmejno sodelovanje obmejnih regij (Porabje - sosednje občine v Prekmurju). Zveza Slovencev na Madžarskem in sosednje občine v Prekmurju (Murska Sobota, Gornji Petrovci, Puconci, Šalovci, Kuzma) so podpisali Sporazum o skrbi za pospeševanje kulturnih, gospodarskih in drugih stikov.

Pri izboljšanju gospodarskega položaja Slovencev v Porabju, si porabski Slovenci obetajo pomoč tudi od Generalnega konzulata R Slovenije (l.1998) v Monoštru. O pripravljenosti za pomoč govorijo določene akcije za pospešitev

* * *

¹⁰ 19. junija l.1999 je bil posvečen v župnika diakona, 20. junija l.1999 je imel novo mašo v rojstni vasi v Sakalovcih.

gospodarskega razvoja Slovencev v Porabju (npr.: Generalni konzulat in Državna slovenska samouprava sta organizirala predavanja za Porabce, ki jih zanima sadjarstvo; sestanek slovenskih županov na Generalnem konzulatu je bil namenjen temu, da bi pregledali, katerim projektom se lahko pridružijo, oz. pri katerih lahko nastopajo skupaj z Generalnim konzulatom).

V zadnjih dveh letih so na določenih področjih že opazni rezultati:

- projekt »Pridelovanje in pridelava sadja v Porabju« (začetki tega projekta segajo v leta 1994, ko so na Gornjem Seniku s pomočjo Slovenije in Zveze Slovencev na Madžarskem uresničili prvi nasad jablan) v okviru programa Phare. Projekt naj bi se uresničil v roku enega leta z vključitvijo porabskih pridelovalcev sadja;

- projekt »Sodelovanje med Muro in Rabo« (ki ga je podprl tudi program Phare-Credo). Nosilec projekta je občina Hodoš-Šalovci, njen partner je na drugi strani meje Zveza Slovencev na Madžarskem; izvajalec projekta je Podjetje za promocijo kulture Franc-Franc iz Murske Sobotice. Projekt se bo realiziral v petih fazah, njegov končni cilj je izdelava študije kulturno-turistične poti med Rabo in Muro s predlogom praktične uresničitve;

- projekt »Ustanovitev medregionalnega kulturno-umetniškega centra v Središču na Goričkem« v okviru programa Phare-Credo. Tudi v tem projektu sodeluje Zveza Slovencev na Madžarskem kot partner;

- največji rezultat je odprtje Slovenskega kulturno-informacijskega centra (30 novih delovnih mest).¹¹

Gospodarski razvoj Porabja še zmeraj močno ovirajo naslednji dejavniki:

- porabski Slovenci nimajo lastnega kapitala;
- pomanjkanje intelektualne infrastrukture;
- finančno pomoč iz države matičnega naroda dobivajo šele od l.1992;
- pomanjkanje prometne infrastrukture (prekvalifikacija mejnega prehoda Martinje-Gornji Senik, mejni prehod G. Senik-Martinje ni usposobljen za avtobuse; odprtje še enega mejnega prehoda (Verica-Čepinci).

* * *

¹¹ Za slovensko narodno skupnost na Madžarskem je odprtje Slovenske hiše največji projekt od njihove organiziranosti (l.1990) in korak naprej v razvoju narodnostne samozavesti pa tudi podjetniška priložnost. V hotelu in restavraciji so zaposlili več kot 30 ljudi. Konferenčna dvorana nudi možnost za kongresni turizem (od lanskega novembra so organizirali več odmevnih konferenc, simpozijev. V razstavnem prostoru so organizirali pribl. 15 razstav (v sodelovanju slovenskih in madžarskih, tudi porabskih umetnikov). Hotelske zmogljivosti (54 postelj) omogočajo izletniški turizem (zlasti za izletnike iz države matičnega naroda, Slovenije). Načrtujejo tudi ustanovitev turistične pisarne, ki bo skrbela za organizirano promocijo celotnega Porabja ter prodajo hotelskih zmogljivosti in ponudbe slovenske restavracije. V tem objektu bo deloval tudi Slovenski radio.

6) Raziskovalna dejavnost

Raziskovanje Slovencev na Madžarskem izvaja Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Osnovni problem je, da do zdaj ni bilo nobene konkretne raziskave, ki bi vključila celotno avtohtono področje naselitve Slovencev na Madžarskem. Problematiko Slovencev na Madžarskem so sicer pokrivali določeni znanstveno raziskovalni projekti na INV, ki so zajeli le določene dele ozemlja in posamezne aspekte. Prva raziskava je bila izvedena l. 1984 z Raziskovalnim oddelkom Državne knjižnice Gorki v Budimpešti v dveh narodnostno mešanih naseljih v Prekmurju (Dobrovnik) in v Porabju (Gornji Senik). Druga obsežnejša raziskava poteka od l. 1990. Naslov projekta je: Medetnični odnosi in narodna identiteta v slovenskem etničnem prostoru, Medetnični odnosi in narodna identiteta v mestu Monošter/Szentgotthárd.¹² Pri izvajanju raziskave je sodelovala tudi Zveza Slovencev na Madžarskem.

Izsledki omenjenih raziskav so utemeljili nujnost nadaljnjega poglobljanja in širjenja raziskovanja Slovencev na Madžarskem na celotnem poselitvenem območju.

Od l. 1999 poteka na INV znanstveno raziskovalni projekt »Slovenci v Porabju po l. 1989 - Vpliv tranzicije na Madžarskem na položaj ter narodno in kulturno identiteto Slovencev«, ki je sploh prvi raziskovalni projekt, ki se sistematično in celovito ukvarja s problematiko Slovencev v Porabju in se financira (čeprav z bistveno premajhnimi sredstvi) iz proračuna.¹³

Sistematično znanstveno raziskovalno delo lahko prispeva k boljšemu vedenju o porabskih Slovencih, obenem pa odkriva možnosti za razrešitev ekonomskega, družbeno-političnega, kulturnega razvoja narodne skupnosti. Rezultati takih raziskav ponujajo številne možnosti za izboljšane manjšinskega obstoja.

Porabski Slovenci nimajo lastnih raziskovalnih institucij; ustrezní kadri se profilirajo šele v zadnjih letih, zato je ena od trajnih raziskovalnih nalog INV proučevanje slovenske narodne skupnosti na Madžarskem, zlasti v Porabju. Z odprtjem Slovenskega kulturno-informacijskega centra v Monoštru se kažejo nove oblike sodelovanja med INV in Zvezo Slovencev na Madžarskem in pogoji za začetek in razvoj znanstvene raziskovalne dejavnosti in sčasoma za izoblikovanje raziskovalne skupine porabskih Slovencev (ali celo raziskovalne institucije).

Porabski strokovnjaki iz vrst maloštevilne inteligence se v zadnjih letih aktivno udeležujejo znanstvenih srečanj, ki obravnavajo manjšinska vprašanja.

* * *

¹² Vodja raziskave je prof. dr. Albina Nečak Luk.

¹³ Projekt vodi sodelavka INV, ki prihaja iz Porabja.

Med najbolj odmevnimi znanstvenimi srečanji so bila naslednja:

V Sloveniji:

- znanstveno kulturno srečanje v Murski Soboti l.1998 na temo »Živeti z mejo« (organizatorji Inštitut za narodnostna vprašanja in Odbor Slovenske akademije znanosti in umetnosti za preučevanje narodnih manjšin).

- posvet »Etnološko delo Slovencev v Avstriji, Italiji, na Madžarskem in Hrvaškem« (v organizaciji Slovenskega etnološkega društva) v Ljubljani (1998).

Na Madžarskem:

- konferenca z naslovom »Vprašanja narodnih in etničnih manjšin na Madžarskem na prelomu tisočletja« v Budimpešti l.1999 (v organizaciji Madžarske akademije znanosti in umetnosti ter Urada za manjšine).

- Regionalna konferenca »Etnološko raziskovanje manjšin ob tromeji« (organizator narodnostna sekcija Madžarskega etnološkega društva) v Monoštru l.1999.

7) Stiki z državo matičnega naroda in z drugimi manjšinskimi organizacijami

Vzdrževanje in razvijanje stikov narodne skupnosti z državo matičnega naroda je v zadnjih letih postalo vsakdanja praksa v obeh državah. To omogočajo temeljni dokumenti (kot so Ustava, Zakon o pravicah narodnih in etničnih manjšin, Sporazum o zagotavljanju posebnih pravic slovenske narodne manjšine v Republiki Madžarski in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji, Sporazum o sodelovanju v izobraževanju, kulturi in znanosti med R Slovenijo in R Madžarsko, Sporazum o prosti trgovini...). Slovenija in Madžarska imata podpisanih prek trideset različnih sporazumov.

Za Slovence na Madžarskem (in tudi Madžare v Prekmurju) je najpomembnejši Sporazum o zagotavljanju posebnih pravic slovenske narodne manjšine v Republiki Madžarski in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji. Izvajanje tega sporazuma spremlja posebna medvladna komisija, ki se je doslej sestala že štirikrat. Ne glede na določene pripombe obeh manjšin na počasnost in zamudo pri uresničevanju Sporazuma, je komisija mnenja, da je sporazum kvaliteten in pomembno prispeva k večji skrbi za ohranitev identitete obeh manjšin.

Za Slovence na Madžarskem je posebej pomembna v Državnem zboru sprejeta Resolucija o položaju avtohtonih slovenskih manjšin v sosednjih državah (v Avstriji, Italiji, Hrvaški, na Madžarskem) in s tem povezanimi nalogami državnih in drugih dejavnikov Slovenije (1997). Ta resolucija zajema številne oblike pomoči slovenskim manjšinam. Za Slovence na Madžarskem pomeni Resolucija novo jamstvo, da bo Slovenija pomagala pri prizadevanjih za obstoj narodne skupnosti.

Pri vzdrževanju stikov z državo matičnega naroda ima pomembno vlogo Veleposlaništvo R Slovenije v Budimpešti in Generalni konzulat R Slovenije v Monoštru (od 1.1998). Sodelovanje med Zvezo Slovencev na Madžarskem in omenjenimi političnimi ustanovami je dobro in pokriva vsa pomembnejša področja.

Pri stikih z državo matičnega naroda imajo pomembno vlogo dobro razviti stiki s sosednjimi občinami v Prekmurju (podpisani Sporazum o skrbi za pospeševanje kulturnih, gospodarskih in drugih obmejnih stikov z občinami Murska Sobota, Gornji Petrovci, Puconci, Hodoš-Šalovci, Kuzma). V ta sklop sodijo tudi oblike sodelovanja z Zvezo kulturnih društev Slovenije in občino Murska Sobota, športnimi in gasilskimi društvi, vrsta izmenjav in gostovanj, povezava s šolami in vrtci.

Neformalni stiki (obisk sorodnikov, prijateljev, kulturne prireditve, nakupovanja ipd.) so postali pogosti po odprtju mejnega prehoda Martinje-Gornji Senik, z odprtjem še enega mejnega prehoda pa bi postali še bolj intenzivni (s tem bi bil tudi južni del Porabja povezan z državo matičnega naroda).

Zveza Slovencev na Madžarskem je nadaljevala dobro sodelovanje z manjšinskimi organizacijami v Avstriji in Italiji in stalne delovne stike z madžarsko narodno skupnostjo v Prekmurju.

SKLEPI

Podatki kažejo, da se je v zadnjih letih položaj Slovencev na Madžarskem zaradi prizadevanj R Slovenije, R Madžarske kakor tudi ozaveščanja Slovencev na Madžarskem, izboljšal. Vendar trajno ohranjanje slovenskega življa na Madžarskem, ki je izpostavljen asimilacijskim tokovom madžarske družbe v tranziciji k tržnemu gospodarstvu (prihod tujega kapitala), ne bo mogoče brez načrtna vsestranske in trajne pomoči madžarske in slovenske države. Za okrepitev narodne zavesti Slovencev na Madžarskem je hkrati tudi nujno zavzeto in predano delo prosvetnih delavcev, duhovščine, kulturnih animatorjev in manjšinskih organizacij ter medijev.

Pomembno pa je tudi sodelovanje z državo matičnega naroda, v katerem morajo bistveno vlogo igrati tako državni organi in institucije kot tudi različne javne in zasebne ustanove in institucije. Da bi bila ta vloga uspešna, mora slovenska država spodbujati delovanje in vlogo navedenih institucij in ustanov, hkrati pa mora iz proračuna na podlagi sprejetih programov in projektov zagotoviti tudi za takšne dejavnosti potrebna sredstva.

VIRI IN LITERATURA

Munda Hirnök Katarina, Razvoj sredstev javnega obveščanja v slovenskem jeziku : izsledki raziskave, v: Inka Štrukelj (ur.) Jezik tako za danes in jutri. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije, 1998, 104-111.

Munda Hirnök Katarina, O nekaterih aktualnih vprašanih Slovencev na Madžarskem: ekspertiza (Ekspertize, 163), Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 1998, 51 str.

Nečak Lük Albina, K proučevanju jezikovnega položaja v Porabju, v: Jezik tako in drugače, Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije, 1993, 65-75.

Perger Valerija, Narodnostno šolstvo v Porabju na Madžarskem v luči novega nacionalnega kurikulumu, v: Inka Štrukelj (ur.) Jezik za danes in jutri. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije, 1998, 104-111.

Poročilo o 4-letnem delovanju Zveze Slovencev na Madžarskem 1994-1998, v: Porabje, Monošter, 1998, št. 21.

Ružič Ernest, Sombotel: škof dr. István Konkoly. Mladega Slovenca sem poslal v Rim, da se po študiju vrne med rojake na Gornji Senik, v: Porabje, Monošter, 1998, št. 20, 1.

Sukič Marijana, Raziskavi ob rob, v: Porabje, Monošter, 1998, št. 9, 1.

SUMMARY

SLOVENES IN HUNGARY AT THE END OF THE 1990S

Comparative data (gathered in the period from the founding of the Association of Slovenes in Hungary in 1990 to today) indicate that the status of Slovenes has globally improved during the recent years, but there are still certain domains – especially education, religious life, economic conditions – where too little has been achieved, despite the efforts of the Slovene minority organizations (the Association of Slovenes in Hungary, Slovene State Self-management) as well as of the majority and the parent nation.

With the modernization of education system in Hungary better conditions for mother tongue instruction of the Slovene national community are arising, although it is the minority itself that has to be the planner of language policy in the first place, and only secondly the state it lives in, and thirdly the parent nation state.

One of the most pressing problems is still the absence of a Slovene priest in the Porabje region. Regardless of the fact that a number of talks have taken place recently at different levels, no results have been achieved. The Slovene minority in Hungary, the Republic of Slovenia and the Republic of Hungary must create a mutual proposal for immediate positioning of a Slovene priest in the Porabje.

Regarding the promotion of economic activities in the Porabje, an integral programme of development should be prepared. Moreover, the cross-border cooperation with municipalities of Goričko will have to be expanded. The entry of the Republic of Slovenia and the Republic of Hungary in the EU will undoubtedly offer better possibilities for regional progress.

ALESSANDRO (SANDI) VOLK

O ZAKONSKEM UREJANJU POLOŽAJA ISTRSKIH IN DALMATINSKIH BEGUNCEV V ITALIJI 1945-1963

Proces, ki je privedel do tega, da je ob koncu petdesetih let živelo v Italiji več desettisoč oseb, ki so se izselile iz Istre in Dalmacije, se je pričel že po 8. septembru 1943. Posamezniki in družine, ki so sestavljali to množico - ki je bila sicer le del mnogo večje množice zdomcev, razseljencev in beguncev iz drugih predvojnih italijanskih teritorijev (npr. iz afriških kolonij, z grških otokov) - so zapustili Istro oz. Dalmacijo iz zelo različnih vzrokov in v različnih časovnih obdobjih. Navkljub v Italiji še danes prevladujočemu stereotipu o beguncih kot 100% Italijanih, je bila tudi njihova narodna pripadnost raznolika, saj mnogi podatki kažejo na to, da je bilo med njimi veliko Slovencev in Hrvatov. Problem pa predstavlja celo opredelitev kolikor toliko zanesljivega števila teh beguncev (če izvzamemo zelo precizne številke o optantih z ozemelj, ki so po mirovni pogodbi pripadli Sloveniji), saj cifra niha med 150.000 in 400.000.¹ Vsekakor je leta 1958 najpomembnejša begunsko-skrbstvena ustanova, Opera per l'assistenza ai profughi giuliani e dalmati (Ustanova za pomoč beguncem iz Julijske krajine in Dalmacije - OAPGD²), objavila analizo popisa beguncev, iz katere izhaja, da je

* * *

¹Objavljene številke seveda nimajo vse enake znanstvene vrednosti. Ponavadi navajajo najvišje številke najmanj znanstveno utemeljena dela, iz katerih pa povzemajo številke tudi avtorji z znanstvenimi ambicijami. O tem glej Alessandro (Sandi) Volk, *Naseljevanje istrskih beguncev in slovenske politične emigracije v Tržaški pokrajini. Vloga in pomen begunskih organizacij ter urejanje vprašanja istrskih beguncev v Italiji v luči begunskega časopisja, 1945-1963*, Magistrska naloga, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana, 1998 (dalje Volk, 1998).

² OAPGD je nastala februarja 1947 na pobudo katoliške dobrodelnice ustanove Aiuto Cristiano (Krščanska pomoč) in vrste vidnih dobronamernih zasebnikov (npr. žene Alcideja De Gasperija Marie Romano), dejansko pa naj bi bila glavna pobudnica gospa Marcella Sinigaglia Mayer, žena kasnejšega predsednika OAPGD Oscaria Sinigaglia in hči ustanovitelja in dolgoletnega lastnika tržaškega dnevnika Il Piccolo Teodora Mayerja. Ob nastanku se je ustanova imenovala Comitato nazionale per i rifugiati italiani (CNRI - Državni odbor za italijanske pribežnike). 23.8.1948 se je preimenovala v Opera per l'assistenza ai profughi giuliani e dalmati, z odlokom predsednika republike št. 295 z dne 27.4.1949 pa so ji priznali status neprofitne ustanove (ente morale). 10.11.1959 je bila priznana kot javna podporni in dobrodelna ustanova in se je preimenovala v Opera per l'assistenza ai profughi giuliani e dalmati e ai rimpatriati (OAPGDR - Ustanova za pomoč beguncem iz Julijske krajine in Dalmacije in repatriirancem). 28. januarja 1974 je ustanova, ki je končala svoje poslanstvo v prid istrskih in dalmatinskih beguncev, spremenila ime v Ente nazionale per i lavoratori rimpatriati e profughi (ENLRP - Državna ustanova za delavce-repatriirance in begunce) in prevzela v skrbstvo druge kategorije oseb. Vloga OAPGD je bila zelo pomembna. Država ji je (vsaj od šesdesetih let) zaupala uresničevanje vseh ukrepov, ki so se tikali beguncev in skrb za konkretno reševanje vseh njihovih problemov.

bilo takrat v Italiji 190.905 oseb, ki so dobile kvalifikacijo begunca iz Istre in Dalmacije po določitih italijanskega zakona.³ Ne glede na precej dvomljive kriterije podeljevanja begunskega statusa,⁴ je bila po letu 1945 prisotna v Italiji vse večja množica beguncev iz Istre in Dalmacije. Čeprav so bili mnogi kar dobro preskrbljeni ali/in so že pred vojno vsaj del premoženja ali gospodarskih dejavnosti imeli v Italiji ali v coni A Julijske Krajine (oz. kasneje Svobodnega tržaškega ozemlja - STO), pa je bil velik del beguncev ob prihodu v Italijo potreben vsega. Tudi zaradi političnega pomena, ki so ga zadobili ti begunci, je bilo za italijansko državo pomembno, da jim pomaga ob njihovem prihodu in zagotovi možnost, da se čimprej postavijo na lastne noge.

Že po razsulu italijanske države 8.9.1943, ki je prineslo tudi prve odhode iz Istre in Dalmacije, sta pomoč beguncem nudili tako fašistična Italijanska socialna republika (Repubblica sociale italiana - RSI), kot tudi vlada kraljevine Italije. Prva je nudila denarno pomoč odborom, ki so jih begunci ustanavljali v krajih priselitve. Kraljeva vlada pa je za pomoč vsem zaradi vojnih razlogov razseljenih oseb, tudi izseljenim Istranom in Dalmatincem, zadolžila maja 1944 novoustanovljeni Alto Commissariato per l'assistenza morale e materiale dei profughi di guerra (Visoki komisariat za moralno in materialno pomoč vojnim beguncem). Po koncu vojne je julija 1945 njegove pristojnosti prevzelo novoustanovljeno Ministrstvo za povojno pomoč (Ministero per l'assistenza postbellica).⁵ Beguncem so nudile raznovrstno pomoč in podporo tudi privatne organizacije. Že od maja 1945 je v Benetkah deloval Urad za pomoč Odbora narodne osvoboditve za Julijsko Benečijo (Comitato di liberazione nazionale della Venezia Giulia - CNLVG), vrhovnega organa proitalijanskih strank v Trstu in celi Julijski krajini.⁶ V Trstu je pomoč beguncem razdeljeval Gruppo esuli istriani (GEI - Skupina istrskih pregnancev), iz katerega je kasneje nastal Comitato di liberazione nazionale dell'Istria (Odbor narodne osvoboditve za Istro - CLNI), ki se je tudi ukvarjal s podporno dejavnostjo.⁷ V Italiji pa so begunci lahko računali na

* * *

³ *L'esodo dalle terre adriatiche. Rilevazioni statistiche*, a cura di Amedeo Colella, Roma, 1958. Popisanih je bilo 201.440 oseb, ki so jih označili za begunce, dejansko prisotnih v Italiji pa jih je bilo le 150.627.

⁴ Dogajalo se je, da so npr. priznali begunski status in s tem povezane ugodnosti sinu železničarja iz južne Italije, ki je bil pred vojno službeno premeščen za krajši čas v Postojno, ne pa njegovemu prijatelju, ki je imel oha deda in obe stari materi rojene v Istri oziroma Dalmaciji, ki so ju dokončno zapustili po letu 1945. Dogajalo pa se je tudi, da so status begunca priznali osebam, ki so se sicer rodile v Istri ali Dalmaciji, a so npr. živele v Trstu že od leta 1899. Prvi primer je omenjen v pričevanju, ki ga hrani avtor članka. Drugi pa je primer dr. Sisinia Zuccha, vodilnega člana raznih begunskih združenj in društev v Trstu (o katerem mi sicer ni znano, če so mu priznali status begunca). Zucch se je rodil v Malem Lošinjju leta 1896, vendar je v Trstu živel že od leta 1899! Glej AST-CGG, fasc. 7, poročilo tržaške kvesture 22.12.1955, prot. št. 023845/UJ.

⁵ Pinna Marco, *Dalle foibe... all'esodo. 1943-1945*, Centro Studi "Silentes Loquimur", Pordenone, 1996 (dalje Pirina), str. 234.

⁶ Troha Nevenka, *Komu Trst. Slovenci in Italijani med dvema državama*, Modrijan, Ljubljana, 1999 (dalje Troha, *Komu Trst*), str. 268.

⁷ Zaradi takratnega posebnega položaja Trsta je zgodovina ustanov in organizacij, ki so bile tu zadolžene za razdeljevanje podpor italijanske vlade, precej zapletena. Od novembra 1945 je v Trstu deloval Comitato assis-

podporo številnih begunskih odborov, ki so se kasneje združili v Associazione nazionale Venezia Giulia e Dalmazia (Državno združenje Julijska Benečija in Dalmacija - ANVGD).⁸

Z letom 1946 se je odnos italijanske vlade (ali vsaj njenega desnosredinskega dela) do beguncev spremenil. Vlada je postavila pod svoj nadzor celotno podporno dejavnost za te posebej pomembne begunce. Uradu za Julijsko Benečijo (Ufficio per la Venezia Giulia - UVG), ki so ga ustanovili januarja 1946 pri Ministrstvu za notranje zadeve, je poverila vsklajevanje vseh podpornih dejavnosti, glavna naloga urada pa je bila združitev vseh begunskih odborov v Italiji v skupno organizacijo (kar se je uresničilo z nastankom ANVGD). Neposredni nadzor samega vrha vlade nad problematiko istrskih in dalmatinskih beguncev se je še okrepil proti koncu istega leta 1946, ko so ukinili UVG in njegove pristojnosti poverili Uradu za obmejna področja (Ufficio zone di confine - UZC), ki pa je deloval v sklopu samega Predsedstva ministrskega sveta. Ko je februarja naslednjega leta nastala še OAPGD, ki je kasneje postala glavna skrbnica beguncev, je bila izpopolnjena struktura državnih uradov ter javnih in privatnih ustanov, ki so v naslednjih letih v Italiji urejale begunsko vprašanje.⁹

* * *

tenza postbellica (Odbor za povojno pomoč), ki ga je Zavezniška vojaška uprava (ZVU) uradno priznala šele maja 1946. Poleg tega odbora je beguncem nudil pomoč tudi Ente comunale di assistenza (Občinska skrbstvena ustanova - ECA). Julija 1946 je pričel delovati Comitato per l'assistenza agli esuli giuliani e dalmati (Odbor za pomoč julijskim in dalmatinskim pregnancem), ki ga je posredno vodil Predsednik cone (Presidente di Zona) Palutan in je upravljal denar iz posebnega fonda pri Predsedstvu ministrskega sveta. Ta odbor je deloval do julija 1949, že julija 1948 pa je vodstvo vseh podpornih pobud tudi uradno prešlo v pristojnost Predsednika cone. Po dogovoru med italijansko vlado in ZVU pa so končno julija 1949 celotno podporno in skrbstveno dejavnost združili v rokah novoustanovljenega Ufficio di zona assistenza postbellica (Conskem uradu za povojno pomoč), ki mu je tudi predsedoval Predsednik cone. Glej Colummi Cristiana/ Ferrari Lilibiana/ Nassisi Gianna/ Trani Germano, *Storia di un esodo - Istria 1945 - 1956*, Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel F. - V. G., Trieste, 1980 (dalje *Storia di un esodo*), str. 419-445

⁸ GEI je ustanovila skupina mlajših v Trstu prisotnih antifasistično usmerjenih Istranov že jeseni leta 1945. GEI je vzdrževal stike z ilegalnimi proitalijanskimi odbori v coni B/STO, januarja 1946 pa so odločili, da ustanovijo politično vodstvo GEI, t. i. CLNI. Ta naj bi bil predstavnik in usklajevalec dejavnosti vseh v Istri delujočih ilegalnih odborov, ki so tudi imenovali njegove člane. Kljub temu da teh niso izbirali na podlagi strankarske pripadnosti, pa so že v tem prvem odboru CLNI sedeli predstavniki vseh pomembnejših italijanskih vladnih strank, razen KPI. ANVGD je nastal leta 1947 iz združitve vseh v Italiji obstoječih odborov istrskih in dalmatinskih beguncev in se je takrat imenoval Comitato nazionale Venezia Giulia e Zara (CNVZ - Državni odbor Julijska Benečija in Zadar). Leta 1948 se je združenje preimenovalo v Associazione nazionale per la Venezia Giulia e Zara (Državno združenje za Julijsko Benečijo in Zadar - ANVZ), dokončno ime pa je dobilo leta 1949. O begunskih organizacijah glej Volk, 1998.

⁹ Februarja 1947 je prišlo do nekaterih sprememb tudi kar se tiče notranje ureditve in porazdelitve kompetenc v vladi, ki so zadevale tudi istrske in dalmatinske begunce. Ministrstvo za povojno pomoč, so ukinili, njegove pristojnosti pa razdelili. Skrb za begunske organizacije je prevzelo podtajništvo pri Predsedstvu ministrskega sveta (tudi prek UZC), medtem ko je podporne obveznosti do beguncev prevzelo Ministrstvo za notranje zadeve preko novonastale Generalne direkcije povojne pomoči (Direzione generale dell'assistenza postbellica). Glej Bartolotta Francesco, *Parlamenti e governi d'Italia dal 1848 al 1970*, Vito Bianco editore, Roma, 1971 (dalje Bartolotta, *Parlamenti ...*), II. knjiga, str. 213-214.

ZAKONSKI UKREPI V PRID BEGUNCEV

Vzporedno z dokončnim izoblikovanjem vladnih ustanov, ki so prevzele urejanje begunskega vprašanja, je pričela nastajati tudi specifična begunska zakonodaja. Zakonski ukrepi, ki bi zadevali izključno istrske in dalmatinske begunce, so bili sorazmerno redki, vendar so bili ti begunci v splošni begunski zakonodaji posebej definirani in upoštevani.

Prvi dve normi, ki ju je izdala italijanska država v prid beguncem, sta zadevali dve posebni skupini.

Namestniški zakonski odlok št. 137 z dne 22.2.1946 (Decreto Legislativo Luogotenenziale - dalje NZO) je bil namenjen uslužbencem krajevnih ustanov na "zasedenih ozemljih obmejnih področjih", ki zaradi političnih ali vojnih dogodkov niso mogli prevzeti svojih službenih mest oz. so jih bili prisiljeni zapustiti. Za te osebe je odlok predvideval možnost začasne namestitve pri sorodnih ustanovah drugod po Italiji. Dekret ni določal kriterijev, po katerih naj bi odločali o prednostih pri sprejemanju v začasno službo. Finančno breme namestitve teh beguncev so naprtili posameznim ustanovam, ki so jih prevzele v službo. Vendar ni bilo povedano, katere naj bi te ustanove bile. Odlok je vseboval še vrsto drugih pomanjkljivosti, njegova glavna hiba pa je bila, da je predstavljal le začasno rešitev. Na temelju tega odloka je dobilo zaposlitev le manjše število okoli 3.000 zainteresiranih beguncev.

Begunske organizacije so dokončni rešitvi problema bivših uslužbencev krajevnih ustanov namenile veliko pozornost. Prizadete osebe so se celo združile v sindikalno interesno organizacijo.¹⁰ Po dolgem pritiskanju na vlado je italijanski parlament končno leta 1953, z zakonom št. 957 z dne 27.12.1953, dokončno uredil njihov položaj. Redni uslužbenci in nestalno zaposleno osebje ukinjenih krajevnih ustanov so svoj status obdržali pri ustanovah v Italiji, katerim so bili dodeljeni. Bivšim začasno zaposlenim uslužbencem pa je bila priznana večja varnost delovnega mesta, saj je bil njihov odpust možen le s pristankom Ministra za notranje zadeve. Begunske uslužbenke so nameščali tudi prek predvidene sistematizacije delovnih mest posameznih uradov, polagoma pa naj bi jih vključili v redno sestavo uradov. Urade in ustanove za namestitvev tistih beguncev, ki niso dobili zaposlitve na podlagi zakona iz leta 1946, je določal Minister za notranje zadeve. Ta je tudi odločal o premestitvi beguncev, ki so lahko do 2.3.1954 zaprosili za premestitev na delovno mesto z ustrežnejšimi službenimi in ekonomskimi razmerami. Zakon je tudi določal takojšnji vpis vseh teh beguncev v sezname socialnoskrbstenih zavodov, finančno breme prispevkov pa je prevzela država.

* * *

¹⁰ Junija 1948 je bil v Firencah državni kongres bivših uslužbencev krajevnih ustanov na obmejnih področjih, na katerem so se istrski begunci organizirali v posebno skupino, Državno predstavništvo uslužbencev krajevnih ustanov na obmejnih področjih (Delegazione nazionale dipendenti enti locali zone di confine). Kasneje se je predstavništvo spremenilo v Državno združenje heguncev uslužbencev krajevnih ustanov.

V primeru prostovoljne upokojitve so jim bile ponujene posebne ugodnosti. Končno je država ustanovam, pri katerih so uslužbenci iz te skupine bili odveč glede na predvideno sistemizacijo delovnih mest, za pet let zagotavljala kritje do 50% stroškov njihove namestitve.

Drugi ukrep vlade je zadeval uslužbence javnih ustanov na odstopljenih teritorijih. Zakonski odlok začasnega predsednika države (dalje ZOZPD) št. 520 z dne 23.12.1946 je urejal njihovo začasno in dokončno namestitev na službena mesta v podobnih ustanovah na ozemlju Italije. Podobno kot za bivše uslužbence krajevnih ustanov ni zakon niti v tem primeru predpisoval nikakršnih objektivnih preferenčnih kriterijev za namestitev. V tem odloku pa so bile, poleg začasnih, predvidene tudi dokončne namestitve, kar je na neki način odražalo nove okoliščine, v katerih je zakon nastajal. Če je bilo na začetku leta 1946 še mogoče upati v začasnost obstoječih razmejitvenih rešitev, pa je na koncu tega leta italijanskim zakonodajalcem že bilo jasno, da so rešitve v veliki meri dokončne. Na podlagi tega odloka naj bi bilo do leta 1955, ko je parlament sprejel dokončno ureditev tega vprašanja, začasno ali dokončno sprejetih v službo kar 321 od skupno 400 zainteresiranih beguncev.

Dokončno je bilo vprašanje uslužbencev ukinjenih javnih ustanov rešeno z zakonom št. 44 z dne 1.2.1955. Rešitve so bile v glavnem enake tistim iz zakona št. 975 iz leta 1953, z nekaterimi razlikami. Status stalno zaposlenih so priznali tudi prejšnjim začasnim uslužbencem, ustanovam ponovne namestitve pa je bilo izrecno prepovedano zaposlovanje novih moči, dokler niso v svoje redne sestave vključile vseh presežno nameščenih beguncev. Poleg tega je država prevzela izplačevanje zaostalih dohodkov beguncem, socialnih in zdravstvenih zavarovalnin za "presežno zaposlene" begunce in pokojnin upokojencem.

V naslednjih mesecih in letih je bilo še nekaj ukrepov, ki so posameznim skupinam beguncev priznavali posebne ugodnosti in pravice. Tako je ZOZPD št. 820 z dne 4.8.1947 bivšim lekarnarjem dajal možnost, da v Italiji obnovijo svojo profesionalno dejavnost, pod pogojem, da imajo za to dovoljenje Visokega komisariata za higieno in zdravstvo in da so uspešno opravili posebne tečaje. Begunci z diplomom iz prava so z ZOZPD št. 1601 z dne 23.12.1949 imeli pravico do polovice vseh nezasedenih mest pretorja, sodnika ali namestnika in so tako lahko stopili v redno sodniško službo. Zanje so bili odpravljani vsi pogoji, ki so veljali za druge diplomirane pravnike. V tem odloku je bila prvič uporabljena definicija "*begunci iz Julijske Benečije*", ki je bila vsekakor ustrežnejša kot "*begunci z obmejnih zasedenih področij*" in drugi podobni izrazi, ki so jih do tedaj uporabljali v zakonodaji. Zakon št. 137 z dne 4.3.1957 je priznaval beguncem v svobodnih poklicih pravico, da se mimo vseh veljavnih pogojev vpišejo v seznam poklicev občine, v kateri so si izbrali domicil. 8. aprila 1954 pa so z zakonom št. 104 razpoložljive lekarne oddali tistim beguncem lekarnarjem, ki niso še obnovili svoje poklicne dejavnosti v Italiji.

Prvi zakon, ki se je tikal vseh istrskih beguncem, je bil ZOZPD št. 704 z dne 10.7.1947. Z njim so tudi beguncem priznali pravico do mesečne doklade za odvisne delavce, t.i. "*caropane*";¹¹ in jo povišali na 304 Lit. Treba je dodati, da ni bil zakon namenjen le istrskim in dalmatinskim beguncem, ki jih sploh ni omenjal, ampak je bil v njem uporabljen le zelo splošen izraz begunci (*profughi*), s katerim so bile mišljene vse razseljene in druge socialno ali drugače ogrožene osebe v Italiji.

Mnogo pomembnejši je bil ZOZPD št. 885 z dne 3.9.1947, ki je bil prvi zakonski ukrep, ki je zadeval izključno istrske in dalmatinske begunce in se je nanašal na vse "*državljanke z domicilom v obmejnih teritorijih, ki so jih bili prisiljeni zapustiti ali se tja niso mogli vrniti, zaradi posledic vojnih in političnih dogodkov*". S tem odlokom so bile razširjene na istrske begunce ugodnosti in podpore, ki so jih bili deležni veterani. Do tedaj izdani zakoni so veteranom priznavali za dobo 180 dni pravico do dnevne začasne podpore v višini 20 Lit. z dodatkom 17 Lit. za vsakega dela nezmožnega družinskega člana oz. ženo in mladoletnega otroka. Imeli so pravico do ponovnega sprejema v službo pri državnih ustanovah in upravah, koncesionarijih prevoznih dejavnosti ter zasebnikih. Isti subjekti so morali obvezno zaposliti za določeno dobo (od enega do dveh let) določen odstotek (od 5 do 10%) veteranov. Ti so imeli pravico do posebnih stanovanj, za gradnjo katerih je vlada namenila dve milijardi Lit., in do podpore za popravilo v vojni poškodovanih kmečkih hiš. Posamezni veterani ali veteranske zadruge so lahko dobili posebne podpore za nakup kmetijskih zemljišč, za ugoden odkup vojnih reziduatov ter kredite za začetek obrtne ali združne dejavnosti. Vlada je tudi namenjala posebna denarna sredstva poklicnemu izobraževanju in štipendiranju veteranov.¹² Vse to je bilo z novim odlokom priznано tudi beguncem, ki jim pa niso priznali ugodnosti glede napredovanja, ki so bile predvidene za veterane v javnih službah. Odlok št. 885 je tudi prvič izpostavil problem, komu med istrskimi in dalmatinskimi pribežniki pripada pravica do statusa begunca. V odloku so napovedali, da bo pogoje in postopke za dodelitev tega statusa določilo Predsedstvo ministrskega sveta v dogovoru z Ministrstvom za notranje zadeve in Zakladnim ministrstvom. Ta napoved pa se je uresničila šele naslednje leto.

* * *

¹¹ Z zakonom št. 997 z dne 30.11.1950 so beguncem, veteranom in drugim upravičencem, v nadomestilo za ukinjeno doklado "*caropane*", za 564 Lit. povišali skupne mesečne podpore.

¹² Z vzdevkom veterani so bili mišljeni partizanski borci, vojaki, ki so jih odpustili iz vojske po 1.1.1945, bivši vojni ujetniki ter civilni, ki jih je sovražnik deportiral prek italijanskih meja po 8. septembru 1943. Niso imeli pravice do predvidenih ugodnosti vojakov, ki so se borili na strani Mussolinijeve Salojske republike, in tistih, ki so sodelovali s sovražnikom. O tem NZO št. 28 z dne 16.2.1946. O prednostih, ki so jih priznali veteranom glej tudi NZO št. 28 z dne 16.2.1946, NZO št. 27 z dne 14.2.1946, NZO št. 81 z dne 5.3.1946, NZO št. 138 z dne 28.3.1946, NZO št. 249 z dne 26.4.1946, Kraljevi zakonski odlok (dalje KZO) št. 479 z dne 30.5.1946, Ministrski odlok (dalje MO) z dne 28.10.1946, ZOZPD št. 41 z dne 14.1.1947, MO z dne 23.1.1947, ZOZPD št. 61 z dne 24.2.1947, in ZOZPD št. 159 z dne 21.3.1947.

Pred tem je italijanska vlada izdala prvi temeljni zakonski ukrep za istrske in dalmatinske begunce, zakonski odlok št. 556, ki so ga izdali 19. aprila 1948, samo dan po odločilnih političnih volitvah, na katerih so stranka KD in njeni zavezniki zmagali nad Ljudsko fronto, ki je združevala komuniste in socialiste. Odlok, ki je v celoti reorganiziral politiko do beguncev, se ni tikal samo istrskih in dalmatinskih beguncev, ampak tudi italijanskih beguncev iz Afrike, povratnikov iz tujine ter razseljencev in zdomcev iz opustošenih predelov Italije. Kot begunci so bili obravnavani vsi Istrani in Dalmatinci, ki so 10. junija 1940 imeli bivališče v krajih, nad katerimi je z mirovno pogodbo prenehala suverenost italijanske države, in so po 8. septembru 1943 te kraje morali zapustiti ali se tja niso mogli vrniti zaradi vojaških ali političnih dogodkov.¹³ Pravica do raznih podpor in drugih oblik pomoči je pripadala le tistim v stiski. Denarne podpore so razdeljevale Občinske skrbstvene ustanove (ECA), ki jim je sredstva nakazovalo Ministrstvo za notranje zadeve prek prefektov. Vsak begunec, ki ni dobil zaposlitve v Italiji in ni imel drugih sredstev za preživljanje,¹⁴ je imel do 1.6.1949 pravico do t.i.časne mesečne podpore (sussidio temporaneo mensile) v višini 100 Lit. za družinskega poglavarja in do dodatnih 45 Lit. za vsakega od njega odvisnega družinskega člana. Po 1.6.1949 je ohranil pravico le do doklade "caropane". Vsi begunci v stiski, ki so izkoristili možnost opcije in se zatekli v Italijo po uveljavitvi odloka, so imeli pravico tudi do enkratne podpore v višini 12.000 Lit., z dodatkom 1.000 Lit. za vsakega vzdrževanega člana družine. Vse te podpore so izgubili begunci, za katere so ugotovili, da ne živijo več v posebnem pomanjkanju. Isto je doletelo tiste, ki se v roku treh mesecev od uveljavitve dekreta oz. od prihoda v Italijo niso vpisali v seznam brezposelnih pri Pokrajinskih uradih za delo, ter tiste, ki niso obiskovali poklicnih tečajev, h katerim so bili pripuščeni. Podpore so odvzeli tudi beguncem, ki so odklonili zaposlitev, tudi če ta ni ustrezala njihovemu običajnemu poklicu, begunkam, ki so se poročile, tistim, ki so zapustili sprejeto delovno mesto ali se mu odpovedali, ter vsem tistim, ki jim ni bil priznan status begunca.

Beguncem v stiski je bila priznana tudi pravica do brezplačne zdravniške oskrbe v bolnišnicah. Do hrane in namestitve v zbirnih centrih (taboriščih) so imeli pravico tisti, ki so se zatekli v Italijo po 19.4.1948 in ki si niso bili sposobni sami priskrbeti stanovanja. To pa ni veljalo za begunce, ki so v Italiji imeli soproga ali kakega drugega ožjega družinskega člana, ki je stanovanje že imel. V taboriščih nastanjenim beguncem so v primeru, da so v roku treh mesecev zbirno oz. prehodno taborišče prostovoljno zapustili, nakazali "podpore za prvo nastan-

* * *

¹³ "Sono considerati profughi ... coloro che, residenti alla data del 10 giugno 1940 in territori sui quali, per effetto del Trattato di pace, è cessata la sovranità dello Stato italiano, siano stati costretti, dopo l'8 settembre 1943, ad allontanarsene o non possano farvi ritorno in conseguenza di avvenimenti di carattere bellico o politico." Glej ZO št. 556 z dne 19.4.1948 v Supplemento alla Gazzetta ufficiale della Repubblica št. 124 z dne 31.5.1948.

¹⁴ V italijansčini je uporabljen izraz "stato di bisogno", ki pomeni dobesedno "stanje potrebe".

itev" (premio di primo stabilimento), ki je znašala 13.500 Lit. na osebo. Kdor je uporabil to možnost, pa je izgubil pravico do ponovne namestitve v zbirnem centru in do začasne mesečne podpore. Novoprišlim beguncem je bilo dovoljeno bivanje v zbirnih centrih za največ 18 mesecev, tisti, ki jim je ta rok že potekel, pa so morali taborišče zapustiti najkasneje 30. junija 1949.

Odlok je tudi obvezoval Pokrajinske urade za delo (Uffici provinciali del lavoro), da so v sezname brezposelnih vpisovali vse ne po lastni krivdi nezaposlene begunce, ki so za to zaprosili. Pogoj je bila priložitev delovne knjižice, če pa je begunec ni imel, je moral urad sam pred vpisom ugotoviti njegovo poklicno kvalifikacijo. Za begunce je bil tudi ukinjen pogoj stalnega bivališča v kraju vpisa v seznam nezaposlene delovne sile. Vsi begunci, ki so obiskovali poklicno izobraževalne in izpopolnjevalne tečaje, so v času učenja prejeli, poleg začasne mesečne podpore, tudi posebno dnevno doklado.

Za dodelitev ugodnosti odloka je bilo potrebno v roku tridesetih dni od njegove uveljavitve oziroma od prihoda na ozemlje Italije vložiti pisno prošnjo na Ministrstvo za notranje zadeve ali na Pokrajinske urade povojne pomoči (Uffici provinciali dell'assistenza postbellica).¹⁵

1. junija leta 1949 je Odlok predsednika ministrskega sveta (Decreto del Presidente del Consiglio dei Ministri - dalje OPMS) določil postopke za priznanje statusa istrskim in dalmatinskim beguncem. Osebe, ki so zapustile kraje svojega domovanja na obmejnih področjih ali se niso mogle tja vrniti, so morale v roku enega leta vložiti posebno prošnjo prefektu pokrajine novega domicila v Italiji. V primeru, da niso imele domicila na ozemlju Italije, so prošnjo morale nasloviti na prefekta v Rimu. Prošnja je, poleg anagrafskih podatkov, morala vsebovati tudi navedbo kraja, iz katerega se je begunec izselil, okoliščine odhoda, kraje nadaljnje bivanja ter vse oblike pomoči, ki jih je bil deležen. Prošnji je bilo treba priložiti dokumentacijo, ki je potrjevala upravičenost do begunskega statusa. Prefekti so o prošnji morali odločiti v roku tridesetih dni. V tem času so lahko odredili vse potrebne poizvedbe, obvezno pa dobiti mnenje v pokrajini eventualno obstoječega begunskega odbora. O priznanju statusa so beguncem morali izdati posebno potrdilo. Prošilec se je proti zavrnitvi prošnje lahko pritožil v roku tridesetih dni na Ministra za notranje zadeve. Minister je nato odločal na podlagi na novo predložene dokumentacije, naknadnih poizvedb in predhodnega mnenja morebiti obstoječega osrednjega begunskega odbora.

Neposredno po izidu odloka je Minister za notranje zadeve v okrožnici pojasnil, da se prefekti v pokrajinah, kjer ni bilo begunskega odbora, morajo obratovati za mnenje na Podporni odbor za istrske in dalmatinske begunce¹⁶ in Odbor nar-

* * *

¹⁵ Glej Zakonski odlok št. 556 z dne 19. aprila 1948. Glej tudi *Storia di un esodo*, str. 604-610.

¹⁶ Comitato di Assistenza Esuli Giuliani e Dalmati di Trieste. O Scelbovi okrožnici glej *Storia di un esodo*, str. 604.

odne osvoboditve za Istro¹⁷ v Trstu, na Istrsko revizionistično gibanje¹⁸ v Gorici ter na vse tiste podporne ustanove, ki so beguncu že nudile svojo pomoč in mu eventualno izdale kako dokumentacijo, ki je potrebovala njegovo begunstvo. Priznanje begunskega statusa pa ni bilo na noben način vezano na članstvo v begunskem odboru, zavrnitev prošnje pa je pomenila takojšnjo prekinitve vsakršne podpore.

V naslednjih letih so sprejeli kar nekaj zakonov, ki so pa le dopolnjevali in podaljševali veljavnost odloka iz aprila 1948. Najprej so z zakonom št. 51 z dne 14.1949 prispevek za prvo nastanitev povišali na 30.000 Lit., dodatek za vsakega odvisnega družinskega člana pa na 10.000 Lit. (oz. 20.000 Lit. v primeru, da je bila prošnja za odpustitev iz taborišča vložena v roku šestdesetih dni).¹⁹

Ker je zakonski odlok 19.4.1948 predvideval povsem nerealne roke za prekinitve podpor in zaprtje begunskih taborišč, saj begunci niso bili sposobni, tudi glede na splošne razmere v Italiji, da si v tako kratkem času priskrbijo zaposlitev in stanovanje, so njegovo veljavnost nekajkrat podaljšali. Najprej so njegovo izvajanje podaljšali do 31.12.1949,²⁰ vlada pa je tudi dosegla, da je I R O (International Refugee Organisation), urad Organizacije Združenih Narodov za begunce, do istega datuma v svoja taborišča sprejemal tudi istrske begunce. Ob izteku tega roka so še zadnjič podaljšali veljavnost zakona, tokrat do 30.6.1950.²¹ Po tem datumu naj bi vsa taborišča zaprli in prenehali vsakršno skrbstveno in podporno dejavnost, vendar so, kot kaže, pristojne ustanove beguncem na svojo roko še naprej nudile pomoč.²²

V začetku naslednjega leta so z zakonom št. 6 z dne 4.1.1951 nakazali OAPGD izredni prispevek 500 milijonov Lit. za gradnjo stanovanj in financiranje gospodarskih (predvsem obrtniških) dejavnosti beguncev. Ta zakon je pomenil začetek preokreta v urejanju problema istrskih beguncev, ki so bili prvič obravnavani ločeno od drugih kategorij beguncev. Sedaj so istrski begunci postali posebna skupina, za katero je posebna ustanova gradila izključno njim namenjena stanovanja. Zakon je bil tudi prvi korak k uveljavitvi OAPGD kot edine skrbstvene ustanove za to posebno skupino beguncev. Vse to pa je pomenilo okrepitev sicer že tekočega procesa ustvarjanja posebne identitete istrskih in dalmatinskih beguncev, ki je dobila tudi prvo pravno potrditev.

* * *

¹⁷ Comitato di Liberazione Nazionale dell'Istria.

¹⁸ Movimento Istriano Revisionista.

¹⁹ Z zakonom št. 453 z dne 1.8.1949 so rok veljavnosti podaljšali do 5. avgusta oziroma 15. septembra 1949.

²⁰ Glej zakon št. 453 z dne 1.8.1949. Ta je tudi povišal zneske podpore beguncem, ki niso imeli pravice do hrane v taboriščih, na 125 in 100 Lit. za vsakega družinskega poglavarja oziroma nepreskrbljenega družinskega člana.

²¹ Glej zakon št. 1 z dne 5.1.1950.

²² *Storia di un esodo*, str. 617.

Leta 1952 je vlada pripravila temeljni zakon za begunce iz bivših italijanskih kolonij v Afriki, povratnike in pregnance iz tujih držav, zdomce in razseljene osebe v Italiji ter seveda istrske in dalmatinske begunce. Zakon št. 137 z dne 4.3.1952, t.i. zakon Scelba,²³ je bil prvi poskus vsestranske rešitve begunskega vprašanja. Definicija oseb, ki so se bile zatekle v Italijo iz Istre in Dalmacije in so imele pravico do statusa begunca, se je rahlo spremenila. Ta status je pripadel osebam, "ki so imele pred prenehanjem izvajanja italijanske suverenosti domicil v krajih, nad katerimi je suverenost italijanske države prenehala kot posledica mirovne pogodbe, in so bile prisiljene te kraje zapustiti ali se niso mogle tja vrniti, zaradi posledic vojaških in političnih dogodkov."²⁴ Določila zakona niso veljala samo za družinske poglavarje, ampak tudi za vse od njega odvisne družinske člane. Tudi tokrat so bile podpore in ugodnosti zakona namenjene le beguncem, ki so bili posebej potrebni pomoči. Pri ugotavljanju dejanskosti stiske je bilo treba upoštevati begunčevo trenutno gospodarsko stanje, njegovo (ali njegovih ožjih družinskih sorodnikov) sposobnost, da si priskrbi najnujnejše življenjske potrebe, možnost nudenja pomoči s strani sorodnikov, ki so bili za to zakonsko obvezani, ter vsakovrstnih prihodke, katerih seštevek bi lahko zadostoval za preživetje begunca in celotne njegove družine. Zakon je imel tudi retroaktivno moč, saj je predvideval, da se dodeljevanje začasne mesečne podpore, ki je bila sedaj določena v višini redne podpore za brezposelne, prične s 1.7.1951. Vsem beguncem je bila zagotovljena brezplačna zdravniška, bolniška in lekarniška oskrba. Tistim, ki bi prišli v Italijo po uveljavitvi zakona, so namenili "una tantum" podporo 12.000 Lit., z dodatkom 5.000 Lit. za vsakega nepreskrbljenega družinskega člana. Tem beguncem so tudi povrnili stroške prevoza oseb in stvari od kraja vstopa v Italijo do begunskega taborišča oz. naseljitvene občine. Zakon ni uvajal bistvenih novosti glede primerov, v katerih je begunec izgubil pravico do pomoči.²⁵ Novoprišli begunci so lahko ostali v taboriščih največ 18 mesecev, v njih že nastanjeni pa največ do 30.6.1953. Obojim je bila priznana pravica do dnevne podpore, odvzeta pa jim je bila pravica do mesečne začasne podpore; vendar je zakon dovoljeval, da posebej potrebni begunci (invalidi, ostareli ipd.) ostanejo v taboriščih in prejemajo podpore tudi prek predvidenih rokov. Tisti, ki bi se odločili za odhod iz zbirnega centra do 30.6.1952, so dobili vsoto 50.000 Lit. kot "premio di primo stabilimento", za dobo šestih mesecev pa so bili deležni tudi dnevne podpore 125 Lit. za družinskega poglavarja in 100 Lit. za vsakega od njega

* * *

²³ Po imenu takratnega ministra za notranje zadeve, ki je zakon predlagal.

²⁴ V italijanščini se ta definicija glasi: "Sono considerati profughi ... coloro che, residenti prima della cessazione dell'esercizio della sovranità italiana in territori sui quali, per effetto del Trattato di pace, è cessata la sovranità dello Stato italiano, siano stati costretti ad allontanarsene o non possano farvi ritorno in conseguenza di avvenimenti di carattere bellico o politico."

²⁵ Edina razlika je bila v tem, da je sedaj begunec izgubil pravico do podpor v primeru, da je odklonil zaposlitev, ki je ustrezala njegovim sposobnostim, in ne več tudi v primeru, da ta ni ustrezala njegovemu običajnemu poklicu.

odvisnega družinskega člana. Begunci, ki so v taboriščih uživali le "nastanitveno pomoč", so imeli pravico le do polovične "podpore za prvo nastanitev".

Največje novosti je zakon uvajal glede zagotovitve dokončnih stanovanj beguncem. Za dobo štirih let je nalagal Avtonomnim zavodom za ljudske hiše (Istituti autonomi case popolari - IACP²⁶) in UNRRA-Casas,²⁷ da so beguncem rezervirali 15% vseh po 1.1.1952 dograjenih stanovanj. Pri dodeljevanju so imeli prednost begunci, ki so bili še v zbirnih centrih, nato pa so prišli na vrsto tisti, ki so uživali podporo "izven taborišč". Enak odstotek stanovanj je moral rezervirati beguncem, ki so bili državni uslužbenci, Državni inštitut za stanovanja za državne uslužbence (Istituto nazionale case impiegatei dello Stato - INCIS). O oddaji stanovanj je odločala posebna komisija, ki jo je v vsaki pokrajini imenoval prefekt. Komisiji je predsedoval visoki funkcionar Prefekture.

Poleg tega so Ministrstvu za notranje zadeve nakazali 9 milijard Lit. za gradnjo stanovanj za dokončno namestitev beguncev, ki so bili v taboriščih njegove Generalne direkcije javne pomoči (Direzione generale dell'assistenza pubblica).²⁸ Konkretno izvedbo gradenj, ki so jih razglasili za nujne in javno koristne (kar je pomenilo, da so lahko zemljišča razlaščali po hitrem postopku), so prepustili ustanovam IACP. Dograjena stanovanja so izročili v upravo istim ustanovam, ki so morale zanje voditi ločeno računovodstvo. Za dodeljevanje stanovanj so bile tudi v tem primeru pristojne posebne pokrajinske komisije, ki jim je predsedoval prefekt in so jih sestavljali finančni intendant, glavni inženir državne inženirske službe, ravnatelj Pokrajinskega urada povojne pomoči (Ufficio provinciale dell'assistenza postbellica), predsednik pokrajinskega IACP ter ravnatelj begunskih zbirnih centrov pokrajine, kjer so stanovanja gradili. Pri oddajanju stanovanj je komisija morala upoštevati število nepreskrbljenih članov prosilčeve družine. Letna najemnina je krila 2% vrednosti stanovanja in upravne stroške IACP.

Zakon je beguncem priznaval še nekatere prednosti in ugodnosti. Tako so morala vsa podjetja, ki so prevzela izvajanje javnih del, tudi če so jih država ali krajevne uprave le delno financirale, vsaj 5% potrebne delovne sile izbrati med begunci. Begunci, ki so nameravali v katerikoli italijanski občini obnoviti trgov-

* * *

²⁶ Istituto autonomo case popolari, v prevodu Avtonomni zavod za ljudske hiše. IACP je bilo v Italiji več. saj je obstajal tak inštitut v vsaki pokrajini. To so avtonomne javne ustanove, ki so imele nalogo graditi in upravljati cenena stanovanja, ki so jih oddajali manj premožnim slojem prebivalstva po posebno ugodnih pogojih.

²⁷ UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration) je bila znana mednarodna ustanova OZN, ki je nastala leta 1945 in je skrbelo za odpravo posledic vojne, predvsem pa za pomoč prizadetemu prebivalstvu. Njena sekcija UNRRA-Casas se je ukvarjala z obnavljanjem in gradnjo stanovanjskih hiš za zdomce, razseljene osebe in begunce.

²⁸ Z MO št. 4742 z dne 24.11.1952 so določili 37 krajev v Italiji, kjer naj bi zgradili begunska stanovanja. Med temi je bila tudi Gorica, ki je pa dobila relativno nizko finančno dotacijo. 5.6.1954 je vlada, z novim MO, k tem določil še naknadnih 7 lokacij.

sko, obrtno ali poklicno dejavnost, s katero so se ukvarjali v krajih prejšnje naselitve, so imeli pravico, tudi mimo veljavnih uredb, da od pristojnih oblasti dobijo dovoljenje za obnovitev dejavnosti oz. za vpis v register poklicov. Beguncem je bil tudi rezerviran 30% delež kvot, predvidenih za izseljevanje italijanskih državljanov v tujino. Z novim zakonom so beguncem priznali iste prednosti, ki so jih na natečajih za zaposlitev v javnih ustanovah uživali veterani. Ugodnosti glede zdravstvene oskrbe, zaposlovanja, samostojnih gospodarskih dejavnosti, stanovanj in izseljevanja pa so po novem uživali tudi begunci, ki so izrabili pravico do "podporc za prvo nastanitev" po določenih drugih zakonov.

Tudi v tem primeru je kmalu postalo jasno, da so bili roki, ki jih je postavljala zakon glede dodeljevanja podpor in sprejemanja v begunska taborišča, prekratki, zato so jih večkrat podaljšali. Najprej se je to zgodilo z zakonom št. 594 z dne 17.7.1954, ki je taka določila podaljšal do 50.6.1955. Z zakonom št. 173 z dne 27.2.1958 so bili roki, tudi kar se tiče prednosti pri izseljevanju ter obveznega oddajanja beguncem 15% stanovanj, ki so jih zgradili IACP, INCIS ter UNRRA-Casas, podaljšani do 31.12.1960. Vendar so s tem zakonom izgubili pravico do podpor in nastanitve v taboriščih begunci, ki so bili v Italiji vsaj deset let, taki, ki so vsaj pet let uživali podpore po zakonu št. 137, ter tisti, katerih mesečni osebni dohodek je znašal vsaj 10.000 Lit. (oz. 15.000 Lit. za t.i. "osamljene"²⁹) za vsakega družinskega člana. Podpora za prvo nastanitev in šestmesečna dnevna podpora sta bili priznani po novem tudi novoprišlim beguncem, ki se niso zatekli v zbirna taborišča. Po 30.6.1959 je bilo prepovedano sprejemati nove begunce v zbirna taborišča.

Poleg tega je zakon nakazoval novih 5 milijard Lit. za gradnjo stanovanj.³⁰ Načrtovanje in gradnja stanovanj so bili prepuščeni ustanovi UNRRA-Casas, ki je prevzela vlogo IACP tudi pri njihovem upravljanju. Lokacije, tip in število stanovanj sta še vedno določala Ministrstvo za javna dela in Ministrstvo za notranje zadeve, vendar sedaj po posvetovanju z OAPGD. Stanovanja je dodeljevala ena sama komisija, s sedežem pri Ministrstvu za notranje zadeve v Rimu. Načeloval ji je ravnatelj Generalne direkcije javne pomoči tega ministrstva, sestavljali pa so jo po en predstavnik Zakladnega ministrstva, Ministrstva za javna dela in Ministrstva za delo in socialno skrbstvo ter dva predstavnika begunskih organizacij.

Povišali so tudi dnevnice za begunce, ki so obiskovali poklicne tečaje. Zakon je nalagal občinam, v katerih so se naselili begunci, da jih tudi mimo obstoječih predpisov vpišejo v sezname stalno bivajočega prebivalstva. Tisti begunci, ki so v krajih prejšnje naselitve bili lastniki licence za prodajo artiklov državnega monopola, in njihovi dediči so imeli absolutno prednost na natečajih za prevzem novih trafik in podobnih komercialnih dejavnosti. Vsi drugi begunci pa so na natečajih imeli iste prednosti, ki so jih imeli za hrabrost odlikovani veterani.

* * *

²⁹ Izraz "osamljen" je označeval begunce, ki so bili brez družine in so živeli sami.

³⁰ Zakon je določal, da se ta denar uporabi postopno, in sicer 1 milijarda v upravnem letu 1957/58, 2 milijardi v upravnem letu 1958/59 in 2 milijardi v upravnem letu 1959/60.

Novo podaljšanje rokov je prinesel zakon št. 1219 z dne 14.10.1960. Veljavnost prejšnjih določil je bila raztegnjena do 31.12.1963. Tokrat je bila dana ostarelim in dela nezmožnim beguncem, ki bi se odločili, da zapustijo begunska taborišča, možnost, da namesto "podpore za prvo nastanitev" za neomejen čas prejemajo začasno mesečno podporo. Najrevnejše begunce, take brez vsakršnih dohodkov in sredstev, so lahko sedaj nameščali tudi po hiralnicah in podobnih zavodih. Zanje je skrbelo Ministrstvo za notranje zadeve, ki je za vzdrževanje vsakega begunca odštelo do 500 Lit. dnevno. Zakon je nakazal še drugih 5 milijard Lit. za gradnjo stanovanj za begunce, ki so bili še v taboriščih. Ta sredstva so bila, kot izredno financiranje, namenjena gradbeni dejavnosti OAPGD, ki je za načrtovanje in vodenje del lahko uporabila usluge zavoda UNRRA-Casas. Tudi lokacije, tip ter število stanovanj je določala OAPGD, vendar sta gradbene načrte morala odobriti ministrstvu za notranje zadeve in za javna dela. OAPGD je prevzela tudi upravo vseh stanovanj, ki so jih v prokrajinah Trst, Gorica in Videm zgradili s sredstvi, predvidena v zakonu 4.3.1952.

Istega dne 27.2.1958 kot zakon št. 173 je predsednik Republike razglasil še zakon št. 130. Tudi ta je bil temeljnega pomena, saj so bili z njim brezposelni begunci v prednostih pri zaposlovanju pri javnih ustanovah izenačeni z invalidi. Uvedena je bila tudi določba, ki je zasebne podjetnike z več kot 50 uslužbenci obvezovala, da so pri novih zaposlitvah 10% mest namenjali nezaposlenim beguncem, ki so jih tudi morali obdržati v službi vsaj dve leti. Za nezaposlene begunce so ustvarili poseben seznam, ki ga je sestavljala OAPGD in je begunce razvrščal po spolu, proizvodni panogi, poklicu, kvalifikaciji ter specializaciji. Seznam so dopolnjevali vsakih šest mesecev, kopije pa so dostavljali vsem Deželnim in Pokrajinskim uradom za zaposlovanje (Uffici Regionali e Provinciali del lavoro e della massima occupazione), ki so nato skrbeli za zaposlovanje beguncev. OAPGD je (skupaj z Inšpektoratom za delo Ministrstva za delo in socialno skrbstvo) nadzorovala izvajanje tega zakona in izterjevala globe za njegovo neizpolnjevanje. Važno je bilo tudi dejstvo, da je ta zakon bil namenjen, poleg beguncem z ozemelj, odstopljenih Jugoslaviji, prvič tudi beguncem iz cone B STO³¹.

Zakon naj bi ostal v veljavi dve leti, vendar so tudi ta rok večkrat podaljšali. Prvič so to storili februarja 1961,³² ko so veljavnost zakona podaljšali za dve leti. Zajeti so bili tudi begunci, ki so bili sprejeti na delo v razdobju od 28.3.1959 (ko je prenehal veljati prejšnji zakona) do datuma uveljavitve novega zakona. Zakon št. 130 iz leta 1958 je z zakonom št. 538 z dne 24.6.1964 doživel še eno podaljšanje, tokrat za tri leta. Učinkovitost zakonskih norm so še enkrat raztegnili tudi na dobo med prenehanjem veljavnosti prejšnjega in uveljavitvijo novega zakona.

* * *

³¹ Zakon je omenjal cono B STO in ne cone B *bis*tega STO.

³² Glej zakon št. 80 z dne 10.2.1961.

Poleg omenjenih je italijanska država izdala še nekaj zelo pomembnih zakonskih ukrepov, ki so posegali v begunsko problematiko. Leta 1950 je z zakonom št. 910³³ sprejela vrsto ukrepov za industrializacijo Tridentinske pokrajine in obnovitev dejavnosti industrijskih istrskih in dalmatinskih "begunskih" podjetij. Tako so podjetjem (tudi združenim v konzorcijih), ki so svojo dejavnost v Julijski Benečiji in Dalmaciji morala prekiniti zaradi vojnih in političnih dogodkov, dali na voljo 4 milijarde Lit. kreditov za "premestitev" oz. obnovitev dejavnosti v južni Italiji, v industrijskih conah Apuanije in v občinah Gorica in Ancona. To je bil prvi zakon, ki je kot naselitveno področje beguncev (v tem primeru "begunskih" podjetij) izrecno omenjal predele ob vzhodni meji, poseljene s Slovenci.

Pet let kasneje so z zakonom št. 240 z dne 31.3.1955 Državni ustanovi za Tri Benečije (Ente nazionale per le Tre Venezie - ETV) zaupali upravo fonda petih milijard Lit. za bonifikacijo in kmetijsko preobrazbo zemljiških posesti in izgradnjo ribiških naselij na ozemlju Treh Benečiji.³⁴ ETV je potrebna zemljišča, ki so prešla v njeno last, lahko nakupovala ali razlaščala. Pridobljena kmetijska gospodarstva je ETV morala predati v last malim kmetom, neposrednim obdelovalcem (coltivatori diretti), beguncem "iz teritorijev Julijske Benečije v lasti ali upravi FLR". Isto je veljalo tudi za ribiške hišice. Do teh stanovanj in kmečkih gospodarstev so imeli pravico prosilci, ki niso imeli drugih stalnih zaposlitev ali virov dohodkov, ki bi zadostovali potrebam njihovih družin. Poleg tega niso smeli biti lastniki ali najemniki kmečkih posesti v Italiji in na Tržaškem ozemlju, na katerih bi bile zaposlene vse delovne moči družine. O dodeljevanju kmetijskih posesti in stanovanj je odločal posvetovalni odbor, v katerem sta bila tudi dva predstavnika begunskih organizacij. Prednost so imeli posebej potrebni begunci in družine z večjim številom nezaposlenih članov. Vsote, ki so jih begunci plačevali za odkup zemljišč in stanovanj, so se spet stekale v fond petih milijard, ki ga je upravljala ETV, in so tako služile nadaljnjemu izvajanju programa "kmetijske preobrazbe in dokončne produktivne nastanitve beguncev."³⁵

To so zakoni, na podlagi katerih je italijanska država do leta 1963 reševala problem vključevanja beguncev v normalno življenje.³⁶ Potrebno je poudariti, da do leta 1957 vsi ti zakoni niso bili direktno in takoj veljavni v današnji Tržaški pokrajini. Do oktobra 1954 so italijanski zakoni dobili veljavo v coni A STO le, če

* * *

³³ Zakon št. 910 z dne 27.10.1950.

³⁴ Tridentinska in Južna Tirolska (Venezia Tridentina - Tridentinska Benečija), Benečija (Veneto) ter Furlanija-Julijska krajina (Friuli-Venezia Giulia - Julijska Benečija).

³⁵ ETV je s tem denarjem uredila 5 kmečkih naseljenih področij: 3 na območju Cellina-Meduna v bližini Pordenona (za skupno 141 kmečkih gospodarstev) ter po eno na območjih Pineda destra Tagliamento (na desni strani izliva Timentina - 56 gospodarstev) in Bacino sud - Bonifica Vittoria (blizu Gradeža - 142 gospodarstev). Beguncem kmetovalcem so bonificirana zemljišča oddali v odkup s stanovanjskimi in gospodarskimi poslopji, nekaj glavami živine in potrebnimi orodjem. Glej Ente nazionale per le Tre Venezie, Provvidenze a favore dei coltivatori diretti profughi giuliani (brez datuma in kraja izida).

³⁶ Poleg teh je obstajal še poseben sklop zakonov, ki ga tu ne bom obravnaval. Namenjen je bil specifično istrskim in dalmatinskim beguncem in je urejal problem odškodnin za imetje, ki so ga begunci zapustili v

je tako s posebnim ukrepom določila ZVU. Po Londonskem memorandumu je italijanska država upravne, a tudi zakonodajne pristojnosti na tem ozemlju dodelila posebni oblastni ustanovi, Generalnemu vladnemu komisariatu (Commissariato Generale del Governo - CGG). Vodil jo je generalni vladni komisar, ki je bil neposredno podrejen predsedniku ministrskega sveta. Komisar je imel nalogo, da zakonske ukrepe ZVU uskladi z italijansko zakonodajo ter slednjo postopno uvede v bivšo cono A STO. Do leta 1957 je moral komisar s posebnim odlokom odrediti veljavnost posameznih italijanskih zakonov v Trstu. Od tega leta pa do leta 1963, ko so komisariat ukinili, je komisar obdržal take pristojnosti le za tiste zakonske ukrepe italijanske vlade, ki so bili nujno potrebni prilagoditve še veljavni zakonodaji ZVU.³⁷ Med komisarjevimi ukrepi, ki so zadevali begunce, je bil prav gotovo najpomembnejši tisti, s katerim je bil zakon Scelba v celoti uveljavljen tudi v bivši coni A STO. Odstotek novozgrajenih stanovanj, ki so jih IACP in druge javne ustanove morale namenjati beguncem, pa je komisar povišal s 15 na 30%.³⁸

Italijanski parlament je odobril tudi nekaj specifično Trstu namenjenih zakonov. V nekaterih so bila določila, ki so zadevala begunce. Zakon št. 112 z dne 19.3.1955 je nakazoval komisarju 2 milijardi Lit. za začasno rešitev najnujnejših problemov prebivalcev obmejnih področij in beguncev. Samo nekaj dni kasneje, 26.3.1955, je bil izdan zakon št. 173, s katerim je država namenjala večje vsote reševanju stanovanjskega vprašanja in posodobitvi cestnega in železniškega omrežja ter pristaniških naprav na Tržaškem. V tem zakonu je bilo določilo, ki je namenjalo OAPGD vsoto ene milijarde Lit. za gradnjo stanovanj za begunce na območju bivše cone A STO. V istem letu je bil izdan tudi zakon št. 908 z dne 19.1.1955, s katerim so ustanovili posebni Rotacijski sklad za Trst in Gorico.³⁹ Denarni fond sklada je bil namenjen spodbujanju in podpiranju gospodarskih pobud v pokrajini Trst in Gorica, del denarja pa je bil namenjen financiranju gradnje ljudskih stanovanj. Med možnimi koristniki fonda je bila tudi OAPGD.

* * *

Sloveniji in Tržaški. Do leta 1963 so to problematiko urejali naslednji zakoni in odloki: zakon št. 1064 z dne 5.2.1949, zakon št. 590 z dne 4.7.1950, zakon št. 1131 z dne 31.7.1952, zakon št. 1050 z dne 29.10.1954, zakon št. 122 z dne 10.5.1955, Odlok Predsednika Republike (dalje OPR) št. 946 z dne 17.8.1955, zakon št. 1325 z dne 8.11.1956, zakon št. 269 z dne 18.3.1958, zakon št. 1469 z dne 6.10.1962 ter zakon št. 387 z dne 2.3.1963. Glej tudi Murko Ivan, *Mesto in vloga S.R. Slovenije v mednarodnih odnosih*, Raziskovalni inštitut FSPN, Ljubljana, 1981. Dodal bi le še to, da kljub sorazmerno velikemu številu zakonov, ki so begunce, lastnike zapuščene imovine razvrščali v več kategorij, italijanska država problema do leta 1999 še ni rešila.

³⁷ O tem glej *Storia di un esodo*, str. 579-580. O Generalnem vladnem komisariatu glej Purini Piero, *Trieste 1954-1963. Dal Governo Militare Alleato alla Regione Friuli-Venezia Giulia*, Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček, Trieste, 1995 (dalje Purini, *Trieste ...*), str. 47-54.

³⁸ Glej Uradni list Generalnega vladnega komisariata št. 31, 2.11.1956. O tem govori tudi Zorko Jelincič v svojem neobjavljenem tipkopisu *Elementi kolonizacije in demografskega gibanja na Tržaškem ozemlju od maja 1945 do 31. decembra 1960 leta* na str. 172.

³⁹ V italijanski je popolno ime Fondo di rotazione per iniziative economiche nel territorio di Trieste e nella provincia di Gorizia (Rotacijski sklad za gospodarske pobude na teritoriju Trsta in v Pokrajini Gorica).

Begunci pa so lahko koristili tudi druge ugodnosti, ki so jim jih priznali z ministrskimi okrožnicami in podobnimi ukrepi. 23.8.1947 je Ministrstvo za javna dela z okrožnico št. 863 pozvalo vse IACP ter INCIS, naj pri dodeljevanju ljudskih stanovanj dajejo absolutno prednost beguncem. Konec naslednjega leta so priznali tudi "*žrtvam Slovanov*", kot je pisal list L'Arena di Pola, ter njihovim bližnjim pravico do denarnih podpor, ki so jih namenili padlim, ranjenim in pohabljenim v italijanskem osvobodilnem boju in njihovim sorodnikom. Turinska izpostava ustanove INA-CASA je leta 1950 sporočila krajevnemu odboru ene najpomembnejših begunskih organizacij, Associazione nazionale Venezia Giulia e Dalmazia (ANVG - Državno združenje Julijska Benečija in Dalmacija), da imajo begunci prednost pri oddaji njenih stanovanj, kar naj bi bil zgled za podobno ravnanje vseh izpostav INA-CASA. Leta 1961 je najprej februarja obrambni minister Andreotti begunce in sinove beguncev oprostil služenja vojaščine, oktobra pa so jim "podarili" sedem let plačanih dajatev v primeru predčasne upokojitve in begunske srednješolske dijake oprostili plačevanja šolskih prispevkov.⁴⁰ Vendar je zelo verjetno to le del notranjih ukrepov državnega aparata in raznih ustanov, ki so priznavali posebne prednosti in ugodnosti beguncem iz Istre in Dalmacije.

SKLEP

Glede italijanske zakonodaje za begunce iz Istre in Dalmacije lahko rečemo, da je njena najvidnejša in splošna značilnost začasnost. Veljavnost zakonskih določil je bila časovno omejena, tako da so jih stalno obnavljali in jim podaljševali veljavnost. Begunska zakonodaja se je izoblikovala v teku časa z nadgrajevanjem že uveljavljenih zakonov in odlokov. To je privedlo do tega, da so zakonska določila, ki zadevajo begunce, razpršena v številnih zakonih in odlokih, saj italijanski zakonodajalci niso nikoli poskrbeli, da bi vse ukrepe združili v en sam temeljni zakon. Sicer pa je to v skladu s splošno nepreglednostjo in razdrobljenostjo italijanske zakonodaje (stanje je tako, da točnega števila veljavnih zakonov ne poznajo niti pravniki - kot kaže jih je preko 150.000!).

Italijanski zakonodajalci očitno niso upoštevali (ali tega niso hoteli), da je preseljevanje vse večjega števila beguncev z izgubljenih ozemelj ob vzhodni meji pojav, ki bo zajel precej široko množico ljudi in ki bo trajal sorazmerno dolgo. Čeprav je bila Italija tista, ki je zahtevala in dosegla, da se prebivalstvu spornih ozemelj prizna pravico do opcije, kar je pomenilo priznanje pojava izseljevanja in poskus njegovega urejanja - in vsaj do neke mere tudi njegovega olajševanja in torej spodbujanja - ni potem država sprejela ukrepov, ki bi znali biti kos posledicam take izbire.

* * *

⁴⁰ Glej AP, 31.10.1947, Precedenza agli esuli nell'assegnazione degli alloggi; AP, 16.3.1949, Alle vittime degli slavi; AP, 21.6.1950, L'INA-CASA ed i profughi; VG, 1.2.1961, Telegramma di Andreotti al C.I.N.; AP, 3.10.1961, Esoneo dalle tasse scolastiche.

V zakonskem urejanju begunskega vprašanja lahko zasledimo dve fazi. V prvi, ki se je začela ob koncu vojne in se zaključila med pomladjo in poletjem leta 1947, je zakonodaja imela dve protislovni značilnosti. Po eni strani je država skušala najprej urediti položaj posameznih številčno omejenih kategoriji beguncev. Prvi zakoni, ki so zadevali osebe, ki so zapustile Istro in Dalmacijo, so se tikali uslužbencev državnih in javnih uprav in ustanov, torej oseb, ki so bile v službi države. Poleg teh pa je bila odobrena še vrsta zakonskih ukrepov (ki so se sicer vrstili tudi kasneje), ki so nudili pomoč beguncem v prostih poklicih in podjetjem, ki so morala zapustiti ozemlja, ki jih je zasedla jugoslovanska vojska oz. priključeni Jugoslaviji. Vsi ti ukrepi so bili torej namenjeni relativno privilegiranim skupinam beguncev, ki pa so lahko koristili ugodnosti zakonov le, če so razpolagali z lastnimi sredstvi, saj je država nudila le velike olajšave glede dovoljenj za obnovo poklicnih dejavnosti, ne pa denarnih sredstev za opremo npr. lekarne.

Po drugi strani pa niso bili istrski in dalmatinski begunci, ki niso pripadali tem posebnim skupinam (torej ogromna večina), deležni nobene posebne zakonske obravnave. Priznali so jim sicer iste ugodnosti, ki so pripadale vsem osebam v stiski. Vendar niso bili begunci z Istre in Dalmacije v zakonih, ki so jim priznavali določene pravice, nikjer niti omenjeni. Skromnost državne pomoči je bila tudi posledica težkih razmer, v katerih se je nahajala Italija po komaj končani vojni. Posebnemu vrednotenju (ne pa pomoči posameznikom) beguncev iz Istre in Dalmacije pa so verjetno nasprotovali komunisti, ki so takrat še bili v vladi, saj bi vsako posebno obravnavanje teh beguncev neizbežno zadobilo tudi protikomunistični pomen in uporabo. Desnosredinske sile do izločitve komunistov in socialistov iz vlade očitno niso smatrale, da je problem istrskih in dalmatinskih beguncev vreden večjih trenj. Tem silam pa je dajalo veliko maneverskega prostora dejstvo, da so zakoni predvidevali le razdeljevanje skromnih mesečnih denarnih podpor. Dopolnjevanje te pomoči je bilo prepuščeno begunskim organizacijam, ki so jih ministrstva in vladni uradi v rokah desnosredinskih sil pomagala ustanoviti ter denarno in drugače podpirala. Vlogo begunskih organizacij je še okrepilo dejstvo, da so ob pomanjkanju norm, ki bi določale kriterije za uvrščanje posameznikov med upravičence do podpor, prav te organizacije beguncem izdajale izkaznice in potrdila, ki so jim dajale pravico do državne pomoči.

Če sta nedvomno na nov pristop vlade do problema beguncev vplivali množični organizirani odhod iz Pulja in pritiski begunskih organizacij, pa je treba zabeležiti, da je do preobrata prišlo po izločitvi komunistov in socialistov iz vlade in neposredno pred odločilnimi političnimi volitvami aprila 1948. Novi zakoni so bili v glavnem namenjeni vsem beguncem iz Istre in Dalmacije, ki so jih prvič izrecno omenili (čeprav v precej megleni obliki) septembra 1947. V naslednjih letih je begunska zakonodaja uradno priznala in utrdila že v prejšnji fazi nakazane usmeritve, predvsem pa uradno priznala begunskim organizacijam

vlogo pri ugotavljanju upravičenosti do podpore. Tudi na tak način so si desnosredinske sile pred aprilom 1948 pridobivale glasove, kasneje pa jih ohranjale in nagrajevale vladi (sicer ne vedno) prijateljske begunske organizacije.

Begunska zakonodaja vsekakor še dolgo ni uspela ustreči realnim potrebam beguncev. Precej časa so bili ukrepi namenjeni predvsem zadovoljevanju najnujnejših življenjskih potreb beguncev. Prva določila, ki so imela namen omogočiti beguncem, da si ustvarijo normalno življenje, so bila izdane šele leta 1952. Tudi v tem primeru je prvemu zakonu sledila vrsta novih, ki so dokončno izoblikovali zakonsko urejanje problemov stanovanj in zaposlovanja šele ob polovici šestdesetih let. Pri urejanju teh vprašanj pa je vse večje pristojnosti dobivala OAPGD, ki je na začetku šestdesetih let prevzela vlogo vsestranske skrbnice beguncev. Bil je to edinstven primer, saj ni nobena druga kategorija beguncev imela svoje posebne skrbstvene ustanove, celo obratno, OAPGD je večkrat poskrbela npr. tudi za begunce in repatriirance iz bivših italijanskih afriških kolonij (kot zadnje za Italijane, ki so bili izgnani iz Libije po Gaddafijevem prihodu na oblast). Istrskim in Dalmatinskim beguncem posebej namenjeni zakoni ter vloga begunskih organizacij in OAPGD pri njihovem uresničevanju so bili okvir, ki je omogočil nastanek in (vsaj do določene mere) ohranitev posebne identitete preseljenih Istranov in Dalmatincev.

Tak način nastajanja in izoblikovanja beguncem namenjene zakonodaje je povzročil velike neenakosti med begunci glede na čas njihovega prihoda v Italijo. Problem so namreč zakonsko skušali urediti potem, ko se je pojavil; zakoni niso imeli nobene splošne in trajne veljave, ampak so zadevali le določen val beguncev. Tako so begunci, ki so prišli prvi, uživali najmanj pravic, zadnji pa največ, kar je povzročilo negotovanja in trenja med različnimi skupinami beguncev (npr. med onimi z ozemelj, ki so pripadla Jugoslaviji z mirovno pogodbo in begunci iz bivše cone B STO). S tem v zvezi je tudi problem definiciji, ki so jih uporabili v zakonih za begunce. Po začetnem ignoriranju so kasneje begunce iz Istre in Dalmacije vse točneje opredeljevali, v teh označbah pa se zrcali gledanje italijanske države na problem vzhodne meje. Tako so vse definicije priznavale dokončnost prehoda pod jugoslovansko suverenost ozemelj, ki jih je Italija izgubila z mirovno pogodbo, a so bile obenem uglašene z italijanskim uradnim tolmačenjem statusa cone B STO: tudi po Londonskem sporazumu naj bi bila cona B Jugoslaviji le »zaupana« v začasno upravljanje, suverenost nad njo pa naj bi ohranila Italija.

Trst predstavlja poglavje zase tudi kar se tiče begunske zakonodaje. Čeprav je bila težnja h zakonskemu spodbujanju naseljevanja beguncev v obmejnih narodno mešanih področjih prisotna že v zakonu o kreditih za obnovo begunskih podjetij iz leta 1947, pa je bila ta namera uresničena v največji meri prav v Trstu in njegovi pokrajini. Po povratku Italije je bilo Trstu namenjenih kar nekaj posebnih zakonov, ki so vsebovali tudi določila, ki so se tikala beguncev. Ta so beguncem v

Trstu nudila posebne ugodnosti in prednosti. Te posebne ugodnosti in prednosti pa so nedvomno delovale kot privlačni dejavnik na begunce, ki so se prvotno namestili drugje. Tak učinek je še krepilo dejstvo, da je OAPGD vsaj od leta 1954 veliko večino stanovanj za begunce gradila prav v Trstu in drugi podobni posegi. Italijanske oblasti so tako postopanje opravičevale z dejstvom, da je bila v Trstu zbrana največja begunska skupnost v Italiji in da so sami begunci zahtevali, naj jih naselijo v Trstu. Uradna opravičila zanika že dejstvo, da so morali člani komisije za dodeljevanje stanovanj v ribiških naseljih v Sesljanu in Miljah dobesedno poimensko pozvati begunce, naj predložijo prošnjo za stanovanje. Najbolj odločno pa zanikujejo uradne pretveze dopisi med italijanskimi funkcionarji pri Zavezniški vojaški upravi v Trstu in državnimi uradi Italije, v katerih so nameni naseljevanja beguncev jasno in nedvoumno izraženi - nacionalna boifikacija, sprememba nacionalne sestave prebivalstva bivše cone A STO. Ker pa je to pomenilo kršitev določil Londonskega sporazuma so seveda morale italijanske oblasti svoje postopanje opravičiti.

LITERATURA

Bartolotta Francesco, Parlamenti e governi d'Italia dal 1848 al 1970, Vito Bianco editore, Roma, 1971.

Colummi Cristiana/ Fertari Liliana/ Nassisi Gianna/ Trani Germano, Storia di un esodo - Istria 1945 - 1956, Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel F. - V. G., Trieste, 1980.

Colella Amedeo (a cura di), L'esodo dalle terre adriatiche. Rilevazioni statistiche, Roma, 1958.

Jelinčič Zorko, Elementi kolonizacije in demografskega gibanja na Tržaškem ozemlju od maja 1945 do 31. decembra 1960 leta, tipkopis, hrani INV.

Murko Ivan, Mesto in vloga S.R. Slovenije v mednarodnih odnosih, Raziskovalni inštitut FSPN, Ljubljana, 1981.

Pirina Marco, Dalle foibe... all'esodo. 1943-1945, Centro Studi "Silentes Loquimur", Pordenone, 1996.

Purini Piero, Trieste 1954-1963. Dal Governo Militare Alleato alla Regione Friuli-Venezia Giulia, Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček, Trieste, 1995.

Troha Nevenka, Komu Trst. Slovenci in Italijani med dvema državama, Modrijan, Ljubljana, 1999.

Volk Alessandro (Sandi), Naseljevanje istrskih beguncev in slovenske politične emigracije v Tržaški pokrajini. Vloga in pomen begunskih organizacij ter urejanje vprašanja istrskih beguncev v Italiji v luči begunskega časopisja, 1945-1963, Magistrska naloga, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana, 1998.

RIASSUNTO

SULLA LEGISLAZIONE PER LA SOLUZIONE DEL PROBLEMA DEI PROFUGHI ISTRIANI E DALMATI IN ITALIA

Il saggio presenta il complesso di leggi e decreti con i quali lo stato italiano cerco di dare risposta al problema della presenza dei profughi istriani e dalmati in Italia dal 1945 al 1963. Nell'introduzione vengono presentati il quadro storico e numerico del fenomeno dell'esodo dall'Istria e dalla Dalmazia ed il formarsi degli organismi statali e privati che si occuparono dell'assistenza ai profughi a partire dal 1943.

Nonostante fosse stata l'Italia a richiedere l'introduzione, tanto nel Trattato di pace che nel Memorandum di Londra, di norme che regolassero e facilitassero l'esodo della popolazione - che non potevano non avere anche l'effetto di incrementarlo - lo stato italiano si dimostro del tutto impreparato a fronteggiare gli effetti del fenomeno. La legislazione riguardante i profughi dall'Istria e dalla Dalmazia ha, infatti, come caratteristica comune la provvisorietà, la costante inadeguatezza e la frammentazione delle norme. Essa puo essere suddivisa in due periodi. Nel primo, che va dalla fine della guerra all'estate-autunno del 1947, la gran massa dei profughi istriani e dalmati non ebbero riconoscimenti legislativi particolari (non vennero nemmeno specificamente citati) e poterono usufruire delle leggi riguardanti l'assistenza ai profughi in generale. Fecero eccezione alcune categorie particolari, quali gli impiegati degli enti locali e di quelli pubblici dei territori ceduti alla Jugoslavia, alcune categorie di liberi professionisti ed artigiani e le aziende profughe. A partire dall'autunno del 1947, in coincidenza non casuale con l'esclusione della sinistra dal governo e con l'approssimarsi delle elezioni politiche del 18 aprile 1948, iniziarono ad essere citati nella legislazione con definizioni via via piu precise. Da allora si ando formando una legislazione specificamente destinata (anche se compresa spesso in leggi piu generali) ai profughi dall'Istria e dalla Dalmazia, che divennero una categoria di profughi a parte. Altra caratteristica di questo secondo periodo e il riconoscimento ufficiale ed il ruolo sempre piu ampio che la legislazione attribuiva alle organizzazioni dei profughi. In particolare all'Opera per l'assistenza ai profughi giuliani e dalmati (OAPGD), ente unico nel suo genere (nessun'altra categoria di profughi aveva un ente che si occupasse specificamente di loro), vero e proprio tutore dei profughi, cui lo stato delego l'attuazione delle misure destinate alla risoluzione dei loro problemi concreti (casa, lavoro, ...). Tale contesto legislativo poneva i presupposti necessari alla creazione e conservazione di un'identita specifica dei profughi Istriani e Dalmati. Un aspetto particolare riguarda la legislazione (e le misure amministrative) destinata specificamente a Trieste, dove i profughi godevano di facilitazioni particolari. Cio aveva evidentemente anche lo scopo di attrarne il maggior numero possibile ai fini di una piu efficace opera di «bonifica nazionale» (cioe di mutamento dell'equilibrio etnico a sfavore degli sloveni) di tale territorio.

MOJCA MEDVEŠEK

PRIMERJAVA PERCEPCIJ SLOVENSKE IN MADŽARSKÉ NARODNE SKUPNOSTI O POLOŽAJU MANJŠINE V PREKMURJU IN PORABJU

Uvod

V prispevku želimo prikazati nekatere značilnosti medetničnih odnosov in dinamike subjektivne vitalnosti pripadnikov manjšine, na obmejnih območjih Slovenije z Madžarsko, predvsem po letu 1990. Naš namen ni »merjenje« etnične (narodne) zavesti pripadnikov manjšine ali ugotavljanje intenzivnosti asimilacije. S specifičnega zornega kota želimo predstaviti, kako pripadniki večine in manjšine v Prekmurju in Porabju sprejemajo in razumejo položaj etnične (narodne) manjšine, kako dojemajo njihovo na poseben način sestavljeno kulturno in jezikovno situacijo ter kakšno vlogo pripisujejo etnični pripadnosti v vsakdanjem življenju.

MODEL ETNIČNE VITALNOSTI

Za celovito analizo medetničnih odnosov je potrebna sistematična razčlenitev *objektivnih dejavnikov* ter prepoznavanje *socialnopsihološke* dinamike medetničnih odnosov, ki vplivajo na opuščanje ali ohranjanje elementov etnične pripadnosti. Objektivni dejavniki (ekonomski, politični, pravni, demografski, socialni, kulturni, jezikovni, zgodovinski idr.) so tisti, ki opredeljujejo družbeno stvarnost oz. okolje, v katerega so postavljene etnične (narodne) skupnosti, in s tem pogojujejo življenjske možnosti njihovih pripadnikov (možnosti izobraževanja in zaposlovanja, ekonomski status, rabo jezika, negovanje kulture, politično participacijo itd.). Preučevanje zgolj objektivnih dejavnikov pa ne pojasnjuje v celoti subjektivnih opredelitev posameznikov glede njihove etnične pripadnosti in medetničnih odnosov. V analizi je potrebno upoštevati tudi socialnopsihološke procese, ki usmerjajo strategije manjšine¹ v odnosu do večine

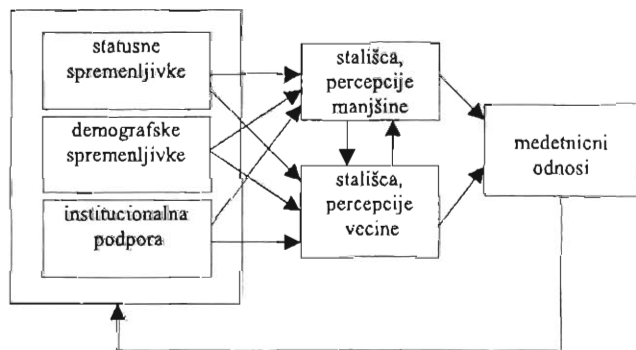
* * *

¹ Strategij manjšine v odnosu do večine je lahko toliko, kolikor je obstoječih družbenih situacij. Obstaja kar nekaj različnih opredelitev idealnih tipov strategij manjšin.

Po Eriksenovem mnenju se manjšine na državno dominacijo lahko odzovejo na tri načine: a) V določenih pogojih (npr. zaradi fizičnega razločevanja) pripadniki manjšine ne morejo izbrati asimilacije. Pripadniki manjšine, katerim ni onemogočena asimilacija, imajo na trgu delovne sile pogosto slabši položaj; lahko jih obravnavamo kot žrtve etnične segregacije. b) Sprjaznitev manjšine z njihovim podrejenim položajem. V okviru

in obratno. Zato moramo preučiti subjektivne percepcije pripadnikov etničnih (narodnih) skupnosti (večine in manjšine) o njihovem položaju in položaju drugih. Te se na področju medetničnih odnosov izražajo kot strpnost, sprejemanje in sožitje ali pa kot nestrpnost, odklanjanje in razhajanje.

Slika 1: Model raziskovanja položaja manjšin. (Prilogojeno po Giles in drugi, 1977)

Pri preučevanju subjektivne vitalnosti etničnih skupnosti bomo izhajali iz modela etnolingvistične vitalnosti (Giles in drugi, 1977). Giles, Bourhis in Taylor v okviru teorije o etnolingvistični vitalnosti² opredeljujejo vitalnost etnične skupine kot tisti dejavnik, ki omogoča skupini, da se obnaša kot posebna in aktivna entiteta v medetničnih odnosih.

Model etnične vitalnosti predpostavlja vzajemno delovanje med objektivnimi dejavniki in subjektivnimi percepcijami. Objektivni dejavniki vplivajo na socialnopsihološke procese, v katere so vpete etnične skupnosti. Subjektivne percepcije etničnih skupnosti o njihovem položaju in družbeni stvarnosti usmerjajo strategije v medetničnih odnosih. Kakovost medetničnih odnosov pa povratno vpliva na oblikovanje družbene stvarnosti in družbenih dejavnikov.

* * *

države si poskušajo zagotoviti svojo eksistenco. Včasih se pogajajo za omejeno avtonomijo glede religije, jezika ali lokalnih političnih zadev. c) Manjšina teži k odcepitvi, kar je vedno nezdržljivo z državno politiko (Eriksen, 1993:122-124).

Tajfel meni, da pripadniki deprivilegiranih družbenih skupin težijo k izboljšanju svojega položaja in za doseganje pozitivne identitete uporabljajo različne strategije: a) asimilacijo, b) redefinicijo negativno ovrednotenih karakteristik skupnosti (npr. barva kože, dialekt) v bolj pozitivno oz. sprijemljivo obliko in c) ustvarjanje novih dimenzij, na podlagi katerih lahko skupnost pridobi pozitivno distinkcijo glede na druge, d) tekmovanje med skupinami, ki se pojavi kadar med njimi obstaja konflikt interesov temelječ na neenaki distribuciji resursov (kot so npr. nadzor nad političnimi, ekonomskimi kulturnimi in jezikovnimi dejavniki). V tem smislu neposredna tekmovanje med skupnostima lahko članom skupnosti ustvari pozitivno družbeno identiteto (Tajfel v: Giles, Bourhis, Taylor, 1977).

² Teorija o etnolingvistični vitalnosti je oblikovana ob upoštevanju Gilesove teorije o jezikovnem prilagajanju in Tajfelove teorije o medskupinskih odnosih. Teorije o etnolingvistični vitalnosti ne bomo v celoti povzeli, uporabili bomo le teoretičen oris strukturnih spremenljivk, povezanih z etnično vitalnostjo (v: Giles in drugi, 1977; Nečak Lük, 1996).

Temeljna predpostavka, ki jo bomo preverjali s pomočjo modela etnične vitalnosti je sledeča: glede na temeljne družbeno-ekonomske in politične spremembe, do katerih je prišlo v Sloveniji in na Madžarskem v začetku devetdesetih let, predvidevamo, da so se je poleg objektivnega položaja pripadnikov manjšine spremenile tudi subjektivne percepcije o položaju lastne skupnosti ter druge skupnosti pri pripadnikih manjšine in večine.

SUBJEKTIVNA VITALNOST SLOVENSKE IN MADŽARSKÉ NARODNE SKUPNOSTI

V tem prispevku se bomo omejili na preučevanje *subjektivne vitalnosti* oz. percipirane realnosti kot načina konstrukcije družbene realnosti posameznih pripadnikov narodnosti v Prekmurju in Porabju. Pri obravnavi subjektivnih dejavnikov nas zanima predvsem, na kakšen način pripadniki etnične (narodne) skupnosti percipirajo položaj manjšine ter ali je njihova subjektivna percepcija vitalnosti v skladu z obstoječimi objektivnimi dejavniki.

Pripadniki etnične (narodne) skupnosti, odvisno od objektivne vitalnosti in njihove subjektivne percepcije te vitalnosti izbirajo vedenjske vzorce in strategije v medetničnih odnosih. Tako se pripadniki etnične (narodne) skupnosti, ki ima šibko etnično vitalnost, v medetničnih odnosih vedejo drugače kot pripadniki etnične (narodne) skupnosti, ki ima močno vitalnost. Šibka etnična vitalnost skupnosti je običajno povezana z nezadovoljstvom glede pripadnosti tej etnični skupnosti in posledično z opuščanjem elementov etničnosti. Zato želijo pripadniki manjšine v primerjavi z večino oblikovati občutek pozitivne socialne identitete na osnovi pomembnih dejavnikov, kot so: družbeno-ekonomski status, politična moč, jezik itd.

Ob ugotavljanju *subjektivne vitalnosti* narodnih skupnosti bomo preverjali naslednji hipotezi:

Hipoteza 1: Predvidevamo, da je v treh časovnih točkah prišlo v Prekmurju do večjega razkoraka v stališčih večine in manjšine o položaju manjšine kot v Porabju.

Hipoteza 2: Glede na razlike v objektivnih dejavnikih, razlike v družbeni stvarnosti, ki jo živi madžarska oz. slovenska manjšina, pričakujemo razlike med obema skupnostima tudi na ravni percepcij in stališč o lastnem položaju.

METODOLOGIJA, VZOREC IN SPREMENLJIVKE

V nalogi smo uporabili že obstoječe baze podatkov, ki so bile zbrane v okviru projekta, "Etnična identiteta in medetnični odnosi na slovenskem etničnem prostoru", katerega nosilka je prof. dr. Albina Nečak Lük in poteka od leta 1990. Zaradi vrste objektivnih razlogov so bila v treh časovnih rezih opravljena anketiranja s

pomočjo strukturiranega vprašalnika. Takšna vrsta anketiranja predstavlja najbolj praktičen način merjenja stališč. Predpostavljali smo, da imajo anketiranci dovolj izoblikovano samozavedanje, da prepoznajo svoja prepričanja in stališča ter, da so jih hkrati sposobni in pripravljeni pisno artikulirati.

Sama narava obravnavane problematike zahteva medčasovno analizo. V prvi časovni točki je bil izpeljan osebni (face to face) intervju, v drugih dveh časovnih točkah pa je bil vprašalnik poslan po pošti.

Naredili bomo primerjalno analizo glede na časovno in prostorsko dimenzijo:

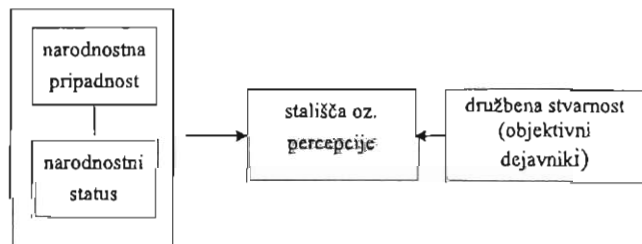
1) Časovna dimenzija: v treh časovnih točkah bomo analizirali stališča oz. percepcije anketiranih o položaju manjšine.

Narodno manjšino moramo obravnavati kot subjekt, ki se zgodovinsko spreminja. To pomeni, da je tudi etnična (narodna) identiteta dinamičen pojav, ki se spreminja in prilagaja ekonomskimi, političnimi in družbenim razmerami ter trendom. Kvantitativna primerjalna analiza bo temeljila na empiričnih podatkih, zbranih v treh časovnih rezih, in sicer v mestu Lendava (leta 1991, 1994 in 1996) in v mestu Monošter (leta 1992, 1995 in 1997).

2) Prostorska dimenzija: percepcije in stališča prebivalcev narodnostno mešanega območja o položaju manjšine so konstrukti, ki se oblikujejo v okviru specifičnih družbenih okoljih, v našem primeru v Lendavi in Monoštru.

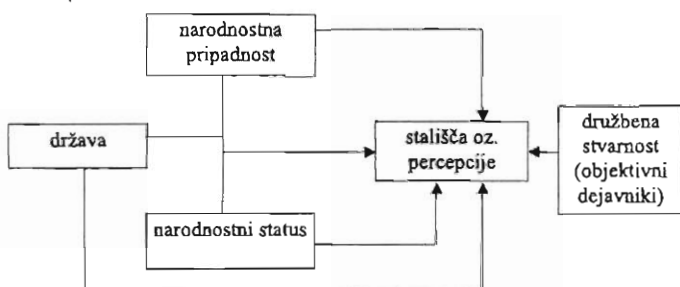
a) Primerjava stališč anketiranih pripadnikov slovenske in madžarske narodnostne skupnosti, ki imajo različen status (večina oz. manjšina), živijo pa v istem prostoru in skupaj tvorijo specifično družbeno strukturo. Na razlike v stališčih pripadnikov slovenske in madžarske narodnostne skupnosti vpliva poleg objektivnih dejavnikov tudi delovanje dveh spremenljivk: narodnostna pripadnost in narodnostni status. Če poteka primerjava znotraj ene države (npr. v Sloveniji - Lendava), potem se spremenljivki narodnostna pripadnost in narodnostni status prekrivata (Slovenci - večina in Madžari - manjšina).

Slika 2: Model pojasnjevanja razlik v stališčih anketiranih med slovensko in madžarsko narodnostno skupnostjo na narodnostno mešanem območju znotraj ene države (Povzeto po Hafner Fink, 1993).

a) Meddržavna primerjava percepcij in stališč pripadnikov slovenske in madžarske narodnostne skupnosti. Kadar analiza poteka na ravni meddržavne primerjave, se spremenljivki narodnostna pripadnost in narodnostni status ne pokrivata. V tem primeru moramo pri interpretaciji razlik v položaju in stališčih upoštevati delovanje treh spremenljivk: narodnostne pripadnosti, narodnostnega statusa in države.

Slika 3: Model pojasnjevanja razlik v stališčih anketiranih med slovensko in madžarsko narodnostno skupnostjo na narodnostno mešanem območju v okviru primerjave med Slovenijo in Madžarsko (Povzeto po Hafner Fink, 1993).

V analizi bomo uporabili kvantitativno analizo, ki je predvsem v funkciji ugotavljanja podobnosti in razlik etnične vitalnosti posamezne narodne skupnosti. Upoštevati moramo, da pri primerjalnih raziskavah pomenijo rezultati kvantitativnih analiz v veliki meri le nekakšno eksplorativno izhodišče za celovito pojasnjevanje razlik med enotami primerjave.

Tradicionalno se je predpostavljalo, da so kvalitativne analize primerne predvsem v prvi eksploratorni fazi, kateri sledi šele kvantitativna analiza. Na podlagi pridobljenih izkušenj v družboslovnem raziskovanju pa se je pokazalo, da je bolje v eksploratorni fazi uporabiti kvantitativno analizo in s pomočjo multivariantnih metod raziskati obravnavani problem ter izpeljati hipoteze. V drugi fazi pa nadaljevati raziskovanje s pomočjo kvalitativne analize, ki omogoča globlji vpogled v problematiko in uspešnejšo interpretacijo podatkov (Allardt, 1990).

MERJENJA STALIŠČ

Merjenje stališč³ je koristno vsaj zaradi dveh razlogov. Prvi je ta, da so raziskave stališč indikator trenutnih prepričanj in mnenj ter preferenc v skupnosti. Iz njih lahko razberemo družbene dejavnike, ki vplivajo na spreminjanje prepričanj in nas usmerjajo k ustreznim političnim odločitvam. Drugi razlog pa je ta, da je preučevanje stališč preizkušeno orodje, saj so v mnogih disciplinah (psihologija, antropologija, sociologija itd.) in teorijah že šestdeset let ena izmed centralnih tem (prim. Baker, 1992).

Predvsem pa cilj analiziranja javnega mnenja ni v tem, da odkrijemo, katera so prava stališča posameznika, temveč da odkrijemo, v katerih okoliščinah bo respondent izrazil eno stališče in v katerih drugo (Uhan, 1998:10). Upoštevati moramo dejstvo, da je odziv posameznika na določeno situacijo ali problematiko običajno funkcija dveh dejavnikov: a) stalnih stališč in mišljenja o situaciji oz. problematiki in b) narave trenutne situacije. Kadar prihaja do sprememb v družbeni situaciji, se tudi v stališčih o določeni problematiki izražajo variacije, kljub temu da osnovno stališče ostaja nespremenjeno. Zato je potrebno psihološko situacijo, v kateri merimo stališča, nadzirati glede na zunanje okoliščine in jo na nek način standardizirati. Le tako je lahko primerljiva z merjenji v neki drugi situaciji (Supek, 1974).

Ker so stališča, tako kot mnogi drugi abstraktni koncepti, kreacije oz. družbeni konstrukti in s tem nedostopna neposrednemu opazovanju, je njihovo merjenje zahtevna naloga. Na posameznikovo stališče lahko na podlagi njegovih izjav ali dejanj zgolj sklepamo. Poleg tega stališča posameznika ne moremo razbrati iz njegovega posameznega odgovora, temveč iz niza odgovorov o določeni problematiki. To še posebej velja pri preučevanju etnične problematike, kjer so lahko izjave anketiranih o njihovih stališčih zamegljene z različnimi dejavniki, kot so pritiski skupine, z željo po ugajanju, ambivalenco, inkonsistenco, pomanjkanjem samozavedanja itd. Predvsem pa moramo upoštevati, da so stališča dinamična kategorija, ki se spreminjajo, zato enkratno merjenje ni zanesljivo. Potrebna je ponovitev merjenj v različnih časovnih točkah. Merjenje in ugotavljanje sprememb v stališčih in percepcijah v različnih časovnih točkah in v različnih

* * *

³ Preden spregovorimo o merjenju stališč, pogledjmo, kako različni avtorji opredeljujejo pojem stališče. Ajzen (1988) je opredelil stališče kot "... dispozicijo za odobravanje oz. neodobravanje odgovor o objektu, osebi, instituciji ali dogodku." Glede na Fishbein-Ajzenov model "pričakovanih vrednosti stališč" se stališča razvijajo iz prepričanj, ki jih imajo respondenti do objektov stališč, prepričanja pa se oblikujejo na osnovi združevanja atributov objektov, dogodkov itd. (Uhan, 1998: 45) Medtem ko McGuire (1985) meni, da "S stališčem umestimo obravnavati objekt na lestvici ocenjevanja." (v. Baker, 1992:11), pa Krech in Crutchfield (1948) obravnavata stališče kot "... stalno organizacijo motivacijskih, percepcijskih in spoznavnih procesov glede na določene poglede individualnega sveta." V tem primeru stalna organizacija psiholoških procesov predpostavlja konstantnost v načinu, kako posameznik odgovarja na določena vprašanja, kar pomeni, da stališče usmerja odgovore posameznika (Supek, 1974:37).

družbenih okoljih pa je kompleksna naloga.⁴ Še posebej zato, ker moramo za korektno primerjavo oblikovati skupni in enotni merski instrument. Ker analiziramo dve različni družbeni situaciji (Prekmurje in Porabje), moramo izbrati takšne dimenzije položaja (objektivne dejavnike), do katerih imajo lahko izoblikovana stališča anketiranci v obeh okoljih. Pri tem moramo predvsem paziti, da ne poenostavimo situacije v preveliki meri ter da je še vedno zagotovljena dovolj visoka stopnja zanesljivosti in veljavnosti rezultatov.

Predpostavljamo, da ugotovljene razlike verjetno nekoliko odstopajo od dejanskih razlik, saj le-te niso rezultat delovanja samo neodvisnih spremenljivk, ampak tudi rezultat delovanja učinkov raziskave (merski inštrument, vzorec, čas zbiranja podatkov ipd.) in vseh tistih omejitev, ki jih s seboj prinaša merjenje stališč. Podatki, ki so ogrodje naše analize, so bili zbrani v različnih okoljih (Slovenija, Madžarska) z enakim, vendar ustrezno prilagojenim raziskovalnim inštrumentom (anketnim vprašalnikom). Pri zbiranju podatkov z anketnim vprašalnikom gre predvsem za problem odziva anketirancev, s tem mislimo tako na odklonitve kot na neiskrene odgovore. Ker je odklonitve mogoče nadzirati, te niso tako zelo problematične. Večji problem predstavljajo neiskreni odgovori, ki so posledica nezaupanja, strahu, nesproščenosti itd. To je predvsem značilnost tradicionalnih okolij, kjer se pojavlja določen odpor ali strah pred tujci, v okoljih, kjer je bila ali je prisotna višja stopnja "ideološke" represije, pri marginalnih skupinah itd. Pri mednarodni primerjalni raziskavi se takšni problemi pomnožijo, pridružijo pa se jim še novi. To so na primer vsebinski problemi, kot so razumevanje vprašalnika, prilagojenost vprašanj konkretni situaciji, relevantnost vprašanj v konkretnem okolju ipd. Ti problemi se vežejo na vprašanja o objektivnih podatkih, še posebej pa so izraziti pri vprašanjih o stališčih in vrednotah (prim. Hafner-Fink, 1994).

Največ, kar lahko naredimo pri primerjalnih empiričnih raziskavah, je poskus zmanjševanja učinkov raziskave na minimum.⁵ V okviru projekta "*Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etnične prostoru*" smo poskušali s strogim raziskovalnim načrtom čim bolj zmanjšati učinke raziskave: ankerni vprašalnik je bil pripravljen na optimalnem skupnem imenovalcu za vsa proučevana okolja, usposabljanje anketarjev je potekalo na podlagi skupnih temeljnih

* * *

⁴ Kljub raznovrstnim tehnikam, ki jih imamo na razpolago za merjenje stališč, lahko posameznikova stališča le redko, če sploh, odkrijemo v celoti. Zato obstaja vrsta razlogov: 1) Ljudje običajno na mnenjske raziskave odgovarjajo tako, da se pokažejo v čim lepši luči. Zaradi tega izražajo družbeno želene odgovore. 2) Na anketirance lahko vpliva anketar (etnična identiteta, spol, status, jezik itd. anketarja lahko vpliva na odziv respondentov) ali celo določen namen oz. cilj raziskave. 3) Dobro zasnovana mnenjska raziskava vključuje obsežen razpon tem obravnavane problematike (Potter & Weherall (1987) v: Baker, 1992:18-19).

⁵ Običajno govorimo o standardizaciji anketnih pogojev, same ankete in predvsem diskurz, ki naj bi omogočilo redukcijo variacij znotraj anketnih pogojev. Standardizirani postopki zmanjšujejo kompleksnost in difuzijo in s tem večjo zanesljivost merjenj, nasprotno pa se zmanjšuje veljavnost, saj visoko standardiziran instrumentni zajame zgolj vzorce rutinskega vedenja: standardizaciji so dostopni posamezni izsledki in torej vse, kar ni kompatibilno s standardiziranim kodom komuniciranja. instrument prepozna kot šum (Uhan, 1998:15).

navodil - seveda prilagojeno posameznemu okolju, vprašalniki so bili pripravljene dvojezično, v slovenskem in madžarskem jeziku, anketiranje je potekalo v jeziku okolja, oz. po izbiri anketiranca. Kljub vsem naporom pa je potrebno rezultate analize interpretirati z zavestjo o določenih pomanjkljivostih tovrstnega preučevanja (prim. Hafner-Fink, 1994).

STRUKTURA VZORCEV

Omeniti je potrebno, da je raziskava tako v Lendavi kot v Monoštru potekala v mestnem okolju in ne pokriva celotnega narodnostno mešanega območja. Omejitve na mestno okolje je bila storjena zaradi naslednjih razlogov: večja pogostost stikov med pripadniki večinskega in manjšinskega naroda, večja raznovrstnost teh stikov in prisotnost institucij. Hkrati pa takšna omejitev na mestno okolje pomeni tudi to, da ugotovitev raziskave ni možno posploševati na celotno narodnostno mešano območje, ki je pretežno ruralno. S preseljevanjem ljudi iz vasi v industrijsko in urbano razvitejša mesta se prične razkrajati njihov tradicionalni način življenja, sistem vrednot, njihovo pojmovanje ter vrednotenje etničnosti. Vzrok za to je dejstvo, da se mobilnost znotraj sistema lahko doseže samo z akulturacijo, torej s privzemanjem življenjskega stila večine. Priseljenci so zaradi integracije v okolje prisiljeni sprejeti jezik večine, sčasoma pa tudi njene kulturne vrednote in način življenja. Zaradi tega predvidevamo, da so razmere izven mesta Lendava in Monošter nekoliko drugačne. V bolj ruralnem okolju lahko pripadniki manjšinske narodne skupine v večji meri in lažje ohranjajo in izkazujejo svojo etnično pripadnost.

Še eno razliko je potrebno upoštevati med Lendavo in Monošтром. Medtem ko je Lendava središče madžarske narodne skupnosti v Sloveniji, je Monošter le "institucionalno" središče Slovencev v Porabju. To se vidi tudi v narodnostni sestavi v obeh mestih: med prebivalci Lendave je približno ena tretjina pripadnikov madžarske narodne skupnosti,⁶ v Monoštru pa Slovenci ne predstavljajo niti deset odstotkov (prim. Hafner-Fink, 1993).

V Lendavi je zbiranje podatkov potekalo v letih 1991, 1994 in 1996.⁷ Podobno

* * *

⁶ Po popisu prebivalstva leta 1991 je 27,9 % prebivalcev Lendave pripadnikov madžarske narodnosti (Kladnik, Repolusk, 1992).

⁷ Anketiranci so bili izbrani na podlagi načrta reprezentativnega in slučajnega vzorca polnoletnih prebivalcev Lendave. Po načrtu je bil predviden obseg vzorca 700 oseb. Glede obsega je bila realizacija načrta 97 odstotna, saj je po izključitvi neuporabnih vprašalnikov ostalo 678 enot (prim. Hafner-Fink, 1993).

Tri leta po prvem anketiranju je bila izpeljana panelna raziskava. Vsem 678 anketirancem je bila poslana anketa po pošti. Vprašalnik je vseboval izbor vprašanj iz obsežnejše terenske ankete, ki je bila opravljena leta 1991. Vrnjenih je bilo 338 izpolnjenih in uporabnih vprašalnikov, kar predstavlja približno 50 odstotkov. Glede na to, da je v podobnih družboslovnih raziskavah realizacija anket po pošti od 25 do 50 odstotna, smo lahko z rezultatom zadovoljni.

smo tudi v Monoštru zajeli podatke v treh časovnih točkah. Prvo anketiranje je potekalo leta 1992, drugi dve panelni raziskavi pa leta 1995 in 1997.⁸

Ob drugem in tretjem, panelnem zajemanju podatkov (anketiranje po pošti) je bilo število vrnjenih in izpolnjenih vprašalnikov iz Lendave in še posebej iz Monoštra manjše.

Analiza in primerjava demografske strukture respondentov osnovnega vzorca (osebno anketiranje) in obeh panelov (anketiranja po pošti) pokaže, da je tako v lendavskem kot v monoštrskem vzorcu prišlo do odstopanj. Nekatera, manjša odstopanja, lahko pripišemo vzorčni napaki, druga pa so posledica stopnje motiviranosti anketiranih. V Lendavi je prišlo do odstopanj predvsem v tretjem rezu, in sicer v starostni in v izobrazbeni strukturi, medtem ko je narodnostna struktura ostala praktično nespremenjena. Pri zadnjem anketiranju se je izrazito zmanjšal delež anketirancev mlajših od trideset let, večji odziv pa je bil med starejšimi nad petdeset let. Delež mladih, ki so sodelovali v anketi, se je v vsakem naslednjem časovnem rezu nekoliko zmanjšal, še posebej izrazit je bil odmik v tretji časovni točki. Medtem ko se je v prvem in drugem anketiranju njihov delež vrtil od 23,3 % do 21,6 %, jih je bilo v zadnjem anketiranju le 7,2 %. Predvidevamo, da je razlogov za slabše sodelovanje mlajše generacije več: od nezainteresiranosti do tovrstne problematike, prenasičenosti z anketami, razširjenega mišljenja o nekoristnosti anket do prezaposlenosti.

Manjša, a vendar opazna, je tudi razlika v izobrazbeni strukturi anketiranih. In sicer največ je odstopanj pri najmanj izobraženem sloju. Skozi tri časovne reze je opaziti trend, zmanjševanja sodelovanja nižje izobraženih in večanje deleža višje izobraženih anketirancev.

Nekoliko večje razlike pa so se pokazale v drugi in še zlasti v tretji časovni točki v Monoštru. Vzorca v drugi in tretji časovni točki se razlikujeta od osnovne-

***

Leta 1996 je bila izpeljana druga panelna raziskava. Tudi tokrat je bila vsem 678 anketiranim poslana anketa po pošti. Pomembno je bil poslan vprašalnik, ki je vseboval izbor vprašanj iz obsežnejše terenske ankete, ki je bila opravljena v prvi časovni točki. Vrnjenih je bilo 324 izpolnjenih in uporabnih vprašalnikov, kar pomeni 47,8 odstotka.

⁸ Zaradi narodnostne strukture Monoštra (nizek delež prebivalcev slovenske narodnosti) je zbiranje podatkov potekalo vzporedno na reprezentativnem vzorcu polnoletnih prebivalcev mesta Monošter in na skupini vseh polnoletnih prebivalcev mesta Monošter, o katerih smo na podlagi zbranih podatkov lahko sklepali, da so slovenske narodnosti. To je bilo potrebno zaradi tega, da smo zagotovili dovolj velik delež (v absolutnem številu) prebivalcev slovenske narodnosti za nadaljnje statistične analize. Izbor vzorca je potekal po principu slučajnega izbora polnoletnih prebivalcev mesta Monošter. Po načrtu je bil predviden obseg vzorca 730, realiziranih je bilo 602 anket, kar pomeni 82,5 odstotka (prim. Hafner Fink, 1993).

V drugi časovni točki v Monoštru so bili podatki zbrani na podlagi ankete, ki je bila poslana po pošti. Vprašalnik je vseboval izbor vprašanj iz obsežnejše terenske ankete, ki je bila opravljena leta 1992. Vrnjenih je bilo 129 vprašalnikov, kar je približno 21,4 odstotka.

V tretji časovni točki v Monoštru je bilo vrnjenih 126 izpolnjenih in uporabnih vprašalnikov, kar pomeni 20,9 odstotka.

ga vzorca predvsem v narodnostni, starostni in izobrazbeni strukturi. V tretji točki so se v večji meri kot prej odzvali Slovenci, manjše je število anketirancev mlajših od 30 let in večje število anketirancev starejših od 60 let, predvsem pa imajo anketiranci opazno višjo izobrazbo. Za vsak vzorec v treh časovnih točkah smo izračunali obseg vzorčne absolutne standardne napake (*se*), ki meri natančnost ocene in pove, kakšno je odstopanje - pri določenem tveganju - od prave vrednosti. Izračuni so nam pokazali, da gre za normalna odstopanja, ki so v mejah 5 % vzorčne napake.

Kljub omenjenim odstopanjem, so zbrani podatki primerljivi in njihova analiza nam poda relevantno sliko sprememb. Vendar pa moramo rezultate analiz obravnavati z določeno mero previdnosti in predvsem ob upoštevanju specifične strukture anketirancev v Monoštru.

Slabši odziv v Monoštru lahko delno pojasnimo z naslednjimi vzroki: a) V Monoštru se je pokazala večja mobilnost prebivalstva, saj se je kar nekaj anket vrnilo z oznako "oseba je spremenila naslov". b) Zaradi nekoliko višjega števila anketiranih, starejših od 50 let, je bil tudi višji odstotek (v primerjavi z Lendavo) anketirancev, ki so v obdobju od prve do tretje časovne točke umrli. c) Vzrok za slabši odziv prebivalcev Monoštra je bila tudi narodnostna struktura vzorca. V vzorcu se je 77,6 % anketiranih opredelilo za Madžare. Večina njih ni pokazala zanimanja za problematiko slovenske manjšine, oziroma se niso počutili kompetentne za podajanje stališč o tej problematiki.

Po drugi strani pa imajo posamezniki, ki se odzovejo in sodelujejo v raziskavi, različne motive za sodelovanje. Z izražanjem svojega mnenja lahko posredno vplivajo na oblikovanje javnega mnenja ali celo na posamezne odločitve. Ankete predstavljajo možni kanal družbene kritike. Sodelovanje pa je v veliki meri odvisno tudi od osebnostnih lastnosti posameznikov, kot so radovednost, zgovornost, pripravljenost za sodelovanje, pomoč ali celo vljudnost. Poleg pozitivnih motivov, ki spodbujajo k sodelovanju, pa obstaja cela vrsta razlogov za nesodelovanje. Lahko gre za nezaupanje, zadržanost anketiranca, ravnodušnost ali pa enostavno prenasičenost z raznovrstnimi anketami, ki so v zadnjih letih izredno priljubljen način preverjanja javnega mnenja.

Sklepano lahko, da so bili ostali razlogi, ki veljajo tako za Lendavo kot za Monošter, za skromnejši odziv v drugi in tretji časovni točki: občutljiva problematika, ki je obravnavana problematika, precejšnja zahtevnost ankete, strah pred možnostjo identifikacije (in posledično negativne sankcije) ter občutek, da jih nekdo spremlja in opazuje skozi daljše obdobje.

VPRAŠALNIK IN IZBOR SPREMENLJIVK

Vprašalnik, uporabljen v terenski raziskavi zajema različne tematske sklope. Pri preučevanju subjektivne vitalnosti narodnih skupnosti, smo se omejili na analizo sedemnajstih trditvev, ki merijo stališča anketirancev o položaju manjšine. Izbrane trditve smo razvrstili v tri sklope spremenljivk: *statusni*, *demografski* in *institucionalni sklop*.

Vsebinsko so s temi trditvami zajeti naslednji vidiki položaja manjšine: položaj manjšine v političnem življenju, vpliv pripadnikov manjšinskega naroda na lastno usodo, pogoji za gospodarski razvoj manjšine, skrb države, v kateri manjšina živi, zakonska zaščita manjšine, možnosti zaposlovanja na narodnostno mešanem območju in zunaj njega, doseganje izobrazbe, rodnost pri manjšini, maritalna mobilnost, migracije, mediji, organiziranost šolstva, kultura, stiki z "matičnim narodom". Trditve so operacionalizirane tako, da omogočajo primerjalno meritev percepcije neke dimenzije vitalnosti lastne narodne skupnosti z dimenzijo vitalnosti druge skupnosti. Oblikovane so po vzoru Likertove lestvice za merjenje stališč, kar pomeni, da so se anketiranci do posamezne trditve opredeljevali na petstopenjski lestvici od popolnega strinjanja (1) do popolnega nestrinjanja (5).

1. Institucionalna podpora:

Institucionalna podpora obsega ravni formalne in neformalne podpore manjšini. Dejavniki institucionalne podpore so na eni strani povezani s ponudbo pravne in materialne podpore države, po drugi strani pa je pomembno soodločanje pripadnikov manjšinske skupnosti o lastnem položaju in njen vpliv na področja življenja, kot so izobraževanje, mediji, kulturne dejavnosti, upravne službe, stiki z "matičnim narodom", religijo itd (Nečak Lük, 1996b).

V vprašalnik so bile vključene naslednje dimenzije institucionalne podpore:

Politična participacija - položaj manjšine v političnem življenju in vpliv pripadnikov manjšine na lastno usodo: **V1** - Madžarska manjšina nima teže v političnem življenju v Sloveniji. in **V2** - Madžari v Prekmurju nimajo ustrezne vloge pri oblikovanju lastne življenjske usode.

Državna podpora - skrb Republike Slovenije za manjšino: **V4** - Republika Slovenija bolj skrbi za Slovence v zamejstvu kot za manjšine na lastnem ozemlju (Italijane, Madžare). in **V5** - Republika Slovenija bolj skrbi za italijansko kot za madžarsko manjšino.

Stiki z "matičnim narodom": **V17** - Sosednja Madžarska nima dovolj tesnih stikov z madžarsko manjšino v Sloveniji.

Šola in izobraževanje - organiziranost šolstva: **V15** - Sedanja organiziranost šolstva na narodnostno mešanem območju je ustrezna.

Množični mediji v jeziku manjšine: V14 - Sredstev množičnega obveščanja (časopis, TV in radio) v madžarskem jeziku je dovolj.

Kulturna dejavnost: V16 - Na narodnostno mešanem območju je madžarska kulturna ustvarjalnost enako prisotna kot slovenska.

2. Statusne spremenljivke:

V tem okviru bomo obravnavali družbeno-zgodovinski status, pravni status, ekonomski in socialni status ter jezikovni status znotraj in zunaj države.

V vprašalnik so bile v okviru sklopa statusnih spremenljivk vključene naslednje dimenzije:

Ekonomski in socialni status: V3 - Na narodnostno mešanem območju ima madžarska manjšina enake pogoje za gospodarski razvoj kakor Slovenci.; **V7** - Pripadniki madžarske manjšine imajo na narodnostno mešanem območju boljše možnosti za zaposlitev kot Slovenci.; **V8** - Pripadniki madžarske manjšine imajo zunaj narodnostno mešanega ozemlja enake možnosti za zaposlitev kot Slovenci.; **V9** - Pripadniki madžarske manjšine dosegajo enako stopnjo izobrazbe kot Slovenci.

Družbeno-zgodovinski status - percepcija etnične manjšine: **V10** - Madžarski narod je v Evropi bolj cenjen kot slovenski.

Pravni status - pravna zaščita: **V6** - Madžarska manjšina v Sloveniji je v zadostni meri zakonsko zaščiten.

3. Demografske spremenljivke:

Demografske spremenljivke, ki so pomembne za analizo vitalnosti etnične skupine, so predvsem tiste, ki se nanašajo na število pripadnikov skupine in distribucijo pripadnikov etnične skupine na ozemlju (porazdelitev članov skupine - koncentracija, razmerje med večino in manjšino, številčnost članov skupine - absolutno število, naravni prirastek, mešani zakoni, imigracije, emigracije). Dejstvo je, da imajo etnične (narodne) skupnosti, ki so številčno močnejše in živijo strnjeno naseljene na nekem območju, boljše možnosti za obstoj in razvoj.

V vprašalnik so bile v okviru sklopa demografskih spremenljivk vključene naslednje dimenzije:

Rodnost: V11 - V madžarskih družinah v Prekmurju se rodi več otrok kot v slovenskih.

Maritalna mobilnost: V12 - Madžari so bolj pripravljeni izbrati življenjskega partnerja med Slovenci kot Slovenci med Madžari.

Migracije: V13 - Iz Prekmurja se odseljuje več Madžarov kot Slovencev.

STRUKTURA ZAVESTI O POLOŽAJU MANJŠINE:

Glede na model etnične vitalnosti pričakujemo, da se bodo v analizi podatkov obravnavane spremenljivke razvrstile v tri dimenzije (sklop institucionalnih, statusnih in demografskih spremenljivk), ki opredeljujejo položaj manjšine. V tem primeru bi lahko oblikovali tri indekse oz. lestvice, za katere predpostavljamo, da pomenijo operacionalizacijo teoretičnega modela etnične vitalnosti. Vendar pa ti indeksi niso bili predhodno testirani, kar pomeni, da zvezo med posameznimi trditvami in s tem indeksi preverja skozi analizo, po tem, ko so bili podatki že zbrani.

Za preverjanje hipoteze o treh dimenzijah smo vseh sedemnajst trditev vključili v model faktorске analize. Faktorsko analizo smo izvedli posebej na celotnem vzorcu Lendave in posebej na celotnem vzorcu Monoštra, seveda v vseh treh časovnih točkah. Pri tem smo pazili, da je bila smer petstopenjske lestvice med posameznimi trditvami usklajena: vrednost 1 je vedno pomenila izrazito strinjanje s pozitivnim položajem manjšine, vrednost 5 pa izrazito nestrinjanje s pozitivnim položajem manjšine.

Vendar rezultati faktorске analize niso potrdili naših pričakovanj, kar pomeni, da se niso izoblikovali trije faktorji ("sintetične" spremenljivke, ki jih neposredno ne moremo meriti), ki bi ustrezali trem teoretičnim sklopom strukturalnih spremenljivk (*institucionalni, statusnih in demografskih*).

Ob pregledu rezultatov faktorških analiz⁹ smo ugotovili, da posamezne spremenljivke iz različnih razlogov ne prispevajo k razkritju skupnih razsežnosti ali faktorjev, ki omogočajo vpogled v osnovno strukturo podatkov. Zato smo nekatere spremenljivke izključili iz nadaljnje analize. Spremenljivki V1 in V10 smo izključili, ker sta izrazito vrednotni spremenljivki in kot taki zelo dovzetni za zunanje vplive. Spremenljivki V3 in V6 smo izključili zaradi močne asimetrične frekvenčne porazdelitve odgovorov.¹⁰ Spremenljivki V7 in V17 pa smo izključili zaradi nizkih komunalitet, kar pomeni, da spremenljivki ne prispevata kaj dosti k

* * *

⁹ Izvedli smo faktorško analizo tipa PAF (metoda glavnih osi) in ML (metoda največjega verjetja) s poševnokotno rotacijo (OBLIMIN). Metoda največjega verjetja je načeloma primernejša, kadar imamo večje število enot (več kot 400). Ker v drugih dveh časovnih točkah ni bilo več kot 400 enot in ker običajno postopek metode glavnih osi skonevergira k pravi rešitvi, smo se ob pregledu rezultatov odločili za faktorško analizo tipa PAF. Dejstvo je, da ob neprimernem merskem instrumentu nobena metoda ne more podati dobrih rezultatov. Lahko pa z uporabo različnih metod faktorске analize preverimo zanesljivost rešitve.

¹⁰ Eden izmed potrebnih "pogojev" za analizo je normalna porazdelitev odgovorov spremenljivk. Močna asimetrična porazdelitev odgovorov na trditve lahko pomeni, da le-ta ni ustrezno formulirana in zato sugerira določeno vrsto odgovorov.

razumevanju faktorskega modela.¹¹ Tako je v končnem faktorsem modelu ostalo enajst spremenljivk.

FAKTORSKA ANALIZA V PRVI ČASOVNI TOČKI

1. Lendava

Rezultati faktorске analize zlasti v Lendavi v prvi časovni točki (1991) odstopajo od teoretičnega modela etnične vitalnosti. Izoblikovali so se sicer trije faktorji, ki pa so sestavljeni iz vsebinsko različnih trditev (itmov).

Prvi faktor, ki pojasni največji del celotne variance (20 %), je sestavljen iz institucionalnih in ene demografske spremenljivke. Vsebuje stališči o državni podpori in stališče o politični participaciji narodne manjšine. Vanj je vključeno tudi stališče o migracijah oz. o tem, da se iz Prekmurja ne izseljuje več Madžarov kot Slovencev, kar lahko razumemo kot posledica pozitivnega vrednotenja pravno-političnega položaja madžarske manjšine. Glede na njegovo vsebino bi lahko prvi faktor opredelili kot **pravno-političen faktor**.

Drugi faktor, ki pojasni že veliko manjši del celotne variance (7.2 %), vključuje statusne in institucionalne spremenljivke. Med statusnimi spremenljivkami so tiste, ki opredeljujejo ekonomski in socialni status pripadnikov madžarske manjšine. Institucionalne spremenljivke pa vključujejo organiziranost šolstva, prisotnost madžarske kulturne ustvarjalnosti in množičnih medijev v madžarskem jeziku. Glede na spremenljivke, ki jih vsebuje, bi lahko drugi faktor opredelili kot **družbeno-socialni faktor**.

Tretji faktor vključuje samo demografske spremenljivke in je tako **demografski faktor** (pojasni 4.3 % skupne variance).

2. Monošter

V Monoštru (1992) je objektivna situacija različna, kar je razvidno tudi v stališčih anketirancev. V prvi časovni točki sta se oblikovala dva faktorja.

Prvi faktor, ki pojasnjuje 33.9 % skupne celotne variance, je **splošen**, saj vključuje skoraj vse spremenljivke. To predstavlja pomanjkljivost in pomeni, da je vzorec variabilen v drugih značilnostih.

Drugi faktor (pojasnjuje 5.8 % celotne variance) pa je sestavljen iz dveh demografskih spremenljivk in ga poimenujemo **demografski faktor**.

* * *

¹¹ Delež variance, ki je pojasnjena s skupnimi faktorji, imenujemo komunaliteta.

FAKTORSKA ANALIZA V DRUGI ČASOVNI TOČKI

1. Lendava

V drugi časovni točki (1994) je situacija v Lendavi na prvi pogled podobna kot v prvem časovnem rezu. Izoblikovali so se trije faktorji, od katerih prvi vsebuje samo institucionalne spremenljivke (prvi faktor pojasni 26.2 % celotne variance) in ga zato, ravno tako, lahko imenujemo **pravno-politični faktor**.

Drugi faktor, ki pojasni le manjši del skupne variance (6.7 %), vsebuje dve statusni in eno institucionalno spremenljivko in ga označimo kot **družbeno-socialni faktor**, le da tokrat vsebuje manj spremenljivk.

Tretji faktor je **demografski faktor** in pojasni 3.6 % skupne variance. V primerjavi s prvo časovno točko o kakšnih bistvenih spremembah ne moremo govoriti. Tokrat je stališče o migracijah dobilo negativen predznak, kar pa ne pomeni, da se je prepričanje ljudi (v primerjavi s prvo časovno točko) spremenilo, ampak da se vsebinsko veže na drug faktor. Mogoče gre tu za trend večje profesionalne mobilnosti, saj se je v zadnjih štiridesetih letih povečalo število Madžarov, ki živijo zunaj narodnostno mešanega območja.

2. Monošter

V drugi časovni točki (1995) so se v Monoštru izoblikovali trije faktorji.

Prvi faktor, **družbeno-socialni faktor**, vsebuje institucionalne in statusne spremenljivke in pojasnjuje 35.9 % celotne variance.

Drugi faktor vsebuje institucionalno in demografski spremenljivki ter pojasni 7.3 % skupne variance. Kljub temu da ni "čist", ga bomo poimenovali **demografski faktor**.

Tretji faktor (pojasni 5.8 % skupne variance) vključuje institucionalni spremenljivki in ga imenujemo **pravno-politični faktor**.

Ugotovimo, da se zavest anketirancev kristalizira predvsem okoli prvega faktorja, ki ima v obeh časovnih točkah večjo težo. Tako je v zavesti anketirancev v Lendavi (v prvi in drugi časovni točki) predvsem poudarek na **pravno-političnem faktorju**. Medtem ko je v Monoštru, zlasti v drugi časovni točki, poudarek na **družbeno-socialnem faktorju**.

FAKTORSKA ANALIZA V TRETJI ČASOVNI TOČKI

Način zbiranja podatkov v prvi časovni točki je bil osebni intervju, v drugi in tretji časovni točki pa anketiranje po pošti. Vsak način zbiranja podatkov ima specifične lastnosti in s tem določen vpliv na strukturo ljudi, ki se odzove na

anketo, kar seveda vpliva tudi na dobljene rezultate. To lahko, če se dosledno držimo pravil metodološkega raziskovanja, predstavlja določeno omejitev za primerjalno analizo. Vendar enotno zbiranje podatkov zaradi različnih objektivnih faktorjev, kot so finančne, kadrovske in časovne omejitve, ni bilo možno. Ker dinamična narava stališč zahteva primerjavo v različnih časovnih točkah, je potreben določen kompromis.

V prvih dveh časovnih rezih, kljub različnemu načinu anketiranja, ni prišlo do večjih odstopanj v demografski strukturi, zato smo se odločili za prikaz rezultatov obeh faktorskih analiz. Faktorske analize v tretji časovni točki v Lendavi in Monoštru pa ne bomo podrobneje razlagali predvsem zaradi treh razlogov:

- 1) Analiza ni pokazala nič bistveno drugačnega kot v prvih dveh časovnih točkah.
- 2) V tretji časovni točki je bilo število vrnjenih anket, še posebej v Monoštru, precej manjše, kar zmanjša relevantnost primerjave s prvo in drugo časovno točko.
- 3) V demografski strukturi (v starostni in izobrazbeni strukturi) so se pojavila večja odstopanja.

INDEKS ZAZNAVE POLOŽAJA MANJŠINE

Tudi potem, ko smo opravili več zaporednih faktorskih analiz (metoda glavnih osi, metoda največjega verjetja, poševnokotne rotacije) na različnih vzorcih (celotni populaciji in na vzorcu anketirancev, ki so odgovarjali v vseh treh časovnih točkah), ko smo postopno izključevali tiste spremenljivke, ki so se pokazale v faktorskem prostoru kot manj pomembne, nam ni uspelo oblikovati treh "čistih" dimenzij, ki bi ustrezale teoretičnemu modelu etnične vitalnosti.

Temu je lahko botrovalo več razlogov:

- Ker gre v Lendavi in Monoštru za dve različni družbeni situaciji, je težko oblikovati veljaven merski instrument (vprašalnik), ki je uporaben v obeh družbenih okoljih.
- V drugi in tretji časovni točki je bil odziv anketirancev veliko manjši, kar še posebej velja za Monošter. Razlike v velikosti vzorcev lahko v primerjalni raziskavi popačijo relevantnost rezultatov.
- Način zbiranja podatkov v drugi in tretji časovni točki je anketiranje po pošti, medtem ko je šlo v prvi točki za osebni intervju. Različen način zbiranja podatkov prispeva k oblikovanju specifičnih vzorcev anketiranih, kar spet vpliva na dobljene rezultate.
- Medetnični odnosi in "položaj manjšine" sta kompleksni dimenziji, na kateri vpliva cela vrsta različnih dejavnikov, ki so med seboj povezani in prepleteni.

- Etnična problematika je lahko med ljudmi še vedno politično občutljiva tema.

Glede na rezultate faktorске analize smo se odločili oblikovati en sam indeks, ki bo čim bolj pojasnjeval situacijo tako v Lendavi kot v Monoštru. Za oblikovanje indeksa smo uporabili metodo glavnih komponent, ki omogoča določiti manjše število linearnih kombinacij merjenih spremenljivk tako, da z njimi pojasni kar se da velik del celotne razpršenosti. Prednost pred faktorško analizo je predvsem v tem, da je vsaka nova komponenta linearna kombinacija merjenih spremenljivk in to brez vplivanja zunanjih motenj.

Rezultati metode glavnih komponent so v vseh treh časovnih točkah v Lendavi in v Monoštru izpostavili šest spremenljivk V2, V4, V5, V6, V13 in V14, iz katerih smo oblikovali indeks POLMANJ. Izločiti smo morali tiste trditve, ki ne ležijo na isti dimenziji in ki z njimi ne korelirajo, ter tiste trditve, ki niso v zadostni meri diferencirale populacije. V indeks smo vključili pet spremenljivk iz sklopa institucionalnih spremenljivk (Indeks vsebuje tiste trditve iz sklopa institucionalnih spremenljivk, v katerih se najbolj odražajo družbeno-politične spremembe zadnjih nekaj let.) in eno spremenljivko iz sklopa demografskih spremenljivk. Lestvica indeksa ima teoretični obseg vrednosti od 6 do 30, pri čemer nižje vrednosti pomenijo pozitivne ocene položaja manjšine, višje vrednosti pa negativne ocene položaja manjšine.

Vsebinsko so s trditvami, ki so vsebovane v indeksu, zajeti naslednji vidiki:

- vpliv pripadnikov manjšinske skupnosti na lastno usodo (V2),
- skrb Republike Slovenije (Republike Madžarske) za manjšine na svojem ozemlju (V4, V5),
- zakonska zaščita manjšine (V6),
- odseljevanje pripadnikov manjšine (V13),
- sredstva množičnega obveščanja v manjšinskem jeziku (V14).

ČASOVNA PRIMERJALNA ANALIZA STALIŠČ O POLOŽAJU PRIPADNIKOV SLOVENSKE IN MADŽARSKE NARODNOSTNE SKUPNOSTI

Zdaj ko imamo izoblikovan indeks o stališčih glede položaja manjšin (POLMANJ), lahko ponovno preverimo model etnične vitalnosti slovenske in madžarske skupnosti.

V model smo kot ključno **odvisno spremenljivko** vključili indeks POLMANJ, ki vsebuje stališča in trditve o položaju manjšine znotraj države. Kot **neodvisni spremenljivki** smo vključili *narodnostno pripadnost* in *narodni status*, ki pa se v tem primeru znotraj ene države pokrivata, tako da imamo pravzaprav le eno neodvisno spremenljivko. *Narodna pripadnost* naj bi bila, poleg družbene

stvarnosti, tista temeljna determinanta, ki bistveno vpliva na stališča o položaju manjšine.

Vpliv narodnostne pripadnosti na oblikovanje stališč (POLMANJ) smo preverili z analizo variance.¹² V analizo so bili vključeni samo pripadniki slovenske in madžarske narodnosti (kategorijo drugi smo izpustili iz analize, ker za nas ni relevantna.).

ČASOVNA PRIMERJALNA ANALIZA STALIŠČ O POLOŽAJU PRIPADNIKOV SLOVENSKE IN MADŽARSKE NARODNOSTNE SKUPNOSTI V LENDAVI

Rezultati analize podatkov, zbranih v Lendavi, so v vseh treh časovnih točkah pokazali, da obstajajo signifikantno pomembne razlike (sig $F=0.000$) v stališčih o položaju manjšine glede na *narodno pripadnost*.

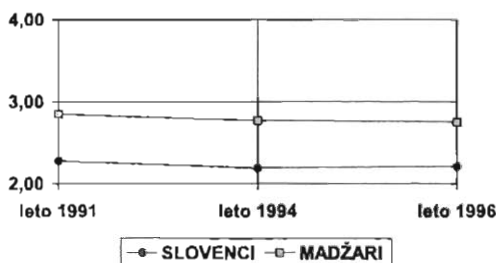
Ravno tako se v vseh treh časovni točkah pokaže, da Slovenci ocenjujejo položaj manjšine bolj pozitivno kot Madžari. Razlika v stališčih med pripadniki slovenske in madžarske narodnosti ni zanemarljiva. Kritičnost pripadnikov madžarske narodne skupnosti glede svojega položaja je še najbolj prišla do izraza v prvi časovni točki, kjer je aritmetična sredina odgovorov dosegla 2.84 in najmanj v tretji časovni točki, kjer je aritmetična sredina 2.75. Obstoječe razlike v stališčih med večino in manjšino so pričakovane. Pripadniki večine običajno zastopajo stališče o zadovoljivem in primernem položaju manjšine, ne glede na dejansko obliko obstoječe normativne zaščite. Nasprotno pa manjšinska populacija vedno pričakuje dosledno izvrševanje doseženih pravic in uveljavljanje novih, zato izražajo določeno kritiko glede svojega položaja.

Če primerjamo vse tri časovne reze, ugotovimo, da se stališča večine oz. manjšine skozi čas praktično niso spremenila. Kljub temu da se je z osamosvojitvijo spremenil status slovenske države, izgleda, da družbeno-politična dogajanja po letu 1990 za pripadnike madžarske manjšine in večine niso prinesla takšnih sprememb, ki bi se odražale na njihovih stališčih o položaju manjšine.

* * *

¹² Za analizo podatkov v Lendavi in Monoštru smo uporabili proceduro ONEWAY.

Graf 1: Primerjalna analiza oblikovanja stališč (POLMANJ) glede na časovno dimenzijo v Lendavi. | 1 - izrazito strinjanje s pozitivnim položajem manjšine, 5 - pa izrazito nestrinjanje s pozitivnim položajem manjšine)

ČASOVNA PRIMERJALNA ANALIZA STALIŠČ O POLOŽAJU PRIPADNIKOV SLOVENSKE NARODNOSTNE SKUPNOSTI V MONOŠTRU

V Monoštru je položaj drugačen. Tu obravnavamo poleg Slovencev in Madžarov še kategorijo "Madžarj",¹³ to so tisti anketiranci, za katere smo na podlagi zbranih podatkov sklepali, da so slovenske narodnosti, vendar so se v anketi opredelili kot Madžari. Ker je narodna pripadnost stvar individualne izbire, smo v raziskavi seveda upoštevali njihovo opredelitev, kljub temu da nekateri objektivni znaki kažejo drugače. Ohranili pa smo jih kot posebno skupino, saj nas je zanimalo, ali se v svojih stališčih razlikujejo od anketirancev, pri katerih se objektivni znaki in subjektivna opredelitev ne razlikuje.

V prvi časovni točki obstajajo signifikantno pomembne razlike (sig F=0.000) v stališčih glede na *narodnostno pripadnost*. Če primerjamo aritmetične sredine posameznih skupin, razlike niso tako velike kot v Lendavi. Položaj manjšine najmanj kritično ocenjujejo Madžari, sledijo pripadniki slovenske etnične skupnosti in šele nato »Madžari«.

* * *

¹³ Zaradi nizkega deleža prebivalcev slovenske narodnosti v Monoštru je zbiranje podatkov potekalo vzporedno na reprezentativnem vzorcu polnoletnih prebivalcev mesta Monošter in na skupini vseh polnoletnih prebivalcev mesta Monošter, o katerih smo na podlagi zbranih podatkov lahko sklepali, da so slovenske narodnosti. S pomočjo podatkov o slovenskih družinah, ki jih je zbrala inicijativna skupina za ustanovitev Zveze Slovencev na Madžarskem in s poizvedbami na terenu se je oblikoval poimenski seznam polnoletnih prebivalcev Monoštra, za katere se je predvidevalo (po priimkih, po narodnosti staršev itd.), da so slovenske narodnosti. Ko se je iz seznama izločilo vse tiste, ki so že bili izbrani v reprezentativni vzorec, je nastala skupina 230 ljudi. Od tega je bilo anketiranih 174 oseb (75.6 %).

V anketi se jih je 43.1 % opredelilo kot Madžari, 32.2 % kot Slovenci, 9.2 % kot Vendi, 13.8 kot Madžari-Slovenci in 1.7 % kot drugo. Teh 43.1 % (N=75) smo v vseh nadaljnjih analizah obravnavali kot posebno skupino, ki smo jo imenovali "Madžari". Tiste pa, ki so se opredelili kot Slovenci, Vendi ali Madžari-Slovenci smo vključili med Slovence (Nečak Lük, 1993c).

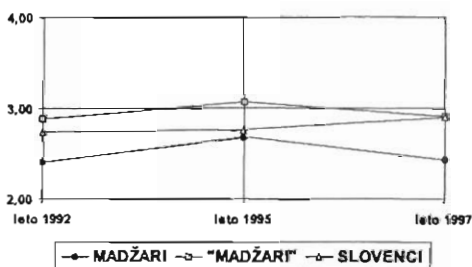
Če primerjamo starostno strukturo "Madžarov" v primerjavi z ostalimi anketiranci, ugotovimo, da je pri njih delež mlajših ljudi nekoliko večji (za približno 10 %), delež ljudi starejših od 50 let pa ravno tako za približno deset odstotkov večji medtem ko v izobrazbeni strukturi v skupini "Madžarov" ni opaziti pomembnejših razlik.

V drugi časovni točki razlike v stališčih med skupinami glede na narodno pripadnost niso signifikantne (sig $F=0.0925$). Leta 1995 so "Madžari" (aritmetična sredina v skupini je 3.06) v svojih stališčih o položaju manjšine še nekoliko bolj kritični kot Slovenci in Madžari.

Podobna situacija, kot je bila v prvi časovni točki, se ponovi tudi v tretjem rezu. Razlike med skupinami glede na narodnostno pripadnost so signifikantne (sig $F=0.0003$). V tretji časovni točki so "Madžari" in Slovenci izrazili približno enako stopnjo strinjanja s stališči glede položaja manjšine s tem, da Slovenci položaj manjšine ocenjujejo bolj kritično kot v prejšnjih dveh časovnih rezih, medtem ko je pri Madžarih moč strinjanja s stališči ostala približno enaka kot v prvi časovni točki.

Iz rezultatov analize ugotovimo, da so izmed vseh treh skupin glede položaja manjšine najbolj kritični predstavniki skupine "Madžari" in to v vseh treh časovnih točkah, še posebej pa v letu 1995 (v drugi časovni točki). Najbolj pozitivno položaj manjšine ocenjujejo Madžari. Stališča Slovencev so umeščena nekje vmes med stališči Madžarov in »Madžarov«. Slovenci so v prvi in tretji časovni točki v stališčih bližji "Madžarom", v drugi časovni točki pa se njihova stališča pokrivajo z Madžari.

Graf 2: Primerjalna analiza oblikovanja stališč (POLMANJ) glede na časovno dimenzijo v Monoštru. (1 - izrazito strinjanje s pozitivnim položajem manjšine, 5 - pa izrazito nestrinjanje s pozitivnim položajem manjšine)

V primerjavi z rezultati, ki smo jih prikazali za Lendavo, v Monoštru tako večina kot manjšina nekoliko bolj kritično percipira položaj manjšine. Kljub temu so aritmetične sredine glede ocene položaja manjšine nižje od naših pričakovanj. Glede na objektivno družbeno situacijo v Porabju bi pričakovali še večje nezadovoljstvo s strani pripadnikov manjšine. Po drugi strani pa slovenska narodna skupnost do leta 1990 ni bila politično ali kako drugače organizirana in ni imela izoblikovanega sloja intelektualcev, ki bi lahko pri pripadnikih manjšine prispevali oz. spodbujali oblikovanje stališč in artikulaciji zahtev glede izboljšave njihovega položaja.

Zanimive ali celo presenetljive so percepcije, ki jih izraža skupina "Madžari". Iz rezultatov analize razberemo, da v vseh treh časovnih rezih položaj manjšine obravnavajo bolj kritično kot Madžari in Slovenci. Obstoječa analiza sicer ni relevantna za izpeljavo trditve, predpostavljamo pa lahko, da so se morda ravno zaradi njihovega prepričanja o neustreznem oz. zapostavljenem položaju slovenske manjšine raje opredelili kot pripadniki večine.

PROSTORSKA PRIMERJALNA ANALIZA STALIŠČ O POLOŽAJU PRIPADNIKOV SLOVENSKE IN MADŽARSKIE NARODNOSTNE SKUPNOSTI

Na ravni meddržavne primerjave percepcij in stališč pripadnikov slovenske in madžarske narodne skupnosti se spremenljivki *narodna pripadnost* in *status* ne pokrivata, tako imamo v analizi vključene tri spremenljivke: *narodna pripadnost*, *status* in *država*.¹⁴

V prvi časovni točki (1991/1992) sta se med vsemi tremi neodvisnimi spremenljivkami kot ključni pokazali spremenljivki *status* (sig F=0.000; pojasnjena varianca celotnega prostora je 27 %) in *narodna pripadnost* (sig F=0.000; pojasnjena varianca celotnega prostora je 12 %). Status in narodna pripadnost naj bi bila tista dejavnika, ki imata signifikanten vpliv na oblikovanje stališč oz. odvisno spremenljivko (POLMAN) o položaju manjšine. To pomeni, da imajo pripadniki večine in manjšine (oz. pripadniki slovenske in madžarske narodnosti) različne percepcije o položaju manjšine ne glede na to, kateri državi pripadajo. Torej je pri oblikovanju stališč vpliv spremenljivke *država* nesignifikanten.

Že takoj na prvi pogled je razvidno, da so stališča večine v Sloveniji in večine na Madžarskem (oz. manjšine v Sloveniji in manjšine na Madžarskem) podobna ne glede na to, za katero državo gre. Lahko sklepamo, da imata spremenljivki status in narodna pripadnost večji vpliv na oblikovanje stališč kot spremenljivka država, v kateri manjšina živi.

Glede vpliva narodne pripadnosti je razvidno, da Slovenci (večina) v Sloveniji izražajo bolj pozitivna stališča o položaju manjšine kot Slovenci (manjšina) na Madžarskem in ravno tako imajo Madžari (večina) na Madžarskem bolj pozitivna stališča o položaju manjšine kot Madžari (manjšina) v Sloveniji.

* * *

¹⁴ Za izvedbo prostorsko primerjalne analize smo ustvarili skupno bazo, ki vsebuje podatke za vse tri časovne točke v Lendavi in Monoštru (N=1280). V časovno primerjalni analizi v Monoštru smo anketirance, katerih subjektivna narodnostna opredelitev se ni skladala z objektivnimi znaki (sami so se opredelili za Madžare, čeprav določeni objektivni znaki, kot so priimek, narodnost staršev itd. kažejo drugače), uvrstili v posebno skupino in jo imenovali »Madžari«. V prostorski primerjalni analizi imamo oblikovano skupno bazo in »Madžare« ne moremo obravnavati kot posebno skupino, zato smo upoštevali njihovo subjektivno opredelitev in jih uvrstili v skupino Madžari.

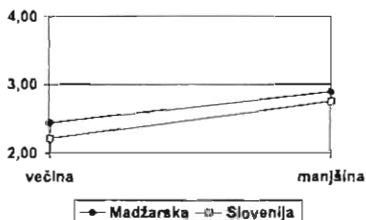
Graf 3: Izražena stališča anketiranih o položaju manjšine glede na njihov status v prvi časovni točki - leto 1991/1992. (1- popolnoma se strinja, 5 - sploh se nestrinja).

Graf 4: Izražena stališča anketiranih o položaju manjšine glede na njihov status in državo v drugi časovni točki - leto 1994/1995 (1- popolnoma se strinja, 5 - sploh se nestrinja).

Graf 5: Izraženo stališča anketiranih o položaju manjšine glede na njihov status in državo v tretji časovni točki - leto 1996/1997 (1- popolnoma se strinja, 5 - sploh se nestrinja).

V drugi časovni točki (1994/1995) so se kot significantne pokazale vse tri neodvisne spremenljivke: *status* (sig $F=0.000$; pojasnjena varianca celotnega prostora je 35 %), *država* (sig $F=0.000$; pojasnjena varianca celotnega prostora je 26 %) in *narodna pripadnost* (sig $F=0.000$; pojasnjena varianca celotnega prostora je 37 %). Temu primerno je bil tudi delež pojasnjene variance večji, približno 19 %.

Tokrat so razlike v stališčih med državama bolj opazne, tako glede percepcij večine - manjšine, kot tudi glede percepcij anketirancev različne narodne pripadnosti. Medtem ko med stališči manjšine v Sloveniji in na Madžarskem praktično ni razlik, obstaja večja razlika v stališčih med večino v obeh državah. Tako je večinska populacija na Madžarskem v primerjavi s stališči večine v Sloveniji bolj kritična do obstoječega položaja in možnosti, ki jih ima manjšina za svoj obstoj in razvoj. Podobna situacija je nastala tudi, ko obravnavamo stališča anketiranih glede na njihovo narodno pripadnost. Stališča Slovencev (večina) v Sloveniji in Slovencev (manjšina) na Madžarskem se razlikujejo. Prvi bistveno bolj pozitivno

ocenjujejo položaj manjšine. Na drugi strani se stališča Madžarov (manjšina) v Sloveniji in Madžarov (večina) na Madžarskem praktično pokrivajo oz. enako kritično gledajo na položaj manjšine.

V tretji časovni točki (1996/1997) so se ravno tako kot pomembne pokazala vse tri spremenljivke, in sicer *status* (sig $F=0.000$; delež pojasnjene variance je 40 %), *narod* (sig $F=0.000$; delež pojasnjene variance je 26 %) in *država* (sig $F=0.010$; delež pojasnjene variance je 17 %).

V tretjem časovnem rezu so rezultati nekoliko bližji našim pričakovanjem glede rezultatov analize. Razlike v stališčih anketirancev o položaju manjšine tako med večino in manjšino kot med obema državama so se povečale. Večina v Sloveniji in na Madžarskem še vedno bolj pozitivno obravnava položaj manjšine kot manjšina v obeh državah. In hkrati so na Madžarskem oboji, večina in manjšina, bolj kritični glede položaja manjšine kot v Sloveniji.

V hipotezi smo izrazili pričakovanje, da različna družbena realnost vpliva na različno percipiranje etničnih skupnosti o položaju manjšine. Rezultati analize prostorske primerjave stališč o položaju manjšine, prikazani v grafih 3-5, lepo nakazujejo rahel trend ločevanja stališč, skozi čas, v posameznih okoljih. V prvi časovni točki (graf 3) je razvidno, da večjih razlik v percepcijah anketiranih o položaju manjšine med državama pravzaprav ni. V drugem časovnem rezu (graf 4) manjšini v obeh državah ohranjata podobnost v stališčih, razlika pa se pojavi pri percepcijah večine. Večji razkorak med obema državama se pokaže v tretji časovni točki (graf 5), ko se razlike v percepcijah med državama (tako pri večini kot pri manjšini) povečajo in so tako, po naših predvidevanjih, nekoliko bolj v skladu z objektivnimi dejavniki in družbeno stvarnostjo. To pomeni, da tako večina kot manjšina na Madžarskem položaj manjšine percipirata bolj kritično kot večina in manjšina v Sloveniji.

Torej postavljeno hipotezo lahko potrdimo. Moramo pa biti previdni pri interpretaciji vzrokov in razlogov, saj so razlike v stališčih glede položaja manjšin dokaj majhne.

Družbeni dejavniki, kot so demografske razmere, razpad homogene ruralne skupnosti, industrializacija in urbanizacija, državna centralizacija, nizek jezikovni, ekonomski in socialni status manjšine, izobrazbena in zaposlitvena struktura ter razvoj množičnih medijev zlasti po drugi svetovni vojni, kljub nekaterim pozitivnim spremembam v devetdesetih letih v Porabju še vedno pospešujejo opuščanje etničnih elementov manjšine. Takšna družbena klima vpliva na oblikovanje vrednostnega sistema pripadnikov manjšinske skupnosti in na njihovo strategijo v medetničnih odnosih, ki ni v prid ohranjanju etničnih elementov skupnosti.

V Sloveniji je situacija drugačna. Slovenski model varovanja narodnih skupnosti temelji na konceptu pozitivne diskriminacije. Takšna normativna uredite

madžarski manjšini omogoča ohranjanje in razvoj etničnih značilnosti. Kljub vsemu pa še vedno obstajajo nekateri problemi, zaradi katerih madžarska manjšina, kljub urejeni institucionalni podpori, še ni v celoti zadovoljna z obstoječim stanjem in zato kritično obravnava razmere, v katerih živi. Nasprotno pa se iz grafov lahko razbere, da so pripadniki večine v Sloveniji mnenja, da je položaj manjšine vzorno urejen.

ZAKLJUČEK

Časovna primerjalna analiza je pokazala, da so v vseh treh časovnih točkah razlike med stališči večine in manjšine o položaju manjšine v Prekmurju res nekoliko večje kot razlike v stališčih med večino in manjšino v Porabju. Druga lastnost, ki jo opazimo pa je ta, da je razlika med percepcijami večine in manjšine v Prekmurju, v vseh treh časovnih točkah, konstantna. Medtem ko je v Porabju razlika v stališčih med večino in manjšino, v časovni dimenziji, bolj dinamična. Torej lahko potrdimo prvo hipotezo v kateri predvidevamo, *da je v treh časovnih točkah prišlo v Prekmurju do večjega razkoraka v stališčih večine in manjšine o položaju manjšine kot v Porabju.*

Kljub omejitvam, lahko iz rezultatov razberemo splošne tendence v medetničnih odnosih in nekatere konkretne probleme na katere bi bilo potrebno usmeriti pozornost v nadaljnjem raziskovanju. Družbena situacija slovenski manjšini na Madžarskem vrsto let ni bila naklonjena. Splošna načela o manjšinskem varstvu so sicer bila zapisana v posameznih madžarskih ustavah že od druge svetovne vojne naprej, vendar se je normativna ureditev položaja manjšin izboljšala šele po spremembi družbeno-političnega sistema na Madžarskem, torej po letu 1990. Posledice več desetletji trajajoče ignorance s strani madžarske države ter asimilacijske politike so slabile etnično vitalnost slovenske manjšine. Zaradi pomanjkljivega organiziranja manjšine v preteklosti, zaradi odsotnosti širšega sloja inteligence, ki bi opozarjala na njihov deprivilegiran položaj in utrjevala etnično identiteto se zdi, kot da med pripadniki manjšine obstaja pasivnost oz. relativna nezainteresiranost do aktivnega izražanja etničnih značilnosti ter posluževanja možnost, ki so jim formalno-pravno omogočene. Kljub pomembnim družbenim in političnim premikom in spremenjene objektivne stvarnosti zadnjih nekaj let, bi bilo utopično pričakovati, da bi se v tako kratkem času bistveno spremenil položaj Slovencev v Porabju predvsem pa njihova stališča in percepcije. Le na ta način lahko pojasnimo relativno majhno kritičnost pripadnikov manjšine glede njihovega položaja.

Na drugi strani so se v Sloveniji od srede petdesetih let postopno oblikovali družbeno-politični pogoji, ki omogočajo ohranjanje in razvoj narodnostnih skupnosti in vzajemno sprejemanje in spoštovanje pripadnikov večine in manjšine na narodnostno mešanih območjih. V času od osamosvojitve Slovenije (oz. že od

srede osemdesetih) pa se je v javnih diskurzih daje prednost nacionalni zavesti Slovencev, kar bi lahko vplivalo na medetnične odnose z drugimi narodnostnimi skupnostmi (manjšino). Navdušenje nad novo nacionalno državo in poudarjanje nacionalne zaveste je lahko s seboj prineslo tudi posamične elemente etnične nestrpnosti in etnocentričnega nacionalizma. To bi lahko bil dejavnik, s katerim bi pojasnili delež tistih anketirancev, ki so izrazili stališče o deprivilegirani večini. Vendar tega z rezultati naše analize ne moremo potrditi.

V drugi hipotezi smo predpostavili, *da glede na različni družbeni stvarnosti v kateri živita madžarska oz. slovenska manjšina, pričakujemo razlike med skupnostmi v stiku tudi na ravni percepcij in stališč o položaju manjšine.*

Analiza je pokazala, da se percepcije etničnih (narodnih) skupnosti v stiku o položaju manjšine v različnih družbenih okoljih (v Prekmurju in Porabju) res nekoliko razlikujejo. Vendar pa percepcije slovenske in madžarske skupnosti, še posebej v Porabju, niso tako vsaksebi, kot bi to narekovali družbeni dejavniki.

V naših pričakovanjih naj bi bili Porabski Slovenci, glede na družbeno stvarnost v kateri živijo, v svojih percepcijah bolj kritični glede svojega položaja. Zanimivo je dejstvo, da je razlika v stališčih med večino in manjšino na Madžarskem manjša kot razlika med večino in manjšino v Sloveniji. Poleg tega večina na Madžarskem izraža bolj kritična stališča o položaju manjšine kot večina na Slovenskem. O razlogih zakaj med stališči slovenske manjšine na Madžarskem in madžarske manjšine v Sloveniji ni večjih (pričakovanih) razlik, lahko na podlagi podatkov samo domnevamo. Lahko, da je za Slovence v Porabju manjšinska problematika še vedno politično občutljiva tema in se o njej, zaradi slabih izkušenj v preteklosti, še niso pripravljene odkrito pogovarjati. Intenzivnost in glasnost zahtev po manjšinskih pravicah je v veliki meri odvisna od družbenopolitičnih okoliščin v katerih je manjšina živela v preteklosti oz. v katerih živi sedaj. Dolgotrajna obdobja asimilacija, neenakopraven položaj, vsakodnevna diskriminacija navadno vodijo do tega, da postanejo manjšinska skupnost in njeni pripadniki nezainteresirani za ohranjanje svoje etnične identitete. Strah, ki je plod narodnostnega nasilja, pogosto vodi do tega, da pripadniki manjšine ne izražajo svojih zahtev. In kljub temu, da so družbeni pogoji po letu 1990 bolj naklonjeni manjšinam in uresničevanju njihovih pravic, je verjetno nekaj letno obdobje prekratko, da bi v subjektivnih percepcijah ljudi prišlo do večjih sprememb. S tega vidika imajo lahko pripadniki etnične (narodne) skupnosti o svojem položaju drugačna stališča in mnenja, kot jih narekuje družbena stvarnost in trenutno stanje medetničnih odnosov.

PRILOGA

Tabela 1: Strukturiranje "položaja manjšine" v faktorsem modelu v prvi časovni točki v Lendavi.

	faktor 1	faktor 2	faktor 3
Institucionalne spremenljivke			
V2* - Madžari v Prekmurju nimajo ustrezne vloge pri oblikovanju lastne življenjske usode.	0.54531		
V16 - Na narodnostno mešanem območju je madžarska kulturna ustvarjalnost enako prisotna kot slovenska.		0.53109	
V14 - Sredstev množičnega obveščanja (časopis, TV In radio) v madžarskem jeziku je dovolj.		0.45515	
V15 - Sedanja organiziranost šolstva na narodnostno mešanem območju je ustrezna.		0.42823	
V5* - R Slovenija bolj skrbi za italijansko kot za madžarsko manjšino.	0.65810		
V4* - R Slovenija bolj skrbi za Slovence v zamejstvu kot za manjšine na lastnem ozemlju (Italijane, Madžare).	0.78235		
Statusne spremenljivke			
V8 - Pripadniki madžarske manjšine imajo zunaj narodnostno mešanega ozemlja enake možnosti za zaposlitev kot Slovenci.		0.42693	
V9 - Pripadniki madžarske manjšine dosegaajo enako stopnjo izobrazbe kot Slovenci.		0.44786	
Demografske spremenljivke			
V11 - V madžarskih družinah v Prekmurju se rodi več otrok kot v slovenskih.			0.54785
V12 - Madžari so bolj pripravljeni izbrati življenjskega partnerja med Slovenci kot Slovenci med Madžari.			0.42113
V13* - Iz Prekmurja se odseljuje več Madžarov kot Slovencev.	0.48580		

Tabela 2: Strukturiranje "položaja manjšine" v faktorsem modelu v prvi časovni točki v Monoštru.

	faktor 1	faktor 2
Institucionalne spremenljivke		
V2* - Madžari v Prekmurju nimajo ustrezne vloge pri oblikovanju lastne življenjske usode.	0.61136	
V16 - Na narodnostno mešanem območju je madžarska kultura ustvarjalnost enako prisotna kot slovenska.	0.61437	
V14 - Sredstev množičnega obveščanja (časopis, TV in radio) v madžarskem jeziku je dovolj.		
V15 - Sedanja organiziranost šolstva na narodnostno mešanem območju je ustrezna.	0.58804	
V5* - R Slovenija bolj skrbi za italijansko kot za madžarsko manjšino.	0.60999	
V4* - R Slovenija bolj skrbi za Slovence v zamejstvu kot za manjšine na lastnem ozemlju (Italijane, Madžare).	0.56683	
Statusne spremenljivke		
V8 - Pripadniki madžarske manjšine imajo zunaj narodnostno mešanega ozemlja enake možnosti za zaposlitev kot Slovenci.	0.75052	
V9 - Pripadniki madžarske manjšine dosegajo enako stopnjo izobrazbe kot Slovenci.	0.57103	
Demografske spremenljivke		
V11 - V madžarskih družinah v Prekmurju se rodi več otrok kot v slovenskih.		0.61220
V12 - Madžari so bolj pripravljeni izbrati življenjskega partnerja med Slovenci kot Slovenci med Madžari.		0.75182

Tabela 3: Strukturiranje "položaja manjšine" v faktorsem modelu v drugi časovni točki v Lendavi.

	faktor 1	faktor 2	faktor 3
institucionalne spremenljivke			
V2* - Madžari v Prekmurju nimajo ustrezne vloge pri oblikovanju lastne življenjske usode.	0.68431		
V16 - Na narodnostno mešanem območju je madžarska kultura ustvarjalnost enako prisotna kot slovenska.		0.58146	
V14 - Sredstev množičnega obveščanja (časopis, TV in radio) v madžarskem jeziku je dovolj.			
V15 - Sedanja organiziranost šolstva na narodnostno mešanem območju je ustrezna.			
V5* - R Slovenija bolj skrbi za italijansko kot za madžarsko manjšino.	0.61588		
V4* - R Slovenija bolj skrbi za Slovence v zamejstvu kot za manjšine na lastnem ozemlju (Italijane, Madžare).	0.71691		
Statusne spremenljivke			
V8 - Pripadniki madžarske manjšine imajo zunaj narodnostno mešanega ozemlja enake možnosti za zaposlitev kot Slovenci.		0.50794	
V9 - Pripadniki madžarske manjšine dosegajo enako stopnjo izobrazbe kot Slovenci.		0.59027	
Demografske spremenljivke			
V11 - V madžarskih družinah v Prekmurju se rodi več otrok kot v slovenskih.			
V12 - Madžari so bolj pripravljeni izbrati življenjskega partnerja med Slovenci kot Slovenci med Madžari.			0.43017

Tabela 4: Strukturiranje "položaja manjšine" v faktorsem modelu v drugi časovni točki v Monoštru.

	faktor 1	faktor 2	faktor 3
Institucionalne spremenljivke			
V2* - Madžari v Prekmurju nima jo ustrezne vloge pri oblikovanju lastne življenjske usode.			0.83471
V16 - Na narodnostno mešanem območju je madžarska kulturna ustvarjalnost enako prisotna kot slovenska.			
V14 - Sredstev množičnega obveščanja (časopis, TV In radio) v madžarskem jeziku je dovolj.	0.66262		
V15 - Sedanja organiziranost šolstva na narodnostno mešanem območju je ustrezna.	0.71513		
V5* - Republika Slovenija bolj skrbi za italijansko kot za madžarsko manjšino.		0.50742	
V4* - Republika Slovenija bolj skrbi za Slovence v zamejstvu kot za manjšine na lastnem ozemlju (Italijane, Madžare).			0.65217
Statusne spremenljivke			
V8 - Pripadniki madžarske manjšine imajo zunaj narodnostno mešanega ozemlja enake možnosti za zaposlitev kot Slovenci.	0.76884		
V9 - Pripadniki madžarske manjšine dosegajo enako stopnjo izobrazbe kot Slovenci.	0.68838		
Demografske spremenljivke			
V11 - V madžarskih družinah v Prekmurju se rodi več otrok kot v slovenskih.		0.6440	
V12 - Madžari so bolj pripravljeni izbrati življenjskega partnerja med Slovenci kot Slovenci med Madžari.		0.78437	

* Smer petstopenjske lestvice teh spremenljivk smo uskladili z ostalimi tako, da vrednost 1 vedno pomeni izrazito strinjanje s pozitivnim položajem manjšine, vrednost 5 pa izrazito nestrinjanje s pozitivnim položajem manjšine. Zato moramo biti pri interpretaciji rezultatov pozorni in upoštevati naslednje trditve V2 - Madžari v Prekmurju imajo ustrezno vlogo pri oblikovanju lastne življenjske usode; V5 - Republika Slovenija ne skrbi bolj za italijansko kot za madžarsko manjšino; V4 - Republika Slovenija ne skrbi bolj za Slovence v zamejstvu kot za manjšine na lastnem ozemlju (Italijane, Madžare) in V13 - Iz Prekmurja se ne odseljuje več Madžarov kot Slovencev.

LITERATURA

Allardt, Erik (1990): »Challenges for Comparative Social Research«, *Acta Sociologica* (33), 3, Norway, str. 183-193

Baker, Colin (1992): *Attitudes and Language*. Multilingual Matters LTD, Clevedon

Driedger, L. in Church, G (1974): "Residential segregation and institutional completeness: a comparison of ethnic minorities" V: *Canadian Review of Sociology and Anthropology*, 11 pp.:30-52 povz. po: Giles, Howard (ur.) (1977): *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*, Academic Press, London, New York, San Francisco (str. 313)

Eriksen, T. H. (1993): *Ethnicity and nationalism. Anthropological perspectives*, Co.: Pluto Press London, Boulder

Ferguson, George (1987): *Statistical Analysis in Psychology and Education*. McGraw-Hill Book Co.

Giles, Howard (ur.) (1977): *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*, Academic Press, London, New York, San Francisco

Gonzalez, M. E., Ogus, J. L., Shapiro, G. Teppino, B. J. (1975): "Standards for Discussion and Presentation of Errors in Survey and Census Data". *Journal of the American Statistical Association*, vol. 70, ed. 351, 5-23,

Hafner-Fink, Mitja (1993): "Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru". *Razprave in gradivo*, št. 28, str. 15-27

Hafner-Fink, Mitja (1994): *Sociološka razsežja razpada Jugoslavije*. Znanstvena knjižnica Fakultete za družbene vede).

Henerson, Marlene E., Morris Lynn Lyons, Taylor Fitz-Gibbon Carol (1990): *How to Measure Attitudes*. Sage Publications, Los Angeles

Južnič, Stane (1987): *Antropologija*. Državna založba Slovenije, Ljubljana

Južnič Stane (1989): "Nacija kot identiteta v protislovljih sodobnega sveta". *Teorija in praksa*, let. 26, št. 8-9, Ljubljana

Kladnik, Drago, Repolusk Peter (1992): "Razvoj podeželja v občini Lendava in ohranjanje narodnostne identitete Madžarov". V: *Geografski vestnik*, 64, str. 54-70

Krysan M., Schuman H., Scott L., Beatty P. (1994): *Response Rates and Response Content in Mail Versus Face-to-Face Surveys*, *Public Opinion Quarterly*, Volume 58

Nečak Lük, Albina, (s sodelavci) (1991): *Medetnični odnosi in narodna identiteta v mestu Monošter/Szentgotthard*. Raziskovalni projekt: Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru : primerjalna analiza elementov narodnostne identitete prebivalstva na sččnih območjih obmejnih regij Slovenije, Avstrije, Italije in Madžarske, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja,

Nečak Lük, Albina, (s sodelavci) (1992): Medetnični odnosi in narodna identiteta v mestu Lendava/Lendva : primerjalna analiza elementov narodnostne identitete prebivalstva na stičnih območjih obmejnih regij Slovenije, Avstrije, Italije in Madžarske : [vprašalnik] : a nemzetiségi identitás elemeinek összehasonlító elemzése Szlovénia, Ausztria, Olaszország és Magyarország regionak erintkezős területein élő lakosság körében, (Mednarodni projekt: Etnična identiteta im medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru, 81). Ljubljana: INV., 95 str.

Nečak Lük, Albina, (s sodelavci) (1993c): Medetnični odnosi in narodna identiteta v mestu Monošter/Szentgotthard. Raziskovalni projekt: Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru : primerjalna analiza elementov narodnostne identitete prebivalstva na stičnih območjih obmejnih regij Slovenije, Avstrije, Italije in Madžarske, (Raziskovalne naloge, 82). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja., 104 str.

Nečak Lük, Albina, (s sodelavci) (1995c): Medetnični odnosi in narodna identiteta v mestu Monošter/Szentgotthard : pismo 1995 : Raziskovalni projekt: Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru : primerjalna analiza elementov narodnostne identitete prebivalstva na stičnih območjih obmejnih regij Slovenije, Avstrije, Italije in Madžarske, (Raziskovalne naloge, 82). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 62 str.

Nečak Lük, Albina, (s sodelavci) (1996a): Medetnični odnosi in narodna identiteta v mestu Lendava/Lendva : primerjalna analiza elementov narodnostne identitete prebivalstva na stičnih območjih obmejnih regij Slovenije, Avstrije, Italije in Madžarske : [vprašalnik] : a nemzetiségi identitás elemeinek összehasonlító elemzése Szlovénia, Ausztria, Olaszország és Magyarország regionak erintkezős területein élő lakosság körében, (Mednarodni projekt: Etnična identiteta im medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru, 81). Ljubljana: INV, 32 str.

Nečak Lük, Albina, (1996b): "Jezikovna razmerja na območju med Muro in Rabo". V: Ljudje ob Muri (ur.: Janez Balažič in Lszl Vndor), Murska Sobota, Pokrajinski muzej

Nečak Lük, Albina, (1997a): "Jezikovna identiteta in jezikovno načrtovanje pri Slovencih" V: Avstrija. Jugoslavija. Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas, Lipica, 29. maj - 1. junij 1996, str.: 117-131

Øyen, Else (ur.) (1990): Comparative Methodology. Theory and Practice in International Social Research. Sage Studies in International Sociology 40

Rizman, Rudi (1990): "Nacionalna država kot sociološki problem" V: Družboslovne razprave, št. 9, 1990, str.: 82-91

Supek, Rudi (1974): Ispitivanje javnog mnjenja. (ur. Josip Županov). Sociologija, Zagreb

Tajfel, Henri (1978): The Social Psychology of Minorities. Minority Right Group, London

Uhan, Samo (1998): Prava in neprava mnjenja. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

SUMMARY

ANALYSIS OF SUBJECTIVE PERCEPTION OF ETHNIC COMMUNITIES IN THE BORDER TERRITORIES OF SLOVENIA AND HUNGARY

An integral analysis of interethnic relations requires a systematic study of objective factors as well as recognition of social and psychological dynamics of inter-ethnic relations which affect the omitting or preserving of elements of ethnic adherence. The present article presents merely the subjective perceptions of ethnic community members on their own and others' status, after 1990, in the border territories of Slovenia and Hungary. We proceed from the assumption that the perception of social reality differs between majority and minority. We are interested in the quality of these subjective perceptions and in the understanding of minority status by majority and minority, respectively. Since subjective perception (subjective vitality) is a social construction and a complex variable, it is not easy to be measured and is therefore more difficult to ascertain than objective vitality. We attempted to estimate subjective vitality of ethnic communities on the basis of analysis of data gathered by means of the questionnaire, performed in Lendava and Monošter (Szentgotthard) at three different time points. We made a comparative analysis with regard to time dimension (analysis of standpoints at three different time points) and space analysis (standpoints of inhabitants, living in ethnically mixed territories, regarding minority status are constructions shaped within specific social settings). Along with ascertaining of subjective vitality two hypotheses were verified. The first is that at three different time points in Prekmurje, a major discrepancy appeared in the standpoints of majority and minority regarding the Porabje minority status. The second hypothesis presupposes that, regarding the differences in objective factors and differences in social reality, lived by the Hungarian or Slovene minority, respectively, differences can also be expected between the two communities at the level of perceptions and standpoints concerning their own status.

RENATA MEJAK

MEDČASOVNA ANALIZA ČEZMEJNIH STIKOV
LENDAVČANOV S SOSEDNJO MADŽARSKO

I.

ČEZMEJNI STIKI LENDAVČANOV S SOSEDNJO MADŽARSKO

Raziskava "Medčasovna primerjalna analiza čezmejnih stikov in percepcij Lendavčanov je sestavni del projekta "Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru"¹. Projekt je zasnovan kot longitudinalna in primerjalna raziskava.

Čezmejne stike Lendavčanov, ki so se kvantitetno in kvalitativno spreminjali, smo preučevali v treh časovnih točkah, in sicer leta 1991, 1994 in 1996. Podatki o osebnih stikih prebivalcev Lendave z Madžarsko in njenimi ljudmi smo zbrali s pomočjo vprašanj o frekvenci čezmejnih potovanj, o namenu potovanj in o vzpodbudah in ovirah pri obiskovanju sosednje dežele.

Prvi del raziskave je bil izveden jeseni 1991, ko so v Sloveniji in v svetu potekale zgodovinske politične in družbene spremembe. Tudi na Madžarskem so po letu 1989 potekali procesi tranzicije iz enopartijskega sistema v parlamentarno demokracijo. V okviru tega procesa je Madžarska v skladu z evropskimi načeli na novo definirala odnose do madžarskih narodnih manjšin v sosednjih državah in po svetu, kakor tudi do narodnih manjšin na Madžarskem.

Z vidika naše raziskave je zlasti pomembno sprejetje Zakona o zaščiti narodnih in etničnih manjšin na Madžarskem (sprejet je bil po večletnih razpravah v madžarskem parlamentu leta 1993), neovirano prestopanje slovensko-madžarske meje in okrepljena skrb narodne matice za madžarske narodne skupnosti v zamejstvu in v svetu.

Večkratno preverjanje ključnih vprašanj raziskave iz leta 1991 temelji na spoznanju, da so na občutljivem področju preučevanja medetničnih odnosov nujna, zaradi večje verodostojnosti izsledkov, ponovna preverjanja stališč, pogledov na isti populaciji. Večkratno sondiranje pogledov, mnenj in stališč respondentov razkriva prevladujoče trende v manjšinskih skupnostih in v interetničnih odnosih na narodnostno mešanih področjih.

* * *

¹Projekt izvaja Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani, vodja projekta je prof. dr. Albina Nečak Lük.

Na podlagi navedenih vidikov lahko raziskavo, s ponovnim preverjanjem čezmejnih stikov in pogledov Lendavčanov (leta 1991 in 1994) na sosednjo Madžarsko, v okvir "panelnih raziskav, ki se ponovno opredeljujejo v zvezi z istimi temami".²

Pri našem delu smo upoštevali smoter panelnih raziskav t.j. preučevanje sprememb v stališčih anketiranih Lendavčanov. S primerjavo rezultatov meritev istih variabel smo ugotavljali nastale spremembe v stališčih respondentov v letih 1991 - 1996, hkrati pa smo poskušali pojasniti vzroke spremenjenih pogledov.

Medčasovna analiza je zajela podatke v istem okolju (mesto Lendava) na istem vzorcu (respondenti iz leta 1991) v drugi in tretji časovni točki, t.j. leta 1994 in 1996.

Leta 1991 so zbiranje podatkov opravili anketarji, ki so bili za to delo posebej usposobljeni. Intervjuji so potekali v slovenskem in madžarskem jeziku, respondenti so sami izbirali jezik pogovora z anketarjem. Anketarji so opravili 678 intervjujev s prebivalci Lendave.

Leta 1994 in 1996 smo vsem respondentom, ki so sodelovali v raziskavi leta 1991 poslali vprašalnik, ki je vseboval najbolj tehtna vprašanja ankete iz leta 1991. Respondenti so leta 1994 po pošti vrnili 338 (približno polovica respondentov iz leta 1991), leta 1996 pa 324 (47,8% respondentov iz leta 1991) vprašalnikov, ki so jih izpolnili v slovenskem ali madžarskem jeziku.

Glede na demografsko strukturiranost realiziranega vzorca pisne ankete lahko sklepamo, da v tem pogledu ni prišlo do sistematičnih izkrivljanj, ker so strukture (narodnostna, starostna in izobrazbena struktura, kakor tudi struktura po spolu) celotnega realiziranega vzorca terenske ankete (iz leta 1991) in realiziranih vzorcev pisnih anket (iz leta 1994 in 1996), skoraj identične.

NARODNOSTNA STRUKTURA

	teren 1991	pismo 1994	pismo 1996
	%	%	%
MADŽARI	54,7	56,8	56,3
SLOVENC	31,8	31,0	32,7
DRUGI	13,5	12,3	11,0
N	678	338	324

* * *

² Niko Toš, Metode družboslovnega raziskovanja, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1988, stran 178.

STAROSTNA STRUKTURA

	teren 1991	pismo 1994	pismo 1996
	%	%	%
do 30 leta	23,3	21,6	7,2
31 do 50	47,2	45,3	46,4
nad 50 let	29,5	33,1	46,4
N	678	338	324

IZOBRAZBENA STRUKTURA

	teren 1991	pismo 1994	pismo 1996
	%	%	%
nedončana OŠ	1,2	-	0,9
osnovna šola	24,2	23,4	18,4
poklicna šola	19,3	18,9	20,2
4.letna srednja šola	35,8	36,7	38,3
višja / visoka šola	19,5	21,0	22,1
N	678	338	324

LENDAVČANI IN OBISKOVANJE SOSEDNJE MADŽARSKE

Izsledki preučevanja pomena posameznih dejavnikov pri oblikovanju pogleda na sosednjo Madžarsko in njene ljudi, so pokazali, da so respondenti v Lendavi, ne glede na etnično pripadnost, najpomembnejše mesto namenili osebnim izkušnjam, ki so jih pridobili v neposrednem stiku (obiskovanjem) Madžarske. Vse preostale možnosti spoznavanja sosedov, ki jih omogočajo tudi drugi viri (n.pr. knjige, časopisi, RTV, šola, itd.) zaostajajo za privlačnostjo osebne doživljanja madžarske stvarnosti.³

Pričujoča raziskava longitudinalno spremlja (leta 1991, 1994 in 1996) čezmejne osebne stike Lendavčanov s sosednjo Madžarsko in hkrati ugotavlja, da

* * *

³ Podrobnje o pomenu posameznih virov pri oblikovanju pogleda na Madžarsko v prispevku R. Mejak, Nekateri elementi percepcij Lendavčanov o sosednji Madžarski, Razprave in gradivo, INV, Ljubljana, št. 29-30, stran 35-39.

Lendavčani (tako Slovenci kot Madžari in "Drugi"), svoje percepcije o sosedih ustvarjajo v pretežni meri na podlagi osebnih stikov s sosedi in iz zbranih podatkov o Madžarski. To jim omogoča pogosto obiskovanje Madžarske.

Obiskovanje Madžarske ima med Lendavčani že dolgo tradicijo in sega v čase odprtja prvega mednarodnega mejnega prehoda Dolga vas - Rédics, leta 1965. Zaradi številnih formalnosti v zvezi s pridobitvijo potnega lista na Madžarskem so bili obiskovalci z Madžarske manj številni. Ščasoma se je neposredno obmejno sodelovanje uravnalo v skladu z demokratizacijo življenja na Madžarskem in z rastočo kupno močjo prebivalstva v sosednji državi. Na splošno lahko ocenimo, da je v obdobju od 1966 do 1989 Madžarska na politično deklarativni ravni podpirala čezmejne osebne stike prebivalstva. Na konkretni ravni pa je te stike tolerirala, hkrati pa je z raznimi nepriljubljenimi ukrepi poskušala neposredne stike prebivalcev z obeh strani meje nadzirati in slabiti.

Politične spremembe na Madžarskem (po letu 1989) so pozitivno vplivale na slovensko - madžarske obmejne stike, ker so odpravili administrativne ovire pri prestopanju meje in omogočile tudi madžarskim državljanom neovirane čezmejne stike, hkrati pa so odpravili vse zavore (obvezna menjava denarja ob prestopu državne meje), ki so tujim državljanom ovirali prestopanje madžarske meje.

Z odprtjem novega meddržavnega mejnega prehoda Pince -Tornyiszentmiklós (leta 1992) so se možnosti za čezmejne stike prebivalcev obmejnih krajev ob slovensko-madžarski meji, še izboljšale. Kmalu po zaključku naše tretje meritve so odprli še meddržavni mejni prehod v bližini Lendave (Kobilje - Nemesnép), ki razbremenjuje mejni prehod v Dolgi vasi in omogoča vsem ob meji (Genterovci, Kamovci, Dobrovnik) boljše povezanost z madžarskim zaledjem.

Z naraščanjem števila mejnih prehodov in odprtostjo madžarske državne meje je nastala večja uravnoteženost čezmejnih stikov med Slovenijo in Madžarsko.

Vendar dogajanja v zadnjih leht kažejo, da se je z razcvetom obmejnega madžarskega trgovskega središča v obmejnem mestu Lenti, ki pritegne množico obiskovalcev, ne le iz Lendave ampak tudi iz notranjosti Slovenije, ravnovesje ponovno prevesilo v korist obiskovalcev iz Slovenije.

Podatki naših longitudinalnih preučevanj kažejo, da je intenziteta čezmejnih obiskov v treh časovnih točkah spremenljiva in tesno povezana (po izjavah respondentov) s finančnimi možnostmi obiskovalcev .

Obiskovanje sosednje Madžarske ima poleg zadovoljevanja neposrednih interesov posameznika (nakupovanje, obiskovanje sorodnikov, prijateljev, kulturnih prireditev, itd.) tudi pomembno spoznavno funkcijo t.j. seznanjanje z življenjem, kulturo, jezikom, navadami, itd. sosedov. To pa nedvomno prispeva k dobrim sosedskim odnosom in k medsebojnemu razumevanju prebivalcev na

obeh straneh meje.

Vse navedene kvalitete, ki jih omogoča obiskovanje Madžarske, so v tesni povezanosti z gostoto čezmejnih stikov Lendavčanov. Vpogled v dinamiko čezmejnih potovanj v treh časovnih točkah nam razkriva povezanost Lendavčanov s sosednjo Madžarsko.

Na vprašanje, kako pogosto obiskujete Madžarsko, so respondenti v treh časovnih točkah, razvrščeni po etnični pripadnosti odgovorili tako:

Tabela 1

Pogostost obiskov	leto obiska	Slovenci %	Madžari %	Drugi %	Skupaj
večkrat v tednu	1991	1,9	2,8	1,1	2,1
	1994	1,1	2	-	1,2
	1996	3,4	3,9	5,7	3,8
večkrat na mesec	1991	22,3	41,6	27,5	29,1
	1994	27,3	58	26,8	38,6
	1996	42,6	61,2	34,3	47,8
2 - 3 krat na leto	1991	51,6	45,8	42,9	48,6
	1994	56,1	32	53,7	48,6
	1996	45,5	29,1	51,4	40,8
naključno 1 x na leto	1991	18,1	7,9	27,5	16,2
	1994	13,4	6	19,5	4
	1996	8,5	5,8	2,9	7
nikoli	1991	6	1,9	1,1	4
	1994	2	2	-	1,8
	1996	-	-	5,7	0,6

Podatki zbrani v treh časovnih točkah pričajo, da so čezmejni obiski postali del vsakdanjega življenja Lendavčanov. Leta 1996 ni bilo med respondenti Slovenci ali Madžara, ki ne bi bil na obisku na Madžarskem. Kljub splošni podobi o pogostem obiskovanju Madžarske, izsledki o obiskovanju sosednje dežele kažejo, v različnih časovnih točkah, določena nihanja glede števila obiskovanja Madžarske. Frekvenca obiskov v letu 1991 t.j. v prvem obdobju neoviranega prestopanja madžarske meje je dokaj visoka. V letu 1994 zaznavamo nazadovanje čezmejnih potovanj, v letu 1996 je število obiskov v porastu in preseže stanje iz leta 1991.

Primerjava izsledkov v treh časovnih točkah kaže, da so nastale spremembe tudi v časovni strukturiranosti obiskovanj Madžarske, in sicer:

1) Število obiskovalcev v kategoriji "večkrat v tednu" se je leta 1996 (po padcu v letu 1994), ne glede na etnično pripadnost respondentov, ponovno nekoliko dvignilo (zlasti v skupini "Drugi").

2) Bistveno se je zvišalo število respondentov, predvsem Slovencev (od 22,3 % v letu 1991 na 42,6% v letu 1996) in "Drugih", ki Madžarsko obiskujejo večkrat na

mesec. Madžari so se v vseh treh časovnih točkah v visokem številu uvrstili v kategorijo "večkrat na mesec". Medčasovna primerjava kaže, da se je v zadnjih letih število potovanj respondentov Madžarov v sosednjo državo bistveno povečalo (od 41,6% v letu 1991 na 61,2% v letu 1996).

Na sploh lahko sklenemo, da je večini respondentov leta 1996 najbolj ustrezalo obiskovanje Madžarske, večkrat na mesec. V preteklih letih (leta 1991 in 1994) pa je Lendavčanom najbolj ustrezalo obiskovanje sosednje države le 2 - 3 krat na leto. Podatek iz leta 1996 nazorno dokumentira večje zanimanje za čezmejna potovanja Lendavčanov.

3) Iz razpredelnice razberemo, da je z naraščanjem števila pogostejših potovanj (večkrat v tednu, zlasti pa večkrat na mesec), zmanjšalo število Lendavčanov, ki potujejo naključno (1x na leto) na Madžarsko. Leta 1991 je naključno potovalo 18,1% respondentov Slovencev, leta 1996 pa le 8,5%. Največje spremembe glede frekvence naključnih potovanj na Madžarsko je nastalo v skupini "Drugi", kjer se je število potnikov od 27,5% v letu 1991 zmanjšalo na 2,9% v letu 1996. Najmanj sprememb je nastalo v skupini naključnih potovanj pri respondentih Madžarih, ki so v vseh treh časovnih točkah le v manjšem številu uvrščali med naključne (1x letno) obiskovalce Madžarske.

4) Glede alternative "nikoli" lahko le ugotovimo, da je število Slovencev in Madžarov, (ki so bili v tej kategoriji vedno maloštevilni) v vsaki novi časovni točki manjše, v letu 1996 pa jih v tej skupini sploh ni več. Nekoliko drugačni trendi prevladujejo pri skupini "Drugi", ki so (v času prve in druge meritve) prav tako maloštevilno zastopani v skupini "nikoli", vendar se je njihovo število pri zadnji meritvi (leta 1996) le nekoliko zvišalo (5,7%).

Starostna struktura obiskovalcev kaže, da se čezmejnih potovanj udeležujejo vse starostne skupine, vendar podatki v vseh treh časovnih točkah izkazujejo najpogostejša potovanja na Madžarsko, pripadnikov srednje generacije (od 31 - 50 let). Starejši nad 50 let ne zaostajajo za srednjo generacijo, najbolj številni so v skupini "večkrat na mesec" in 2 do 3 krat na teden. Med vsemi starostnimi skupinami mladi do 30 let potujejo najmanj, verjetno zaradi šolskih obveznosti in finančne nesamostojnosti.

Razvrstitev odgovorov po izobrazbeni strukturi respondentov kaže, da so najpogostejši obiskovalci Madžarske respondenti s srednjo, VIS/VIS izobrazbo in s poklicno izobrazbo. Korelacijo med obiskovanjem Madžarske (večkrat na teden) in izobrazbo (2.0) smo ugotovili le v primeru respondentov s poklicno šolo.

Na podlagi primerjav v treh časovnih točkah (1991, 1994 in 1996) ugotavljamo, da zanimanje med Lendavčani za obiskovanje Madžarske narašča. V letu 1996 se je znatno povečalo število obiskovalcev, ki potujejo na Madžarsko večkrat na mesec, hkrati pa se skrčilo število respondentov, ki potujejo naključno, oziroma sploh ne.

NAMEN POTOVANJ NA MADŽARSKO

Respondentom iz Lendave smo v treh časovnih točkah navedli devet različnih ciljev potovanj na Madžarsko, izbirali so lahko več odgovorov.

Na vprašanje o namenu potovanja na Madžarsko so respondenti odgovorili tako:

Tabela 2

Namen	Slovenci %	Madžari %	Drugi %	Skupaj	
Sorodniki	1991	18,8	63	14,4	32,3
	1994	15,2	55,8	14,6	27,7
	1996	34,1	63,5	2,4	26,2
Prijatelji, znanci	1991	27,4	27,4	18	36
	1994	15,7	15,7	19,5	22,9
	1996	43,7	43,7	4,2	21,9
Nakup	1991	86,8	81,2	95,5	86,2
	1994	83,2	80,8	87,7	83
	1996	56	32,7	11,3	82,1
Gost. lokali	1991	31,2	29	41,6	31,9
	1994	23,6	16,3	14,6	20
	1996	60,6	34,8	4,4	20,3
Šport	1991	21,8	23,2	25,8	22,8
	1994	23	28,8	19,5	24,4
	1996	56,3	33	10,7	31,8
Knjigarnam	1991	11,8	32,9	5,6	17,8
	1994	6,3	17,3	7,3	9,8
	1996	31,7	63,4	4,9	12,6
Kult.prireditve	1991	21,8	41,5	16,6	27,2
	1994	8,9	26	7,3	14
	1996	38,6	54,2	7,2	25,6
Pokopališče	1991	5,9	16,9	5,6	9,4
	1994	4,2	6,7	2,4	4,8
	1996	42,9	52,4	4,8	6,5

Primerjava odgovorov o ciljih potovanj na Madžarsko v treh časovnih točkah kaže naslednje značilnosti:

1) Porast števila obiskov na Madžarsko je v letu 1996 prestrukturiralo cilje čezmejnih potovanj. Pogostejša čezmejna potovanja v letu 1995 so omogočila, da so obiskovalci, poleg nakupovanja, lahko več časa namenili raznovrstnim dejavnostim, povezanih z obiskovanjem Madžarske.

Obiskovanje sorodnikov je bilo pri mnogih respondentih Madžarih in tudi Slovencih v letu 1991 pogosto v programu čezmejnih potovanj. V letu 1994 se je

število teh obiskov precej zmanjšalo, v letu 1996 pa se je ponovno močno dvignilo in preseglo celo raven iz leta 1991. Te ugotovitve za respondente iz skupine "Drugi" ne veljajo, ker gre za priseljene osebe iz drugih okolij (večinoma iz bivših jugoslovanskih republik). V tem primeru je obiskovanje sorodnikov na Madžarskem, bolj izjema kot pravilo.

Podoben vzpon zapažamo, po dokajšnji stagnaciji v letu 1994, tudi pri obiskovanju prijateljev in znancev na Madžarskem. Iz podatkov je razvidno, da prijateljstvo z Madžari onkraj meje v velikem številu gojijo, ne le Madžari iz Lendave, temveč tudi številni Slovenci. Čezmejno prijateljevanje Slovencev in Madžarov na Madžarskem potrja, da pri navezovanju prijateljskih vezi ni jezikovnih ovir.

Popolnoma v drugačnem položaju se nahajajo respondenti iz skupine "Drugi". Le redki posamezniki v njihovi skupini (4,2%) imajo prijatelje na Madžarskem. Sklepamo, da zaradi jezikovnih ovir je pripadnikom te skupine otežkočeno prijateljevanje na Madžarskem.

2) Spremljanje poglobitnega cilja potovanj "nakupovanje" v treh časovnih točkah odkriva spreminjanje stanja na tem področju. Najbolj razširjen je bil nakupovalni turizem na Madžarskem med Lendavčani v letu 1991, ko so respondenti, ne glede na etnično pripadnost, obiskovali Madžarsko predvsem zaradi (bolj poceni) nakupov. Ta trend se je še obdržal v letu 1994, v letu 1996 pa se je položaj spremenil. Kljub temu, da so v letu 1996 potovanja na Madžarsko pogostejša kot prejšnja leta (1991 in 1994), čezmejni obiski dobivajo drugo kvaliteto, vsebinsko postajajo bolj raznovrstni, nakupovanje pa nima več prejšnje dominantne vloge.

Primerjava frekvenc nakupovanj kaže, da je bilo največ nakupov v letu 1991, leta 1994 že zasledimo rahel padec interesa za nakupovanje, v letu 1996 pa se nakupovanje na Madžarskem drastično zmanjšalo.

Nastalo spremembo je mogoče pojasniti s postopnim zviševanjem cen na Madžarskem (kot posledica inflacije), s slabšanjem finančnega položaja respondentov (visoka nezaposlenost v Lendavi), kakor tudi z večjo ponudbo različnega blaga v ožjem in širšem okolju Lendave.

Analiza in časovna primerjava odgovorov nazorno kaže, da se možnosti in interesi obiskovalcev iz Lendave, spreminjajo. Z zmanjševanjem nakupovalnega turizma so se obiskovalci usmerili na druga področja. Spremenjeni interes lahko zaznamo pri Slovencih in Madžarih glede obiskovanja gostinskih lokalov (hrana v madžarskih gostinskih lokalih je v primerjavi s ponudbo v Sloveniji še vedno cenovno konkurenčna). Po znatnem padcu obiskovanj gostinskih lokalov na Madžarskem, v primerjavi z letom 1991 se je v letu 1994 obisk ponovno bistveno povečal. Najpogostejši obiskovalci gostinskih lokalov na Madžarskem so Slovenci (v letu 1996 kar 60,6%), v manjšem številu jim sledijo Madžari (34,8% v letu 1996),

ki zaradi pogostejših obiskovanj sorodnikov in prijateljev v manjšem številu obiskujejo gostinske lokale.

Iz pogostih obiskov gostinskih lokalov na Madžarskem smemo sklepati, da se finančne možnosti Slovencev in Madžarov niso se poslabšala, lahko celo tvegamo trditev, da so se od leta 1994 celo izboljšala. Povsem drugačno podobo o obiskovanju gostinskih lokalov na Madžarskem dobimo pri respondentih iz skupine "Drugi" (od 41,6% v letu 1991 je obisk lokalov v letu 1996 skrčil na 4,4%). Iz tega podatka kakor tudi iz njihove odsotnosti ali skromni prisotnosti pri drugih aktivnostih na Madžarskem (nakupovanje, šport, kulturne prireditve) sklepamo, da so to skupino Lendavčanov socialne spremembe v Lendavi v letih 1991 - 1996 (stečaj nekaterih podjetij v Lendavi, brezposelnost, splošna gospodarska stagnacija v Lendavi, težave najpomembnejšega lendavskega podjetja Nafte), najbolj prizadele.

Podatki že iz leta 1991 razkrivajo zanimanje in naklonjenost obiskovalcev do spoznavanja kulturnega življenja na Madžarskem (obiskovanje knjigarn, muzejev, galerij, kulturnih prireditev, itd.). Številni respondenti so uspešno povezali različne cilje potovanja (obiskovanje sorodnikov, nakupovanje, itd.) s kulturnimi vsebinami.

Primerjave z letom 1994 kažejo na tem področju spremembe, t.j. obiski na Madžarsko so izgubljali svojo kulturno dimenzijo in se osredotočali zlasti na nakupovanje. V letu 1994 se je zanimanje za kulturne vsebine obiskov na Madžarskem bistveno zmanjšalo, in sicer ne le pri Slovencih in "Drugih", (pri katerih je nezanimanje za kulturne stvaritve mogoče pojasnjevati z jezikovnimi ovirami), temveč tudi pri obiskovalcih Madžarih, pri katerih jezikovnih ovir za recepcijo kulturnih dobrin sploh ni.

V letu 1996 nastopijo pozitivne spremembe, po stagnaciji v letu 1994, se je tako pri Madžarih kakor tudi pri Slovencih zanimanje za obiskovanje športnih, kulturnih prireditev in knjigarn, ponovno bistveno povečalo. Priladniki skupine "Drugi" v vseh treh časovnih točkah bistveno zaostajajo (sklepamo, da zaradi jezikovnih ovir) pri zanimanju za kulturne stvaritve sosednje države.

Kulturne ustanove (knjigarne, muzeji, galerije, itd.) in kulturne prireditve obiskujejo v večjem številu Lendavčani z VIS/VIS izobrazbo (leta 1994 je korelacija med obiskovanjem kulturnih prireditev in VIS/VIS izobrazbo 2.3), nekoliko manj s srednjo izobrazbo, mnogo manj s poklicno in osnovno šolo.

Knjigarne najpogosteje obiskujejo respondenti srednje generacije (od 31 - 50 let), mladi do 30 let kažejo manj zanimanja, še manj pa respondenti nad 50 let. Glede obiskovanja kulturnih prireditev ne opažamo razlik med starostnimi skupinami, zanimanje za te prireditve je prisotno tako pri mladih kot pri starih.

Znatno pozornost namenjajo obiskovalci iz Lendave športu in rekreaciji. V času naše prve in druge meritve so največ zanimanja za šport izkazovali respondenti Madžari. Pri Slovencih je zanimanje za šport in rekreacijo na Madžarskem postopno naraščalo, v letu 1996 pa je preseglo celo zanimanje respondentov Madžarov. Glede na to, da na športnem področju ni jezikovnih ovir za razumevanje in sodelovanje, je kar 56,3 % obiskovalcev Slovencev vključilo v program svoje ga obiska na Madžarskem tudi šport in rekreacijo.

Respondenti skupine "Drugi" zaostajajo tudi na tem področju, čeprav so v času prve meritve izkazovali veliko zanimanje za šport, se je zanimanje v letu 1994 v celoti (predvidevamo, da zaradi poslabšanega finančnega položaja) izničilo.

Leta 1994 nihče iz te skupine respondentov ni vključil šport ali rekreacijo v program svojega potovanja na Madžarsko. V letu 1996 se je zanimanje za šport in rekreacijo ponovno nekoliko okrepilo, vendar v mnogo manjšem obsegu kot pri Slovencih in Madžarih.

Obiskovanje pokopališč oziroma grobov mrtvih sorodnikov ali prijateljev se je v letu 1996, v primerjavi z leti 1991 in 1994, znatno okrepilo, in sicer predvsem pri Madžarih in tudi pri Slovencih. Respondenti iz skupine "Drugi", ki so se priselili v Lendavo iz krajev bivših jugoslovanskih republik, zaidejo na pokopališča na Madžarskem le izjemoma, ker jih ne vežejo sorodniške ali prijateljske vezi na pokojnike na Madžarskem.

Podoben pojav zasledimo tudi pri obiskovanju zdravstvenih ustanov na Madžarskem. Pogosto obiskovanje zdravstvenih ustanov, kopališč in zdravilišč je bilo značilno za respondente iz Lendave v letu 1991. V letu 1994 so tovrstni obiski praktično zamrli (predvidevamo, da zaradi izjemno težkega gospodarskega položaja v Lendavi po letu 1991). V letu 1996 je obiskovanje zdravstvenih ustanov na Madžarskem ponovno postalo aktualno, zlasti za Madžare in tudi za Slovence.

Respondenti iz skupine "Drugi" zaostajajo za Madžari in Slovenci tudi na tem področju. Nekateri kazalci (kot je število obiskov na Madžarskem, kakor tudi cilji čezmejnih obiskov) nakazujejo, da je ta skupina socialno in ekonomsko, v primerjavi s Slovenci in Madžari v Lendavi v težavnejšem položaju.

VZPODBUDE IN OVIRE ZA ČEZMEJNA POTOVANJA LENDAVČANOV

Poleg frekvence in ciljev čezmejnih stikov prebivalcev Lendave so nas zanimali še dejavniki, ki vzpodbujevalno ali zaviralno vplivajo na obiskovanje sosednje Madžarske.

O vzpodbudah in ovirah čezmejnih potovanj smo Lendavčane povprašali v dveh časovnih točkah, in sicer leta 1991 in 1996.

Kot najmočnejšo vzpodbudo za obiskovanje Madžarske so respondenti leta 1991 in 1996 navedli možnost cenejšega nakupovanja na Madžarskem. Podatki kažejo, da je ta vzpodbuda (cenejše nakupovanje) najbolj izrazita pri skupini "Drugi" (38,6% v letu 1991 in 32,4% v letu 1996), medtem ko pri Slovencih ima nekoliko manjši pomen (28,0% v letu 1991 in 23,5% v letu 1996), najmanjši pa pri Madžarih (12,0% v letu 1991 in 14,6% v letu 1996).

Iz teh podatkov sklepamo, da respondenti Madžari in Slovenci, ki obvladajo oziroma so sposobni komuniciranja v madžarskem jeziku imajo večje možnosti za zadovoljitev različnih interesov na Madžarskem, kot respondenti z nepoznanjem madžarskega jezika.

Sorodniki, prijatelji, prijazno okolje in ljudje so imeli v letu 1991, ne glede na etnično pripadnost respondentov, močnejšo vzpodbujevalno vlogo za čezmejna potovanja, kot v letu 1996. Zlasti se je zmanjšal interes za obiskovanje sorodnikov na Madžarskem (leta 1991 je predstavljalo obiskovanje sorodnikov za 27,1%, leta 1996 pa le za 13,6% Madžarov, vzpodbudo za potovanje na Madžarsko).

Občutek povezanosti z Madžari (madžarskim jezikom, kulturo, narodom) nima večje vzpodbujevalne teže med respondenti. Celo med respondenti Madžari uvršča le manjši del respondentov (9,9% leta 1991 in 9,7% leta 1996) občutek (narodne, jezikovne, kulturne) povezanosti z Madžari na Madžarskem kot vzpodbujevalni dejavnik za čezmejna potovanja na Madžarsko. Ta pomemben podatek, ki je vreden poglobljene analize bo še v nadaljevanju pričujočega raziskovalnega projekta še večstransko preverjen in ovrednoten.

Vloga športa kot dejavnika, ki vzpodbujevalno vpliva na stike z Madžarsko, je leta 1996 v primerjavi z letom 1991, v porastu, zlasti pri Slovencih in tudi pri Madžarih. Glede na to, da imajo pravila športnih iger mednarodno veljavo, spremljava športnih disciplin ne zahteva jezikovnega znanja, je zanimanje respondentov za šport razumljiva.

Respondenti iz skupine "Drugi" so se za šport na Madžarskem v letu 1996 manj zanimali kot leta 1991. Na podlagi tega podatka se nam ponovno vsiljuje misel, da se je to zgodilo zaradi slabega finančnega stanja te skupine.

Na vprašanje o vzpodbudah za obiskovanje sosednje Madžarske številni respondenti (t.j. 33,2%) niso odgovorili. To lahko pomeni, da ti respondenti potujejo brez določenih vzpodbud, bolj iz navade, ki je postala zaradi odprte meje, sestavina vsakdanjega življenja v Lendavi.

Na vprašanje o ovirah, ki nevpodbudno vplivajo ali celo onemogočajo stike s sosednjo Madžarsko je večina respondentov (51,9% v letu 1991 in 53,9% v letu 1996) odgovorila, da ni nobenih ovir za tovrstne stike.

Vprašanje je bilo odprtega tipa zato med ovirami, ki jih navajajo respondenti v dveh časovnih točkah nastajajo vsebinske razlike.

Medčasovne primerjave kažejo, da je leta 1991 od vseh respondentov kar 22,3% navedlo kot oviro za stike z Madžarsko "obmejne formalnosti" in "carinske postopke". Kaže, da se je stanje na tem področju v naslednjih letih bistveno spremenilo na boljše, ker je leta 1996 le 7,6% respondentov navedlo kot oviro za čezmejne stike, obmejne in carinske formalnosti.

Iz zbranih podatkov lahko sklepamo tudi na izboljšanje stanja na področju poznavanja (razumevanja) madžarskega jezika. Ob prvi meritvi je 13,9% respondentov (Slovencev in "Drugih") navedlo neznanje madžarskega jezika kot oviro za čezmejne stike. Leta 1996 le 6,3% respondentov (zlasti iz skupine "Drugih") občuti neznanje madžarskega jezika kot oviro za stike s sosednjo državo. Ta podatek nas navaja na sklep, da se je jezikovna kompetenca Slovencev in "Drugih" izboljšala tudi zaradi pogostih stikov z Madžarsko in Madžari.

Leta 1996 so nekateri respondenti (11,3%) navedli "gnečo na meji" kot novo oviro pri navezovanju stikov z Madžarsko. Gnečo na mejnem prehodu ob prvi meritvi t.j. leta 1991 respondenti še niso zaznavali v tolikšni meri, da bi jo uvrstili med ovire za čezmejna potovanja. V naslednjih letih se je položaj bistveno spremenil, mejni prehod v Dolgi vasi je postal splošno znan po prometni gneči in zastojih osebnega (zlasti ob tržnih dnevih v Lentiju) in tovarnega prometa. Zadnja leta se Lendavčani izogibajo potovanj na Madžarsko ob tržnih dnevih v Lentiju, ko je naval potnikov iz Slovenije na Madžarsko največji. Zato je le 14,4% Madžarov, 10,6% Slovencev in 5,7% "Drugih" navedlo gnečo na meji kot oviro za potovanja na Madžarsko.

Na splošno lahko sklenemo, da večina respondentov (t.j. 51,9% leta 1991 in 53,5% leta 1996), ne glede na etnično pripadnost, ne zaznava nobenih ovir za potovanja na Madžarsko.

SKLEPNE UGOTOVITVE

Na podlagi izsledkov medčasovne (1991, 1994 in 1996) analize čezmejnih stikov prebivalcev Lendave povzemamo pomembnejše ugotovitve, in sicer:

Čezmejni stiki Lendavčanov s sosednjo Madžarsko so postali del vsakdanjega življenja v Lendavi. Kljub jasno zaznavnemu zanimanju Lendavčanov za čezmejna potovanja na Madžarsko je v treh časovnih točkah (1991, 1994 in 1996) prihajalo do sprememb glede števila obiskovanja sosednje dežele. Leta 1991 je frekvenca obiskov zelo visoka (odprtost madžarske meje je vzpodbujevalno vplivala na obiskovalce). V letu 1994 zaznavamo zmanjšanje števila obiskovalcev (gospodarske razmere so bile v tem času v Lendavi zelo težke), v letu 1996 pa zasledimo ponovno okrepljeno zanimanje Lendavčanov za potovanja na Madžarsko. V letu 1996 se je znatno povečalo število obiskovalcev, ki potujejo na Madžarsko večkrat na mesec, zmanjšalo se je število respondentov, ki potujejo le poredko in naključno.

Starostna struktura obiskovalcev Madžarske kaže, da se čezmejnih potovanj udeležujejo vse starostne skupine zajete v raziskavo (od 18 - 70 let). Podatki izkazujejo, da najpogosteje potujejo na Madžarsko pripadniki srednje generacije (od 31 - 50 let), ki imajo VIS/VIŠ izobrazbo ali poklicno šolo. Njim sledijo respondenti nad 50 let, najmanj potujejo mladi do 30 let.

Analiza ciljev potovanj Lendavčanov na Madžarsko odkriva, da je bil nakupovalni turizem najbolj razširjen v letu 1991, ko so respondenti, ne glede na etnično pripadnost, obiskovali Madžarsko predvsem zaradi (bolj poceni) nakupov. Ta trend se je še v letu 1994 obdržal, v letu 1996 pa se je položaj spremenil. Kljub temu, da so v letu 1996 potovanja na Madžarsko pogostejša v primerjavi z letom 1991 in 1996, dobivajo čezmejni obiski drugo kvaliteto, vsebinsko postajajo bolj raznovrstni, nakupovanje pa nima več prejšnje dominantne vloge.

Z zmanjševanjem nakupovalnega turizma so se obiskovalci iz Lendave usmerili na druga področja (gostinski lokali, šport, kulturne prireditve, knjigarne).

V zaključnem delu Medčasovne analize smo preučevali vzpodbude in ovire respondentov pri obiskovanju sosednje Madžarske. Na vprašanje o vzpodbudah in ovirah številni respondenti niso odgovorili. Iz tega sklepamo, da mnogi potujejo bolj iz navade kot zaradi posebnih motivov t.j. zaradi bližine in odprte meje, ki je postala sestavina vsakdanjega življenja ob meji.

Med vzpodbudami so respondenti navajali nakupovanje, obiskovanje sorodnikov, prijateljev in raznih kulturnih in športnih prireditev.

Leta 1991 so respondenti v večjem številu navajali kot oviro carinske in obmejne formalnosti, leta 1996 pa gnečo na meji. Več kot polovica respondentov ne zaznava nobenih ovir pri navezovanju čezmejnih stikov.

SUMMARY

INTER-PERIOD ANALYSIS OF CROSS-BORDER CONTACTS OF THE PEOPLE OF LENDAVA WITH THE NEIGHBOURING HUNGARY

Proceeding from the results of the inter-period (1991, 1994, 1996) analysis of cross-border contacts of the people of Lendava we resume the following important findings:

These cross-border contacts have become a fact in the daily life in Lendava. Despite the clearly noticeable interest of the Lendava people in travelling to Hungary, changes have occurred at the three time points (1991, 1994, 1996) regarding the number of visits to the neighbouring country. In 1991 the frequency of visits was very high (the openness of the Hungarian border having encouraged potential visitors). In 1994 a decrease in the number of visits was perceived (due to difficult economic situation in Lendava), while in 1996 the interest in these visits increased again. In 1996, the number of visitors travelling to Hungary several times a month increased considerably, and the number of those travelling seldom and accidentally diminished.

The age structure of visitors to Hungary proves that all age groups (from 18 to 70) dealt with in our research, travel to Hungary. Gathered data indicate that it is the middle aged generation (from 31 to 50) with university, higher, or vocational education that travels most frequently. Then come respondents aged above 50, while those under 30 are the least frequent travellers.

The analysis of the reasons of travels to Hungary reveals that shopping tourism was most popular in 1991, when respondents, regardless of their ethnic adherence, visited Hungary mainly because of bargain prices. This trend held on throughout 1994, but in 1996 the situation changed. Despite the fact that in 1996 travels to Hungary became more frequent than in 1991 and 1994, cross-border visits acquired a new quality, having become more varied, the shopping having lost its former dominant role. The visitors therefore directed their interests to other spheres (restaurants, sports, cultural events, bookshops).

The concluding part of the inter-period analysis was dedicated to encouragements and obstacles affecting the respondents' visits to Hungary. The question on this topic was not answered by a number of respondents. This leads to the conclusion that many people travel out of habit (due to the vicinity and openness of the border which has become a compound of daily life) rather than due to special motives. Other encouragements listed were shopping, visits to relatives and friends, attending cultural and sports events.

SIMONA ZAVRATNIK ZIMIC

O PROUČEVANJU SLOVENSKO-HRVAŠKEGA
OBMEJNEGA PROSTORA: DEFINIRANJE IN
KONCEPTUALNI NASTAVKI

Proučevanje meja je prisotno tako rekoč v celotnem družboslovju; pa najsi gre za njihovo časovno-prostorsko persistenco, to je nastajanje, spreminjanje in izginjanje, kar zlasti tematizirata zgodovina in geografija, nadalje za pravno-politični status, ki ga ločnica meja udejanja med praviloma dvema suverenima državnima entitetama ali kateri koli drug vidik 'meja', 'mejnosti' ali 'obmejnosti'. Sociologiji kot mlajši znanosti ni usojeno iskati povsem novih prijemov na tem področju, četudi je v literaturi moč definirati nekaj področij, ki se ukvarjajo tudi s proučevanjem meja. Mednje gre šteti zlasti sociologijo vsakdanjega življenja in prostorsko sociologijo. Obe imata pomembno mesto v proučevanju obmejnih prostorov: zlasti vsakdanjih življenjskih praks, kulturnih potez, interakcij, prehodnosti in zaprtosti, migracij, teritorialnih identitet..., če naštejemo le nekaj najvidnejših.

Namen prispevka je prikazati nekaj ključnih potez raziskovanja relativno novega slovensko-hrvaškega obmejnega prostora. Tekst tako pričenjamo s skiciranjem družbenega konteksta nastanka nove meje, nadaljujemo z obravnavo ključnih konceptov, to so meja/mejnost/obmejnost, etničnost, teritorialnost in identiteta. Nastanek nove meje in proces njenega sprejemanja v percepciji obmejnega prebivalstva - pri čemer gre tako za kratkoročne kot dolgoročne odzive na dejstvo meje -, je prikazan v sociološkem jeziku s konceptom institucionalizacije nove meje.

'NOVA MEJA': O KONTEKSTUALNOSTI PREDMETA RAZISKOVANJA

Sociološka analiza se vedno odvija znotraj specifičnega družbenega konteksta, kar samo po sebi kliče po analizi te 'realnosti' in 'znanja' o predmetu raziskovanja. Slovenski raziskovalni prostor ve o 'mejah' in 'mejnosti' povedati marsikaj, - rečeno z besedami priznanega slovenskega raziskovalca, profesorja Klemenčiča - nenazadnje predvsem zaradi specifikne majhne države, katere velik del je takšno ali drugačno 'obmejno območje'.

Izhodišče sociološke analize je ovrednotenje fenomena državne meje z vidika heterogenosti percepcij individuov, ki so vsakodnevno situacijsko vpleteni v strukturo čezmejnih interakcij. Konkretni Slovensko-Hrvaški obmejni prostor je zgodovinsko, geografsko in kulturno heterogeno območje, v katerem se na osnovi loma, ki ga je vzpostavila nova državna meja, dogajajo diskontinuitete,

nova strukturiranost interakcij, individualnih percepcij in identifikacij. V prvi vrsti nas zanimajo interakcije na mikro nivoju, torej vsakdanji vidik življenja, obenem pa nas zanima kontekst teh interakcij, torej z državno mejo (na novo) ločen prostor. Prostorski element tako dobi vlogo pomembnega dejavnika, saj ga definiramo kot izvor identifikacij, kot pomemben kontekstualni element. Predvidevati je namreč mogoče določeno gradacijo pomembnosti obmejnega prostora z vidika poselitve, s čimer mislimo na največjo pomembnost obmejne periferije za lokalno prebivalstvo v najožjem obmejnem prostoru. Z oddaljevanjem od meje se izgublja tudi pomembnost samega obmejnega območja, ki najbolj pade v centru.

Slovensko-hrvaška meja je najdaljša državna meja, ki obsega tudi izjemno raznolikost manjših geografskih segmentov, tako s prostorskega kot kulturnega in zgodovinskega vidika. Termin 'obmejno območje', ki ga uporabljamo dokaj neselektivno, je lahko ustrezen zgolj ob predpostavljajanju heterogenosti, kar nenazadnje inducira pomen regionalnega in lokalnega.

Prostor pa seveda ni pomemben zgolj sam po sebi, temveč kot živ, družben element, v katerem se vzpostavlja nova vsebinska komponenta, ki bi jo poimenovali 'obmejnost' ali 'mejnost'¹. Zavest o 'kvaliteti obmejnosti' se družbeno producira na individualnem in skupinskem nivoju. Medtem ko je moč skupinske manifestacije obmejnosti analizirati posredno preko socializatorjev kot so mediji, nosilci politične oblasti...ipd., pa nas zanima individualni oziroma mikro nivo neposredno kar najbolj vpletenih akterjev.

Menimo, da pa je treba mejo kot 'absolutno ločnico' v prostorskem in družbenem smislu nujno relativizirati. Že bežen zgodovinski pregled pove, da gre za prostor mnogih ločevalnih, prav tako pa tudi mnogih skupnih dejavnikov. Nekateri geografi opozarjajo na raziskave, ki so nakazale tendenco po internalizaciji skupnih kontekstov v prostorih, ki so dalj časa znotraj enotne politično-upravne tvorbe, meje med njimi pa ne predstavljajo izrazitih pregrad, ali jih vsaj kot take ne čutijo prebivalci v vsakdanjem življenjskem ritmu. Skupno življenje v bivši državi je vsekakor oblikovalo določene življenjske stile lokalnega prebivalstva, saj je bila meja izrazito prehodna. Sociološki oris tega območja prikazuje visoko dinamiko najrazličnejših migracijskih procesov, od prehajanja meje dnevne delovne sile do trajnejših sprememb kot posledice maritalnih gibanj v obmejnem prostoru. V tako družbeno dinamičnem prostoru se interakcije seveda ne kar enostavno ustavijo, se pa praviloma spremeni njihova struktura in intenzivnost.

* * *

¹ Termin 'obmejnost' je kontinuirano prisoten zlasti v geografski literaturi. Iz antropološke perspektive pa prihaja predlog Duške Hočevnar Knežević, ki predlaga pojem 'mejnost', pri čemer misli na simbolno usidranost in kvaliteto nekega procesa za razliko od domnevne objektivne dejanskosti kakega pojava (1998:11). Menim, da je mogoče oba pojma, tako mejnost kot obmejnost, enakovredno uporabljati. Četudi je morda pojem 'mejnost' bolj prikladen sociološkemu gledanju, pa je usidranost termina 'obmejnost' vendarle precej močna.

Vsaj nekaj elementov, ki bi lahko bili integrativni tvorci skupnega čezmejnega konteksta, bi bilo moč identificirati. Menimo, da so pomembni predvsem sledeči:

'vsakdanje življenje', ki pomeni mikrointegriranje individualnih čezmejnih kontaktov;

fizični stik oziroma prehodnost teritorija, komunikacijske povezave v infrastrukturnem smislu, zlasti prometu;

kulturne značilnosti, na primer religija, podobnost v materialni kulturi;

komunikacije, pri čemer mislimo zlasti na jezikovno komunikacijo, jezikovno sposobnost obmejnih prebivalcev v slovenskem in hrvaškem jeziku oziroma bolje rečeno v lokalnih dialektih, torej sposobnost in zmožnost jezikovne komunikacije s sosedom.

Ob tem velja jasno izpostaviti, da so kulturne značilnosti ali denimo jezik, lahko tako povezovalen kot tudi ločevalen dejavnik, zlasti ob nenadnih političnih spremembah, ko se zabrišejo dejstva podobnosti in izpostavljajo različnosti.

Tudi v skupino 'elementov ločevanja' ni enostavno uvrščati, vendarle omejitvam navkljub, gre izpostaviti dva najbistvenejša dejavnika.:

nova politična meja 1991 leta, ki bistveno spreminja status novih političnih enot, samostojnih držav in političnih sistemov in s tem ponuja status soselstva z novo državo;

nastajanje državnih periferij vzdolž slovensko-hrvaškega prostora, kar pomeni drugačen vzorec povezovanj, npr. izgradnja prometne infrastrukture vzdolž in manj čez mejo, izgradnja manjkajočih šolskih institucij z namenom, da je ta faza socializacije izvedena v okviru novih državnih meja...ipd.

Dejavniki ločevanja so praviloma institucionalne narave in omogočajo nivelizacijo razlik v obeh državah, prav tako pa zagotavljajo njenih državljanom izpolnjevanje življenjskih potreb, kakršne so npr. izobraževanje, zdravstvena oskrba, zaposlovanje itd.

Dejavniki, ki smo jih skušali razdeliti v skupini elementov ločevanja in elementov povezovanja, so v sociološki analizi relevantni v časovni perspektivi 'prej - potem', torej pred in po nastanku nove državne meje. V nekaterih primerih gre za izrazito kontekstualne spremenljivke, ki so pogojene s tradicijo in zgodovinskimi izkušnjami in so zategalj stabilnejše ter so počasneje podvržene procesu sprememb. Pri drugih je dinamiko sprememb moč opaziti tako rekoč takoj.

Dojemanje enotnosti in ločenosti v sferi vsakdanjega življenja ima ob tako ključnem rezu kot je nova državna meja mnoge razsežnosti, nedvomno pa je individualno pogojeno. Vendar pa se meje - zlasti družbene/kulturne in teritorialne/politične - ne pokrivajo niti vedno niti popolnoma. Tudi etnične in kulturne

meje se ne pokrivajo, saj so kulturne meje mnogokrat razširjene preko etničnih okvirov v nekake 'prehodne kulturne prostore', za kar nam ponuja bogato evindenco zlasti etnološko raziskovanje. Del tega je testiran tudi v opravljeni terenski raziskavi 'Medetnični odnosi v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško'². Premakljivost družbenih/kulturnih meja pa bi lahko bilo eno ključnih zanimanj glavne terenske raziskave, ki bi pilotu sledila.

Izpostavljamo torej družbene meje, tiste, ki nastajajo v zavesti ljudi in jih ljudje postopno ali manj postopno sprejemajo za svoje. Analiza časovne komponente, to je kratkoročnih in dolgoročnih odzivov na dejstvo meje, naj bi pokazala, kje so nastali radikalni prelomi, kje bo prišlo do modifikacij in na kakšen način. Gre tako rekoč za 'Barthovski problem' vzdrževanja meja v luči dinamičnih interakcij s sosedi. Nova državna meja pomeni redefiniranje etnične drugačnosti, sosedskosti, ločenosti in redefiniranje sosednje etnične skupine z vidika pomembnih elementov drugačnosti. Ne gre pa prezreti skupne prostorsko-časovne preteklosti, ki je v zavesti ljudi vendarle izoblikovala vedenje o nekaterih enotnostih ali podobnostih v slovensko-hrvaškem obmejnem območju. Bistvo problema tako postane obstoj oziroma institut meje, ki je v tem prostoru obstajala 'od nekdaj', v novi politični situaciji pa je redefinirana.

KONCEPTUALNI OKVIR: »MEJA/MEJNOST – TERITORIALNOST – ETNIČNOST – IDENTITETA«

Teoretično-konceptualni okvir predstavlja tematiziranje etničnosti v povezavi z njeno prostorsko dimenzijo. Bistveni dejavnik je meja, ki nastopa kot ločnica ali razdeljevalec dveh družb. Poleg v sociologiji dobro poznanega koncepta etničnosti kot dinamičnega fenomena z mnogovrstnimi razsežnostmi, uporabljamo še koncept teritorialnosti, s čimer je mišljen predvsem odnos prebivalstva do naselitvenega prostora. Slednji koncept je dobro poznan v socialni in politični geografiji, z nekoliko drugačnimi poudarki pa se uveljavlja tudi v sociologiji.

Vez med obema konceptoma je meja, konkretno slovensko-hrvaška državna meja, ki pomeni jasno ločnico med dvema suverenima državnima teritorijema. To funkcijo je pridobila ne dolgo tega, leta 1991. Pred tem je imela funkcijo notranje meje, ki je bila veliko manj formalna in veliko bolj prepustna. Ne gre pa zgolj za geopolitične meje, ki jih navsezadnje lahko poimenujemo tudi fizične ali administrativne meje med dvema državama. Z vidika našega zanimanja je veliko pomembnejše vprašanje, kako take nove fizične meje vplivajo na redefiniranje kulturnih meja, denimo na (novo) oblikovanje etničnih meja v prostoru, procese interakcij in strategije približevanja ali oddaljevanja sosednjih družb.

* * *

² Gre za projekt nosilke dr. Vere Kržišnik-Bukić, 'Medetnični odnosi v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško', v okviru katerega je bilo izvedena terenska raziskava (temelječa na anketah in intervjujih) na zrealno izbranih lokacijah vzdolž slovensko-hrvaške državne meje. Rezultati so predstavljeni v publikaciji 'Slovensko-hrvaški obmejni prostor: Življenje ob meji', ur. Vera Kržišnik-Bukić, INV, Ljubljana, 1999.

Središčni koncept je meja, kar nas zanima v širšem družboslovnem oziru. Tako Barth³ ugotavlja, da je v antropologiji bilo veliko pozornosti posvečene »razlikam med kulturami ter njihovim zgodovinskim mejam in povezavam, ni pa bilo podobnega raziskovanja posvečenega konstituiranju etničnih skupin in naravi njihovih medsebojnih meja« (1969:9). Njegovo delo prinaša dva nova pogleda, ki tradicionalna gledanja na ohranjanje kulturne različnosti skozi 'ignoranco svojih sosedov' ali 'družbeno in geografsko izolacijo' negirajo. S tem tudi bistveno opredeli meje – z družbene in individualne (psihološke) pozicije:

»Prvič, očitno je, da meje obstajajo kljub pretoku ljudi skozi nje. Povedano z drugimi besedami, določene etnične distinkcije niso odvisne od pomanjkanja mobilnosti, kontakta in informacij, ampak od družbenega procesa izključevanja in vključevanja, s čimer se ohranjajo ločene kategorije navkljub spreminjajoči se participaciji in članstvu v toku individualnih življenjskih zgodovín. Drugič, vidi ti je, da se stabilni, vztrajni in pogosto vitalni družbeni odnosi nadaljujejo čez take meje in pogosto temeljijo ravno na dihotomiziranih etničnih statusih. Z drugimi besedami, etnične razlike niso odvisne od pomanjkanja družbene interakcije in sprejemanja, ampak so prav nasprotno pogosto resnični temelji, na katerih so oblikovani vseobsegajoči družbeni sistemi. Interakcija v takih družbenih sistemih ne vodi k njegovi likvidaciji skozi spremembo in akulturacijo; kulturne razlike se lahko ohranijo kljub medetničnemu kontaktu in vzajemni odvisnosti« (Barth, 1969:9-10).

Avtor izpostavlja subjektivni dimenzijo etničnosti, kjer je za razliko od objektivnih značilnosti etničnosti (kot so jezik, religija, kultura itd.) poudarek dan na pripise (*ascription*) in identifikacije akterjev etničnih skupin. Etnične skupine se organizirajo na podlagi dihotomiziranih definicij (vključenosti in izključenosti, 'insiderji in outsiderji', 'mi in oni') samih pripadnikov etničnih skupin. V takšnem izražanju etnične identitete akterji v resnici kategorizirajo sebe in druge za procese družbene interakcije, kar avtor imenuje formiranje etničnih skupin v organizacijskem smislu. Bistven je poudarek na pripisu kot kritični značilnosti etnične skupine oziroma kot pravi Barth:

»1. Kontinuiteta etnične skupine, definirane kot askriptivne in ekskluzivne skupine, je jasna: odvisna je od obstoja meje. Kulturne poteze, ki signalizirajo mejo, se lahko spremenijo, kot tudi kulturne značilnosti pripadnikov skupine.

* * *

³ Barthovo delo 'Ethnic Groups and Boundaries' iz leta 1969 je pomenilo prelomnico v raziskovanju etnične problematike. Avtorjev teoretični aparat temelji na treh bistvenih soodvisnih premisah raziskovanja etničnih skupin. Prva je komponenta pripisa (*ascription*); etnične skupine so kategorije, v katerih so dani pripisi in identifikacije s strani akterjev etničnih skupin. Na tem mestu pride do izraza subjektivna dimenzija etničnosti. Druga teoretična postavka predstavlja preskok raziskovalnega poudarka od tipologij etničnih skupin in odnosov na raziskovanje različnih procesov, ki vplivajo na nastajanje in vzdrževanje etničnih skupin. Tretja premisa poudarja premik v fokusiranju raziskovanja od notranjega ustroja in zgodovine ločenih skupin na etnične meje in obstoj teh meja (več v: Barth, 1969, Introduction).

Celo organizacijska oblika skupine se lahko spremeni. Vendar nam dejstvo stalne dihotomizacije med pripadniki skupine in outsiderji dopušča specifikacijo naravne kontinuitete in raziskovanje spremenjene kulturne oblike in vsebine. 2. Le družbeno pomembni faktorji postanejo diagnostični za pripadanje skupini, in ne očitne 'objektivne' razlike, ki so jih proizvedli drugi faktorji. Ni pomembno, kako različni so lahko pripadniki skupine v svojem očitnem ravnanju --če pravijo, da so A v nasprotju z drugo razpoznavno kategorijo B, želijo biti obravnavani kot A in ne dopuščajo, da se njihovo obnašanje interpretira in sodi kot obnašanje pripadnika skupne B in ne A» (1969:14-15).

Meje bomo torej razumeli v smislu Barthovih meja, ki se vzdržujejo na podlagi ekskluzivnosti etničnih samo-definicij. Prav kategorija samopripisa je ključnega pomena pri vzpostavljanju etničnih definicij oziroma etnične identitete - zlasti v luči njene spremenljivosti in situacijske (tudi časovne) različnosti. To pa je ena bistvenih postavk, ki jih je potrebno upoštevati pri raziskovanju novih meja. Navsezadnje pa tudi indic, da je državna meja praviloma institut nivelizacije kulturnih razlik znotraj nacionalne države, medtem ko so le-te močno poudarjene glede na zunanji sistem. Slednje bi bilo moč imenovati ekskluzivnost nacionalne kulturne identitete, ki se konča z mejami (nacionalnega) sistema. Številni primeri kažejo, da temu še zdaleč ni tako. Pa vendar smo še zelo oddaljeni od nekega splošnega znanja o tem, kako se različne družbene identitete v takih prehodnih kulturnih prostorih, ki segajo čez meje nacionalnih sistemov, oblikujejo, vzdržujejo in spreminjajo.

Proučevanje meja je eno pomembnih področij geografske znanosti. Kot ugotavlja Bufon (1995:9-20), sta se geografsko raziskovanje meja in geografija obmejnosti najprej pojavila v obliki deterministične koncepcije, kjer so meje mišljene kot politična in strateška izolacija. Tradicionalna politična geografija se je osredotočila na 'boundary making', to je definiranje čim bolj pravičnih in čim manj konfliktnih meja, kar je bilo zlasti aktualno konec prve svetovne vojne. Gre za Holdichev koncept 'obrambne funkcije meja' (Holdich, 1916), ki temelji na načelu: manj je kontaktov med sosedoma, manj je možnosti konfliktov. Pri drugem konceptu gre za 'asimilacijske meje' (Lyde, 1915) z hidrografskim razmejitvenim režimom. Načelo bi torej bilo: reke pomenijo politično ločnico, vendar imajo ekonomsko in kulturno povezovalno funkcijo med sosedi. Po drugi svetovni vojni pride do pomembnih premikov v geografski proučevanju meja, kar vodi v vključevanje znanj z drugih področij⁴.

Povedano strnjeno, obe ključni področji, ki preučujeta meje in družbene interakcije ob njih - geografija in antropologija - meje različno konceptualizirata; v

***

⁴ Po drugi svetovni vojni pride do konceptualnih obogatitev v politični geografiji; zlasti z vidika interdisciplinarnosti. Premik nastane s sodelovanjem geografije, politologije, politične ekonomije, sociologije, antropologije. Skratka, pride do povezovanja cellega korpusa družboslovnih znanosti. (več v: Bufon, 1995, Geografija obmejnosti)

sodobni geografiji je moč izluščiti predvsem koncepta *frontier* (mejnosti) in *border landscape* oz. *borderland* (koncept mejne krajine in koncept mejnega ozemlja), v antropologiji pa koncept *boundary* (mejnosti) s poudarkom na družbenih mejah.⁵

Naslednji obravnavamo koncept **teritorialnosti**. Pojma teritorialnost in obmejnost sta nastala na podlagi opazovanj 'lokalnega prostorskega vedenja' različnih družbenih skupin (Bufon, 1995:10). Pri analizi funkcioniranja lokalnih družbenih skupin se je tako pojavil element prostora kot nevtralen element. »Posebno vrednotenje prostora pa seveda vodi tudi v posebno prostorsko vedenje, ki izraža odnos med človekom in njegovim okoljem na različnih ravneh in ki ga ponazarja termin teritorialnost« (Bufon, 1995:10-11). Z našega vidika gre zlasti izpostaviti mikro stike, katerih »časovna persistenca je torej očitno v nasprotju s hitrostjo sistemsko-političnih sprememb. Primeri takega 'dolgotrajnega' prostorskega in družbenega vedenja so posebno opazni v tistih območjih, ki jih je po sorazmerno dolgem obdobju skupnega življenja 'razrezala' nova meja. V določenem pogledu je torej opaziti, da se tu prebivalstvo vede skoraj tako, kot da razmejitve ne bi bilo, in skuša s tem reproducirati prvotno enoten kulturni prostor. Seveda je možnost razvoja takih procesov odvisna od mejnega režima, večje ali manjše propustnosti meje ter večje ali manjše dinamičnosti družbenih procesov ob njej« (Bufon, 1995:13-14).

Takšna pozicija je za naš problem še posebej relevantna, saj so prav elementi mikrointegriranja, vsakdanjih življenjskih praks, različnih krajših kontaktov in sistematičnih interakcij ob novi meji, najvažnejše vsebine, ki determinirajo raziskovanje. Seveda pa tako raziskovanje zahteva poznavanje skupnega 'backgrounda', ki čezmejne interakcije omogoča in hkrati pogojuje; gre za afinitete in disparitete med obema obmejnima območjema.

Banovac (1996) ugotavlja sekundarnost teritorialne pripadnosti v moderni sociološki tradiciji. Teritorij ima simbolni pomen za vzpostavljanje družbenih odnosov ali nastopa kot predpostavka družbenosti, ne pa predstavlja referenčnega okvira identifikacijskim vzorcem. Povezanost posameznika s prostorom se pojavlja v povezavi z 'primordialnimi' tradicionalnimi družbami. V moderni družbi je postavljena v kontekst procesov globalizacije (Mlinar, Srrassoldo, Larochelle, Williams, Poche), ki kažejo 'brisanje vezi med teritorijem in ljudmi'. »Globalizacija je na ta način predstavljena kot 'deteritorializacija', ker so v moderni družbi vzpostavljene nove oblike delovanja, ki jim ni potrebno imeti nobene povezave s teritorialnim elementom« (Banovec, 1996:23). Medsebojno odvisnost deteritorializacije in reafirmacije teritorialnih identifikacij je dobro ujeta z

* * *

⁵ Podroben pregled geografske in antropološke analize s področja 'meja' in 'mejnosti' je pripravila Duška Kmežević Hočevnar v: Mejnosti v Zgornjekolpški dolini: Upravljanje z identitetami skozi sorodstveno mrežo, Ljubljana, 1998, zlasti glej: Mejnost v antropološki presoji 18-101.

Larochellovo izjavo: »Predstava o 'globalni vasi' velja samo dokler globalno ne izbriše vasi« (1992:160). Avtorji nekoliko različno poimenujejo teritorialno komponento identitete; lahko gre za proces deteritorializacije (Mlinar), spremenjeno funkcijo teritorija (Larochelle), lahko gre za pojavnost (Strassoldo) oziroma za erozijo (Williams) regionalnih identitet.

Empirične študije na tem področju gre povezovati z dvema vrstama procesov, ki so vezani na prostor: 1. integrativnimi - širše evropske integracije, supranacionalni nivo in 2. disintegrativnimi - proces drobljenja, delitev na subnacionalnem nivoju; nastanek novih držav, regionalizmi ali Strassoldovi 'novi lokalizmi'.

Z Banovcem se je mogoče strinjati o manku prostora kot referenčnega elementa sociološke analize, vendar gre na tem mestu izpostaviti vsaj nekatere klasike, ki po našem mnenju pomembno prispevajo k definiranju človekovega odnosa do prostora. Najprej omenimo Giddensa, ki je opozoril na zagato, da je pojem družbe v sociologiji pogosto izenačen z nacionalno družbo oziroma nacionalno državo, s čimer je skorajda onemogočena subtilna analiza etničnih razsežnosti, ki pomembno sooblikujejo različne družbene procese na stikih takih nacionalnih sistemov, prav tako pa segajo čez njihove meje.⁶ Opažamo tudi, da je v socioloških pozicijah 'prostor' velikokrat zajet v širšo kategorijo 'okolja', kar gre 'čez' tematiziranje fizične, ozemelske komponente, kar nedvomno s 'teritorijem' in 'prostorom' v najožjem smislu razumemo. Povedano z Bergerjem in Luckmannom, gre za dvojni odnos človeka z okoljem, kar se izraža kot biološka in družbena determiniranost posameznika. Človekov razmerje do okolja zaznamuje odprtost do sveta (1988:51), s čimer mislimo na obe ravni. Iz takšne pozicije je mogoča izpeljava, da je razvoj individua od rojstva skozi razne faze socializacije (internalizacije družbenih norm) povezan z določenim naravnim okoljem, kjer se to dogaja - torej prostorom -, kot tudi s specifičnim družbenim okoljem - to je sistemom družbeno-kulturnih norm. V tej poziciji vidimo izhodišče za obravnavo kompleksne človekove umeščenosti v okolje ter posledično izhodišče za analizo procesov samoprepoznavanja, prepoznavanja drugih ter vzpostavljanja medsebojnih komunikacij/interakcij.

Tretji konceptualni element je **etničnost**. Radcliffovem poimenovanje rase, etničnosti in naroda kot »konceptualnega minskega polja« (1994) je kajpak mogoče samo pritrčiti. V naših izhodiščih se opiramo na teoretske pozicije Smitha in Horowitza ter Geertza in Bartha oziroma primordialistično - instrumentalističen 'spor' v pojmovanju etničnosti. Po Horowitzu (1985:52) je:

»...etničnost povezana z rojstvom in krvjo, vendar to ni absolutno. Posameznikove korenine štejejo, toda obstajajo izjeme. Etnična identiteta je pri posamezniku relativno težko spremenljiva, toda spremembe se zgodijo. Skupni

* * *

⁶ S tega vidika je pomembno predvsem delo The Nation-State and Violence (1984).

izvor (group origins) je tudi pomemben, v korporativnem smislu pomeni, da je skupina medgeneracijska, nadaljevalna in neodvisna od sedanjih pripadnikov. Torej, za večino pripadnikov skupine se etnična identitete oblikuje z rojstvom, v obsegu, ki je variabilen. Etničnost temelji na mitu skupnega izvora, kar ponavadi nosi s sabo značilnosti, za katere se verjame, da so vrojene (innate). Nekatere nocije askriptivnosti, kakorkoli oslABLJENE, in afinitete, ki iz tega izhajajo, so neločljivo povezane s konceptom etničnosti.»

V antropološki literaturi je že nekaj časa splošno znana debata o primordalistični oziroma situacijski etničnosti. V primordalistični perspektivi, po Geertzu, etničnost temelji na nizu danosti, kot skupen jezik, religija, kultura, sorodstvo, kar je zelo različno od kakršnega koli drugačnega grupiranja ali povezovanja. V Barthovi instrumentalistični poziciji pa meje etničnih skupin variirajo glede na situacijo, v kateri se posamezniki znajdejo in glede na njihove interese. Rex (1994) meni, da je nekaj resnice v obeh pozicijah. Mogoče se je strinjati z Barthom, da je definicija 'insiderjev' in 'outsiderjev' v skupini odvisna od situacije. Prav tako pa je res, da v tej situaciji ni potrebno razviti kulture in organiziranosti skupine v smislu *ab initio*, ampak tukaj nastopata etničnost in etnična organizacija kot resurs.

Minimalna definicija etnične skupine je po Horowitzu (1985) zajeta v elementu skupne provinience, kar je ponavadi zajeto v 'sorodstvenih mrežah' ali 'skupnem izvoru' in v nociji različnosti, ki se manifestira v unikatnih kulturnih potezah.⁷ Horowitzove definicije so zelo blizu našemu stališču. Etničnost je dinamičen fenomen, situacijsko variabilen, pa vendarle temelječ na skupnih obeležjih oziroma vsaj minimalnem tematiziranju skupnega izvora in unikatne kulture. Pomemben prispevek k definiranju pojma etničnosti je podan v Smithovi teoriji (1986: 22-31), ki definira etnijo s šestimi dimenzijami: 1. skupno ime, ki pomeni identificiranje in izražanje bistva skupine; 2. skupen izvorni mit, ki vključuje idejo o skupnem izvoru v času in ki etniji pripisuje fiktivno sorodstvo; 3. skupen zgodovinski spomin na preteklost ali preteklosti, ki vključuje pomembna herojstva (osebe, dogodki); 4. distinktivna skupna kultura, torej eden ali več elementov skupne kulture, za katere pa ni potrebno, da so specificirani, dasiravno običajno vključujejo religijo, običaje ali jezik; 5. povezanost z določenim teritorijem je povezanost z domovino, pri čemer pa ni nujno, da gre za fizično ozemlje etnije, gre lahko za simbolno navezanost na 'izvorno deželo' kot npr. pri razseljenih osebah; 6. solidarnost med vsaj nekaterimi deli etnične populacije. Pomembno avtorjevo izhodišče je, da različne dimenzije etničnosti niso vedno manifestne. Izhajajoč iz take opredelitve etničnosti, je moč izluščiti dva ključna elementa: to sta na eni strani subjektivno identificiranje in na drugi strani miti,

* * *

⁷ Glej tudi Horowitz (1985), še posebej 'The concept of an ethnic group (str. 51-53), kjer podaja podobno definicijo.

spomini. Etnijo je tako moč definirati kot populacijo, ki deli skupno izročilo mitov, zgodovin in kultur in je vezana s specifičnim teritorijem in občutkom solidarnosti (Smith, 1986:32).

Teoretska diskusija o etničnosti, pa se - vsaj tako kaže - iz klasičnega primordialistično-instrumentalitičnega diskurza vse bolj seli na področje identitete oziroma strukture etnične identitete ter njene mnogovrstne pojavnosti v moderni družbi. Ključni pojmi tako postajajo: subjektivno vs. objektivno (samo)definiranje etničnosti, situacijska etničnost, strukturiranost identitet in pozicija etničnih samopripisov v tej strukturi. Na takšno mišljenje nas napeljuje sodobna empirična evidenca, kjer v raziskovanju etničnosti čedalje bolj prevladuje 'subjektivno' in 'pluralno'.

Do sedaj obravnavanim konceptom meje, etničnosti in teritorialnosti smo, navkljub različnim teoretskim pozicijam našli tudi 'konsenz' o konstitutivnih elementih. 'Jezikovna džungla' pa se s pojma etničnosti prenaša tudi na področje, ki je pravzaprav vsebinska komponenta vseh naštetih: meje, prostora, etničnosti. Gre za koncept identifikacij (identitete, družbene pripadnosti), zagate pa se pojavijo vsaj iz dveh razlogov: 1. problem definicije oziroma vprašanje ustreznega koncepta; 2. identifikacije kot 'vsebinska komponenta' drugih konceptov (npr. etnična, spolna, poklicna ... identiteta). Gre za identitetno razvejanost oziroma mnogoterost, ki je lastna posamezniku moderne družbe.

S problemom definicije mislimo na ustreznost koncepta v obravnavanem raziskovalnem problemu; je to 'identiteta', 'identifikacije' ali morda 'družbena pripadnost'? V sociološkem diskurzu se skorajda v aksiomski obliki uporablja koncept družbene pripadnosti. Tukaj se opiramo na teoretične postavke Webra, ki označi pripadnost kot subjektivni občutek, ki je prvenstveno vezan na družbeni odnos tipa 'Vergemeinschaftung' (1976:28), s čimer definira tradicionalno, afektivno pripadnost in ga loči od ciljno-racionalnega delovanja, ki je značilnost družbenega odnosa 'Vergesellschaftung' oziroma modernih družb. Na tem mestu menimo, da je pri izrekanju o etnični pripadnosti moč koristno uporabiti oba po Webbru definirana tipa pripadnosti, afektivno in racionalno komponento, pri čemer je prva emocionalne narave in vsebuje kategorije kot 'poreklo', 'spomine', 'mitologije', druga pa - naj poskušamo operacionalizirati - ekonomska in politična. Slednja je naravnana utilitaristično in bi zajela med drugim tudi vprašanje koristi, ki jih pridobi posameznik, ko se opredeli za tako in ne drugačno (etnično) identiteto. Menimo, da je to vidik, ki mu je v konkretnem terenskem raziskovanju posvečene še premalo pozornosti.

V antropologiji je splošno uporabljen koncept identitete⁸ (individualnih in skupinskih). Identiteta posameznika je mnogovrstna, inkluzivna in dinamična;

* * *

⁸ V slovenski antropološki literaturi je problemu identitete namenil posebno pozornost Stanc Južnič z delom *Identiteta*, 1993, Ljubljana.

predstavlja sistem raznovrstnim samopripisov in pripisov s strani drugih in najrazličnejših lojalnosti, ki v časovni perspektivi spremenljive - nekatere identitete ali pripadnosti so bolj stabilne, druge so bolj podvržene spremembam. Pomemben poudarek v naših izhodiščih o identiteti stališče o strukturi človekove identite, s čimer sta mišljeni vsaj dve pomembne obeležji: 1. element inkluzivnosti in 2. element dinamičnosti. Gre torej za mnoge vidike različnih identitet, ki so posamezniku lastne in ne pomenijo nekonkluzivnosti, in nadalje za prehajanje, možnost spreminjanja identitetne strukture.

Ustavimo se še pri drugem problemu, vezanem na koncept identifikacij. Različna poimenovanja, vezana na proces identificiranja - identiteta, samopripis, samokategorizacija, pripadnost, lojalnost - se velikokrat pojavljajo v sinonimni rabi. Ne glede na to, da nosijo akcente vede, ki jih je razvila, je vsa ta poimenovanja čutiti kot neke vrste 'določila' ali 'vsebinske komponente', ki pomenijo premik od - recimo temu - teoretske strukture identitete k raznovrstnim vsebinskim oblikam identitete. V konkretni povezavi oziroma v odnosu do subjekta identificiranja identiteta pomeni manifestativno obliko enega od nivojev pripadnosti. Denimo, regionalna pripadnost kot ena od 'variabel' teritorialne pripadnosti. Identiteto je tako moč percipirati kot središčno zavesti o sebi, kar pomeni strukturo identitet, ki tvori 'sistem' in konkretne, od situacijsko in interesno deklarirane identitete, ki pomenijo to nakazano vsebinsko komponento.

SLOVENSKO-HRVAŠKA MEJA: PROCES INSTITUCIONALIZACIJE NOVE MEJE

Osredotočenost velja novi meji in novemu družbenemu prostoru, torej tematiziranju družbenih interakcij in kulturnih potez, ki so 'postale pomembne' v percepciji lokalnega prebivalstva, živečega ob slovensko-hrvaški meji. Družbene in kulturne vsebine so postavljene v časovno-prostorski okvir nastanka nove meje in v opozicijo 'prej - pozneje' glede na vzpostavitev državne meje.

Temeljno vprašanje se nanaša na problem nove meje in obmejnega prostora kot novega družbenega prostora ter na specifikko družbenih odnosov, ki so z novo državno mejo tudi redefinirani. Proces vzpostavljanja ('building-up') meje sam po sebi ponuja izhodiščno vprašanje: Kako se nova meja manifestira v zavesti ljudi? Delno je nanj mogoče odgovoriti skozi modele interakcij in identifikacij v dveh novih, z državno mejo razdeljenih družbah. Izhodiščna točka, ki ima zgodovinsko kontinuiteto, je vsekakor volja in pripravljenost po taki čezmejni interakciji.

Tri premisleke velja izpostaviti v zvezi z izhodiščnim vprašanjem, prvič, proces kratkoročnih in dolgoročnih odzivov na dejstvo meje (predvsem s strani lokalnega prebivalstva); drugič, premislek o prepustnosti meje in socialni interakciji in tretjič, izgrajevanje dveh suverenih nacionalnih držav in problem prehajanja kulturnih prostorov preko nacionalnih meja. Vprašanja predstavljamo nekoliko širše:

1. Izgrajevanje meje kot mentalne strukture oziroma: Kako nova meja nastaja v zavesti ljudi? Gre za vprašanje meje ne samo kot fizične ločnice, temveč predvsem meje kot mentalnega konstrukta in percepcijo meje v zavesti ljudi. Menimo, da ima proces sprejemanja tega življenjskega dejstva dvojno naravo, pri čemer gre za kratkoročen in dolgoročen odziv. Mogoče je govoriti o dveh fazah:

Prva faza predstavlja takojšnjo reakcijo na dejstvo fizične meje. Meja postane nov politični fakt in potrebna je kratkoročna prilagoditev, tako rekoč v trenutku. Raznovrstne interakcije zgolj z dejstvom meje seveda niso prekinjene, vendarle gre za določen lom, diskontinuiteto, ker meja prinaša omejitve v vsakdanjem življenju. Povezave znotraj enotnega funkcionalnega življenjskega prostora tako postanejo moteče.

Druga faza je dolgoročno orientiran proces izgrajevanja meje v zavesti ljudi, kar poteka hkrati na večih nivojih. Menimo, da osem let po vzpostavitvi nove meje lahko trdimo, da ta proces dejansko obstaja v družbeni realnosti kot dolgotrajen proces adaptacije. Takšna dolgoročna orientacija je pričakovana iz razloga, da nova meja v veliko načinih spreminja vsebino in kvaliteto socialnih kontaktov med prebivalstvom obeh držav. Ključni problemski sklopi so: čezmejne interakcije, migracijski procesi, percepcija etnično mešanih teritorijev, etnične, teritorialne in jezikovne identifikacije, 'vsakdanje življenje', procesi sodelovanja, oddaljevanja in konfliktnosti.

2. Narava meje: V kakšni vlogi se pojavlja meja v smislu prepustnosti in prekomejne interakcije? V širši družboslovni literaturi, pa tudi v politični terminologiji, najdemo definiranje meje kot: območja stika, bariere ali filtra.⁹

Sintagma meje kot bariere opredeljuje arhaične družbe, medtem ko je sintagma meje in obmejnega prostora kot območja intenzivnih socialnih kontaktov oznaka modernih družb. Meja kot selektiven mehanizem je podana v filtru, ki je lahko vmesna stopnja ali pa integralen element obeh ekstremov, saj je selektivnost moč identificirati tako v modernih kot tradicionalnih družbah. Slovensko-hrvaška državna meja v precejšnji meri vsebuje mehanizme selektivnosti, in to v času velikih evropskih integracij. Kriticizem takšne Evrope je seveda na mestu, saj EU sama predstavlja očiten mehanizem 'filtriranja' na vseh zunanjih mejah. Tendenca, da slovensko-hrvaška meja utegne v bližnji prihodnosti postati 'južna EU meja' ima že določen vpliv na vsakdanje procedure pri prehajanju meje. Prepustnost meje - pa najsi gre za zeleno, mehko, odprto mejo - vpliva na ključno komponento vsakdanjega življenja v obmejnem prostoru, to je na vsebino in kakovost družbenih kontaktov.

Nekdanja republiška in popolnoma prehodna meja je postala ostra ločnica, na

* * *

⁹ Raziskave narave meja v smislu njene prehodnosti so številne zlasti na področju socialne in politične geografije. Glej npr. Ratti (ur.), Reichman (ur.): *Theory and Practice of Transborder Cooperation*, 1993

kateri se nekako zaustavljajo številne v preteklosti vzpostavljene interakcije. Institut meje kot bariere je v tem prostoru povsem nov in za večino lokalnega prebivalstva nepotreben in nekako nejasen del vsakdanjega življenja. Vendar bo ta 'nova meja' nekaj popolnoma vsakdanjega že v nekaj naslednjih generacijah obmejnega prebivalstva, ki bodo v tako družbeno situacijo že socializirane.

3. Izgrajevanje suverenih nacionalnih držav: Ozemlje je eden ključnih konstitutivnih elementov sodobne nacionalne države, ki je poenostavljeno zajeta v enačbi: 'Država pomeni skupek ozemlja, ljudi in oblasti.' Nacionalni teritorij predstavlja ekskluzivno omejen teritorij, ki je politično suverena entiteta. Proces graditve dveh novih suverenih držav je moč opazovati na graditvi njunih meja, političnih in kulturnih. Vprašanje - Kako nastajajo nove države? - si zastavljamo z vidika prepoznavnosti simbolov družbene pripadnosti. Državna meja implicira lojalnost državi, znotraj nje gre za prepoznavne javne identitete, ki sporočajo članstvo. Tako je tendenca izgrajevanja države tesno povezana z javno prepoznavnimi simboli pripadnosti, opazovanje izgrajevanja nacionalnih političnih meja pa je v tej luči jasno in neproblematično. Ko pa gre za kulturne meje, se le-te mnogokrat ne pokrivajo s političnimi. Ravno zaradi tega je problem identitete - še posebej etnične identitete - verjetno najbolj plastično mogoče opazovati ravno na mejah, kjer imamo največ opravka s kulturno prehodnimi prostori.

V sklepnem pisanju naj še omenimo, da gre poudarek dimenziji vsakdanjega življenja¹⁰ kot področju socioloških raziskovanj. Vsak posameznik ustvarja prezentacije lastnega sveta; ta svet subjektivne realnosti definira, mu daje pomene in vrednotenja, selekcionira njegove pojave, ga dokazuje, o njem ustvarja sodbe in generalizacije. Povedano z Bergerjem in Luckmannom:

"Vsakdanje življenje se prikazuje kot realnost, ki jo ljudje različno interpretirajo in ima zanje subjektivni pomen koheziivnega sveta. /.../ Znotraj referenčnega okvira sociologije je mogoče pojmovati to realnost kot nekaj danega in v skladu s tem posamezne pojave, ki se v njej pojavljajo, jemati kot podatke, ne da bi preiskovali temelje realnosti. /.../ Svet vsakdanjega življenja za povprečne pripadnike družbe ni le samoumevna realnost, ki upravlja subjektivno realnost njihovega življenja, saj ta svet nastaja v njihovem mišljenju in delovanju, ki ga vzdržujeta kot realnost" (1988:27-28).

Realnost vsakdanjega življenja avtorja pojmuteta kot urejeno realnost in izpostavljata dva vidika prikazovanja te realnosti. Najprej gre za v vzorce urejene

* * *

¹⁰ S problemom vsakdanjega življenja se ukvarjajo številni avtorji, tako v sociološki, kot denimo v antropološki in etnološki stroki. V sociološki perspektivi je raziskovanje vsakdanjega življenja in njegovega izkustiva zlasti poudarjeno v Schutzovi fenomenološki analizi 'zdravorazumskega sveta' ali 'vsakdanjega sveta' in v etnometodološkem pristopu Garfinkla, ki izhaja iz 'naravne držc' oziroma razlikuje med 'racionalnostjo znanosti in racionalnostjo zdrave pameti' (več npr. v: Giddens: Nova pravila sociološke metode, Studia Humanitatis, 1989, Ljubljana)

pojave oziroma objektivizirano realnost, ki je obstajala pred posameznikovim 'prihodom na prizorišče' družbenih dogajanj in nadalje gre za prezentiranje vsakdanjega življenja kot intersubjektivnega sveta, ki ga delimo z drugimi (1988:28-30). Realnost vsakdanjega življenja je torej prepoznana za samoumevno; je tisti segment, ki ne potrebuje nobenega dodatnega preverjanja, ker je preprosto prisotna, je skoncentrirana v prostorsko-časovni 'tukaj in zdaj' dejanskosti.

Da je realnost sveta človekov lasten proizvod pojasnjujeta avtorja s procesoma institucionalizacije in legitimizacije. O prvem procesu govorimo, ko obstajajo skupne tipizacije dejanj iz navade. "Tipizacije dejanj iz navade, ki sestavljajo institucije, so vedno skupne: *dosegljive* so vsem članom določene družbene skupine (1988:57). Z institucijami se posameznik sooči kot z zgodovinsko in objektivno realnostjo, ki so tukaj ne glede na njegovo voljo. Institucionalni svet pa terja legitimizacijo, - po avtorjih - 'način razlage in zagovora'.

"Problem legitimizacije vznikne šele takrat, ko se začne proces prenosa (...) objektivizacij institucionalnega reda na novo generacijo. Na tej točki značaja institucije ni več mogoče vzdrževati s pomočjo posameznikovega spomina ali navajenosti. Enotnost zgodovine in posameznega življenja razpade, njena obnova in razumevanje obeh vidikov pa zahteva 'razlago in opravičilo' za izstopajoče elemente institucionalne tradicije" (ibidem, 1988:89).

Prav proces legitimizacije institucije državne meje je z vidika definiranja raziskovalnega problema posebej relevanten. Po eni strani gre za izvore institucionalizacij meje, po drugi strani pa za njihovo vzdrževanje oziroma doseganje legitimnosti in objektivnosti za celo družbo. Institucije se namreč vedno izgradijo v zgodovini in nikakor ne morejo nastati trenutno, prav tako pa imajo institucije lastno zgodovino, katere proizvod so, in jih je nemogoče razumeti brez procesa, v katerem so nastale (ibidem:57-58).

LITERATURA:

- BARTH, Frederik (1969): *Ethnic Groups and Boundaries, The Social Organisation of Culture Difference*, Universitetsforlaget Bergen, Oslo, Geogre Allen and Unwin, London
- BANOVAC, Boris (1996): *Etnički identitet i regionalna pripadnost – primjer Istre*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb
- BERGER, L. Peter, LUCKMANN, Thomas (1988): *Družbena konstrukcija realnosti*, Cankarjeva založba, Ljubljana
- BUFON, Milan (1995): *Prostor, meje, ljudje. Razvoj prekomejnih odnosov, struktura obmejnega območja in vrednotenje obmejnosti na Goriškem*, Slovenski raziskovalni inštitut, Trst in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana
- GIDDENS, Anthony (1989): *Nova pravila sociološke metode*, Studia Humanitatis, Ljubljana
- KRŽIŠNIK-BUKIČ, Vera (ur.) (1995): *Slovenci v Hrvaški*, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana
- KRŽIŠNIK-BUKIČ, Vera (ur.) (1999): *Slovensko-hrvaški obmejni prostor: Življenje ob meji*, INV, Ljubljana
- KNEŽEVIĆ HOČEVAR, Duška (1998): *Mejnosti v zgornjekolpški dolini: upravljanje z identitetami skozi sorodstveno mrežo*, doktorska disertacija, Fakulteta za humanistični podiplomski študij, Ljubljana
- HOROWITZ L. (1985): *Ethnic group in conflict*, London: Univeristy of California Press
- MLINAR, Zdravko (1992): *Globalisation and territorial identities*, Avebury: Ashgate Publishing Limited
- NEČAK-LŪK, Albina (ur./)JESIŃ, Boris (ur.) (1998): *Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru*, INV, Ljubljana
- RATCLIFFE, P. (1994): *'Race', Ethnicity and Nation: international perspectives on social conflict*, London: UCL Press
- RATTI, Remigio (ur.) in REICHMAN, Shalom (ur.) (1993): *Theory and Practice of Transborder Cooperation*, Basel in Frankfurt am Main
- REX, John (ur.), DRURY, Beatrice (ur.) (1994): *Ethnic Mobilisation in a Multi-Cultural Europe*, Avebury
- SMITH, Anthony (1986): *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford: Blackwells
- ZAVRATNIK ZIMIC, Simona (1998): *Constructing new boundaries: Slovenia and Croatia, 1997*; IUC Dubrovnik, referat s konference: 'On divided Societies: Ethnicity, Racism, Nationalism and Future of New Politics', 1.-12. april 1998, Dubrovnik
- ZAVRATNIK ZIMIC, Simona (1999): *Metodološko-teoretski okvir (pilotne) raziskave, v: Slovensko-hrvaški obmejni prostor: Življenje ob meji*, Vera Kržišnik-Bukić (ur.), INV, Ljubljana
- WEBER, Max (1967): *Privreda i društvo*, Prosveta, Beograd

SUMMARY

RESEARCH OF THE SLOVENE-CROATIAN BORDER TERRITORY: DEFINITIONS AND CONCEPTUAL DRAFTS

The text deals with key concepts exposed by the author in the treatment of the Slovene-Croatian state border or the Slovene - Croatian border territory, these concepts being ethnicity, territoriality, identity and (political/social/cultural) boundaries. The emergence of the new state border and its anchoring into the everyday life practices is encompassed by the sociological concepts of institutionalization of the new boundary and socialization of individuals into the new social situation.

The basic issue refers to the problem of new boundary and border territory as a new social space, as well as to the specificity of social relations, which are also redefined with the emergence of the new state border. The process of the building-up of the border by itself offers a starting point issue: in which way is the new boundary manifested in the people's conscience? It can partly be answered through models of interactions and identifications in the two societies, newly split by the state border. The starting points containing historic continuity are undoubtedly the will and readiness for such cross-border interaction. Regarding the starting point question, three ideas should be exposed; first, processes of short- and long-term reactions to the existence of the border (above all from the part of the local population); second, permeability of the border and social interaction; third, the building-up of two sovereign national systems and the role of political as well as cultural boundaries.

SUZANA ČURIN RADOVIČ

PROGRAM VAROVANJA POSEBNIH KULTURNIH PRAVIC V REPUBLIKI SLOVENIJI OD ZAMETKOV DO LETA 1999

I. Uvod

V pričujočem besedilu bom predstavila program varovanja kulturnih pravic etničnih manjšin v Sloveniji od njegovih zametkov do leta 1999. Izpostavila bom vse pomembne mejnike v njegovem razvoju in predstavila tudi vizijo nadaljnjega dopolnjevanja tega posebnega kulturnega programa. Podatki, ki so na voljo, so za različna obdobja različni, ker niso bili zbirani sistematično in vnaprej. Zato bodo tudi prikazi skladni sorazmerju s tem dejstvom.

Zgodovinski vidik omenjenega programa je možno do leta 1990 opazovati edinole preko interdisciplinarnega raziskovanja narodnega vprašanja. Tako postavitev potrjuje tudi konkretna praksa zbiranja podatkov za to besedilo, saj je bilo treba zlasti za prvi dve obdobji (do leta 1963 in do leta 1974) slediti dokumentom o narodnem vprašanju in mednacionalnih odnosih. Takrat torej še ni šlo za specifično posvetitev manjšinski problematiki, ampak za njeno vpetost v širšo problematiko narodnega vprašanja. To velja za celotno obdobje do vzpostavitve posebnega programa na področju manjšinske in migracijske kulturne problematike leta 1974.

Leto 1974 je bilo torej prvi relevantni mejnik pri obravnavi te problematike in pomeni tudi prvo specifično posvetitev prav kulturi manjšin.

Drugi pomembni mejnik je bilo leto 1990, ko je prišlo do uvajanja menedžmenta na to specifično programsko področje z namenom, da bi ta program, ki je z osamosvojitvijo in vzpostavitvijo nove države, pridobil na teži, postal kar najbolj učinkovit. Spoštovanje etničnih manjšin je namreč povezano s spoštovanjem majhnega naroda do samega sebe in z načeli njegovega enakopravnega vključevanja v družbo velikih narodov.

Tretji mejnik je bilo leto 1994, ko je bila pripravljena znanstvena evalvacija učinkov posebnega programa, namenjenega etničnim manjšinam. Uporabljena je bila kvalitativna evalvacijska strategija in komparativni dizajn, ki je pokazal na pozitivne učinke uvajanja programskega menedžmenta na konkretno področje.

Četrti mejnik je bilo leto 1997, ko so bila na najvišji ravni odločanja (minister), verificirana merila za strokovno presojo programskih predlogov posameznih etničnih manjšin, posredovanih v financiranje na Ministrstvo za kulturo.

Peti mejnik je povezan s formalno ustanovitvijo posebnega oddelka za etnične manjšine na Ministrstvu za kulturo leta 1998 in z ugotovitvijo, strokovno razdelano v letu 1999, da pozitivna diskriminacija, ki je tipična značilnost tega programskega pristopa, ni nujno potrebna le na področju varovanja kulturnih pravic etničnih manjšin, ampak bi morala biti popolnoma legitimno (skladno z Ustavo RS) aplicirana vsaj še na ranljive skupine (otroci) in na ovirane skupine (invalidi). Tako naj bi se razširilo posebno prizadevanje za varovanje kulturnih pravic na vse skupine, za katere je v Sloveniji v Ustavi predvideno posebno varstvo. Vizija prihodnjega razvoja programa, namenjenega varstvu posebnih kulturnih pravic, implicira torej razširitev pozitivne diskriminacije še na druge družbene skupine in delovno povezovanje oddelka, pristojnega za posebni kulturni program na Ministrstvu za kulturo, z organizacijami civilne družbe.

V petnajstletnem spremljanju posebnega programa se je izkristaliziralo strokovno spoznanje, da je vzporedno z zagotavljanjem posebnih pravic treba razvijati tudi odgovornost za njihovo kakovostno uresničevanje pri vseh subjektih (pri tistih, ki pravice zagotavljajo in tudi pri tistih, ki so jim pravice namenjene). V nasprotnem primeru se v daljšem časovnem obdobju inštitut posebnega varstva utegne sprevreči v svoje nasprotje in ustvariti odnose odvisnosti in podrejenosti, namesto enakopravnosti v različnosti.

Namen posebnega programa je namreč ublažiti posledice neenakih pogojev za kulturno dejavnost in njegovi učinki, spremljani longitudinalno, bi se morali kazati v kulturni raznolikosti in enakopravnem kulturnem dialogu med različnimi kulturnimi subjekti in skupinami. Vsako avtentično kulturno prizadevanje je lahko prispevek h kulturni raznolikosti v sociološkem smislu. Bistvene značilnosti oz. usmeritve posebnega programa so naslednje: ukrepi pozitivne diskriminacije, spodbujanje avtentičnega kulturnega izraza, podpora raznolikosti kulturnega ustvarjanja.

II. STROKOVNE PODLAGE ZA VAROVANJE POSEBNIH KULTURNIH PRAVIC V REPUBLIKI SLOVENIJI OD LETA 1990 DALJE

Strokovna podlaga za tip urejanja medetničnih odnosov, ki je bil vpeljan leta 1990, je integrativni pluralizem, ki je tisti tip urejanja medetničnih odnosov, pri katerem zakonodaja in vladna politika uradno priznavata etnične skupine tudi v smislu strukturalnega pluralizma. Pojem se ujema z opredelitvijo razvitega kulturnega pluralizma po Klinarju (1991). Za razliko od nerazvitega pluralizma, pri katerem gre za enostransko (neprostovoljno) prilagajanje manjšinske kulture večinski, gre pri razvitem kulturnem pluralizmu za razvite komunikcije med enakovrednimi kulturami ter za možnost ustanavljanja lastnih manjšinskih etničnih inštitucij. Integrativni pluralizem pomeni torej visoko razvite medkulturne interakcijske in integracijske, kooperativne in konjuktivne procese med večino in manjšino.

Realne možnosti za razvoj takega tipa etničnega pluralizma v Sloveniji so bolj prisotne v odnosih med etnično večino in avtohtonimi etničnimi manjšinami kot pa v odnosih med etnično večino in imigrantskimi etničnimi manjšinami. Pri slednjih obstoji realna nevarnost t.i. akulturacijskega stresa, do katerega lahko pride, če etnična manjšina izgublja svojo identiteto in ne uspe vzpostaviti stikov z dominantno družbo. S tem pa nastanejo možnosti za socialno patologijo in dezorganizacijo.

Pojmovanje integrativnega pluralizma kot strokovna podlaga za posebni kulturni program bo v nadaljevanju prikazano še s pomočjo sistemske teorije.

Naraščajoča kompleksnost sistemov se kaže v razvoju podsistemov ter v razvoju integracijskih mehanizmov za reintegracijo funkcionalno zdiferenciranih podsistemov. Možna je normativna reintegracija (Parsons) - t.j. reintegracija s pomočjo normativnega sistema, ki bo regulirala odnose v vsakem podsistemu. Luhman pa bolj kot normam pri reintegraciji zaupa neformalnim pravilom, se pravi ravnanju, ki ga ne regulirajo norme (Adam, 1990).

Za moderno razsrediščeno družbo je značilna odsotnost podsistema, ki bi usmerjal družbo kot celoto. Vsi podsistemi so enakovredni, torej ni sistema, ki bi opravljal integrativno funkcijo.

Moderna pa je tudi samoreferenčna in avtopoetična narava družbenih sistemov. Podsistemi sami razpolagajo z lastno kompleksnostjo in vzpostavljajo selektivne mehanizme, sami definirajo mejo med lastnim sistemom in okoljem.

Pojma: interdependenca (medsebojna odvisnost) in interpenetracija (medsebojno prežemanje) opisujeta naravnost samoreferenčnih sistemov k odprtosti do okolja - t.j. do drugih podsistemov. Gre za tak način sodelovanja oz. usklajevanja med podsistemi, ki ne ogroža njihove avtonomije - za nekakšno horizontalno integracijo (Adam, 1990).

Po Luhmanu posamezni podsistemi sami odločajo o tem ali in v kakšnem pomenu so vrednote drugih sistemov relevantne zanje (Bernik, 1990).

Če sploh lahko pri integrativnem pluralizmu govorimo o kakem usmerjanju, potem gre le za tako vrsto usmerjanja, ki predpostavlja možnost opazanja razlik in podobnosti med podsistemi in možnost njihove tematizacije ter informacijskega posredovanja. Taka je v bistvu tudi naloga programskega menedžmenta, ki zagotavlja pogoje za uveljavljanje posebnih kulturnih pravic na vladni ravni.

Najpomembnejši kulturno-politični cilji, z implementacijo katerih naj bi se udejanil integrativni kulturni pluralizem, so naslednji trije:

- zagotavljanje pogojev za avtonomijo specifičnih skupnosti pri artikulaciji njihovih lastnih potreb;

- integriranje manjšinskih skupnost v večinsko skupnost ob ohranjanju njihove lastne kulturne identitete;

- upoštevanje kulturne pluralnosti prostora.

Argumenti, s katerimi se utemeljuje izbor integrativnega pluralizma kot najprimernejše oblike urejanja medetničnih odnosov v Sloveniji, so naslednji.

Status, kakršnega so imigranti - priseljenci iz republik nekdanje Jugoslavije dobili po osamosvojitvi, ni bil popolnoma prostovoljen. V Slovenijo so prišli kot medrepubliški migranti znotraj ene države, potem pa so postali takorekoč čez noč priseljenci, ki jim ni bilo omogočeno dvojno državljanstvo, ampak so lahko izbirali le med dvema različicama: povzetje slovenskega državljanstva ali status tujca. Ob izražanju ksenofobije in etnične distance večinskega prebivalstva ter ob dejstvu, da Slovenija še ni razvila imigrantske strategije, se je nastala situacija za te ljudi kazala kot problematična.

V Sloveniji je možno prevzeti državljanstvo ob ohranitvi izvorne etičnosti, kar naravnost kliče po politiki multikulturalizma.

Prejšnji socialistični družbeni sistem ni ustrezno reševal nacionalnega vprašanja. Problemi mnogoetničnosti so se "lakirali" s frazami o bratstvu in enotnosti. Vojne in konflikti na območju nekdanje Jugoslavije, ki so temu sledili, so gotovo posledica premajhnega medsebojnega poznavanja, razumevanja in spoštovanja kulturnih različnosti. Čas je že za tako urejanje medetničnih odnosov, ki bo preprečevalo etnične konflikte in vojne. Komur se zdijo stroški za take ukrepe, naravnane v tej smeri previsoki, naj jih presodi z zornega kota posledic vojn in etničnih nemirov.

Imigrantske etnične manjšine v Sloveniji danes so realiteta s kakimi 10 % populacije, ki si zasluži resno obravnavo, še posebno ker vojna in nacionalne napetosti latentno tlijo tudi v pripadnikih imigrantskih manjšin, ki živijo v Sloveniji.

Geografski prostor v Sloveniji je premajhen, da bi z vidika modernih povezav "prebavil" zaprtost podsistemov (etničnih manjšin) v smislu korporativnega pluralizma. Imigranti so tudi preveč razpršeni po vsem prostoru Slovenije, zato je model korporativnega pluralizma praktično neuresničljiv.

Slovinci smo majhen narod in načelno zavzemanje za pravice majhnih narodov in manjšin krepi možnosti našega nacionalnega preživetja v družbi velikih narodov. Slovenska Ustava uradno priznava avtohtone etnične skupine, zato nominalni in liberalni pluralizem ne prideta v poštev.

Dobro mnenje glede dosedanjega ustavno-pravnega obravnavanja avtohtonih etničnih manjšin Slovenija sedaj, ko se v mednarodnem prostoru govori tudi o zaščiti imigrantskih manjšin in romske skupnosti, lahko ohrani le, če ustrezno

obravnava tudi slednje, saj gre za relevantne segemente populacije v republiki Sloveniji. Na ravni vlade bi zato morale biti izdelane specifične strategije za posamezne tipe etničnih manjšin v smislu horizontalnega razlikovanja.

Da do tega horizontalnega razlikovanja, ki je osnova kulturne raznoličnosti, sploh pride in da ga ne nadomesti vertikalno razlikovanje, pa je potrebno izvajati pozitivno diskriminacijo.

Slovenska Ustava namenja še posebno skrb avtohtonim etničnim manjšinam, invalidom in otrokom, zato je že sedaj legitimna politika pozitivne diskriminacije tudi za slednji dve kategoriji, toda ni še vladnega programa za posebno varovanje kulturnih pravic otrok in invalidov.

Zagovorniki pozitivne diskriminacije enakost razumejo kot enakost rezultatov ali kot enakost pogojev (Mejak, 1997). Ko so pogoji neenaki, je državna intervencija in pomoč nujna, da bi se ublažile posledice teh neneakosti. Možnost pozitivne diskriminacije zagotavljajo pravna sredstva (Mejak, 1997) in v Sloveniji je ta možnost opredeljena v Ustavi za že omenjene skupine.

Nekateri zagovorniki pozitivne diskriminacije pa enakost razumejo tudi kot enakost rezultatov. Enakost pri udeležanju kulturnih pravic je za manjšine možno doseči le postopoma preko sistematičnega razvoja pogojev.

Vladni programi naj bi zato varovali posebne kulturne pravice manjšin v posebnih programih, hkrati pa in dajali možnost za kakovostno integracijo pobud posebnih družbenih skupin in posameznikov (integracijski programi). Pri tem naj bi posebni programi s specifičnimi strategijami opredeljevali selektivne ukrepe države za hitrejši prehod iz posebnih v integrativne programe.

Kvaliteta socialne integracije se kaže v medsebojnem prežemanju različnih kultur, ki pomenijo bogatitev določenega socialnega prostora in ustvarjanje novih specifičnih kulturnih kvalit. Predpogoj za to pa je tako imenovana konsociativna demokracija, ki pomeni konsenz o naravnosti v smer interkulturalizma. Teorija interkulturalizem označuje kot proces dvojnega nihanja. Tisti, ki sprejema elemente druge kulture (npr. etnična manjšina) je že poprej razvil lastno kulturno zavedanje, suverenost in samospoštovanje.

Ovira za dejansko širšo uveljavitev interkulturalizma je neke vrste protislovje v praksi močnih nacionalnih držav, ki marginalizirajo pomen manjšin in šibkejših nacionalnih držav ter se zavzemajo za interkulturalizem le, ko gre za odnose z močnimi nacionalnimi državami. Majhne nacionalne države, zlasti nove, bi zato tudi zaradi lastnih interesov morale biti v tem smislu bolj načelne in dosledne.

Intergrativni pluralizem v Sloveniji bo gotovo težje uresničiti pri imigrantskih manjšinah, predvsem zaradi razpršenosti njihove naselitve. To še zlasti velja za njihove pravice do kulture. Posluževale naj bi se zato kulturnih inštitucij javnega življenja in se adaptacijsko akulturirale.

Kakovost sobivanja različnih kultur pa je odvisna tudi od javnega mnenja, zato si nadaljevanju oglejmo nekaj podatkov raziskav javnega mnenja.

III. IZ RAZISKAV JAVNEGA MNENJA O MEDETIČNIH ODNOSIH

Iz poročila Slovensko javno mnenje 1968 ni razvidno, da bi bila v anketnih vprašalnikih postavljena kakršnakoli vprašanja v zvezi z medetničnimi odnosi. Pač pa je nekaj v zvezi s tem vendarle možno razbrati posredno iz odgovorov na vprašanja, ki so se nanašala na slovensko zunanjo politiko. Največ ljudi se je izreklo za mir in sodelovanje predvsem s sosednjimi državami. O politiki ZK je večina menila, da je deloma skladna z interesi ljudi. Glede možnosti razvoja Slovenije znotraj Jugoslavije pa je večina menila, da se Slovenija v tem okviru ni razvijala kot bi se morala.

Iz poročila Slovensko javno mnenje 1977 je že razvidna specifična posvetitev problemom zamejskih Slovencev ter italijanske in madžarske narodnosti v Sloveniji. Ugotovljeno je bilo, da so relativno najbolj seznanjene s problemi Slovencev v zamejstvu tiste kategorije Slovencev v matični državi, ki bivajo v obmejnih regijah. Kar zadeva seznanjenost s problemi italijanske in madžarske narodnosti pa so rezultati presenetljivi. Stopnja seznanjenosti ni bila najvišja v okoljih, kjer narodnosti prebivata. Na podlagi pridobljenih podatkov je bilo namreč ugotovljeno, da ima pri deležu informiranih pomembnejšo vlogo stopnja izobrazbe kot regionalna pripadnost območju, na katerem prebivajo narodnosti.

Slovensko javno mnenje 1984 se je ukvarjalo predvsem z razvojem stališč o mednacionalnih odnosih v Jugoslaviji in z razumevanjem družbene vloge ZK. Pokazalo je na osrednji vrednoti Slovencev, ki sta bili: mir in svoboda. Raziskovalno spremljanje mednacionalnih odnosov je dotlej trajalo že 15 let in ugotovljeno je bilo, da je bilo krizno obdobje v teh odnosih že leto 1981 (kosovski dogodki), leta 1983 pa je doseglo precej visoko stopnjo kritičnosti. Anketirancem je bilo zastavljeno vprašanje, kaj bi bilo treba storiti, da bi se mednacionalni odnosi izboljšali. To vprašanje je bilo zastavljeno zato, ker je bilo ugotovljeno, da se od leta 1980 naprej delež pozitivnih ocen o mednacionalnih odnosih zmanjšuje, pa tudi ocene o prihodnjem razvoju niso bile vzpodbudne. Večina vprašanih Slovencev (71%) ni dala nobenih predlogov (nezainteresiranost), 17% pa se jih je zavzelo za večje medsebojno spoštovanje, upoštevanje, za odpravo predsodkov in za večjo medsebojno informiranost. Ocenjeno je bilo, da so ti predlogi pomembni, saj so pojavi negativnega nacionalizma tesno povezani z nezadostnim pretokom informacij med narodi in s premajhno medsebojno seznanjenostjo, iz česar rastejo potem predsodki in stereotipi. Presenetljivo je, da med predlogi za izboljšanje odnosov med narodi ni bilo več različnih ekonomskih, političnih in kulturnih pobud.

V okviru Zihlerovih dnevov leta 1985 pa je potekal projekt: Mladina o nacionalnih odnosih. Pokazalo se je, da je mladina do teh relativno bolj kritična kot starejši anketiranci. Pri mladini je bil ugotovljen tudi večji pesimizem glede bodočega razvoja mednacionalnih odnosov. Nadalje je bilo ugotovljeno, da izobraževalni sistem temelji na preveč deklaratornem in enostranskem prikazovanju mednacionalnih odnosov in da primanjkuje avtentičnih informacij o stvarnem življenju in kulturi drugih narodov v skupni državi. Kategorija najmlajših med vprašanimi (15-18 let) je menila, da je za izboljšanje mednacionalnih odnosov treba odpravljati presodke in povečati pretok medsebojnih informacij. Torej so mladi partikularistični nacionalizem zavračali in niso zavzemali negativnih stališč do mednacionalnih odnosov. Celo opozarjali so, da je ZK odgovorna za kvaliteto mednacionalnih odnosov in za preventivno ravnanje za preprečitev morebitnih prihodnjih mednacionalnih konfliktov.

Rezultati raziskav Slovensko javno mnenje 1990-1991 kažejo, da je leto 1990 slovensko javno mnenje opuščalo stališče o smotrnosti bivanja Slovencev v Jugoslaviji. Najprej so se Slovenci zavzemali za jugoslovansko konfederacijo, ob koncu leta 1990 pa je prevladalo stališče o samostojni in neodvisni Sloveniji. Zahteva po lastni nacionalni državi je torej zorela postopno. Kar 76% anketirancev v raziskavi se je izreklo o tem, da bi glasovali za samostojno Slovenijo, četudi bi ob plebiscitu vedeli, da bo odločitev o samostojnosti spremljal vojaški spopad in gospodarska kriza..

Rezultati Slovensko javno mnenje 1990 so pokazali, da so bili razlogi za samostojno Slovenijo, ki so jih navajali vprašani, pretežno ekonomske narave in le redki so navajali politične in kulturne razloge. Po agresiji na Slovenijo pa so se okrepili politični razlogi in tudi stališča o nujnosti odcepitve. Slovenska javnost je krivce za hude nacionalne konflikte videla v političnih voditeljih v Jugoslaviji in tudi v medijih. V času vojne za Slovenijo se je okrepil slovenski nacionalizem, ki pa ni vseboval elementov agresivnosti do drugih narodov. Slovensko javno mnenje si je novo državo predstavljalo kot odprto v svet in tesno povezano z zahodno Evropo.

Ta stališča slovenskega javnega mnenja ocenjujem kot odprtost do sodobnih trendov interkulturalizma. Več kot polovica anketirane populacije se je zavzela za uveljavitev dobrih sosedskih odnosov in tesnih gospodarskih vezi z drugimi jugoslovanskimi republikami. Ta odprta stališča so vsekakor spodbudna za nadnacionalne integracije.

Toda zaradi nasilja ob razpadanju Jugoslavije in drugih problemov postsocialistične družbe so se v tistem času v Sloveniji začeli razraščati tudi elementi negativnega nacionalizma. Le-ta se je najbolj izražal v odnosu do imigrantov iz nekdanjih jugoslovanskih republik.

Stališča do imigrantov iz bivše Jugoslavije so se že poprej s krizo stopnjevala v negativni smeri, zaradi omenjenih političnih razlogov pa se je negativna naravnost še intenzivirala. Imigrante v Sloveniji je seveda taka situacija hudo prizadela, saj so čez noč iz notranjih imigrantov postali mednarodni.

V Sloveniji sta se tako pojavili dve obliki nacionalizma: pozitivni, povezan z nastajanjem nove države in negativni, zlasti do imigrantov iz bivše Jugoslavije. Hkrati pa je iz stališč Slovencev do vojne na Hrvaškem možno razbrati tudi zavedanje Slovencev o tem, kako hude so lahko posledice etničnih konfliktov.

Tako se je zaradi globalne krize v stališčih v okviru raziskave Slovensko javno mnenje poslabšala podoba mednacionalnih odnosov glede na pretekla leta. Že v enem letu (od začetka do konca 90-tih let) je bil opažen negativen trend v smeri šovinizma.

Slovensko javno mnenje se je zavzelo za sprejem le prilagojenih imigrantov, ki jih potrebuje slovensko gospodarstvo in ni nasprotovalo, da imigranti med seboj govorijo svoj jezik in gojijo svojo kulturo. Pripravljeno jim je bilo torej priznati kulturne pravice, celovitejšemu priznanju imigrantskih pravic pa je bilo nenaklonjeno.

Z nasilnim razpadom Jugoslavije je padla tudi ideologija o "bratstvu in enotnosti jugoslovanskih narodov". Gledano longitudinalno je bila še leta 1986 večina vprašanih v raziskavi pripravljena razvijati s pripadniki nekdanjih jugoslovanskih narodov in obeh manjšin, ki avtohtono živita v Sloveniji, primarne in sekundarne odnose, nasprotni trendi od teh pa so se začeli v 80-tih letih in so naraščali do leta 1989 ter naprej do 1992, na kar so seveda vplivale spremenjene politične razmere.

Razvidno je, da z avtohtonima manjšinama želijo Slovenci še razvijati sekundarne odnose, toda tudi do njih se je nekoliko povečala etnična distanca, kljub temu pa so v splošnem gledano opaženi relativno ugodni odnosi za razmerja med avtohtono večino in manjšino. Drugače pa je z imigranti. Najbolj izrazit premik od konjunktivnih k disjunktivnim odnosom med vsemi imigranti je bilo opaziti pri odnosu Slovencev do Srbov in Črnogorcev. Relativno pozen nastanek slovenske države je bilo torej še precej obremenjen s tradicionalnimi nemodernimi značilnostmi.

Pač pa je bilo mogoče opaziti, da anketiranci izražajo pripravljenost za razvijanje prijateljskih odnosov do Avstrijcev in Nemcev. Ocene verjetno temeljijo na naklonjenosti njihovih političnih voditeljev osamosvojitvi Slovenije.

Sklenemo lahko, da na podlagi podatkov iz javnomnenjskih raziskav 68-93 (to obdobje je bilo relevantno za spremljanje slovenskega javnega mnenja o mednacionalnih odnosih, kasneje je bila pozornost usmerjena bolj dozorevanju slovenske samozavesti in nacionalni varnosti) ne moremo govoriti o razvitem kulturnem pluralizmu v odnosih med avtohtonimi prebivalci in priseljenci. Tega

sicer ni možno trditi niti za razvite imigrantske družbe, toda te imajo praviloma vsaj dovolj jasno izoblikovano imigratsko politiko (ta je v Sloveniji šele v nastajanju).

Nadalje lahko ugotovimo, da se je slovensko javno mnenje zavzemalo za sprejem prilagojenih imigrantov, ki so potrebni slovenskemu gospodarstvu, znajo slovensko, med seboj pa govorijo svoj jezik in gojijo svojo kulturo. Slovensko javno mnenje je torej dokaj naklonjeno priznanju in uveljavljanju kulturnih pravic imigrantov in ustanavljanju njihovih lastnih kulturnih organizaci., kar je seveda dovolj realen temelj za obstoj in razvoj programa za varovanje posebnih kulturnih pravic in izziv za slovensko kulturno politiko do etničnih manjšin (tudi imigrantskih).

Most za preskok v moderno državo pri nas bi bila lahko torej prav kultura, ki med vsemi področji družbenega življenja in delovanja relativno najlažje prispeva k preprečevanju medetničnih konfliktov in k splošni družbeni integraciji kot viru razvojne moči družbe.

Po mnenju P. Klinarja (SJM 1992-1993) bi strpna država morala biti vsestransko sekularizirana, tudi v etnično kulturnem smislu. Pojavi etnične stratifikacije so namreč že preživeli pojavi, ki vodijo v etnične konflikte, etnocide in genocide.

IV. ZGODOVINA UREJANJA MEDETNIČNIH ODNOSOV V SLOVENIJI PO OBDOBJIH

1. Obdobje: obdobje državnega etatizma do leta 1963

- Obdobje zanikanja kulturnih posebnosti in poudarjanja enotne socialistične jugoslovanske kulture

- Skladnost v nastopu med slovenskimi politikami in kulturniki

Ideološka komisija Centralnega Komiteja Zveze Komunistov Slovenije je v splošnejših razpravah omenjala tudi etnične manjšine. Tako je iz njenega zapisnika z dne 25.6.1957 razvidna skrb za radio-oddajno postajo v Kopru, ki da "mora oddajati posebni program".

Ni se tudi strinjala, da bi se nacionalne radijske oddaje združile v enotni jugoslovanski program. Razprava komisije je poudarila pomen obstoja in izražanja posebnosti slovenske kulture nasproti "jugoslovanski kulturi". Opozorjeno je bilo, da poenotenje kulture pomeni njeno siromašenje. Tudi Gabrič (1995) piše, da je bilo v tistem času aktualno zavzemanje za eno jugoslovansko socialistično kulturo. Govorilo se je celo o jugoslovanskem narodu, ki da je nosilec jugoslovanske kulture. Gabrič navaja uradni dokument z jasno izraženo zahtevo po enotni jugoslovanski kulturi. To je bil elaborat o kulturnoumetniškem položaju pri nas (1959), ki sta ga podpisala Dobrica Ćosić in Bojan Stupica.

Tem unitarističnim težnjam so se upirali edinole Slovenci. V Sloveniji je torej potekal boj za slovensko kulturo, ki ga je Josip Vidmar označil kot boj povezan z nacionalnim vprašanjem. Na zvezni ravni pa so bili ti poskusi označeni kot poskusi republiškega zapiranja. Gabrič (1995) piše, da so bile vse razprave o mednacionalnih odnosih takrat tajne, slovenska uradna stališča pa so bila v glavnem označena kot šovinistična.

V opisanem družbenem kontekstu seveda niso mogle biti ustrezno obravnavane niti kulturne posebnosti etničnih manjšin. Če upoštevamo, da je bila manjšinska kultura pretežno ljubiteljska, potem dejstvo, ki ga navaja Gabrič (1995), da je namreč centralizacija potekala najmočneje v množični amaterski kulturi, dovolj zgovorno ilustrira pičle možnosti za izražanje kulturnih posebnosti etničnih manjšin. Da so bili pogoji za kulturno delovanje amaterskih skupin takrat zares zelo slabši, pa priča tudi dokument Zavoda za kulturo madžarske narodnosti (1995), ki navaja, da denarne pomoči praktično ni bilo.

Vrhunec takratnih nesoglasij v zvezi z nacionalnim vprašanjem je predstavljala polemika Pirjevec - Čosić 1961. Slovensko vodstvo je moralo 1962 na zagovor v Beograd in je bilo v sporu poraženo (Gabrič, 1995).

Konec leta 1961 je slovenski politični vrh začel populistično akcijo za nabiranje točk v Sloveniji. Razprava o nacionalnem vprašanju je postajala vse bolj napeta.

Gabrič (1995) označuje obdobje od ustavnega zakona 1953 do osnutka ustave leta 1962 kot obdobje "socialistične demokracije v Sloveniji" - obdobje skladnosti med slovenskimi politiki in kulturniki.

2. Obdobje: obdobje družbenega upravljanja do leta 1974

- Specifična posvetitev problematiki mednacionalnih odnosov - potreba po regulaciji teh odnosov

- pojem »narodnost« v Ustavi Socialistične Republike Slovenije

Ustava Socialistične Republike Slovenije (1963) je zagotavljala pravico do enakopravnosti in pravico do možnosti za vsestranski razvoj obema narodnostima: italijanski in madžarski (77. člen Ustave). To, kako se bodo te pravice udeležale, pa je Ustava prepustila zakonom in statutom občin.

Pripadnikom drugih narodov Jugoslavije v Sloveniji je 75. člen Ustave zagotavljal pravico do izobraževanja v njihovem jeziku.

Nosilci nacionalne politike v 60-tih letih na ravni republike Slovenije so bili: skupščina, izvršni svet, sekretariat za kulturo, republiški skladi in samoupravna združenja.

Republiški sklad za pospeševanje kulturne dejavnosti je imel upravni odbor in različne komisije, vendar med njimi ni bilo posebne komisije za kulturo etničnih manjšin. Tudi posebnega programa za to področje še ni bilo. Pač pa se je takratni upravni odbor že zavedal migracijskih gibanj in zaradi nekaterih pojavov ob meji predlagal, naj se posebna pozornost posveti obmejnim območjem.

Iz gradiva Zveze komunistov Slovenije za predkongresno razpravo z dne 5.4.1966 je razvidno, da je v tej razpravi svoje posebno mesto dobila tudi problematika manjšin. Toda opredelitev ciljev pri urejanju te problematike je bila še zelo splošna in se je glasila: "subjektivne sile morajo probleme, ki jih prinaša socialistični razvoj, tvorno in z vso pozornostjo uravnavati v korist narodnostnih skupnosti in socialističnih mednacionalnih odnosov".

Razvidno je tudi, da je bil odnos do etničnih manjšin še izrazito paternalističen, kar se je izražalo v tem, da je bilo opredeljeno, da reševanje manjšinskih problemov zavisi izključno od večine. Zato je prišlo do nerealnega in predimenzioniranega manjšinskega varstva brez ustreznega upoštevanja manjšine kot subjekta, čeravno se je na deklarativni ravni že pojavila opredelitev, da je manjšinska skupnost subjekt v politiki.

Pojavljale so se tudi ugotovitve, da narodne manjšine premalo jasno artikulirajo svoje potrebe, toda tovrstna opažanja niso naletela na kak poseben odmev.

Gradiva iz tistega časa vsebujejo tudi že nekaj sistematičnih prispevkov v zvezi z mednacionalnimi odnosi (napr. Petrič, 1965). Pojem "narodnostno vprašanje" je Petrič nadomestil z opredelitvijo o problematiki mednacionalnih odnosov. Poudaril je, da je te odnose treba uravnavati, ker da se sami od sebe ne razrešujejo. Petrič je že takrat povezoval usodo majhnega naroda z usodo etnične manjšine in navedel, da je za majhne narode in za etnične manjšine zelo pomembno povezovanje z drugimi.

Zavod za kulturo madžarske narodnosti je v svojih opažanjih (1995) navajal sicer težke pogoje za kulturno delovanje v tistem času, vendar pa je poročal tudi o tem, da je prav takrat pod vplivom vojvodinskih kulturnih delavnic vzcvetela literarna ustvarjalnost madžarske manjšine v Sloveniji.

Zaključimo lahko, da je bilo obdobje družebenega upravljanja čas, ki je omogočil nekoliko boljše pogoje za uveljavitev etničnih manjšin. V Ustavi Socialistične Republike Slovenije 1963 pa je bil prvič uporabljen pojem »narodnost« kot ustavna kategorija, ki je impliciral enakopravnost narodnosti z narodi Jugoslavije. Takratna Ustava je že vsebovala tudi cilj: razvijanje kulturne dejavnosti narodnosti, ki je aktualen še danes.

Zanimivo pa je tudi, da je v tistem času Jugoslavija dala pobudo za posebno Deklaracijo OZN o pravicah pripadnikov etničnih manjšin (Pindič, 1989).

Jugoslavija kot neuvrščena država se je namreč zavzemala za to, da bi etnične manjšine postale most za mednarodno sodelovanje.

3. Obdobje: obdobje samoupravljanja do leta 1989

- iniciranje posebnega programa za kulturni razvoj narodnosti v **Socialistični Republiki Sloveniji**

Že v 60. letih je bila v Ustavi namenjena posebna pozornost manjšinam, z novo Ustavo Socialistične republike Slovenije leta 1974 pa je prišlo do stopnjevanega manjšinskega varstva. Obsežna člena Ustave (250. in 251.) sta bila v celoti posvečena posebnim pravicam italijanske oziroma madžarske narodnosti in njihovih pripadnikov.

Zbori Skupščine Socialistične Republike Slovenije (Zbor združenega dela, Zbor Občin in Družbenopolitični zbor) so 28. aprila 1977 sprejeli Stališča, priporočila in sklepe o uresničevanju posebnih pravic obeh narodnosti in njihovih pripadnikov v Socialistični Republiki Sloveniji. Ti sklepi so pomenili politično podlago za dolgoročno uresničevanje pravic narodnosti. Zadolženi za implementacijo sklepov so bili: Komisija za narodnosti Skupščine Socialistične Republike Slovenije, vodstva družbeno-političnih organizacij, republiški in občinski organi, samoupravne interesne skupnosti in drugi.

Zgoraj omenjeni Sklepi so izpostavili »izredno družbenopolitično pomembnost vsestranske razprave o stanju, razvoju in uresničevanju posebnih pravic obeh narodnosti, ki potrjuje skrb, interes in odgovornost Socialistične Republike Slovenije kot celote za neoviran razvoj obeh narodnosti«. Sklepi so tudi opredelili narodnost kot subjekt in dejavnik sožitja s slovenskim narodom. Za kulturno dejavnost je bilo ugotovljeno, da je bogata in uspešna in da je treba »nadaljevati z vsemi oblikami kulturne dejavnosti«.

V tistem času je bil v okviru Kulturne skupnosti Slovenije vzpostavljen poseben program za kulturni razvoj narodnosti v Socialistični Republiki Sloveniji. Pripravljala ga je posebni odbor izvajalcev, "uporabnikov" in predstavnikov družbenopolitičnih organizacij ter takratnega Ministrstva za kulturo.

V nadaljevanju bo podana nadrobna predstavitev tega programa, ki že od vsega začetka skuša slediti naslednjim ciljem: izvajanju pozitivne diskriminacije etničnih manjšin, avtentičnemu izražanju njihovih kulturnih potreb in h kulturni raznolikosti prostora.

Do dejanske implementacije teh zelo pomembnih ciljev je prišlo lahko šele po osamosvojitvi Slovenije leta 1990 s pomočjo programskega menedžmenta, ki je bil sistematično vpeljan na to specifično področje Ministrstva za kulturo.

Zgodovina urejanja te problematike pri nas je vseskozi kazala na potrebo po posebnih ukrepih in organiziranosti za implementacijo deklariranih ciljev. Občutljivo področje regulacije medetničnih odnosov potrebuje zelo profesionalen pristop z jasno opredeljenim poslanstvom in hierarhijo operativnih ciljev ter sprotno in subtilno evalvacijo učinkov.

V. ZGODOVINA PROGRAMA MINISTRSTVA ZA KULTURO ZA VAROVANJE POSEBNIH KULTURNIH PRAVIC

Program se implementira že od leta 1974, ko so bile z Zakonom o kulturnih skupnostih ustanovljene občinske kulturne skupnosti in Kulturna skupnost Slovenije. Odnos do kulturne dejavnosti avtohtonih manjšin v Sloveniji je bil že pred letom 1990 zasnovan na principih mednarodnih dokumentov, ki se nanašajo na človekove in manjšinske pravice in so zbrani v brošuri Človekove pravice, zbirka temeljnih mednarodnih dokumentov. Ti dokumenti so že pred letom 1990 pomenili mednarodni standard za notranje urejanje položaja in pravic etničnih manjšin v posameznih državah. Že takrat je bilo v okviru Kulturne skupnosti Slovenije ugotovljeno, da so potrebni posebni ukrepi na republiški ravni za zaščito posebnih pravic etničnih manjšin, da bi se mogle manjšinske narodne skupnosti ohraniti in razvijati zaradi izhodiščno neenakih pogojev glede na večino. S tem namenom je bil vzpostavljen posebni program za kulturni razvoj narodnosti v SRS.

Poleg Kulturne skupnosti Slovenije so se pred letom 1990 s problematiko narodnosti ukvarjali še: Komisija za narodnosti pri Skupščini SRS na podlagi 370. člena takratne Ustave, Urad za narodnosti pri Izvršnem svetu SRS, Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva in Samoupravne interesne skupnosti za posamezna področja: izobraževanja, raziskovanja, ipd..

Znanstvena evalvacija tega programa je bila opravljena leta 1994 in je primerjala učinke programa pred in po letu 1990, ko je bil na področje vpeljan programski menedžment.

V nadaljevanju bo povzetih nekaj najbolj relevantnih elementov te evalvacije, ki kažejo na to, da se trend razvoja programa, ki se je začel z osamosvojitvijo Slovenije in obdobjem demokratičnega parlamentarizma, le še nadaljuje in nadgrajuje. Z evalvacijo so bili postavljeni strokovni temelji za merjenje učinkov programa, ki so aktualni še danes. Evalviranje pa je tisto, kar je pri programih varovanja človekovih pravic (v konkretnem primeru kulturnih pravic kot kategorije človekovih pravic) relevantno, da bi se programi lahko ustrezno dopolnjevali in se razvijali. Zelo pomembna pri programu je ustrezna organiziranost za implementacijo programskih ciljev, kajti ko lepim besedam o varovanju človekovih pravic ni več kaj dodati, se pojavi realna nevarnost, da bodo te besede ostale le mrtve črke na papirju.

Da bi bil program kakovosten, sprejemljiv in izvedljiv, je treba najprej pravilno opredeliti ciljno skupino.

OPREDELITEV CILJNE SKUPINE

Rossi (1993) trdi, da je pravilno definiranje ciljne skupine bistveno za uspešne ukrepe, toda po njem ciljna skupina niso nujno posamezniki ali skupine, ampak so to lahko tudi pogoji. Pomembno je ustrezno opredeliti tisto raven, na kateri kompetentno želimo in moremo na spremembe neposredno vplivati in jih tudi opazovati oz. meriti z določeno stopnjo zanesljivosti in validnosti.

Ker je splošno načelo kulturne politike distanca države do kulturnih vsebin, gre v konkretnem primeru za naslednjo ciljno skupino: ustvarjanje pogojev za izvajanje storitev, s katerimi se zadovoljujejo kulturne potrebe naslednjih manjšinskih etničnih subjektov: avtohtone italijanske in madžarske narodne skupnosti, romske skupnosti in imigrantskih etničnih manjšin v Sloveniji in lahko tudi ranljivih ter oviranih skupin (kot razvojni nastavek dosedanjega posebnega programa).

Storitve ali dejavnosti za zadovoljevanje kulturnih potreb pomenijo šele naslednjo stopnjo v sekvenci potencialnih programskih učinkov in ta raven je v neposredni pristojnosti izvajalcev storitev, saj gre za ukrepe, ki niso več v pristojnosti države, ampak stroke.

Tretja stopnja v sekvenci učinkov programov so učinki storitev, ki se pri uporabnikih storitev v konkretnem primeru lahko kažejo v stopnji zadovoljenosti kulturnih potreb. Šele meritev ali opazovanje učinkov programov na tej sekventni ravni učinkov, lahko zares pokaže spremembe na posameznikih v Druckerjevem smislu (Drucker, 1990). Zato bi evalvacija študija z definiranjem uporabnikov kot ciljne skupine bila lahko posebna in komplementarna k že izvedeni evalvaciji na ravni pogojev. Prinesla bi koristno dodatno povratno informacijo o tem, kako program vpliva na njegove uporabnike. Taka informacija bi koristila tako izvajalcem storitev kot tudi ministrstvu, pristojnemu za kulturo pri kreiranju kulturne politike.

Namen programa ministrstva namreč je ustvariti čim boljše pogoje za izvajanje kulturnih storitev, s katerimi se zadovoljujejo kulturne potrebe vseh segmentov populacije na območju Slovenije, tudi etničnih manjšin, oviranih in ranljivih skupin. Slednjim s pozitivno diskriminacijo zaradi njihovih nenenakih izhodiščnih pogojev za kulturno dejavnost in zaradi neenake dostopnosti do kulturnih dobrin in storitev. Pogoji za storitve pomenijo prvo stopnjo v sekvenci učinkov, ki jih pričakujemo, toda učinke programov je možno meriti ali opazovati tudi na drugih ravneh.

Evaluators Handbook (1990 : 43) opozarja na pomembnost definiranja skupin, ki so povezane s programom; to je:

- a.) tistih, ki jim je program namenjen,
- b.) tistih, ki posredujejo program naprej,
- c.) tistih na različnih ravneh, ki sodelujejo pri odločanju o programu.

V konkretnem primeru bo v nadaljevanju uporabljena naslednja terminologija.

Participant - koordinatorji so:

a.) tisti, ki koordinirajo programe znotraj posamezne specifične skupnosti in ki neposredno kontaktirajo z Ministrstvom za kulturo v zvezi s kolektivnimi pobudami- programi (predstavništva skupnosti samih);

b.) tisti koordinatorji, ki neposredno zbirajo in selekcionirajo individualne pobude in jih posredujejo Ministrstvu za kulturo (Skladi, nevladne organizacije ipd.)

Posebna organizacijska enota na Ministrstvu za kulturo (v nadaljevanju: resor) je pristojna za implementacijo programa. Implementacija programa je v Evaluators Handbook (1990 : 13) navedena kot tretja faza v "življenju" programa. V tej fazi se udejanja programski menedžment. Bistveno je, da ima resor možnost za profesionalno delo (da razpolaga z ustreznim teoretičnim in praktičnim znanjem, da ima avtonomijo, opredeljene pristojnosti in odgovornosti ter etični kodeks).

Minister je s svojim kolegijem odgovoren za globalno politiko Ministrstva za kulturo in tudi za politiko na konkretnem področju ter za konkretne odločitve Ministrstva za kulturo.

Mreže izvajalcev storitev so tisti pomembni drugi v programskem okolju, ki so povezani s programom in njegovimi participanti in so hkrati tisti, ki lahko vplivajo na program in so od programa tudi vplivani. Mreže izvajalcev storitev na konkretnem področju so zaradi majhne kritične mase kadrov lahko tudi uporabniki storitev in tisti, ki vplivajo na program. Pri otrocih bi to lahko bile še vzgojno-izobraževalne inštitucije pristojne za varovanje otrokovih pravic, pri invalidih pa inštitucije pristojne za invalide.

PROGRAMSKI CILJI

Da bi se lahko izvajala kakršnakoli evalvacija, ki je pogoj za razvoj programa, mora imeti program jasno opredeljene cilje.

Evaluators Handbook (1990 : 28) navaja tri viře informacij o programskih ciljeh. To so:

- a.) uradni dokumenti,
- b.) neformalne diskusije,
- c.) spontano opazovanje tistega, čemur se daje pri programu poseben poudarek.

V nadaljevanju opozarja, da uradni dokumenti običajno vsebujejo le formalne cilje, ki pa so lahko preživeli, nepopolni ali nerealni in/ali manifestirajo na politično obarvano retoriko.

Zaradi navedenega naslonitev na dokumente pri opredelitvi ciljev ni zadostna. Pridobiti je porebno še širšo informacijo, ki je posledica interakcije med različnimi percepcijami programskih ciljev. Za to pa je potreben daljši čas (v konkretnem primeru je bilo potrebno skoraj desetletje), v katerem je potrebno aktivno prizadevanje za usklajevanje percepcij in kristalizacijo ciljev.

Cilji konkretnega programa so se v izkristalizirani obliki prvič pojavili leta 1994 v dokumentu Ministrstva za kulturo, ki je bil sprejet na ravni ministrovega kolegija, jasno pa so bili opredeljeni v Merilih, ki jih je leta 1997 verificiral minister.

Normativna podlaga za cilje kulturne politike na področju avtohtonih narodnih skupnosti v Sloveniji je bila že vseskozi (na vseh razvojnih stopnjah programa) Ustava Republike Slovenije. Tako Ustava Republike Slovenije pred letom 1989, kakor tudi Amadma k Ustavi Republike Slovenije leta 1989 in Ustava, ki je bila razglašena z Odlokom o razglasitvi Ustave Republike Slovenije 28.12.1991, opredeljujejo zelo visoko raven manjšinske zaščite, ki se v bistvu ni spreminjala. To velja za avtohtone manjšine v Sloveniji.

Pri avtohtonih manjšinah: italijanski in madžarski, se je že leta 1981 govorilo o "enakopravnem vključevanju v samoupravno kulturno življenje v SR Sloveniji" (Plan Kulturne skupnosti Slovenije 1981 - 1985, 1981 : 99).

Problematika imigrantskih manjšin v Sloveniji pa je specifična v tem, da so bili šele po osamosvojitvi Slovenije imigranti v Sloveniji zares prepoznani kot etnične manjšine. Normativna podlaga za obravnavo kulturne dejavnosti tudi tega tipa etničnih manjšin v Sloveniji od leta 1992 naprej je v 61. členu Ustave Republike Slovenije, ki vsakomur daje pravico, da svobodno izraža pripadnost k svojemu narodu ali narodni skupnosti, da goji in izraža svojo kulturo in uporablja svoj jezik in pisavo. Leta 1992 je bila v strokovni službi Ministrstva za kulturo izdelan predlog strategije do imigrantskih manjšin, ki je bil potem uporabljen kot strokovna podlaga za izdelavo meril. Iz raziskav javnega mnenja je razvidno, da je javno mnenje naklonjeno uresničevanju kulturnih pravic imigrantov v Sloveniji.

Kulturne "potrebe delavcev, ki so v Sloveniji iz drugih republik in pokrajin" omenja že plan Kulturne skupnosti Slovenije 1981 - 1985 (1981 : 101), vendar ti priseljenci takrat še niso bili prepoznani kot imigranti, ki imajo tudi svoje imigrantske mreže in skupnosti.

Iz navedenega lahko sklepamo, da so h kristalizaciji ciljev na področju varovanja posebnih kulturnih pravic relevantno vplivale tudi družbenopolitične spremembe v Sloveniji po osamosvojitvi.

Če bi primerjali opredelitve ciljev programa pred letom 1990 in po njem, bi lahko ugotovili, da so razlike glede opredelitve ciljev v naslednjem. Cilji so postali bolj operativni, bolj izkristalizirani in jasnejši, v letu 1997 (Merila) pa je bila opredeljena tudi njihova prioritetenost.

ORGANIZACIJA

Strokovne storitve za zagotavljanje pogojev za izvajanje kulturne dejavnosti, s katerimi naj bi se zadovoljevale kulturne potrebe manjšinskih subjektov, je na ravni Ministrstva za kulturo do leta 1998 opravljala ena oseba. Gre za osebo, ki je vseskozi pripravljala strokovne podlage za odločanje na konkretnem področju, opravila znanstveno evalvacijo leta 1994 in je avtorica tega prispevka. Kot evalvatrici ji je bila dana možnost globinskega razumevanja programa zaradi neposrednega stika in dolgoletnih izkušenj z njim. Evaluators Handbook (1990 : 27) posebej priporoča globinsko seznanjenost s programom, ki se evalvira.

Sistematično je vzpostavila strokovne povezave s službami znotraj Ministrstva za kulturo, s participantami na lokalni ravni, povezave v okviru Vlade, s Komisijo za narodnosti v Državnem zboru ter povezave s strokovnimi institucijami (z Inštitutom za narodnostna vprašanja, s fakultetami in posameznimi eksperti), z nevladnimi organizacijami, z mednarodnimi organizacijami itd. Pestrost potrebnih povezav kaže na relativno visoko organizacijsko kompleksnost konkretnega delovnega področja na Ministrstvu za kulturo, ki je razvidna iz organigramu komunikacijskega omrežja, ki je nastal po letu 1990.

Program varovanja posebnih kulturnih pravic etničnih manjšin se od leta 1990 večinsko financira iz proračunskih sredstev, na podlagi Zakona o proračunu Republike Slovenije. Pred letom 1990 pa se je financiral iz sredstev Kulturne skupnosti Slovenije.

Ta program je bil do leta 1999 percepiran kot eden od kulturnoumetniških programov Ministrstva za kulturo in je komplementaren tovrstnim programom na lokalni ravni. Sredstva za kulturo na tem področju pa so se zagotavljala tudi v okviru Urada za narodnosti pri Vladi Republike Slovenije (primer: finančna participacija za redno dejavnost Italijanske Drame Reka).

Pred letom 1990 je bila participacija občin, kjer živijo pripadniki avtohtonih narodnih skupnosti, še zelo skromna - tako v organizacijskem kot tudi v finančnem smislu. Po letu 1990 je prišlo do nekoliko večje zainteresiranosti lokalnih skupnosti, vendar še vedno ostaja ugotovitev, da je cilj, ki bi ga bilo smiselno udejaniti v prihodnosti, oblikovanje koherentne politike med državo in lokalnimi skupnostmi do manjšinskih etničnih skupnosti.

Mehanizem povratne informacije izvajalcev in uporabnikov v zvezi s programom je bil pred letom 1990 izpeljan skozi zasedanja skupščin Kulturne skupnosti Slovenije, od leta 1990 pa se povratne informacije v vseh fazah programa zbirajo s pomočjo participantov - koordinatorjev za posamezne dele programa. Le ti pa najprej kontaktirajo s člani manjšinskih skupnosti. Na ta način je vzpostavljen organizacijski sistem, ki naj bi omogočil, da bi se pridobile čim bolj avtentične informacije o kulturnih potrebah manjšinskih skupnosti in bi bili lahko doseženi cilji posebnega programa, ki so: avtentična artikulacija kulturnih potreb, upoštevanje specifičnih okoliščin, v katerih manjšinske skupnosti živijo (zaradi definiranja ukrepov pozitivne diskriminacije) in prispevek h kulturni raznolikosti. Pogojem enakih možnosti za prikaz rezultatov kulturnega delovanja pa je namenjen integracijski program manjšin, ki je bil sistematično vzpostavljen v letu 1998 z namenom, da se ponudi tudi pripadnikom manjšinskih skupnosti priložnost za prikaz rezultatov njihovega kulturnega delovanja na način in po kriterijih, ki veljajo za večinski narod. Cilj integracijskega programa je prikaz enakosti rezultatov. Kakovosten integracijski program je lahko tudi odraz kulturne moči manjšine in posledica uspešne kulturne politike v okviru posebnega programa. Oba omenjena programa sta komplementarna in njun skupni cilj, ki ga zasledujeta, je doseči stanje razvitega kulturnega pluralizma in enakopravnega kulturnega dialoga.

Z opisanim komunikacijskim omrežjem so bili na Ministrstvu za kulturo ohranjeni živi stiki s pripadniki manjšinskih skupnosti tudi po ukinitvi sistema samoupravnih interesnih skupnosti. Razlika je le v tem, da gre od leta 1990 za "bolj prave" izvajalce in uporabnike, do katerih se poskuša priti po sistemu "snežene žoge". Organizacijski sistem je postavljen tako, da se ob definiciji problema razmisli tudi o tem, koga vse bi utegnil dotični problem zadevati. Prizadete se potem pritegne k sodelovanju, da izrazijo svoje interese in svoje percepcije problemov. To se nadaljuje razvejano naprej do tistih, ki odklonijo sodelovanje, ker za problem niso zainteresirani. Tako komunikacijsko omrežje je pravzaprav organizacijski sistem, ki je v kar največji možni meri sposoben absorbirati kompleksnost problematike.

Organiziranost in komunikacijski tokovi, ki so razvidni iz organigrama, pa implicirajo tudi koncept odgovorne samoorganizacije znotraj posameznih skupnosti, ki funkcionirajo kot subsistemi v decentraliziranem sistemu. Postopek horizontalne integracije na ravni ministrstva se začne šele po poprejšnji decentralizaciji

subsistemov, ki je potrebna zaradi njihove visoke kompleksnosti.

Na Ministrstvu za kulturo naj bi se dolgoročno opravljale le strukturalne in proceduralne intervence med različnimi akterji posebnega programa, saj je nemogoče da bi kdorkoli do popolnosti obvladal kompleksnosti subsistemov in jih dovolj učinkovito centralistično vodil. Funkcionalna diferenciacija je torej nujno potrebna zaradi redukcije kompleksnosti programskega okolja in so jo poskuša doseči s pomočjo posameznim subsistemom lastnih selektivnih mehanizmov.

Aplicirani koalicijski organizacijski model se je za problematiko konkretnega programa izkazal kot primernejši od birokratskega (ugotovitve evalvacije 1994), čeprav gre za model v okviru upravnega organa (Ministrstva za kulturo).

Zanimivo pa je, da je bilo zastoj v pretoku informacij oz. komunikacijske blokade do Ministrstva za kulturo opaziti pri tistih participantih, ki zaradi preteklih privilegijev niso bili zainteresirani oz. niso bili navajeni na stanje, v katerem veljajo za vse uporabnike javnih sredstev enaka pravila.

S strani takih so se potem pojavljale uregence na ministra neposredno, naj odloči mimo tega sistema in pravil. Težave pa so tudi znotraj subsistemov, ki se načelno sicer opredeljujejo za avtonomnost, v praksi pa so še vedno nekoliko negotovi pri prevzemanju odgovornosti, ki je povezana z avtonomijo.

AKTIVNOSTI

V zvezi s konkretnim programom lahko govorimo o naslednjih tipih aktivnosti, ki potekajo v posameznih programskih fazah:

- a.) aktivnosti ministra in njegovega kolegija
- b.) aktivnosti resorja in programskega menedžerja (profesionalca za konkretno področje na Ministrstvu za kulturo)
- c.) aktivnosti participantov
- d.) aktivnosti članov manjšinskih skupnosti
- e.) aktivnosti drugih.

Če primerjamo programske aktivnosti na nižjih razvojnih stopnjah programa pred letom 1990 in programske aktivnosti na kasnejši stopnji razvoja programa, lahko ugotovimo, da je bilo v prejšnji Kulturni skupnosti Slovenije največ aktivnosti drugih: v raznih odborih in skupščini Kulturne skupnosti Slovenije (tako imenovani "izvajalci in uporabniki"). Aktivnosti programskih svetovalcev na Ministrstvu za kulturo pa so bile omejene v glavnem na pripravo gradiv za telesa Skupščine kulturne skupnosti in kaj malo je bilo možnosti za njihovo organizacijsko in upravljaljsko kreativnost.

Po letu 1990 pa je aktivnosti programskega menedžerja v fazi implementacije programa relativno največ. Trend gre v smeri povečevanja tistih aktivnosti, ki pomenijo problemsko participacijo dejansko zainteresiranih oz. prizadetih. Pred letom 1990 ni bilo aktivnosti participantov in tudi ne aktivnosti ekspertov v strokovno-posvetovalnem smislu.

Spremembe pri aktivnostih po letu 1990 glede na čas pred letom 1990 so torej v glavnem v zastopanosti posameznih tipov aktivnosti.

ZAKLJUČEK

Predstavitev posebnega programa Ministrstva za kulturo, namenjenega etničnim manjšinam, je gotovo koristna in aktualna v času, ko Evropa in svet razmišljata o tem, kako doseči trajni mir na Balkanu in kako v ta prizadevanja aktivno vključiti Slovenijo.

4. Obdobje: obdobje demokratičnega parlamentarizma

Integracija programskega menedžmenta - prikaz evalvacije te programske komponente

Evalvacijski plan

a. Fokusiranje

Evaluators Handbook (1990 : 33) opredeljuje fokusiranje kot odločanje o tem, kaj opazovati oz. meriti. Gre za usmeritev pozornosti na tiste podatke, za katere obstaja največja možnost, da bodo odkrili programske učinke, če le-ti sploh obstajajo. Evalvator se lahko osredotoči le na določeno komponento programa, pač tisto, za katero smatra, da je kritična ali problematična (Evaluators Handbook, 1990 : 37) in potem študira implementacijo le te komponente.

Njegova naloga je opisati odnos med to komponento in programskimi učinki, kolikor je le možno natančno. Pri tem morajo biti izhodni indikatorji (outcome indicators) dovolj specifični in občutljivi za prav to specifično povezavo. Obstajajo namreč različne ravni učinkovanja programov, zato je važno, da evalvator določi raven, na kateri bo opazoval ali meril učinke (Evaluators Handbook, 1990 : 34). Evaluators Handbook (1990 : 35) še priporoča, da se evalvator osredotoči le na tisto, kar bo lahko meril ali opazoval z določeno mero zanesljivosti in validnosti in pri čemer obstaja največja verjetnost pričakovane spremembe. Ponavadi že predhodna slučajna opazovanja pokažejo, kje je bila kaka prrogramska komponenta učinkovita, kje je bila delno in kje sploh ni bila in to prispeva k odkritju potencialno učinkovite prakse, ki je bila že spontano implementirana (Evaluators Handbook, 1990 : 38). Gre namreč za fokusiranje na aktivnosti pro-

gramskega menedžerja, ki jih ocenjujem kot kritično pomembne pri tem programu, ki je bil s samoupravne interesne skupnosti prenešen v upravni organ. Učinke bom opazovala le na rpvni ravni - na ravni pogojev za storitve, to je na tisti, ki mi je trenutno podatkovno najbolj dostopna in na kateri lahko tudi najbolj neposredno uporabim ugotovitve evalvacije. Pri formativni evaluaciji gre za opazovanje programske implementacije in doseganja ciljev (Evaluators Handbook, 1990 : 16). Da bi lahko izboljšali program, je treba najprej razumeti, kako se program gioblje k svojim ciljem. Še preden se odočimo za formativno evalvacijo, se moramo zato prepričati o tem, ali sploh obstaja kakršnakoli možnost izboljšanja. Če te možnosti ne vidimo, formativna evalvacija ni primerna.

Sama sem možnost izboljšanja videla prav pri programski komponenti: ravnanju programskega menedžerja. Po letu 1990 je namreč količina programskih aktivnosti, ki so "padle" nanj, relativno zelo porasla.

Izbrala sem pristop, ki ga Stecher, Davis (1990 : 29) imenuje pristop osredotočen na odločanje (The Decision - Focused Approach), ker vodi do informacij relevantnih za programski menedžment. Namen evalvacije s takim pristopom je izboljšati učinkovitost programskega menedžmenta. Ko se programi razvijajo in zorijo, terjajo spremembe v odločanju in evalvacija naj bi pripomogla k tem spremembam. Program je namreč zrel šele takrat, ko do bistvenih odločitev prihaja na podlagi preteklih izkušenj glede učinkov. Zato pa je potrebno dobro razumevanje procesa odločanja. Kljub temu, da so bile ves čas opazovanja in so še določene odločitve čisto politične in o njih informacije niso dostopne, sem kot na odločanje orientirani evalvator uspela zbrati precej dobrih informacij o procesu odločanja in identificirala celo faze odločanja.

Tudi takrat, ko je prihajalo do pritiskov na ministra, naj odloči mimo pravil in sistema, in me je le-ta o tem obvestil, sem si prizadevala in tudi uspela vplivati na to, da se je spoštoval odgovoren način odločanja. Menim namreč, da je tudi to pomembna naloga programskega menedžerja, še posebno, če je hkrati tudi evalvator. Vprašanja, ki sem si jih ves čas zastavljala kot evalvator, pa so bila naslednja:

- Katere so vrste odločitev?
- Kdo odloča?
- Kakšne so alternative odločanja?
- Katere informacije so pomenske?

Da bi se osredotočil na ta tip evalvacije, mora evalvator poznati zgodovino in spremljati razvoj programa ter vedeti, kako je potekalo odločanje na prejšnjih razvojnih stopnjah programa (Stecher, Davis, 1990 : 55). V tem smislu je v konkretnem primeru dobrodošlo dejstvo, da poznam odločanje o programu že od leta 1978.

Pri fokusiranju pa sem zgoraj omenjeni pristop kombinirala še z enim, in sicer responzivnim (Responsive Approach - Strecher, Davis, 1990 : 36, 56). Responzivni pristop izhaja iz predpostavke, da je edino smiselna tista evalvacija, ki poskuša razumeti različne zorne kote gledanja na programsko problematiko. Responzivni evalvator namreč ne verjame, da je možen na določeno evalvacijsko vprašanje le en odgovor (uporabljen npr. v vprašalniku), saj ima lahko vsakdo, ki je s programom kakorkoli povezan, svojo lastno precepcijo programa z različnih zornih kotov. Kvantitativni pristop je v tem slučaju seveda povsem neprimeren, zato responzivna evalvacija sloni predvsem na opazovanju dogotkov in na njihovih interpretacijah s strani različnih skupin, ki so povezane s programom. Ker pri konkretnem programu teh ni malo in so med njimi specifične različnosti, vidim prednost tega pristopa v tem, da prispeva k deskriptivni bogatosti študije in kompleksnemu zajetju programske realnosti.

Zaradi tega sem pri zbiranju informacij precej kontaktirala s participanti, s člani manjšinskih skupnosti na terenu in tudi z drugimi ter poskušala opredeljevati probleme s pomočjo njihovih različnih prespekтив gledanja naje. Zaradi vzpostavljenega medsebojnega zaupanja in spoštovanja, sem bila s problemi tako nadrobno seznanjena, da sem se lahko vanje celo vživela. To so vse bolj postajali "naši skupni problemi", za katere smo ppotem skupaj iskali najbolj usterzne specifične rešitve. Seveda pa so bili poleg tovrstnih sprotnih stikov "po potrebi" tudi planirani datumi za tovrstna problemska srečanja (ob usklajevanju pobud manjšinskih skupnosti znotraj kolektivnega subjekta, ob usklajevanju na Ministrstvu ipd.).

b. Izbor metode

Kvalitativno raziskovalno strategijo smatram kot najprimernejšo za konkretno problematiko zato, ker omogoča, da se na induktivni poti z opazovanjem razvoja programa občutljivo zaznavajo tudi kvalitativne programske spremembe, ki se nemalokrat kažejo le skozi detajle in nianse z določenim pomenom. To pa potem omogoča, da se odkrijejo področja, na katerih je močno program izboljšati ter tiste prednosti programa, ki jih kaže ohraniti.

c. Dizajn in zbiranje informacij

Odločila sem se za vrsto dizajna, ki ga Fitz - Gibbon in Morris (1990 : 117) poimenujeta "Pred in po dizajn" (The Before - and - After Design), ki je primeren tako za formativno kot tudi za sumativno evalvacijo. Glavni koraki za implementacijo tega dizajna so: predtest (npr. v konkretnem primeru stanje programske komponente v obdobju pred letom 1990), nato implementacija programa (konkretno čas uvajanja programskega menedžmenta v letu 1990) in posttest (stanje po letu 1990).

Programska komponenta (konkretno aktivnost programskega menedžerja) bo aplicirana na različne dele konkretnega programa (vse participante in man-

jšinske skupnosti). Opazovani bodo učinki oz. variante učinkov. To pa bo še dodatna možnost za primerjavo, ki lahko privede do kompleksnih ugotovitev glede vpliva programske komponente na skupnie z različnimi karakteristikami glede na določene postavljene kriterije.

Za kvalitativne evalvacije so značilni nadrobni opisi programskih aktivnosti, procesov in perspektiv participantov. Ključni viri za take informacije so naslednji: observacija, programski dokumenti in globinski intervjuji (Patton, 1990).

Namen observacije, ki vključuje intelektualno, fizično, psihološko in materialno pripravo evalvatorja, je natančno in temeljito opisati, kaj se je zgodilo in kako se je zgodilo tako, da uporabnik evalvacije lahko vstopi v situacijo in jo razume. Pri tem se možnosti opazovanja gibljejo na kontinuumu od navadnega opazovalca do popolnega participanta.

Patton (1990) navaja, da mora observacija trajati vsaj 6 mesecev in dodaja, da je potreben daljši čas, da bi se lahko odkrile temeljne kompleksnosti in vzorci socialne realnosti. Programske situacije sem opazovala že od leta 1978. Fokus opazovanja pa se je z leti zoževal in se do konca 80. let naprej usmerjal v glavnem na relacijo med programskimi aktivnostmi in učinki. Ta poudarek pri opazovanju le na določeno komponento imenuje Patton (1990 : 82) "senzitizing concept", ki je pri kvalitativni metodi nekakšna paralela za operacionazirano variabla pri kvantitativni metodi. Pri tem Patton (1990) poudarja, da je pomembno, da evalvator ne sklepa o pomenu titega, kar opazuje, ne da bi pri tem upošteval pecep-cije participantov. Njegova naloga je celo, da povedano ali opisano s strani participantov poskuša dojeti skupaj z avtentično pomesko konotacijo. Za to pa je potrebno, da ob opazovanju verbalne opazuje tudi neverbalne reakcije v komunikaciji.

Vir kvalitativnih podatkov so programski dokumenti, ki v konkretnem primeru vsebujejo naslednje vrste gradiv:

- Usmeritev gradiva, srednjeročni plani
- Letna programska izhodišča
- Letni programi z obrzložitvami
- Letna poročila o realizaciji programov
- Programi posameznih kulturnih izvajalcev, njihovi bilteni, glasila, revije in podobna gradiva
- Vse oblike pisne dokumentacije: zapisniki, poročila o službenih potovanjih, pisma, opozorila, vabila, uradni zaznamki ipd.
- Strokovni in drugi časopisni ter revialni članki s področja manjšinske in migracijske problematike.

Vsi ti dokumenti so sistematično urejeni in shranjeni ter tako dostopni za morebitno sekundarno preverjanje. Dokumente sem v okviru resorja uredila kronološko in jih shranila. Posebej so shranjeni dokumenti iz časa pred letom 1990, posebej dokumenti z datumom po letu 1990 in spet posebej dokumenti z letnico 1990.

Ko sem podatke obdelovala, sem izvzela tiste dokumente, za katere sem ocenila, da jih bom potrebovala pri analizi ter jih uredila glede na njihov namen pri evalvaciji. Ti posebej pomembni dokumenti so shranjeni v posebnem arhivu tako, da je istočasno upoštevan kronološki in tematski kriterij razvrstitve.

Omenjeni dokumenti so me med drugimi spodbudili h konkretnemu opazovanju in razmišljanju o pomembnih vprašanjih, ki sem jih potem zastavljala v neposrednih stikih bodisi s participanti, s člani manjšinskih skupnosti ali z drugimi.

Podatke o opažanjih sem si sistematično beležila po tematskih sklopih na način, da so bili dovolj deskriptivni in pregledni. Informacije sem zbirala z različnih perspektiv in beležila celo nekatere citate. Izbrala sem ključne informante za posamezne manjšinske skupnosti (participanti - koordinatorji) ter pri njih sistematično razvijala medsebojno zaupanje in poudarjala skupne cilje (saj so tako resor kot manjšinske skupnosti zainteresirani za čimboljše učinke programa). Udeleževala sem se sestankov na terenu, raznih prireditvah, srečanj, ipd., da bi čim bolje spoznala problematiko. Gradiva, o katerih naj bi se odločalo na republiški ravni, sem sproti pošiljala v mnenje manjšinskim skupnostim, da bi pravočasno pridobila povratno informacijo. Arhivirani so: zabeležke raznih sestankov, pripombe, stališča in mnenja v zvezi s posameznimi gradivi MK.

ANALIZA INFORMACIJ

Analiza z vidika odnosa med kontekstom in aktivnostmi

Pojem kontekst se v tem primeru nanaša na družbeno-politične razmere. Uvajanje programskega menedžmenta, ki je predmet te evalvacije, je potekalo v času zelo velikih sprememb v programskem okolju in na makro ravni. Programski menedžment je bil uveden z namenom, da bi se obvladala zunanja in notranja negotovost. V nadaljevanju bom natančno opisala, kako se je programski menedžment integriral v upravni sistem na konkretnem problemskem področju.

Leta 1989 smo bili priča zelo pomembnim političnim spremembam v Sloveniji, ki so sprožile val sprememb v vseh porah takratnega družbenega življenja. V Uradnem listu SRS, št. 42 z dne 29.12.1989 je bilo objavljeno prenehanje samoupravnih interesnih skupnosti (v nadaljevanju SIS) z dnem 31.12.1989. V Zakonu o določitvi nalog, ki jih je 1.1.1990 začasno opravljajo organi SIS in o ustanovitvi določenih republiških upravnih organov (Uradni list SRS, št. 42) so

bile opredeljene naloge, ki naj bi jih do uveljavitve nove zakonodaje na posameznih področjih opravljali organi, ki jih ustanovijo skupščine SIS za spremljanje in uresničevanje politike in odločitev ter za dajanje mnenj Skupščini in njenemu izvršnemu svetu.

V konkretnem Sekretariatu za kulturo je bil tak "prehodni organ" ustanovljen in je opravljal nekatere naloge v zvezi s tekočo distribucijo denarja v letu 1990. Razpadel je še pred iztekom svojega mandata, in sicer takrat, ko je na dnevni red svojega sestanka predložil izhodišča za distribucijo finančnih sredstev v letu 1991. Analiza tega razpada bi bila lahko stvar posebne obravnave, za namen te analize pa se mi zdi pomembno poudariti le, da se je Sekretariat naenkrat znašel v situaciji, ko ni imel ne zakonske ne drugačne podlage za upravljanje s programi, ki so bili vanj prenešeni s SIS. Delo prejšnjega komiteja za kulturo je bilo tipično upravno (v glavnem le izvajanje zakonskih določil in predpisov), nove naloge sekretariata so bile povezane tudi z distribucijo finančnih sredstev v kompleksnem okolju. Prejšnji samoupravni model odločanja v okviru Kulturne skupnosti Slovenije (v nadaljevanju KSS) o tem ni bil nadomeščen z novim. V nadaljevanju bom opisala situacijo, ki je nastala zaradi konflikta med togo formalno strukturo in dejansko potrebo po strokovni in poslovni dinamiki v organizaciji.

Spremenljivo in kompleksno okolje programov, ki so bili leta 1989 prenešeni v KSS v Sekretariat za kulturo bi lahko strnili v naslednjem opisu. Zaradi že opisane zakonske diskontinuitete je nastala pravna praznina, v kateri niso bile definirane programske aktivnosti. Zaradi političnih sprememb in obljub se je povečalo število tistih, ki so pričakovali finančno pomoč države ob tem, da se proračunska sredstva relativno niso povečala. Politične obljube so rezultirale tudi v višjih aspiracijah glede kvalitete programov. V tem kontekstu pa se klasični birokrat ni mogel več znajti. Potrebno je bilo namreč inovativno tveganje v smislu iskanja najboljših možnih pristopov k problematiki in intenzivne interakcije s politikami, da bi se novi prisopi tudi realizirali.

V zvezi s programom na področju manjšinske in migracijske politike, za katerega sem bila takrat delovno zadolžena, se je konec leta 1989 prvič dotlej pojavila dilema pri takratnih vodilnih, o tem, ali je poseben program za to področje sploh potreben in ali ne bi bilo te problematike možno porazdeliti po področnih kulturnih programih in posebni program ukiniti.

V te diskusije sem se kot takratna strokovna svetovalka vključila s posebnimi strokovnim grafovom, v katerem sem ocenila dotedanji razvoj programa, opredelila probleme in odprta vprašanja in proti ukinitvi programa nvedla naslednje argumente.

Problematika kulture manjšin ima vsaj še eno pomembno dimenzijo poleg področne - in sicer globalen odnos do države do manjšinskih pravic, ki sestoji iz ukrepov na različnih področjih delovanja manjšin zaokroženih v konsistentno

celoto. Poleg tega pa je potreben še poseben pritop k vsak imanjšini posebej glede na njeno posebnost, da bi bilo zares zadoščeno evropskim standardom za zaščito manjšin. Ker se je slovenska ustava opredelila za zaščito kolektivnih manjšinskih pravic, je potreben tudi posebni kulturni program države.

Drugi argument je bil ta, da zaradi dreves ne bi bio videti gozda. Manjšinska kulturna probelamtika bi se razudobila po posameznih področnih programih in celotna situacija na področju manjšin bi bila nepregledan. Sloveniji bi bilo kaj kmalu možno očitati prav tisto, kar so bili takrat glavni očitki Slovencev v Italiji in italijanski državi, da namreč ni globaklno zasščitila manjšine. Zanimivo je, da je prav v tistem času italijanska manjšina v Sloveniji zase začela zahtevati globalni zaščitni zakon (Delo, 18/490).

V podorčnem kontekstu, kakršen je bil takrat predlagan, bi se za manjšine pomembne kategorije kot so: izhodiščno neenaki pogoji, relativno manjša stopnja razvitosti kulturne dejavnosti glede na večino, problemi bikulturnosti, integracija, psiho-socialne posebnosti pri izražanju kulturnih potreb ipd. utegnile izgubiti med strokovnimi vprašanji posameznih kulturnih področij.

Dejavnost manjšin v Sloveniji je bila takrat pretežno ljubiteljska (profesionalnih kulturnih ustanov ni bilo), zato bi taka obravnava brez upoštevanja izhodiščno neenakih pogojev za kulturno delovanje utegnila marginalizirati pomen manjšinskih kulturnih pobud.

Prav v tistem času so bile v zvezi z zakonskim osnutkom "Maccanico" v italijanski javnosti ugotovitve, da je zakonski tekst pod ravno, ki jo določajo evropski standrardi za zaščito manjšin in so se oglaševale italijanske stranke z očitkom, da italijanska manjšina v Sloveniji nima enakih pravic kot jih zahtevajo Slovenci v Italiji (čeprav recipročnost v tem smislu ni načelna). Primerjave glede profesionalizacije kulture, ki bi se avtomatično porodile v področnih obravnavah, bi utegnile degradirati napredna prozadevanja Slovenije pri zasledovanju t.i. pozitivnega koncepta pri urejanju manjšinske problematike.

Svoj strokovni prispevek sem končala z ugotovitvijo, da konkretna problematika potrebuje vsaj dva vidika obravnave: celostnega specifično manjšinksega in podorčnega, zato sem predlagala vzpostavitev dveh delov programa (posebnega in integrativnega) in poseben - problematiki ustrezen - način upravljanja. Ugotovljeno je bilo, da je gradivo dovolj strokovno in dobro utemeljeno, zato nanj ni bilo pripomb. Program potem ni bil ukinjen.

Že Maynitz in Scharpf, ki ju navaja Rus (1993), sta ugotovila, da čim bolj so administratorji profesionalizirani, tem bolj interaktivna postajajo razmerja med njimi ni politiki in tem bolj lahko vplivajo na politike. Z opisano aktivnostjo sem sama že udejanila drugačno vlogo od tiste, ki je formalno dodeljena birokratu.

Možnosti za več avtonomije v formalnih birokratskih okvirih takratnega Sekretariata (kasneje je prišlo do preimenovanja Ministrstvo za kulturo, zato bom

odslej uporabljala kar kratico MK) sem razpoznala v programskih usmeritvah za kulturo (z dne 4.6.1990), ki so bile naravnane v oblikovanje nove kulturne politike, ki naj bi bila hkrati reforma sistema, nova programska strategija in poskus drugačnega - boljšega upravljanja. S tem, ko je odpadla množica raznoraznih odborov KSS, za katere je bilo treba pripravljati gradiva po njihovih navodilih, je ostal edinole resor, ki sem ga vodila, tisti, skozi katerega naj bi se implementirala politika na področju manjšinske in migracijske problematike - torej je resor postal odgovoren za realizacijo javnega interesa na tem področju.

Ugotovila sem, da kulturnopolitična občutljivost področja, visoke aspiracijske klientele in povečanje zahtev ob nespremenjenem obsegu proračunskih finančnih sredstev zahtevajo ne le učinkovito in uspešno delo resorja, marveč tudi nepristranskost, pravičnost, konstruktivnost in vodilno misel, s katero bo možno premagovati sprotne probleme in težave. Ta vodilna misel se je v konkretnem primeru nanašala na delo, ki bo dovolj koristno za področje, ki ga resor pokriva.

Že leta 1950 je Mary Follet, navaja Cleary (1989), pisala o etičnem komunikacijskem modelu, kot tistem, ki poseruje med partikularističnimi interesi civilne družbe tako, da vodi državljane k zavedanju in razumevanju družbenih problemov ter jih s tem usposablja za konstruktivno sooblikovanje javne politike skozi socialno partnerstvo.

Tudi sama sem se odločila za vzpostavitev živih obojestranskih stikov z vsemi, ki jih je program kakorkoli zadeval. V času SIS-ov so bile nolsike predlogov za program Kulturne skupnosti Slovenije nardodnostno mešane občinske samoupravne interesne skupnosti. Z njimi sem sklicala poseben sestanek, da bi se dogovorili on novi organiziranosti in upravljanju.

Čeravno so bila na tem sestanku pozitivno ovrednotena prizadevanja preteklih let za pritegnitev narodnostno mešanih občin k sodelovanju pri oblikovanju in realizaciji programov narodnosti, je bilo opozorjeno tudi, da je pri pošiljanju predlogov MK to posredništvo nepotrebno in zato odvečno.

Uresničevanje načela kolektivne subjektivitete je potekalo na naslednji način. Najprej so v 70. letih narodnostne skupnosti kontaktirale s KSS preko članstva v odboru. Predloge za financiranje so posredovale KSS neposredno.

Narodnostno mešane občine se takrat še niso zavedale, da v njihovem okolju živijo drugpetnični državljani, ki so tudi davkopllačevalci in si zato zaslužijo skrb tudi lokalnih oblasti, ne le republike.

Sledilo je relativno dolgo obdobje vplivanja na narodnostno mešane občine in prepričevanja, da je njihovo sodelovanje pri teh programih potrebno tako v programskem kot tudi v finančnem smislu. K tem naj bi prispevala tudi posebna merila o sofinanciranju, ki jih je oblikoval že odbor za kulturni razvoj narodnosti pri KSS. Deleži občinskih kulturnih skupnosti so bili oblikovani v skladu z

načelom, da programi narodnosti bogatijo kulturno dejavnost narodnostno mešanega območja. Ta merila so se potem vsako leto na novo usklajevala in izpopolnjevala, nikoli pa niso bila v praksi dosledno upoštevana.

Narodnostne skupnosti so se kot kolektivni subjekti tako na lokalni kot na republiški ravni začele pojavljati šele po letu 1990.

Pri posebnem opisu situacije znotraj MK leta 1990 si bom pomagala z izsledki raziskave o moči, participaciji in odločanju, ki je bila sredi 70. let izvedena v treh deželah: Anglija, Nizozemska, Jugoslavija. Potem, ko sem nadrobno seznanila s to raziskavo, ki podrobno preučuje dolgoročne odločitve, sem se tudi v konkretnih programskih odločitvah prepoznala take vrste odločitev, za katere nikakor ni bil primeren takrat formalno edini - birokratski model odločanja.

Najprej sem vpeljala to novost, da sem k delu resorja pritegnila skupino ekspertov s področja manjšinske in migracijske problematike. To je bil premik v smeri profesionalizacije in decentralizacije nasproti politizaciji, ki se manifestira skozi centraliziran birokratski paternalizem.

Toda zataknilo se je že takoj na začetku - pri informacijah, ki so osnovni pogoj za vključitev v proces odločanja. Ekspertna skupina, ki naj bi pripravila predlog nacionalnega programa na konkretnem področju, ni mogla pridobiti informacij o tem, koliko denarja in po katerih kanalih so manjšinske in migrantske skupnosti že dobile v preteklem obdobju (skrite politične odločitve v okviru RS SZDL ipd.). Nadalje eksperti niso dobili jasnega podatka o drugih virih financiranja pri predlagateljih, skope pa so bile tudi druge informacije, za katere so smatrali, da so relevantne za strokovno odgovorno odločanje. V ekspertni skupini se je tako pojavila prva rezistenca, saj s takim pomankanjem informacij ekspertna skupnina in mogla sugerirati usreznih rešitev. Poleg tega so eksperti zahtevali tudi jasno in formalno definicijo svojega statusa znotraj MK. Vprašanje statusa ekspertne skupnine je bilo izpostavljeno že na njenem prvem sestanku. Kljub mojim večkratnim opozorilom se takrat problem tega statusa ni razrešil. Tudi nekateri drugi resorji znotraj takratnega MK so imeli svoje delovne skupnine, vendar so bili njihovi člani v glavnem izvajalci programov, ki jih je program neposredno zadeval.

Strategija odločanja v MK v novih družbeno političnih razmerah ni bila jasna, zato je vsak svetovalec reševal svoje programske zadeve po svoje.

Med člani "moje" ekspertne skupine so se še naprej pojavljala vprašanja o legalnih kompetencah in odgovornostih. Ker na ravni MK ni prišlo do rešitve tega konflikta, je nastala blokada v smislu statusa quo in s tem potreba po premočnem angažiranju strokovne službe ob istočasni asimertični distribuciji moči (manipulativna participacija).

Prav na tej tokčki sem dotlej najmočneje zaznala potrebo po tem, da se na ravni MK vzpostavi nov način upravljanja s programi - torej programski menedžment

in da se redefinirajo vloge in statusi, ki smo jih imeli programski svetovalci. Toda potrebo po menedžerski iniciativi je bilo nujno kombinirati z odgovornostjo do ministra, ker ima le-ta legalne pristojnosti in odgovornosti. Zato se mi je za naše delo zdel najbolj pomemben tim. halografski red - to je velika koncentracija moči na obodu ob močnem centru (ki je itak značilen za državno upravo) in pa seveda ureditev tega s formalnimi predpisi in pravili (statusna ali formalna moč).

Potreba po avtonomiji na nižji hiarhični ravni in opredeljeni odgovornosti, ki sta elementa profesionalnosti, je postajala vse bolj očitna.

Sama zaradi razlogov, ki sem jih že navedla, na sodelovanje ekspertne skupnine v danih razmerah nisem mogla več računati. Imeli smo le dva sestanka in na drugem so mi povedali, da mora vodstvo MK najprej točno opredeliti pristojnosti in odgovornosti ekspertne skupine potem pa še poskrbeti za ustrezne pogoje dela (priskrbeti relevantne informacije ipd.).

V dogovoru z ministrom sem organizirala okoli dvajset sestankov s subjekti, ki so bili kakorkoli dejansko ali potencialno povezani s programom. Na sestankih sem se lahko natančno seznanila s problematiko "starih" in "novih", utečenih in potencialnih porabnikov finančnih proračunskih sredstev. Čeprav so bile diskusije dolge, ker so vsi dobili možnost za participacijo, sem diskusije zavestno usmerjala k cilju - t.j. k definiciji pričakovanih storitev MK. Kljub temu, da so me nekateri (npr. srednji vodilni) opozarjali da je tvegano organizirati skupne sestanke politično različno orientiranih subjektov (velja zlasti za Slovence zunaj RS), sem s polno mero propravljenosti na upravljanje s konflikti, ki sem jih ocenila kot realne, dopustila, da so se na sestankih avtentično izrazile različne perspektive in ideje. Zavedala sem se namreč, da bi ignoriranje konfliktov v takratni situaciji rezultiralo kvečjemu v kasnejšem kopičenju le-teh. Z odprto obravnavo in z upoštevanjem vseh sodelujočih smo postopoma prihajali do skupnih imenovalcev. Manjšine kot kolektivni subjekti in sama kot resorna svetovalka, ki sem bila zaineresirana za delo, ki bo koristno za področje, smo bili motivirani za vzpostavitev čimboljših pogojev za zadovoljevanje kulturnih potreb manjšin.

Razvijal se je kooperativni duh, fleksibilno iskanje rešitev za probleme, celo medsebojno komuniciranje tistih (levo in desno politično usmerjenih), ki med sabo dotlej sploh niso hoteli komunicirati. Zavestno sem balansirala pritiske iz različnih ideoloških perspektiv.

Na podlagi vseh teh sestankov sem potem izdelala specifična programska izhodišča in kriterije za financiranje, ki so bili izvedeni iz načel in usmeritev kulturne politike in jih predložila v pregled ministru.

Ta se je z njimi strinjal in overil s svojim podpisom. Čeprav smo bili v obdobju pred leom 1990 priča antiintelektualističnemu pristopu - strokovno utemeljitev je bilo treba najti za nekaj, kar je bilo že odločeno, so bili že v samoupravnem modelu (največ razprav na skupščini KSS) kriteriji smatrani kot pomemben ele-

ment za rangiranje in selekcijo predlogov za vključitev v nacionalni program. Kako pomembno je bilo potem, ali bo minister dosleden kriterijem, ki so mu bili predloženi, ali pa bo popustil političnim pritiskom iz baze, bom opisala v tekstu, ki se nanaša na faze odločanja.

Prehajam k opisu faz odločanja, ki sem jih identificirala že takrat z natančnim opazovanjem poteka odločanja v zvezi s konkretnim programom. Ugotovila sem, da gre za 4 faze odločanja po Elderudu, ki jih navaja Rus (1986).

Kot sem že zapisala, sem organizirala celo vrsto sestankov (naključnih in planiranih) z vsemi, ki jih je program kakaorkoli zadeval in s tistimi, ki so imeli potrebna znanja in praktične izkušnje. Tako sem si pridobila temeljit upogled v problematiko, različne ideje, predloge in zamisli. O preoblemih sem nato obvestila višjega vodilnega in njegova načelna razmišljanja uporabila za opredelitev specifičnih operativnih ciljev, ki naj bi bili doseženi z odločanjem (I. faza odločanja).

Tako sem edinole lahko razrešila problem, ki je izhajal iz dejstva, da so bili kulturnopolitični cilji za konkretno področje v takratnih novih okoliščinah še premalo jasni, nedodelani in nesopacificni - torej neoperativni.

Pri opredeljevanju programskih ciljev so mi zelo koristile povratne informacije programske klientete, ki so mi omogočile, da sem že na začetku upoštevala zunanje negotovosti (kontingenčna teorija). Tu sem bila kot svetovalka prejšnje Kulturne skupnosti po izkušnjah v nekakšni prednosti pred svetovalci prejšnjega Komiteja za kulturo, ki so bili navajeni na predvidljive in standardizirane odločitve v dokaj strukturiranem okolju brez tveganja (birokratska organizacija - normativna teorija). Ta izkušnja je bila dobrodošla še posebno zato, ker smo bili v novih okoliščinah svetovalci prepuščeni vsak sebi.

Koordinator (srednji vodilni) je namreč ob neprestanem ponavljanju, da je narava problemov zahtevala participativno vodenje - Vroomova raziskava participativnega vodenja (Rus, 1986).

Predstavljeno v tem posebnem opisu se je nanašalo v glavnem na notranje-organizacijsko negotovost. Toda pozornost si zasluži tudi zunanja negotovost. Vodilni so nas obveščali, da ni še nič jasnega okrog globala proračunskih sredstev za nacionalni program kulture in zato tudi ne more biti jasnosti znotraj organizacije ("višja moč je prediktor dogajanja znotraj organizacije" - Rus, 1986).

Tisti, ki smo osnutke programov vendarle uspeli oddati v roku, smo se seveda srečali tudi z drugo fazo odločanja, ko naj bi se iskale rešitve oz. alternative za razrešitev posameznih programskih problemov. V tej fazi naj bi aktivno sodelovale ekspertne oz. delovne skupine (vložek znanja). Zaradi začetnik že opisanih problemov je bila "moja" ekspertna skupina na drugem sestanku že močno okrnjena (nekateri so smatrali, da v razmerah, kakršne so, vlaganje njihove energije ni smotno). Tisti, ki so bili vseeno prisotni, pa se niso hoteli opredeljevati o zadevah, o katerih niso imeli popolnih informacij.

V prejšnjem sistemu predlagateljem zlasti, če je šlo za politično občutljiva področja nacionalnega programa, ni bilo treba svojih zahtevkov programske in finančno razčlenjevati in utemeljevati.

Ta privilegij je bil spuščen skozi filter višjih vodilnih, zato na operativni ravni ni bil več diskutabilen. Tudi v letu 1990 se je zgodilo, da je bil MK posredovan predlog, ki ga je ekspertna skupina ocenila kot nesprejemljivega, zaradi pomankanja utemeljitve, vendar je bil postopkih, ki jih je bil predlagatelj navajen "nedotakljiv" (tragična odločitev). Output te faze je bila dosledna zahteva po utemeljenih in finančno razčlenjenih predlogih za vse predlagatelje, brez izjeme.

Ocenila sem, da utegne priti v III. fazi do konflikta z nosilcem spornega predloga, ki je tudi zaradi nekaterih drugih dogodkov v tistem času zavzel agresivno obrambno držo, ker si je po svojem razlagal avtonomijo kolektivnega subjekta.

Po relativno neuspešni fazi je "moj" program prispel v tretjo - vročo fazo. Vseboval je kopico novosti, odprtih vprašanj in alternativnih predlogov. Lahko rečem, da je bilo to gradivo moje prvo programske gradivo, ki je bilo pripravljeno relativno samostojno. V prejšnji KSS so bila namreč navodila odborov za pripravo gradiv določena, zato ni bilo možnosti za samostojno kreacijo.

Ocenila sem, da zgolj racionalno in analitično programske odločanje v III. fazi ne bo ustrezno. Še najbolj aktivna se mi je zdela kibretetična teorija s s svojim dvojnimi informacijskim krožnim tokom ("odločanje in izbira med alternativami, ampak je proces učenja in postopnega reševanja problemov" - Rus, 1986).

Vendar sem se zavedala, da je za aplikacijo te teorije potrebno izpolniti vsaj dva pogoja: imeti dovolj časa in razpolagati z relevantno in jasno informacijo (načelo transparentnosti). V nasprotnem primeru so preveč vključeni subjektivni elementi. Žal so dotlej avtohtonni manjšinski subjekti v Sloveniji svojo avtonomijo razumeli le tako, da bodo, čerudi ne bodo sodelovali in posredovali potrebnih informacij za odločanje, uspeli doseči izpolnitev svojih zahtev po politični poti, ker so pač ustavno priznane manjšine. Niso upoštevali, da se v kritičnih okoliščinah, kakršne so bile takrat (pomankanje časa in denarja), ost lahko obrne tudi proti njim. Takrat mi je bilo že popolnoma jasno, da proces odločanja, značilen za vrste odločitev, ki jih implicira program, lahko poteka le v prostoru prilagajanja, pogajanj, iskanja soglasja, pa tudi v prostoru igre moči. V zvezi s sporno manifestacijo avtonomnosti me je le še zanimal razvoj dogodkov v tej III. fazi odločanja. Ali bo sporni predlagatelj uveljavil svojo moč z neodločanjem ali pa se bo zgodil bistveni premik, ki bo pomenil prekinitev z dosedanjo prakso?

Zgodil se je pomemben premik v III. fazi, ki sem ga ocenila kot pomemben korak v smeri ekonomizacije razpoložljivih sredstev in korak, ki je pomenil konec avtomatskega "budžetiranja" politično pomembnih predlagateljev in ki je tudi nakazal smer strokovnega utemeljevanja prioritetenosti v skladu s kulturno političnimi utemeljitvami.

V IV. fazi, ki se je nanašala zgolj na konkretno izvedbo sprejetega programa (zahtevki za nakazila sredstev, izplačevanje denarja ipd.) ni bilo posebnosti, ki bi bile zanimive za to analizo.

Na začetku prehodnega leta 1990 so bile aktivnosti resornega svetovalca usmerjene predvsem v identifikacijo problemov in njihovo diagnosticiranje s pomočjo specialističnega in menedžerskega teoretičnega znanja, kasneje pa je bilo to znanje tudi konkretno aplicirano.

Krizna situacija v letu 1990, ko delovne problematike ni bilo več možno obvladovati le z lojalnim in opasivnim odnosom do nadrejenih, se je pokazala kot priložnost za spremembo v ravnanju programskega svetovalca, ki si je, da bi lahko obvladoval zunanje in notranje negotovosti, moral postaviti temeljno vprašanje za programskega menedžerja, ki se glasi: Kako najbolj učinkovito opravljati program v kompleksnem programskem okolju, ki ga še posebno intenzivno označuje politični kontekst, normativne zahteve in zahteve programskih izvajalcev in uporabnikov ter širše družbe?

ANALIZA Z VIDIKA ODNOSA MED AKTIVNOSTMI IN UČINKI

Analiza z vidika odnosa med aktivnostmi in učinki, ki bo predstavljena v nadaljevanju, pomen za konkretni programski menedžment razvojni proces, ker naj bi pripevala k nadaljnim izboljšavam v ravnanju konkretnega programskega menedžerja s tem, da bo pokazala na dosedanje spremembe oz. učinke tega ravnanja in na to, kje ta programska komponenta deluje dobro, kje pa potrebuje še modifikacije.

V tem delu analize boma analizirala učinke glede na dva kriterija: kriterij uspešnosti in kriterij nepritranskosti.

1. KRITERIJ: USPEŠNOST

Po Dunnu (1981) se kriterij uspešnosti nanaša na vprašanje o tem, ali je bil čželjeni učinek dosežen.

Ker je bil v konkretnem primeru integrativni pluralizem teoretično izhodišče za evalvacijo, je pomembno na tem mestu še enkrat povzeti že opredeljene razsežnosti integrativnega pluralizma - tokrat v povezavi s političnimi cilji za njegovo praktično uresničitev in specifičnimi indikatorji uspešnosti pri uresničevanju posameznih političnih ciljev. Željeni končni učinek programov kot mehanizmov, skozi katere naj se uresničujejo politični cilji, je uresničitev integrativnega pluralizma v praksi.

UPORABLJENI VIRI

- Adam F. : Prispevek N. Luhmanna k razvoju sistemske teorije, Nova revija IX
- Bernik I. : Pojemovni aparat teorije socialnih sistemov, Nova revija IX
- Boyne A. G. : Bureaucratic Power and Public Policies, Political Studies, 1987/ xxxv
- Briesche P. : The Surprise Side of Policy Analyses, Policy Studies Journal 18/2, 1989-90
- Cleary E. R., Henry N. and Associates: Managing Public Programs, Jossey-Bass Publishers, London, 1989
- Drucker P. : Managing in Turbulent Times, Harper Collins, New York, 1985
- Drucker P. : Managing the Nonprofit Organizations, Harper Collins Publishers, New York, 1990
- Dunn W. : Public Policy Analyses, Prentice Hall Inc, Englewood Cliffs, 1981
- Evaluators Handbook - J. L. Herman, L. I. Morris, C. T. Fitz Gibbon, Sage Publications, London, 1990
- Fink - Hafner D. : Nova družbena gibanja - subjekti politične inovacije, Znanstvena knjižnica FDV, Ljubljana, 1992
- Fink - Hafner D. : Policy proces v demokratičnem prehodu, Teorija in praksa 3-4/ 1994
- Fitz - Gibbon, Morris: How to Design a Program Evaluation, Sage Publication, London, 1990
- Gabrič A. : Socialistična kulturna revolucija, CZ, 1995
- Haralambos M., Heald R. : Uvod v sociologijo, Globus Zagreb, 1989
- Heršak E., Čičak - Chand R. : Kanada - multikulturalizam, Migracijske teme 7, 1991
- Kaplan T. J. : The Narrative Structure of Policy Analyses, Journal of Policy Analyses and Management 5/4, 1986
- Katunarič V. : Interkulturalizem, Teorija in praksa 1-2, 1993
- Kos M. : Tehnologija v slovenski politiki, Delo, 10.7.1993
- Kovač B. : Rekviem za socializem, DZS, 1990
- Klinar P. : Mednarodne migracije v kriznih razmerah, Obzorja Maribor, 1985
- Klinar P. : Etnične avtohtone in imigrantske manjšine, Migracije, Bilten, 1986
- Klinar P. : Mednarodne evropske migracije in jugoslovanska migracijska politika, Teorija in praksa 3-4, 1988

- Klinar P. : Nacionalno vprašanje v dobi posmoderne, Družboslovne razprave 8, 1989
- Klinar P. : Ali nas bo beg možganov zdramil?, Naši razgledi 10.2.1989
- Klinar P. : Migracijske politike emigrantskih držav, Naši razgledi, 1990
- Klinar P. : Imigrantske etnične skupnosti, Nova revija 10, 1990
- Klinar P. : Integracijski procesi v Evropi z vidika medetničnih in migracijskih procesov, Teorija in praksa 6-7, 1990
- Klinar P. : Uresničevanje pravic različnih kategorij imigrantov, RI FDV 1990
- Klinar P. : Od etničnega pluralizma k interkulturalizmu, Migracijske teme 7, 1991
- Klinar P. : Mednarodni migracijski trendi in begunci iz Bosne in Hercegovine, Teorija in praksa 7-8, 1992
- Klinar P. : Obrazi neke nacije, Razgledi 5/2, 1993
- Klinar P. : Osnove migracijske politike, Teorija in praksa 7-8, 1993
- Klinar P. : Znanstvena objektivnost, logičnost in drugi atributi znanosti ter vrednote, Teorija in praksa 7-8, 1993
- Klinar P. : Kontinuiteta prisilnih migracij, Teorija in praksa 7-8, 1993
- Klinar P. : Sovraštvo do priseljencev, Primorski dnevnik, 25.6.1993
- Layton H. : The Political Rights of Migrant Workers in Western Europe, Sage Publications, 1990
- Mejak R. : O teoriji in praksi pozitivne diskriminacije, Razprave in gradivo, Ljubljana, št.32, 1997
- Mežnarič S. : Bosanci, Krt, 1986
- Petrič E. : Mednarodno-pravno varstvo manjšin, Obzorja Maribor, 1977
- Patton M. Q. : How to Use Qualitative Methods in Evaluation, Sage Publications, London, 1990
- Pindič D. : Manjine i balkanska suradnja-evropska dimenzija, strokovno gradivo 1989, arhiv INV
- Rizman R. : Zbornik - Študije o etnonacionalizmu, Krt 7, 1991
- Rossi H. P. : Evaluation, A Systematic Approach, University of California, Los Angeles, 1993
- Rus V. : Odločanje in moč, Založba Obzorja Maribor, 1986
- Rus V. : Socialna politika in enakost, Teorija in praksa 7-8, 1988
- Rus V. : Podržavljanje družbenih dejavnosti, Delo 15.2.1990

- Rus V. : Socialna država in družba blaginje, Domus, 1991
- Rus V. : Zasuk v ameriški koncept? Delo, 5.1.1991
- Rus V. : Med antikomunizmom in postsocializmom, Teorija in praksa, 1992
- Rus V. : Most med znanostjo in politiko, Delo 20.2.1993
- Rus V. : Rojevanje strokovne javnosti, Delo 21.8.1993
- Sociološki leksikon, Savremena administracija, Beograd, 1982
- Staudt K. : Managing development, Sage Publications, 1991
- Stecher, Davis : How to Focus an Evaluation, Sage Publications, 1990
- Šiber I. : Psihologija i društvo, Biblioteka savremene političke misli, Zagreb, 1984
- Šiškovič K. : Znanstveno razmerje do vprašanja narodnosti, ZTT, 1989
- Tancig P. : Slovenija, prelom ali zlom, Delo, 1992
- Strokovna ali "strokovna" vlada? Delo, 1992
- Višnjic F. : Kritika kolektivizma, Biblioteka Stremljenja, Beograd, 1986
- Vreg F. : Demokratično komuniciranje, Obzorja Maribor, 1990
- Van den Berghe L. P. : Moderna država - oblikovalka nacije ali uresničevalka nacije, Teorija in praksa 11/12 1992

DOKUMENTI (KRONOLOŠKO)

1. *Zapisnik konference Agit-pop komisije Centralnega Komiteja Komunistične partije Slovenije z novinarji dne 22.9.1952 v prostorih CK KP Slovenije, Zgodovinski arhiv CKZKS*
2. *Zapisnik seje Ideološke komisije Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije 25. 6. 1957, Zgodovinski arhiv CK ZKS*
3. *Zapisnik seje Ideološke komisije Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije 8.3.1960, Zgodovinski arhiv CK ZKS*
4. *Ustava Socialistične republike Slovenije, 1963*
5. *Petrič E. : O nekaterih tezah o jugoslovanstvu, strokovno gradivo z dne 20.11.1964, arhiv INV*
6. *Petrič E. : Pogledi na mednacionalne odnose, strokovno gradivo, arhiv INV, 1965*

7. *Gradivo za predkongresno razpravo Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije z dne 5. 4. 1966, arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja, Ljubljana*
8. *Zapisnik seje Komisije za mednacionalne in medrepubliške odnose 14.3.1967 iz Arhiva Socialistične republike Slovenije*
9. *Poročila "Slovensko javno mnenje 68", Visoka šola za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Center za raziskovanje javnega mnenja*
10. *Ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije, Uradni list 9, 1974*
11. *Ustava Socialistične republike Slovenije, Uradni list 6, 1974*
12. *Stališča, priporočila in sklepi o uresničevanju posebnih pravic italijanske in madžarske narodnosti in njenih pripadnikov v SRS, Ul. srs 11/77*
13. *P. Klinar: O Slovencih v zamejstvu in narodnostih v Sloveniji (poročilo iz raziskave, IV. zvezek, avgust 1977, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Raziskovalni inštitut, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij*
14. *P. Klinar: Stališča o mednacionalnih odnosih v Jugoslaviji, Ljubljana, oktober 1985, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Raziskovalni inštitut, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij*
15. *Zitherlovi dnevi 1985: Mladina kot dejavnik razvoja, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Raziskovalni inštitut, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij*
16. *Poročilo o uresničevanju posebnih pravic pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti v SRS v obdobju 1981-1985, Ljubljana, 1986*
17. *Človekove pravice, Zbirka temeljnih mednarodnih dokumentov, Društvo za združene narode, Ljubljana, 1988*
18. *Programska gradiva Kulturne skupnosti Slovenije od leta 1974 do leta 1989, arhiv MK*
19. *Ustavni amandmaji k Ustavi Socialistične republike Slovenije, št. 32, 1989*
20. *Ustava Republike Slovenije, Uradni list Republike Slovenije št. 33/1991*
21. *Slovenski izziv, Rezultati raziskav javnega mnenja 1990-1991, Ljubljana, 1992, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Raziskovalni inštitut, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij*
  - P.Klinar: Slovenska nacionalna zavest v času osamosvajanja
  - P. Klinar: O mednacionalnih odnosih v Sloveniji (autohotni in imigranti)
22. *Svetlik I., Novak M. : Položaj priseljenih iz jugoslovanskih republik v Slovenijo, gradivo FDV, 1991*

23. Slovenski izziv II, *Rezultati raziskav javnega mnenja 1992-1993*, Ljubljana, 1992, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Raziskovalni inštitut, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij

- P. Klinar: O medetničnih odnosih v Sloveniji po osamosvojitvi

- P. Klinar: O nacionalni identiteti in etnonacionalizemih

24. Council of Europe: Human Rights and Cultural Policies in Changing Europe - The Right to Participate in Cultural Life, 1993

25. *Programski menedžment na področju manjšinske in priseljske kulturne problematike*, magistrska naloga, FDV, 1994

26. Pismo Zavoda za kulturo madžarske narodnosti Ministrstvu za kulturo republike Slovenije z dne 12. 5. 1995 z naslovom: Percepcija pogojev za kulturno delo 1950-1995, arhiv Ministrstva za kulturo

27. Programska gradiva Kulturne skupnosti Slovenije od leta 1990 do leta 1999, arhiv MK

SUMMARY

THE PROGRAMME OF PROTECTION OF SPECIAL CULTURAL RIGHTS IN THE REPUBLIC OF SLOVENIA FROM THE BEGINNINGS TO 1999

The article defines cultural rights as part of human rights, and protection and implementation of cultural rights of ethnic minorities as an important element in the development of cultural democracy, as well as of democratization and humanization of society. In this context, a special state program for the protection and implementation of cultural rights of ethnic minorities (further: special program) is presented.

The article focuses upon the history of state concern for the protection and implementation of cultural rights of ethnic minorities in Slovenia, exposing and clarifying some important milestones in the progress of these endeavours.

The first part of the article describes the situation from 1950 to the moment when the special program was established in Slovenia; the second part illustrates the process of establishing and development of this program, as well as of public authority instruments, which are normative, organizational and financial. Gradually, the typology of ethnic minorities and horizontal strategies for individual types of ethnic minorities was developed. Instead of the bureaucratic model of regulation of this delicate issue, the state administration introduced, as early as 1990, to this specific field of culture, a special type of non-profit management, and thereby direct communication of the state with minority communities, the purpose of all these measures having been to authentically ascertain

their cultural needs, and to provide for their active participation in the processes of decision-making in their own affairs. In 1994, an expert evaluation of the special program of the Ministry of Culture was made; it confirmed that this organizational measure resulted in better effects of the program after 1990. Further efforts of the same ministry then took the direction of establishing another - complementary, i.e. integrational - program, intended for ethnic minorities. Apart from protection of special cultural rights of ethnic minorities, in accordance with the principle of positive discrimination and consideration of specific circumstances of all types of ethnic minorities, defined in the programme, the state care was also directed to the quality of their cultural integration. Along with all this, the endeavours within the special program were intensifying. Presently, even ideas about introducing measures of positive discrimination in the protection of cultural rights of other social groups, which have special cultural needs (e.g. the disabled, the elderly, the young, etc.) are being considered.

Historical survey of the protection and implementation of cultural rights of ethnic minorities in the Republic of Slovenia shows that, at the declarative level, even before the independence of Slovenia, a relatively high degree of constitutional protection of minority rights was guaranteed, yet a lot had to be done for the implementation of these cultural rights in practice. This was conditioned by the democratization of the social system. After 1990, minority issues started appearing in cultural legislation. Aims of the special program were operationalized, special criteria for the selection of projects, financed by the Ministry of Culture, were made. Also introduced were special procedures and an expert body for the co-shaping of cultural policy towards ethnic minorities as well as for the coordination of needs and possibilities. The structural share of this program within the budget of the Ministry of Culture began to change longitudinally. The purpose of all these measures was to provide the best possible conditions for cultural activity and creativity of ethnic minorities.

It can therefore be concluded that, apart from the high degree of constitutional protection of ethnic minorities, characteristic of Slovenia is an active and development-oriented role of the state in the protection and implementation of cultural rights of ethnic minorities, which is in accordance with the positive concept of minority protection in Slovenia

HILDEGARD ORAŽE

MED SAMOUELJAVLJANJEM IN UMIKANJEM¹

Pričujoči tekst predstavlja najvažnejše izsledke avtoričine doktorske teze o slovenski manjšini na Koroškem². Prvotno je bilo napisano za širšo publiko. V predelani obliki je neke vrste kompromis med strokovnim jezikom in splošno razumljivostjo. Doktorska teza je s področja psihologije, metodološko temelji v bistvenih delih na statističnih analizah. Teoretično izhodišče je psihološki model o obremenitvah in premagovanju, ki je v angloameriškem prostoru zelo razširjen. Pri nas ga zlasti pri raziskovanju manjšin še zelo malo uporabljajo. Izhaja iz tega, da imajo ljudje pri premagovanju obremenitev in problemov različne socialne in psihične vire na razpolago. Taka vira sta med drugim pričakovanje, da zmoremo nadzorovati osebne ali politične dogodke ter samospoštovanje.

Za primerjanje psihologi pogosto delijo ljudi na dve skupini - na take z veliko viri in na take z malo viri - tako na primer pri pričakovanju nadzora. Na eni strani so tisti, ki menijo, da mogočne osebe ali tudi usoda določa tok stvari. Na drugi strani pa so tisti, ki so prepričani, da lahko sami odločajo o svojem življenju, da lahko vzamejo življenje v svoje roke. Drugi vir: samospoštovanje nastaja iz primerjav z drugimi osebami in je okvir za orientacijo pri ravnanju. Ljudje z mnogo samospoštovanja si na primer poniževalne doživljaje jemljejo manj k srcu. Ljudje z malo samospoštovanja lahko zgubijo emocionalno spontanost, izogibajo se novim izkušnjam in včasih se togo oprijemajo posameznih strategij vedenja in mišljenja.

Vprašali smo se, katero vlogo imata pričakovanje nadzora in samospoštovanje pri pripadnikih slovenske manjšine, in sicer če gre za premagovanje izkušenj izključenosti in izključevanja na eni strani, in pri občutju, če mislijo na aktualni položaj manjšine na drugi strani - kakršen je seveda bil leta 1996, ko smo ljudi spraševala. Dodatno nas je še zanimalo, kako je z obremenitvami na delovnem mestu in sicer kar se tiče mnogih sprememb v svetu dela.

* * *

¹ Predavanje v Katoliškem domu prosvete, 22. aprila 1999, Tinje/Koroška

² «Zwischen Selbstbehauptung und Rückzug, Selbstwert und Lebenswältigung am Beispiel der slowenischen Minderheit in Österreich» Delo bo v knjižni obliki izšlo pri dunajski založbi «Wiener Universitätsverlag» v začetku leta 2000.

Grafikon 1: Dejavniki raziskave - pregled

subjektivne obremenitve na delovnem mestu zaradi sprememb v svetu dela	zaradi eksistenčne negotovosti	
socijalni in individualni viri	nadzorovanje političnih in osebnih dogodkov	samospoštovanje
od virov odvisni dejavniki premagovanje izkušenj izključevanja	občutje	

Pred predstavitvijo rezultatov na kratko še nekaj dejstev:

- Raziskavo je bila opravljena v igredi in poleti leta 1996.
- Od vseh razdeljenih in razposlanih vprašalnikov je prišlo nazaj približno ena tretjina. Vseh skupaj se je raziskave udeležilo 97 oseb.
- Vzporedno je bilo opravljenih 22 intervjujev. Število vrnjenih vprašalnikov je torej nizko.³
- V nadaljevanju bomo predstavili najvažnejše rezultate z vidika naslednjih vprašanj.

1. Kako premagujejo ljudje izključevanje?
2. Kdo se počuti bolje? Kdo se počuti slabše?
3. Katere starostne razlike obstajajo?

1. KAKO PREMAGUJEJO LJUDJE IZKLJUČEVANJE?

Najkrajši odgovor na prvo vprašanje je morda naslov dela: Med uveljavljanjem in umikanjem. Kaj je za tem naslovom? Pri več analizah se je izkazalo, da različne načine premagovanja izključevanja lahko strnemo v dva ali tri. Nekaj razlogov je za to, da ta dva ali tri načine lahko razporedimo v eni dimenziji. Na to dimenzijo se nanaša tudi naslov. To dimenzijo si lahko predstavljamo kot tire, na katerih preferirajo različni ljudje različne poti. Katere poti imajo raje, je odvisno od samospoštovanja. Ljudje z veliko samospoštovanja so manj emocionalno prizadeti in resignativni ob verbalnem izključevanju. Kdor se pa sam manj spoštuje, se odziva

* * *

³ Na tem mestu se avtorica zahvaljuje vsem organizacijam in posameznikom za njihovo podporo - zlasti vsem, ki so bili intervjujani.

močnejše z emocionalno prizadetostjo in umikanjem. Pri tistih, ki so starejši od 50 let, je to verjetno pogostejše.

Grafikon 2: Različni načini premagovanja

uveljavljanje		umikanje
bagatelizirajo v primerjavi z drugimi	prigovarjajo si	so emocionalno prizadeti, resignirani
	spokojni mimi	
branijo se argumentirajo	vrvohodstvo	molčijo
malo razmišljajo	veliko razmišljajo	

V intervjujih ljudje večkrat opisujejo dve možnosti ravnanja s socialnim pritiskom k prilagajanju in z izključevanjem: moč ali nemoč, pogum ali strah, briniti se ali molčati. Pogosto je to povezano s tem, da bagatelizirajo poniževanje samospoštovanja na ta način, da se primerjajo z drugimi. Samega sebe tako rekoč še vedno lahko braniš bolje kot marsikateri drug. V tej zvezi rišejo včasih pozitivne slike o sebi. Te slike so zelo blizu tipov in stereotipov, ki jih verjetno vsi poznamo. Naj spomnimo le na primerjavo med zavednimi Slovenci in asimiliranci - z morebitnimi stopnjami vmes.

Grafikon 3: Pogosto opisani možnosti ravnanja s socialnim pritiskom

v intervjujih pogosto		
moč	ali	nemoč
pogum	ali	strah

V nekaterih intervjujih se izkaže, da so take slike lahko tudi zelo protislovne. Tako pripoveduje na primer neka ženska, katere starši so zavedni Slovenci, da je kot mladostnica imela fazo, v kateri je zaradi slabih izkušenj prikrivala, da je v slovensko govorečem kraju doma, da bi jo prijatelji upoštevali.

Iz socialne psihologije vemo, da se tudi pripadniki manjšin udeležujejo na kak način mreže družbenih stereotipov. Moja teza iz teh analiz je, da uveljavljanje lahko tudi zakriva ali prikriva tisto, kar teži in obremenjuje. Kdor je pogumen in močen, je lahko včasih tudi šibek in bojazljiv in pri argumentiranju zoper izključevanje mu kdaj tudi spodleti. Dejanskost ima vedno več strani.

In težke strani se dajo tudi dobro razčleniti iz odgovorov na vprašanje, ali je Slovenec/Slovenka biti tudi kaj težkega. Kot nekaj težkega človek občuti to, da

morajo pripadniki manjšine sami paziti na to, da so sami in njihove zahteve upoštevane. Brez lastnega prizadevanja, tudi za vsako malenkost, bi se razmere ne spremenile na bolje. S tem je lahko povezano eksponiranje, tudi če kdo kdaj tega noče. Kot nekaj težkega človek občuti tudi to, da obstaja socialni pritisk k prilagajanju. Pri tem se človek vpraša, kako se naj vede, da bi ne bil izključen. Včasih je to opisano kot nekakšno vrhovodstvo, zlasti kadar je beseda o specifično manjšinskih temah in zadevah.

Preden pridemo k naslednjemu vprašanju, še neki detajl: Intervjuji kažejo, da je izključevanje danes - v primerjavi z 70-imi leti - bolj redko in če se pojavlja, potem je subtilno in na verbalni ravni. Dve situaciji sta tipični: če se govori "v kakem krogu" slovensko ali če se spregovori o političnih vprašanjih v zvezi z manjšino. Ker pa šele izjema potrjuje pravilo, imamo tudi primere, katerih izkušnje opozarjajo verjetno na strukturno izključevanje. V takih primerih so tudi odzivi prizadetih precej drugačni: Opisani so kot veliko razočaranje, da s tem niso računali, bili so šokirani in jezni. To premagovati je večinoma težko in dolgotrajno.

KDO SE POČUTI BOLJE? KDO SE POČUTI SLABŠE?

Na splošno lahko rečemo, da je občutje odvisno

- prvič: od prepričanja, da je mogoče vplivati na politične dogodke
- in drugič: od mere samospoštovanja.

Kdor je prepričan, da je za politiko soodgovoren, se počuti bolje ob misli na situacijo manjšine. Kdor meni, da je nemočen pri političnih odločitvah, se počuti slabše. Zdaj boste morda mislili, da je tudi pri samospoštovanju tako. Kdor ima malo samospoštovanja, se počuti slabše.

Presenetljivo je, da pravijo tisti z manj samospoštovanja, da se počutijo prav tako dobro kot ljudje z veliko samospoštovanja. In tukaj je spet skupina v sredini zanimiva. Ti se ne počutijo izključno slabo. So pa edini, ki pravijo, da so tudi jezni in potrti. No, morda so to realisti.

KATERE STAROSTNE RAZLIKE OBSTAJAJO?

Iz sociologije je znano, da moramo pri slovenski manjšini razlikovati dve skupini: starejše ljudi z nižjo izobrazbo in mlajše z višjo izobrazbo. Pogosto se govori tudi o tem, da ima skupina starejših manj samospoštovanja.

Razlike v izobrazbi niso razvidne iz naših rezultatov. Eden od vzrokov za to je gotovo, da so se udeležili predvsem uslužbenci. Toda dve starostni razliki sta zanimivi.

1. Ljudje starejši od 50 let imajo manj samospoštovanja kot mlajši od 50 let. To je prva empirična potrditev te pogoste domneve.

2. O drugi razliki se - kolikor vemo - manj razpravlja. Mlajši od 30 let menijo, da so nemočni pri politiki in se počutijo bolj obremenjeni z eksistenčno negotovostjo. Starejši od 30 let so prepričani, da je politično soodločanje mogoče in se počutijo manj obremenjeni z eksistenčno negotovostjo.

Grafikon 4: Starostne razlike

do 30 let	starejši od 30 let
nadzorovanje pol. dogodkov ni mogoče	nadzorovanje političnih dogodkov je mogoče
obremenjeni z eksistenčno negotovostjo	niso obremenjeni z eksistenčno negotovostjo
več samospoštovanja	manj samospoštovanja
do 50 let	starejši od 50 let

S temi izsledki se da zaenkrat domnevati, da obstajata najmanj dve skupini z zelo različnimi psihičnimi viri in obremenitvami znotraj slovenske manjšine.

SUMMARY

BETWEEN SELF-ASSERTION AND RETREAT

Although it is sometimes very difficult to cope with rejection or even to speak about such experiences, rejection can be an aspect of every day life for members of minorities. This consideration was the starting point for my doctorate in psychology on the Carinthian Slovenes. The most important results are presented here in the form of a talk held in April 1999. The study was conducted in 1996. It investigates psychological and social resources for coping with rejection, emotional reactions and different ways of coping. Subjective strain at work and existential fears have been included as relevant factors. The data was obtained by analysing 97 questionnaires. For an in-depth interpretation 22 semi-structured interviews were conducted and analysed in content analyses.

The talk focuses on the three main results. Firstly, the study shows that there are different ways to cope with rejection, whereby the dimension of taking active initiative and self-assertion versus retreat plays an important role. Self-esteem is an essential resource for coping such that people with more self-esteem are less emotionally affected and become less resigned. Secondly, people who have the feeling, that they can influence their own life, feel better - in relation to the situation of the Slovene minority - just like people with more self-esteem. Thirdly, there are very interesting age differences. In accordance with sociological studies they can be interpreted as phenomena of the generation gap in the Slovene minority.

JERNEJ ZUPANČIČ

POLITIČNOGEOGRAFSKE RAZSEŽNOSTI
"NEMŠKEGA" VPRAŠANJA V EVROPI

I. UVOD

Ob vključevanje v Evropsko unijo se je naša država soočila z zahtevami Italije in Avstrije med drugim tudi glede vprašanja manjšin. Slovenija sicer velja za državo z zgledno urejenim manjšinskim vprašanjem. Razvoj dogodkov je pokazal, da manjšine še vedno predstavljajo predmet geopolitičnega trgovanja, vsem deklaracijam navkljub. Vprašanje "Nemcev" ali "nemško govorečih", pa tudi "Avstrijcev" ali celo "Staroavstrijcev" je tako že tri leta predmet slovenske in avstrijske diplomacije in zaradi tega tudi nenehno v žarišču medijske pozornosti. Leta 1998 sta izšli dve obsežnejši knjigi o tem vprašanju: prvo je po naročilu avstrijskega zunanjega ministrstva izdelal graški zgodovinar S. Karner, drugo pa v okviru znanstvenega projekta skupina slovenskih zgodovinarjev pod vodstvom D. Nečaka. Obe študiji sta podrobno orisali razvoj "nemškega" prebivalstva na Slovenskem v obdobju po letu 1918 do današnjih dni, le na kratko pa sta se dotaknili tudi obdobja 18. in 19. stoletja, kjer bi bilo treba iskati nekatere vzroke medetničnih konfliktov, ki so slednjič pripeljali do današnjega stanja. Od starejših analiz tega vprašanja velja omeniti zlasti obsežno Bibrovo študijo, ki se posveča vprašanju Nemcev v Jugoslaviji v obdobju med leti 1933 in 1942, torej v času izrazitega nacističnega vzpona. (Biber, 1996) V zadnjem desetletju se je pogosto poudarjalo, da je bilo nemško vprašanje tabuizirana tema. Temu je mogoče pritruditi le deloma, saj imamo poleg Bibrove študije na voljo še nekaj krajših, a zato nič manj pomembnih zapisov. Po drugi strani pa je že sam močan porast zanimanja za Nemce in nemštvo jasen dokaz ne le novega duha v združujoči se Evropi, temveč predvsem dejstva, da postavlja nemško vprašanje danes nova vprašanja in nove izzive, na katere je treba odgovoriti. Ni namreč naključje, da prav padec berlinskega zidu in združitev obeh Nemčij simbolizira novo Evropo: Evropo sodelovanja in povezovanja ter začenja dolgotrajen proces preseganja dediščine preteklih konfliktov. Prost pretok blaga, kapitala in ljudi je znamenje in dejstvo svobode in demokracije. A tako stanje zlasti manj številčni evropski narodi in manjšine lahko razumejo tudi kot odprto lovišče, v katerem bodo morali svojo etnično identiteto varovati pred spontanimi in / ali namernimi asimilacijskimi poskusi večjih sosedov. Ali je ta bojazen upravičena ali ne je lahko predmet posebne razprave. A ker obstaja, je vsekakor vredna upoštevanja.

Z nemško govorečim prebivalstvom naseljen prostor je strateško izjemno pomemben in razmeroma obširen, saj ga sestavlja večji del Srednje Evrope (neka-

teri politični geografi omenjajo pojem Srednje Evrope kot izrazito "nemški" (Parker, 1997). Če k temu dodamo še gospodarsko moč in vpliv teh držav in upoštevamo pri tem zgodovinske izkušnje zlasti njihovih sosedov, je popolnoma jasno, da predstavlja "nemško" vprašanje prvovrstno političnogeografsko vprašanje sodobne Evrope (Kennedy, 1992). Če pojmujeemo nemški prostor v smislu jezikovno - kulturne orientacije, potem le-ta obvladuje alpski, lok, donavska vrata, renski koridor, na severu je zaradi prevlade nižinskega sveta odprt v vse smeri, Bavarska planota pa predstavlja naravno zaprt prostor, neke vrste trdnjavo. Celotno območje je gosto poseljeno, in dobro opremljeno z različnimi vrstami infrastrukture, gospodarsko stabilno in močno. Popolnoma upravičeno ga je imenovati središčni prostor, osrčje (Heartland, po Parkerju, 1997). Slednjič predstavlja današnji nemški prostor eno od težišč in ključnih sil novonastale Evropske unije.

V politični geografiji zavzema narodno vprašanje zelo pomembno mesto, saj velja etničnost za eno najbolj žilavih gibal v sodobni družbi. Zgodovinske korenine bi lahko mirno prepustili zgodovini in zgodovinarjem, če bi ne zbujało prav t.i. "nemško" vprašanje (s katerim smo bili Slovenci soočeni skoraj 1000 let) po padcu berlinskega zidu v novih razmerah vedno tesneje povezane združene Evrope starih bojazni vseh tistih, ki jih je stik z nemškim prostorom v preteklih stoletjih bogatil in ogrožal obenem.

Uvodoma je treba omeniti še nekatere terminološke zadrege. Govorimo o "nemškem" vprašanju in o "Nemcih", čeprav to poleg Nemcev v Nemčiji pogosto vključuje tudi Avstrijo in Avstrijce ter različne skupnosti nemško govorečih (ali z nemškim materinim jezikom) v različnih državah. Ne nazadnje imamo nemško govoreče tudi v Švici in v Lihtenštajnu, ki pa zaradi zgodovinskih in kulturnih in še posebej političnih razlogov nikakor ne sodijo v okvir, ki ga bomo delovno imenovali "nemško". Povsem neprimeren izraz pa "staroavstrijska" manjšina ali skupnost; čeprav se je v medijih in politiki večkrat pojavilo, so ga znanstvene razprave zavrnilo (Klemenčič, Zupančič, 1997; Karner, 1998, Nećak in drugi, 1998).

Namen prispevka je v prvi vrsti podati pregledno sliko o razsežnosti »nemškega« vprašanja v Evropi sedaj in v preteklosti. Nujno se je pri tem potrebno ozreti v zgodovino predvsem zadnjih dveh stoletij. Zaradi skopo odmerjenega prostora bomo pojave in procese dinamične srednjeevropske preteklosti in polpreteklosti, ki sicer zaslužijo širšo obravnavo, analizirali bolj na kratko.

II. RAZŠIRJENOST "NEMŠKE" POPULACIJE V EVROPI

Izmed evropskih jezikovnih skupin je nemška z nad 90 milijoni pripadnikov za rusko prepričljivo na drugem mestu. Poleg Nemčije in Avstrije obsega še večji del Švice ter vrsto manjšinskih skupnosti po več državah kot ostanki nekdanje

razširjenosti nemškega prebivalstva. Čeprav so si po jeziku enotni, se v kulturnem in političnem oziru krepko ločijo med seboj posamezne skupine, ki jih je zgodovinski razvoj oblikoval v Nemce, Avstrijce in Švicarje.

Več kot štiri milijone oseb nemškega jezika živi izven držav, kjer je nemščina uradni jezik (Nemčija, Avstrije, Švice, Liechtenstein). V Franciji jih živi nad 1 milijon, v Luksemburgu (Iecenburščina je krajevno mozelsko - frankovsko narečje, ki ima sedaj tudi status deželnega uradnega jezika, v Italiji jih je okrog 300.000 na južnem Tirolskem kot primer dobro organizirane manjšine, ki številčno in prostorsko sploh ne nazaduje. Okrog 100.000 jih je v Belgiji, 20.000 na Danskem, okrog 2 milijona jih je razpršenih v Rusiji, na Nizozemskem jih je razpršenih več tisoč, na Češkem okrog 50.000, na Madžarskem do 200.000, v Romuniji 120.000, na Poljskem 200.000 (Bufon, 1997). Na Poljskem jih nemški viri omenjajo bistveno več, tudi milijon (Fischer Weltalmanach, 1993). Različni drobci so tudi po drugih državah. Tako živi v italijanskih Dolomitih nekaj izoliranih maloštevilnih lokalnih skupnosti, katerih jezik so arhaične oblike nemščine (Zahri, Tischelwangi ipd.) (Steinicke, 1991).

Današnja razporeditev prebivalstva z nemškim materinim jezikom je rezultat zgodovinskih procesov, ko so se naseljevali kolonizirali in asimilirali zelo obsežna območja. Nemški viteški red je osnoval vrsto naselbin ob Baltiku in tudi v notranjosti in s tem ustvaril pogoje za razvoj nemške Vzhodne Prusije in Kurlandije. V Rusijo so se naseljevali postopoma, in sicer večinoma kot trgovci in obrtniki, v podobnem procesu je nastala krepka nemška skupnost v Transilvaniji, ko so se naseljevali predvsem Saški rudarji. Panonsko nižino so naseljevale različne skupine prebivalstva in med njimi tudi nemške v obdobju umikanja otomanskega imperija. Uporne kmete, rudarje so naseljevali na različna gorata in hribovita območja različnih držav; tako je s t.i. višinsko kolonizacijo nastalo več nemških naselbin na slovenskem etničnem ozemlju, kot je npr. pri Bitnjah, v Davči, v Baški grapi in predvsem na Kočevskem, ki se je edini od naštetih obdržal do druge svetovne vojne (Melik, 1995; Zwitter, 1990). Nemški narod je imel za številčno rast lastne populacije nekaj ugodnih zgodovinskih okoliščin. Sunki z juga in vzhoda, predvsem Turki in vzhodna ljudstva, jih niso neposredno ogrožali, zato je lahko trgovina, meščanstvo, obrt, manufaktura in pozneje industrija z rudarstvom neovirano razvijala. Obenem se je na nemška območja priseljevalo precej prebivalstva, ki so se v drugi in naslednjih generacijah postopoma asimilirali v nemškem okolju. Še močnejši val pa so predstavljali delavci po pričetku industrijske revolucije, kjer so prišleki delali predvsem v premogovništvu in različnih težaških delih, njihovi potomci pa so se socialno že merili z domačim prebivalstvom in se tudi naglo asimilirali. Tako so rudarsko industrijska območja pridobila na številu prebivalstva, ki je sčasoma postalo nemško. Popolnoma enak razvoj je bil tudi v Belgiji, Franciji in Angliji ali navsezadnje v Severni Ameriki. V obsežnih območjih so predstavljali sicer številčno manjšino, vendar so imeli zara-

di pripadnosti vladajočemu narodu ter s tem povezanega socialnogospodarskega in političnega položaja tudi v takih okoljih dovolj moči, da so ostajali in se celo številčno krepili. Prisotni so bili zlasti v uradniških, vojaških, šolskih in upravnih službah, v trgovini in obrti pa se je uporabljala nemščina kot poslovni jezik. Asimilacija je bila večinoma enosmerna in trajna; zato upravičeno govorimo o germanizaciji (Grafenauer, 1946, Grafenauer, 1993, Klemenčič, 1959, Klemenčič, 1960, Klemenčič, 1990). Še v obdobju pred drugo svetovno vojno je bilo nemško prebivalstvo zelo močno prisotno na Poljskem in Češkem (Sudetski Nemci) ter v tedanji Sovjetski zvezi, kot krepka in številčna manjšina pa tudi na Madžarskem, v Romuniji in Jugoslaviji. V okviru slednje so bili najštevilčnejši t.i. Banatski Nemci, a tudi na slovenskih tleh so predstavljali krepko manjšino z okrog 30.000 pripadniki (Gosar, 1993).

Te močne nemške naselbine so bile eden od razlogov nacistične ekspanzije - ali bolje rečeno povod na Češko in Poljsko, z etničnimi in strateškimi argumenti pa so utemeljevali in opravičevali radikalne posege proti slovanskim narodom: Čehom, Poljakom in Slovencem. Hrvatje in Slovaki so dobili svoje marionetne države. Na teh območjih se je pričelo načrtno, sistematično in brutalno izvajati genocidne ukrepe od prisilnega izseljevanja do fizičnih likvidacij. Podobne obravnave so bili deležni prebivalci Alzacije, medtem ko so skušali Nemce v Italiji preseliti. Medtem ko je v Kanalski dolini ta poskus uspel, se je zataknilo pri Južnih Tirolcih. Druga svetovna vojna je imela poleg strateških, ideoloških in rasnih značilnosti vse poteze nemško - slovanske konfrontacije.

Današnja poselitev prebivalstva nemškega jezika v Evropi je torej rezultat izjemno dinamičnega zgodovinskega razvoja. Zaradi ekonomske moči nemško govorečih dežel, ki so izrazito imigracijske dežele, se število nemško govorečih v Evropi znatno povečuje kljub že dalj časa negativnemu naravnemu prirastku.

III. ETNOPOLITIČNA GENEZA NEMŠTVA V EVROPI

3.1 "Nemško" kot pojem kulture in prostora v srednji in vzhodni Evropi

Območje srednje in vzhodne Evrope med Baltikom in Jadranom ter Črnim morjem je v srednjem veku obvladovalo t.i. "Sveto rimsko cesarstvo nemške narodnosti" kot pglaviti dedič Frankovske države. Cesarstvo se je pozneje razbilo v več manjših kraljevin in kneževin, ob Severnem in Baltiškem morju pa je obstajal vrsta hanseatskih mest. Nemški viteški red je napredoval pri osvajanju vzhodnih ozemelj predvsem ob Baltiku. Osvojena ozemlja so se katolizirala, tam so uvažali tudi načrtno kolonizacijo, ki je obenem imela tudi značaj germanizacije. V 17. in posebno v 18. Stoletju sta se na območju nemške poselitve izoblikovali dve močni politični entiteti: pruska ob Baltiku in avstrijska v srednjem Podonavju. Za

obe je bilo značilna nenehna konfrontacija z vzhodno ležečimi ozemlji in ljudstvi, ki so jih naseljevala. Pruskemu cesarju je bil konkurenčen zlasti ruski imperij, avstrijskemu pa turški. Vmesne dežele od Poljske in baltskih držav na severu prek Panonske nižine, Transilvanije in Karpatov do Dinarskega območja in Balkanskega polotoka je igral vlogo vmesne cone spopadov; pravzaprav je bil to neke vrste »sanitarni kordon«. Te dežele in tamkajšnja ljudstva so izmenično prenašala zdaj to zdaj ono politično nadvlado, vedno pa so bila prva, ki jih je prizadela škoda zaradi vojaških spopadov velikih sil.

V 18. stoletju so bile zahodne države Francija, Velika Britanija ter države Pirenejskega polotoka teritorialno združene zaokrožene in politično centralizirane. Njihova zunanja politika se je bolj kot za prestiž na starem kontinentu zanimala za osvajanje novih kolonij v Afriki in Aziji in Ameriki, medtem ko se je moral nemški stroj pognati v to tekmo vsaj 100 let pozneje. V boj pa ni posegel samo zaradi pomanjkanja združene moči, temveč tudi zaradi prvenstvene orientacije k evropskemu vzhodu in jugu. »Drang nach Osten« je bil na nek način prisoten že precej pred Bismarckom. Navidez čudi tolikšna ekspanzijska moč nemške kulture in jezika v srednji in vzhodni Evropi, katere posledica je razširjenost nemškega prebivalstva, jezika in kulture v tem prostoru, še posebej v mestih. Vendar bi bilo napak iskati vzroke razloge v superiornosti »nemštva«. Razlogi so številni, vendar zelo stvarni. Nemško naseljitveno ozemlje je bilo v bližini, vendar v dovolj varni oddaljenosti od smeri prodora vzhodnih imperialističnih sistemov, ruskega in turškega. Na nemških tleh se je lahko razvijalo družbena infrastruktura tistega časa, posebej univerze, kot centri vplivanja. Zaradi burnih socialnih, gospodarskih in verskih gibanj je nemški prostor privlačeval številne priseljence, trgovce, študente in popotnike. Tu so se tiskale knjige. Ne nazadnje je bila ta, za tedanje čase razmeroma gosto poseljen prostor, gospodarsko dobro organiziran in močan. Na drugi strani je bila vmesna cona prizorišče pogostih spopadov, zato niso uspevala ne mesta, ne univerze in tudi gospodarski razvoj je imel dosti manjši polet. Prebivalci iz teh območij so študirali na nemških univerzah, tam so trgovali, se vojskovali. V gospodarskem pogledu so se te dežele naslonile zlasti na nemški prostor. Povsem logično je, da so bili mnogi trgovci Židje in Nemci, pa tudi Grki in Armenci. Domačinov je bilo namreč premalo in imeli so manj izkušenj. Nemški trgovci in kolonisti so zgolj izkoriščali razmere in se poslovno uveljavljali. Zaradi močne naslonjenosti na nemške dežele je bil tudi poslovni jezik oziroma jezik sporazumevanja v tem delu sveta poleg latinščine predvsem nemščina. Zato so mnoga mesta imela precej »nemški« značaj celo v primerih, ko je bila večina prebivalstva izvorno drugačnega rodu. Zelo pomemben dejavnik povečevanja nemškega vpliva na tem območju je bila kolonizacija predvsem nemškega življa na osvojena območja. Ker so zaradi nenehnih spopadov in posledičnih kužnih bolezni ter lakote mnoga območja izgubila večino prebivalstva, so tja naselili nove naseljence - koloniste. Taka območja so bila zlasti v Panonski nižini, v Transilvaniji, na Poljskem, ob Baluku ter ponekod v Rusiji.

Pogosto so opustela območja kolonizirali s prebivalci z nemškega govornega območja. Koloniste so rekrutirali iz razpoložljive kmečke delovne sile ter iz vrst upornikov oziroma nasprotnikov npr. v obdobju reformacije in protireformacije. Kmečki upori in verske vojne so dale dovolj kandidatov za take načrte (Rovan, 1998). Kolonizacije seveda ne bi mogli izvesti, če bi poprej ne zasedli ozemlja za vojaško silo. Na tak način je nastalo tudi več nemških jezikovnih otokov na Slovenskem; največji je bil na Kočevskem (Kočeverji) (Melik, 1995). Kolonizacije so potekale v različnih zgodovinskih obdobjih. Drugi razlog kolonizacije je bilo rudarstvo. Na ta način so nastale nemške rudarske naselbine v Transilvaniji (na Sedmograškem), na Češkem in predvsem Slovaškem, v Šleziji in ponekod v Rusiji (Rovan, 1998).

A tudi brez kolonizacije ima nemštvo zelo razvejane korenine. Oblikovanje nemškega ljudstva je bil dolgotrajen proces, ki je združil izvorno precej raznolike elemente. Nemški zgodovinar Valentin celo trdi, da ni noben večji evropski narod nastal iz tako različnih korenin. Združuje namreč rimske, germanske, keltske, keltoslovanske, skandinavske in baltske elemente, tudi če ne štejemo imigrantov iz različnih evropskih in azijskih držav v povojno Nemčijo (Valentin, 1999, 21-22).

3.2. Združevanje nemštva

Poskusi združevanja manjših kneževin in svobodnih mest v nemškem prostoru so bili prisotni skoraj ves čas. Vidnejšo povezovalno vlogo pa sta odigrali le Prusija in Avstrija. O resnejšem političnem povezovanju je mogoče govoriti šele v moderni dobi nekako od vključno 18. stoletja dalje. Glavni vezivni element je postalo meščanstvo. Vendar so se posamezne dežele in kneževine nemške zveze precej razlikovale med seboj. Hanseatska mesta so slonela na obrti in predvsem trgovini, zahodno- in južnonemške državnice pa so se poleg tega opirale še na močno manufakturno proizvodnjo in rudarstvo, Prusija pa na vojsko in velepos-est. Avstrija je bila precej zaposlena s protiturško obrambo in prodorom v napol izpraznjeni Panonski bazen. Do določenega razdvajanja je privedla reformacija in njej sledeča protireformacija z verskimi vojnami. Čeprav je po augsburškem miru sledilo obdobje verske tolerance, pač po načelu »čigar dežela, tega vera«, je reformno in protireformno gibanje razdvojilo nemški prostor na južni pretežno katoliški in severni pretežno protestantski del.

Zlasti zahodne državnice in kneževine so po zgledu Francije, Nizozemske in Anglije hitele z oblikovanjem ustave in meščanskih republik, Avstrija pa je zadržala precej fevdalen značaj. Poleg tega si je prizadevala vključiti v svoje okvire poleg notranjeavstrijskih dežel in Češke še zlasti Ogrsko, poleg tega pa se je posebno v 19. stoletju morala otepati s čedalje močnejšimi nacionalnimi gibanji Madžarov, Romunov in različnih slovanskih narodov. Pomemben odmev je imela francoska revolucija in temu sledeče napoleonske vojne, ki so začasno podrle

stare državne okvire. Po zmagi nad Napoleonom se je z ljubljanskim kongresom svete alianse leta 1821 skušala Evropa vrniti na ustaljene tire, a nikjer ni mogla preprečiti nacionalnega naboja, ki je postal glavna mobilizacijska sila novih političnih prizadevanj starega kontinenta (Zwitter in drugi, 1962). Osvobodilni boj Grkov, Poljakov, Srbov ter narodov v Avstrijski monarhiji je po eni strani okrepil razmišljanja nemškega meščanstva k integrativnim prizadevanjem, po drugi strani pa je prav odpor nenemških narodov v podonavski monarhiji oviral nemške združevalne in hegemonistične težnje (Taylor, 1956). Namesto Avstrije so "nemški Piemont" videli čedalje bolj v Prusiji namesto v Avstriji. Ko se je Metternichov naslednik Schwarzenberg izrekel za ohranitev Avstrije, je bilo velikonemških načrtov konec. Pruskemu kanclerju Ottu von Bismarcku je s spretno politiko leta 1866 uspelo združiti Prusijo in nemške države v Nemčijo, z nadaljnjo precej trdo politiko pa jo je oblikoval v močno vojaško, gospodarsko in politično silo. Kmalu je postala vodilna industrijska sila v Evropi. Nemška moč je vnesla v evropsko politiko nove odnose. Tedaj je bilo že mogoče govoriti o »nemškem vprašanju«, ki je nato krojilo evropske politične odnose. Nemčija je še uspela pridobiti nekaj kolonij predvsem v Afriki. Zunanjo ekspanzijo je lahko sprožila predvsem proti vzhodu in jugu ter proti Franciji. Pričela se je uresničevati nemška doktrina prodora proti vzhodu (»Drang nach Osten«). Faza zunanje ekspanzije je že narekovala veliki vojaški spopad v prvi svetovni vojni.

3.3. Nemška ekspanzija in posledice

Imperialistično tekmovanje in boj za kolonije je v začetku 20. stoletja pripeljal do faze, ko je bil vojaški spopad med silami tako rekoč neizbežen. Nemški in italijanski interesi so se obrnili predvsem proti sosednjim območjem in pri tem naslonili na iredentistično ideologijo, ki je iskala stare kulturne meje in vplivna območja. Etnična pripadnost in mitologija sta postali pomemben strateški material. Avstro-Ogrska je imela tedaj dovolj dela z notranjimi težavami in njeno zunanjo ekspanzijo so hromile osvobodilne težnje narodov večnarodne monarhije (Zwitter, 1962). Sarajevski atentat je sprožil prvo svetovno vojno, najprej naperjeno proti možnemu južnoslovanskemu Piemontu – Srbiji. Razvile so se tri fronte (zahodna, vzhodna in južna), ko pa je leto pozneje Italija prestopila na stran Antante, pa še alpsko – soško bojišče. Predvojno strateško obkoljevanje Nemčije je dalo svoje rezultate in po štirih letih so morale centralne sile kloniti. Poraz se je Nemčiji in Habsburški monarhiji hudo maščeval. Nemčija je izgubila okrog desetine ozemlja in prebivalstva in vse kolonije ter plačevati je morala visoko vojno škodo. Nemško vprašanje je bilo eno pglavitnih na mirovni konferenci v Parizu. Skušali so jo nadzirati in vsaj vojaško nevtralizirati. Avstrijska monarhija je razpadla na več nacionalnih držav. Vplivni prostor nemškega naroda oziroma prebivalstva nemškega jezika se je radikalno zmanjšal. V novih državah Poljski, Čehoslovaški, Madžarski, Romuniji in Jugoslaviji je postalo nemško prebivalstvo

narodna manjšina, sicer številčno in gospodarsko močna ter dobro organizirana, vendar brez pomembnejše politične moči. Poleg tega se je z ozemelj, ki sta jih izgubili Nemčija in Avstro-Ogrska, preselilo v obe državi več kot 1.1 milijon beguncev nemškega porekla (F. Weltalmanach, 1982). Zaradi slabega gospodarskega položaja so bila zlasti v Nemčiji dvajseta leta politično zelo burna, saj ni manjkalo revolucionarnih poskusov (Weimarska republika) in nacističnega puča v Münchnu, ki pa se je ponesrečil. Gospodarska kriza, poraz v prvi svetovni vojni in močno prisotna velenemška ideologija sta ustvarili plodna tla za vzpon Hitlerjevih nacionalsocialistov. Ti so prišli leta 1933 na oblast in pričeli z agresivno notranjo in pozneje tudi zunanjo politiko. Nemčija se je pričela oboroževati, ukinila je demilitarizirano cono v Porenju in kmalu se je pričela ozirati za novimi ozemlji. Iskanje »življenjskega prostora« se je naslonilo na številčne nemške skupnosti zlasti v vzhodnih državah ter na rasno teorijo. Slovanski narodi torej niso bili le ovira pri uresničevanju nemških strateških interesov na vzhodu in jugu, temveč rasno manjvredni in zato predvideni za uničenje. Genocidni politiki so bili poleg Romov in Židov najbolj izpostavljeni Poljaki in Slovenci, ki so bili najbolj napoti smerem nemškega strateškega prodora (Ferenc, 1968). Z napadom na Poljsko se je pognal nemški vojaški stroj in zanetil drugo svetovno vojno (Svetovna zgodovina, 1980).

Ker se je morala nacistična osvajalna politika vsaj začasno ozirati tudi na svoje zaveznike in marionetne države, je že na začetku druge svetovne vojne prišlo do načrtovanega preseljevanja večjega števila prebivalstva. V obdobju 1939 do 1944 so iz nekdanjih baltiških držav, Rusije, Južne Tirolske, Jugoslavije in Romunije preselili v Tretji rajh okrog 635.000 Nemcev. Preseljenih pripadnikov drugih narodov je bilo veliko več; mnogi so končali v koncentracijskih taboriščih. (F. Weltalmanach, 1982). Tem organiziranim selitvam se je po nemškem porazu maja 1945 (na nekaterih območjih že jeseni 1944) sledil beg, nasilni pregon in deportacije nad 9 milijonov Nemcev predvsem iz Vzhodne Evrope (ibid.). Po nekaterih ocenah naj bi bilo pregnancev in beguncev celo do 14 milijonov. Beg, pregon, zaplemba premoženja in tudi množične likvidacije nemškega prebivalstva so dobile vse značilnosti genocidne politike (Heinsohn, 1998). Rovani govori celo o 20 milijonih beguncev in pregnancev, vendar so tu očitno vključeni tudi zajeti vojaki in žrtve medvojnih in povojnih likvidacij (Rovani, 1998, 685-709). Nemške zgodovine poročajo o begu in pregonih Nemcev po letu 1945 razmeroma skopo. Tako Klöss poroča o obupnem stanju v mesecih po porazu maja 1945 v Nemčiji, ko se je na povsem porušena območja zgnila reka beguncev in pregnancev. Prihajalo je do hudih konfliktov med domačini in begunci, deloma tudi zaradi velikih kulturnih razlik med posameznimi skupinami vzhodnih Nemcev. Vživetje (»vnemčenje«) le-teh je bil dolgotrajen in konfliktov poln proces (Valentin, Klöss, 1999, 652-666). S takimi problemi so se soočali tudi Kočevski Nemci – Kočevjarji, potem ko so se morali odseliti s spodnjega Posavja (Frenšing, 1970).

Težišče Podsdamske konference, ki je potekala julija in avgusta 1945, je bilo v prvi vrsti namenjena upravljanju premagane Nemčije in ureditvi t.i. "nemškega vprašanja". Nemčija je izgubila veliko ozemlja, saj so se vzhodne meje pomaknile na Odro in Niso, izpraznjeno ozemlje pa so zasedli Poljaki in enote Rdeče armade ter opustelo območje ponovno naselili. Nemčijo in Avstrijo so razdelili na zasedbene cone: francosko, angleško, ameriško in sovjetsko. Vojno stanje z Nemčijo je bilo uradno končano šele leta 1951, zasedba pa po Pariški mirovni konferenci oktobra 1954. Vzhodni del (NDR) pod sovjetsko vojaško upravo se je vključil v vzhodni blok (s strani Sovjetske zveze priznana marca 1954), zahodni del pod upravo zahodnih zaveznikov pa so združili v Zvezno republiko Nemčijo, ki se je gospodarsko integrirala v zahodni svet, vojaško pa v NATO pakt. Razdelitev Nemčije in njena gospodarska obnova je hitro postala predmet vzhodno - zahodnih političnih odnosov. Hladna vojna se je pričela takoj, ko je utihnilo orožje na bojiščih. Marsikdaj se je odvijala prav na nemških plečih. Nemško vprašanje je bilo še dalj časa prvovrstno politično vprašanje v povojnih mednarodnih odnosih. Zavezniki so ga skušali reševati na treh mednarodnih konferencah v letih 1954, 1955 in 1957 (Mann, 1992, 966-981), (Mikuž, 1984).

Podsdamska konferenca je sprejela tudi vrsto vrsto t.i. denacifikacijskih ukrepov, ki so imeli kaznovalni in preventivni značaj in so obsegali tako premoženjske zadeve kakor selitveno politiko, upravo, nadzor in vprašanje gospodarske obnove in razvoja. Med zavezniki ni bilo enotnega stališča. Obstajale so celo težnje, da bi Nemčiji pustili zelo malo industrije. Znatno del industrijskih naprav, posebej oboroževalne in strojne industrije in metalurgije so pozneje tudi v resnici demontirali. Prav tako je bila skoraj uničena trgovina, bančništvo in zavarovalništvo. Vendar so s pomočjo Marshallovega plana izdatno pripomogli, da se je nemška industrija postavila na noge. Za to so imeli zelo stvarne interese: le obnovljena Nemčija je lahko plačevala visoke vojne reparacije (Mann, *ibid.*).

V okviru denacifikacijskih ukrepov so bili določeni tudi postopki načrtne preselitve nemškega prebivalstva iz nekaterih srednje-in vzhodnoevropskih držav v Nemčijo. Ti načrti so deloma nastali že med drugo svetovno vojno. Njihova realizacija po koncu druge svetovne vojne je pomenila le nadaljevanje vala beguncev in pregnancev z obdobja tik pred in po koncu druge svetovne vojne. Kot že povedano, so imeli ti ukrepi kaznovalni, predvsem pa preventivni značaj in so pomenili eno od oblik urejanja nemškega vprašanja na širšem prostoru srednje Evrope. Nemška agresija se je namreč že v prvi, predvsem pa v drugi svetovni vojni naslonila na nemške skupnosti na tem prostoru kot na neke vrste mostišče. Po poročilih je prišlo do praktično popolne zamenjave prebivalstva na precej obsežnih območjih zahodne Poljske, v Sudetih, ponekod v Panonski nižini ter v Sovjetski zvezi. Že omenjene študije o nemški zgodovini pozneje ne poročajo o nemških skupnostih na teh območjih (gl. Valentin, 1999, Mann, 1992). Prav tako ni nikjer poročil, da bi urejali nemško manjšinsko vprašanje pri skupnostih, ki so morebiti ostale na teh območjih (*ibid.*).

Denacifikacijske ukrepe so sprejele tudi države, ki niso bile neposredne podpisnice Podsdamskega sporazuma. Tako so iz Čehoslovaške znani t.i. „Beneševi dekreti“, iz Jugoslavije pa dva odloka predsedstva AVNOJ. V obeh primerih gre za načrte o izgonu prebivalstva nemškega porekla, zaplembi njihovega premoženja v korist države ter izgubo državljanstva. Zaplemba premoženja se je štela kot neke vrsta povrnitev v vojni povzročene škode. Pri tem je treba opozoriti, da je zlasti na območjih, ki jih je Hitler vključil v Tretji rajh, prav nemško prebivalstvo na podoben način (z zaplembo) pridobilo precej premoženja (širše glej Nečak, 1998). Omenjeni ukrepi so pomenili tudi dobrodošlo osnovo pri oblikovanju t.i. družbenega premoženja in kolektivizacije gospodarstva, deloma pa tudi sredstvo za odstranjevanje političnih nasprotnikov.

3.4. Od hladne vojne do združene Evrope

Hladna vojna je zarezala ostre poteze ne le v politične odnose med državami vzhodnega in zahodnega bloka, temveč je vtisnila globok in precej trajen pečat družbeni strukturi in organizaciji ter načinu življenja, hkrati s tem pa tudi v strukturo, izgled in funkcijo kulturne pokrajine. Območja, ki je do konca druge svetovne vojne na tak ali drugačen način sodil v domeno nemških interesov in so ga le ti tudi efektivno obvladovali, je bil v kratkem času radikalno spremenjen zaradi množičnih načrtnih selitev in likvidacij, obenem pa so se z železno zaveso skoraj povsem prekinili stiki med prebivalci obeh strani meja.

Zahodna Nemčija in Avstrija sta se po letu 1955 ob izdatni pomoči Marshallovega plana kmalu opomogli. V šestdesetih letih je bila Nemčija že ena evropskih industrijskih držav, ki je privlačevala največ delovne sile. Obnovljena industrija, kmetijstvo in uslužnostne dejavnosti so jo v kratkem postavile na čelo industrijsko najbolj razviti držav na svetu ter obenem držav blaginje. Postala je država z razvito tehnologijo, kapitalsko močjo, stabilnimi socialnimi odnosi in uveljavljenim modelom socialne države. Nemčija je postala tudi razmeroma močna vojaška sila in oden od najpomembnejših evropskih srebrov Atlantskega zavezništva, čeprav še dalj časa skrbno nadzorovana. Nemški gospodarski čudež in tudi mik socialne države je pritegnil množične delovne migracije iz manj razvitih evropskih držav in regij ter vedno bolj tudi iz azijskih držav. Nemčija je postala izrazito imigracijska družba, v kateri so se kmalu pričeli kopičiti tudi številni problemi, značilni za te družbe. Posamezne skupine priseljencev so bile v medsebojnih konfliktih, nasprotje in konfrontacije pa so se pojavile zlasti na ravni odnosov med domačini in priseljenci. Dotok delovne sile iz Vzhodne Nemčije, Poljske, Madžarske, Čehoslovaške in Romunije je bil zaradi vztrajanja železne zavesa večinoma ilegalen, vendar nikakor ne neznaten. Število prebegov je naraslo posebno v osemdesetih letih, ko so socialistična gospodarstva bredla v čedalje hujšo gospodarsko in tudi politično krizo. Deloma je socrealističnim režimom beg delovno sposobnega prebivalstva celo ustrezal, saj so se na ta način

znebili pritiska na delovna mesta in grozeče brezposelnosti (Rupnik, 1981, *Tatsachen über Deutschland*, 1993).

Padec berlinskega zidu in železne zavese je oznanil konec socializma kot družbenogospodarske ureditve. Razpadla je Varšavska vojaška zveza. Nemčija se je ponovno združila, čeprav je to sprožilo velike pomisleke zlasti v Franciji in na Poljskem. Nemški prostor naj bi bil po določilih Podsdama namreč obvladljiv. Čez odprte meje se je pričel velikanski pretok ljudi, blaga, kapitala in storitev. Obmojna območja, nekdanj potisnjena v gospodarsko životarjenje, so oživelu. Hkrati se je stopnjeval proces evropske integracije: Evropska gospodarska skupnost se je postopoma preoblikovala v Evropsko unijo.

Nemčija ima v teh procesih nezamenljivo vlogo, saj se je dostikrat izkazala kot vzpodbujevalec in nosilec procesov evropske integracije. Zaradi gospodarske moči in družbene ter politične stabilnosti in urejenosti pomeni v mnogih ozirih neke vrste vzor, model družbenega ustroja nove Evrope. Je tudi neto plačnik v evropske sklade in vzpodbujevalec nadaljnje širitve EU (*Tatsachen über Deutschland*, 1993).

S padcem berlinskega zidu in železne zavese na eni ter procesi evropske integracije na drugi strani ima nemško vprašanje ponovno povsem specifično vlogo in pomen. Nemškojezični prostor (Avstrija in Nemčija, obe članici EU) meji na slovanske države ter Madžarsko, ki so kandidatke za vstop v EU. Novo germansko - slovansko soočenje?

IV. GEOPOLITIČNA TEŽA NEMŠKEGA VPRAŠANJA V EVROPI

Čeprav zadeva »nemško vprašanje« v političnogeografskem smislu celotno Evropo, ima največjo težo predvsem v srednji Evropi, predvsem zaradi specifičnih razmer v t.i. tranzicijskih državah ter možnosti nemškega vpliva na ta prostor. S tem nikakor ni rečeno, da nima teže tudi v odnosu do zahodnoevropskih držav.

Nemško zavzemanje za širitev EU na vzhod ima poleg načelnih predvsem pomembne strateške vsebine, ki izhajajo iz novih možnosti gospodarskega obvladovanja območij srednje in vzhodne Evrope, kar obenem krepi tudi pomen nemškega prostora v svetovnem merilu, predvsem pa znotraj EU. Nastopile so torej nove geopolitične razmere, v katerih ima nemško - avstrijski prostor bistvene prednosti gospodarskega prodora na območja, za katerimi je že nekdanj stremel in jih vsaj deloma in občasno tudi gospodarsko, vojaško in politično ter mestoma celo etnično obvladoval. Nemško vprašanje se zato ponovno odpira v tem prostoru na več ravneh: na ravni gospodarskih odnosov, na ravni kulturne in jezikovne politike, na ravni regionalnega razvoja ter na ravni meddržavnih dvostranskih političnih odnosov.

Na ravni meddržavnih odnosov prihaja do pogojevanj s strani obeh članic do kandidatke za vstop v EU. Primer avstrijskega pogojevanja glede »nemške« manjšine, nuklearke in drugih vprašanj s Slovenijo je dovolj značilen, nikakor pa ne edini v širšem prostoru. Kandidatke, ki morajo izpolnjevati določene pogoje za vstop v EU, so zato v podrejenem položaju. Na slabšem so tudi zaradi dediščine, ki jo je pustilo socialistično obdobje zlasti na gospodarskem in infrastrukturnem področju. V mnogih ozirih ima območje v čakalnici pred schengensko mejo Avstrije in Nemčije značilnosti vmesne cone, nekakšnega sanitarnega kordona. Nekatera dvostranska vprašanja so zadevala tudi odnos do preteklosti, predvsem obdobje takoj po drugi svetovni vojni. Zato se je s Češko postavljalo vprašanje premoženja Sudetskih Nemcev, Beneševih dekretov, s Poljsko glede vprašanja velikih selitev, s Slovenijo glede sklepov AVNOJ in podobno.

V vseh državah kandidatkah je prišlo v obdobju tranzicije do nove lastniške strukture nepremičnin in proizvodnih sredstev, ki so bile v socialistični eri kolektivna oziroma družbena oziroma državna last. Mnoga podjetja so se znašla v hudi krizi zaradi pomanjkanja kapitala, izkušenj, tehnologije, managementa, mnoga so izgubila tržišče. Hitro in razmeroma poceni so prešla v tuje roke. Na širokem območju srednje in vzhodne Evrope, še posebej pa v obmejnih območjih so postala nemška in avstrijska podjetja večinski lastniki zlasti vitalne in strateško pomembne kovinske in strojne industrije, podobno tudi pri bankah in zavarovalnicah. Mnogokrat ima to vse značilnosti teritorialnega širjenja nemškega kapitala, ki je močnejše skoncentriran na območjih, ki so bila v preteklosti že pod nemško upravo. Primer zahodne Poljske je zelo zanimiv in poučen, še posebej ker se na ta prostor vežejo tudi druge oblike prisotnosti in delnega obvladovanja takih območij (Eberhard, 1997). Seveda so bili tudi številni primeri (posebno v nekdanji vzhodni Nemčiji), ko so po prevzemu podjetja le-tega postopno ukini. Industrijske družbe imajo interes proizvajati kakovostno po čim nižji ceni. Zato selijo tehnološko manj zahtevne in okoljsko bolj obremenjujoče obrate v tranzicijske države (širše o privatizaciji glej v: *Privatisation in Central and Eastern Europe*, 1996).

Med vsemi prej naštetimi državami je imela Slovenija največ gospodarskih stikov prav z nemškim govornim območjem. Z vlaganjem kapitala in tudi nakupi so številna podjetja postala delna ali popolna last novih nemških lastnikov. Na območju naštetih držav, ki na nemško-avstrijski prostor mejijo, pušča to tudi določene politične in celo etnične učinke. V tem primeru gre za "teritorialni kapital, ki je imel določene germanizacijsko vlogo že v preteklosti (Kos, 1992, Nendl, 1992, Jazbec, 1992). V tem pogledu se že čutijo učinki gospodarskega obvladovanja podjetij na Češkem, Poljskem, Madžarskem (gl. Eberhardt, 1997). Spremenijo se odnosi in jezik poslovanja postaja nemščina. Tako se danes nahajajo zelo obsežni kompleksi avtomobilske, strojne, kemične, elektronske in papirne industrije že v nemških rokah. Zelo nazoren je primer Oplove tovarne v

Monoštru v Porabju na Madžarskem, kjer se tudi po zaslugi tega obrata skromna nemška manjšinska skupnost lepo opomogla. To je obenem tudi poučen primer, kako lahko že nekaj dejavnikov spremeni položaj in vitalnost manjšine.

Podobne učinke utegne imeti (in jih že ima) tudi regionalna politika. V okviru projektov čezmejnega gospodarskega in kulturnega sodelovanja in povezovanja nastajajo t.i. evroregije, ki jih sestavljajo regije dveh različnih držav. Projekti Interreg ter Phare črpajo iz evropskih skladov in so lahko uspešna oblika stimulacije lokalnega gospodarstva v povezanost s partnerji na drugi strani meje. V zadnjih letih se je oblikovala vrsta projektov na celi mejni črti od Baltika do Jadrana. Tudi pri tem dobijo obmejna območja na strani regij EU (Nemčije in Avstrije) precej več sredstev kot pa partnerske regije v državah kandidatkah. V okviru nekaj projektov zlasti med Poljsko in Nemčijo ter Nemčijo in Češko se v okviru podpore večjezičnega izobraževanja in kulture podpira učenje jezika sosednjih narodov. Vendar je zanimanje za češčino in poljščino na nemški strani zelo skromno (tudi domače šolske oblasti tega ne podpirajo posebno), za učenje nemščine na Češkem in Poljskem pa bistveno večje. Pri delu prebivalstva to zbuja nelagodne občutke, da gre za uvajanje germanizacije in ne večkulturne vzgoje (Region and Regionalism 2, 1995, več prispevkov). Vsekakor je regionalna politika, oprta tudi na evroregije in iz njih izhajajoče projekte, lahko uspešen most nemškega gospodarskega, pa tudi kulturnega prodora v prostor tranzicijskih držav. Uspešnost je tem večja, čim šibkejša je gospodarska struktura teh držav in regij. Koncept evropske regionalne politike načeloma zmanjšuje vpliv in moč nacionalnih držav. Največjo možnost širjenja imajo nacije z močnimi lastnimi regijami ter šibkim sosedstvom. Nemški prostor se tako lahko prek različnih programov regionalnega sodelovanja in povezovanja opazno krepí na svojih vzhodnih območjih. Na teh območjih atlantske regije nimajo velikih možnosti. Zato se krepíjo ne le nemške obmejne pokrajine, temveč nemški prostor v celoti, kljub temu, da ima država manj neposrednega vpliva.

Posebnega pomena in pravzaprav največ neposredne pozornosti v zvezi z nemškim vprašanjem sprožajo razprave nemških manjšinah v tranzicijskih državah (to vprašanje se ne pojavlja npr. v zvezi z Alzacijo v Franciji, čeprav gre tam za sorazmerno veliko število). Že prej omenjene zgodovinske monografije, pa tudi atlasí in statistični priročniki zelo skopo poročajo o obstoju nemških skupnosti na Poljskem, Češkem, Slovaškem, Madžarskem ali v Sloveniji, pojasnjujoč, da gre za majhne skupine prebivalstva. Izjema pri tem je Romunija, kjer je tudi po velikih selitvah po drugi svetovni vojni ostalo precejšnje število Transilvanskih Nemcev. Toda po padcu železne zaves je vprašanje nemških manjšin in »nemškega vprašanja« nasploh postalo pogosta tema v etničnih razpravah, statistike pa so postregle z vrsto novih podatkov. Največji razpon v različnih navedbah in ocenah imamo na Poljskem, kjer npr. nemški Fischer Weltalmanach (1993; enako v novejših izdajah) poroča o skoraj milijonski nemški manjšini,

poljski viri pa o nekaj desettisočih. Pri tem ni povsem jasno, ali so v to vštete nekatere regionalne pripadnosti, posebno Šlezijci in Pomorjanci (širše glej: Heffner, 1994, Heffner, 1995). Tudi na Madžarskem ugotavljajo vedno večje število Nemcev (že nad 200.000). Za Slovenijo je Karner v svoji študiji, oprti na statistične podatke in na terensko delo, ob statistično izkazanih 1813 oseb (199 Avstrijcev, 546 Nemcev in 1068 oseb z nemškim maternim jezikom; vendar je prežrl, da živi tretjina teh (595 oseb) kot zdomci na začasnem delu v tujini), »nemško« populacijo ocenil na več tisoč oseb (Karner, 1998). Slovenske študije temu utemeljeno oporekajo.

Posebej je treba posebej izpostaviti različne regionalne identitete. Te so zaradi vsečnosti slogana »Evropa regij« ter številnih regionalističnih gibanj v devetdesetih prisotne tako v družbeni praksi kakor v znanstvenih razpravah (Goetschy, 1995). V tem pogledu je zelo zanimiv primer Šlezijcev na Poljskem, ki jih imajo (nekoliko poenostavljeno) Poljaki za Poljake in Nemci za Nemce (Heffner, Drobek 1995). Odgovor na to ne more biti enostaven, čeprav je mogoče načelno trditi, da se regionalne identitete ne morejo povsem primerjati z narodno. Največkrat gre za manipulacije (npr. posebna »Koroška« deželna zavest pri delu koroških Slovencev). V resnici bi morali regionalnim identitetam in njihovi skladnosti z narodno identiteto posvetiti več pozornosti in podrobneje proučiti njihov značaj in pojavljanje.

Širjenje nemškega vpliva v srednje - in vzhodnoevropski prostor poteka sinhrono z gospodarsko stabilizacijo teh območij. Dolgoročno ti procesi spreminjajo tudi kulturno in etično podobo ozemelj, kar pa utegne regenerirati tudi stare konflikte v tem prostoru. S krepitvijo "nemške" Srednje Evrope je le-ta čedalje močnejši konkurent državam in regijam atlantske Evrope. Vzpostavljajo se torej nova razmerja sil. Opisani procesi so samo še nov dokaz žilavosti etničnih pojavov, pa tudi pomembnosti kontinuiranega proučevanja le-teh.

LITERATURA

- Abusch A., 1947, *Der Irrweg einer Nation*, Aufbau Verlag, Berlin, 265 str.
- Biber D., 1966, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji*, Ljubljana
- Bufon M., 1997, *Oris položaja avtohtonih etničnih in narodnih manjšin v Evropi*, Geografski vestnik, 69, Ljubljana, str. 127-140
- Eberhardt P., 1996, *Miedzy Rosja a Niemcami*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 427 str.
- Ferenc T., 1968, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941-1945*, Založba Obzorja, Maribor, 857 str.
- Fischer Weltalmanach, 1982, Frankfurt am Main
- Fischer Weltalmanach, 1993, Frankfurt am Main
- Frensing H. F., 1970, *Die Umsiedlung der Gotscheer Deutschen*, R. Oldenbrug Verlag, München
- Goetschy H., 1995, *La France et les langues regionales. Langues regionales et relations transfrontalieres en Europe*, Paris, L Harmattan, str. 15-31
- Gosar A., 1993, *Narodnosti Slovenije- spreminjanje etnične podobe v srednji Evropi*, Geographica Slovenica, 24, Ljubljana, str. 33-50
- Grafenauer B., 1946, *Germanizacija treh Avstrij*, Koroški zbornik, DZS, Ljubljana, str. 249-275
- Grafenauer B., 1993, *Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje in njena današnja vprašanja*, Zgodovinski časopis, 47/3, Ljubljana, str. 349-383
- Heffner K., 1994, *The Problems of Opole Silesia in the context of Upper Silesia and the country, Region and Regionalism I.*, Lodz - Opole, str. 159-176
- Heffner K., Drobek W., 1995, *la population autochtone de la Silesie d. Opole et les processus historiques de la region de Haute Silesie*, Langues regionales et relations transfrontalieres en Europe, Paris, L Harmattan, str. 151-172
- Heinsohn G., 1999, *Lexikon der Volkerorde*, Rowohlt, Reineck bei Hamburg, 469 str.
- Hobsbawm E.J., 1996, *Nationen und Nationalismus, Mythos und Realitaet seit 1780*, Deutsche Taschebuch Verlag, Muenchen, 218 str.
- Jazbec B., 1992, *V precepu med geopolitiko in geoeonomiko, Okrogla miza o vplivu geopolitičnega položaja Slovenije na strategijo razvoja Slovenije*, Ljubljana, str. 35-42
- Karner S., 1998, *Die deutschsprachige Volksgruppe in Slowenien*, Mohorjeva založba, Celovec, 286 str.
- Klemenčič Matjaž, 1979, *Germanizacijski procesi na Štajerskem od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne*, Časopis za zgodovino in narodopisje, 50, 1-2, Maribor, str. 350-369
- Klemenčič V., 1959, *Migracije prebivalstva na Koroškem med leti 1934-1951*, Zbornik Koroške, Ljubljana, str. 92-112

- Klemenčič V., 1960, Kritični pretres avstrijskega popisa 1951 z ozirom na jezikovno strukturo na Koroškem, Razprave in gradivo, 2, Ljubljana, str. 101-182
- Klemenčič V., Zupančič J., 1997, O današnjem položaju "nemške manjšine" v Sloveniji; Die europäische Dimension des Volksgruppen rechtes Klagenfurt, str. 165-183
- Kennedy P., 1992, Aufstieg und Fall der grossen Mächte, Dtv, Frankfurt am Main
- Mann G., 1998, Deutsche Geschichte des 19. und 20. Jahrhundert, Dtv, Frankfurt am Main, 1064 str.
- Melik V., 1995, Deutsche und Slowenen (1815-1941), Kulturelle Wechselseitigkeit in Mitteleuropa, Ljubljana, str. 15-20 (ed. F.J. Bister in P. Vodopivec)
- Mikuž M., 1984, Svet po vojni (1958-1963), Cankarjeva založba, Ljubljana, 351 str.
- Nečak D., 1994, Nekaj osnovnih podatkov o usodi nemške narodnostne skupnosti v Sloveniji, Zgodovinski časopis, 47, 3, Ljubljana, str. 439-451
- Nemci na Slovenskem 1918-1955, 1998, FF, Ljubljana, 104 str. (ur. Nečak D.)
- Nemci na Slovenskem 1941-1955, 1998, FF, Ljubljana, 345 str. (ur. Nečak D.)
- Parker G., 1997, Politična geografija, CZ, Ljubljana
- Privatisation in Central and Eastern Europe, 1998, Ljubljana, 522 str. (ur. A. Boehm)
- Region and Regionalism II, 1995, Opale, 183 str.
- Rovan J., Geschichte der Deutschen, Dtv, München, 859 str.
- Rupnik A., 1981, V znamenju D, Delo, Ljubljana, 450 str.
- Steinicke E., 1991, Friaul - Friuli, Bevölkerung und Ethnizität, Innsbrucker geographische Studien, Band 19, Innsbruck, 224 str.
- Svetovna zgodovina, 1980, CZ, Ljubljana
- Tatsachen ueber Deutschland, 1993, Societas-Verlag, Frankfurt am Main, 492 str.
- Taylor A.J.P., 1956, Habsburška monarhija 1809-1918, DZS, Ljubljana, 333 str.
- Valentin, Kiepenheuer, Witsch, 1999, Geschichte der Deutschen, Köln, 859 str.
- Zwitter F., 1990, O slovenskem narodnem vprašanju, Slovenska matica, Ljubljana, str. 26-52
- Zwitter F., Šidak J., Bogdanov V., 1962, Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji, Slovenska matica, Ljubljana, 231 str.

SUMMARY

POLITICAL AND GEOGRAPHICAL DIMENSIONS OF THE »GERMAN« ISSUE IN EUROPE

Ever since the 1866 unification, the German issue was one of the most prominent ones in Europe. The settlement territory of the German speaking population comprises Europe's central part and has, with regard to economical, population and infrastructure capacities, an exceptional geopolitical significance. In the past, the concept of »German territory« used to be wider, also comprising, apart from the territories with condensed German settlement, dispersed German population as well as German-speaking islands in the more extensive areas of the South and East regions, and only to a lesser degree in Western Europe. These areas were marked by German presence in various manners: from economical and cultural features, from the shaping of cultural landscape to ethnic and political impacts. The expansion of Germanness (*Deutschtum*) was the consequence of favourable geopolitical conditions in the past, especially of the fact that territories to the East and to the South of the traditionally condensed »German« settlement had been, due to wars and frequent changes of political borders, economically and, as to the population, devastated. Mainly because of these dangers they failed to sufficiently form centers and social institutions of modernization. Such a state allowed for the possibility of new German colonizations of agrarian territories, mining centers, and above all developing towns. After the emergence of universities, students from all these areas attended German universities. These and other forms of communications shaped, throughout a number of centuries, a special form of relations, which was beneficial for both sides, yet also full of conflicts. Especially in the 19th and 20th centuries, with the increased progress of peoples in this territory into political nations, the frequency of conflicts was gradually increasing, these conflicts having been mostly a German - Slavic confrontation. Germanization became a political programme which should have led, along with economical, cultural, political and military mechanisms, to gradual ethnic unification of this entire area, in accordance with the »*Drang nach Osten*« policy. These endeavours culminated in the territorial expansion of the Third Reich. During the war, forceful mass displacements and liquidations of members of different nations in this territory by the German occupational forces took place; after the war, however, in the reverse process over 9 millions of Germans emigrated from Eastern, Southeastern and Central Europe within a few years' time. Also broken up was the German economical domination of these areas.

ROMANA BEŠTER

ZAŠČITA MANJŠIN V ZVEZNI REPUBLIKI NEMČIJI

V Zvezni republiki Nemčiji živijo štiri tradicionalne etnične manjšine: Danci, Frizijci, Lužiški Srbi ter Sinti in Romi. Tem manjšinam je priznan status narodnih ali etničnih manjšin in so v Nemčiji deležne posebne zaščite. Pri tem moramo omeniti, da njihov položaj ni izenačen in da nekatere izmed njih uživajo večjo zaščito kot druge. Predvsem je (še) neurejen položaj Romov in Sintov. Vse omenjene manjšine so številčno zelo majhne. Nobena ne presega 70.000 oseb in skupaj predstavljajo komaj 0,3% prebivalstva Nemčije (Murswiek, 1998). V primerjavi z »novimi manjšinami« so tradicionalne manjšine v Nemčiji dokaj neopazne in »neproblematične«, saj so večinoma integrirane v nemško družbo in jih večinsko prebivalstvo ne smatra za ogrožajoč tujek v svoji sredini. Z novimi manjšinami, s katerimi mislimo na številčno imigrantsko skupnost oziroma skupnosti v Nemčiji, pa je precej drugače. Imigrantu v Nemčiji predstavljajo precej večji delež prebivalstva kot tradicionalne manjšine. Največja imigrantska skupnost - Turki - predstavlja kar 2,4% prebivalstva, Italijani 0,7%, Grki in Poljaki 0,4% in ostali skupaj 4,6% (The World Fact Book, 1999). Te skupnosti niso integrirane v nemško družbo, (večinoma) nimajo nemškega državljanstva in so pogosto tarča ksenofobičnih in rasističnih aktivnosti določenega dela nemške populacije.

V nadaljevanju članka se ne bom ukvarjala s položajem »novih manjšin«, pač pa bom skušala predstaviti položaj in zaščito tradicionalnih narodnih manjšin v ZR Nemčiji. V prvem delu bo tekla beseda o pravni zaščiti manjšin v Nemčiji na splošno, v drugem delu pa bo predstavljen konkreten (predvsem) pravni položaj štirih tradicionalnih manjšin, ki danes v Nemčiji uživajo posebno zaščito.

PРАВNA ZAŠČITA NARODNIH MANJŠIN V ZR NEMČIJI

Ustava oziroma Temeljni zakon ZR Nemčije ne vsebuje nobene določbe, ki bi se neposredno nanašala na zaščito narodnih manjšin. Kljub temu pa je potrebno omeniti določene določbe, ki so za pripadnike manjšin pomembne. Tako 2. točka 2. člena zagotavlja vsem ljudem, torej tudi pripadnikom manjšin, pravico do življenja in telesne integritete. Prav tako je v 1. točki 3. člena vsem ljudem zagotovljena enakost pred zakonom, 3. točka 3. člena pa prepoveduje diskriminacijo na osnovi rase, porekla, jezika, izvora, spola, prepričanja, religije ali političnega nazora. Ustava zagotavlja tudi svobodo misli, vesti in veroizpovedi ter nemoteno opravljanje verskih obredov (4. člen). Vse te določbe omogočajo pripadnikom manjšin, da enakopravno z drugimi državljani ZRN uživajo splošne človekove

pravice. Niso pa jim zagotovljene posebne pravice, kot na primer izobraževanje v materinem jeziku, pravica do ustanavljanja lastnih izobraževalnih inštitucij itd., ki bi dejansko postavile manjšine v enakopraven položaj z večinskim prebivalstvom.

Drugačna je bila situacija v Weimarski republiki. 113. člen ustave Weimarske republike se je glasil: "Tuje govoreči deli ljudstva v rajhu ne smejo biti z zakonodajo ali upravo prikrajšani ali omejevani pri svojem svobodnem narodnem razvoju, predvsem ne pri uporabi svojega materinega jezika pri pouku kot tudi v notranji upravi in pravosodju." Ta določba je bila potem konkretizirana z različnimi zakoni in odloki, kot so bili saški deželni zakon z dne 22. 7. 1919, šlezviški šolski odlok z dne 9.2.1926 in poljski odlok z dne 31. 12. 1928 (Hofmann, 1992: 31).

Po koncu druge svetovne vojne, ko je prišlo do delitve Nemčije na Vzhodno in Zahodno, sta novi nemški državi sprejeli vsaka svojo ustavo. Zahodna Nemčija je prekinila s tradicijo prve nemške republike in v svojo ustavo ni vključila nobenega člena, ki bi manjšinam zagotavljal posebne pravice. Eden izmed vzrokov za to je bilo dejstvo, da je Zahodna Nemčija po izgubi vzhodnih ozemelj skupaj z njihovim poljskim in mazurskim prebivalstvom sama sebe zaznavala kot državo, ki je bila etnično bolj homogena kot kdajkoli prej. Poleg tega pa je treba to odločitev postaviti v kontekst takratnega mednarodnega trenda, ki je narekoval zaščito individualnih in ne kolektivnih pravic ter zanašanje na prepoved diskriminacije namesto zaščite ali "pozitivne" promocije skupinskih identitet (Schönwälder, 1995: 421-424). Vzhodna Nemčija pa je v svoji ustavi ohranila določbo o varstvu manjšin. V 40. členu njene ustave je bila izrecno predvidena podpora lužiškosrbski manjšini glede ohranjanja njenega materinega jezika in kulture.

Ko sta se obe nemški državi leta 1990 spet združili, ni prišlo do sprejema nove skupne ustave, pač pa je na celotnem združenem ozemlju vlogo ustave prevzel Temeljni zakon bivše zahodne Nemčije.¹ Posledica tega je bila, da je iz ustave izpadel člen o zaščiti lužiškosrbske manjšine, ki ga je vsebovala ustava nekdanje Nemške demokratične republike. Z uveljavitvijo Temelnjega zakona na celotnem ozemlju Nemčije je torej nastala situacija, da na zvezni ustavni ravni nobena od narodnih manjšin v Nemčiji nima zagotovljene posebne zaščite in posebnih pravic.

Po združitvi so v Nemčiji sicer potekale razprave o tem, da bi v ustavo vključili člen o varstvu manjšin, vendar konkretnih rezultatov ni bilo. Predlog so dali

* * *

¹ Temeljni zakon, ki je stopil v veljavo 23. maja 1949 v britanski, francoski in ameriški okupacijski coni v Zahodni Nemčiji, je bil mišljen kot začasna ustava, ki naj bi veljala le toliko časa, dokler ne bi bila sprejeta skupna ustava za celotno Nemčijo. 146. člen Temelnjega zakona je predvideval ponovno združitev Nemčije, pri čemer naj bi se oblikovala nova ustava. Zaradi specifičnih okoliščin - zahodni Nemci zaradi uspešnosti ZRN niso hoteli spreminjati obstoječe ustavne ureditve svoje države, večina vzhodnih Nemcev pa je želela čim hitreje doseči življenjski standard svojih zahodnih sosedov - pa je prišlo do odločitve, da se združitev izvede po 23. členu Temelnjega zakona ZRN, ki je dovoljeval priključitev novih dežel k federaciji. Tako se je 3. oktobra 1990 pet vzhodnonemških dežel skupaj z Vzhodnim Berlinom priključilo ZRN, Temeljni zakon pa je postal ustava celotnega združenega ozemlja (Knischewski, 1996: 143; Nicholls, 1997: 320-322).

socialdemokrati (oziroma vlade dežel, v katerih so le-ti imeli večino), ki so menili, da bi se morala država izrecno obvezati, da bo ne le ščitila, ampak tudi spodbujala in podpirala ohranjanje in razvijanje identitete manjšin (Schönwälder, 1995: 423). Z vprašanjem vključitve varstva manjšin v zvezno ustavo se je v Bundesratu ukvarjal drugi delovni odbor komisije za ustavnopravno reformo. Leta 1991 je ta odbor predlagal komisiji, da bi v ustavo vključili člen o varstvu manjšin z naslednjim besedilom: "(1) Pripadniki etničnih, kulturnih, verskih ali jezikovnih manjšin, ki živijo v Zvezni republiki Nemčiji, imajo pravico do zaščite in razvoja svoje identitete. (2) V 1. odstavku omenjene manjšine, katerih pripadniki imajo nemško državljanstvo (narodne manjšine), imajo pravico do zaščite in podpore kot tudi do sodelovanja pri oblikovanju predpisov, ki zadevajo njih same. (3) Na območjih, ki jih naseljujejo narodne manjšine, imajo pripadniki teh manjšin pravico, da uporabljajo svoj jezik v javnosti." (Hofmann, 1992: 64) Komisija tega predloga ni sprejela, sprejela pa je neko drugo, precej bolj ohlapno formulacijo člena o zaščiti manjšin. Predlagano besedilo člena se je glasilo: "Država spoštuje identiteto etničnih, kulturnih in jezikovnih manjšin." (Schönwälder, 1995: 421) Ta predlog je bil v komisiji sprejet z dvotretjinsko večino, podprla pa ga je tudi večina zveznih dežel. Kljub temu je Bundestag predlog zavrnil. Nasprotovali so mu poslanci CDU (krščanski demokrati) in CSU (krščanski socialisti).

Do danes torej člen o zaščiti manjšin še ni našel svojega mesta v nemški ustavi. V nasprotju s tem pa manjšinsko zaščito in posebne manjšinske pravice urejajo nekatere deželne ustave, to so ustave Schleswig-Holsteina, Saške in Brandenburga, o čemer bomo več povedali v nadaljevanju. Določila o manjšinskih pravicah je Nemčija vključila tudi v nekatere dvostranske sporazume, ki jih je podpisala z državami srednje in vzhodne Evrope², poleg tega pa je podpisala in ratificirala tudi Okvirno konvencijo o zaščiti narodnih manjšin ter Evropsko listino za jezike regij ali manjšin. Ob podpisu in ratifikaciji Okvirne konvencije je ZR Nemčija oddala tudi pojasnilo, na katere skupine se bo Okvirna konvencija nanašala - to so vse manjšine, ki že tradicionalno živijo na ozemlju Nemčije in katerih pripadniki so nemški državljani (Goßmann, 1999). Konkretno se ta definicija nanaša na Dance v Schleswig-Holsteinu, na Frizijce v Schleswig-Holsteinu in Spodnji Saški, na Lužiške Srbe v Brandenburgu in Saški ter na Sinte in Rome.

Manjšine v Nemčiji imajo zagotovljene tudi določene privilegije v nemškem volilnem pravu. Zvezni volilni zakon dopušča, da so stranke "narodnih manjšin"

* * *

² Splošna deklaracija o temeljih odnosov med ZR Nemčijo in Republiko Litvo (21.7.1993); Splošna deklaracija o temeljih odnosov med ZR Nemčijo in Republiko Latvijo (20.4.1993); Splošna deklaracija o temeljih odnosov med ZR Nemčijo in Republiko Estonijo (29.4.1993); Pogodba med ZR Nemčijo in Romunijo o prijateljskem sodelovanju in partnerstvu v Evropi (21.4.1992); Pogodba o prijateljskem sodelovanju in partnerstvu v Evropi med ZR Nemčijo in Republiko Madžarsko (6.2.1992); Pogodba med ZR Nemčijo in Republiko Poljsko o dobrih sosedskih odnosih in prijateljskem sodelovanju (17.6.1991).

izvzete iz zahteve po dosegu 5% volilnih glasov.³ Takšno določbo najdemo tudi v deželnem volilnem zakonu Schleswig-Holsteina. Razlika med njima je v tem, da zvezni volilni zakon upošteva vse narodne manjšine, deželni volilni zakon Schleswig-Holsteina pa v privilegiran položaj postavlja le dansko manjšino. V obeh primerih je potrebno poudariti, da s temi določbami še ni zagotovljeno predstavninstvo narodnih manjšin v parlamentu, ampak je zagotovljena le njihova privilegiranaost (Hofmann, 1992: 34).

NARODNE MANJŠINE, KI SO V ZR NEMČIJI DELEŽNE POSEBNE ZAŠČITE

a) Danska manjšina v Schleswig-Holsteinu

Na področju Schleswig-Holsteina danes živi danska manjšina, ki predstavlja približno 8,5% prebivalstva te dežele. Schleswig-Holstein je v preteklosti spadal pod suverenost danskih kraljev, leta 1864 pa je po porazu Danske v vojni proti Bismarku to ozemlje pripadlo Prusiji. Takrat je več deset tisoč Dancev emigriralo iz Schleswig-Holsteina (Pedersen, 1991: 16). Leta 1920, po porazu Nemčije v prvi svetovni vojni, je bil v severnem in centralnem Schleswigu izveden plebiscit, s katerim je severni Schleswig pripadel Danskim, srednji Schleswig pa je ostal del Nemčije. Od leta 1920 naprej se je število pripadnikov danske manjšine precej spreminjalo. Predvsem med drugo svetovno vojno so mnogi zapustili Nemčijo in odšli prek meje na Dansko. Situacija v Schleswig-Holsteinu je postala posebej resna, ko se je na to področje priselilo več kot milijon beguncev in izgnancev iz Vzhodne Nemčije. S tem se je podvojilo število celotnega prebivalstva regije, kar je povzročilo tudi spremembo etničnega ravnotežja v korist Nemcev. Čeprav je bilo nekaj beguncev premeščenih v druge regije, jih je večina ostala v Schleswig-Holsteinu, kar je za regijo zaradi pomanjkanja ekonomskih in finančnih virov predstavljalo resen problem (World Directory of Minorities, 1990: 79).

Leta 1949 je vlada Schleswig-Holsteina po pogajanjih z dansko manjšino sprejela t.i. Kielsko deklaracijo. Ta deklaracija je danski manjšini zagotavljala demokratične pravice in državljanske svoboščine ter prepovedovala diskriminacijo pripadnikov danske manjšine. Pripadnost manjšini je postala stvar svobodne izbire posameznika. Na podlagi deklaracije naj bi ustanovili danske šole, ustanovljen pa je bil tudi odbor, ki naj bi se ukvarjal z danskimi problemi in pritožbami. Dobri nameni Kielske deklaracije pa se v praksi niso uresničili. Različne oblike diskriminacije in nadlegovanja danske manjšine so se nadaljevale in dosegle svoj višek v obdobju med letoma 1954 in 1958 (Pedersen, 1991: 17;

* * *

³ "Pri razdelitvi sedežev na deželni listi bodo upošteevane le tiste stranke, ki bodo dosegle vsaj 5 od 100 v volilnem območju oddanih veljavnih glasovnic ali en sedež v vsaj treh volilnih okrožjih. Prvi stavek se ne nanaša na liste, ki jih sestavljajo stranke nacionalnih manjšin" (šesti odstavek šestega paragrafa Zveznega volilnega zakona).

World Directory of Minorities, 1990: 79). Od leta 1947 je imela namreč danska manjšina predstavnštvo v kielskem deželnem parlamentu, v obdobju med 1954-58 pa so zaradi upada danskih glasov in 5% izključitvene klavzule v volilnem zakonu Schleswig-Holsteina to predstavnštvo izgubili. Danska je izpostavila ta problem na srečanjih NATO v zvezi s sprejetjem ZR Nemčije (Zahodne Nemčije) v Severnoatlantsko zvezo. Kot posledica tega je leta 1954 ponovno prišlo do pogajanj med Kielom, Bonnom in Kopenhagom. Pogajanja so med drugim pripeljala do sporazuma med Zahodno Nemčijo in Dansko glede problemov obstoječih manjšin na obeh straneh meje. Državi sicer nista podpisali nekega mednarodno-pravno obvezujočega dokumenta v zvezi z zaščito manjšin, obe pa sta predložili svojima parlamentoma v sprejem enostranski - skorajda identični - deklaraciji. Ti dve deklaraciji o zaščiti manjšin na obeh straneh dansko-nemške meje, ki sta bili sprejeti leta 1955, sta danes znani pod imenom Bonsko-kopenhagenski deklaraciji in sta politično obvezujoči (World Directory of Minorities, 1990: 79; Pedersen, 1991: 18). Deklaraciji zagotavljata pripadnikom nemške in danske manjšine na obeh straneh meje uživanje človekovih pravic, ki so dejansko vsem državljanom - in s tem tudi pripadnikom manjšin - zagotovljene že v ustavah obeh držav. V tem okviru deklaraciji omenjata 12 pravic in svoboščin: pravico do nedotakljivosti in osebne svobode; enakost pred zakonom; svobodo misli in vesti; svobodo izražanja in svobodo tiska; svobodo združevanja in ustanavljanja društev; svobodno izbiro poklica in delovnega mesta; nedotakljivost stanovanja; svobodo ustanavljanja političnih strank; enakopraven dostop do javnih služb; splošno, neposredno, enako, svobodno in tajno volilno pravico; pravico do pravnega varstva; pravico do enakega obravnavanja ne glede na izvor, jezik, poreklo ali politično prepričanje (I. odstavek, točke 1-12). Poleg splošnih človekovih pravic pa deklaraciji za razliko od ustav ene in druge države manjšinama zagotavljata tudi posebne pravice, ki se tičejo le manjšin oziroma njihovih pripadnikov. Tako je najprej zagotovljena svobodna odločitev o pripadnosti manjšini in manjšinski kulturi (1. točka II. odstavka). Manjšini in njune organizacije lahko uporabljajo željeni jezik tako v pogovoru kot v pisni obliki in pri tem ne smejo biti ovirane (2. točka II. odstavka). Pri tej določbi opazimo, da deklaracija ne podeljuje pravic le posameznikom kot pripadnikom manjšin, temveč tudi njihovim organizacijam. Priznan je tudi interes obeh manjšin do ohranjanja verskih, kulturnih in strokovnih vezi z njunima matičnima državama (II/4. točka nemške deklaracije II/8. točka danske deklaracije). Manjšine lahko v skladu z veljavnim zakonom same urejajo pouk v svojih šolah kot tudi na ljudskih univerzah in v vrtcih (III/4. točka nemške deklaracije, II/3. točka danske deklaracije). Primerno naj bi bili upoštevani njihovi interesi glede uporabe radija in televizije ter podprto izdajanje njihovih časopisov in (III/2. točka nemške deklaracije, II/5. točka danske deklaracije). Zagotovljen jim je enakopraven dostop do podpore in drugih izplačil iz javnih sredstev (II/3. točka nemške deklaracije, II/6. točka danske deklaracije), poleg tega pa imajo sorazmerno z njihovim številom zagotovljeno

tudi možnost predstavnštva v odborih občinskih predstavnških teles (III/1. točka nemške deklaracije, II/4. točka danske deklaracije).

Čeprav Bonsko-kopenhagenski deklaraciji nista pravno obvezujoča dokumenta, sta manjšinam na obeh straneh meje zagotovili možnost uživanja in razvijanja njihove lastne kulture in identitete. Pripomogli sta h graditvi medsebojnega zaupanja in dobre volje, kar ob podpori oblasti in javnega mnenja predstavlja glavne temelje za dobro sobivanje narodne manjšine in večinskega prebivalstva. Na obeh straneh meje so na manjšine prenehali gledati kot na grožnjo in so začeli pozitivno ocenjevati njihov prispevek k razvoju družbe in države, v kateri živijo (Pedersen, 1991: 18).

Danes so pravice manjšin na tem področju zagotovljene tudi z novo ustavo zvezne dežele Schleswig-Holstein iz leta 1990. Peti člen te ustave zagotavlja pravico svobodnega izražanja pripadnosti manjšini. Kulturna samostojnost in politično sodelovanje narodnih manjšin sta postavljena pod zaščito dežel, občin in občinskih zvez. Danski manjšini (kot tudi frizijski skupnosti) je zagotovljena pravica do zaščite in podpore. Tej pravici ustreza tudi ustavnopravna dolžnost dežele Schleswig-Holstein. Glede konkretne ureditve obveznosti do varstva in podpore manjšinam pa ustavna določba pušča deželi in občinam precej proste roke. To "luknjo" naj bi zapolnili različni zakoni in uredbe ter administrativne in politične odločitve. Kljub nepopolnemu urejanju manjšinskega vprašanja je potrebno poudariti, da je nova ustava Schleswig-Holsteina prinesla pravna zagotovila za varstvo položaja danske manjšine, ki je do tedaj temeljil v glavnem na politično obvezujoči Bonsko-kopenhagenski deklaraciji iz leta 1955 (Hofmann, 1992: 33).

Danski jezik v Schleswig-Holsteinu nima statusa uradnega jezika. Na sodiščih se uporablja nemški jezik (o tem govori 148. člen zakona o sodstvu), na zahtevo dansko govoreče osebe pa se priskrbi prevajalca. Nemščina je tudi jezik, ki se uporablja v javni upravi (o tem govori 23. člen zakona o upravnem postopku).

Izobraževanje v danskem jeziku poteka v privatnih šolah že od leta 1920, od leta 1980 pa tudi v javnih šolah. Za organizacijo izobraževanja v danskem jeziku je odgovorno Združenje danskih šol v južnem Schleswigu. 85% finančnih sredstev za to prispeva deželna vlada Schleswig-Holsteina, preostalih 15% pa danska vlada. Danski jezik se na narodnostno mešanem območju poučuje tudi kot predmet v šolah z nemškim učnim jezikom. (internet 1)

(b) Lužiški Srbi

Lužiški Srbi so danes ena najmanjših manjšin v Evropi. Njihovo število ocenjujejo na 50.000 do 70.000. So avtohtoni prebivalci⁴ Lužice (nemško Lausitz) - regije, ki leži približno 80 km jugovzhodno od Berlina ob meji s Poljsko in Češko. Deli

* * *

⁴ Gre za potomce slovanskih plemen, ki so se na ozemlje današnje Lužice naselila že okrog leta 600.

se na Gornjo in Dolnjo Lužico. Gornja je katoliška, Dolnja pa protestantska. Lužiški Srbi govorijo svoj jezik, ki pa ima dve varianti: gornjesrbščina (v Gornji Lužici) in dolnjesrbščina (v Dolnji Lužici). Razlike med obema variantama so precejšnje in za medsebojno razumevanje je pogosto potrebno prevajanje (Horvat, 1988: 8). Lužiškosrbski jezik je bil od začetka germanizacije Lužice pa vse do konca druge svetovne vojne izpostavljen mnogim pritiskom in zatiranju. Najhuje je bilo v času Bismarckove države in v obdobju nacizma. Po koncu druge svetovne vojne je bila s tako imenovanim srbskim zakonom, ki ga je sprejel saški deželni zbor 23. marca 1948, Lužiškim Srbom prvič v zgodovini priznana narodnostna enakopravnost in zagotovljena pomoč in podpora države pri razvoju lužiškosrbskega jezika in kulture (Glavan, 1966: 207-210). Z ustanovitvijo Nemške demokratične republike (1949) in sprejetjem nove ustave pa je bila lužiškosrbska manjšina deležna izrecne ustavne zaščite in podpore glede ohranjanja njenega materinega jezika in kulture.

Danes je varstvo lužiškosrbske manjšine omenjeno v združitveni pogodbi oziroma v protokolu k združitveni pogodbi št. 14, v spomenici k združitveni pogodbi ter v III poglavju priloga I (Hofmann, 1992: 31-32). Poleg tega so člani o zaščiti Lužiških Srbov vključeni v novi deželni ustavi nemških zveznih dežel Saške in Brandenburga, kjer Lužiški Srbi živijo.

Nova ustava dežele Brandenburg je bila sprejeta junija 1992. Ta ustava v 25. členu Lužiškim Srbom zagotavlja pravico do zaščite, ohranitve in razvijanja narodne identitete ter avtohtonega naselitvenega prostora. Deželi, lokalnim oblastem in občinskim telesom nalaga dolžnost, da poskrbijo za izvajanje teh pravic. Z ustavo je zagotovljena pravica do poučevanja lužiškosrbskega jezika v šolah. Na območju, kjer živi lužiškosrbska manjšina, morajo biti javni napisi dvojezični, poleg tega pa mora dežela Lužiškim Srbom zagotoviti pravico do kulturne avtonomije in političnega soodločanja glede manjšinske zakonodaje.

Deželna ustava Saške, prav tako sprejeta leta 1992, pa v 5. in 6. členu Lužiškim Srbom poleg enakopravnega statusa oziroma enakih pravic, kot jih ima nemško prebivalstvo, zagotavlja tudi pravico, da varujejo in ohranjajo svojo identiteto ter razvijajo svoj jezik, kulturo in tradicije, predvsem v šolskih, predšolskih in kulturnih institucijah. Potrebe Lužiških Srbov morajo biti upoštevane pri regionalnih in lokalnih načrtih. V ustavi je tudi zapisano, da se mora ohranjati nemško-srbski značaj območja, kjer živi lužiškosrbska manjšina, ter da je v interesu dežele, da Lužiški Srbi sodelujejo med seboj tudi preko deželnih meja (predvsem sta tu mišljeni Gornja in Dolnja Lužica).

Omeniti moramo še zakon o zaščiti pravic Lužiških Srbov v deželi Brandenburg (podoben zakon se pripravlja tudi na Saškem) ter razne druge zakone, direktive in pravne akte, ki na določenih področjih urejajo tudi položaj Lužiških Srbov. Zakona o izobraževanju na Saškem (1991) in v Brandenburgju (1996), na primer, zagotavljata možnost učenja lužiškosrbskega jezika kot poseb-

nega predmeta v šolah, vsebujeta pa tudi določbe o uporabi lužiškosrbskega jezika kot poučevalnega jezika pri nekaterih predmetih v določenih šolah. Predšolsko izobraževanje je na voljo v lužiškosrbskem jeziku (internet 1).

c) Frizijci

Frizijci, ki živijo na ozemlju dveh nemških zveznih dežel, Schleswig-Holsteina in Spodnje Saške, so del širše frizijske skupnosti, ki predstavlja jezikovno in kulturno manjšino v severni Evropi. Frizijci se delijo na tri skupine: zahodno, severno in vzhodno. Vsaka od teh skupin govori različen frizijski dialekt in pogosto se med sabo sploh ne razumejo. Zahodni Frizijci živijo na Nizozemskem, severni in vzhodni pa v Nemčiji. Severni Frizijci, ki so naseljeni v deželi Schleswig-Holstein, so že v veliki meri opustili svoj jezik in prevzeli lokalne nemške dialekte. Po podatkih Evropskega urada za manj rabljene jezike se za Frizijce v tem delu Nemčije opredeljuje 50.000 oseb, približno 8.000 pa jih govori severnofrizijski jezik (internet 1).

Vzhodni Frizijci pa živijo na ozemlju Spodnje Saške, južno od mesta Emden v bližini nemško-nizozemske meje. Leta 1970 je njihova skupnost štela 11.000 ljudi (World Directory of Minorities, str. 80-81), vzhodnofrizijski jezik pa jih govori le še 2.000 (internet 1).

Ustava Schleswig-Holsteina ščiti pravice severnih Frizijcev, za razliko od ustave Spodnje Saške, ki vzhodnim Frizijcem ne zagotavlja posebne zaščite. V Schleswig-Holsteinu frizijski jezik sicer nima statusa uradnega jezika, vendar pa je deželna vlada podala predlog za vključitev frizijskega jezika v III. del Evropske listine za jezike regij ali manjšin, kar naj bi Frizijcem omogočilo uporabo njihovega jezika v javnem življenju – v šolah, pred sodišči, v javni upravi... Severni frizijski jezik je bil v času nacizma prepovedan, danes pa se uporablja v nekaterih vrtcih in poučuje v osnovnih šolah, največ v tretjem in četrtem razredu in sicer eno ali dve uri na teden. Edino v dansko-frizijski šoli v Risumu pa se frizijski jezik uporablja tudi kot poučevalni jezik. Na območju frizijske poselitve v Schleswig-Holsteinu so dovoljeni tudi dvojezični topografski napisi. (internet 1, internet 2)

Vzhodni frizijski jezik je v deželi Spodnji Saški priznan kot manjšinski jezik, vendar pa ni deležen nobene posebne zaščite. Na nekaterih osnovnih šolah se poučuje kot poseben predmet, vendar njegova prisotnost v izobraževanju, kot tudi v drugih sferah življenja, vztrajno in precej naglo upada (internet 4).

d) Sinti in Romi

Sinti in Romi živijo na ozemlju Nemčije že nekaj stoletij, vendar jim do nedavnega ni bil priznan status narodne manjšine. Tako kot v večini evropskih držav so bili tudi v Nemčiji od nekdaj diskriminirani in odrinjeni na rob družbe. Posebej kruta pa je bila njihova usoda v času nacizma, ko so bili z Nürnberškimi zakoni iz leta 1935 uradno označeni za ne-arijce in je bil nad njimi izveden pravi genocid.

Po končani vojni so bili nacistični zločini nad Sinti in Romi dolgo časa prikri-
vani oziroma zanikani, diskriminacija njihovih pripadnikov pa se je nadaljevala.
Pod Hitlerjem so Sinti in Romi tudi izgubili nemško državljanstvo, ki so ga po
naraščajočem pritisku javnosti zadnji izmed njih dobili nazaj šele v 80-ih letih
(Hermes, 1997).

Leta 1997 je Nemčija ratificirala Okvirno konvencijo o zaščiti narodnih man-
jšin, s katero so bili Sinti in Romi z nemškim državljanstvom in tradicionalno
naselitvijo na nemškem ozemlju prvič v zgodovini priznani kot etnična manjšina
v Nemčiji. S tem se je Nemčija zavezala, da bo Sintom in Romom, kot tudi ostalim
(priznanim) manjšinam na svojem ozemlju, zagotovila enakopravnost z večin-
skim prebivalstvom na vseh področjih ekonomskega, socialnega, političnega in
kulturnega življenja. Z ratifikacijo Evropske listine za jezike regij ali manjšin leta
1998 pa se je Nemčija tudi obvezala, da bo ščitila in podpirala razvoj romskega
jezika, ki ga govorijo nemški Sinti in Romi (Strauß & Templ, 1998; internet 3).

ZAKLJUČEK

Čeprav zaradi informacij o ksenofobiji in nasilju nad tujci v Nemčiji ter restriktivni
imigracijski in azilski politiki lahko dobimo vtis, da država pripadnikom
drugih narodnosti ni preveč naklonjena ter da z njimi ravna vse prej kot gos-
toljubno, spoštljivo in v duhu enakopravnosti, ji dejansko ne moremo očitati
takšnega odnosa do avtohtonih narodnih manjšin, ki živijo na njenem ozemlju. V
zadnjem desetletju je Nemčija pokazala precejšnjo pripravljenost za ureditev
položaja teh manjšin (vsaj na formalnopravni ravni). Zavračanje pobud za
vključitev člena o varstvu manjšin v zvezno ustavo sicer ne potrjuje zgornje
trditve, zato pa njej v prid govorijo: členi o varstvu danske, frizijske in lužičkosrb-
ske manjšine, vključeni v ustave nemških zveznih dežel Saške (1992),
Brandenburga (1992) in Schleswig-Holsteina (1990); določeni členi o varstvu
manjšin, vključeni v bilateralne sporazume, ki jih je Nemčija podpisala s srednje
in vzhodnoevropskimi državami; določeni zakoni, ki urejajo položaj manjšin in
uresničevanje njihovih posebnih pravic (na primer zakon o volitvah, šolski zakoni
v posameznih zveznih deželah...); podpis in ratifikacija dveh, za manjšine zelo
pomembnih, dokumentov Sveta Evrope - Okvirne konvencije o zaščiti narodnih
manjšin in Evropske listine za jezike regij ali manjšin.

Kljub vsemu položaj manjšin v Nemčiji še vedno ni idealen. Pravna zaščita (ki
ji še vedno manjka "potrditev" v zvezni ustavi) sama po sebi še ne zagotavlja tudi
dejanske zaščite oziroma dejanskega uživanja zapisanih pravic v vsakdanjem živl-
jenju. Predvsem kaže tu omeniti problem Sintov in Romov, ki so bili za narodno
manjšino priznani šele pred nekaj leti in bi bilo zato utopično pričakovati, da se
bo njihov položaj izboljšal kar čez noč. Formalna pravna zaščita sicer prinese de
jure enakopravnost, za dejansko prevajanje te enakopravnosti v različne sfere

vsakdanjega življenja (gospodarstvo, kultura, izobraževanje, politika...) pa je potreben čas. Pa ne samo to. Potrebna je tudi vztrajnost in angažiranost same manjšine. In seveda dobra volja na obeh straneh.

LITERATURA

Erklärung der Dänischen Regierung. V: Die Volksabstammungen im Landesteil Schleswig. Schleswig-Holsteinischen Heimatbund / Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte.

Erklärung der Regierung der Bundesrepublik Deutschland. V: Die Volksabstammungen im Landesteil Schleswig. Schleswig-Holsteinischen Heimatbund / Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte.

Excerpt from the Constitution of the State of Brandenburg.

Internet: <http://lakoma.tu-cottbus.de/Sorben/inhalt06/domowina/eng/historie.htm>

Excerpt from the Constitution of the Free State of Saxony concerning the Sorbian people.

Internet: <http://lakoma.tu-cottbus.de/Sorben/inhalt06/domowina/eng/historie.htm>

Glavan, Tone (1966) Lužiški Srbi. Ljubljana: Slovenska matica.

Goßmann, Rolf (1999) Der rechtliche und praktische Schutz nationaler Minderheiten und anderer ethnischer Volksguppen in Europa anhand von unterschiedlichen Beispielen aus der Praxis. Referat auf einer Veranstaltung des Staatsrates der Republik Slowenien am 18. Oktober 1999 in Ljubljana.

Hermes, Annelore (1997) Sinti und Roma.

Internet (07.01.2000) http://www.gfbv.de/fr_volk.htm

Hofmann, Rainer (1992) "Minderheitenschutz in Europa". Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, Heidelberg Journal of International Law, 52/1, 1-69.

Horvat, Jože (1988) Lužica in njeni Srbi. Ljubljana: Slovenska matica.

Knischewski, Gerd (1996) "Post-war National Identity in Germany". V: Jenkins, Brian & Sofos, Spyros A. (eds.) Nation & Identity In Contemporary Europe. London and New York: Routledge.

Murawiek, Dietrich (1998) Integrating Immigrants in Germany by granting Minority Rights?

Internet: <http://migration.ucdavis.edu/mm21/SanDiego2-11/Murawiek-Integration-Engl.html>

Nicholls, A. J. (1997) The Bonn Republic: West German Democracy, 1945-1990. London and New York: Longman.

Pedersen, Klaus Carsten (1991) "Denmark and Germany - the German minority in Denmark and the Danish minority in Germany". Minorities and Autonomy in Western Europe, A Minority Rights Group Report, 91/6.

Schönwälder, Karen (1995) "No constitutionally guaranteed respect for minorities in Germany". New Community, The Journal of the European Research Centre on Migration and Ethnic Relations, Vol. 21, št. 3, Julij 1995.

Strauß, Daniel & Templ, Karl-Ulrich (1998) "Vorwort". V: Zwischen Romantisierung und Rassismus. Sinti und Roma. Stuttgart: Landeszentrale für politische Bildung Baden-Württemberg. Internet: <http://www.lpb.bwue.de/publikat/sinti/sinti.htm> (07.01.2000).

Ustava Zvezne Republike Nemčije.

Internet: http://www.uni-wuerzburg.de/law/gm00000_.html

World Directory of Minorities (1990), Longman International Reference, Edited by Minority Rights Group. UK: Longman.

Internet 1: Minority languages in the European Union. The European bureau for lesser used languages. <http://www.eblul.org/minor-gb.htm> (13.10.1999).

Internet 2: North Frisian. The North Frisian language in education in Germany. <http://www.fa.knaw.nl/mercator/dossier/dos-nfr0.htm> (07.01.2000)

Internet 3: Sinti and Roma in Berlin.

http://www.sensjs.berlin.de/familie/Sinti_roma/infogb.htm (07.01.2000)

Internet 4: Frisian in Germany: Saterlandic

<http://www.uoc.es/euromosaic/web/homean/index1.html> (25.01.2000)

SUMMARY

PROTECTION OF MINORITIES IN THE FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY

In the last decade Germany has played quite a lot of attention to the protection of national minorities living on its territory. Till 1997 there were three minorities with an officially recognised status of national minorities: the Danes in Schleswig-Holstein, the Frisians in Schleswig-Holstein and Lower Saxony, and the Sorbs in Brandenburg and Saxony. With the ratification of the Framework Convention for the Protection of National Minorities in 1997, the Sinti and the Roma were recognised as a national minority as well. The four mentioned autochthonous national minorities represent only a small percentage of the total population (no more than 0,3%), unlike the "new minorities" (immigrant communities) which all together represent around 8%. The situation and the protection of traditional and new minorities in Germany (as well as in other countries) are not comparable among each other. Not only that the new minorities do not enjoy any special rights, they do not even enjoy civil rights (since they cannot obtain German citizenship). Due to different historical circumstances also the position of the four traditional national minorities in Germany differs. The most satisfying is the position of the Danes and the Sorbs, the least satisfying the position of the Sinti and the Roma.

The protection of national minorities in Germany has its legal basis in the state-constitutions of some of the German federal states, in the German legislation, in bilateral agreements between Germany and some of the central and eastern European states, and in two of the Council of Europe's documents that Germany ratified in the late 90s - these are the Framework Convention for the Protection of National Minorities and the European Charter for Regional or Minority Languages. But Germany still lacks the federal constitutional recognition and protection of national minorities. The German Basic Law does not contain any provisions on the special protection of national minorities and in this respect Germany is staying behind quite a few other (especially newly recognised) European states.

STANKA GOLOB

ETNIČNI PLURALIZEM IN MEDSEBOJNI ODNOSI MED DIJAKI NA SREDNJI UPRAVNO ADMINISTRATIVNI ŠOLI

UVOD

V prispevku predstavljam rezultate pilotske raziskave, ki je uvod v longitudinalno in širše raziskovanje kvalitete medetničnih odnosov med dijaki na Srednji upravno administrativni šoli v Ljubljani. Dijaško populacijo sestavljajo poleg dijakov slovenske narodnosti tudi tisti, ki pripadajo narodom in narodnostim bivše skupne države.

Namen raziskave je bil ugotoviti: 1. Kako dijaki razumejo in dojemajo lastno etničnost v stiku z drugimi, jo izražajo in ohranjajo. Pri tem sem skušala odkriti nekatere elemente, ki vplivajo na medetnične odnose. 2. Analizirati kvaliteto teh odnosov. Zanimalo me je, ali se razvijajo v smeri sodelovanja in koeksistence ne glede na etnično pripadnost ali pa v smeri konfliktnih situacij, ki so posledica različnih etničnih identitet. S pomočjo kvalitativne analize podatkov, pridobljenih z globinskim intervjujem, sem testirala hipotezo, da je etnična dimenzija eden od dejavnikov, ki vplivajo na medsebojne odnose med dijaki v razredu in na šoli kot celoti.

PROBLEM RAZISKOVANJA

Srednjo upravno administrativno šolo (v nadaljevanju SUAŠ) obiskuje v šolskem letu 1998/99 759 dijakin in 77 dijakov (9%), skupaj 836. V 28 oddelkih se izobražujejo v dveh programih (upravni in poslovni), izobraževanje pa lahko zaključijo z zaključnim izpitom ali z maturo. Osebna dokumentacija dijakov ne vključuje podatkov o narodni pripadnosti, po določenih kazalcih pa lahko sklepamo, da je prisotna etnična pluralnost. Glede na imena in priimke ocenjujem, da dobra petina dijaške populacije pripada narodom in narodnostim bivše skupne države. Odnos do ohranjanja kulturne identitete je v njihovem primeru odvisen od številnih dejavnikov, kot so, na primer, narodnostna pripadnost staršev (ali oba zakonca pripadata neslovenski etnični skupini), njihova izobrazba, stopnja integracije v novo okolje, povezave z drugimi pripadniki njihove etnične skupnosti.

V nasprotju z razmišljanjem, da bo pomen etničnosti v procesih integracije in globalizacije upadal, nam vsakdanja realnost ponuja drugačno sliko. V sodobnem svetu je etnična pluralnost prisotna v vsaki državi in zdi se, da stopi etnična identiteta v nekaterih primerih na prvo mesto in povzroči krvave konflikte, ki smo jim priče v nekdanji Jugoslaviji. Ni naključje, da se teme, s katerimi se ukvarjajo sodobne etnične študije, navezujejo prav na sposobnost obstoječih nacionalnih držav, da z uspešnim urejanjem medetničnih odnosov ohranjajo etnično pluralnost in se tako izogibajo konfliktom.¹ S tem se ustvarjajo pogoji za procese adaptacije in razvitega kulturnega pluralizma, ki s toleranco do različnega pospešujejo konjunktivne procese v etnično pluralni družbi.²

Z nastankom samostojne slovenske države in s poudarjeno slovensko nacionalno zavestjo, ki se včasih kaže v pretiranem poudarku na obrambi »slovenstva«, so se spremenili tudi pogoja ohranjanja etnične identitete za pripadnike neslovenskih imigrantskih skupin. Primerjava rezultatov raziskav slovenskega javnega mnenja v letih 1990-1991 s tistimi iz leta 1993 kaže, da so se odnosi Slovencev do pripadnikov drugih narodov nekdanje Jugoslavije bistveno spremenili po agresiji, ki jo je Slovenija doživela v času osamosvajanja. Prisoten je občutek ogroženosti in iz tega izhajajoča etnična nestrpnost. Medetnične odnose so na splošno slabše ocenili mlajši anketiranci, ki na sploh veljajo za bolj kritične od starejših³.

Raziskovanje medetničnih odnosov je najprej usmerjeno v prepoznavanje značilnih elementov določene etnične skupnosti in pomena, ki ga ljudje pripisujejo svojemu poreklu. Zato je bilo za obravnavo te problematike v srednji šoli potrebno osvetliti te elemente in upoštevati razlike. Dijaki so se sami etnično opredelili, kar pa še nič ne pove o njihovem razumevanju lastne etničnosti in odnosu do drugih. Z vprašanji nisem mogla vsiljivo posegati v njihovo intimno in družinsko življenje. Zato sem se omejila na tiste elemente, ki so po mojem mnenju dovolj reprezentativni in se kažejo v vsakodnevem življenju. Med odmori, pri pouku telesne vzgoje, na ekskurzijah, včasih tudi med poukom lahko slišimo poleg slovenske tudi drugo govorico. Jezik je eden od elementov etnične identitete, ki poleg kulture, vere, zgodovinskega spomina in skupnega teritorija loči neko etnično skupino od druge.⁴ Glede na dejstvo, da etnija obstaja tudi v primeru, da kateri od navedenih elementov manjka, je od posameznega primera proučevanja odvisno, kateri so glavni kazalci etnične identitete. Posameznik jih

* * *

¹ Žagar Mitja: »Rešitev, ki je postala problem«, Razprave in gradivo, Ljubljana, št. 32, 1997, str. 7-12

² O razumevanju pomena občutka pripadnosti posameznikov določeni etnični skupnosti v etnično pluralnih državah s ciljem, da se preseže etnični nacionalizem in doseže večja stabilnost obstoječih držav gl. Smith Anthony D.: »Genealogija narodov« v Rizman Rudi, ur.: *Študije o etnonacionalizmu*, Ljubljana: Krt, 1991, str. 51-77

³ Klinar Peter: »O nacionalni identiteti in etnonacionalizmi«, Teorija in praksa, Ljubljana, let. 31, št. 5-6, 1994, str. 421-437

⁴ Žagar Mitja: »A contribution to an «ethnic glossary», Razprave in gradivo, Ljubljana, št. 28, 1993, str. 155-169

podeduje z rojstvom in jih lahko sprejme v celoti, lahko pa jih skozi socializacijske procese spreminja in preoblikuje in jih tudi v celoti zavrne. Elementi etničnega razlikovanja so pridobljeni s socializacijo, so torej »naučeni«⁵. Spreminjanje etnične identitete je odvisno od individualnih in družbenih okoliščin. Že samo dejstvo, da prihajajo etničnosti med sabo v stik (procesi povezovanja v Evropi odpirajo nove razsežnosti pri raziskovanju medetničnih odnosov), ko se lahko bolj ali manj tolerirajo, postavlja vprašanje, kako je s posameznikovo identiteto v tem primeru. Etnična podlaga posameznikove identitete ni nujno vezana na skupni teritorij, ravno obratno, ob stiku z drugo etnijo se lahko okrepi in vztraja, čeprav ločena od izvirne domovine.⁶

Poseganje na področje medetničnih odnosov v srednji šoli pri nas postavlja raziskovalca tudi pred nalogo, da upošteva specifičnost mladostniške populacije, ki doživlja fazo tako imenovane »duhovne pubertete«⁷. V tej fazi poteka med drugim pridobivanje poklicne izobrazbe in identifikacija s širšimi družbenimi skupinami (npr. narodom, državo). Avtoriteta odraslih upada⁸, mladostnik išče avtonomen in kritičen odnos do vrednot in pravil, v ospredje prihaja posnemanje identifikacijskih vzorov v skupini vrstnikov.

METODA DELA IN STRUKTURA VZORCA

Glede na vsebino in namen lahko nalogo označim kot primerjalno raziskavo, saj s primerjavo pridobljenih podatkov različnih etničnih skupin s kvalitativno analizo razčlenjujem procese v medetničnih odnosih.⁹ Rezultatov raziskave v tej fazi ne morem posploševati, ker predstavlja pilotsko raziskavo in je izhodišče za bolj poglobljeno spremljanje tovrstne problematike v daljšem časovnem obdobju. Za pridobivanje podatkov sem uporabila globinski intervju, ki sem ga izvedla z 18 dijaki. Specifičnosti obravnavane problematike, ki je ni mogoče spoznavati samo s pomočjo ankete ali statistike, ampak mora biti analiza utemeljena na posameznih primerih, je pogojevala izbor metode. Dijake sem predhodno v neformalnem pogovoru seznanila z namenom raziskovalne naloge in pojasnila, da moj namen ni vrednotiti ali kritizirati njihovih stališč in odgovorov, pač pa z njihovo pomočjo razumeti in osvetliti njihove medsebojne odnose. Vsi na ta način zbrani podatki se ne bodo zlorabljali in bodo uporabljeni samo v raziskovalne

* * *

⁵ Giddens Anthony: *Sociology*, Cambridge: Polity Press, 1993, str. 251-283

⁶ Smith Anthony D.: *National Identity*, London: Penguin Books, 1991, str. 23

⁷ Bergant Milica: *Nove teme pedagoške sociologije in sociologije reforme šolanja*, Ljubljana: ZI FF, 1994, str. 27

⁸ Volpi Claudio: »Sociologija vzgoje«, v de Bartolomeo Marcello, ur.: *Vsebine in problemi sodobne pedagogike*, Nova Gorica: Educa, 1996, str. 75

⁹ Hafner Fink Mitja: »Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru. Metodološka izhodišča, podatki, vzorci, indeksi«, v Nečak Luk Albina in Jesih Boris, ur.: *Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru*, Izsledki projekta, Ljubljana: INV, 1998, str. 33-47

namene. Glede na longitudinalni značaj raziskave sem jih povabila k nadaljnjemu sodelovanju, kjer bodo sami nastopali v vlogi izpraševalca. Prednosti te metode vidim v tem, da sem lahko takoj preverila, če je sogovornik razumel smisel vprašanja in bila z njim ves čas osredotočena na osnovno temo razgovora. Intervjuvani dijaki so ob splošnih vprašanjih sami konkretizirali za njih pomembna dejstva, ki sem jih po potrebi poglobljala z dodatnimi ali kontrolnimi vprašanji. Vsi intervjuji razen dveh so bili posneti na magnetofon (ena dijakinja ni pojasnjevala razlogov, zaradi katerih je odklonila snemanje, druga pa je po končanem intervjuju izjavila, da za snemanje ne govori dovolj slovnično pravilno). Snemanje intervjuja mi je omogočilo, da sem zapisovala tudi neverbalne reakcije. Slabosti tovrstne metode vidim predvsem v tem, da so nekateri vprašani dijaki delovali nesproščeno, ker se niso mogli znebiti občutka, da bodo v primeru »napačnih« odgovorov sledile negativne sankcije. Delno je to zato, ker so videli v meni predvsem nekoga, ki vsak dan v razredu vrednoti njihovo (ne)znanje, delno zato, ker je obravnavana problematika za nekatere še vedno občutljiva tema. Kljub zagotovljeni anonimnosti so bili v odgovorih zadržani in so raje izražali nevtralna stališča ali odgovore, za katere predvidevam, da niso vedno odraz realnega stanja. To pa še ne pomeni, da so rezultati analize brez vrednosti. Iz njih lahko razberemo procese, ki se odvijajo v medetničnih odnosih in so podlaga za nadaljnje raziskovanje.

Podatki za raziskavo so bili zbrani v decembru 1998 in januarju 1999 v prostorih SUAŠ. Vse intervjuje sem opravila sama. Izbor oseb v vzorčno populacijo je potekal po principu slučajnega izbora v tretjih in četrth letnikih, ki jih tudi poučujem. Med sabo sem primerjala dve skupini dijakov, slovensko in drugo, ki pa je tudi etnično heterogena. Vsi so bili rojeni v Sloveniji in so se v osnovni šoli izobraževali v slovenskem jeziku. Povprečna starost vprašanih je bila 18 let. Intervjuji so potekali v slovenskem jeziku. Zaradi majhne številčnosti vzorca sem primerjala obe skupini med sabo samo v odnosu Slovenci- Neslovenci (v predstavitvi rezultatov jih navajam kot drugi). V tej drugi skupini so dijaki srbske, hrvaške in albanske narodnosti, ki pripadajo pravoslavni, katoliški in muslimanski veroizpovedi.

Dijaki so se sami etnično in versko opredelili, kar samo po sebi še ne pove, kakšna je stopnja njihove etnične zavesti. Med intervjuji nisem opazila razlike v obnašanju v primerjavi s prvo skupino. V nadaljnjih fazah raziskave bo zanimivo ugotavljati tudi korelacije znotraj drugih spremenljivk (spol, program izobraževanja, letnik, narodna pripadnost, narodna pripadnost staršev).

Preglednica: Struktura vzorca po spolu, narodnosti, letniku in programu

Spol	Slovinci	Drugi	3.letnik Slovinci	3.letnik Drugi	4.letnik Slovinci	4.letnik Drugi	ZI* Slovinci	Matura Slovinci	ZI* Drugi	Matura Drugi
Moški	2	1	1	1	1	-	1	1	1	-
Ženski	9	6	8	3	8	3	6	3	4	2
Skupaj	11	7	9	4	9	3	7	4	5	2

* Zaključni izpit

Dobljeni podatki so bili izhodišče za kvalitativno analizo in interpretacijo. Kvalitativna analiza omogoča poglobljeno spoznavanje problematike medsebojnih odnosov med dvema etničnima skupinama, ki lahko določena vprašanja različno vrednotita.¹⁰ Poleg tega dobljeni podatki v tej fazi raziskave niso predstavljali zadostno osnovo za kvantitativno analizo.

REZULTATI RAZISKAVE

Vprašalnik sem tematsko razdelila na dva sklopa in ga v celoti prilagam na koncu

V prvem, ki je vsebinsko razdeljen na dva dela, sem skušala prepoznati, v kakšni meri čutijo posamezniki pripadnost svoji etnični skupnosti. Glede na dejstvo, da predstavlja jezik pomembno vez med pripadniki iste etnične skupine, je prvi del zajemal vprašanja jezika in njegove uporabe (1.) Zanimalo me je: 1.1. jezik v domačem okolju, 1.2. jezik v javni rabi, 1.3. jezik medijev, s katerimi spremljajo aktualne dogodke. Drugi del vprašanj se je nanašal na kulturo v širšem smislu te besede, ki se prenaša iz generacije v generacijo z vzgojo in izobraževanjem in tvori kulturno identiteto kot bistveno sestavino etnične identitete (2). Poudarek je na vprašanjih: 2.1. poznavanje zgodovine lastnega naroda, 2.2. odnos do lastne kulture in tradicije.

V drugem tematskem sklopu analiziram vprašanja, s katerimi osvetljuje stališča obeh skupin do etnične pripadnosti drugih in procese, ki se odvijajo v medetničnih odnosih (3). Zanimalo me je 3.1. kvaliteta odnosov v razredu, 3.2. odnos do pripadnikov drugih narodov, ver in ras.

1. JEZIK IN IDENTITETA

Odnos med jezikom in identiteto postaja v luči številnih združevalnih procesov, ki smo jim priče v Evropi, eno ključnih vprašanj konceptualizacije identitete. Mnenja o vlogi jezika kot temelja etnične identitete so med sociologi in

* * *

¹⁰ Allardt Erik: »Challenges for comparative social research«, Acta Sociologica., Vol. 33, No.3, 1990, str. 189.

lingvisti deljena. Rezultati mednarodne raziskave, izvedene med več kot osemsto lingvisti kažejo, da večina meni, da jezik ni več osrednjega pomena za kontinuiteto identitet.¹¹ Zaradi naraščajočega števila medkulturnih povezav, ki se ne ozi-
rajo na državne meje, postaja jezik vedno bolj stvar posameznikove izbire. Kljub
navedenemu še vedno velja, da so ljudje, ki govorijo isti jezik, ne glede na razlike
trdno povezani. Pomena jezika v doživljanju etničnosti se najpogosteje zavemo v
tujem govornem okolju, ko nas preplavijo radostni občutki, ko zaslišimo materni
jezik. Po Unescovi definiciji je to »jezik, ki ga je oseba osvojila v zgodnjem
otročtvu v krogu družine v (prave ali nadomestne)«¹², je torej jezik primarne
socializacije in ni nujno jezik, ki ga govori mati. Do teh razhajanj prihaja zlasti v
etnično pluralnih družbah, ko je eden od jezikov izgubil funkcijo sredstva spo-
razumevanja v javnosti in ostaja omejen na družinsko in prijateljsko okolje.
Dejavnost kulturnih skupnosti v izseljenstvu je usmerjena prav v ohranjanje
domačega jezika in s tem prenašanja občutka etnične pripadnosti na mlajše gen-
eracije. Pravica do uporabe lastnega jezika je pglavitna zahteva narodnih man-
jšin in etničnih skupnosti, ki živijo v etnično pluralnih državah. Tudi vsi novejši
mednarodno pravni dokumenti obvezujejo posamezne države, da v smislu pozi-
tivnih ukrepov za varstvo manjšin in njenih pripadnikov pospešujejo uveljavljan-
je manjšinskih ali regionalnih jezikov v družbenem življenju.¹³

1.1. Jezik v domačem okolju

Vprašanje jezika kot kazalca etnične identitete je relevantno predvsem za
intervjuvane dijake iz druge, neslovenske skupine, ki so bili rojeni in socializirani
v drugem kulturnem okolju kot njihovi starši. Najkasneje ob vstopu v osnovno
šolo so prišli v stik s slovensko kulturo in jezikom, večina že prej v vzgojno
varstvenih ustanovah. Zanimalo me je, kakšno je razmerje med uporabo
slovenskega jezika in jezika izvirnega okolja staršev v družini.

V slovenskih družinah je pogovorni jezik slovenščina, drugi pa uporabljajo
slovenščino, jezik staršev ali oboje.

Več kot polovica vprašanih iz druge skupine je zatrdila, da doma uporabljajo
oba jezika, slaba tretjina uporablja samo slovenščino, ostali pa samo jezik izvorne-
ga okolja staršev. Razlika pri uporabi jezika v družini je predvsem odvisna od
nacionalne pripadnosti obeh staršev. Če sta oba starša pripadnika neslovenske

* * *

¹¹ Trček Franc: »Problemi jezikovne in kulturne zaščite znotraj evropskih združevalnih procesov«, Povzetki
prispevkov na mednarodni konferenci Narodi in jeziki ter konstruiranje Evrope (1995 Leuven), Teorija in prak-
sa, Ljubljana, let. 32, št.1-2, 1995, str. 157

¹² Nečak-Lük Albina: »Jezik kot kazalec stanja medetničnih odnosov«, Razprave in gradivo, Ljubljana, št.31,
1996, str.13

¹³ V. Klopčič: »Pravno varstvo manjšin« v Nečak Lük Albina in Jesih Boris, ur.: *Medetnični odnosi v slovenskem
etničnem prostoru*, Izsledki projekta, Ljubljana: INV, 1998, str.59-68

narodnosti, tudi intervjuvanci doma pretežno uporabljajo jezik staršev, delno pa slovenščino. Kombinacijo obeh jezikov so izjavljali v primerih, ko eden od obeh staršev slabo govori slovensko in v komuniciranju s brati ali sestrami. Uporaba samo slovenskega jezika je prisotna zlasti v primerih, da je eden od staršev slovenske narodnosti. Poleg etnične pripadnosti staršev uporabo slovenskega jezika pogojujejo še dolžina bivanja staršev v Sloveniji, poklic in stiki z okoljem. Popolna odsotnost rabe slovenskega jezika pri komuniciranju s starši se je pokazala v tistih primerih, ko so intervjuvanci tudi pri drugih vprašanih izkazovali močan občutek pripadnosti svoji etnični skupini, predvsem pri odklanjanju navezovanja tesnejših stikov s pripadniki druge etnične skupine in vere.

1.2. Jezik v javni rabi

Zanimalo me je, kateremu jeziku dajejo prednost dijaki iz druge skupine in, če obstaja govorno prilagajanje njihovih slovenskih sošolcev v komuniciranju s sogovorniki druge etnične skupnosti. Postavila sem dve vprašanji: v katerem jeziku komunicirajo s svojimi prijatelji v šoli in izven nje (1.2.1.) in katerega boljše obvladajo (1.2.2.).

1.2.1. Vsi vprašani iz slovenske skupine so izjavili, da vedno uporabljajo slovenski jezik, ne glede na etnično pripadnost sogovornika in jezik, ki ga ta uporablja. Vprašani iz druge skupine so ravno tako izjavili, da v pogovorih s sošolci in prijatelji uporabljajo samo slovenščino. Ta izjava se ne ujema z mojimi izkušnjami in z izjavami slovenske skupine, da posamezni dijaki druge etnične pripadnosti med sabo ne govorijo vedno slovensko. Dejstvo je, da kot sredstvo sporazumevanja tudi izven družinskega okolja v določenih okoliščinah uporabljajo drug jezik. Na podlagi opažanj sklepam, da uporabljajo jezik staršev v komuniciranju s tistimi prijatelji iz svoje etnične skupine, s katerimi se družijo tudi izven šole v okolju, kjer stanujejo in ko doma ne govorijo slovensko. V primeru, da sta posameznika pripadnika različne neslovenske etnične skupnosti, komunicirata v slovenskem jeziku (na primer prijateljici albanske in srbske narodnosti). Izjave o uporabi slovenskega jezika se navezujejo tudi na stike s slovenskimi sošolci in prijatelji. Razlog, da intervjuvanci niso navedli vseh podatkov, vidim v že omenjeni slabosti intervjuja (nesproščenost intervjuvanca ob določenih vprašanih) oziroma v psihološkem dejavniku. Podatki, ki jih bodo v nadaljevanju raziskovalne naloge dobili njihovi vrstniki kot izpraševalci, bodo nedvomno drugačni.

1.2.2. Prav gotovo pa držijo izjave, da slovenščino tudi dijaki druge skupine veliko bolje obvladajo tako ustno kot pisno. Vsi so hodili v slovensko osnovno šolo, nihče med njimi ni obiskoval dodatnega pouka v kulturnih ali verskih institucijah svoje etnične skupnosti. Vpliv slovenskega okolja in s tem jezika je toliko večji v mešanih zakonih ter tam, kjer sta oba starša zaposlena in veliko časa zdoma.

Na podlagi navedenih podatkov težko posplošujem, kateremu jeziku dajejo prednost, saj je to tudi stvar intimne izbire. Nedvomno pa ima slovenski jezik v javni rabi pomembno vlogo, saj je učni in uradni jezik. V času, ko je bila Slovenija del Jugoslavije, je bila prisotnost srbohrvaškega jezika večja. Srbohrvaščina je bila v predmetniku osnovnih šol, bila pa je tudi učni jezik na eni od ljubljanskih osnovnih šol. Z nastankom slovenske države se je položaj spremenil. Uporaba jezikov neslovenskih etničnih skupin je omejena na družinski krog oziroma na komuniciranje med pripadniki iste etnične skupine. O govornem prilagajanju s strani slovenskih sošolcev ne morem govoriti.

1.3. Jezik medijev, s katerimi spremljajo aktualne dogodke

Sredstva množičnega obveščanja imajo velik pomen v vsakdanjem življenju. Posredujejo novice, znanje, so tudi sredstvo zabave in sprostitve. Vplivajo na oblikovanje javnega mnenja, vrednote in politična stališča. Pomembno vlogo imajo lahko v življenju pripadnikov etnične skupnosti, ki živijo v tujem okolju. Sistem množičnih komunikacij jim omogoča, da spremljajo televizijske in radijske programe iz svojega matičnega okolja in s tem spodbujajo ohranjanje maternega jezika in lastne kulture. Poleg televizije in radia imajo to vlogo tudi časopisi in revije.

Z vprašanjem, na kakšen način spremljajo aktualne dogodke doma in po svetu, sem hotela izvedeti, kateremu jeziku dajejo prednost pri izbiri medijev. Zataknilo se je pri »aktualnih« dogodkih, saj se je pokazalo, da vprašani iz obeh skupin s tem razumejo modo, šport, glasbo in film. Za generacijo mladih na SUAŠ (podobne rezultate bi dale verjetno tudi raziskave na drugih srednjih šolah) je značilno, da so precej indiferentni do politike oziroma do tega, kar starejši razumejo z aktualnimi dogodki. V tej fazi raziskave vsebina informacij, ki jih iščejo v medijih, ni tako pomembna. Ujema pa se s kasneje izraženimi stališči do kulture, tradicije, zgodovine. Redno ali občasno prebirajo časopise in revije, ki poleg zgoraj navedenih področjih obravnavajo tudi mladostniško problematiko. Poleg tiska precej njihove pozornosti pritegnejo televizijski komercialni programi. V tem se intervjuvanci obeh skupin ne ločijo med seboj. Večina vprašanih iz obeh skupin prebira časopise in revije v slovenskem jeziku in gleda slovenske TV programe. Nekateri občasno vzamejo v roke tudi angleške ali hrvaške revije in pogledajo tuje programe, predvsem angleške, ki jih informirajo o tem, kar jih zanima. Tudi v tem med obema skupinama ni razlik. Jezik medija torej ne pogojuje odločitev za izbiro, pač pa izključno vsebina, ki jih zanima.

2. KULTURNA IDENTITETA

Kulturna identiteta označuje način življenja, koncepte in vrednote, ki so lastne neki določeni družbi. Z njimi se dostikrat identificiramo šele v tujem okolju ali ko

je kulturna identiteta ogrožena. V tem primeru postane sinonim za narodno ohranitev. Različne etnične skupine poudarjajo različne vezi, ki jih povezujejo v skupnost. To so lahko jezik, religija, mitologija, zgodovina, tradicija, način življenja, vključno s prehrano in oblačenjem. Z generacijami se njihov pomen spreminja. Dejavniki, ki na to vplivajo, pa so različni. Mlajše generacije nikoli v celoti ne sprejmejo vrednot in norm svojih staršev, kar ni povezano samo s konfliktom generacij, ampak tudi z inovacijami na tehnološkem in ideološkem področju. Do sprememb prihaja tudi zaradi medsebojnih stikov različnih kultur. V tem primeru prihaja do različnih procesov integracije, ki se lahko razvijajo v smeri kulturnega pluralizma ali v različne oblike asimilacije. Tako se priseljenci v drugo kulturno okolje lahko odločijo za ohranjanje svoje kulturne in s tem etnične identitete, za njeno dopolnjevanje z elementi drugih ali za opuščanje in spreminjanje izvirne identitete.¹⁴ Ohranjanje ali opuščanje kulturne identitete v tujem okolju je povezano s socialnimi, ekonomskimi, političnimi in kulturnimi dejavniki. Ne glede na kulturne in izobraževalne dejavnosti lahko pri drugi generaciji izseljencev izvirna kultura njihovih staršev izgublja na pomenu, ker so že od rojstva obkroženi z dominantno kulturo okolja, kamor so se priselili njihovi starši. Prevladujoča, dominantna kultura sicer omogoča, da uporabljajo svoj jezik in imajo svoje kulturne institucije, istočasno pa so soočeni s procesom »tihe« asimilacije¹⁵.

Med imigrantskimi skupnostmi je prisotno prepričanje, da je druga generacija brez vključevanja v oblike dodatnega izobraževanja, ki vsebuje elemente izvirne kulture in tradicije, izgubljena za skupnost.¹⁶ V Ljubljani delujejo kulturne organizacije različnih etničnih skupnosti. Kot primer naj omenim društvo Ljiljan, ki je bilo ustanovljeno leta 1992 kot društvo bosansko-hercegovskega-slovenskega prijateljstva. Ustanovljeno je bilo z namenom, da njegovi člani poleg kulturnega dela organizirajo humanitarno dejavnostjo in pomoč beguncem iz BiH. Ko se je vojna v BiH končala in se je veliko beguncev vrnilo domov, so se člani usmerili v ohranjanje in negovanje kulturnega izročila. Aktivnih članov je približno 90, od tega več kot polovica mladine. Ukvarjajo se s folkloro, petjem in gledališčem. Preko pesmi in folklore na mlajše člane prenašajo jezik, tradicijo in zgodovino. Sodelujejo s KUD France Prešeren. Z drugimi neslovenskimi kulturnimi društvi pa se zaenkrat ne povezujejo, čeprav za to obstajajo pobude. Nekaj časa so študentje iz BiH izdajali glasilo, ki je prenehalo izhajati, ko so se vrnili domov. Člani razmišljajo, da bi ga ponovno začeli izdajati, vendar imajo poleg »kadrovskih« tudi finančne težave. Starejši člani pravijo, da je velika razlika med otroci, ki so se rodili

* * *

¹⁴ Klinar Peter: »Imigrantske etnične skupnosti v sodobnih razmerah«, Nova revija, Ljubljana, št.107, 1991, str. 429-444

¹⁵ Komac Miran: »Narodne manjšine v Sloveniji«, v Mitar Miran in Sotlar Andrej, ur.: *Nacionalna varnost in medetnični konflikti v RS*, Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola, 1998, str.148

¹⁶ Klinar Peter: »Imigrantske etnične skupnosti v sodobnih razmerah«, Nova revija, št. 107, 1991, str. 435

v BiH in nekaj časa tam tudi živeli in tistimi, rojeni v Sloveniji. Tukaj rojeni otroci dobro obvladajo slovenščino in jo včasih uporabljajo tudi v pogovoru med seboj. Za kulturo svojih staršev po mnenju starejših članov ne kažejo dovolj zanimanja. Aktivni so predvsem v pevski in folklorni skupini, s katerima gostujejo tudi v tujini. (razgovor s člani sem opravila na sedežu društva v Ljubljani, Tržaška 2, 21.11.1998).

2.1. Poznavanje zgodovine lastnega naroda

Pripadnike etnične skupine povezuje zavest o skupnem biološkem poreklu, ki je lahko dejansko ali pa domnevno in ga je včasih težko dokazati za nazaj. V ta namen negujejo razne mite in obrede in poudarjajo pomen posameznih zgodovinskih dogodkov in osebnosti. Vzgojno učni programi vključujejo te vsebine v skoraj vse družboslovne predmete, vprašanje pa je, v kakšni meri so etnocentrični ali pa dovolj fleksibilni do drugih kultur.

Odgovori na vprašanje, katera osebnost se jim zdi pomembna v zgodovini njihovega naroda, so pokazali, da zgodovino na splošno zelo slabo poznajo in da jih tudi ne zanima. Z vprašanjem sem jih spravila v zadrego in v razmišljanje, ki se je v pogosto končalo z besedami: »Ne vem, kaj naj rečem, nikogar se ne morem spomniti«. Tako je odgovorila dobra polovica vprašanih iz druge skupine in tretjina iz slovenske skupine. France Prešeren je najpomembnejša osebnost za večino slovenskih dijakov, sledi mu Primož Trubar. Tretjina vprašanih iz druge skupine se je prav tako odločila za Prešerna, ostali pa so po daljšem premisleku navedli posamezne osebnosti iz kulturne ali politične zgodovine etnične skupnosti, za katero so se opredelili. Podatek, da so Prešerna oboji navajali kot pomembno osebnost, ne preseneča, saj sta šli obe skupini skozi isti osnovnošolski proces, kjer že od prvega razreda dominira Prešeren skorajda kot »oče naroda«. Dejstvo, da ima med vsemi zgodovinskimi osebnostmi Prešeren tako velik pomen, lahko kaže na dvoje. Na eni strani gre verjetno za enostransko obravnavanje določenih vsebin, na drugi strani pa pomeni, da je za Slovence oblikovanje skupnega knjižnega jezika in s tem narodne zavesti v 19. stoletju, pri čemer je Prešernov prispevek nedvomno velik, temeljni element njihove kulturne in s tem etnične identitete. Ti podatki mi obenem dovoljujejo sklepati, da gre pri vprašanih iz druge skupine za prepletanje kulturnih identitet. Izvorna kulturna identiteta, pridobljena v procesu primarne socializacije se dopolnjuje in prepleta z elementi nove, slovenske kulture. Na tej stopnji raziskave sicer ne morem sklepati, v kolikšni meri se ta proces odvija, ker ne poznam okolja, iz katerega prihajajo. Prenašanje kulturnih vzorcev na mlado generacijo je odvisno tudi od izobrazbe staršev in od tega, kakšen pomen pripisujejo svoji izvorni kulturi. Ne poznam razlogov, zaradi katerih se niso vključevali v dodatno izobraževanje svojih kulturnih ali verskih skupnosti. Kot učiteljica zgodovine opažam, da zgodovina ni tisto področje, ki bi mlade v veliki meri zanimalo in pritegnilo, ne glede na

etnično pripadnost. Seveda so izjeme, ki pa ne spreminjajo povprečja. Samo z novimi pedagoškimi in didaktičnimi metodami tega ni mogoče spreminjati. Zgodovinskim vsebinam je treba odvzeti nepotrebne faktografske elemente in jim dodati vsebine, ki bodo vzgajale mladega človeka v smislu kulturnega pluralizma. Spoznavanje drugih kultur vodi v medsebojno spoštovanje in toleranco, vzbuja zanimanje za lastno kulturo in dolgoročno gledano zmanjšuje možnost konfliktnih situacij.¹⁷

2.2. Odnos do kulture in tradicije

Tradicija je del kulturne identitete in v abstraktnem smislu pomeni upiranje sodobnosti ali vdor preteklosti vanjo.¹⁸ Razumemo jo kot kulturno dediščino, kamor sodi vzdrževanje in ohranjanje simbolov (tudi hrane, pijače, obleke, petja, plesov), obredov, mitov, spomina na pomembne osebnosti, ki dobijo posebno in dostikrat emocionalno naravo v tujem okolju. Ohranja se lahko individualno ali skupinsko, pri čemer igrajo veliko vlogo kulturne institucije, ki jo prenašajo na mlajše generacije.

Kakšen pomen imata kultura in tradicija za mladino obeh skupin v dojemanju njihove identitete, sem ugotavljala z vprašanjema: »Kakšen odnos imaš do ohranjanja in negovanja tradicije lastnega naroda? Na kakšen način jo ohranjaš?«

Na vprašanje, kaj jim pomeni tradicija, so se odgovori vrteli okrog praznikov, tako državnih kot cerkvenih. Praznujejo jih v družinskem krogu. Obe skupini imata sicer večinoma pozitiven odnos do tradicije, pri čemer rahlo izstopajo dijaki neslovenske narodnosti. Negativno se je do tradicije opredelilo 18% slovenskih in 14% drugih dijakov, vendar tega ne moremo jemati dobesedno kot stališče, ki nasprotuje ohranjanju »starega«, kot so se izražali. V tem obdobju življenja tradicijo razumejo kot dejavnost, ki lahko zanima samo starejše, nikakor pa ne njih. Izjave kot npr.: »Ali ni to samo za starejše?« in »Mislim, da bi se mi snejala, če bi to preveč poudarjala«, potrjujejo te trditve. Poudariti moram, da so takšne in podobne izjave dajali dijaki v obeh skupinah, saj bi drugače lahko sklepali, da se dijaki druge narodnosti svoje izvorne kulture sramujejo ali da jo odklanjajo, česar pa nisem opazila. Izjavo dijakinje, da tradicijo iz domačega okolja njenih staršev odklanja zaradi predragih porok, sem sicer vpisala kot negativno vrednotenje, vendar ni nujno, da je tudi v celoti takšno.

Positivno vrednotenje ohranjanja tradicije (78% vseh vprašanih) pa še ne pomeni, da tudi kaj storijo za to. V kolikor so vključeni v izvenšolske dejavnosti

* * *

¹⁷ Več o tem glej di Carlo Serena: »Interkulturalna vzgoja«, v de Bartolomeo Marcello, ur.: *Vsebine in problemi sodobne pedagogike*, Nova Gorica: Educa, 1996, str.181-192

¹⁸ Južnič Stane: *Tradicije in tradicionalnost*, Ljubljana: RI PSNP, 1984, str.9

(dobra četrtnina vseh vprašanih), so to v glavnem športne in plesne aktivnosti (ne folklor). Nihče v obeh skupinah ni vključen v kulturno, pevsko, folklorno ali kakšno podobno društvo. Nekateri (iz obeh skupin) so sicer poudarjali, da bi morali tradicijo bolj ohranjati in da se premalo naredi za to, vendar trditve niso konkretizirali.

Nevtiralno sem obravnavala stališča z vsebino: »ne vem, vseeno mi je«, ki so ga izrazili samo vprašani iz slovenske skupine. V razgovoru se je pokazalo, da gre v tem primeru za indiferentnost tudi na drugih področjih in da iz tega ne morem sklepati, da obstajajo med obema skupinama relevantne razlike v stališčih do tega vprašanja.

Navedena razmišljanja potrjujejo že povedano, da je zanimanje mladih usmerjeno v sedanjost, preteklost jih ne zanima preveč, prihodnost je še daleč. Obremenjeni z oblikovanjem lastne identitete se upirajo normam in vrednotam starejših in oblikujejo svoje, nasprotne tistim, ki jih zahteva okolje ali kot bi želeli starši. V ta okvir sodi tudi tradicija, ki jo na ravni splošnega sicer pozitivno vrednotijo, vendar gre največkrat za fraze in jo v resnici razumejo kot nekaj, kar ni za mlade. V tem pogledu se obe skupini ujemata.

3. MEDETNIČNI ODNOSI

Medetnični stiki in procesi, ki se odvijajo v medetničnih odnosih, obstajajo vsaj v minimalnem obsegu v vsaki državi. Njihovo urejanje je tako z vidika varstva narodnih manjšin kot z vidika varstva človekovih pravic in svetovnega miru ključni problem sodobnega sveta.¹⁹ Ob analiziranju je treba upoštevati, da je na eni strani prevladujoča, dominantna kultura, ki teži k etnični homogenizaciji. Na drugi strani je specifična etnična skupnost, ki teži k ohranjanju svoje etnične identitete. Na prvi pogled se zdi, da sta to dve skrajnosti, ki delujeta druga mimo druge, toda procesi, ki v sodobnem svetu potekajo med obema, dokazujejo, da slika nikakor ni črno-bela. Procesi, ki potekajo v medetničnih odnosih so lahko konjunktivni ali disjunktivni, zaradi medsebojnega prepletanja pa se ne pojavljajo vedno v čisti obliki. Disjunktivni procesi, med katere lahko štejemo etnično stratifikacijo in prisilno asimilacijo, ustvarjajo konfliktna situacija, ki se dostikrat rešujejo z nasiljem. Med konjunktivne štejemo procese kulturnega pluralizma, ki z medsebojnim toleriranjem razlik v obeh kulturah pospešuje procese medsebojnega približevanja.²⁰

Rezultati raziskave javnega mnenja po osamosvojitvi kažejo, da smo Slovenci šele na začetku teh procesov. Na odnos Slovencev do pripadnikov drugih

* * *

¹⁹ R. Rizman: »Nacionalna država, nacionalne manjšine in združena Evropa« v Štrajn Darko, ur.: *Meje demokracije*, Ljubljana: Liberalna akademija, 1995, str. 111-131

²⁰ Klinar Peter, *Mednarodne migracije*, Maribor: Obzorja, 1976, str.32-49

etničnih skupin v Sloveniji so vplivali različni dogodki: proces osamosvajanja, vojna na tleh nekdanje države, begunci iz teh področij, socialna in gospodarska kriza. Slovenska narodna in nacionalna zavest sta izrazito poudarjeni.²¹ Vprašanje je, ali lahko to razumemo kot patriotizem ali pa v tem vidimo naraščajoči nacionalizem.²² Izražena stališča do priznavanja pravic pripadnikom drugih narodov nekdanje Jugoslavije kažejo, da Slovenci dopuščajo svobodno rabo njihovega jezika in kulture na področju zasebnega, na področju javnega pa naj se prilagodijo in sprejmejo elemente slovenske kulture. Za večino anketiranih pa so sprejemljive le najosnovnejše kulturne pravice in so proti šolanju migrantov v maternem jeziku. Prav tako niso naklonjeni migrantskemu tisku, ustanavljanju lastnih političnih strank in uporabi lastnih narodnih simbolov. Narašča tudi nezpoloženje do beguncev iz BiH. Navedeni podatki nam ne dovoljujejo sklepati, da se medetnični odnosi v Sloveniji razvijajo v smeri kulturnega pluralizma.

Dejstvo, da je ksenofobija med Slovenci dokaj razširjena, potrjuje zgornjo ugotovitev, vendar se večina ne ogreva za nasilje nad tujci in begunci. Naj navedem tem podatkom ob rob ugotovitve nedavno objavljene študije Evropskega centra za spremljanje rasizma in ksenofobije, ki deluje na Dunaju. Skoraj tretjina odraslih prebivalcev Evrope zase meni, da so »močno« ali »precej« rasistično usmerjeni.²³ Evropa, ki se združuje in oblikuje enoten trg in enotno valuto, pa je brez medsebojnega sporazumevanja in tolerance do drugačnih pred nevarnostjo, da ponovi napako iz polpretekle zgodovine.

V kakšni meri vse to občuti in izraža odraščajoča mladina? Pri tem ne gre prezreti dejstva, da se čas, ki ga mladina preživi v šoli, podaljšuje, zahteve, postavljene pred njih, pa so čedalje večje. Danes, ko je od šolskega uspeha ob koncu osnovne ali srednje šole odvisno napredovanje, s tem pa tudi promocija v življenju, ima mladina dostikrat občutek ogroženosti, neuspeha in nemoči. V kakšni meri se to odraža v njihovih razmišljanjih in doživljanjih medsebojnih odnosov s sošolci, ki pripadajo drugi etnični skupini?

3.1. Kvaliteta odnosov v razredu

Sliko vzdušja in medsebojne (ne)povezanosti v razredu sem ugotavljala z vprašanji: 3.1.1. Ali so odnosi prijateljski, tekmovalni, naperi, nekje vmes? Deluje razred kot celota ali pa je razdeljen v skupine? Razlogi za pozitivno ali negativno vrednotenje odnosov v razredni skupnosti (3.1.2.) pa naj bi pokazali, ali etnična pripadnost vpliva na kvaliteto odnosov.

* * *

²¹ Klinar Peter: »O nacionalni identiteti in etnonacionalizmu«, Teorija in praksa, Ljubljana, let.31, št. 5-6, 1994, str. 424

²² O razmerju med obema Gellner Ernest: *Nations and Nationalism*, Ithaca, New York: Cornell University Press, 1983, str. 138

²³ Delo, »Sovraštvo do tujcev«, 2. 12. 1998, str. 19

3.1.1. Če obe skupini strnem v celoto, je število odgovorov, ki pozitivno vrednotijo odnose v razredu, enako številu tistih, ki jih vrednotijo negativno. Primerjava med skupinama je pokazala, da odnose v razredu precej slabše ocenjujejo slovenski dijaki, saj jih več kot polovica meni, da so napeti. Temu mnenju se pridružuje manj kot tretjina drugih.

Nekateri dijaki se glede odnosov niso opredelili izrazito pozitivno ali negativno. Takih stališč je več v drugi skupini. Odnosi so »še kar«, nič posebnega, ne pripravajo se, pa tudi tesnejših stikov ni med njimi.

3.1.2. Kot vzrok za slabe odnose navajajo združevanje v skupine, ki imajo različne cilje in interese. Med njimi zato ni pravega dialoga, s pomočjo katerega bi rešili skupne probleme. Ne glede na narodno pripadnost navajajo dijaki kot kriterije za oblikovanje skupin predvsem skupne interese, druženje izven šole, skupno zabavo, manj ali skoraj nič uspeh v šoli. Slaba tretjina dijakov v obeh skupinah kot kriterij pri oblikovanju skupin navaja nacionalno pripadnost, ki včasih prevladuje, ni pa nujno, saj so skupine tudi mešane in niso vedno enako sestavljene. Le 9% slovenskih dijakov se zdi, da je nacionalna pripadnost odločujoč dejavnik pri vključevanju v neko skupino in da obstajajo na tej podlagi izrazito ločene skupine, ki med sabo ne komunicirajo, če ni nujno. Ta kriterij so dijaki vedno pripisali drugim, na primer: »V razredu so posamezniki, ki ne marajo Neslovencev, se ne družijo z njimi, imajo z njimi zelo formalne odnose«. V drugi skupini takšnih stališč ni bilo.

Glede skupin prevladuje mnenje, da preprečujejo, da bi razred zaživel kot celota, se kot skupnost bolj uspešno postavil v obrambo njihovih interesov in bil uspešnejši pri realiziranju skupnih ciljev. Ker sami nimajo dovolj moči, da bi presegli delitev na skupine, vidijo rešitev predvsem v razredniku, ki bi s svojo avtoriteto lahko deloval povezovalno.

Večji odstotek nezadovoljnih slovenskih dijakov si lahko razlagam s tem, da so večinoma tudi bolj nezadovoljni z izbrano srednjo šolo kot njihovi neslovenski sošolci. Le 18% slovenskih dijakov se je vpisalo na šolo zaradi lastnega interesa, medtem ko se je kar 58% neslovenskih dijakov vpisalo iz tega razloga. Pri večini slovenskih dijakov so odločale točke, pri nekaterih tudi neuspeh na drugi šoli. Mnogi to občutijo kot poraz, s katerim se težko sprijaznijo (»nekaj časa sem bila brez volje, zdaj je bolje«). Frustracijo mnogi premagujejo tako, da druge vidijo v slabši luči kot sebe, kar pogosto postane krivično, saj postanejo lahko žrtve takšnih projekcij pripadniki drugih narodnosti, ver in ras.²⁴ V takšnih okoliščinah se mnogi ne morejo identificirati s šolo, z razredom in s sošolci. Večina tistih, ki je nezadovoljna z odnosi v razredu, tudi ni preveč zadovoljna z izbrano srednjo

* * *

²⁴ Psihologija uvršča tako ravnanje med obrambne mehanizme, s pomočjo katerih želimo izboljšati samopodobo.

šolo. Zbrani podatki in mnenja mi ne dovoljujejo sklepati, da je za konflikte v razredu kriva etnična pluralnost, prav tako bi bilo napačno sklepati, da v srednji šoli ni nacionalne nestrpnosti.

3.2. Odnos do pripadnikov drugih narodov, ver in ras

Z vprašanji na to temo sem skušala ugotoviti, kakšna razmišljanja in stališča prevladujejo med srednješolsko mladino glede odnosov s pripadniki druge etnične skupine, na podlagi česa so se izoblikovala (3.2.1.) in kako dejansko vplivajo na izbiro njihovih prijateljev in ustvarjanje tesnejših vezi (3.2.2.).

3.2.1. Na vprašanje, ali se jim zdi zanimivo navezovati stike z ljudmi druge narodnosti, vere, rase so vsi brez izjeme odgovorili, da jih na splošno stiki z drugimi ljudmi zelo zanimajo, saj se na ta način spoznavajo z drugačnim načinom življenja, z drugo kulturo in pogledom na življenje. Pri tem so navajali svoje izkušnje, ki so jih nabirali med počitnicami doma ali v tujini in izjavljali, da pri navezovanju stikov z drugimi ljudmi ne gledajo na narodno pripadnost, vero ali barvo kože. Dobra polovica vprašanih v slovenski skupini je zatrnila, da gledajo na vse ljudi enakopravno in da nimajo nestrpnega odnosa. Tudi v okolju, kjer živijo in hodijo v šolo, imajo z njimi samo dobre izkušnje. Dobra tretjina v isti skupini je navedla, da sicer nimajo nič proti njim, vendar pogojujejo svoj odnos do drugih z njihovim obnašanjem. Poudarjali so, da nimajo predsodkov, imajo pa nekaj slabih izkušenj. Po njihovih besedah so preveč agresivni v poudarjanju svoje nacionalnosti, nočejo govoriti slovensko in se do Slovencev obnašajo arogantno. Ti se po svojih besedah raje umaknejo. Če komunicirajo »normalno«, pa se z njimi družijo.

Izrazito nestrpen odnos do drugih ima po svojih besedah 9% slovenskih dijakov. Ni jim všeč, da pretirano poudarjajo svojo nacionalnost. Zapletli so se z njimi tudi v fizični obračun, vendar ne v šoli. Druga, neslovenska skupina, se je v celoti pozitivno opredelila glede pripadnikov drugih narodnosti ali ver. Do nikogar nimajo predsodkov, za njih enaki so vsi enaki.

Primerjava odgovorov obeh skupin kaže večjo nestrpnost v odnosu do drugih v slovenski skupini. Odgovori na splošna vprašanja tega sicer ne pokažejo, saj se na formalni ravni vsi opredeljujejo pozitivno, tako glede stikov z drugimi kot tudi glede odnosa z njimi. Dodatna vprašanja pa so odkrila, da prihaja v času, ki ga skupaj preživijo v šoli, do situacij, ki jim niso všeč in vzbujajo pri njih nestrpna čustva. Pri tem so v večini poudarjali, da jih moti, ker njihovi sošolci ne govorijo vedno slovensko, vendar se konflikti končajo na verbalni ravni. Izrazito nestrpen odnos nekaterih izvira iz slabih izkušenj izven šole, vendar se je tako netolerantno opredelila manjšina. Dobra tretjina slovenskih dijakov je izrazila stališče, ki sem ga opredelila kot nevtrarno. Kritični so do predsodkov do drugih etnij in jih tudi ne povzemajo. Če pa v stiku z njimi začutijo »agresivnost in primitivnost« se

umaknejo. Pod »agresivnostjo in primitivnostjo« razumejo pretirano poudarjanje lastne nacionalnosti in podcenjevanje Slovencev. V primeru, da enakopravno in nevtralnno stališče združim, lahko sklepam, da večina vprašanih iz slovenske skupine nima nestrpnega odnosa do sošolcev in ne kaže predsodkov. Ne glede na možnost, da vsa navedena stališča niso odraz resničnih razmišljanj (v slogu fraze »vsi drugačni, vsi enakopravni«), je podatek spodbuden, še posebej, če ga združimo s stališči druge etnične skupine. Glede na dejstvo, da so se ti v celoti in brez omejitev pozitivno opredelili do drugih etničnih skupin, lahko sklepam, da imajo morda blažja ali drugačna merila kot njihovi sošolci ali pa da se nočejo kritično izražati. Dopuščam možnost, da konfliktnih situacij in razloge zanje meni niso želeli razlagati, vendar bi mi jih težko prikrili, če bi bile pogoste in izrazito konfliktnne.

3.2.2. Z vprašanjema: » Kakšne narodnosti je njihov najboljši prijatelj ali prijateljica« in »Ali bi se poročil(a) s pripadnikom druge narodnosti, vere ali rase« sem želela ugotoviti, kako zgoraj navedena stališča vplivajo na navezovanje tesnejših stikov. Za obe skupini je pri izbiri prijateljev najpomembneje, da mu lahko zaupajo in da jim pomaga, kadar so v stiski. Vsi imajo prijatelje tako v šoli kot izven nje, razlik med skupinama ni. Narodne ali verske pripadnosti kot kriterija za izbiro prijatelja ni omenjal nihče. Vsi vprašani dijaki iz slovenske skupine so izjavili, da je njihov prijatelj ali prijateljica iste, to je slovenske narodnosti, vsi vprašani iz druge skupine pa, da pripada drugi etnični skupini kot oni. Več kot polovica iz druge skupine (57%) ima najboljšega prijatelja ali prijateljico slovenske narodnosti.

V obeh skupinah je približno enako število pozitivnih in negativnih stališč do poroke s pripadnikom druge etnične skupine. Negativno stališče je izrazila dobra četrtina vprašanih v obeh skupinah. Med negativnimi odgovori je bila kot razlog v obeh skupinah navedena verska pripadnost in kulturna različnost. Slovenska dekleta moti podrejenost žensk v islamskem svetu, zato se z muslimanom ne bi nikoli poročile. Motijo jih razlike v kulturi in načinu življenja. Pripadnost islamski veri pa je pogoj za nekatere iz druge skupine. Tudi v tem primeru je bila izpostavljena tradicija in težave pri vzgoji otrok zaradi različne verske opredelitve. Verska pripadnost je pomembna samo v primeru poroke, pri navezovanju prijateljskih stikov pa ne.

Ali naj si razlagam zgolj kot naključje, da imajo vsi vprašani slovenski dijaki najboljšega prijatelja ali prijateljico slovenske narodnosti ali pa to dejstvo odraža distanco do pripadnikov drugih etničnih skupin? Podatek, da ima več kot polovica iz druge skupine prijatelja slovenske narodnosti, govori v prid domnevi, da gre za naključje. Mladim so pri sklepanju prijateljstva pomembne predvsem značajske lastnosti, moralne vrline in skupni interesi. Glede na te kriterije se obe skupini ne razlikujeta med seboj. Opazne pa so razlike med večinoma pozitivnimi stališči o navezovanju stikov s pripadniki drugih narodov in ver in tistimi, ki razmišl-

jajo o tesnejših, intimnih stikih in se lahko končajo s poroko. Pri tem se odgovori obeh skupin navezujejo na islam. Dodati pa moram, da se niso vsi, opredeljeni za muslimansko veroizpoved, negativno izrazili glede poroke s pripadnikom druge narodnosti ali vere. Zato ne morem posploševati, da imajo bolj razvit občutek za svojo kulturno in versko skupnost kot drugi.

SKLEP

Dijaki v obeh skupinah so se sami etnično opredelili, zato lahko sklepam, da nimajo težav pri izražanju svoje narodnostne pripadnosti. Kot kazalec različne etnične identitete je izpostavljen jezik in njegov odnos do njega. V drugi skupini je po odgovorih sodeč jezik staršev omejen na družinsko okolje, kar pa le delno ustreza dejanskemu stanju. Intervjuvanci iz slovenske skupine so izražali kritične pripombe na neslovensko govorico v šoli. Zavedajo se, da ima slovenščina kot jezik večine prednost, zato nekateri občutijo drugo govorico kot ogrožanje in žalitev. Zdi se jim, da na ta način želijo nekateri izpostavljati svojo nacionalno pripadnost, kar jih moti. Mnenje o tem v večini primerov zadržijo zase in ne povzročajo konfliktov. Intervjuvani iz druge skupine se v nobenem primeru niso izražali nestrpnost in tudi niso navajali konfliktov, ki bi bili posledica etnične drugačnosti.

Iz kvalitativne analize stališč dijakov obeh skupin lahko glede na hipotezo previdno sklepam, da etnična dimenzija ni zanemarljiv dejavnik v njihovih medsebojnih odnosih in prav tako previdno, da ni tisti bistven dejavnik, od katerega bi bila odvisna kvaliteta teh odnosov. Previdnost narekuje občutljivost teme, ki jo raziskujem in me je omejevala, da bi postavljala direktna vprašanja, ki bi lahko bolj osvetlila določene probleme. Omejevala je tudi intervjuvane dijake, ki mi niso želeli izraziti vseh svojih pogledov in mnenj. Ne poznam okolja in družin, iz katerih prihajajo, njihovega ekonomskega in socialnega statusa, izobrazbe staršev. Na njihove subjektivne poglede so vplivali socialno-psihološki dejavniki, ki jih tudi ne poznam. Hipotezo sem v pilotski fazi raziskave preverjala samo s kvalitativno analizo, ki ji bo v nadaljnjem raziskovanju sledila kvantitativna. Primerjalno raziskovanje medetničnih odnosov mora biti zaradi specifičnosti problematike utemeljeno s kvalitativnim raziskovalnim pristopom. Ta od raziskovalca zahteva, da se v analizi izogne subjektivni percepciji položaja določene etnične skupnosti in s pridobljenimi informacijami ne manipulira v prid ene ali druge etnične skupnosti.

V kasnejši fazi raziskave, ki bo zajela večji reprezentativni vzorec, bo potrebna tudi kvantifikacija z uporabo statističnih metod.²⁵ Pridobljene podatke bo

* * *

²⁵ Toš Niko, Hafner Fink Mitja: *Metode družboslovnega raziskovanja*, Ljubljana: FDV, 1998, str. 75-77

mogoče sistematizirati in preveriti hipotezo z uporabo merskih inštrumentov na globalni ravni. Kljub temu mislim, da so pridobljeni podatki dobro izhodišče za nadaljnjo raziskavo, ki bo na večjem vzorcu in v daljšem časovnem obdobju osvetlila to problematiko. Časovna obdelava je potrebna tudi zato, ker gre za dinamične procese, ki se neprestano spreminjajo.

LITERATURA

Allardt Erik: »Challenges for comparative social research, Acta Sociologica«, Vol. 33, No.3, 1990

Bergant Milica: *Nove teme pedagoške sociologije in sociologije reforme šolanja*, Ljubljana: ZI FF, 1994

Delo, »Sovraštvo do tujcev«, 2. 12. 1998

Di Carlo Serena: »Interkulturalna vzgoja«, v de Bartolomeo Marcello, ur.: *Vsebine in problemi sodobne pedagogike*, Nova Gorica: Educa, 1996

Gellner Ernest: *Nations and Nationalism*, Ithaca, New York: Cornell University Press, 1983

Giddens Anthony: *Sociology*, Cambridge: Polity Press, 1993

Hafner Fink Mitja: »Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru. Metodološka izhodišča, podatki, vzorci, indeksi« v Nečak Luk Albina in Jesih Boris, ur.: *Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru*, Izsledki projekta, Ljubljana: INV, 1998

Južnič Stane: *Traditije in tradicionalnost*, Ljubljana: RI FSNP, 1984

Klinar Peter: *Mednarodne migracije*, Maribor: Obzorja, 1976

Klinar Peter: »Imigrantske etnične skupnosti v sodobnih razmerah«, Nova revija, Ljubljana št. 107, 1991

Klinar Peter: »O nacionalni identiteti in etnonacionalizmi«, Teorija in praksa, Ljubljana, let. 31, št. 5-6, 1994

Klopčič Vera: »Pravno varstvo manjšin« v Nečak Luk Albina in Jesih Boris, ur.: *Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru*, Izsledki projekta, Ljubljana: INV, 1998

Komac Miran: »Narodne manjšine v Sloveniji« v Mitar Miran in Sotlar Andrej, ur.: *Nacionalna varnost in medetnični konflikti v RS*, Ljubljana: Visoka policijsko varnostna šola, 1998

Musek Janek, Pečjak Vid: *Psihologija*, Ljubljana: Educy, 1995

Nečak Luk Albina: »Jezik kot kazalec stanja medetničnih odnosov«, Razprave in gradivo, Ljubljana, št. 31, 1996

Rizman Rudi: »Nacionalna država, nacionalne manjšine in združena Evropa« v Štrajn Darko, ur.: *Meje demokracije*, Ljubljana: Liberalna akademija, 1995

Smith Anthony D.: *National Identity*, London: Penguin Books, 1991

Smith Anthony D.: »Genealogija narodov« v Rizman Rudi, ur.: *Študije o etnonacionalizmu*, Ljubljana: Krt, 1991

Toš Niko, Hafner Fink Mitja: *Metode družboslovnega raziskovanja*, Ljubljana: FDV, 1998

Trček Franc: »Problemi jezikovne in kulturne zaščite znotraj evropskih združevalnih procesov«. Povzetki prispevkov na mednarodni konferenci Narodi in jeziki ter konstruiranje Evrope (1995 Leuven), Teorija in praksa, Ljubljana, let.32, št. 1-2, 1995

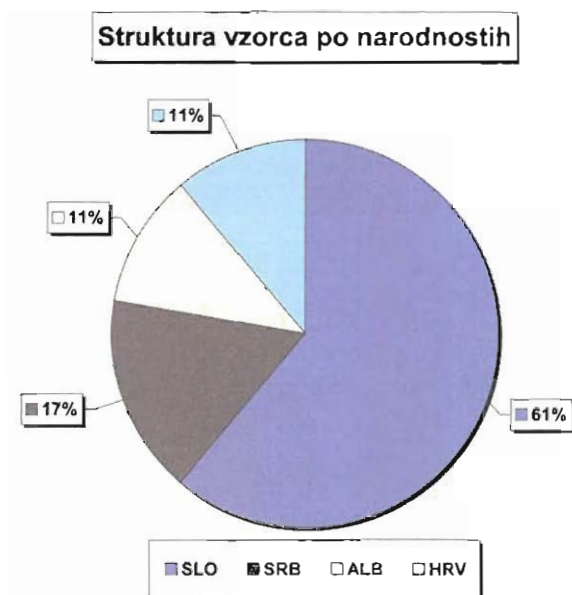
Volpi Claudio: »Sociologija vzgoje« v de Bartolomeo Marcello, ur.: *Vsebine in problemi sodobne pedagogike*, Nova Gorica: Educa, 1996

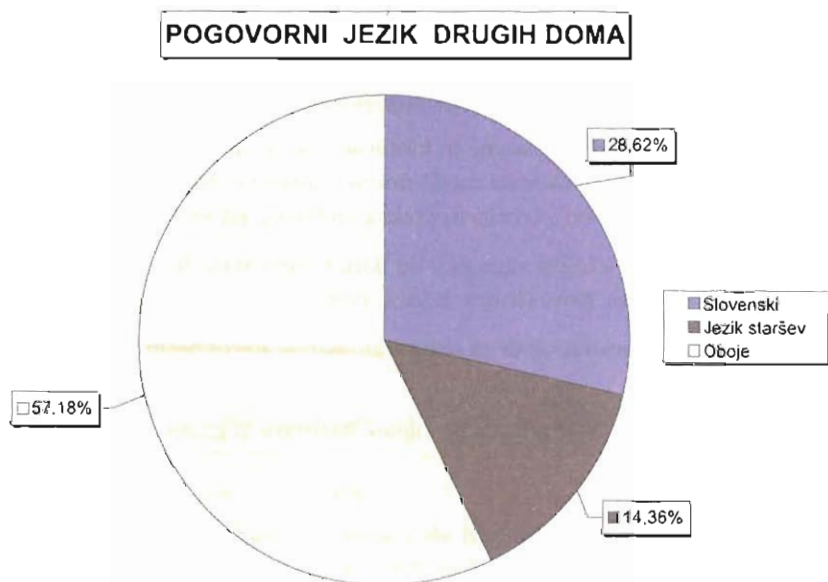
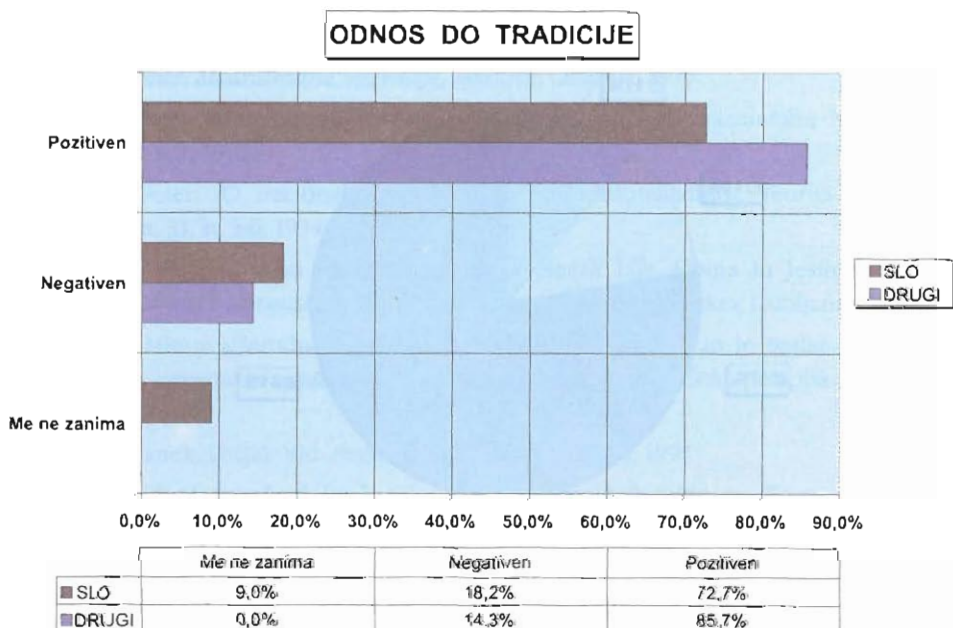
Žagar Mitja: »A contribution to an »ethnic glossary««, Razprave in gradivo, Ljubljana, št. 28, 1993

Žagar Mitja: »Rešitev, ki je postala problem«, Razprave in gradivo, Ljubljana, št. 32, 1997

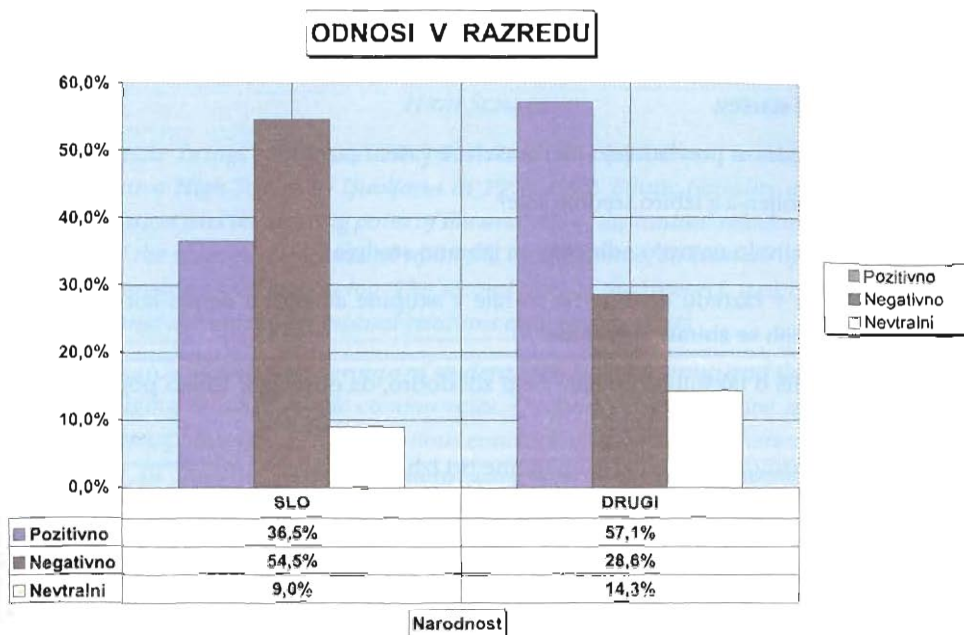
GRAFI

Graf 1: Narodnostna sestava vzorca

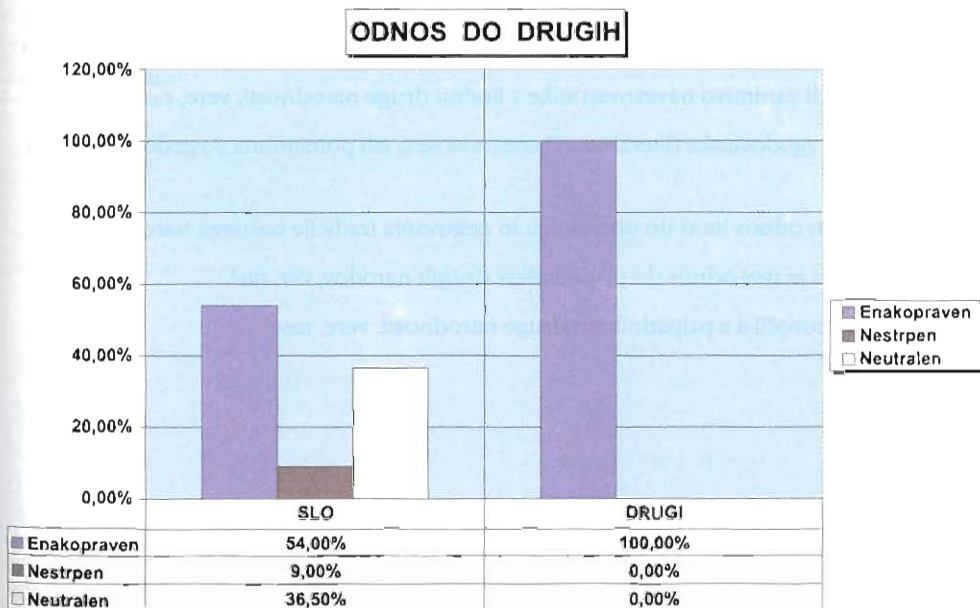

Graf 2: Pogovorni jezik drugih doma**Graf 3:** Odnos do tradicije

Graf 4: Odnosi v razredu

Graf 5: Odnosi do drugih

VPRAŠALNIK:

1. Osební podatki: spol, leto in kraj rojstva, narodnost, verska pripadnost, narodnost-na pripadnost staršev.
2. Kakšni odnosi prevladujejo med sošolci v vašem razredu?
3. Si zadovoljen-a z izbiro srednje šole?
4. Kaj je vplivalo na tvojo odločitev za izbrano srednjo šolo?
5. Kako se v razredu družite? Se zbirate v skupine ali razred deluje kot celota? Po kakšnih kriterijih se zbirate v skupine?
6. Kaj meniš o takšnih skupinah? Se ti zdi dobro, da obstajajo? Lahko pojasniš svoje stališče?
7. Katere lastnosti se ti zdijo pomembne pri izbiri prijateljev?
8. Kakšne narodnosti je tvoj najboljši prijatelj ali prijateljica?
9. V katerem jeziku si se izobraževal-a v osnovni šoli?
10. V katerem jeziku najlaže in najraje komuniciraš? V katerem jeziku se pogovarjate doma?
11. Pripadaš kakšni izvenšolski skupini ali društvu?
12. Kateri razlogi so vplivali na tvojo odločitev, da se pridružiš omenjeni skupini?
13. Na kakšen način spremljaš aktualne dogodke doma in po svetu? Katere časopise ali revije redno bereš?
14. Se ti zdi zanimivo navezovati stike z ljudmi druge narodnosti, vere, rase?
15. Katera zgodovinska (literarna ....) osebnost se ti zdi pomembna v zgodovini tvojega naroda?
16. Kakšen odnos imaš do ohranjanja in negovanja tradicije lastnega naroda?
17. Kakšen je tvoj odnos do pripadnikov drugih narodov, ver, ras?
18. Bi se poročil-a s pripadnikom druge narodnosti, vere, rase?

SUMMARY

ETHNIC PLURALISM IN MUTUAL RELATIONS AMONG STUDENTS OF THE ADMINISTRATIVE HIGH SCHOOL

The article brings results of the pilot research carried out among students of Administrative High School in Ljubljana in 1998/1999. Ethnic plurality among the student population was the starting point of the analysis of the mutual relations' quality. The first part of the research was focused upon the recognition of indicators of ethnic identity, their expressing and preserving. The second part of the research was centred on the effect of ethnic adherence on mutual relations amongst students.

The research included two groups of students: the Slovene group and the group of students belonging to other ethnic communities. Qualitative comparative analysis of the expressed viewpoints allows for a cautious conclusion that ethnic adherence is no negligible factor in students' mutual relations. Language used in communication of non-Slovene students at school was exposed as the essential indicator of ethnic adherence. Some of the interviewed Slovene students perceive this as a threat and insult, although they keep their opinions to themselves and do not seek conflicts. The interviewed students of the second group did not state any similar feelings. However, ethnic adherence is not the factor which would essentially affect the quality of mutual relations. For both groups, the most important factors in the establishing of close friendly relations are above all mutual trust and common interests. No one mentioned ethnic adherence as a criterion for the choice of friends.

Considering the small number of students included in the pilot research, results of the comparative analysis cannot be generalized, but they do represent a quality basis for further research.

ILDIKÓ SZABÓ¹ – JUDIT LANNERT² – ANTAL ÖRKÉNY³

EAST OF WEST, WEST OF EAST

THE VALUE ORIENTATIONS OF HUNGARIAN SECONDARY SCHOOL STUDENTS IN THE MIRROR OF AN EMPIRICAL SURVEY⁴

INTRODUCTION

The present analysis is based on a representative survey conducted among 2600 graduating secondary school students in 1996.⁵ The questionnaire included two series of questions. The first aimed to reveal the social and political value orientations of students. It contained 26 items regarding different issues, including the relationship between the majority and the minorities, politics, the role of the state, the function of law, national identity, and the relationship between the two sexes. The second series of questions aimed to locate Hungary politically, mentally and culturally. Students were asked to tell whether the country belonged to the western, eastern or central region of Europe in each of these three dimensions.

First we will describe the value orientation structures of graduating secondary school students and explore how the differences among them relate to their educational backgrounds.⁶ Then we will analyze their views on Hungary's Euro-regional location. We will also study the relationship between the perception of

* * *

¹ National Institute for Public Education, Budapest (Szabol@oki.hu).

² National Institute for Public Education, Budapest (Lannertj@oki.hu).

³ Institute of Sociology, Eötvös Lóránd University Budapest (orkeny@isis.elte.hu).

⁴ The present study has been prepared for a roundtable conference on *Changing Political Horizons: National, Transnational and Global Perspectives on Political Socialization and Education*, organized by the Research Committee on Political Socialization and Education of the International Political Science Association, Budapest, May 17-19, 1999.

⁵ The survey, carried out by the Minority Research Institute of Minoritas Foundation in May 1996, was based on a national sample representing graduating secondary grammar school, vocational school and industrial school students. The students filled in the questionnaire by themselves in their classrooms with help from independent interviewers. The survey was supported by the National Scientific Research Fund (OTKA) and the Public Education Program of Soros Foundation. For more details, see the book of Szabó, Ildikó & Örkény, Antal: *Tizenévesek állampolgári kultúrája* [The civic culture of teenagers in Hungary], Budapest: Minoritas Alapítvány, 1998. pp. 250.

⁶ In Hungary, only secondary grammar school and vocational school students are granted a maturity certificate (which is a requisite for admission into university or college) when graduating, while industrial school students do not receive such a degree.

Hungary's location within Europe on the one hand and students' value orientations and social values on the other.

SOCIAL AND POLITICAL VALUE ORIENTATIONS

Students were given 26 items and asked to tell whether they 'fully agreed', 'rather agreed' 'rather disagreed' or 'fully disagreed' with the statements included. Representing their responses on a 100-point scale, the results are as follows:

Table 1. Students agreeing with the listed items by type of school on a 100-point scale

	Grammar school	Vocational school	Industrial school	Total
1. Whoever is in charge, politics is always suspect.	79	86	85	84
2. If in love, a man and woman may live together without marriage.	80	87	82	83
3. There is no homeland without the rule of law.	81	85	82	83
4. One must be proud of being Hungarian.	76	79	79	78
5. Laws must be obeyed, but there are some more important things in life than obedience to the law.	89	75	76	74
6. Women are entitled to abortion in the event they bear an unwanted baby.	71	76	73	74
7. Political parties are good for one thing: for politicians to build a career.	59	72	74	70
8. Fewer foreigners should be admitted in the country.	62	71	73	70
9. There have always been small people and big people, the small ones working, the big ones making politics.	59	69	70	67
10. The majority of the unemployed do not want to work.	57	61	66	62
11. Hungarian history has achievements and heroes of a magnitude unknown to other peoples.	54	62	62	60
12. Although we have always been dogged by misfortune, we have always set an example to the rest of the world.	53	59	59	58
13. Minorities must be granted extra rights so that they can preserve their cultures.	62	53	50	54
14. Hungary has given more famous people to the world than any other country.	50	53	58	54
15. The role of the state is to help people get along.	53	55	51	53
16. Homosexuality is not a sin. It is the same kind of attraction which heterosexual people feel.	57	50	48	50
17. Homosexuality is a sinful relationship.	42	50	55	50
18. The most important function of the state is to make people obey laws.	43	49	55	49
19. Mixing different cultures is wrong, it only makes trouble.	38	35	45	49
20. Engaging in politics can only get you in trouble.	40	48	55	48
21. Laws are made to be circumvented.	32	40	45	40
22. Life begins with conception, no one has the right to abort it.	38	35	45	39
23. Politics is good for nothing.	30	38	45	39
24. The interests of the nation demand that there be at least three children in every family.	40	35	31	35
25. Those who have a job are morally bound to transfer a part of their revenues to the unemployment fund.	33	28	30	30
26. Sexual life without marriage is immoral.	22	20	25	22

Table 1 reveals that students have quite liberal views when it comes to issues of sexual morality, while their political and social values are much more conservative. They widely agreed with negative statements about politics, liberal views on cohabitation without marriage, and the association of the homeland with the rule of law.

Opinions were divided about every other item. Industrial school students are of an extreme opinion. They are particularly hostile to minorities, foreigners, the unemployed, and the gay and lesbian. They object to the mixing of cultures, and agree both with the negative views on politics and the statements about circumventing the law. Grammar school students are the other extreme. They are the most open-minded when it comes to minorities, foreigners, the unemployed, and the gay and lesbian, they are of the least unfavorable opinion about politics and they agree with the statements on the circumvention of laws to a lesser degree than their counterparts.

Statements regarding the relationship between the two sexes were valued differently by girls and boys. Girls were significantly more liberal in issues of child-birth and homosexuality. They are more tolerant of abortion than boys (78 and 69 points, respectively) and are less inclined to accept the ideal of the three-child-family (31 and 39 points). Their opinions are without doubt affected by their personal involvement. They do not consider homosexuality as sinful as boys do (41 and 59 points) and are more inclined to consider it an attraction similar to that between heterosexual partners than boys are (60 and 41 points).

The 26 items were submitted to a principal component analysis.⁷ The following principal components were found: relationship to politics, relationship between the two sexes, national consciousness, tolerance, and responsibility for the others.

* * *

⁷ Principal component analysis is a statistical process that reveals hidden correlations between the interviewee's attitudes to different items and explores the mental samples behind the different agreements. Originally, the number of principal components obtained was eight, but it was later reduced to five. The five principal components explain 40.6 per cent of the relations between the variables.

Table 2. The factor structure of items by factor weight

	Politics	Sexuality	Nation	Tolerance	Responsibility
Engaging in politics can only get you in trouble.	0.67				
Politics is good for nothing.	0.68				
Political parties are good for one thing: for politicians to build a career.	0.64				
Whoever is in charge, politics is always suspect.	0.63				
There have always been small people and big people, the small ones working, the big ones making politics.	0.54				
Laws are made to be circumvented.	0.45				
Although laws must be obeyed, there are some more important things in life than obedience to the law.	0.40				
Life begins with conception.		0.76			
Women are entitled to abortion in the event they bear an unwanted baby.		-0.73			
Sexual life without marriage is immoral.		0.58			
If in love, a man and woman may live together without marriage.		-0.57			
Hungarian history has achievements and heroes of a magnitude unknown to other peoples.			0.68		
Although we have always been dogged by misfortune, we have always set an example to the rest of the world.			0.67		
Hungary has given more famous people to the world than any other country.			0.66		
One must be proud of being Hungarian.			0.64		
The majority of the unemployed do not want to work.			0.33		
Homosexuality is not a sin.				-0.75	
Homosexuality is a sinful relationship.				0.75	
Minorities must be granted extra rights so that they can preserve their cultures.				-0.53	0.38
Mixing different cultures is wrong, it only makes trouble.				0.41	
Fewer foreigners should be admitted in the country.				0.40	
Those who have a job are morally bound to transfer a part of their revenues to the unemployment fund.					0.60
The role of the state is to help people get along.					0.51
There is no homeland without the rule of law.		0.32			0.47
The interests of the nation deserve that there be at least three children in every family.					0.43
The most important function of the state is to make people obey laws.					0.39

The principal components highlight correlations among the items, and the structure these correlations create. The negative statements about engagement in politics, politicians and the rule of law were linked with the *principal component 'politics'*. The four statements about conception, abortion, cohabitation before or without marriage were gathered under the *principal component 'sexuality'*. Two of these statements were positive and two were negative (this is why the statements expressing liberal views were connected to the principal component with a negative sign). Opinions about Hungarian history, Hungarian identity, national pride and exceptionalism are covered by the *principal component 'nation'*, with another item, a negative statement about the unemployed being linked with this

group of opinions. The *principal component 'tolerance'* covers the item expressing a liberal view on homosexuality with a negative sign, and that objecting to homosexuality with a positive sign. It also covers statements about the relationship between different cultures, of which that expressing agreement with positive discrimination is linked with a negative sign to the principal component, and those hostile to positive discrimination and in favor of separation with a positive sign. The *principal component 'social responsibility'* refers to opinions regarding the individual's social, civic and national responsibilities. The statement about support to the unemployed aims to reveal the individual's attitude toward social solidarity, and the other four statements linked with this principal component approach the individual's rights, possibilities and responsibilities from the perspective of the state, the homeland and the nation. Every statement is linked with a positive sign to the principal component 'social responsibility', regardless of their contents.

We prepared five indexes by calculating the measure of acceptance for every principal component.⁸ The indexes obtained express the following dimensions:

- trust in politics;
- lack of social responsibility⁹;
- level of national pride;
- liberal view on the relationship between the two sexes;
- tolerance toward the minorities.

These indexes enable us to measure directly how characteristic the various value orientations are of the different groups of secondary school students.

* * *

⁸ When calculating the indexes, only the variables connected with a factor weight of 0.33 and over with their respective principal component were considered. As a first step, the direction of the acceptance of the different variables was 'unidirectionalized', then the answers were represented on a 100-point scale, 100 points meaning 'fully agree', 67 points 'rather agree', 33 points 'rather disagree' and 0 point 'fully disagree'.

⁹ In this dimension, the higher the value of the index, the *less* responsibility (i.e. acceptance of rights and obligations resulted by the individual's social, civic and national bonds) is assumed by the group in question for the others.

Table 3. Indexes of value orientation by type of school on a 100-point scale

Type of school	Indexes of value orientation				
	Trust in politics	Lack of social responsibility	National pride	Relationship between the sexes	Tolerance
Grammar school	61	40	35	87	61
Vocational school	41	43	43	92	45
Industrial school	35	47	48	89	38
Sex					
Female	41	48	37	91	56
Male	47	39	47	87	37
Church attendance					
Weekly	58	40	37	60	52
Monthly	45	34	53	85	48
On holidays	43	43	44	99	47
Never	41	47	41	93	45
Domicile					
Budapest	47	46	40	91	49
County seat	51	49	38	94	56
Other town	42	42	42	89	47
Village	43	43	44	87	43
Electoral participation					
Voting	49	40	45	89	48
Not voting	31	50	37	90	45

These indexes confirm that there are quite significant differences in the value orientations of students attending different types of school. The biggest gap is that between the value orientations of grammar school students and industrial school students. As we move away from industrial school students and closer to grammar school students, we find a greater trust in politics and more tolerance toward the minorities. The greatest responsibility for others is displayed by grammar school students. By contrast, national pride was found to be the least typical of this group. Industrial school students are in general prouder of their Hungarianness. This pride, however, seems to be a kind of nationalism since coupled with a great deal of intolerance and a low level of solidarity.

Sexual morality is the only issue which makes no significant difference among the three types of school. Rather, opinions on this issue are influenced by students' sexes and church attendance. Whether one is male or female exerts a great influence on value orientations in all dimensions. Girls trust in politics to a lesser extent than boys, they assume less responsibility for others and are not as proud of their national identity as boys are. By contrast, they are more liberal-minded in more down-to-earth dimensions. Girls are more tolerant of minorities and are more liberal-minded when it comes to the relationship between the two sexes.

Finally, apart from 'hard' factors, the way students anticipate their own political activity, as expressed by their will to participate in parliamentary elections, also exerts an influence upon their value orientations. Those who plan to participate trust in politics more, assume more responsibility for the others and feel more national pride than those who do not.

HUNGARY'S PLACE WITHIN EUROPE

Hungary's place within Europe has been a widely debated question among intellectuals in recent centuries. Different political systems have given different answers. With the recent change in geographical power relations in Europe and the fall of state socialism in Hungary, formerly accepted political, economic and social norms have been radically transformed. The question of where Hungary belongs needs to be given new answers.

It must be noted that despite the evident change in the political orientation of the country with the transformation, students have not automatically come to rank Hungary with Western Europe. As regards the political system, most of them consider Hungary part of Central Europe. The majority ranked Hungary in the same way when asked to locate Hungary culturally, although their answers were somewhat less definite. As regards mentality, however, they are much less inclined to consider Central Europe a distinct area. The 'softer' the criteria for locating Hungary within Europe, the less Central European they think Hungary is, and the more inclined they are to rank the country with Eastern Europe.

Table 4. The regional location of Hungary within Europe, percentage

Politically	Grammar school students	Vocational school students	Industrial school students	Total
Central Europe	72	71	52	64
Eastern Europe	10	12	18	14
Western Europe	6	10	24	14
Other	12	7	6	8
Culturally				
Central Europe	58	61	45	54
Eastern Europe	12	17	19	16
Western Europe	12	11	19	14
Other	19	11	17	16
Mentally				
Central Europe	48	46	35	42
Eastern Europe	17	18	19	18
Western Europe	27	28	38	32
Other	10	7	7	8

The Euro-regional location of Hungary by students attending different types of school displays significant differences. Those who graduate in a school providing a maturity certificate, i.e. either a grammar school or a vocational school, do perceive the Central Europeanness of Hungary. They are equally likely to consider Hungary part of Central Europe. Over two-thirds of grammar school and vocational school students think the political system of the country is Central European. As regards culture and mentality, however, we find an opposite tendency. While about every other student who attends a secondary school granting a maturity certificate, associates these domains with the idea of Central

Europeanness, industrial school students tend to stress the Western European features of Hungarian culture and mentality.

The borders of Western Europe are differently located when it comes to politics and when it comes to everyday matters. Acknowledging that politically Hungary belongs to Central Europe and is situated outside Western Europe is a function of knowledge and education. As far as opinions on Hungarian mentality are concerned, however, differences in knowledge are less manifest. These opinions seem to be formed by experience as well as attitude toward everyday matters. Contrary to the two other cases, the answers regarding mentality were independent of the educational level of the students' parents. The students who live in Budapest are more inclined to say that mentally Hungary belongs to Western Europe than their counterparts in the countryside.

Twenty-one per cent of students consider Hungary part of Central Europe in all three respects, and 29 per cent in two respects. By contrast, 61 per cent do not consider Hungary part of Western Europe in any way and even more students reject the suggestion that the country belongs to Eastern Europe. Seven to eight per cent, mostly industrial school students, rank Hungary consequently with either Eastern or Western Europe in all three dimensions. They are unable to relate the third option, i.e. Central Europe, to the alternative 'East or West'. The acknowledgment of the Central European nature of Hungary, it seems, demands a more differentiated world concept than the one most of them have.

These data suggest that Western Europe has a different symbolical value in political, cultural and mental terms. According to students, similarities prevail in mentality. In this respect, 25 to 40 per cent rank Hungary with the Western world. This is likely explained by both historical and contemporary reasons. In the Kádár-era, Hungary was the West of the eastern bloc: it was the 'happiest barrack' which allowed the middle classes to pursue western life patterns. Moreover, the young perceive a similarity between their own subculture and that prevailing in western countries.

Finally, Eastern Europe is not very attractive in any of the three domains, irrespective of the type of school the students attend. They are the most likely to associate Hungary with this region only when it comes to mentality but even in this respect only 18 per cent rank the country with Eastern Europe.

EUROPEAN REGIONS, CIVIC VALUES

Now let us have a look at how the Euro-regional perception of Hungary relates to students' value orientations regarding politics, social responsibility, national pride, sexual morality and tolerance.

Table 5a. Indexes of value orientation on a 100-point scale by the political location of Hungary

Hungary politically belongs to	Indexes of value orientation				
	Trust in politics	Lack of social responsibility	National pride	Relationship between the sexes	Tolerance
Grammar school students					
Western Europe	83	29	48	89	52
Eastern Europe	49	43	29	88	62
Central Europe	83	41	35	87	62
Vocational school students					
Western Europe	39	37	48	90	39
Eastern Europe	33	51	37	94	44
Central Europe	44	41	44	91	46
Industrial school students					
Western Europe	33	39	51	87	34
Eastern Europe	34	50	42	87	33
Central Europe	38	47	48	89	40

Table 5b. Indexes of value orientation on a 100-point scale by the cultural location of Hungary

Hungary culturally belongs to	Indexes of value orientation				
	Trust in politics	Lack of social responsibility	National pride	Relationship between the sexes	Tolerance
Grammar school students					
Western Europe	64	37	40	82	60
Eastern Europe	54	54	28	85	54
Central Europe	63	37	35	87	64
Vocational school students					
Western Europe	33	36	54	90	39
Eastern Europe	42	42	39	91	47
Central Europe	42	41	43	91	46
Industrial school students					
Western Europe	26	45	54	92	34
Eastern Europe	36	48	41	83	36
Central Europe	42	44	46	88	40

Table 5c. Indexes of value orientation on a 100-point scale by the mental location of Hungary

Hungary mentally belongs to	Indexes of value orientation				
	Trust in politics	Lack of social responsibility	National pride	Relationship between the sexes	Tolerance
Grammar school students					
Western Europe	57	40	40	90	61
Eastern Europe	62	46	28	89	64
Central Europe	65	38	36	84	58
Vocational school students					
Western Europe	41	43	47	92	45
Eastern Europe	39	45	45	90	45
Central Europe	43	39	41	92	48
Industrial school students					
Western Europe	32	42	50	90	39
Eastern Europe	36	51	47	84	32
Central Europe	40	44	47	88	35

These data reveal a correlation between political and social value orientations and the Euro-regional perception of Hungary. The only exception to this rule are students' views on the relationship between the two sexes. There is no significant correlation between opinions about the relationship between the two sexes and the regional location of Hungary because students have liberal views on sexual morality in all three types of school. Liberal views, it seems, have been adopted in the private sphere without difficulty. At the same time, the level of trust in politics, social responsibility and tolerance toward other groups correlate significantly with where students locate Hungary within Europe. In all three types of school, the least suspect of politics and the most tolerant are those ranking Hungary with Central Europe. Both the Euro-regional perception of the country and the type of school attended have an effect on value orientation. Those who consider Hungary part of Eastern Europe are lacking social responsibility. Those ranking the country with Western Europe have a greater deal of national pride in all three dimensions. National pride is the least characteristic of those who consider Hungary an Eastern European country. This trend implies indirectly a sort of rank ordering: considering Hungary part of Western Europe seems to enhance the value of Hungarian national identity, while considering the country Eastern European appears to devalue national identity. Ranking the country with Central Europe is coupled with a critical national consciousness.

No analysis of Hungary's location within Europe would be complete without exploring the specific values associated with the Euro-regional location of the country. How does the way students locate the country relate to the acceptance or rejection of such basic values typically identified with Western Europe as openness, tolerance, and the acceptance of difference? The students' attitudes toward these values were measured by several questions in the survey. In the rest of our paper, we will explore the relationship between the regional perception of Hungary on the one hand and willingness to accord citizenship to immigrants, attitudes toward foreigners and personal feelings about minorities on the other.

Students were asked to tell whether they would accord citizenship or not in large numbers to members of six groups, including refugees from former Yugoslavia, as well as immigrants from China, Africa, Romania, the Arabic countries and Transylvania. By factorizing opinions about each of these groups, we prepared an index which synthesizes attitudes of acceptance and rejection. Those hostile to every group or almost were attributed a high positive value, while those more inclined to admit foreigners in the country were granted a high negative value. The index thus obtained may be termed 'the index of hostility to immigration'.

Comparing the index of hostility with their opinions about the political location of Hungary within Europe, we find that industrial school students are generally intolerant, whether they associate the country with Western or Central

Europe. Grammar school students are more differentiated. The most open-minded are those with a Central European identity. Ranking Hungary with the West does not necessarily imply tolerance toward the immigrants.

Table 6. Factor scores of views hostile to immigrants [i.e. not willing to accord Hungarian citizenship to them]¹⁰ among students by type of school and the political location of Hungary within Europe

Politically Hungary belongs to	Western Europe	Eastern Europe	Central Europe	Other
Grammar school students	.07	-.03	-.25	-.39
(n)	-36	-58	-422	-69
Vocational school students	.08	.08	-.03	.30
(n)	-77	-106	-599	-62
Industrial school students	.20	.26	.06	.14
(n)	-206	-152	-426	-52

The location of Hungary within Europe by students was also analyzed with respect to their opinions about the economic and social integration of foreigners. They were asked to indicate on a three-point scale whether they agreed or not with four positive and negative statements listed in the questionnaire.

Table 7. Agreement with positive and negative statements regarding immigrants, percentage

Foreigners enhance crime in Hungary.	90	92	90
Foreigners take jobs away from Hungarian citizens.	86	88	87
Everyone is free to live in any country they like.	86	83	78
We are morally bound to admit refugees in the country.	78	70	63
Ethnic diversity is good for society.	67	55	46
The presence of foreigners may harm national values.	85	71	79
The country needs the work of immigrants.	48	43	36
Everyone must live in their native countries.	35	43	49

Table 7 shows that the attitudes of secondary school students toward immigrants are inconsistent. They agree in vast numbers with the view that people are free to move around the world on the one hand, and subscribe to the opinion that everyone must live in their native countries on the other. The reason for their

* * *

¹⁰ The factor scores here describe the relationship between a given set of answers and the index of conservative-rejecting immigrant policy. Positive values indicate a trend of identification with intolerant views, and negative values express the refusal of such views.

accepting in vast numbers the statement that everyone is bound to live in their native country is likely that they feel that 'everyone' includes them as well. At the same time, they do not think the categories 'foreigners' and 'immigrants' refer to them. In general, they are not very tolerant of immigrants. Grammar school and vocational school students, however are more tolerant than the average.

All answers, taken together, were submitted to factor analysis. This revealed two hidden dimensions, one pointing to negative impacts, the other to positive ones. The first factor expresses a markedly xenophobic attitude, and the second a tolerant attitude toward foreigners.

Table 8a. Factor scores of views hostile to foreigners (negative views) by type of school and the political location of Hungary within Europe

Politically Hungary belongs to	Western Europe	Eastern Europe	Central Europe	Other
Grammar school students	-.02	.07	-.21	-.24
(n)	-37	-57	-435	-69
Vocational school students	.03	-.05	-.05	-.03
(n)	-81	-104	-806	-62
Industrial school students	.32	.17	.16	-.25
(n)	-200	-157	-439	-52

Table 8b. Factor scores of views tolerant of foreigners (positive views) by type of school and the political location of Hungary within Europe

Politically Hungary belongs to	Western Europe	Eastern Europe	Central Europe	Other
Grammar school students	.00	-.12	.25	.34
(n)	-37	-57	-435	-69
Vocational school students	-.14	-.09	.01	.12
(n)	-81	-104	-806	-62
Industrial school students	-.17	.29	-.08	-.07
(n)	-200	-157	-439	-52

Again, the level of xenophobia is in correlation with the type of school attended by students: the lower the prestige of the school, the stronger the xenophobic attitudes, and vice versa. The highest level of acceptance was found among grammar school students, especially those with a marked Central European identity in political matters. A Western European frame of reference *per se*, however, does not lessen xenophobic feelings, while an Eastern European frame of reference decidedly enhances such feelings.

Considering answers by sexes gives a more elaborate view. While among boys only those with a marked Central European identity tend to refuse views hostile to immigrants and those with a Western European identity tend to accept them, the correlation goes the other way around with girls. Among them, negative statements about foreigners are rejected by those who rank Hungary politically with

the West. Those doing so are more eager to reject negative views than those ranking Hungary politically with Central Europe.

Table 9a. Factor scores of views hostile to foreigners (negative views) by type of school and sex as regards the political location of Hungary within Europe

	Politically Hungary belongs to	Western Europe	Eastern Europe	Central Europe
Female	Grammar school students	-.31	-.11	-.28
	Vocational school students	-.13	-.02	-.12
	Industrial school students	.06	.08	-.09
Male	Grammar school students	.32	.48	-.12
	Vocational school students	.22	-.09	.02

By contrast, when analyzing positive views on foreigners, we find that the former difference between boys and girls disappears. Such views are approved by those boys and girls only who politically rank Hungary with Central Europe. The adoption of a western frame of reference does not have any impact on the approval of positive views.

Table 9b. Factor scores of views tolerant of foreigners (positive views) by type of school and sex as regards the political location of Hungary within Europe

	Politically Hungary belongs to	Western Europe	Eastern Europe	Central Europe
Female	Grammar school students	.04	-.08	.29
	Vocational school students	-.15	-.10	.07
	Industrial school students	.01	-.08	.02
Male	Grammar school students	-.04	-.20	.20
	Vocational school students	-.13	-.08	-.04

An even stronger correlation was found between the level of tolerance and the Euro-regional location of Hungarian mentality. The more inclined students are to rank Hungarian mentality with Western Europe, the more eagerly they identify themselves with such modern liberal values as the rejection of xenophobia or the acceptance of, and even a positive attitude toward, immigration. But, again, this holds for grammar school students only. Among vocational school students, and especially industrial school students, the acceptance of a Western European frame of reference does not reduce xenophobia which is general among them.

Table 10a. Factor scores of views hostile to foreigners (negative views) by type of school and the location of Hungarian mentality within Europe

Mentally Hungary belongs to	Western Europe	Eastern Europe	Central Europe	Other
Grammar school students	-.13	-.15	-.19	-.33
(n)	-.162	-.105	-.278	-.57
Vocational school students	.08	-.05	-.11	.05
(n)	-.237	-.155	-.398	-.63

Table 10b. Factor scores of views tolerant of foreigners (positive views) by type of school and the location of Hungarian mentality within Europe

Mentally Hungary belongs to	Western Europe	Eastern Europe	Central Europe	Other
Grammar school students	.36	.10	.14	.42
(n)	-182	-105	-276	-57
Vocational school students	.01	.02	-.02	-.17
(n)	-237	-155	-398	-63

Finally, we examined whether there was a correlation between students' personal attitudes and the way they located Hungary within Europe. We listed nine groups, including the Arab, the Romany, the Romanian, the Hungarian from Transylvania, the Chinese, the Russian, the Slovak, the German and the Jew, and asked them whether they would accept a member of these groups as a peer in their school-desks. By submitting their answers to principal component analysis, we described the structure of their attitudes. The answers formed an index whose high positive values indicated hostility and high negative values an openness toward minorities. When comparing this index to their Euro-regional orientation, we found, especially among industrial school students, that the more they identified the Hungarian political system with the Eastern European model, the less they accepted minorities. However, the other extreme, i.e. identification with the West, does not necessarily increase openness. Moreover, those industrial school students who associate Hungary with Western Europe reject minorities just as much as those who rank Hungary with Eastern Europe. The most tolerant students are those who attend a grammar school and either have a Central European identity or reject all of the three identifications.

Table 11a. Factor scores of acceptance of minority students as a peer in school-desk by type of school as regards the political location of Hungary within Europe

Culturally Hungary belongs to	Western Europe	Eastern Europe	Central Europe	Other
Grammar school students	-.15	-.19	-.30	-.11
(n)	-74	-71	-331	-107
Vocational school students	.24	.03	-.07	.20
(n)	-88	-139	-503	-95
Industrial school students	.14	.21	.08	.05
(n)	-159	-158	-379	-135

Table 11b. Factors scores of rejection of minority students as a peer in school-desk by type of school as regards the location of Hungarian culture within Europe

Politically Hungary belongs to	Western Europe	Eastern Europe	Central Europe	Other
Grammar school students	-.04	-.20	-.30	-.30
(n)	-32	-62	-425	-70
Vocational school students	.14	-.13	-.10	-.06
(n)	-76	-108	-606	-63
Industrial school students	.33	.44	.13	.17
(n)	-204	-156	-442	-49

Table 11c. Factors scores of rejection of minority students as a peer in school-desk by type of school and the location of Hungarian mentality within Europe

Mentally Hungary belongs to	Western Europe	Eastern Europe	Central Europe	Other
Grammar school students	-.31	-.11	-.22	-.27
(n)	-158	-104	-267	-58
Vocational school students	.06	-.03	-.01	.25
(n)	-233	-155	-390	-64
Industrial school students	.16	.24	.07	.01
(n)	-328	-157	-285	-59

Apart from the type of school students attend, tolerance is greatly influenced by their sexes. Girls are more tolerant of their peers than boys. Interestingly, however, those considering Hungary Western European both mentally and culturally display a more tolerant attitude. As we have seen, the same correlation holds for their attitudes toward foreigners. Especially with grammar school students: the more they think Hungarian mentality follows Western European patterns, the more tolerant they are of other groups. Those who associate Hungarian mentality with Western Europe are even more tolerant than those who think Hungarian mentality is Central European.

English translation by Péter Bajomi-Lázár

POVZETEK

VZHODNO OD ZAHODA, ZAHODNO OD VZHODA

Vrednote madžarskih srednješolcev v luči empirične raziskave

Študija obravnava družbene, narodnostne in politične vrednostne usmeritve madžarskih srednješolskih maturantov, hkrati pa tudi korelacijo med temi vrednotami in umeščanjem Madžarske v evroregijski kontekst, kot ga vidijo dijaki.

Prvi del proučuje razlike med dijaki glede zaupanja v politiko, družbene odgovornosti in nacionalnega ponosa, pa tudi glede njihovih pogledov na odnose med spoloma in strpnost do manjšin. Analiza nam razkriva, da so njihove vrednostne usmeritve odvisne predvsem od vrste šole, ki jo obiskujejo, z edino izjemo odnosa med spoloma, ki ga na splošno vrednotijo precej liberalno. V drugih pogledih pa so razlike med dijaki iz različnih šol zelo velike. Na splošno imajo do politike sovražen odnos, vendar pa so stopnje odklonilnosti različne. Skrajnosti sta gimnazijski dijaki in dijaki tehnični šol. Prvi imajo do politike manj sumničav in negativen odnos, manj so nagnjeni k odklanjanju različnih oblik družbene odgovornosti, njihova narodna identiteta je manj etnocentristična, do manjšin pa so manj nestrpni kot dijaki tehničnih šol. Dijaki poklicnih šol so nekje med obema skrajnostima.

Drugi del raziskave govori o tem, kam v Evropi dijaki umeščajo Madžarsko. Večina jih meni, da spada njihova domovina v Srednjo Evropo. Tako jo opredeljujejo predvsem politično, potem kulturno, nazadnje pa še po mentaliteti. V tem zadnjem pogledu so mnogi mnenja, da ima njihova domovina več skupnega z Zahodno Evropo. Le nekaj jih ima Madžarsko za del Vzhodne Evrope. Evroregijsko dožemanje dežele je v tesni povezavi s šolo, ki jo dijak obiskuje. Dijaki gimnazij se najbolj nagibajo k umeščanju Madžarske v Srednjo Evropo, dijaki tehničnih šol pa jo imajo bolj za del Zahodne Evrope.

Raven zaupanja v politiko, družbene odgovornosti in strpnosti do drugih družbenih skupin je odvisna od evroregijskega pogleda na Madžarsko. Tisti, ki deželo uvrščajo v Srednjo Evropo, so najmanj sumničavi do politike in najbolj strpni do drugih. Vrednostne usmeritve so torej odvisne tako od evroregijskega pogleda na Madžarsko kot od vrste šole.

ALBERT F. REITERER

WHO BELONGS TO "US"?

THE POLITICS OF CITIZENSHIP - A NODAL POINT OF DEMOCRATIC
LEGITIMACY: ETHNOS AS DEMOS.

INTRODUCTION

Let me start with a statement I do not wholly agree with, more because of its mood than of its undeniable conceptual validity (*Oldfield* 1990, 8): "Citizenship is exclusive: it is not a persons humanity that one is responding to, it is the fact that he or she is a fellow citizen, or a stranger. In choosing an identity for ourselves we recognize both who our fellow citizens are, and those who are not members of our community, and thus who are potential enemies". In stating this, the author neglects plainly the emancipative potential of the concept of citizenship for *universalizing the criteria* for political membership. Drawing boundaries is not the same like exclusivism. This misunderstanding is likely to bear undesirable political consequences:

Right wing extremism today has its strongest argument in confronting the new migration. This is the only point where it is in touch with the mood of a considerable part, indeed, with the majority, of the population. Governmental policies in most Western European States (including Austria) tend to cede to this joint pressures of right wingers and "ordinary citizens". They seem to believe that by restricting accessibility to their territory or restraining conditions for citizenship to people of certain types of origin (cf. the Swiss model with its "three circles" of preferred immigrants) they will refrain extremism - while not being aware to further this way extremism by acknowledging as valid its basic assumption.

In fact, the new discussion on citizenship and social membership made clear: One of the core questions of democratic rule, of "representative government" (*Mill* 1975 [1861]) is: *Who are those* towards whom this order must be legitimated? Of whom consists and what constitutes the *demos*? Unfortunately, most of the rationalist theoreticians tended to forget that society is always to some degree community. *Demos* in social reality presupposes *ethnos*, because only those are admitted to participation - the constitutive element of *demos* - who are regarded being of the same "stock", of the same "race", as past times liked to say and in present times is often repeated. This said, however, the problems begin, because the nature of this concept (*ethnos*) is by no means clear, neither is the relationship between *ethnos* and *demos*. This paper investigates the complex interconnection between society and community, of *demos* and *ethnos* and tries to draw some political conclusions.

FOUNDATIONS

Political systems functionally are working as steering mechanisms of societies. This is, however, a rather narrow concept of politics, especially if applied to modern polities. In our complex world the most important political system - the nation-state - is in its personal and in its territorial boundaries usually coterminous with a society, although organizing only a part of human life-worlds and of their members' interests. As states are built on power and violence, as these political organizations at the same time are supposed to aim to organize social well-being and as this means caring for basic needs of their members, they are bound to be legitimized by their members who are subject to their power ("obligations") and who are eligible for their services ("rights"). This leads to the question for the territorial boundaries (as power can only be exercised against those who are within the reach of the powerholders) and for the personal substratum (those who are entitled to the services). It is this latter aspect of the social and political system we are interested in here. The person who has been accorded standardized obligations to the state and can claim formal rights is labeled a *citizen*.

In this world of valued rights and often suspiciously looked at obligations, of course, the problem arises: Who is a citizen, or, as this is a formal question decided on juridical grounds: Who ought to be a citizen? I am asking neither a moral nor a normative question. I try to put the problem who is factually and not only juridically acknowledged by the population as a "real" citizen - a "real" Slovene, a "real" Austrian - which can socially claim to be counted among "Us". It is the problem of legitimate and full membership in our society which solely is giving the right to be also a member of the state which is on its turn administering politically this social membership. By putting the question this way we are distinguishing the society (the "terminal social system") from the state. Although "state" is not an all-encompassing system but organizes only part of the life-worlds we are referring to; although it disposes only about some of the society's resources we need for survival, the concept is burdened symbolically in such a degree that membership in this subsystem decides virtually about the quality our social membership assumes.

Not every person who resides in a country is entitled to full membership in this country's state. Citizenship rules are strongly determined by specific state interests and defined by the state's political elite. They result from a particular concept of nationhood or, sometimes, from the specific position in the international system. A "republican" concept of nation which is coined by an understanding of the nation as a political project - it was this concept which prevailed for a short time in the French Revolution - would allow for more openness regarding those who are until now strangers or "foreigners", but who would possibly become co-nationals. A narrowly defined shared ethnic origin would it make almost impossible to co-opt co-nationals among those who would be ready to

enter a nation because of sharing the same basic (political) values. So there may be potential consent in entry on the one side (the would-be immigrants), however, refoolment on the grounds of a supposed difference on the other side (the aimed-at state).

New Wine in Old Bottles? Some Reflections of the Founding Fathers

We have no better concepts for founding liberal democracy than those which have been lumped together by political theory under the label of *contract theory*. In aiming to free political theory of the iron fist of theological transcendency and from the political dangers of interference by those who direct their loyalty not to their co-citizens *Thomas Hobbes*, *John Locke*, and *J.-J. Rousseau* conceived of the state as a voluntary association of persons wanting to live together for reasons of security as well as for reasons of enhancing general well-being by co-operation. Their conceptual tools have been determining the political thinking unto the very presence. *John Rawls* (1979), f. i., has reassumed the nodal point of their reasoning for trying to build on a secure fundament for starting in considering what should be regarded as "just" - "justice" being the core concept of every philosophico-political discussion among modern humans.

The classical theorist, however, passed over a double strategic dilemma and a paradox: Rational and self-interested actors generally have no incentives to contribute voluntarily to the burdens of the state's maintaining because those who contribute nothing to its effort will get just as much (in security, in communication, ...) as those who make a contribution. This would lead to lacking stability for the political system. *Max Weber* (1976, 122), f. i., saw the consequences of the preponderance of what he called the "rational behaviour": Purely material and target-oriented motives of the members of a political organisation will entail low stability of this system. Thus, he introduces the term of legitimacy to care for the stability of his types of dominance.

It is the famous (or ill-famed) issue of the free-rider. If there is only voluntary and rational individual behavior then for the most part government will not exist nor will exist states (and societies) (*Olson* 1968 and 1982). While this difficulty was not seen by the aforementioned theorists - as realist persons they did not even think in such a sophisticated way -, they were well aware of another crucial problem. I will it express again in the wording of *Olson* (1982, 24): "Another problem in organizing and maintaining socially heterogenous groups is that they are less likely to agree on the exact nature of whatever collective good is at issue." Starting with the willing to abolish unjust political and social power (with *Hobbes* it is a trifle more complex), the contractualists realized very well that there is a problem of procedures in decision making about the common goals which ends up in a far more problematical issue than being only a technical difficulty. If, f. i., one opts for the principle of majority the will of the minority will be suppressed, and this is oppression as well as if the majority would be concerned.

Volonté générale

Rousseau tried to solve this paradox by inventing the concept of the *general will*. The *volonté générale*, the general will, as foundation of a democratic system conceived by *Jean Jacques Rousseau* (1966 [1762]), is by no means the same as the will of the majority. It is the *shared will of all*. So, what does this mean effectively if it should be more than a philosophical slogan without any real significance? *Rousseau* was well aware of the problematical stance of his idea. First, he is warning that power also if exercised by a majority towards a dissenting minority remains power and is needing for legitimacy: "The law of the majority is itself established by convention and needs at least one time unanimity."¹ However, he adds: "For the general will to exist it is not necessary that there is always unanimity; but there is necessity that all votes are counted; formal exclusion (of persons or groups) destroys the general character."² This is a fundamental statement, and *Kant* (1795, 21) will insist upon this: "Legal freedom, that is freedom against others, is the right not to obey any laws except those to which I had the possibility to consent."³ Let me quote another political theorist of contemporary times with a slightly different subject, speaking about our argument: "Members of the minority, for whatever reason, do not 'count' in the same way as everyone else" (*Walzer* 1970, 48).

Although politically not very often evocated, this argument is a central one in any democratic discourse. *Niklas Luhmann* (1983) three decades ago has chosen to put the same question by asking for the legitimacy of political decisions. He tried to define legitimacy as an overall readiness to accept *a priori* political decisions without regarding if they be in or against my personal interests - if the procedures to come to such decisions are agreed upon and considered fair. However, he neglects that this readiness is bound to some degree to the content of the decisions, that is: They must not violate what I consider my vital interests. If the latter should be the case my agreement cannot be taken for granted, and if I have a chance I will defend myself by all means available, if necessary also by violence, ... *Luhmann's* approach is not satisfying because he argues exclusively in terms of interests. In this regard he joins theoretically *Rousseau*, the contractualists and the enlightenment in general.

If there is any sense in speaking of a "general will" we have to cease speaking of individual (material) interests. The special interests of all concerned people

***

¹ "La loi de la pluralité des suffrages est elle-même un établissement de la convention, et suppose au moins une fois l'unanimité" (p. 50).

² "Pour qu'une volonté soit générale il n'est pas toujours nécessaire qu'il soit unanime, mais il est nécessaire que toutes les voix soient comptées; toute exclusion formelle rompt la généralité" (p. 64)

³ "Äußere (rechtliche) Freyheit ... ist die Befugnis, keinen äußeren Gesetzen zu gehorchen, als zu denen ich meine Beystimmung habe geben können."

will coincide at best sometimes by chance.⁴ However, the general will is seen obviously as a basic and total agreement with several dimensions of social entities, rational as well as emotional ones, to consider each other as equal members of one and the same socio-political system. This is *social and political consent*, not necessarily with a government and not even with a constitution, but with being a member of this particular political community and with *sharing its future destiny*. The "volonté générale" is to be seen this way as a rationalist concept and expression of what has been told more emotionally by Ernest *Rénan* (1992 [1882]) as "the desire to stay with one another" ("le désir d'être ensemble"). And this is the wording which *Rénan* gives as his definition of the concept of the *nation*. The general will is conceived this way as a consciousness of a common and *shared identity*.

Spinoza who is hardly known as a political theorist although he was it in a very deep rooted sense - for him, real humanity was to reach only within a well-ordered state, and therefore he aimed to draw carefully and in great detail its institutions - , has labeled the same need "the deep unity of Man, which is necessary for each organized polity" (1994 [1677], II, § 21). By this he is approaching a concept of *identity*. His rigid legalism which must be seen as politically substituting what he calls earlier the unity in Being of the nature unfortunately is hampering him to distinguish a concept of *legitimacy* as the political concept contrasting the purely legal concept of *legality*. He is striving for founding theoretically the monopoly of the modern state in the political sphere against the arrogance of theology and religion as well as against a postulated "natural law" which is itself a disguised metaphysical concept. Thus he does not succeed to formulate a concept of a civil society as an autonomous system compared to the state: He is following theoretically *Hobbes* and practically the absolutist creed of: "Un roi, une loi, une foi". This could be considered, too, as the creed of the modern ethnonational state which has no place for minorities.

Rousseau's insight - also the power of a majority is power and is for need of legitimizing - could hardly be neglected with good faith. Thus, the problem of a communitarian foundation of social and political systems, the question of a common and shared identity, has to be faced as a central problem of democracy. Because of this problem - and only because of it - the *people's* sovereignty had to be transformed to *national sovereignty*; the sovereignty which constitutes a *demos* as the sovereignty exercised by an *ethnos*. *Demos*, pragmatically, is constituted by participation. Only if *demos* and *ethnos* are melting into one social enti-

* * *

⁴ "En effet, chaque individu peut comme homme avoir une volonté particulière contraire ou dissemblable à la volonté générale qu'il a comme citoyen" (*Rousseau* 1966, 54). - *Saint-Simon* (1965, 78): "Il n'y a point de société sans idées communes, sans idées générales: chacun aime à sentir le lien qui l'attache aux autres, et qui sert de garantie à l'union réciproque" ("There is no society without shared ideas, without common ideas. Each person loves it to feel the bond which is tying him to the community").

ty, a *nation* comes into existence. But who are admitted to participate in this *demos* as equals? Who is to be counted among us? With whom we will share? Whom do we consider as legitimately claiming for membership in our system? What must THEY share with US in order to belong to US?

COMMUNITY AND SOCIETY - ON MECHANICAL AND ORGANIC SOLIDARITY

Let us start again, this time with sociological theory: *Émile Durkheim* opens up his most important book, *The Social Division of Labour*, by putting the following question: "How is it possible that the individual while getting always more autonomous is at the same time always more dependent upon society?" (*Durkheim* 1977; cf. too *Parsons* 1964 und 1975a).

"Each individual has its self-love. Therefore his brute instinct leads him to fight with others in the sole pursuit of his self-interest. But man has also his higher instincts of sympathy and mutual help. The people who are lacking in this higher moral power and who therefore cannot combine in fellowship with one another must perish or live in a state of degradation. Only those people have survived and achieved civilisation who have this spirit of cooperation strong in them. So we find that from the beginning of history man had to choose between fighting with one another and combining, between serving their own interest or the common interest of all. In our early history, when the geographical limits of each country were small, this problem was comparatively small in dimension. It was sufficient for men to develop their sense of unity within their area of segregation... The most important fact of the present age is that all the different races of men have come close together. And again we are confronted with two alternatives. The problem is whether the different groups of people shall go on fighting with one another or find out some true basis of reconciliation and mutual help; whether it will be interminable competition or co-operation."

Tagore (1992, 79) discusses here the problem of communitarian bonds (and this means too: the fitness of ethnic principles of political organisations) in the process of national development, and he does so in a postnational perspective. Tagore's approach sees the issue as a basic of social anthropology.

His answer is: The "mechanical" solidarity, the solidarity founding on the similarity of the people with each other, is decreasing in the development of society to more complex ("higher") structures. Its integrational function is substituted by the "organic" solidarity, the solidarity coming from increasing interdependence because of increasing social differentiation ("division of labour").

The mechanical solidarity is nothing but another term for the concept we usually take as *identity*. Thus, *identity* is a "borderline structure" between the personal and the social system, fundamental for the socialization of the human

being. If "communization" ("Vergemeinschaftung") is not working, societies become unstable. Interests are not sufficient for stable integration, for societies are always confronted with decision making which must be against the interest of many people in its output. Of course, this is valid for present times, too. It was *Max Weber* (1976, 21 f. and 212 ff.) who used the terms of "communization" (*Vergemeinschaftung*) and "societalization" (*Vergesellschaftung*), as two aspects or dimensions of each society. This was very common in his times, however, not understood by his predecessors as analytical terms but as distinct units: "'Communization' is understood here as a relation which bases the attitudes to social action on a *subjective feeling* of belonging together (...) of all those who claim membership in a collective." Communization is an aspect of social integration: "By far the most social relations can be understood as having as well communal as societal features ... Communization in this sense is radically contrary to what is meant by 'struggle'!"⁵ The most communized political concept in history has first been spelled "nation" and in our times "ethnos". However, the two concepts are not equivalent. *Ethnicity* as a form life worlds take on has been so successful because of a procedure very familiar in social reconstruction of reality: A community of shared basic values is so deep rooted in the consciousness of the people that it could be easily naturalized. People tend to think of such phenomena not as social constructs but as natural entities. Thus, the society of choice is reconstructed ascriptively as a creation of nature not feasible to be entered or left.

The concept of men lacking communal ties must be seen as fundamentally flawed regardless if we turn to the social contractualists or to *Durkheim*. Of course, this fault of the liberals is exploited by conservative taking part in the so-called debate on communitarianism. Identity is one of the most used terms in contemporary social theory as well as in politics. So, we have to pay more attention to this concept. This holds true even more as we can observe a host of social movements of quite different origins in contrast to tendencies within modern society according to which "money is becoming the only standard of all relations" (*Touraine* 1993 [1973], 19).

These critical remarks are a reappraisal of impulses of the student's movement of two decades ago. It was *Herbert Marcuses* (1970) with his "one-dimensional Man" who has got fame by theoretically formulating this critic although in highly abstract terms. *Alain Touraine* in the same spirit offered his triade of "freedom, identity, community" as substitutes for "freedom, equality, fraternity". This is too significant for the changing mood of times to let pass it without commenting. If

* * *

⁵ Also if sharing this approach we can distinguish small societies which are more characterized by processes of communizations for their integration, and which can therefore be labelled "communities" in short. We can consider communities of this sort as the real types of what I used to label "originary ethnic groups". In this sense too - if in any - could be understood *Andersons* (1983) term of the nations as "imagined communities" which has got so much popularity.

fraternité turns into *communauté* we can take it for a necessity for every society to care for communal ties for its integration. If, on the other side, *égalité* turns into *identité*, this is at least double-edged and should be read more as a sign for the fashionable mood of the author and his audience than for analytical purposes. The logic of identity in everyday political life is giving itself for misuses and is fit for manipulations in the service not only of antiegalitarian but also of antirational, antimodern and antidemocratic forces.

I am ready to admit that this critic is born of political more than of analytical concerns. Nevertheless: Sticking to *Weber's* concepts, *Durkheim's* idea of a steady decrease of the mechanical compared with the organic solidarity must be considered fundamentally faulty. And if it would be correct, *Durkheim's* worry for this decrease - he is giving advice for strengthening the supposedly weakening mechanical solidarity - would be groundless because the social glue of an ever increasing "organic solidarity" by complementary interests would more than compensate this. On the other side we can clearly feel his predilection of the organic against the mechanical solidarity. It is, we can read, the "higher developed" form and characterizes the "higher civilisation". Although he pretends to have coined these two concepts for avoiding everyday semantics and non-scientific evaluations we suppose that his arguments are more of an ideological than of analytical nature. If we are right in this presupposition, *Durkheim's* theory of the social division of labour must be faulty in important regards. We can identify here the vestiges of this what *Lévy-Strauss* has called the "faulty evolutionism" of the 19th century. His aim is to explain away oppression, violence and power by offering a very smooth and "civilized" path of history along the trends of increasing organic solidarity. But the way of true history ran never smoothly. Violence and state power have been, unfortunately enough, the most significant means of "integrating" small communities in huge societies, and not the soft effects of an increasing organic solidarity. What does this mean for my analysis?

The *social contract-thesis* was up to the very presence the single most important fundament of political theory and consequently for political science. This is no innocent question. Together with this basic argument we embraced also the author's basic political anthropology of a "rational man" guided only by his narrowly conceived immediate material interests. Besides: This anthropology was at the same time the crossway where political science and sociology parted - sociology looking for a more realist concept of Man. Emotional interdependence, intensified communication of a face-to-face type, in short: *conviviality* has always been the root of social identities. However, as the main instrument for social integration it could only work in small communities where each person was in relation with each other. Only in such groups the vital interests in maintaining their subsistence as well as in maintaining the group's existence of all persons coincide. When societies grew and got stratified the communicational structure was

changed radically. Different life-worlds came into existence, and the relationship between those working for subsistence *of all* and those caring for organization, for communication and for symbolic representation became asymmetric. Of course, to embrace a specific life-world is dependent upon social status which on its turn is also modelling our ability to abstraction. *Scarcity* emerges and becomes the strategic means for allocating economic as well as symbolic wealth. By this course of history social competition between individuals and *between social groups* got a new structural quality. The upper strata become hegemonial in determining the groups' identities. Long enough there has been not much discussion about this crucial point. In contemporary times political philosophy developed a foundation. It is speaking less of contracts and more of the *communitarian foundations of societies as well as of politics* (Avineri/de Shalit 1992). Of course, communitarianism is not really a new thesis. However, competing with the intellectual brilliance of the social contract and its appeal to rationalist thinking it must always give place to it. Most time old communitarianism was the battle horse of conservatism which has often a good feeling for some realities by defending the *status quo*.

It was not by chance the father of a very rigid conservatism, *Edmund Burke* (1987 [1790]), whom we can quote for reference. He has laid the foundations for a communitarian view of politics in such expressions we are very familiar if dealing with ethnicity and nation. *Burke* wants to establish the principle of inheritance (that is: naturalized *ascription*) as the unique principle of politics and the state: "The idea of inheritance furnishes a sure principle of conservation, and a sure principle of transmission" (p. 119 f.). And he believes to deduce all this from "nature". Striving for such a refoundation he draws on a vocabulary only to familiar to all researchers in ethnicity, and especially to those listening to the ethnopolitics of some Eastern European countries and their recent ideologues: "In this choice of inheritance we have given to our polity the image of a relation in blood" (ibid.). For conservatives naturally enough he takes the principle of ascription in social relations for granted and unalterable. Nevertheless, as the social contract had an nearly undisputable reputation in the intellectual life of his time, this born advocate could not resist the temptation to use, or rather: to misuse, rhetorically this concept: "Society is indeed a contract." In the next phrase we find instead of society the term "state", and he writes: "As the ends of such a partnership cannot be obtained in many generations, it becomes a partnership not only between those who are living, but between those who are living, those who are dead and those who are to be borne. Each contract of each particular state is but a clause in the great primaeval contract of eternal society, linking the lower with the higher natures, connecting the visible and invisible world, according to a fixed compact sanctioned by the inviolable oath which hold all physical and moral natures, *each in their appointed place* [my italics - A. F. R.]. This law is not subject to the will of those who by an obligation above them, and infinitely superior, are bound

to submit their will to that law" (p. 194 f.). Maybe, this was not a very good service for the intellectual reputation of his aims, especially when regarding *Burke's* unavoidable intellectual untidiness. In everyday politics with its simple and nationalist orientations this political idea was always extraordinarily powerful, indeed dominant.

No less conservative than *Burke*, however, with quite another posture and more sincere intellectual rigour, *Benjamin Constant* (1964 [1814], 39 ff.) has put a question of until now unbroken actuality; it is indeed the core problem for many ethnic groups, at least if they are minorities. He speaks of what I have called *kemalism* (Reiterer 1988), the violent revolution from above, and its function in the process of nation-building. This is always a process of destroying at the same time former ethnic unities: "Each generation inherits of its predecessors a treasure of moral wealth, an invisible and splendid treasure which it is on its turn giving to its off-spring... If you deprive [a people] of this you will deprive it of the feeling for his own dignity and of its own value." At first sight it may sound similar like *Burke*, however, with this words *Constant* is putting the question for identity while *Burke* is only worrying for the structural conservation of an antiquated and unjust *ancien régime*. *Constant* goes further and is putting the problem of a change in identity, of the scale in political and social systems: "It is remarkable to see that uniformity is by no person so eagerly accepted as in a revolutionary process going on in the name of human rights and freedom... The propensity to power soon found out the huge advantage which they could get by these means [the equality of rights]. While patriotism usually is rooted in a deep affection to local interests, customs and manners, our patriots declared war to all those objects. They made dry out this natural source of love for one's own country, they want it substitute by the artificial passion for an abstract entity, for a general idea..." - Quite similarly - although less in a moral and more in an analytical voice - *Alexis de Tocqueville* (1978 [1856]) will argue approximately half a century later.⁶

Societies and their respective polities are in need for a shared bond of a common identity if searching for stability, besides the complementary interests of their members. Of course, this cannot mean that contemporary societies could be organized like traditional communities, as it is sometimes misunderstood also by the most lucid authors: "While a well-ordered democratic society is not an association, it is not a community either, if we mean by a community a society governed

* * *

⁶ *Tocqueville*, too, was not the devote humanist he pretends to be. If not speaking of Europeans he is ready to justify colonialism, imperialism and oppression if he believes them in his own personal or political interest (cf. *Tocqueville* 1988). This seems to be the fate of political liberalism. - Interestingly enough, he seems to recognize in this context that there is need for a certain homogeneity if you want participation. After saying this he continues: "Hâtez-vous d'attacher les habitants à ce que sont ces intérêts et ces actions que manquent et sans lesquels on n'a jamais créé de sociétés" (p. 145). He is speaking, of course, exclusively about the French colonists in Algeria while he considers the Algerians only to be oppressed to discourage them.

by a shared comprehensive religious, philosophical, or moral doctrine... To think of democracy as a community (so defined) ... mistakes the kind of unity a constitutional regime is capable of without violating the most basic democratic principles" (Rawls 1993, 42). But it is the same Rawls which is founding his just societies on shared basic principles; what could this mean other than a community of (basic) values? Each society is bounded, and we have to ask not for the boundaries in itself but for setting the stakes of these boundaries. We have to ask for the criteria for admission in a double sense - empirically and analytically as well as normatively. The entry ticket in the house of the nation-state has been stamped until now mostly in ethnic terms of a traditional sense. In my view we have to turn this page by selecting rationally founded and scrutiniabile admission criteria, in the first line personal consent to sharing the basic values of the society (that is the new form of supra-ethnic identity) and not the colloquial language in which they are expressed. It remains to look what sort of shared identities is necessary and what sort is not needed or will jeopardize the looked-for stability. For the sake of being short I will discuss briefly two of the most frequent situations and their noxious solutions.

FIRST AND SECOND RATE CITIZEN?

Minorities...

Majorities tend to mistake compliance with themselves for allegiance to a common nation consisting of both the linguistic (or ethnic) majority and ethnic minorities. In some of the constitutions of the newly build-up nation-states in Central and Eastern Europe we find solemn declarations that the new state considers itself as the nation-state of one specified linguistic community. The preamble of the Slovak constitution starts with: "We, the Slovak people". This Slovak people consists only of those persons who speak the Slovak as their mother tongue, because at the end of this formal evocation, after speaking also of the national and ethnic minorities, we find the phrase "We, the citizens of the Slovak republic", designing by this phrasing beyond any doubt that national minorities are second-rate citizens. Slovaks who are speaking Hungarian as their mother or colloquial tongue are not recognized as "true" Slovak citizens. This is neither morally acceptable nor wise policy.

Similarly, the Latvian Language Law states that the Latvian language is the only one which has legal status in this new republic, and another law states that only those descending from Latvian parents can claim Latvian citizenship, this way denaturalizing nearly a third of hitherto citizens and depriving them of their most elementary political rights as well as of some social rights.⁷ We must con-

* * *

⁷ "When groups of former citizens are legally excluded this is a sure indicator that liberal democracy has already been abandoned, no matter whether this decision was taken according to formally democratic procedures" (Bauböck 1994, 201).

sider this a mere stupidity beside its neglecting basic human rights.

These few examples, and we know very well that we could add many others, are based on a theoretically as well as politically flawed concept of nation. They do not consider nation as a community of choice founded by shared values and shared political identities, as a political project about which there are possible arguments and where there may be also dissent. The authors of such constitutions and laws believe in the qualities of ascribed identities by the virtues of mother-tongue or descent. Besides being utterly nonsense they make it impossible for a significant part of their population to consider themselves as equally valued citizens and force them to look otherwise for being accepted and welcomed. Instead of enhancing stability this political strategy will have quite the contrary effect. It will produce what it is supposed to avoid - secessionism.

... and immigrants

If we look into the other direction on the European map we must state that much of what has been said applies to some Western European states and societies, too. At first, we could reiterate the passages about ethnic (or national) minorities by viewing to certain Western states. Remember, f. i., the *loi Toubon*, the French Language Law (*loi n° 94-665 du 4 août 1994 relative à l'emploi de la langue française*), which lets transpire the same spirit as the Latvian or the Slovak Language Laws.

Second, and by far more important, all Western European states without any exception are discriminating against well-defined groups of immigrants on behalf of their ethnic and national origins. While they accept immigrants of Western European states supposed to belong to the same cultural spheres by giving them denizenship-rights which are very close to the citizenship-rights of their own nationals, they not only deny other persons access to their territory, but they also do not grant very liberally citizenship to those which are residents since years. While the first policy results in denying persons on racist grounds to become members of the society by preventing them to enter one's own territory, the second is of another direction. Citizenship is a symbolical status of membership. Of course, we cannot start here a debate in immigration policies. The latter, however, the restrictive rules of naturalization for persons not originating in Western Europe although residing here since a long time and obviously determined to stay, must be considered a severe violation of the principle of non-discrimination. "If citizenship is derived from membership in a nation conceived as an ethnic community of descent", than "nobody can choose citizenship" (*Bauböck* 1994, 138). The founding principle of liberal democracy, the consent, this way is abandoned.

The political problem, however, consists in the accordance of those forces which are pushing this policy with the mood of an overwhelming majority of the

population. This majority is not ready to share their territory or their well-being with persons who are foreigners, because they are not ready to consider them equals and sharing with them a common identity. They are not considered equals because they are "strangers", marked by their skin colour or their religious belief. In short: They are not tolerated because of being regarded not as fully human as they use other cultural (= symbolic) forms for expressing their human quality.

Two forms of the same issue

It should be clear that there is a common denominator for dealing this way with minorities and with immigrants. Why are they not admitted to membership at the same footing with "US"? The theory of ethnicity as well as democratic theory were always zealous in distinguishing *ethnos* and *demos*. Theorists have not realized that *demos* can only exist if it is at the same time *ethnos*, as I argued in this presentation - if the population of a state has also features of a community bound together by basic values beyond the differences in material interests. Neither *demos* nor *ethnos* are social givens. They are developing, if successful they remain stable for a long time; if less successful they eventually will dissolve and - as history has taught us cruelly - ordinarily a dissolving *ethnos* will be consequential for the dissolution of the *demos*. There is a profound structural analogy in drawing boundaries by *ethnic ascription* or by the *achievement of citizenship* which is at the same time more abstract and more visible by the use of bureaucratic symbols (passports, etc.). The 'right to have rights' is the cornerstone of citizenship, but how will be decided socially about the claim to such a specific right? The structural identity emerges as *ethnos* is the basis of legitimizing the membership in politics, i. e. building a *demos*. "Our membership in a wider society results from being immersed into a culture and dense networks of social interactions... A civil society differentiated from both the state and the face-to-face-communities of private and intimate life-worlds is the locus of social membership in modernity.. Social boundaries are given objectively and democracy normatively requires corresponding political ones" (Bauböck 1994, 172, 183). This *locus* we usually call a "nation" and the last process is known usually as "nationalism" while understanding different attitudes by this word in everyday politics and in social-scientific analysis. The crucial point is: *ethnos as demos* cannot be distinguished by characteristics like one and the same mother-tongue, important as those characteristics may be. A nation may consist of many linguistic and ethnic communities. Being immersed into a culture must result in belonging to communities of everyday-life as well as in a civil society on a large scale. In other words: It must result in multiple identities depending upon situation (*situational identities*). For most people the private and more intimate life-worlds are emotionally of greater importance than the highly abstract ones in the greater society - thus they are preferentially defining themselves in local, regional, even in socially segmented terms as we can demonstrate empirically (Reiterer 1988).

Building a nation is combining various, many small ethnic units in an everyday sense to one *supra-ethnic demos*. We cannot have a "de-ethnicized democracy" because each person needs a social identity to be integrated into the society. But we can have a supra-ethnic democracy where local or regional identities sum up to constitute one community of shared values, one supra-ethnos, one nation. A shared identity is the fundament of each society, and, when the polity is representing the society (as it is required when speaking of a democracy), it is the fundament of a state, too. However, as everybody has many identities, it remains to decide upon which *identity*. If we can agree that it is civil society which is paramount for our overall social identity than it is the membership in civil society which decides. To build a political strategy upon the dominance of one linguistic or ethnic component of a nation is programming the destruction of this nation in the mid-term. Sharing the same basic values does not mean sharing one single language. It is not nature which decides about belonging together, it is culture, it is society, it is politics.

REFERENCES

Anderson, Benedict (1983), *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London-New York: Verso.

Avineri, Shlomo / Avner de-Shalit (1992), eds., *Communitarianism and Individualism*. Oxford: University Press.

Bauböck, Rainer (1994a), *Transnational Citizenship. Membership and Rights in International Migration*. Aldershot: Edward Elgar.

Bauböck, Rainer (1994b), ed., *From Aliens to Citizens. Redefining the Status of Immigrants in Europe*. Aldershot: Avebury.

Berlin, Isaiah (1990), *Nationalismus*. Frankfurt/M.:

Brandt, Harm-Hinrich (1985), *Parlamentarismus als staatliches Integrationsproblem: Die Habsburgermonarchie*. In: *Birke, Adolf M. / Kluxen, Kurt*, Hg., *Deutscher und Britischer Parlamentarismus / British and German Parliamentarism*. München: K. G. Saur, 69 - 105.

Burke, Edmund (1987 [1790]), *Reflections on the Revolution in France and on the Proceedings in Certain Societies in London Relative to that Event*. Ed. with an Introduction by Connor Cruise O'Brian. Harmondsworth: Penguin.

Constant, Benjamin (1963), *Über die Gewalt. Vom Geiste der Eroberung und der Anmaßung der Massen*. Stuttgart: Reclam.

Dahl, Robert A. (1982), *Dilemmas of Pluralist Democracy. Autonomy vs. Control.* New Haven: Yale Univ. Press.

Dahl, Robert A. (1989), *Democracy and its Critics.* New Haven: Yale Univ. Press.

Durkheim, Émile (1977), *Über die Teilung der sozialen Arbeit.* Frankfurt/M.: Suhrkamp.

Gellner, Ernest (1994), *Conditions of Liberty. Civil Society and its Rivals.* London: Hamish Hamilton.

Hobbes, Thomas (1962), *Leviathan.* Stuttgart: Reclam.

Kant, Immanuel (1795), *Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf.* Königsberg: Friedrich Nicolovius (Reprint Stuttgart: Engelhorn, 1987).

Luhmann, Niklas (1983), *Legitimität durch Verfahren.* Frankfurt/M.: Suhrkamp.

Macpherson, C. B. (1973), *Die politische Theorie des Besitzindividualismus. Von Hobbes bis Locke.* Frankfurt/M.: Suhrkamp.

Masaryk, Tomáš Garrigue (1991 [1929]), *Der neue Europa. Der slawische Standpunkt.* Berlin: Volk und Welt.

Mill, John St. (1975 [1861]), *Considerations on Representative Government.* In: *Mill, John St., Three Essays.* Oxford: University Press, 143 - 423.

Moore, Barington (1987) *Soziale Ursprünge von Demokratie und Diktatur.* Frankfurt/M.: Suhrkamp.

Mulhall, Stephen / Swift, Adam (1993), *Liberalism and Communitarianism: whose Misconceptions? A Reply to S. Caney.* In: *Political Studies* XLI, 650 - 656.

Neudorfl, Marie L. (1993), *Czech History, Modern Nation-Building, and Tomáš G. Masaryk (1850 - 1937).* In: *CRSN* XX, 13 - 20.

Oldfield, Adrian (1990), *Citizenship and Community. Civic Republicanism and the Modern World.* London: Routledge.

Parsons, Talcott (1964), *Beiträge zur soziologische Theorie.* Hg. von D. Rüschemeyer. Neuwied: Luchterhand.

Parsons, Talcott (1975a), *Gesellschaft. Evolutionäre und komparative Perspektiven.* Frankfurt/M.: Suhrkamp.

Rawls, John (1979), *Eine Theorie der Gerechtigkeit.* Frankfurt/M.: Suhrkamp.

Rawls, John (1993), *Political Liberalism.* New York: Columbia University Press.

Reiterer, Albert F. (1988a), *Die unvermeidbare Nation. Nation, Ethnizität und nachnationale Gesellschaft.*

Reiterer, Albert F. (1988b), Hg., Nation und Nationalbewußtsein in Österreich. Ergebnisse einer empirischen Untersuchung. Wien: VWGÖ.

Renan, Ernest (1992 [1882]), Qu'est-ce qu'une nation? et autres essais politiques. Textes choisis et présentés par Joël Roman. Paris: Presses Pocket.

Ronen, Dov (1979), The Quest for Selfdetermination. Yale University Press.

Rousseau, Jean-Jacques (1966 [1762]), Du contrat social. Chronologie et introduction par Pierre Burgelin. Paris: Garnier - Flammarion.

Rousseau, Jean-Jacques (1989 [1754/55]), Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes. In: Oeuvres politiques. Paris: Garnier, 3 - 111.

Saint-Simon, Claude-Henri de (1965), La physiologie sociale. Oeuvres choisis. Avec Introduction et Notes de G. Gurvitch. Paris: PUF.

Baruch de *Spinoza* (1984 [1670], Theologisch-politischer Traktat. Auf der Grundlage der Übersetzung von C. Gebhardt neu bearbeitet, eingeleitet und herausgegeben von Günter Gawlik. Hamburg: Meiner: 1984.

Baruch de *Spinoza* (1965 [1677]), Éthique - démontrée suivant l'ordre géométrique et divisée en cinq parties (Œuvres III). Paris: Garnier - Flammarion.

Baruch de *Spinoza* (1994 [1677], Traité de l'autorité politique. Traduction, notices et notes de Madeleine Francès. Préface de Robert Misrahi. Paris: Gallimard.

Tagore, Rabindranath (1992 [1917]), Nationalism. Calcutta: Rupa & Co.

Toqueville, Alexis de (1978 [1857]), Der alte Staat und die Revolution. München: dtv.

Tocqueville, Alexis de (1988), De la colonie en Algérie. Présentation par Tzvetan Todorov. Bruxelles: Editions Complexe.

Touraine, Alain (1993), Production de la société. Edition revue et corrigée. Paris: du Seuil.

Schluchter, Wolfgang (1985), Aspekte bürokratischer Herrschaft. Studien zur Interpretation der fortschreitenden Industriegesellschaft. Frankfurt/M.: Suhrkamp.

Walzer, Michael (1970), Obligations. Essays on Disobedience, War, and Citizenship. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Weber, Max (1973), Soziologie - Universalgeschichtliche Analysen - Politik. Hg. von J. Winckelmann. Stuttgart: Kröner.

Weber, Max (1973), Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie. In: *Weber* 1973, 97 - 150.

Weber, Max (1976), Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriß der verstehenden Soziologie. Tübingen: Mohr.

POVZETEK

KDO SPADA K »NAM«?

Članek obravnava kompleksno povezanost družbe in skupnosti oziroma demosa in ethnosa, pri čemer skuša podati nekaj političnih ugotovitev.

Klasična teorija demokracije, ki izhaja iz britanskega in francoskega razsvetljenstva, človeka obravnava kot svobodnega posameznika. Vendar pa so ljudje vedno vpeti v skupnosti. Članek se naslanja na teorijo francoskega filozofa Jeana Jacquesa Rousseauja, ki pravi, da si ljudje kot posamezniki želijo živeti v družbi v političnem in gospodarskem smislu. Temeljni koncept pri uresničevanju te želje je državljanstvo. Zato je pojem demosa v resnici do neke mere tudi pojem etnosa. Etnos v tem smislu torej lahko opredelimo kot skupni koncept z zelo različnimi pomeni (etničnim, nacionalnim, nad-nacionalnim, kulturnim).

Evropska sedanost je v znamenju naraščajočih migracij, ki vplivajo tudi na razraščanje desnega ekstremizma. Vlade zahodnoevropskih držav (vključno z Avstrijo) v svoji imigracijski politiki popuščajo pritiskom desnice in tako imenovanih »navadnih« državljanov. Verjamejo namreč, da bodo z omejevanjem dostopa do svojega ozemlja oziroma z zaostrovanjem pogojev za pridobitev državljanstva ljudem določenih družbenih slojev in narodnosti (npr: švicarski model) zavezile desni ekstremizem, ne zavedajo pa se, da ga v bistvu podpirajo, ker ga priznavajo kot legitimno politično opcijo.

Izgrajevanje nacije je kombiniranje različnih majhnih etničnih enot v en sam nadetnični demos. Brezetnična demokracija ni možna, lahko pa ustvarimo nadetnično demokracijo, v kateri se lokalne oziroma regionalne identitete zlivajo v eno samo družbo skupnih vrednot. Skupna identiteta je temelj usake družbe, torej tudi države.

MITJA ŽAGAR

NEKAJ MISLI O MANJŠINSKEM NACIONALIZMU:
JUGOVZHODNA EVROPA

Uvod

Zgodovinski razvoj in tragični dogodki v zadnjem desetletju dvajsetega stoletja so pokazali, da se etnična pluralnost, razlike in konflikti v sodobnih družbah ohranjajo ter (še) ne izgubljajo svojega pomena in družbenega naboja. Mnogi strokovnjaki in politične ideologije, ki so pred nekaj desetletji in celo še pred nekaj leti trdili, da bodo etnične razlike ob hitrem in uspešnem razvoju izginjale, so se očitno – vsaj v tem zgodovinskem obdobju – zmotili.¹ Zato so še vedno aktualne razprave o etnični in kulturni pluralnosti, o medetničnih odnosih, o etnični mobilizaciji ljudi v pluralnih družbah in v politiki ter o nacionalizmu. V tem prispevku bom poskusil predstaviti specifično pojavno obliko nacionalizma – t.i. »manjšinski nacionalizem« ter njegovo prisotnost na jugovzhodu Evrope, ki mu (v okviru posebne delovne skupine za človekove pravice in manjšine) posebno pozornost namenja Pakt stabilnosti za jugovzhodno Evropo.² Pri tem bom uporabil svoja opažanja, ki sem jih kot član Specialne delegacije svetovalcev Sveta Evrope za manjšine zabeležil ob obiskih v Albaniji, Bosni in Hercegovini, Hrvaški in Makedoniji. Ta specialna delegacija je bila ustanovljena na pobudo in po pooblastilu Pakta stabilnosti za jugovzhodno Evropo iz strokovnjakov na področju manjšinskih in etničnih študij iz nekaterih držav članic in mednarodnih organizacij.³

* * *

¹ Pri tem najpogosteje pomislimo na marksistične teoretike in ideologije, čeprav podobna ugotovitev velja tudi za "meščanske" teoretike in ideologije, ki so pogosto prav tako podcenjevali družbeni pomen in naboj medetničnih odnosov v dotedanjeni in nadaljnjem zgodovinskem razvoju. (Več glej npr. Smith, Anthony D., *The Ethnic Origins of Nations* (Oxford: Basil Blackwell, 1986).)

² Stability Pact for South Eastern Europe (Final). (Cologne, 10 June 1999). Gre za dokument, ki so ga na pobudo Evropske unije sprejeli na konferenci zunanjih ministrov držav članic Evropske unije, Albanije, Bosne in Hercegovine, Bolgarije, Hrvaške, Madžarske, Romunije, Ruske federacije, Slovenije, Makedonije, Turčije in Združenih držav Amerike, predstavnikov Evropske komisije, OVSE in Sveta Evrope. Na konferenci v Kölnu so sodelovali še zunanja ministra Kanade in Japonske ter predstavniki Združenih narodov, Zahodnoevropske unije, UNHCR, NATO, OECD, IMF, EIB, EBRD, Royaumontskega procesa, BSEC, CIEI, SECI in SEECP kot predstavniki držav in mednarodnih organizacij, ki bodo članicam Pakta stabilnosti za jugovzhodno Evropo nudile podporo pri zagotavljanju miru, uveljavljanju demokracije, razvoju in stabilnosti v državah jugovzhodne Evrope.

³ Specialno delegacijo svetovalcev Sveta Evrope za manjšine sestavljajo: vodja delegacije g. Hans-Peter Furrer, generalni direktor za politične zadeve Sveta Evrope, ter člani g. Philippe Boillat (Švica), g. Marcin Czaplinski (urad Visokega komisarja OVSE za narodne manjšine), dr. Constantin Economides (Grčija), dr. Sonja Moser-Starrach (Avstrija), g. Jeroen Schokkenbroek (Svet Evrope), dr. Stefan Troebst (Nemčija) in dr. Mitja Žagar (Slovenija).

Še vedno prevladujoče predstave o nacionalnih državah kot homogenih družbenih skupnostih kažejo, da še vedno ne poznamo in razumemo dovolj dobro kompleksnosti in notranje raznolikosti sodobnih pluralnih družb, v katerih je etnična pluralnost le ena od dimenzij družbene pluralnosti.⁴ Zato se tudi ne zavedamo, da so priznavanje in upoštevanje obstoja notranje različnosti ter na tem utemeljena toleranca kot podlaga za enakopravno obravnavanje in sodelovanje vseh različnih segmentov pluralnih družb ključne podlage za njihovo dolgoročno stabilnost in demokratični razvoj. Ključne sestavine takšne demokratične opredelitve so tudi priznavanje obstoja etničnega pluralizma, upoštevanje velikega družbenega pomena dobrih in enakopravnih medetničnih odnosov, izgrajevanje ustreznih modelov in mehanizmov urejanja in upravljanja medetničnih odnosov ter v tem okviru tudi urejanje in uresničevanje enakopravnega položaja in potrebne zaščite (etničnih in drugih družbenih) manjšin. Ker so konflikti – in s tem tudi etnični konflikti – značilen in normalen pojav v sleherni pluralni družbi, morajo demokratični (politični) sistemi nujno razviti učinkovite mehanizme in postopke za njihovo demokratično razreševanje. Hkrati s tem pa bo potrebno v sodobnih družbah spremeniti tudi pojmovanje in sprejemanje različnih družbenih konfliktov, saj bo potrebno premagati globoko ukoreninjen strah pred njimi in prepričanje, da so konflikti nujno negativen in celo nevaren družbeni pojav. Zaradi tradicionalne politične socializacije, ki je v zavest ljudi vsadila skorajda paničen strah pred konflikti, se večinoma ne zavedamo pozitivnih potencialov družbenih konfliktov in ne znamo prav izrabiti kreativnih energij, ki jih konflikti generirajo. Ugotovimo namreč lahko, da etnični in drugi družbeni konflikti postanejo zares negativni in nevarni šele takrat, ko jih ne uspemo zadovoljivo pomiriti in razreševati znotraj obstoječega družbenega (političnega) sistema in njegovih institucij.⁵

ETNIČNI PLURALIZEM, MEDETNIČNI ODNOSI, NACIONALIZEM IN MANJŠINSKI NACIONALIZEM: JUGOVZHODNA EVROPA

Poudarili smo že, da je etnična pluralnost ena bistvenih značilnosti sodobnih pluralnih družb. Etnična in kulturna pestrost in raznolikost sta tudi tradicionalni

* * *

⁴ Ta revija je v zadnjih letih objavila kar nekaj prispevkov o tej problematiki, npr.: Bučar, Bojko, "The Emergence of New States, Borders and Minorities" (*Razpave in gradivo*, št. 32 (1997), str. 15-29); Gärtner, Heinz, "State, Nation and Security in Central Europe: Democratic States without Nations" (*Razpave in gradivo*, št. 32 (1997), str. 31-64); Žagar, Mitja, "Constitutions in Multi-Ethnic Reality" (*Razpave in gradivo*, št. 29-30 (1994/1995), str. 143-164); Žagar, Mitja, "Rešitev, ki je postala problem: Nacionalne države in večetnična realnost" (*Razpave in gradivo*, št. 32 (1997), str. 7-13); itd.

⁵ Več o tem glej npr.: Žagar, Mitja, "Constitutions in Multi-Ethnic Reality" (*Razpave in gradivo*, št. 29-30 (1994/1995), zlasti str. 144-158).

značilnosti družb na Balkanu oziroma (kot ta polotok in nekoliko širšo regijo danes pogosto imenujejo) v državah jugovzhodne Evrope.⁶

V nasprotju z zlasti na zahodu splošno uveljavljenimi predstavami o popolno porušenih medetničnih odnosih na Balkanu so obiski Specialne delegacije svetovalcev Sveta Evrope za manjšine ter razgovori s predstavniki vlad, manjšin in nevladnih organizacij pokazali, da v obiskanih državah sicer obstajajo različni problemi v medetničnih odnosih, da pa je položaj etničnih (zlasti tradicionalnih narodnih) manjšin – v nekaterih pogledih tudi v primerjavi z nekaterimi zahodnoevropskimi državami – relativno dober.⁷ To potrjujejo tudi osnutki delovnih gradiv in poročil Specialne delegacije, ki predstavljajo podlago za oblikovanje njenega poročila, ki bo izhodišče za razpravo in oblikovanje programa aktivnosti na mednarodni konferenci o medetničnih odnosih in manjšinah, ki bo v letu 2000 organizirana v okviru Pakta stabilnosti za jugovzhodno Evropo.⁸ Gradiva Specialne delegacije tako naštevajo vrsto pozitivnih praks, pozitivnih procesov in izraženih zavez (obljub) obiskanih držav, ki lahko prispevajo k boljšim medetničnim odnosom in boljši zaščiti manjšin. Med pozitivnimi praksami (t.i. »prva košarica«) v posameznih državah so naštetih tisti ukrepi in dejavnosti, ki se že uresničujejo in je že mogoče zaznati njihov pozitiven učinek. Kot pozitivne procese (t.i. »druga košarica«) označujejo gradiva tiste ukrepe in dejavnosti, ki so bile v posameznih državah šele nedavno (formalno) sprejeti in predstavljeni. Čeprav te ukrepe in dejavnosti v posameznih državah šele začenjajo izvajati, pa Specialna delegacija meni, da bodo njihovi učinki pozitivno vplivali na medetnične odnose. »Tretjo košarico« predstavljajo zaveze in obljube držav, da bodo sprejele in ratificirale obstoječe mednarodne instrumente za zaščito (narodnih) manjšin ter pripravile in uveljavile različne ukrepe, programe in dejavnosti, ki bodo prispevali k boljšim medetničnim odnosom in boljši zaščiti manjšin.⁹

* * *

⁶ V okviru Pakta stabilnosti za jugovzhodno Evropo med države v tej regiji nesporno štejejo Albanijo, Bosno in Hercegovino, Hrvaško, Makedonijo in Zvezno republiko Jugoslavijo (Srbijo, Kosovo in Črno goro), vsaj v določnem kontekstu pa tudi Bolgarijo, Romunijo, Grčijo in Turčijo. Zvezna republika Jugoslavija v pakt formalno ne bo vključena, dokler bo na oblasti Miloševićev režim, poskušajo pa v okviru dejavnosti pakta (predvsem na neformalne načine in ob pomoči organizacijam civilne družbe) pomagati "demokratski opoziciji" v Srbiji ter Črni gori in Kosovu. (Več o etnični strukturi prebivalstva in o etničnih manjšinah v državah te regije glej npr.: *World Directory of Minorities* (Edited by Minority Rights Group. London: MRG – Minority Rights Group International, 1997, str. 155-158, 196-216, 233-236, 240-244, 250-258 in 378-384).)

⁷ Specialna delegacija svetovalcev Sveta Evrope za manjšine je opravila svoje misije z bogatim programom srečanj in obiski manjšinskih skupnosti na terenu na Hrvaškem (od 21. do 23. novembra 1999), v Bosni in Hercegovini (od 23. do 27. novembra 1999), v Albaniji (od 12. do 14. decembra 1999) in v Makedoniji (od 14. do 17. decembra 1999).

⁸ Konferenca bo predvidoma v Sloveniji, ki je ob sodelovanju Sveta Evrope koordinatorica delovne skupine (t.i. Task Force 1) o človekovih pravicah in (narodnih) manjšinah v okviru prvega delovnega omizja Pakta stabilnosti o demokratizaciji in človekovih pravicah.

⁹ Glej npr.: Draft Report of the Special Delegation of Council of Europe Advisors on Minorities. (01.02.2000) Stability Pact for South-Eastern Europe, Working Table I (Democratisation and Human Rights) – Project on Minorities. (Strasbourg, February 2000).

Čeprav se situacija na področju medetničnih odnosov in zaščite (narodnih) manjšin od države do države bistveno razlikuje, kaže najprej opozoriti na nekatere podobnosti in skupne ugotovitve. Člani Specialne delegacije svetovalcev Sveta Evrope za manjšine smo se tako strinjali, da je potrebno manjšinsko problematiko potrebno obravnavati v širšem sklopu medetničnih odnosov, pri čemer pa sta prav (enakopravni) položaj in zaščita (narodnih) manjšin ključna pogoja in merilo za dobre medetnične odnose in za doseženo raven demokratičnega razvoja. Zanimivo je tudi, da so ob naštevanju različnih problemov in uspehov na področju medetničnih odnosov v vseh obiskanih državah poudarili, da največji problem predstavljajo zagotavljanje in uresničevanje ustreznega in enakopravnega družbenega položaja Romov, njihove manjšinske zaščite in njihove enakopravne družbene integracije. Prav tako so v vseh državah zlasti predstavniki večjih manjšin ugotavljali, da pripadniki (narodnih) manjšin niso v zadostni meri prisotni v različnih javnih institucijah, šolah in javni upravi, kar posledično lahko negativno vpliva na možnost uresničevanja določenih manjšinskih pravic in ustreznega položaja v družbi.

Na Hrvaškem so sogovorniki Specialne delegacije poudarili, da so nedavni zgodovinski dogodki in zlasti vojna nedvomno povzročili pomembne spremembe v medetničnih odnosih, pa tudi določene probleme pri zagotavljanju ustreznega položaja in zaščite narodnih manjšin. Precej pozornosti je bilo namenjene ustavni ureditvi in zakonodaji ter njenemu – pogosto z gledišča pripadnikov manjšin nezadovoljivemu – uresničevanju. Kljub problemom so pripadniki različnih manjšin ocenili svoj pravni in dejanski položaj kot relativno dober, hkrati pa so tudi predstavili predloge, kako bi bilo mogoče situacijo izboljšati. Določeno nezadovoljstvo je bilo mogoče čutiti med Srbi na Hrvaškem, ki so poudarili, da so iz konstitutivnega naroda postali narodna manjšina, ki nosi »svoje zgodovinsko breme.« Poudarili so, da se raven zaščite, ki jo predvidevata veljavna ustava in zakonodaja – tudi zaradičasne zamrznitve nekaterih določb – ne uresničuje zadovoljivo. Hkrati so izrazili upanje, da se bodo razmere izboljšale, ko bo po volitvah dosedanja opozicija verjetno prišla na oblast. Omeniti kaže tudi nezadovoljstvo slovenske skupnosti na Hrvaškem, katere predstavniki menijo, da sta se s spremembo hrvaške ustave, ki med narodnimi manjšinami izrecno ne našteva več Slovencev (kot je bilo to pred spremembo ustave), poslabšala pravni status in posledično tudi družbeni položaj te skupnosti. Poseben problem na Hrvaškem predstavlja tudi vračanje – zlasti srbskih – beguncev na svoje domove ali vsaj v svoje tradicionalno življenjsko okolje, ki so ga zapustili v času vojne ali neposredno po njej.

Vojna v Bosni in Hercegovini je bistveno spremenila etnično situacijo in medetnične odnose v tem sicer tradicionalno etnično pluralnem in zelo tolerantnem prostoru. Etnična struktura mnogih okolij je bila popolnoma uničena, pri čemer sta pomembno vlogo igrala »uspešna« politika in praksa »etničnega čiščenja

ja«. Etnična struktura prebivalstva se je spremenila v vseh okoljih, še zlasti pa to velja za Republiko Srbsko. Vračanje beguncev, ki naj bi vsaj nekoliko obnovilo nekdanjo situacijo in etnična razmerja v posameznih okoljih, poteka le zelo počasi in v zelo majhnem obsegu, v številnih okoljih pa se – iz raznih razlogov, zlasti pa zaradi pomanjkanja potrebne politične volje in nujno potrebnih sredstev – sploh še ni začelo. Tudi v tistih okoljih, kjer se je vračanje beguncev že začelo, pa se kaže, da bo obnova etničnega zaupanja terjala veliko časa. V razgovorih smo pogosto slišali, da poseben problem predstavljata položaj in obravnavanje pripadnikov konstitutivnih narodov, ki živijo v "nepravih" državno administrativnih enotah. To velja zlasti za Bošnjake (Muslimane) pa tudi za Hrvate na ozemlju Republike Srbske, za Bošnjake in Srbe v Hercegovini ter vsaj v določeni meri tudi za Srbe v Federaciji Bosne in Hercegovine. Zanimivo je, da so predstavniki narodnih in drugih etničnih manjšin poudarili, da so glede na okoliščine medetnični odnosi relativno dobri, prav tako pa sta relativno dobra tudi položaj in zaščita narodnih manjšin. Očitno se je v odnosu do tradicionalnih etničnih manjšin v tem okolju, ki predstavljajo relativno zelo majhen delež prebivalstva, ohranila visoka raven strpnosti. Zlasti razgovori s predstavniki nevladnih organizacij in manjšin pa so pokazali tudi, da je zelo kritična situacija Romov v vseh konstitutivnih enotah (Daytonske) države Bosne in Hercegovine. Poudarili so potrebo, da sta za izboljšanje njihovega položaja nujno potrebna spodbuda in (materialna) pomoč mednarodne skupnosti (iz tujine).

Albanija ostaja ena najrevnejših evropskih držav, kar se odraža tudi v medetničnih odnosih, vendar pa bi zlasti na mikro ravni medetnične odnose v tej državi lahko ocenili kot relativno dobre in stabilne. Manjšinske pravice po teritorialnem principu so zagotovljene le uradno opredeljenim manjšinam – predvsem na objemnem območju. Revščina in nerazvitost, ki pogojujeta življenje ljudi ne glede na njihovo etnično pripadnost, ter še vedno precejšnja relativna izoliranost Albanije in zlasti posameznih njenih regij vplivajo tudi na položaj manjšin. To se odraža tudi na uresničevanju obstoječih in predvidenih elementov varstva manjšin. Formalna zaščita je zagotovljena le tistim pripadnikom opredeljenih manjšin (npr. Črnogorci ob meji s Črno goro, Grki na jugu države, Makedonci ob delu meje z Makedonijo), ki živijo na določenem ozemlju, medtem ko pripadnikom teh manjšin zunaj opredeljenega ozemlja manjšinske pravice niso zagotovljene. Te teritorialno opredeljene pravice vključujejo pravice na področju šolstva (izobraževanja) in pravice glede javne uporabe manjšinskega jezika. Šele postopoma se začenjajo razvijati privatno manjšinsko šolstvo in nekatere druge privatne dejavnosti, ki so nujne za ohranjanje in razvoj manjšin. Vsem problemom navkljub predstavniki različnih manjšin medetnične odnose in raven tolerantnosti v Albaniji ocenjujejo dokaj pozitivno, poudarjajo pa, da je tudi v tej državi kritična zlasti situacija Romov. Pri ohranjanju in razvijanju dobrih medetničnih odnosov kaže poudariti tudi pozitivno vlogo katoliških, pravoslavnih in islamskih cerkvenih voditeljev. Poudariti kaže še, da val beguncev s Kosova in širša begun-

ska situacija nista bistveno vplivala na poslabšanje medetničnih odnosov v Albaniji.

Uradne ocene medetničnih odnosov in položaja manjšin v Makedoniji so dokaj dobre, vendar pa je mogoče v zadnjem obdobju zaznati v tej državi tudi vrsto ekscesov, ki kažejo na trend poslabšanja. Ti ekscesi se nanašajo zlasti na Albance v Makedoniji, občasno pa se dogajajo tudi v odnosu do pripadnikov drugih manjšin (npr. Turki, Vlahi, Romi). Kar zadeva pravni položaj manjšin in njihovih pripadnikov so predstavniki manjših manjšin relativno zadovoljni, čeprav opozarjajo na različne probleme, ki so še posebej pereči, ko gre za Rome. Največje težave v Makedoniji pa se kažejo v medetničnih odnosih med Makedonci in Albanci kot največjo etnično manjšino, ki ni zadovoljna s svojim manjšinskim statusom ampak želi postati (vsaj) konstitutiven narod v makedonski državi. Zlasti med Makedonci je pogosto čutiti nelagodje, saj se bojijo, da bodo radikalnejši Albanci v Makedoniji čez nekaj časa terjali visoko raven svoje avtonomije ter morebiti celo samostojnost in neodvisnost dela države, kjer predstavljajo večinsko prebivalstvo. Ta strah še bolj krepi monolitna homogenost Albancev v Makedoniji, ki je zlasti posledica vpliva in moči albanskega političnega vodstva, ki sodeluje v vladni koaliciji, kar se je lepo pokazalo pri volitvah predsednika republike leta 1999. Prav dejstvo, da pravega političnega pluralizma med Albanci v Makedoniji praktično ni, lahko zelo negativno vpliva na nadaljnji razvoj in medetnične odnose v teh državi. Negativen dejavnik v tem okviru je tudi dejstvo, da v mnogih okoljih skorajda ni komunikacije in socialne integracije med Makedonci in Albanci. Albanci so na drugi strani prepričani, da država njihovih zahtev in pravic ne upošteva in zagotavlja v zadostnem oz. predvidenem obsegu. Njihovo nezadovoljstvo se nanaša še na (ne)priznanje njihove univerze v Tetovu, zlasti ker hkrati poudarjajo, da je delež albanskih študentov na uradni univerzi nesorazmerno majhen, poleg tega pa na tej univerzi tudi ne obstajajo ustrezni študijski programi v albanskem jeziku. Prav tako Albanci niso zadovoljni z nesorazmerno majhnim deležem zaposlenih Albancev v državni upravi in policiji, kar po njihovem mnenju tudi odraža neenakopraven položaj Albancev v družbi. Tudi dejstvo, da se je Makedonija zelo izkazala s svojim ravnanjem ob begunski krizi na Kosovu in sprejela veliko število albanskih beguncev, ni bistveno prispevalo k izboljšanju situacije. Dejstvo, da bo del beguncev s Kosova v Makedoniji ostal, bo po mnenju nekaterih položaj Makedoncev v njihovi lastni državi in situacijo na področju medetničnih odnosov še poslabšal. Le upati je mogoče, da bodo politični predstavniki obeh največjih etničnih skupnosti navedene probleme vsaj postopoma začeli uspešno reševati, s čimer bi lahko dolgoročneje prispevali tudi k izboljšanju medetničnih odnosov v državi. Relativno dobra situacija glede položaja in pravic pripadnikov ostalih etničnih manjšin – tudi ob upoštevanju njihovega relativno majhnega deleža v prebivalstvu – na izboljšanje medetničnih odnosov nima tako velikega vpliva, kot odnosi med Makedonci in Albanci.

Ker v okviru svojih obiskov v jugovzhodni Evropi Specialna delegacija svetovalcev Sveta Evrope za manjšine (še?) ni obiskala Kosova, v tem prispevku ne morem predstaviti svojih osebnih opažanj o tej pokrajini. Vseeno v tem prispevku te pokrajine ne morem zaobiti, saj prav tam v zadnjih letih opažamo največje probleme v medetničnih odnosih, korenine teh problemov pa segajo že daleč nazaj v zgodovino. Tam se je nenazadnje v začetku osemdesetih let začela zaostrovati tudi jugoslovanska kriza, ki se je najbolj očitno na Kosovu izražala v slabšanju medetničnih odnosov v pokrajini, v vse večji etični distanci in v zaostrovanju etničnih konfliktov - zlasti med Srbi in Albanci.¹⁰ V letu 1999 se je etnična situacija na Kosovu še bolj poslabšala in zaostрила. Srbske in jugoslovanske oblasti so začele stopnjevati svojo represivno politiko do večinskega albanskega prebivalstva v pokrajini ter so za njeno uresničevanje na Kosovu poleg specialnih policijskih enot angažirale tudi jugoslovansko vojsko. Tako se je še dodatno poslabšal že itak zelo slab položaj Albancev, vse bolj grobo nasilje pa je sprožilo velik val beguncev. Po začetku letalskih napadov NATO na Zvezno republiko Jugoslavijo sta se splošna situacija in represija na Kosovu še bolj zaostriili, kar je še dodatno povečalo begunski val. V sosednji državi Albanijo in Makedonijo, ki sta se izkazali s svojo pripravljenostjo pomagati pri razreševanju begunske in humanitarne krize, je takrat zbežalo več deset tisoč (zlasti albanskih) beguncev, nekaj beguncev pa se je zateklo tudi v Črno goro. V svet so takrat prihajala poročila o nasilju in pokolih, ki so največ žrtev terjali med civilnim prebivalstvom, medtem ko naj bi bile žrtve med borci Osvobodilne vojske Kosova in vojaki jugoslovanske armade relativno majhne. Po začetku mednarodne intervencije na Kosovu so se albanski begunci začeli množično vračati na svoje - pogosto uničene in izropane - domove celo takrat, ko vračajočim beguncem ni bilo mogoče zagotoviti varnosti in osnovnih življenjskih pogojev. Kljub prizadevanjem mednarodnih (mirovnih) sil pa njihova navzočnost, ki je sicer omogočila vrnitev albanskih beguncev na njihove domove, ni uspela prispevati k izboljšanju medetničnih odnosov v pokrajini. Prejšnja protialbanska politika srbskih in jugoslovanskih oblasti na Kosovu, za katero so Albanci krivili kosovske Srbe, je še poglobila sovraštvo večinskega albanskega prebivalstva do Srbov in njihovo željo po maščevanju za prejšnje krivice in trpljenje. Kljub temu, da so jih pred albanskim maščevanjem poskušale varovati mednarodne sile, so se zdaj ponovno Srbi na Kosovem počutili vse bolj ogroženi in so se začeli množično izseljevati. Po nekaterih ocenah je večina srbskega prebivalstva Kosovo tudi dejansko zapustila. Etnično strukturo prebivalstva na Kosovu pa v zadnjih letih nista krojila le eksodus Albancev (in potem njihovo množično vračanje) in Srbov (ki zdaj na Kosovu predstavljajo le še zelo majhno lokalno manjšino), ampak tudi eksodus pripadnikov etničnih

* * *

¹⁰ Glej npr.: Malcolm, Noel, *Kosovo: A Short History*. (Washington Square, New York: New York University Press, 1998), su. xxvii, 334 in nasl.

manjšin, ki so (kot nekakšni talci v specifični etnični situaciji) živele na Kosovu.¹¹ V zadnjem desetletju in zlasti še v zadnjih letih, so nekatere manjšine na Kosovu praktično izginile. Med njimi je mogoče še najbolj tragična usoda nekoč precej številne romske skupnosti na Kosovu. Tako kot v drugih okoljih je tudi v tej pokrajini tradicionalno obstajala določena diskriminacija do Romov in romske skupnosti, ki je bila izrazito marginalizirana. Če se spomnimo, da je bilo Kosovo najmanj razvito območje nekdanje Jugoslavije, potem si lahko predstavljamo, kaj je to praviloma pomenilo za položaj take marginalne etnične skupnosti in njenih pripadnikov. Nesporno bi lahko potrdili, da so srbske oblasti na Kosovu objektivno diskriminirale tamkajšnje Rome. Na drugi strani lahko ugotovimo tudi, da je določen diskriminatoren odnos do Romov tradicionalno obstajal tudi med Albanci. Ko pa Romi (sprva) s Kosova niso bežali tako množično kot albansko prebivalstvo, so v očeh Albancev postali kolaboratorji srbskih oblasti in izdajalci. Tako percepcijo so še podkrepili posamični ekscesi, ko so si posamezni Romi mogoče res prisvojili določeno premoženje albanskih beguncev, ki so zbežali s svojih domov. Zato etnično sovraštvo Albancev ni usmerjeno le proti Srbom, ampak je usmerjeno tudi proti kosovskim Romom. Na to so nas opozorili tudi predstavniki Romov, makedonskih oblasti in UNHCR v Makedoniji, ki so poudarjali, da se Romi za razliko od albanskih beguncev ne želijo (in pogosto tudi ne morejo) vrniti na svoje domove na Kosovo, saj se (zaradi strahu pred albanskim »maščevanjem«) bojijo za svojo varnost in življenje.

Že ta kratka predstavitev etničnih situacij v navedenih državah kaže na zapletenost problematike medetničnih odnosov v regiji. Takšne ali podobne probleme, kot smo jih opisali, bi lahko odkrili tudi v drugih državah v jugovzhodni Evropi.¹² V vseh opisanih primerih, ko gre za probleme v medetničnih odnosih oziroma celo za (v vojni ali na kakšen drug način) porušene tradicionalne medetnične situacije in odnose, lahko ugotovimo, da je pomembno (pogosto celo ključno) in praviloma negativno vlogo odigral nacionalizem. Prav zato v nadaljevanju tega prispevka (sicer na kratko) nekoliko podrobneje obravnavam nacionalizem večinskih in manjšinskih etničnih skupnosti.

* * *

11 Poleg Albancev, ki so bili po drugi svetovni vojni v takratni jugoslovanski federaciji in po njenem razpadu v Zvezni republiki Jugoslaviji formalno priznani kot narodna manjšina (narodnost), in Srbov, ki so – čeprav so bili v lokalnih okvirih manjšina – predstavljali pripadnike večinskega naroda, so na Kosovu živeli še Romi, Vlahi, Turki, Čerkezi, Makedonci, katoliški Slovani (ki so jih kasneje označevali kot Hrvate) in nekaj slovanskih Muslimanov ter Judi/Židi (Glej npr.: Malcolm, Noel, *ibid.*, zlasti še, str. xxvii-xxviii, 1-40, 202-216.)

12 V tem kontekstu bi npr. lahko omenili nepriznavanje obstoja (npr. makedonske manjšine) ter na neustrezen položaj in zaščito narodnih manjšin v Grčiji, podobne težave v Bolgariji, itd.

NACIONALIZEM IN MANJŠINSKI NACIONALIZEM: FRAGMENTARNA RAZMIŠLJANJA IN TEORETSKE OPREDELITVE:

Ko nekoliko podrobneje pogledamo zgodovinski razvoj v posameznih obravnavanih okoljih in dejavnike, ki so v nedavni preteklosti vplivali na poslabšanje medetničnih odnosov in zaostrovanje etničnih konfliktov, lahko ugotovimo, da je ključno vlogo odigral nacionalizem večinskih in/ali manjšinskih skupnosti oziroma konflikti med nacionalizmom večinske skupnosti in nacionalizmom manjšinske skupnosti. Na Hrvaškem je na začetku devetdesetih let dvajsetega stoletja tako šlo predvsem za konflikt med hrvaškim (večinskim) in srbskim (manjšinskim) nacionalizmom. V Bosni in Hercegovini lahko etnični konflikt obravnavamo predvsem kot konflikt nacionalizmov treh konstitutivnih narodov (torej bošnjaško-muslimanski, hrvaški in zlasti srbski nacionalizem). V Makedoniji gre za iskanje etničnega ravnotežja in za konflikt med makedonskim (večinskim) in albanskim (manjšinskim) nacionalizmom, pri čemer kaže poudariti dejstvo, da Albanci v Makedoniji s svojim manjšinskim statusom niso zadovoljni, ampak želijo pridobiti status konstitutivne etnične skupnosti (naroda) makedonske države. Ob tem pa pripadniki drugih manjšin opozarjajo na negativne posledice tako makedonskega kot albanskega nacionalizma za medetnične odnose v državi in za položaj drugih etničnih manjšin. Na Kosovu je šlo zlasti za konflikt med srbskim in albanskim nacionalizmom, pri čemer je z gledišča širše države (nekdanje jugoslovanske federacije oz. sedanje Zvezne republike Jugoslavije) srbski nacionalizem večinski in albanski nacionalizem manjšinski nacionalizem, z gledišča etnične situacije v sami pokrajini pa etnično večino predstavljajo kosovski Albanci, kosovski Srbi pa so manjšina. Z gledišča medetničnih odnosov in zlasti položaja etničnih manjšin in njihovih pripadnikov v Albaniji, so naši sogovorniki iz manjšinskih vrst pogosto omenjali problem nacionalizma večinskega albanskega naroda.

Če so v sedemdesetih in osemdesetih letih še ugotavljali, da je bilo – glede na družbeni pomen in kompleksnost tega družbenega pojava – objavljeno relativno malo literature o nacionalizmu,¹³ je bila v devetdesetih letih dvajsetega stoletja

* * *

¹³ Glej npr.: Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflection on the Origin and Spread of Nationalism* (London: Verso, 1983); Armstrong, John, *Nations before Nationalism* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1982); Banac, Ivo, *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics* (Ithaca, London: Cornell University Press, 1993, © 1984); Banton, Michael, *Racial and Ethnic Competition* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983); Connor, Walker, *The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy* (Princeton University Press, 1984); Deutch, Karl, *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality*, 2nd Edition. (Cambridge, Mass: MIT Press, 1966); Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism* (Ithaca, London: Cornell University Press, 1983); Hobsbawm, Eric J., *Nations and Nationalism since 1789: Programme, Myth, Reality* (Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press, 1990); Smith, Anthony D., *The Ethnic Origins of Nations* (Oxford: Basil Blackwell, 1986), itd.

objavljena cela vrsta relevantnih novih del (vključno s preglednimi zborniki pomembnih avtorjev in prispevkov v preteklih obdobjih).¹⁴

V omenjenih delih najdemo celo vrsto različnih definicij nacionalizma, ki poskušajo pojasniti ta zapleten in praviloma protisloven družbeni pojav. Tudi sam pojem »nacionalizem« ima lahko mnogo različnih pomenov, saj – med drugim – lahko označuje:

1. poudarjen občutek etnične identitete in pripadnosti posameznika neki etnični skupnosti (najpogosteje narodu), ki je praviloma negativno in izključujoče definirana (v odnosu do drugih, ki niso pripadniki te etnične skupnosti);
2. močno etnično čustvo, ki je pogosto pretirano, izključujoče, agresivno in usmerjeno proti »drugim,« ki niso (ali vsaj niso priznani) kot pripadniki določene etnične skupnosti;
3. (politično) ideologijo, doktrino in specifičen tip politične filozofije;
4. specifičen (družbeni in politični) princip – predvsem kot kriterij za sprejemanje in priznavanje članstva v določeni etnični skupnosti posamezniku;
5. specifično (praviloma etnično izključujočo) politiko družbenega gibanja, politične stranke ali (nacionalne) države;
6. politično ali družbeno gibanje;
7. koncept in dejavnik za družbeno in politično mobilizacijo ljudi, ki se štejejo za brezpogojno lojalne pripadnike določene etnične skupnosti; itd.¹⁵

Čeprav sem v svojem prispevku govoril pretežno o negativnih posledicah in vplivu nacionalizma na medetnične odnose v posameznih etnično pluralnih okoljih, pa kaže poudariti, da nacionalizem ni nujno družbeno negativen pojav in koncept. Zlasti v kontekstu evropskega zgodovinskega razvoja je mogoče ugotoviti, da je nacionalizem kot koncept, politična filozofija in ideologija, politika ter družbeno in politično gibanje odigral pomembno vlogo v procesu modernizaci-

* * *

¹⁴ Glej npr.: Connor, Walker, *Ethnocentrism: The Quest For Understanding* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1994); Greenfeld, Liah, *Nationalism: Five Roads to Modernity* (Cambridge, Mass., London: Harvard University Press, 1992); Guihernau, Montserrat in Rex, John, ur., *The Ethnicity Reader: Nationalism, Multiculturalism and Migration* (Cambridge, Oxford, Malden: Polity Press, 1997); Hutchinson, John in Smith, Anthony D., ur., *Ethnicity Oxford Readers* (Oxford, New York: Oxford University Press, 1996); Hutchinson, John in Smith, Anthony D., ur., *Nationalism Oxford Readers* (Oxford, New York: Oxford University Press, 1994); Kellas, James. G.: *The Politics of Nationalism and Ethnicity*, 2nd revised and updated edition. (Basingstoke, London: Macmillan; New York: St. Marun's Press, 1998); Nairn, Tom, *Faces of Nationalism: Janus Revisited* ((London, New York: Verso, 1997); Smith, Anthony D., *National Identity* (Harmondsworth, London: Penguin, 1991); Tamiir, Yael, *Liberal Nationalism* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1993); Woolf, Stuart, ur., *Nationalism in Europe, 1815 to the Present: A Reader* (London, New York: Routledge, 1996), iid.

¹⁵ Glej npr.: Žagar, Mitja, "A Contribution to an 'Ethnic Glossary'" (*Razpave in gradivo*, št. 28 (1993), str. 163-165, 168-169).

je in oblikovanja sodobnih nacionalnih držav (zlasti v 19. in 20. stoletju) ob upoštevanju načela samoodločbe narodov. V demokratičnih nacionalnih državah, ki so v duhu liberalne tradicije (pri čemer ne mislimo na specifične politične stranke s tem imenom, ampak na zahodno demokratično tradicijo) zasnovane na konceptu civilnega državljanstva in v katerih so uveljavljene človekove pravice, nedvomno lahko kot pozitivnega označimo na teh izhodiščih temelječ »liberalni nacionalizem.«¹⁶ Kaže ugotoviti, da je tako opredeljen koncept liberalnega nacionalizma širši od tradicionalnega »patriotizma,« ki ga opredeljujejo kot pripadnost in ljubezen do domovine ter ga praviloma zelo pozitivno vrednotijo.

Temelječ na zahodni krščanski tradiciji se je nacionalizem kot koncept in ideologija pojavil in razvil v Evropi v času po Westfalskem miru (1648), ko se začne proces oblikovanja nacionalnih držav, ki postane zlasti intenziven v devetnajstem in dvajsetem stoletju. Tradicionalni nacionalizem je sploh neločljivo povezan s konceptom nacionalne države, ki jo v tem kontekstu pojmujejo kot specifičen družbeni instrument za uresničevanje interesov specifične etnične skupnosti – naroda, ki se z oblikovanjem lastne nacionalne države konstituira kot (politična) nacija.¹⁷ Ta koncept nacionalne države (in z njim pogojen koncept naroda) se je zaradi zgodovinske vloge evropskih držav v mednarodni skupnosti razširil in uveljavil tudi drugje po svetu ter postal prevladujoč (če že ne kar edini koncept) v sodobni mednarodni skupnosti.

V kontekstu prej opisanih primerov, bi pojavom nacionalizma težko pripisali prej navedene pozitivne elemente in vsebine. Bistvene značilnosti pojavov nacionalizma (kot koncepta, ideologije, politike in gibanja) so v opisanih okoljih predvsem izključujoča narava, prisilna notranja homogenizacija posameznih etničnih skupnosti, sovraštvo do »drugih« in agresivnost, ki se pogosto izraža v hegemonskih težnjah določene etnične skupnosti vsaj v »njenem« specifičnem okolju, itd. Prav zaradi takšnih razlogov se je verjetno – v vsakdanjem življenju in tudi v teoriji – uveljavilo pretežno negativno pojmovanje in vrednotenje nacionalizma kot ene najbolj kontraverznih in hkrati najmočnejših ideologij v zadnjih dveh stoletjih.¹⁸ Nacionalizem je še zlasti sporen z gledišča demokracije in procesa demokratizacije v vzhodni in srednji Evropi, saj pomenijo poudarjanje in tudi prisilno uveljavljanje notranje homogenosti, etnična razmejenost in izključujočnost omejevanje pluralizma kot predpogoja za uveljavljanje tradicionalnega liberalnega koncepta demokracije.¹⁹

* * *

¹⁶ Glej: Tamir, Yael, *ibid.*

¹⁷ Glej npr.: Hutchinson, John in Smith, Anthony D., "Introduction" v Hutchinson, John in Smith, Anthony D., ur., *Nationalism* (1994, str. 5-13).

¹⁸ Glej npr.: Guibernau, Montserrat, "Nations without States: Catalonia, a case study" v Guibernau, Montserrat in Rex, John, ur., *ibid.*, str. 133.

¹⁹ Čeprav je homogenizacija etnične skupnosti eden ključnih ciljev nacionalističnih gibanj in politik, pa hkrati lahko ugotovimo, da znotraj nacionalističnih gibanj in strank pogosto obsajajo velike razlike in celo zelo ostri notranji boji. Čeprav tudi znotraj gibanja nacionalistični voditelji težijo k notranji enotnosti, vsaj v posameznih

Nacionalizmi v različnih okoljih in časovnih obdobjih so lahko zelo različni, prav tako pa so različne tudi njihove družbene funkcije in konkretne posledice. Tako je v nekaterih primerih nacionalizem omogočil oblikovanje držav in povezovanje sorodnih skupnosti, v drugih primerih pa je bil nacionalizem ključni dejavnik razpada (zlasti večetničnih) držav in imperijev. Tako bi lahko različne nacionalistične strategije, programe in gibanja opredelili glede na njihovo opredelitev in cilj: unifikacijo, secesijo, integracijo, kolonializem, antikolonializem, konsociativizem in priznavanje etnične pluralnosti.²⁰ O nacionalizmu največkrat govorimo v povezavi z narodi kot specifičnimi etničnimi skupnostmi, pri čemer spet lahko razlikujemo med nacionalizmom narodov, ki so se konstituirali kot nacije s svojo lastno nacionalno državo, in med nacionalizmom narodov, ki (še?) nimajo svojih lastnih držav.²¹ Zaradi različnega specifičnega položaja nacij in »narodov brez države« se praviloma razlikujeta tudi vsebina in narava njihovih nacionalizmov. Upošteva se specifične zgodovinske in družbene okoliščine in položaj pa lahko zasledimo precejšnje razlike tudi znotraj posameznega omenjenega tipa nacionalizmov.

Hkrati z nastankom sodobnih nacionalnih držav se je najprej začel razvijati koncept (tipičnih) narodnih manjšin, vse večja mobilnost in bolj intenzivne migracije pa prispevajo k vse večji etnični pluralnosti sodobnih družb in k nastanku novih etničnih manjšin.²² V tem kontekstu lahko govorimo tudi o »nacionalizmu diaspore«²³ in o manjšinskem nacionalizmu. Nacionalizem manjšinskih skupnosti in njegovo naravo pogojujejo okoliščine, v katerih določena manjšinska skupnost živi, praviloma pa gre za t.i. »obrambni nacionalizem« v kontekstu prizadevanj za ohranitev manjšinske skupnosti in njene (etnične, kulturne) identitete. Manjšinske skupnosti (vključno s tradicionalnimi tipičnimi narodnimi manjšinami) pogosto predstavljajo manjšino tudi v lokalnem prebivalstvu v okolju, v katerem živijo, zato se praviloma manjšinski nacionalizem zavzema zlasti za čim višjo raven (posebnih) manjšinskih pravic in za njihovo dosledno uresničevanje, le v nekaterih primerih pa tudi za (bolj ali manj široko) avtonomijo. Takrat, kadar se manjšine čutijo ogrožene, se pogosto intenzivira in

* * *

obdobjih notranje razlike tolerirajo in iščejo zaveznitva, svojo zamisel o nujni homogenizaciji etnične skupnosti pa poskušajo uveljaviti tako, da poskušajo vse pripadnike svoje etnične skupnosti prepričati (po potrebi pa tudi prisiliti), da se vključijo v nacionalistično gibanje ali stranko. Agresivno in izključujočo politiko pa nacionalistični politiki uresničujejo zlasti do "drugih," ki jih ne štejejo za pripadnike svoje etnične skupnosti. (Glej npr.: Woolf, Stuart, "Introduction" v Woolf, Stuart, *ibid.*, str. 31.)

²⁰ Glej npr. Kellas, James G., *ibid.*, str. 92-96.

²¹ Takrat navadno govorimo o "narodih brez držav" oz. "stateless nations." (Glej npr.: Guibernau, Montserrat, *ibid.*, str. 133-154.)

²² Glej npr.: Žagar, Mitja, "Ali so Slovenci na Hrvaškem narodna manjšina: Splošna terminološka vprašanja in pravna zaščita" v Kržišnik-Bukić, Vera, ur. *Slovenci v Hrvatski: Zbornik skupine avtorjev* (Projekt: Slovenci v prostoru nekdanje Jugoslavije izven Slovenije. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 1995, str. 330-340).

²³ Več o nacionalizmu diaspore ("diaspora nationalism") glej npr. Gellner, Ernest, *ibid.*, str. 101-109.

radikalizira njihov nacionalizem.²⁴ Nacionalizem manjšinskih skupnosti, ki predstavljajo znaten del prebivalstva na ozemlju, kjer živijo, v takih primerih zahteva široko avtonomijo v okviru obstoječe nacionalne države, lahko pa se celo opredeli za odcepitev (secesijo) od obstoječe države ter za oblikovanje samostojne nacionalne države ali pa priključitev k drugi državi.²⁵

SKLEP

Z gledišča opisanih primerov v državah jugovzhodne Evrope lahko ugotovimo, da uveljavljanje večinskega nacionalizma pomeni predvsem grožnjo za etnične manjšine v posamezni državi, kar lahko povzroči poslabšanje etničnih odnosov. Čeprav takšne možnosti nikoli ne moremo povsem izključiti, pa vseeno lahko upamo, da se (tudi zaradi pritiska mednarodne skupnosti) nacionalizmi večinskih skupnosti ne bodo še kdaj odločali za tako ekstremne opcije, kot je »etnično čiščenje.« Prav dogodki ob razpadu nekdanje jugoslovanske federacije v devetdesetih letih dvajsetega stoletja so namreč pokazali, da se tudi tako ekstremne opcije lahko predlagajo in uveljavijo kot metoda in cilj nacionalistične politike.

Po drugi strani ne smemo podcenjevati potenciala manjšinskega nacionalizma v tem delu sveta, ki je zlasti v posameznih okoljih, kjer etnične manjšine predstavljajo velik del ali celo večino lokalnega prebivalstva (npr. Kosovo in Makedonija), že postal zelo agresiven. Tako se v Makedoniji med radikalnejšimi albanskimi nacionalisti – čeprav še ne zelo naglas – pojavljajo zamisli o široki etnični avtonomiji in morebitni (kon)federalizaciji Makedonije, včasih pa je mogoče slišati že tudi razmišljanja o neodvisnosti.

Na Kosovu se zdi, da so secesionistične težnje že prevladale, tako da tamkajšnji Albanci niti ne razmišljajo več o tem, da bi Kosovo mogoče nekoč postalo neodvisno, ampak jih zanima le še to kako in kdaj se bo to zgodilo. K takšnemu razmišljanju in takim opredelitvam albanskega nacionalizma na Kosovu prispeva tudi mednarodna skupnost s svojimi pogosto nejasnimi stališči glede potencialne neodvisnosti Kosova.

V obeh primerih bo zelo pomembna tudi politika albanske države, ki trenutno (vsaj uradno) takšne zahteve in tudi pobude za morebitno združitev z Albanijo zavrača.

* * *

²⁴ Ena od možnih strategij pripadnikov manjšinskih skupnosti – zlasti takrat, ko njihova etnična identiteta in zavesti nista močno razviti ter ne predstavljata ključne vrednote – je v takšnih situacijah tudi njihova asimilacija ali vsaj integracija (če je okolje pripravljeno priznati in sprejeti njihovo specifičnost vsaj v posameznih segmentih) v večinsko okolje in kulturo.

²⁵ Takšno vlogo sta nacionalizem "narodov brez držav" in manjšinski nacionalizem odigrala v času "antikolonialne revolucije" po drugi svetovni vojni ter pri razpadu večetničnih imperijev in nastanku novih nacionalnih držav v Evropi po prvi svetovni vojni. (Glej npr.: Macartney, C. A., *National States and National Minorities* (London: Oxford University Press, 1934, str. 179-211).)

Kakorkoli že, pričakujemo lahko, da bo nacionalizem obstajal toliko časa, dokler bo obstajal etnični pluralizem in na tak ali drugačen način vplival na družbeno dogajanje in politiko v pluralnih družbah. Če upoštevamo družbeni in politični potencial nacionalizmov, gre za družbene pojave, ki jih je potrebno zelo resno obravnavati ter iskati in razvijati ustrezne rešitve in ukrepe, ki bi lahko omejili morebitne negativne pojave zaostrovanja nacionalizmov v pluralnih družbah. Ob prehodu iz dvajsetega v enaindvajseto stoletje, ko sta demokracija in stabilen demokratični družbeni razvoj orednji temi političnih in teoretskih diskurzov, lahko upamo, da bomo v sodobnih pluralnih družbah našli ustrezne odgovore na izziv nacionalizma.

SUMMARY

SOME THOUGHTS ON MINORITY NATIONALISM: SOUTH-EASTERN EUROPE

The Stability Pact for South-Eastern Europe dedicates, within the first Working table, special attention to the issues of national minorities and interethnic relations. In the course of preparations for the international conference on national minorities and interethnic relations, the Special Delegation of Council of Europe Advisors on Minorities, in which the author of this article also participates, visited, at the end of 1999, Albania, Bosnia and Herzegovina, Croatia and Macedonia. Important features of the population of these states are their ethnic diversity and plurality, which are (to a greater or lesser degree) also characteristics of ethnic structure of population in all contemporary plural societies. Good interethnic relations, which also imply official recognition, adequate status and protection of national minorities and their members, as well as adequate status of members of other ethnic communities, are of key importance for further progress and democratization of these settings. The talks with the representatives of authorities, minorities and non-governmental organizations in the visited states conveyed an interesting picture of interethnic relations and minority status, whereby the situation differs essentially from state to state. Contrary to general beliefs, the interethnic relations in these states are relatively good, although various problems keep appearing; however, a major problem will be the re-establishing of ethnic pluralism in the settings where the traditional plural ethnic structure of the population was destroyed during the recent wars. This is especially important from the point of view of the international community which emphasizes that it cannot accept the success of the policy and practice of the so called «ethnic cleansing». It is also interesting that in all the visited settings an adequate regulation of the status, problems and primarily social integration of Roma (Roma, Sinti, Egyptians) represents a special problem. These topics are dealt with within current reflections on nationalism, particularly minority nationalism, which continuously appear as relevant topics in the political discourse, as well as in expert discussions in the field of ethnic studies.

BOJAN BREZIGAR

OKVIRNI ZAKON ZA ZAŠČITO JEZIKOVNIH
MANJŠIN V ITALIJI

Italijanski parlament je 25. novembra 1999 odobril zakon o zaščiti jezikovnih manjšin. Zakon nosi naslov *Določila o zaščiti zgodovinskih jezikovnih manjšin* (*Norme in materia di tutela delle minoranze linguistiche storiche*). V Uradnem listu italijanske republike je bil objavljen 20. decembra 1999 s številko 482. Veljati je začel petnajst dni po objavi, to je 5. januarja 2000. Zakon je bolje poznan kot Okvirni zakon za zaščito jezikovnih manjšin, kajti s tem naslovom se pojavlja v gradivu italijanskega parlamenta vse od začetka osemdesetih let, ko se je dejansko začel parlamentarni postopek za odobritev tega besedila. Ta postopek se je začel znova v vsaki zakonodajni dobi, kajti ob vsakih parlamentarnih volitvah zapadejo vsi predloženi osnutki. Že dvakrat v preteklosti je bil zakon tik pred odobritvijo, vendar do nje ni prišlo zaradi predčasnega razpusta parlamenta. V ozadju pa so vedno bila politična nesoglasja o vsebini in celo o umestnosti takega zakona.

Vprašanje jezikovnih manjšin je v Italiji pravzaprav novo vprašanje. V času pred drugo svetovno vojno se je to vprašanje omejevalo na manjšine ob meji, torej predvsem na Nemce in na Slovence oziroma Hrvate. Ne glede na dejstvo, da je imela v tistem času Italija izrazito zatiralno politiko, velja opozoriti, da drugih manjšinskih jezikov v Italiji sploh niso obravnavali kot takih, ampak so jim kvečjemu pripisovali vlogo nekakšnega folklornega elementa.¹ Tudi tisti, ki so fašističnemu režimu nasprotovali, niso imeli natančne predstave o manjšinah, in so se omejevali na najbolj poznana primera, to je Nemce ter Slovence in Hrvate.² Tudi v prvih povojnih letih v Italiji vprašanja manjšinskih jezikov niso jemali resno; čeprav obstaja mnogo knjig in člankov o drugih jezikih, zelo redko najdemo enačenje teh jezikov z manjšinami in torej vključevanje zaščite teh jezikov v procese zaščite manjšin. Tudi na tržaški manjšinski konferenci leta 1974³ ni bilo gov-

* * *

¹ L'Enciclopedia Italiana, bolj poznana kot Enciclopedia Treccani, v gestu "narodne manjšine" (*minoranze nazionali*) obravnava predvsem manjšine v vzhodni Evropi in ne omenja jezikovnih skupnosti v Italiji; v gestu "Albanci v Italiji" (*Albanesi d'Italia*) pa opisuje stvarnost albanske skupnosti z veliko podrobnostjo, vendar ji ne pripisuje statusa manjšine.

² Novembra 1933 je gibanje Giustizia e Libertà izdalo knjižico "*Il fascismo e il martirio delle minoranze*", v kateri obširno obravnava trpljenje Slovencev, Hrvatov, Nemcev in Grkov na Egejskih otokih, sploh pa ne omenja drugih manjšin.

³ Tržaška pokrajina je od 11. do 14. julija 1974 organizirala mednarodno konferenco o manjšinah. Gradivo te konference je bilo v kasnejših letih objavljeno v treh zvezkih, ki jih je izdala tržaška pokrajina.

ora o drugih manjšinah in se je diskusija omejila na slovensko in delno na nemško manjšino v Italiji.

Začetek obravnavanja tega vprašanja na tako široki ravni lahko pripišemo pisatelju Sergiu Salviju, ki je leta 1975 s svojo knjigo⁴ *Le lingue tagliate* (Odreznani jeziki) opozoril italijansko javnost na problem, ki je bil dotlej večini neznan. Takrat so se dejansko začele priprave na zakon, ki bi obravnaval celovito italijansko manjšinsko stvarnost in ki bi postavil temelje za zaščito manjšin.

Že v začetku osemdesetih let je bilo v parlamentu predloženih več osnutkov. V 9. zakonodajni dobi italijanskega parlamenta je bilo v poslanski zbornici vloženi kar 11 zakonskih osnutkov, ki jih je furlanski socialistični poslanec Loris Fortuna združil v poenoteno besedilo⁵ in ga predstavil v razpravo zbornici. Vendar zakon ni bil odobren. Isto se je dogajalo v vseh kasnejših zakonodajnih dobah.

V sedANJI zakonodajni dobi, ki se je začela leta 1996, se je vlada obvezala, da bo podprla odobritev zakona. V poslanski zbornici se je z besedilom ukvarjal poslanec Domenico Maselli, ki je z veliko potrpežljivostjo prepeljal zakon čez čeri opozicije in birokracije. Medtem je Italija ratificirala okvirno konvencijo Sveta Evrope za zaščito narodnih manjšin, kar je bila dodatna stimulacija za odobritev zakona. Tako je do končnega glasovanja prišlo v senatu 25. novembra 1999.

Zakon načenja oziroma rešuje tri skupine problemov, ki spreminjajo odnos italijanske države do jezikovnih manjšin.

Prvi sklop problemov obsega vprašanje priznanja manjšin in določitev ozemlja. Vprašanje je relevantno predvsem zaradi načela priznane manjšine, ki ga je v italijanski pravni besednjak vneslo ustavno sodišče z rzsodbo št. 28 z dne 11. februarja 1982.⁶ Postopek, ki je privedel do te rzsodbe, je sprožil tržaški slovenski profesor Samo Pahor, ki je od mestnega redarja zahteval, da se z njim lahko pogovarja v slovenščini. Pahor se je skliceval na določila Posebnega statuta, priloženega Londonskemu memorandumu in je torej ves postopek zadeval specifiklo slovenske manjšine na Tržaškem. Zato ga na tem mestu ne bomo obravnavali in se bomo omejili le na aspekt, ki je relevanten za razumevanje pomena novega zakona o zaščiti jezikovnih skupnosti v Italiji. Ustavno sodišče je namreč v obrazložitvi svoje rzsodbe (s katero je sicer formalno zavrnilo Pahorjev zahtevek) uvedlo definicijo "priznane manjšine", to je manjšine, ki jo država priznava v svoji notranji ureditvi ali z mednarodnimi dogovori. Taka priznana man-

* * *

⁴ Sergio Salvi: *Le lingue tagliate*, Milano 1975.

⁵ Camera dei Deputati; IX Legislatura N. 65-68-177-350-535-1174-1175-1195-1244-1467-2421-A; Relazione della I Commissione Permanente; Norme in materia di tutela delle minoranze linguistiche.

⁶ Celotno besedilo rzsodbe je objavljeno v "Za pravičen zaščitni zakon - Per un'equa legge di tutela", Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček, Trst 1991, str. 157-164.

jšina ima pravico do uživanja nekaterih pravic tudi neglede na obstoj specifičnih določil, kajti s priznanjem se "konkretizira dodatna operativnost 6. člena ustave", to je člena, ki določa, da "Republika s posebnimi normami štiti jezikovne manjšine". Ustavno sodišče še pojasnjuje, da je priznanje vežano na definicijo ozemlja.

Sicer pa tudi ta definicija ni bila povsem nova. Že mnogo prej jo lahko najdemo v zakonu, ki je za pripadnike "kakorkoli priznanih" manjšin odpravil prepoved dajanja lastnih imen, pisanih s tujimi črkami.⁷ Sicer pa v tem zakonu ni nobene natančne definicije za priznanje manjšine. Vprašanje je bilo torej desetletje prepuščeno interpretacijam posameznih politikov ali birokratov.

Novi zakon v dveh členih to vprašanje dokončno opredeljuje. V drugem členu so namreč navedeni jeziki, ki jih zakon štiti. V tem primeru je zakon vsegaobsegajoč, saj na primer vključuje v seznam tudi nemški in francoski jezik, čeprav sedanja jezikovna zaščita na Južnem Tirolskem in v Dolini Aoste znatno presega raven, ki jo predvideva ta zakon.

Tu je morda potrebno pojasnilo, da je Italija v ustavi uporabila pojem "jezikovne manjšine". Pred leti je bilo mnogo razprav o tem. Danes je jasno, da je ta pojem vsegaobsegajoč in da seveda vključuje tudi tiste manjšine, ki same sebe raje označujejo kot "narodne" ali "etnične". Novi zakon v drugem členu vsebuje naslednji seznam manjšin: albanska, katalonska, germanska, grška, slovenska in hrvaška ter francoska, frankoprovansalska, furlanska, ladinska, okcitanska in sardijska. Da država ne dlakocepi pri definiciji, je razvidno iz poročila Svetu Evrope o uresničevanju okvirne listine o zaščiti narodnih manjšin⁸, ki vsebuje povsem enak seznam z edino razliko, da je namesto besede germanski (germanica) v besedilu za Svet Evrope navedena beseda nemški (allemande). Tako novi zakon kot tudi poročilo Svetu Evrope določata, da je jezikovnih oziroma narodnih manjšin v Italiji dvanajst. Pri tem je treba opozoriti, da so med razpravo o zakonu v poslanski zbornici iz prvotnega besedila izločili Rome in da so ob odobritvi okvirnega zakona s posebno resolucijo⁹ obvezali vlado, naj podpiše Evropsko listino o zaščiti manjšinskih oziroma deželnih jezikov in naj v ratifikacijsko listino vključi zaščito jezika in kulture Romov. S podobno resolucijo se je vlada tudi obvezala za zaščito židovske kulture¹⁰.

Drugi člen zakona torej opredeljuje seznam jezikov, za katere veljajo zaščitna določila. Določitev zaščitenega ozemlja pa je prepuščena tretjemu členu. Postopek je tu videti zapleten, vendar daje manjšinam več opcij. Vsekakor je treba

* * *

⁷ Zakon št. 935 z dne 31. oktobra 1966.

⁸ Conseil de l'Europe: Rapport soumis par l'Italie en vertu de l'article 25, paragraphe 1 de la convention-cadre pour la protection des minorités nationales, ACFC/SR (99)7, 3. maja 1999.

⁹ Senato della Repubblica, XIII Legislatura, 685. seduta pubblica, 6 ottobre 1999, doc. 9.3366.4

¹⁰ Senato della Repubblica, XIII Legislatura, 685. seduta pubblica, 6 ottobre 1999, doc. 9.3366.3

določiti ozemlje, na katerem se zakon izvaja za določeno manjšino. Za to so možni trije postopki: postopek lahko sproži tretjina članov občinskega sveta ali 15 odstotkov prebivalstva občine, lahko pa se prebivalstvo neke občine izreče na referendumu, sklicanem na osnovi občinskega statuta. V nadaljevanju je postopek samo eden: o predlogu se mora izreči občinski svet, nato pa o tem sklepa pokrajinski svet. Stališče občinskega sveta je zgolj posvetovalnega značaja. To naj bi bilo jamstvo, da pri določanju ozemlja ne bodo prevladala strogo strankarska stališča: odločilnega pomena je namreč aktiviranje zakona, za kar, kot že rečeno, v najenostavnejšem primeru zadostuje tretjina članov občinskega sveta, toliko pa jih je po zakonu zagotovljenih opoziciji.

Tako torej pride do opredelitve manjšine in ozemlja, na katerem manjšina živi. Postopek je pogoj za uveljavljanje tega zakona, kajti vsi kasnejši členi se vedno navezujejo na manjšine, navedene v 2. členu in na ozemlje, ki je bilo določeno po postopku 3. člena.

Drugi sklop ukrepov, ki jih vsebuje novi zakon, zadevajo šolstvo. Šolski sistem je v Italiji še vedno centraliziran in, z izjemo dežele Doline Aosta, Rim ni pristal na nikakršno devolucijo pristojnosti. Tako je bilo prav šolstvo tisto področje, kjer je bilo najtežje uveljavljati manjšinske pravice, začenši s poukom jezika oziroma s poukom v jeziku manjšin. Pred odobritvijo tega zakona je bilo to vprašanje urejeno za francosko manjšino v Dolini Aosta in za majhno walsersko skupnost (starogermansko govornico, nekakšno arhaično švicarsko nemščino) v tej deželi; za Nemce na južnem Tirolskem in za Ladince v bocenski in delno v tridentinski pokrajini; za Slovence v pokrajinah Trst in Gorica ter, z nedavnim priznanjem dvojezičnega šolskega centra v Špetru Slovenov, delno v videmski pokrajini. Vse ostale manjšine so bile doslej brez vsakršne oblike pouka v šolah, čeprav so v zadnjih letih šolske oblasti dopuščale uvajanje eksperimentalnega pouka manjšinskih jezikov, v glavnem izven rednih šolskih učnih programov.

V Italiji je sedaj v teku obsežna šolska reforma. Minister Giovanni Berlinguer je predložil parlamentu snop zakonskih predlogov, ki naj bi popolnoma spremenili organizacijo šolskega sistema v Italiji. Med temi je parlament že odobril zakon¹¹, ki uvaja didaktično in upravno avtonomijo v šole. Sedanji zakon o zaščiti manjšin se že vključuje v reformirani sistem šolstva, postavlja pa nekatere količke, ki so osnova za izbire, ki so prepuščene šolskim oblastem. Zakon tako v četrtem členu določa, da je jezik manjšine tudi učni jezik v osnovnih in srednjih šolah. Načrtovanje pouka prepušča posameznim šolam, katerim dovoljuje tudi sklepanje medsebojnih dogovorov. Zakon določa tudi osnovo za izpopolnjevanje učnega osebja, staršem pa omogoča, da izberejo, ali se njihovi otroci udeležujejo pouka manjšinskega jezika, ali ne. Univerze pa zadolžuje, da poskr-

* * *

¹¹ Zakon štev. 59 z dne 15. marca 1997

bijo za ustrezne tečaje za izobraževanje učnega osebja.

Tretji sklop ukrepov bi lahko združili pod skupno ime devolucija. Gre za načelo, ki rešuje nešteto problemov pri obravnavanju manjšinskih vprašanj v Italiji in ki izhaja tudi iz dejstva, da je manjšinska stvarnost v Italiji zelo raznolika in je torej ni mogoče obravnavati kot homogene skupnosti.

Vlada je namreč vsa povojna leta pojmovala 6. člen ustave (Republika s posebnimi normami varuje jezikovne manjšine) kot izključno pristojnost vlade oziroma parlamenta. To načelo je večkrat potrdilo ustavno sodišče¹² in so ga državne oblasti dosledno izvajale, tudi z zavračanjem deželnih zakonov, ki so jih deželne skupščine vendarle sprejemale za zaščito manjšinskih jezikov. V večini primerov je šlo za delno zavrnitev, kateri so sledila dolga pogajanja in nato je bil zdesetkan zakon končno sprejet. Takih primerov je bilo precej¹³. Številni ugovori strokovnjakov, da beseda "Republika" v 6. členu ustave pomeni celovitost institucij italijanske republike¹⁴, niso zalegli.

Dejstvo, da novi zakon vključuje določila, ki dajejo deželam in lokalnim samoupravam velike možnosti poseganja, predstavlja torej težko pričakovano novost, ki rešuje dva problema: prvi je že omenjeno priznanje pravice deželam, provincam in občinam, da sprejemajo sklepe v korist manjšin, drugi pa je možnost izbire, ki jo imajo dežele in lokalne samouprave; določitev nekaterih pravic "z vrha", torej brez upoštevanja potreb in želja na krajevni ravni, bi namreč lahko naletela na odpor in na negativne reakcije.

Tako pa je zakon v tem tretjem sklopu predvsem določil, kaj lahko naredijo občine in dežele in nikogar ne obvezuje, da mora nekaj narediti. Izjema je tu šolstvo. Torej, pravica do pouka manjšinskega jezika mora biti zajamčena vsakomur in za to jamči država. Zajamčeni sta tudi pravica do rabe jezika v občinskih svetih (čl. 7) in do rabe jezika v odnosu med občani in javno upravo, razen vojsko in policijo (čl. 9) – oboje pa je do neke mere pleonastično, ker gre za pravico, ki jo po oceni ustavnega sodišča¹⁵ uživa vsak pripadnik priznane manjšine in je torej uveljavljena že s priznanjem po postopku iz 2. in 3. člena tega zakona. Pač pa odloča občina sama o morebitnem prevodu zakonov in drugih ukrepov v jezik manjšine (pri čemer ostaja italijanska verzija edina uradna, čl. 7 in čl. 8) in prav

* * *

¹² Prim.: rozsodba št. 14 z leta 1965: "samo država lahko sprejema stališča o zaščiti etnično-jezikovnih manjšin in taka pravica, če ni izrecnih ustavnih določil, ne sodi v pristojnost dežel" in rozsodba št.32 z leta 1960: "raba jezika je eno najbolj kočljivih vprašanj, pri katerem potreba po enovitosti in enakosti narekuje izključno pristojnost državnih oblasti."

¹³ Zasnji tak primer se nanaša na zakon dežele Sicilije o zaščiti albanske manjšine v petih občinah. Deželni zakon št. 26 z dne 9. oktobra 1998, objavljen v Uradnem listu dežele Sicilije št. 52 z dne 14. oktobra 1998 je očitno primer takega ravnanja. Od skupnih 17. členov zakona jih je v Uradnem listu objavljenih le osem, pri devetih pa je le prepis, da člen ni objavljen zaradi ugovora vladnega komisarja pri deželi Siciliji.

¹⁴ Prim: Alessandro Pizzorusso, *Il pluralismo linguistico tra Stato nazionale e autonomie regionali*, Pisa 1975.

¹⁵ Glej opombo št. 6.

tako odloča občina sama o uvedbi dvojezičnih napisov (čl. 10). Dežele lahko sklepajo konvencije za radiotelevizijske oddaje z javnim in z zasebnimi radiotelevizijskimi podjetji (čl. 12); dežele, province in občine lahko dodeljujejo prispevke medijem in kulturnim ustanovam, ki skrbijo za promocijo jezikov, dežele in province pa lahko tudi ustanovljajo inštitute za zaščito jezikovnih in kulturnih značilnosti manjšin. Skratka, zakon daje velike pristojnosti deželam in lokalnim samoupravam ter tako dokončno odpravlja prepoved, ki je po tolmačenju ustavnega sodišča izhajala iz 6. člena ustave.

To so bistvene značilnosti novega zakona. Med drugimi členi naj omenimo še postopek za vračanje poitalijančenih priimkov in imen (čl. 11), obvezo državni radioteleviziji, da upošteva zaščito manjšin (čl. 12), posebna določila za avtonomne dežele (čl. 18) in spodbudo k mednarodnem sodelovanju (čl. 19). Za izvajanje zakona namenja država 20,5 milijarde lir letno, predvsem za dvojezično poslovanje javnih uradov in za šolstvo.

Kot zadnjo zanimivost je treba navesti začetek zakona. Prvi odstavek prvega člena se namreč glasi: "Uradni jezik republike je italijanščina". Ta člen, ki je bil v zakonsko besedilo vnešen na zahtevo desnice, je za zakon, ki mora ščititi manjšine, dokaj nenavaden, je pa odraz dejstva, da ustava, v razliko od nekaterih drugih, na primer francoske ustave, ne določa uradnega jezika. Je pa tudi odraz težav, na katere je naletel zakon v parlamentarni razpravi.

Poleg običajne desnice, ki je zakonu nasprotovala iz ideoloških razlogov, sta se je namreč v parlamentu¹⁶ pojavili dve argumentaciji, ki sta bili temelj stališč onih, ki so zakonu nasprotovali. Prva je temeljila na predpostavki, da je zakon omejevalen, češ da ne upošteva dejanske jezikovne raznolikosti Italije. Utemeljevali so jo predvsem nekateri senatorji iz Piemonta, pridružili pa so se jim drugi, ki so poudarjali jezikovne značilnosti dežel, iz katerih so prihajali. To je bila tudi velika nevarnost za zakon, kajti širitev zaščite na jezike, ki jih jezikoslovci označujejo kot narečja, bi popolnoma izvedenila pomen tega zakona, če bi do njega sploh še prišlo. Druga skupina, ki je tokrat niso sestavljali samo desničarji, pa je poudarjala jezik kot sestavni del italijanske kulture in torej potrebo po vrednotenju in po zaščiti italijanskega jezika in so v tem zakonu videli predvsem nevarnost za enovitost države. Gre za staro poanto, ki se v italijanski javnosti pojavlja vsakokrat, ko je govor o zaščiti manjšin. Odobritev tega zakona kljub tem odporom intelektualnih krogov predstavlja torej za italijansko politiko velik uspeh.

Odobritev zakona seveda še ne pomeni takojšnjega izvajanja. Zakon sam namreč daje pristojnim organom (ki jih ne navaja) šest mesecev časa za odobritev izvršilnih norm (čl. 19), prav tako pa mora ministrstvo za šolstvo izdati odloke za

* * *

¹⁶ Celotna razprava je objavljena v: Senato della Repubblica, XIII Legislatura, 685. seduta pubblica, 6 ottobre 1999.

izvajanje določil o šolstvu (čl. 5). To seveda pomeni, da bo minilo najmanj leto dni, preden bo zaščita teh manjšin stekla, če upoštevamo zapletenost postopka o določitvi ozemlja, na katerem se uveljavlja zaščita.

Seveda bo treba čakati tudi na interpretacije in na morebitne pojasnjevalne okrožnice o izvajanju zakona samega. V italijanski ureditvi so namreč prav te okrožnice bistveni del izvajanja vsakega zakona. Zato bo končna ocena o dejanskem operativnem učinku tega zakona možna samo čez nekaj časa. Zaenkrat je torej možna le splošna politična ocena, ki je z vidika zaščite manjšin pozitivna, saj zakon omogoča zaščito vseh manjšin, obravnava vsa ključna področja zaščite (šolstvo, raba jezika, mediji, kultura), obenem pa ne vsiljuje zaščitnega modela tistim, ki ga odklanjajo in s tem preprečuje konflikte, ki jih taka zakonodaja lahko povzroča v družbi.

Na koncu pa še odgovor na vprašanje, kaj se je s tem zakonom spremenilo za slovensko manjšino v Italiji. Znano je, da je sedaj v teku razprava o odobritvi zakona za zaščito slovenske manjšine v Italiji. Ta zakonski predlog priznava, tudi v omiljeni obliki končnega osnutka, višjo raven zaščite od one, ki jo določa obravnavani okvirni zakon. Vendar pa je treba kljub vsemu poudariti dve novosti: prvo, da okvirni zakon vsebuje minimalne standarde, katerim se ne bo mogla izogniti niti specifična zakonodaja za slovensko manjšino. Še zlasti ne, ker okvirni zakon vsekakor določa (čl. 18) uveljavljanje ugodnejših zaščitnih določil. Če pa bi se zgodilo, da specifični zakon za slovensko manjšino (še) ne bo odobren, se bodo lahko tudi Slovenci poslužili določil tega zakona, ki predvsem za Slovence v videmski pokrajini predvideva višjo stopnjo zaščite od tiste, ki jo uživajo sedaj.

SUMMARY

FRAMEWORK LAW OF THE LINGUISTIC MINORITIES PROTECTION IN ITALY

The article deals with the new framework law on the protection of linguistic minorities in Italy. The law does not directly affect the minorities along the Italian borders - Slovene, German, Ladinian and French - treated separately by the Italian legislation, but numerous other linguistic communities in the Italian republic.

The article brings a short historic survey of these minorities, beginning from the period between the first and the second World Wars, when there was the awareness of the existence of these communities, but they were not recognized as minorities in the classical sense of the world, either by the authorities or by science. This awareness slowly came to light in the post-war period, gaining expression only in the 1980s, when in the Italian parliament endeavours have begun for the ratification of this law, and thereby the recognition of minorities, which up to then had only been dealt with as folklore.

An important impetus in this sense came from the European Parliament with the ratification of the first resolution, and with the standpoints of the leftist intellectual Gaetano Arfe, around whom supporters of this law began to gather. However, the way to the ratification of this law was not easy, since, in the Parliament, forces joined together which were hostile to the law under the pretext of its posing a threat to the state's integrity.

The author analyzes in this light the course of the present parliamentary discussion, also giving an analysis of the law itself with regard to the obligations adopted by Italy with the signing and ratification of the Framework Convention of the Council of Europe for the Protection of National Minorities. The last part lists further measures, which will have to be adopted by the authorities before the law truly comes into force.

DOLOČILA ZA ZAŠČITO ZGODOVINSKIH JEZIKOVNIH MANJŠIN

ZAKON OBJAVLJEN V URADNEM LISTU REPUBLIKE ITALIJE 20. DECEMBRA 1999, ŠTEV. 297

1. ČLEN

1. Uradni jezik Republike Italije je italijanščina.
2. Republika, ki vrednoti jezikovno in kulturno izročilo italijanskega jezika, promovira tudi vrednoten jezikov in kultur, ki jih ščiti ta zakon.

2. ČLEN

1. Z uresničitvijo 6. člena ustave in v skladu s splošnimi načeli, ki so jih določili evropski in mednarodni organizmi, republika ščiti jezik in kulturo albanskih, katalonskih, germanskih, grških, slovenskih in hrvaških prebivalcev ter tistih prebivalcev, ki govorijo francoski, franko-provansalski, furlanski, ladinski, okcitanški in sardinski jezik.

3. ČLEN

1. Pokrajinski svet, potem ko je slišal za mnenje občin, na predlog najmanj 15 odstotkov državljanov, vpisanih v volilne sezname in bivaajočih v zadevni občini, ali na predlog tretjine občinskih svetovalcev omenjenih občin, določi seznam občin oziroma delov občin, na katerem se uveljavljajo določila o zaščiti zgodovinskih jezikovnih manjšin, ki jih navaja ta zakon.

2. V primeru, da ni izpolnjen nobeden od pogojev iz 1. odstavka in da na ozemlju neke občine živi ena od jezikovnih manjšin, določenih v seznamu 2. člena, se postopek začne, če se zanj izreče prebivalstvo s posebnim referendumom, ki ga sprožijo upravičenci in ki poteka v skladu z veljavnimi občinskimi statuti in pravilniki.

3. V primeru, da so jezikovne manjšine, navedene v 2. členu, prisotne na ozemlju različnih pokrajin ali dežel, lahko ustanovijo telesa za koordinacijo in predloge, ki jih krajevne ustanove lahko priznajo.

4. ČLEN

1. V vrtcih občin, o katerih je govor v 3. členu, sta pri jezikovni vzgoji poleg italijanskega jezika predvidena učenje lokalnega jezika in njegova raba pri vzgojnih dejavnostih vrtca. V osnovnih šolah in v nižjih srednjih šolah je predvidena tudi raba manjšinskega jezika kot učnega jezika.

2. Osnovne in nižje srednje šole v skladu z določili 1. odstavka 3. člena tega zakona pri izvajanju organizacijske in didaktične avtonomije, kot jo določata 8. in 9. odstavek 21. člena zakona z dne 15. marca 1997, šte. 59, v mejah šolskega urnika, določenega na vsedržavni ravni, in ob spoštovanju določil o službenih obvezah učnega osebja, ki izhajajo iz vsedržavnih kolektivnih delovnih pogodb, z namenom, da zagotovijo učenje jezika manjšine, določijo, tudi na osnovi zahtev staršev, podrobnosti v zvezi s potekom pouka jezika in kulturnih tradicij krajevnih skupnosti, določijo roke in metodologijo ter kriterije za ocenjevanje učencev in postopek za zaposlitev kvalificiranega učnega osebja.

3. Šolske ustanove, navedene v 2. odstavku, lahko na osnovi 10. odstavka 21. člena zakona z dne 15. marca 1997, šte. 59, posamezno ali v medsebojnem sodelovanju, razširijo ponudbo izobraževanja tudi na odrasle. V okviru izvajanja avtonomije na področju raziskovanja, eksperimentiranja in razvoja, na osnovi 10. odstavka 21. člena, lahko šolske institucije, tudi v medsebojni povezavi, izvedejo pobude na področju preučevanja jezikov in kulturnih tradicij pripadnikov priznane jezikovne manjšine na osnovi 2. in 3. člena tega zakona ter skrbijo za izobraževanje in izpopolnjevanje šolnikov, zadolženih za te predmete. V ta namen lahko šolske ustanove sklepajo konvencije na osnovi 12. odstavka 21. člena omenjenega zakona šte. 59 iz leta 1997.

4. Šolske institucije same uresničujejo pobude, ki jih predvidevata 2. in 3. odstavek tega člena, ter se pri tem poslužujejo razpoložljivega osebja, finančnih dotacij dodeljenih na osnovi 5. odstavka 21. člena zakona z dne 15. marca 1997, šte. 59, ter dodatnih sredstev, ki jih pridobijo s konvencijami, pri čemer se uresničevanje tega zakona vključuje v seznam prioritet, ki jih določa omenjeni 5. odstavek. Pri dedeljevanju sredstev na osnovi 5. odstavka 21. člena zakona z dne 15. marca 1997, šte. 59 se upoštevajo dodatne prioritete, ki jih določa ta odstavek.

5. Ob predpisu starši sporočijo zainteresirani šolski ustanovi, ali se nameravajo poslužiti pouka jezika manjšine za svoje otroke.

5. ČLEN

1. Minister za šolstvo z odlokom določi splošne kriterije za uresničevanje določil 4. člena in lahko spodbuja ter uresničuje državne in krajevne projekte na področju preučevanja jezikov in kulturnih tradicij pripadnikov priznane jezikovne manjšine na osnovi 2. in 3. člena tega zakona. Za uresničevanje teh projektov je predviden izdelek 2 milijardi lir letno, začeniši z letom 1999.

2. Osnutke odlokov, ki jih določa 1. odstavek, pošljejo parlamentu za mnenje pristojnih parlamentarnih komisij, ki se lahko izrečejo v 60 dneh.

6. ČLEN

1. Univerze v zainteresiranih deželah, na osnovi 6. in 8. člena zakona z dne 19. novembra 1990, šte. 341, v okviru svoje avtonomije in rednih proračunskih sred-

stev, sprejmejo vse pobude za omogočanje znanstvenih raziskav ter kulturnih in izobraževalnih dejavnosti v podporo namembnostim tega zakona, vključno z ustanovitvijo tečajev jezika in kulture jezikov, navedenih v 2 členu.

7. ČLEN

1. V občinah, o katerih je govor v 3. členu, lahko člani občinskih svetov in drugih kolektivnih upravnih organov pri delovanju le-teh uporabljajo zaščiteni jezik.

2. Določilo iz 1. odstavka se razširi na svetovalce gorskih skupnosti, pokrajin in dežel, na katerih ozemlju so občine, v katerih je priznan manjšinski jezik, za katerega je predvidena zaščita, če prebivalstvo slednjih dosega najmanj 15 odstotkov celotnega prebivalstva.

3. Kadarkoli eden ali več članov kolektivnih organov, o katerih je govor v 1. in 2. odstavku, izjavi, da ne pozna manjšinskega jezika, za katerega je predvidena zaščita, mora biti zagotovljen takojšen prevod vsebine posega v italijanščino.

4. Če so listine, namenjene javnosti, sestavljene v dveh jezikih, imajo pravno veljavnost samo akti in sklepi, ki so napisani v italijanskem jeziku.

8. ČLEN

1. V občinah, o katerih je govor v 3. členu, lahko občinski svet zagotovi tudi objavo uradnih državnih, deželnih in krajevnih aktov kot tudi objavo aktov javnih organov z drugih področij v zaščitenem jeziku, pri čemer grede stroški za to objavo v breme občinskega proračuna, če za ta namen niso predvideni drugi viri. Ob vsem tem pa imajo zakonito vrednost izključno akti, ki so napisani v italijanskem jeziku.

9. ČLEN

1. Ob potrditvi veljavnosti določil 7. člena, je v uradih javnih uprav v občinah, o katerih je govor v 3. členu, dovoljena ustna raba zaščitenega jezika. Vojska in sile državne policije so izključene od uveljavljanja tega določila.

2. Da bi se lahko dejansko uveljavile pravice, o katerih je govor v 1. odstavku, javne uprave, tudi s konvencijami z drugimi ustanovami, zagotovijo prisotnost osebja, ki lahko odgovarja na prošnje občanov v zaščitenem jeziku. V ta namen je pri predsedstvu vlade - uradu za deželne zadeve ustanovljen Državni sklad za zaščito jezikovnih manjšin s finančno dotacijo 9 milijard lir, začeniši z letom 1999. Ta sredstva, ki nikakor ne morejo preseči navedene vsote, se letno delijo z odlokom predsednika ministrskega sveta, potem ko so se o tem izrekle zainteresirane uprave.

3. V postopkih pred mirovnim sodnikom je dovoljena raba zaščitenega jezika. V veljavi ostanejo določila 109. člena kazenskega postopnika.

10. ČLEN

1. V občinah, o katerih je govor v 3. členu, lahko ob uradnih toponimih, občinski sveti v skladu z določili deželnega zakona odobrijo tudi uporabo toponimov, ki so v skladu s tradicijo in krajevnimi običaji.

11. ČLEN

1. Prebivalci, ki pripadajo skupnostim, o katerih je govor v 2. in 3. členu, in živijo v občinah, o katerih govori 3. člen, in katerim je bil spremenjen priimek ali ime pred začetkom veljave tega zakona, ali jim je bilo v preteklosti onemogočena dodelitev lastnega imena v jeziku manjšine, imajo pravico, da se jim na podlagi ustrezne dokumentacije povrne njihova prvotna oblika. Vrnitev prvotnega priimka velja tudi za potomce zainteresiranih oseb, ki niso polnoletni, za polnoletne pa, če so k temu dali svoj pristanek.

2. V primerih, o katerih je govor v 1. odstavku, je treba v prošnji navesti ime ali priimek, ki ga prosilec želi dobiti. Prošnjo, kateri je treba priložiti rojstni list, je treba predložiti županu občine, v kateri ima prosilec stalno bivališče, župan pa jo mora po uradni dolžnosti posredovati prefektu. Če so izpolnjeni pogoji iz 1. odstavka, izda prefekt dekret o vrnitvi prvotnega imena ali priimka. Za člane iste družine je dovolj en sam dekret. V primeru zavrnitve prošnje je možno v roku tridesetih dni od prejema obvestila vložiti pritožbo na Ministrstvo za pravosodje, ki se nato odloči na osnovi predhodnega mnenja Državnega sveta. Postopek je brezplačen in mora biti zaključen v devetdesetih dneh od dneva vložitve zahteve.

3. Matični uradi zainteresiranih občin poskrbijo za zabeležbo sprememb, do katerih je prišlo zaradi izvajanja določil iz tega člena. Vse ostale sezname, spiske in imena mora po uradni dolžnosti popraviti občina ali druge pristojne uprave.

12. ČLEN

1. V konvenciji med ministrstvom za zveze in podjetjem, ki ima v zakupu javno radiotelevizijsko službo ter na zadevni pogodbi o tej službi so zagotovljeni pogoji za zaščito jezikovnih manjšin na območjih, kjer so le-te prisotne.

2. Zainteresirane dežele lahko prav tako sklepajo posebne konvencije s podjetjem, ki ima v zakupu javno radiotelevizijsko službo za novinarske in druge sporede v zaščiteneh jezikih v okviru deželnih radijskih in televizijskih sporedov omenjene družbe; v isti namen lahko dežele sklepajo posebne konvencije s krajevnimi postajami.

3. Za zaščito jezikovnih manjšin v okviru sistema medijev je pristojen urad za jamstvo v komunikacijah, določen z zakonom z dne 31. julija 1997, številka 249, pri čemer ostanejo v veljavi funkcije usmerjanja, ki jih ima parlamentarna komisija za usmerjanje in nadzor nad radiotelevizijskimi službami.

13. ČLEN

1. Dežele z navadnim statutom prilagodijo, v zadevah, za katere so pristojne, svojo zakonodajo načelom, ki jih določa ta zakon. Izjemo predstavljajo že veljavna deželna zakonodajna določila, ki za jezikovne manjšine predvidevajo ugodnejše pogoje in niso v nasprotju z načeli tega zakona.

14. ČLEN

1. Na podlagi objektivnih kriterijev lahko dežele in pokrajine, v katerih so prisotne jezikovne skupnosti, o katerih je govor v 2. členu, določijo prispevke za založništvo, za časopise in privatne radiotelevizijske postaje, ki uporabljajo enega od jezikov, ki so zaščiteni, pa tudi za priznana in v teritoriju zakoreninjena društva, ki imajo za cilj zaščito jezikovnih manjšin.

15. ČLEN

1. Poleg določil 1. odstavka 5, člena in 2. odstavka 9. člena, gredo stroški krajevnih uprav za izpolnjevanje obveznosti, ki izhajajo iz pričujočega zakona, v breme države do višine 8.700.000.000 lir letno, začenši z letom 1999.

2. Vpis predvidenih stroškov za potrebe, o katerih je govor v 1. odstavku, v proračune javnih ustanov je možen šele po predhodni razdelitvi sredstev, o katerih je govor v istem odstavku, med zainteresirane krajevne ustanove in na osnovi ustreznega dekreta predsednika ministrskega sveta.

3. Sredstva, ki so bila porazdeljena v smislu 2. odstavka, se izplačajo na osnovi točnega obračuna z navedbo razlogov za poseg in z utemeljitvijo višine stroškov, ki ga predstavi pristojna krajevna ustanova.

16. ČLEN

1. Dežele in pokrajine poskrbijo za ustanovitev ustreznih inštitutov za zaščito jezikovnih in kulturnih tradicij prebivalcev, ki jih predvideva ta zakon, oziroma spodbujajo ustanovitev samostojnih oddelkov pri že obstoječih krajevnih kulturnih inštitucijah. Stroški za to gredo v breme deželnih in pokrajinskih proračunov.

17. ČLEN

1. Predpisi za udejanjenje tega zakona so sprejeti v roku šestih mesecev od dneva, ko je bil le-ta sprejet in po predhodnem mnenju zainteresiranih dežel.

18. ČLEN

1. V deželah s posebnim statutom je izvajanje ugodnejših določil, ki jih predvideva ta zakon, prepuščeno predpisom za udejanjanje zadevnih statotov. V vel-

javi ostajajo vsa zaščitna določila v deželah s posebnim statutom ter v avtonomnih pokrajinah Trident in Bocen.

2. V deželah s posebnim statutom, ki še niso odobrile zaščitne zakonodaje, se do vstopa v veljavo določil 1. odstavka uveljavljajo določila tega zakona.

19. ČLEN

1. Republika Italija spodbuja, na način in v obliki, ki ju bodo določale posebne konvencije in s težnjo po recipročnosti s tujimi državami, razvoj jezikov in kultur, določenih v 2. členu, razširjenih v tujini, v primeru, ko so državljani omenjenih skupnosti ohranili in razvili izvorno družbeno-kulturno in jezikovno identiteto.

2. Ministrstvo za zunanje zadeve spodbuja sklenitev primernih sporazumov z drugimi državami, da bi zagotovilo ugodne pogoje za italijanske skupnosti, ki so prisotne na njihovem teritoriju in za širitev italijanskega jezika in kulture. Republika ptav tako omogoča čezmejno in medregijsko sodelovanje tudi v okviru programov Evropske unije.

3. Vlada predstavi parlamentu letno poročilo v zvezi z izvajanjem obveznosti tega člena.

20. ČLEN

1. Sredstva za kritje obveznosti tega zakona, ki so ocenjena v 20.500.000.000 lir letno začeniši z letom 1999, se za triletje 1998-2000 zagotovijo iz proračunske postavke zakladnega ministrstva "Posebni sklad", ki je predvidena v finančnem zakonu za leto 1998, pri čemer se delno - v višini 18.500.000.000 uporabi ustrezen sklad Predsedstva ministrskega sveta in v višini 2.000.000.000 lir sklad Ministrstva za šolstvo.

2. Ministrstvo za zaklad, finance in gospodarsko načrtovanje je pooblaščno, da s svojimi odloki poskrbi za potrebne spremembe v bilanci.

PROJECT ABOUT ROMA IN SLOVENIA AND AUSTRIA

REPORT FROM THE ROUND TABLE ABOUT POSITION OF ROMA IN SLOVENIA AND AUSTRIA

LJUBLJANA, 8 AND 9 APRIL 1999

GENERAL INFORMATION:

The activities included a general overview of the implementation of the conclusions of the 1997 seminar "Improvements of the position of Roma –challenge for minority law" and presentation of the current concrete projects for improvement of the situation of Roma in both countries. During the meeting a great variety of measures and concrete projects was presented so in the written materials and presentations as in the discussion referring to some specific issues.

There was a video presentation about cultural and other achievements, and an exhibition of publications (books, newspapers, etc.) for Roma and about Roma. In the evening of April 9, the society of Roma in Slovenia-"Romani Union" prepared a cultural performance in the Cultural centre.

Reports about the round table were published in the main Slovene newspapers, covered by local and national radio and TV Slovenia.

OUR PROJECT INCLUDES:

1. *exhibition of photos from the Roma every-day life "Stolen images"*: Place Ljubljana, Cultural centre, from 24 March to 9 April 1999. The author is Dušan Frice

2. Presentation of the *publication* "Improvements of the position of Roma –contributions from Slovenia and Austria" and *presentation of the activities of the Council of Europe concerning Roma*. Time: 8 April 1999. Place: Ljubljana, Documentation centre of the Council of Europe.

3. *Round table "Position of Roma in Slovenia and Austria"*. Time: 9 April 1999, place: Cultural centre, Ljubljana, .

4. After this round table at the same place, there was the *open public round table and discussion* about the position of Roma today, and ways for overcoming the problems and prejudices through presentation and implementation of concrete projects of civic society for combating the prejudices towards Roma.

Participants: representative from the European Commission in Slovenia, member of the ECRI from Slovenia, experts on issues relating to the protection of

Roma from both countries, representatives of Roma from both countries, governmental representatives from both countries, representatives of non-governmental organisations engaged in voluntary work for the help to Roma people, students, persons interested in that issue and journalists.

The activities started with the *presentation of the publication "Improvements of the position of Roma - contributions from Slovenia and Austria" on 8 April in the Documentation Centre of the Council of Europe*. The publication "Improvements of the position of Roma - contributions from Slovenia and Austria" contains articles about legal, social, cultural, linguistic, employment and other aspects of the position of Roma in Slovenia and Austria as a base for further developments.

The main purpose of the presentation was not to repeat what was already written in the publication, but to present the existing possibilities for co-operation in the frame of the Council of Europe and other international organisations, and to try to identify the main issues which can lead to the improvement of the position of Roma in both countries.

The meeting was opened by *Mrs. Eva Tomič*, representative of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Slovenia, who underlined the importance of the protection of human rights as one of the basic issues of the activities of the Council of Europe, which has a special role also in the activities concerning the 50th celebration of the organisation.

Director of the Documentation Centre of the Council of Europe *Mrs. Liana Kalčina Srhoj* underlined the role of the Centre as the place for information, discussion and exchange of views about different topics from the wide range of activities of the Council of Europe. She especially welcomed representatives of Roma community and invited them to attend also other meetings and presentations about minority protection and non-discrimination.

Mrs. Alenka Puhar, representative of Slovenia in ECRI, presented the activities of ECRI in the field of promotion of the rights of Roma, and of combating the prejudices.

Mrs. Vera Klopčič presented the activities of the Council of Europe concerning Roma, and underlined that also this project *about Roma in Slovenia and Austria* is included among projects which received the support of the Council of Europe in the scope of bilateral projects which improve the mutual understanding as a part of confidence-building measures. During the meeting great interest was expressed in the possible involvement and opportunities for Roma themselves to benefit from existing projects and programmes of international organisations.

The main objection for members of Roma community is the lack of linguistic competence of representatives of Roma, so one of the proposals was to translate documents of the Council of Europe and other international organisations at least in Slovene language and ensure adequate linguistic training for young Roma to enable them to participate on equal footing with the others.

Editors *Mr. Miroslav Polzer and Mrs. Vera Klopčič* gave some introductory remarks about the publication as guidelines for further discussion. *Mr. Miroslav Polzer* presented his article about combating the racism on Internet as a contemporary challenge for improvement of the knowledge of the position of some ethnic groups.

Focus of the discussion was on the presentation of the open issues and actual problems of the status of Roma. The role of the media and the necessity to disseminate a more positive image of Roma through the media, including the Internet, was sought as a very important way of promotion of the better understanding among Roma and the majority.

During the discussion participants received some additional information about recent developments and shortcomings concerning the position of Roma in Slovenia. Representatives of Roma reported about different interpretations of the right of Roma representatives to be elected as members of the Council of the local authorities. Only in one municipality in Slovenia do they have their special representative. In other municipalities where Roma live, they have been denied the right of the "guaranteed seat on local level" in the Council of the local authorities, due to a different interpretation of the legal act about local self-government. Participants supported the proposal of Roma community to ensure such representation on local level in all municipalities where Roma live.

Participants agreed that the implementation of adopted national or international legal and other documents aimed to promote the rights of Roma is closely related with issues of tolerance and pluralism, acceptance, social cohesion and respect for differences. In this sense the role of the Council of Europe is especially important, so in normative and practical activities as in the process of building a common understanding of the notion, contents and scope of human rights declared in adopted documents and strategies.

After the presentation participants were invited to the "*Evening of the Roma poetry*" in the *National Ethnographic Museum*, where two young Roma poets read their poems. For that occasion the Museum prepared an exhibition of drawings by pupils from elementary and secondary schools about the way how they see Roma people.

ROUND TABLE IN THE MAIN CULTURAL CENTRE "CANKARJEV DOM" LJUBLJANA, 9 APRIL 1999

OPENING SESSION AND GENERAL INFORMATION

The meeting was opened by *Mrs. Majda Širca*, the state Secretary in the Ministry of Culture of the Republic of Slovenia, who underlined the importance and influence of the Roma culture as one of the main challenges for rethinking about the prevailing "pure" rational and individualistic approach of the majority in contemporary societies. Her introductory remarks were the guidelines for further discussion.

Mrs. Olga Butinar Čeh, the programme director of the of main Cultural Centre "Cankarjev dom" Ljubljana expressed the support for such activities which contribute to better understanding between majority and minorities and promote universal values of culture and human creativity.

Mr. Martin Panmer welcomed the meeting in the name of the Embassy of the Republic of Austria in Slovenia, and underlined that the whole project could be seen as a contribution to the bilateral co-operation between Slovenia and Austria.

Editors of the publication "Improvements of the position of Roma - contributions from Slovenia and Austria", *Mr. Miroslav Polzer and Mrs. Vera Klopčič*, acted as chairpersons of the round table.

PRESENTATIONS AND DISCUSSION

I. OVERVIEW OF THE POSITION OF ROMA IN BOTH COUNTRIES

Presidents of Roma organisations *Mr. Rudolf Sarközy* from Austria and *Mr. Jožek Horvat* from Slovenia, and governmental representatives, *Mr. Heinz Tichy* on behalf of Austria and *Mr. Peter Winkler* on behalf of Slovenia, gave a brief overview of the position of Roma in both countries concerning the recent developments in different fields of social and political life. Participants from Austria stressed that in Austria members of Roma minority are members of the Advisory councils for minorities, as a part of such a council for Roma in Austria. President of Roma organisation from Austria pointed out the fact that they had to fight for a long time for the recognition of Roma as victims of Nazi regime, but in 1994 they succeeded. So he recommended further united work of all for further promotion of the position of Roma in both countries.

President of Roma organisation from Slovenia underlined that they see the ways for further development in the inclusion of Roma in the decision-making process at all levels. He underlined that very often it happens that after the discussion and adoption of their proposals, nobody really cares for the implementation.

During the presentations and discussion about the issues of the legal position of Roma (both autochthonous or immigrant), education, culture, employment and housing and activities in the field of elimination of prejudices, focus was on the presentation of concrete projects and open issues of general importance for the position of Roma.

II. LEGAL POSITION OF ROMA

During the discussion about the legal position of Roma, the issue of the protection of either autochthonous or immigrant Roma occurred as the most important characteristic of further developments in contemporary societies. That issue is of general importance in the field of the protection of national minorities, so from the aspect of evaluation and interpretation in theory, politics and strategies, as from the practical aspect. For the protection of Roma in contemporary societies it is even more important. Being migrants and travellers, they need adequate legal regulation of their status also in the countries of immigration. The bad economic situation in some countries contributed to their migration towards the rich countries, mostly in Western Europe. Expert *Mr. Heinz Tichy* advocates better treatment of "recent Roma immigrants". During the discussion, the representatives of the societies of Roma immigrants in Slovenia, *Mr. Nezirovič (Velenje) and Bečiri (Maribor)*, who represent Roma mostly from the regions of ex-Yugoslavia, and already have citizenship of the Republic of Slovenia, presented the problems they face in everyday life. Although their societies are included in the Union of the Roma societies in Slovenia, they still suffer because of the lack of material sources for their work.

Representative of the "Helsinki monitor" *Mrs. Neva Miklavčič Predan* from Slovenia underlined the importance of regulated status of citizenship. The lack of proper understanding of this issue could lead to the violations of human rights, especially for the immigrants from the territory of ex-Yugoslavia.

III. EDUCATION AND CULTURE

The role of better educational structure of Roma, especially young generation and children, was unanimously declared as a foundation stone for the implementation of the rights of Roma also in other fields, as the problems of low educational structure influence also the low social status and bad self-image of Roma population themselves. Only if states will multiply their financial and general support in that way, Roma children will be able to cope with challenges of the requirements of educational system, otherwise they will continue to live on the margins of society. *Mr. Mladen Tancer* underlined that the education of Roma is the main possibility for development and improvement of the situation of Roma,

and states should therefore invest appropriate means and adapt educational requirements to the special needs of Roma children. Though the process is slow, in Slovenia we can already see some results. The programmes in elementary schools are adapted to special needs of Roma children, and textbooks, syllabus, food and other necessary equipment are provided by the Ministry of Education. When Roma children reach a better educational level, they can solve also other problems, and establish a new quality in relations between Roma and non-Roma. There are already some examples which prove that such partnership and coexistence are possible.

In this field there is a very important contribution through the activities of the non-governmental organisations /institutions as a part of civic society. They start with help for the youngest, pre- and school- Roma children. The most active is the "Society for voluntary work-MOST (the bridge)". Mrs. *Ruža Mlač* and co-operators explained that their work concerning Roma is voluntary and devoted to the improvement of the position of Roma. Mrs. *Aleksandra Libenšek* described the project for the psychological and pedagogical support and help for Roma children in the place Leskovec near Krško.

Representative of the Ministry of Culture Mrs. *Suzana Čurin Radovič* prepared a profound presentation of the programmes of that Ministry for the support of cultural activities of Roma. Their programmes and projects are included in the special programme of the Ministry of Culture for activities of national minorities, Roma and immigrants in Slovenia.

IV. EMPLOYMENT AND HOUSING

The destiny of Roma people is that they are mostly living in economically undeveloped areas, on the margins of society. When they try to move in the central parts of villages or towns, they often face hostilities and rejection of other inhabitants. Nowadays the economic crisis and restrictions in some regions multiply the possibilities for Roma to lose their jobs due to their low professional qualifications. Mr. *Frane Smerdu*, director of the Employment Office from Novo mesto, described the way of preparation and adoption of special programmes for employment of Roma. Some of the projects are already going on in the frame of the Employment Office of Novo mesto. The most important measures are: coordination and development of special educational and employment programmes for Roma, improvement of housing (ensuring appropriate land and enabling the building of own houses), and support for current projects of some enterprises, aiming to employ Roma. One of the most effective programmes is the programme of the enterprise *B&Z*. Mrs. *Dora Zagorc* presented the way how they include Roma in their work and employment strategy.

Representative of the Ministry for Labour *Mrs. Danica Ošljaj* presented the activities of the Ministry which support concrete projects on national and local level in the frame of the national strategy of employment policy in Slovenia.

V. OPEN ROUND TABLE - ACTIVITIES IN THE FIELD OF ELIMINATION OF PREJUDICES

The message of this round table and all activities was that such improvements as having a round table in the main Cultural institution in Ljubljana were unpredictable not so long ago. It was itself seen as a way to combat expansion of racist prejudices and aggressions towards Roma, and promote better understanding between Roma and non-Roma.

The presented possibilities and concrete projects convinced Roma that society is ready to help them. When *Mrs. Brankica Petkovič*, as a representative of the "Open society institute" in Ljubljana described their work and available programmes to Roma she also offered special help in order to write applications in a proper way.

It was obvious that the combating of prejudices means a common awareness of the importance of the respect for human rights and dignity of every one. Tolerance remains the foundation stone in the building of a common vision of all future developments aiming to achieve social cohesion.

CONCLUDING REMARKS

Presentations of the participants and the discussion contributed to the clarification of some main approaches towards protection of Roma in general, and determined the participation of Roma themselves at all levels of decision-making processes as a key issue for further developments. As *Mr. Jožek Horvat*, president of Roma in Slovenia, pointed out, the effective participation in decision-making processes includes also the participation of Roma themselves in the process of the implementation and monitoring of the adopted decisions.

Mr. Rudolf Sarközy, president of Roma organisation in Austria, underlined the importance of the raising of conscience among Roma themselves. Although Roma live in different circumstances, and besides the distinction among Roma who maintained their traditional culture and professions, and Roma who had already integrated in the majority population, the greatest group is the group of socially unprivileged Roma, so they need adequate organisations which could protect their interests and help them to integrate into the majority population, while maintaining their cultural and other characteristics.

The work which was already done, the publication and summaries in three languages (Slovene, English and German), could serve as a base for further activ-

ities as a "follow-up" of the Project, as a contribution of Roma and the "others" to the improvement of the protection of Roma and better understanding between Roma and non-Roma.

Vera Klopčič

PREDSTAVITVE ZBORNIKA

»IZBOLJŠANJE POLOŽAJA ROMOV V SREDNJI IN
VZHODNI EVROPI – IZZIV ZA MANJŠINSKO
PRAVO«

DOKUMENTACIJSKI CENTER SVETA EVROPE, LJUBLJANA, 8. APRIL 1999

KULTURNI IN KONGRESNI CENTER CANKARJEV DOM, LJUBLJANA, 9. APRIL 1999

KLUB GRAŠKIH ŠTUDENTK IN ŠTUDENTOV, GRADEC/GRAZ, 8. JUNIJ 1999

KNJIŽNICA MIRANA JARCA, NOVO MESTO, 24. JUNIJ 1999

DIJAŠKI DOM, MURSKA SOBOTA, 31. JULIJ 1999

Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani in Avstrijski inštitut za Vzhodno in Jugovzhodno Evropo – izpostava Ljubljana sta v letu 1999 izdala zbornik »Izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi – izziv za manjšinsko pravo«. V njem so objavljeni prispevki s posveta, ki je potekal v Murski Soboti, 11. in 12. aprila 1997. Namen posveta je bil vključiti pripadnike Romske skupnosti, eksperte in predstavnike državnih ustanov iz Slovenije in Avstrije v pripravo posveta, sodelovanje na posvetu ter tudi v proces predstavitve rezultatov. Posvet je bil vključen v dejavnosti Sveta Evrope namenjene Romom. Že pri pripravi posveta smo organizatorji načrtovali dolgoročno dejavnost in postopno vključevanje drugih sosednjih držav, najprej Hrvaške in nato Madžarske in drugih držav Srednje in Vzhodne Evrope.

Oba inštituta, ki sta sodelovala kot organizatorja srečanja – *Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani* in *Avstrijski inštitut za Vzhodno in Jugovzhodno Evropo na Dunaju – izpostava Ljubljana* sta ponudila ogrodje za izgrajevanje sodelovanja Romov v obeh državah in za ustvarjanje dialoga med Romi, vladnimi predstavniki in strokovnjaki z različnih področij. Torej je zbornik namenjen predvsem spoznavanju pozitivnih izkušenj v obeh državah, v Sloveniji in v Avstriji. Zato je še posebej pomembno, da je zbornik izšel tako v nemškem kot v slovenskem jeziku in da je bil predstavljen v okolju, kjer živi največje število Romov v Sloveniji – v Murski Soboti in v Novem mestu. Na ta način so bile predstavitve v obeh mestih tudi možnost za predstavitev posebnosti položaja in načinov razreševanja na lokalni ravni.

Prva predstavitev zbornika »Izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi – izziv za manjšinsko pravo« je bila 8. aprila 1999 v *Informacijsko dokumentacijskem centru Sveta Evrope v Ljubljani* v okviru predstavitev dejavnosti

Sveta Evrope za Rome. Ob priložnosti počastitve Svetovnega dneva Romov pa je 9. aprila 1999 v kulturnem in kongresnem centru *Cankarjev dom v Ljubljani* potekala Okrogla miza z naslovom **Romi v Sloveniji in Avstriji**, na kateri so sodelovali Romi, vladni eksperti in strokovnjaki iz obeh držav. Ob tej priložnosti je bila v Mali Galeriji v Cankarjevem domu na ogled tudi fotografska razstava »Ukradene podobe – **Stolen Images**« o življenju Romov v Sloveniji, avtorja *Dušana Fricca*.

Udeležence na Okrogli mizi je pozdravila gospa *Majda Širca*, državna sekretarka na Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije. Zbornik sta predstavila urednika *mag. Vera Klopčič* iz Inštituta za narodnostna vprašanja in *dr. Mitroslav Polzer* iz Avstrijskega inštituta za Vzhodno in Jugovzhodno Evropo – izpostava Ljubljana. Na Okrogli mizi smo želeli seznaniti širšo javnost z že opravljenim delom in nalogami v prihodnje. Predstavljen je bil pregled dejavnosti in projektov zadnjih let v zvezi z Romi v Sloveniji in Avstriji na področjih izobraževanja, zaposlovanja, bivalnih razmer in odprave predsodkov. Svoje izkušnje in gledanja so predstavili predstavniki Romske skupnosti iz Slovenije in Avstrije, vladni predstavniki oziroma predstavniki lokalnih skupnosti iz obeh držav, strokovnjaki iz Sveta Evrope ter iz Slovenije in Avstrije ter predstavniki nevladnih organizacij: Društva za razvijanje preventivnega in prostovoljnega dela iz Ljubljane in drugi. Že opravljeno delo se vsebinsko dopolnjuje z dejavnostmi za odpravo konfliktov, diskriminacije in drugih negativnih pojavov.

Predstavniki Romov so spregovorili o svojih potrebah in željah, svojih naporih in svojih vtisih z neromskih prebivalstvom, predstavniki javnih institucij so poročali o izkušnjah pri naporih za izboljšanje položaja Romov, predstavljena je bila problematika zaposlovanja Romov, dejavnosti za pospeševanje kulturne dejavnosti Romov, ohranitev njihove kulturne dediščine, vprašanja skrbi za jezik in vprašanja splošnega izobraževanja. Ena temeljnih ugotovitev posveta je bila, da je za izboljšanje položaja Romske skupnosti ključnega pomena izobraževanje. *Prof.dr. Mladen Tancer* iz Univerze v Mariboru, ki je svoje preučevalno in raziskovalno delo posvetil predvsem vzgoji in izobraževanju otrok Romov, ugotavlja, da je na področju vzgoje in izobraževanja dosežen zelo velik napredek.

Predsednik Zveze Romskega društva Slovenije *Jožek Horvat* je poudaril predvsem problem zaposlovanja Romov in njihovih bivalnih razmer, medtem ko je izrazil zadovoljstvo s položajem Romov na področju kulturne dejavnosti. Zelo dejavna so kulturna društva Romov v Sloveniji. Na kulturnem področju v *mestni občini Murska Sobota* delujeta *Romsko društvo – Romani Union* in *Kulturno umetniško društvo Pušča*, kulturna društva pa delujejo tudi v *Mariboru – Romsko društvo Romano Pralipe, Puconcih – Romsko društvo Zelenu Dombu, v Serdici – Rogašovci – Romsko društvo Zelenu Vejš, v Vanči vasi – Borejci – Tišina – Romsko društvo Čapla, v Velenju – Romsko društvo Romano Vozo, v Leskovcu pri Krškem – Romsko društvo Rom ter Kulturno umetniško društvo Romalen v Novem mestu*. Kulturna društva Romov v Sloveniji se ukvarjajo z zelo različnimi dejavnostmi, od

folklore do založništva. V Murski Soboti in Novem mestu imajo namreč na lokalnih radijskih postajah tudi svoje oddaje. Romi imajo tudi svojega predstavnika v občinskem svetu občine Murska Sobota. Romi v Sloveniji izdajajo tudi svoja časopisa **Romano Nevijpe – Romske novice** in **Romano them – Romski svet**, enkrat letno pa izide tudi **Romski zbornik – Romano kedijpe**.

Predsednik Kulturnega društva avstrijskih Romov **Rudolf Sarközi** je predstavil delovanje Romov v Avstriji in poudaril, da je bilo po letu 1989 v Avstriji ustanovljenih več romskih kulturnih društev (prvo Romsko društvo v Zgornji Borti Oberwart na Gradiščanskem), leta 1993 pa so bili avstrijski Romi priznani kot narodna skupnost. Leta 1995 so pri Uradu zveznega kanclerja na Dunaju ustanovili Sosvet za narodno skupnost Romov. Predsedujoči sosveta je Rudolf Sarközi. Tri kulturna društva Romov v Avstriji *Kulturno društvo avstrijskih Romov*, *Društvo Romov* in *Romano Centro* negujejo stike z romskimi organizacijami v vsej Evropi, predvsem v sosednjih deželah. Romi v Avstriji izdajajo tudi svoje časopise **Romano Kipo** in **Romano Centro**.

V okviru cikla predavanj, ki jih prireja **Klub graških študentk in študentov - Gradec/Graz** so 8. junija 1999 organizirali predstavitev zbornika in pogovor o položaju Romov v Sloveniji in Avstriji. Zbornik sta predstavila urednika **mag. Vera Klopčič** iz Inštituta za narodnostna vprašanja in **dr. Miroslav Polzer** iz Avstrijskega inštituta za Vzhodno in Jugovzhodno Evropo – izpostava Ljubljana.

Naslednja predstavitev je bila organizirana 24. junija 1999 na povabilo direktorice **Andreje Pleničar** iz **Knjižnice Mirana Jarca Novo mesto**, ki v okviru svoje dejavnosti posebno pozornost namenja potrebam pripadnikov Romske skupnosti. To je bila tudi priložnost za pripravo razstave o dosežkih Romske skupnosti, učbenikov in literarnih del v romskem jeziku, kot možnosti za promocijo njihove etnične identitete. Na predstavitvi sta zbornik predstavila urednika **mag. Vera Klopčič** iz Inštituta za narodnostna vprašanja in **dr. Miroslav Polzer** iz Avstrijskega inštituta za Vzhodno in Jugovzhodno Evropo – izpostava Ljubljana. V pogovoru je **Peter Winkler**, direktor Urada za narodnosti Republike Slovenije govoril o izkušnjah naše države pri urejanju položaja Romov. Leta 1995 je Vlada Republike Slovenije sprejela poseben program ukrepov za pomoč Romom, ki ga izvajajo posamezna ministrstva, celoten program pa usklajujeta Vladna komisija za pomoč Romom in Urad Vlade Republike Slovenije za narodnosti. Program je usmerjen na vse vitalne točke, ki zadevajo Rome, še posebej pa na zagotavljanje možnosti za bivanje in ureditev romskih naselij, na aktivnosti za zaposlovanje in usposabljanje Romov, ukrepe za varstvo otrok in družine, na izboljšanje možnosti za vzgojo in izobraževanje Romskih otrok, na prosvetljevanje in informiranje Romov, na pomoč pri samoorganiziranju in soodločanju o vseh vprašanih, ki zadevajo njihov položaj v lokalni skupnosti in državi. **Jožek Horvat**, predsednik Zveze Romov Slovenije in ostali prisotni predstavniki Romske skupnosti so predstavili položaj in probleme Romov v Sloveniji in poudarili pomen reševanja prob-

lematike zaposlovanja in urejanja njihovih bivalnih razmer. **Franc Smerdu**, direktor Republiškega zavoda za zaposlovanje – enota Novo mesto je predstavil rezultate raziskovalnega projekta »Problematika zaposlovanja Romov v občini Novo mesto«. V razpravi so učiteljice in vzgojiteljice predstavile uspehe in težave pri uvajanju Romskih otrok v vzgojno izobraževalnih ustanovah na Dolenjskem.

Od 23. - 31. julija 1999 je v Murski Soboti potekal **Peti mednarodni Romski tabor Murska Sobota '99**, katerega organizator je bilo *Romsko društvo - Romani Union* iz *Murske Sobotice*. Delovanje romskega društva *Romani Union* je zelo pestro. Svojo dejavnost na gledališkem področju (vsako gledališko sezono pripravijo novo predstavo), so razširili na folklorno, plesno in založniško dejavnost, organizirajo mednarodne tabore, izobraževalne in folklorne seminarje. Društvo skrbi za celotno organizacijsko in izobraževalno dejavnost ter predstavitev romske kulture v Prekmurju in tudi širše po vsej Sloveniji. Na samem taboru so bili udeleženi pomembni znanstveniki s področja romologije. Med drugimi so se Mednarodnega Romskega tabora udeležili poleg predsednika Zveze Romov v Sloveniji **Jožeka Horvata** in drugih predstavnikov Romske skupnosti iz cele Slovenije tudi **dr. Pavla Štrukelj**, priznana slovenska romologinja, **mag. Alenka Janko Spreitzer**, **prof. Eugen Titan** in **Dragoljub Acković**, generalni sekretar Svetovne Romske organizacije. Spregovorili so o zgodovini Romov, romskem jeziku, identiteti, tradicionalni kulturi. Poleg predavanj so se udeleženci Romskega tabora ukvarjali z različnimi športnimi in kulturnimi dejavnostmi. Pod vodstvom **Monike Sandrelli** so se učili romske plesne, ogledali so si filme z romskimi temami ter obiskali otroški vrtec v Romskem naselju Pušča. Ob zaključku tabora, 31. julija 1999 je v *Dijaškem domu v Murski Soboti* potekala predstavitev zbornika »**Izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi – izziv za manjšinsko pravico**«, ki je bila iztočnica za načrtovanje nadaljnjega dela in oceno doseženih rezultatov na področju urejanja romske problematike v Sloveniji. Na predstavitvi je bil prisoten tudi Varuh človekovih pravic, gospod **Ivo Bizjak**, ki je v svojem nagovoru poudaril, da je reševanje problematike Romov zelo pomembno, predvsem na socialnem področju ter pri urejanju bivalnih razmer Romov v Sloveniji, za katere so tudi Romi sami ugotovili, da so trenutno njihov največji problem. S svojim prispevkom je potrdil pomen enakopravne obravnave Romske skupnosti v procesu izgrajevanja demokracije in varstva človekovih pravic.

SLOVENSKO-HRVAŠKI OBMEJNI PROSTOR ŽIVLJENJE OB MEJI

UREDNIKA: VERA KRŽIŠNIK-BUKIĆ
INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA, LJUBLJANA, 1999

Zbornik "Slovensko-hrvaški obmejni prostor: življenje ob meji" prinaša rezultate terenske raziskave, ki so jo opravili sodelavci na temeljnem raziskovalnem projektu dr. Vere Kržišnik Bukić na temo "Medetnični odnosi v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško", ki se izvaja v okviru Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani. To obsežno publikacijo je izdala ustanova nositeljica raziskovalnega projekta, Inštitut za narodnostna vprašanja, in jo na več kot 250 straneh velikega formata sestavlja poleg uvodne in zaključne besede urednice 11 prispevkov petih različnih avtorjev, in sicer Simone Zavratnik Zimic, Karmen Medice, Petra Repoluska, Srđa Orbanica in Daria Marušića, zatem pa še aneks, v katerem sta najprej Srđa Orbanic in Dario Marušić v hrvaščini prikazala antropološki oris hrvaško-slovenskih stikov ob primeru Kozlerove meje v Istri, Vera Kržišnik Bukić pa nekatere zgodovinopisne razsežnosti slovenstva v hrvaškem delu slovensko-hrvaškega obmejnega prostora s posebnim ozirom na Istro in Zagreb. Vsi prispevki slovenskih avtorjev vsebujejo povzetke v angleškem in hrvaškem jeziku, hrvaških pa v angleškem in slovenskem. Kartografske priloge za publikacijo je oskrbel Inštitut za geografijo v Ljubljani, izid dela pa so finančno podprli Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije, Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije, Istrska županija v Republiki Hrvaški in Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije.

Omeniti gre, da je v okviru zgoraj omenjenega projekta pri Inštitutu za narodnostna vprašanja leta 1997 že izšel prvi informativni zvezek o narodnostni sestavi prebivalstva v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško na osnovi statističnih kazalcev narodnostnega (samo)opredeljevanja in maternega jezika po popisu prebivalstva iz leta 1991 s posebnim poudarkom na Slovencih in Hrvatih. Sama raziskava pa sledi predhodnemu projektu Inštituta za narodnostna vprašanja oziroma dr. Vere Kržišnik-Bukić o Slovencih v prostoru nekdanje Jugoslavije in še posebej na Hrvaškem (zbornik na to temo je z naslovom "Slovenci v Hrvaški" izšel leta 1995), medtem ko so raziskovalci s hrvaške strani prav tako predstavili zrcalno podobo hrvaške skupnosti v Sloveniji v publikaciji "Hrvati u Sloveniji" leta 1997.

Prispevki tu predstavljenega zbornika tako sestavljajo nadaljevanje prikaza rezultatov dela na projektu, ki se tokrat loteva terenskega preverjanja konkretnega prostorskega, družbenega in narodnostnega položaja v obmejnem območju

Slovenije in Hrvaške. V prvem prispevku Peter Repolusk, sodelavec Inštituta za geografijo v Ljubljani, opredeljuje obravnavano obmejno območje ter nekatere njegove geografske značilnosti in ugotavlja, da je to območje zaradi dolžine mejne črte dejansko sestavljeno iz različnih regionalnih enot, ki se na obeh straneh meje tudi medseboj razlikujejo. Avtor pri tem razlikuje med gravitacijskimi in homogenimi pokrajinskimi regijami ter nato podaja demogeografsko in socialno-geografsko podobo območja, upoštevajoč obstoječo administrativno oziroma občinsko členitev slovenskega in hrvaškega obmejnega pasu ter razpoložljive statistične vire. Prispevek zaključuje s prikazom narodnostne sestave in njenega spreminjanja med letoma 1971 in 1991 na osnovi popisnih podatkov. V zaključkih ugotavlja obstoj dokajšnjih razlik v obravnavanem obmejnem območju glede na stopnjo gospodarske in družbene razvitosti, ki so še posebno poudarjene na hrvaški strani, zaradi česar so obmejna območja Hrvaške po mnenju avtorja tudi ekonomsko bistveno bolj navezana na Slovenijo kot obratno. To se v razmerah razširjene nerazvitosti in demografske ogroženosti kaže v smereh prekomejnih dnevnih in trajnejših migracij, ki vplivajo na končno narodnostno sestavo obmejnih občin.

V nadaljevanju se srečamo s serijo nekoliko krajših prispevkov, v katerih spoznamo različne rezultate opravljenega terenskega dela, ki je bilo večinoma opravljeno v prvi polovici leta 1998. Simona Zavrtnik Zimic, sodelavka Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani, najprej obravnava nekatere metodološko-teoretske okvire terenske raziskave, ki se je posvečala dveh središčnim temam, in sicer slovensko-hrvaškemu obmejnemu prostoru kot novemu prostoru ter identifikaciji v tem prostoru. S terenskim delom se je na osnovi že izdelanih metodoloških konceptov, ki so jih razvili različni uveljavljeni domači raziskovalci, želelo opredeliti fenomen meje kot črte ločnice, njeno prepustnost in poteka-joče interakcije na njenih robovih. O sami strukturi vprašalnika in poteku terenskega dela ob koncu leta 1997 v naslednjem prispevku spregovori Karmen Medica, prav tako sodelavka Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani, ki opredeljuje tudi glavne tematske sklope vprašalnika, in sicer čezmejne stike, medijski pretok, jezikovno strukturo, teritorialnost in prostorsko percepcijo, lokalno-državno urejevanje življenja in konkretno vsakdanje življenje ob meji. Peter Repolusk nato podrobneje osvetli območje terenskega dela, se pravi sondnih krajev, v katerih so bili porazdeljeni vprašalniki, in ki obsega sedem enakomerno prostorsko porazdeljenih dvojic naselbinskih enot na obeh straneh slovensko-hrvaške meje. Skupno je terensko delo zajelo 49 obmejnih naselij, ki sodijo zaradi njihovega perifernega značaja pretežno v manjše velikostne razrede (pod 500 prebivalcev). V tem okolju je bilo, kakor navaja Simona Zavrtnik Zimic v naslednjem prispevku, razdeljenih 560 anket, od katerih je bilo vrnjenih oziroma izpolnjenih 391. Avtorica prikazuje nekatere demografske značilnosti v anketo zajetih respondentov, kjer so nadpovprečno zastopani moški srednje generacije, ter narodnostno strukturo anketirancev, kjer je na območju hrvaške Istre

zapaziti ob klasični nacionalni tudi regionalno opredelitev. Zanimivi so tudi rezultati glede narodnostne strukture družinskih okolij, kjer mešani zakoni predstavljajo v celotnem obravnavanem prostoru kar 20% primerov, ter odgovori, ki se nanašajo na regionalno samoopredelitev anketiranih oseb, kjer je opazna po mnenju avtorice večja intenziteta tradicionalnih regionalnih opredelitev na hrvaški strani in določen premik iz regionalnosti v lokalnost oziroma državnost na slovenski strani.

Peter Repolusk nato prikaže rezultate vprašalnika glede funkcionalnih čezmejnih stikov, zlasti na področju dela, izobraževanja, oskrbe in rekreacije, kakor tudi sorodstvenih in prijateljskih osebnih stikov. Avtor pri tem ugotavlja, da se vse našete oblike čezmejnih stikov zmanjšujejo po uveljavitvi državne meje med Slovenijo in Hrvaško in da obstaja določeno nesorazmerje tako v usmerjenosti kot strukturi čezmejnih stikov med obema stranema. V nadaljevanju obravnava Karmen Medica podobnosti in razlike vsakdanjega življenja v slovensko-hrvaškem obmejnem območju, ki se izraža s sorodno ali različno percepcijo elementov materialne, socialne in duhovne kulture na tej in oni strani meje. Pri tem je večina vprašanih mnenja, da obstajajo med obema stranema podobnosti, ki so bolj poudarjene na področju materialne in socialne kulture, v manjši meri pa na področju duhovne kulture. Ista avtorica nato prikaže še problematiko medijev in njihovega spremljanja v slovensko-hrvaškem obmejnem območju, kjer spoznamo, da slovenske TV programe redno ali pogosto spremlja 56% vprašanih na hrvaški strani, hrvaške pa 49% vprašanih na slovenski strani meje. Pri časopisih se deleži čezmejnega medijskega pretoka zmanjšajo na 21% na slovenski in 33% na hrvaški strani. Simona Zavratnik Zimic obravnava rezultate anketiranja z ozirom na percepcijo obravnavanega obmejnega območja, teritorialno identiteto in vrednotenjem državne naravnosti do domačega okolja. Zanimivo je pri tem, da velika večina lokalnega prebivalstva (okrog 70%) dojema domače okolje kot narodnostno mešano, medtem ko je prevlada lokalne identitete v skladu z dokaj konsistentnim negativnim ali nevtralnim vrednotenjem državne naravnosti do lokalnih problemov.

Ta sklop prispevkov dopolnjujeta še prikaza Srđa Orbančića in Daria Marušića s Pedagoške fakultete v Pulju o sociolingvističnem značaju slovensko-hrvaškega obmejnega območja ter Simone Zavratnik Zimic, Karmen Medice in Petra Repoluska, ki povzema oziroma komentira dopise k anketnemu listu, ki so jih posredovali anketirani sami. Ob koncu je navedena še dokaj obsežna literatura, ki je raziskovalcem služila kot podlaga pri izvajanju njihovega raziskovalnega in interpretativnega dela, medtem ko urednica in nosilka raziskovalnega projekta, Vera Kržišnik Bukić razmišlja o okoliščinah in smereh nadaljnega projektnega raziskovanja v slovensko-hrvaškem obmejnem prostoru. Tako imenovani "aneks" k publikaciji pa podaja rezultate vzporednega projekta hrvaških kolegov na temo "Etnički i jezični odnosi na 'Kozlerovoj' granici u Istri", kjer Srđa Orbančić in Dario Marušić opisujeta antropolingvistično podobo hrvaško-slovenskih stikov ob

primeru Kozlerove meje v Istri, medtem ko Vera Kržišnik Bukić prikazuje nekatere zgodovinske razsežnosti slovenstva v hrvaškem delu slovensko-hrvaškega obmejnega prostora s posebnim ozirom na Istro in Zagreb.

Nedvomno gre za izredno pomembno in vsebinsko bogato publikacijo, ki pri naša sveže in zanimive rezultate terenskega dela na območju slovensko-hrvaške meje in raziskovanja tukajšnjih medetničnih odnosov. Te vidike bi kazalo vsekakor razširiti v prostorskem smislu še na druga tukajšnja obmejna območja ter morebiti še na nekatera izbrana okolja v zaledju obmejnega pasu. Na ta način bi večje število opravljenih anket lahko bolje izražalo notranjo regionalizacijo v usmerjenosti in intenzivnosti čezmejnih stikov ter sploh v vrednotenju obmejnosti, kakor tudi njeno etnično-nacionalno konotacijo, saj bi bilo za obe strani meje zelo zanimivo vedeti, katere etnične, jezikovne in lokalne skupnosti izkazuje večjo predispozicijo do čezmejnega sodelovanja in zakaj, še posebno, ker gre za "novo" in zato občutljivejše obmejno območje. Ob poglobljanju načetih tem in problemov bi mogoče kazalo tekstovno-analitično dispozicijo tekstov tudi nekoliko poenotiti oziroma opremiti z daljšim zaključnim besedilom, ki bi načel sintetično in interdisciplinarno orientirano razmišljanje o trajnostnih vidikih in transformacijskih procesih v obravnavanem območju. Vsekakor je objavljeni zbornik, ki bistveno dopolnjuje tistega iz leta 1997, dragocen vir informacij o odnosu lokalnega prebivalstva do slovensko-hrvaške meje, čezmejnih stikov in sosedov. Šlednje nudijo tako strokovnjakom kot politikom dobro podlago pri interpretaciji fenomena obmejnosti in odločitvah, ki zadevajo ta najbolj obsežen ter nedvomno zanimiv in pomemben slovenski mejni odsek.

Milan Bufon

NARODNA IDENTITETA ODRAŠLIH Z VIDIKA ODNOSA DO MANJŠIN

GUY LÁZÁR

A FELNŐTT LAKÓSSÁG NEMZETI IDENTITÁSA A KISEBBSÉGHEZ VALÓ VISZONY
TÜKRÉBEN TÖBBSÉG - KISEBBSÉG, TANULMÁNYOK A NEMZETI TUDAT
TÉMAKÖRÉBŐL OSSIRIS KIADÓN, BUDAPEST 1996

VEČINA IN MANJŠINA. ŠTUDIJE S TEMATSKEGA KROGA NARODNE ZAVESTI

Uvodničar obravnavanega dela Terestényi Tamás je zapisal, da je malo znane- ga o vlogi narodno-etnične pripadnosti, čeprav vzbujajo zanimanje, kakšna je last- na podoba naroda, kako jo vidijo drugi, iz kakšnih elementov je sestavljena nar- odova samopodoba in kakšne predstave, stereotipi in predsodki nastajajo o nemadžarskih etničnih skupnostih na Madžarskem. Prav tako je malo znanega o tem, kako se sistematizira narodna zavest, ali pa kakšen je vpliv generacijskih sprememb na oblikovanje narodne zavesti.

Na tovrstna vprašanja išče odgovor v svoji raziskavi Narodna identiteta odraslih prebivalcev z vidika odnosa do manjšin, raziskovalec in profesor soci- ologije na Univerzi v Budimpešti, ki je analiziral podatke, pred političnimi spre- membami, težko dostopnih in takrat še redkih javnomnenjskih raziskav, zbranih leta 1973, 1983, 1985 in 1987.¹ V spremenjenih razmerah je leta 1992, ko ni bilo več ovir za raziskovanje narodnega vprašanja, in ko so vprašanja povezana z narodno identiteto postala osrednja tematika političnega življenja, so bile opravljene nove meritve (v posameznih merjenjih je sodelovalo od 874-respondentov). S spre- membo političnega sistema je bila podana pravna podlaga za pojasnitev vprašanj, povezanih z narodno identiteto.

Meritve so bile izvedene na reprezentativnih vzorcih. Rezultati različnih časovnih točk so bili primerjalno analizirani in predstavljeni v publikaciji leta 1996.

Guy Lázárja zanimajo zlasti tri temeljna vprašanja, ki so med seboj povezana, in sicer:

- kako se v mišljenju javnosti pojavlja narodnostno vprašanje,

* * *

¹ Avtor podrobno našteva javnomnenjske raziskave (o patriotizmu, internacionalizmu, o položaju Madžarov v sosednjih državah, o narodni zavesti prebivalstva, itd. v katerih je sodeloval z drugimi raziskovalci še pred političnimi spremenbami), ki mu služijo kot primerjalna podlaga za izledke letu 1992 in 1993.

- kaj razumejo ljudje s pojmom madžarski narod in madžarstvo,
- kakšen je odnos do madžarstva, do manjšin, do madžarstva v diaspori, do Madžarov v sosednjih državah, do manjšin v domovini, do "Ciganov"² in Židov.

Ta vprašanja so v raziskavi še notranje razčlenjena na številne segmente med katerimi pomembno mesto pripada preučevanju tolerance do različnih manjšin in senzibilnosti večine do problemov manjšin.

Avtor meni, da je pojave, ki so povezani z narodno identiteto, mogoče osmisliti v enotnem teoretičnem okviru, ko pojasnimo vsaj naslednje:

- kaj razumemo z narodno (etnično) identiteto,
- v kolikšni meri pojasnjujejo psihološki in družbeni dejavniki nastanek etničnih konfliktov,
- pod kakšnimi pogoji vodijo družbeni dejavniki do etničnega tekmovanja in konfliktov,
- kako lahko vpliva istočasno uveljavljanje različnih modelov o narodu na narodno identiteto madžarskega prebivalstva.

G. Lázár kratko in precizno pojasnjuje svoje stališče do naštetih vprašanj.

Pri razumevanju etnične identitete izhaja iz izsledkov družbeno psiholoških raziskav (Tajfla 1980, Doise 1980 in Turnerja 1980) in meni, da je etnična identiteta skupinska identiteta, se je oblikovala v procesu primerjanja z drugimi etnijami (narodi ali narodnimi manjšinami) in tvori skupaj z drugimi skupinskimi identitetami element družbene identitete. Hkrati pa meni, da skupinske identitete ne sodelujejo neposredno v nastajanju družbene identitete temveč skozi "identitetne agregate", ki so sestavljene iz elementov identičnih dimenzij različnih skupinskih identitet. Med tovrstnimi agregati avtor navaja statusno identiteto (nastaja zaradi potrebe po ustrezni samopodobi), kulturno identiteto (zrcali jezikovno, etnično, versko, itd. pripadnost velikim skupinam).

Pri razčlenjevanju narodne identitete in narodne zavesti avtor izhaja iz lastnih dognanj (1983) kakor tudi iz izsledkov znane madžarske raziskovalke narodnostnega vprašanja J. Lendvay (1993) in Martinussena (1986). Iz teh izhodišč razvija misel, da je čustvo pripadnosti in domoljubje značilno za vse ljudi, vendar pri vseh ljudeh ni prisotno na enak način in v enaki meri. Pri skupinah z nižjim družbenim statusom narodna zavest temelji predvsem na afektivnih elementih, pri slojih z višjim družbenim statusom pa se napaja narodna zavest v večji meri s kognitivnimi elementi (z znanji o zgodovini in kulturi lastnega naroda in drugih

* * *

² Na Madžarskem je še vedno pretežno v rabi (tako v vsakodnevem govoru kot tudi v publikacijah) poimenovanje Cigani namesto Romi.

narodov). To pomeni, da je narodna identiteta nižjih slojev bolj apologetična in nacionalistična, medtem ko je pri višjih slojih bolj samokritična in patriotična.

V okviru prikaza teoretičnih izhodišč raziskave je posebna pozornost namenjena vzrokom etničnih konfliktov. G. Lázár poudarja, da je potrebno ločevati psihološke (kognitivne psihološke, družbeno psihološke in osebne psihološke) vzroke od družbenih (gospodarskih, socialnih in kulturnih) dejavnikov. Prvi pojasnjujejo zlasti popačenje percepcij v interetničnih odnosih, ki pri razumevanju in prepletanju njihovega pomena lahko funkcionirajo tudi kot sredstvo manipulacij.

Družbene vzroke etničnih konfliktov avtor pojasnjuje na primeru etničnih problemov na Madžarskem, ki jih zaznava na treh ravneh:

1) Asimilacijski konflikti (nastajajo zaradi razlik v jeziku in običajih kar zavira vključevanje v družbo), ki so nastajali pred letom 1867 v času priseljevanja Židov na Madžarsko, in sicer zaradi verskih razlik in tradicije antisemitizma,

Ti konflikti so se s časoma omilili, ker gospodarske in intelektualne dejavnosti, ki so jih opravljali Židje niso bile tekmovalno naravnane in niso ovirale večinske populacije. Šele z razvojem "krščanskega srednjega sloja" in z osiromašenjem plemstva je prišlo do prekrivanja interesnega prostora in do tekmovalnosti med Madžari in Židi. Asimilacijski konflikti z Židi so prenehali z uničenjem in emigracijo večine Židov, hkrati z ukinitvijo imeščanskega razreda na Madžarskem. (Ne glede na tragične dogodke preteklosti je mogoče v času tranzicije na Madžarskem, zaznavati v duhovno političnem življenju kulturni antisemitizem v skrajno desničarskih gibanjih).

2) Drug primer asimilacijskega konflikta na Madžarskem nastaja v zadnjih desetletjih med Cigani in Necigani. V preteklih letih je nestrpnost vzpodbudila večstranska podpora, ki so jo bili deležni "delomrzni Cigani". Dandanes pa raste nestrpnost do ciganske populacije zaradi naraščanja kriminala med Cigani.

3) Konflikti, ki nastajajo zaradi spreminjanja narodne identitete, kot posledice uspešne asimilacije manjšin. Ti konflikti večinoma ne nastajajo zaradi spopadov med večino in manjšino temveč zaradi spreminjanja kulturne paradigme in pačenja percepcij. Skupine, ki so navezane na tradicionalno kulturno paradigmo to spreminjanje doživljajo kot "raznarodovanje" kulture.

Avtor meni (sklicujoč se na Csepeli 1992, Heckmann 1992, Reiterer 1992, Kende 1994), da delovanje prej naštetih konfliktov omogoča dejstvo, da so se v zahodni Evropi izoblikovali politični ali državotvorni narodi, v srednji Evropi pa jezikovni-etnično-kulturni narodi. Politični narod temelji na aktualnem empiričnim konsenzu, ki jih ustvarja delovanje sistema demokratičnih institucij med državljani nacionalne države. Jezikovno-etnični narod pa temelji na mitični -ideološki identiteti, ki so jo izoblikovale kulturne-politične elite ob ustvarjanju

nacionalne države. Zaradi tega je jezikovni-etnični narod mnogo manj stabilna konstrukcija kot politični narod.

Komunistični sistemi ("jakobinske diktature moderne dobe" kot jih poimenuje avtor) so razvijale "partijske države", ki so imele nekatere razvojne značilnosti zahodno evropskih držav vendar so sistem demokratičnih institucij, ki so temeljna značilnost nacionalnih držav, izničili na golo formalnost. V skladu s tem so iz "socialističnega naroda" izključili ne le Madžare, ki so živeli kot manjšina zunaj Madžarske, temveč so tradicionalne narodne manjšine na Madžarskem reducirali na kulturna predstavništva, nekaterim (na primer Ciganom in Židom) pa so celo odvzeli pravice do narodne identitete.

Iz prikazanih izhodišč Lázár interpretira izsledke raziskave in ugotavlja :

Različna narodnostna vprašanja se v miselnosti ljudi prvenstveno povezujejo z različnimi družbenimi vprašanji. Skladno s tem ljudje manj razmišljajo o nasprotjih med "evropskimi" in "narodnimi" ideologijami. V javnem mišljenju prevladuje pomen tekmovanja med različnimi političnimi ideologijami, ki poudarjajo različna narodnostna vprašanja. Večina ljudi meni, da politične stranke za katere se odločajo, najboljše prezentirajo narodne interese.

Med dvema koncepcijama o narodu je večini bližja koncepcija o naciji, kot koncepcija o jezikovno-etničnem-kulturnem narodu. To pomeni, da kot del nacije v večji meri sprejemajo manjšine v domovini, kot Madžare zunaj meja Madžarske. Pripadnost k madžarstvu pa v prvi vrsti povezujejo z zavestno izbiro posameznika in ne z jezikovnimi-etničnimi dimenzijami.

Kljub temu, da večina meni, da je treba dobro ravnati z manjšinami, izsledke o odnosu do manjšin označuje visoka stopnja negotovosti. Določen del ljudi je neobčutljiv za manjšinsko problematiko, nekatere pa spremlja celo sovražno razpoloženje do manjšin.

Mnogi imajo predsodke do Madžarov, ki živijo v zahodnih državah in jih zato v manjši meri sprejemajo kot del naroda.

Še večja zmeda vlada v pogledih o Madžarih, ki živijo v sosednjih državah. Večina meni, da bi bilo nujno, da vlada zastopa njihove interese, vendar s tem ne razumejo le dejavnosti vlade v mednarodnih forumih v korist madžarske manjšine, temveč tudi ponovno priključitev teh ozemelj Madžarski ali preselitev Madžarov na Madžarsko. Večje število respondentov meni, da nastopi vlade povzročajo slabitev odnosov s sosednjimi državami kar pa lahko privede celo do vojne. Število tudi tistih ni zanemarljivo, ki menijo, da naj se madžarska manjšina sprijazni s položajem in se naj asimilira.

Avtor meni, da so vzroki za taka stališča v dejstvu, da se v znatnem delu prebivalstva ni izostrila senzibilnost za brezpogojno uveljavljanje pravic manjšin in za manjšinska vprašanja na sploh. To je zlasti razvidno iz dejstva, da mnogi sploh

dvomijo v obstoj manjšin na Madžarskem, hkrati pa podpirajo uporabo manjšin za obračunavanje s sosednjimi državami.

Ta stališča so bila močnejše prisotna v odgovorih do leta 1985. Politična liberalizacija in približevanje Evropi je pospešilo pozitivne trende v odnosu večine do manjšine.

Manjšinske pravice bi najbolj omejili fizični delavci, brez strokovne izobrazbe, ki prebivajo v mestih. Prav tako skupine z nižjim statusom ne bi manjšine sprejeli kot del madžarske nacije.

Vendar so to še vedno manjši problemi v primerjavi z najtežjim problemom Madžarske, in sicer z negativnim in sovražnim razpoloženjem večine prebivalstva do Ciganske populacije. Med manjšinami na Madžarskem so Cigani po ocenah respondentov še najmanj del madžarske nacije in funkcionirajo kot negativna referenčna skupina. Svoje stališča utemeljujejo z nekulturo in svojevrstnim načinom življenja Ciganov. Predsodke do Ciganov nenehno na novo producirajo konflikti, ki nastajajo ob vključevanju Ciganov v določeno okolje. Konflikti nastajajo zlasti v okoljih, ki so v stiku s Cigani, predsodki o Ciganih pa so prisotni tako rekoč v celotni družbi. K temu mnogo prispevajo tudi občila, ki nenehno poročajo o konfliktih s Cigani (kar je v bistvu maskirana proti ciganska propaganda).

Izsledki kažejo, da javno mnenje Cigane sprejema kot samostojno etnično skupino, ne pa kot potencialne asimilante. Pri tem večina meni, da je potrebno ohranяти tradicije Ciganov, priznavajo njihove kulturne stvaritve vendar ne želijo, da bi se pomadžarili. Segregacijo Ciganov podpira le nezatna manjšina.

V nasprotju z Cigani Židje na Madžarskem funkcionirajo kot pozitivna referenčna skupina. Med vsemi manjšinami na Madžarskem je po mnenju respondentov, ta skupina najbolj državotvorna. Pripisujejo jim sposobnost pri doseganju in uveljavljanju interesov. Antisemitizem je prav tako prisoten v madžarski družbi kot sovraštvo do Ciganov, vendar je antisemitizem mnogo ožji in razširjen v tistih družbenih skupinah, ki niso v stiku z Židi.

Odnos do manjšin izkazuje, da so pozitivni procesi, ki so se odvijali med leti 1973 in 1992 na tem področju, izostrili občutljivost javnosti do manjšinskih problemov. S tem so bile podane možnosti za očiščenje narodove podobe.

Naraščanje odprtosti do manjšin kaže tudi to, da je med letom 1971 in 1992 naraslo število tistih, ki reflektirajo o Madžarih zunaj Madžarske in o manjšinah na Madžarskem, kot o delu naroda. To pomeni, da se je, v skladu z ideološkimi procesi v državi, monolitna politična koncepcija o narodu iz časa komunizma, spremenila in se preusmerila v "nacionalistično" jezikovno-etnično in politično pluralne koncepcijo o narodu.

Do Madžarov v zamejstvu so narasle simpatije, po letu 1985 je postopamo naraščalo število respondentov, ki so se zavzemali za avtonomijo zamejskih

Madžarov. Po letu 1985 se je zmanjšalo število tistih, ki so zahtevali preseljevanja prebivalstva, po letu 1987 pa se je radikalno zmanjšalo število predlogov za ponovno priključitev področij z madžarskim prebivalstvom k Madžarski.

Spremembe političnega sistema spremlja okrepljeno razumevanje položaja manjšin, hkrati pa se je po letu 1993 bistveno zmanjšalo število tistih, ki bi omejili njihove pravice ali celo zanikali obstoj manjšin.

Do leta 1992 se je tudi sovraštvo do Ciganov omejilo (manj navajajo negativne značilnosti, manj se zavzemajo za segregacijo ali asimilacijo, več se jih zavzema za priznanje in samoupravo Ciganov).

Avtor sklepa na tendence iz svojih izsledkov in iz družbeno psiholoških raziskav o narodnostnem vprašanju, da se narodna identiteta večinoma ne manifestira v sprejemanju "narodne ideologije" in v značajski podobi madžarstva, temveč v tem, kako določa sebe v odnosu do drugih etnij in do manjšin v domovini.

G. Lázár je načrtoval še nadaljnje spremljanje in preučevanje odnosa Madžarov do manjšin na Madžarskem. Izgubljeni boj z zahrbtno boleznijo je v letu 1996 prekinila vse njegove zamisli o nadaljevanju vsestransko raziskovalnega dela.

Renata Mejak

MED KOROŠKO IN ZDRUŽENIMI DRŽAVAMI

MATJAŽ KLEMENČIČ

JURIJ TRUNK MED KOROŠKO IN ZDRUŽENIMI DRŽAVAMI TER ZGODOVINA
SLOVENSКИH NASELBIN V LEADVILLE, KOLORADO IN SAN FRANCISCO,
KALIFORNIA.

MOHORJEVA, CELOVEC 1999

Redni profesor na oddelku za zgodovino Pedagoške fakultete Univerze v Mariboru dr. Matjaž Klemenčič je v svoji že tretji znanstveni monografiji obdelal življenje in delo politika, župnika in publicista Juriju M. Trunka. Bralec te knjige o se bo srečal z vsemi situacijami, v katerih se je v času njegovega dolgega življenja (1870-1973) znašel slovenski narod. Trunk v svojem razgibanem življenju ni bil le dober opazovalec, ampak tudi aktivni udeleženec marsikaterega, za slovensko zgodovino pomembnega ter usodnega dogodka.

Prof. dr. Jože Velikonja, profesor geografije na Univerzi v Seattlu (Washington) in dolgoletni priznani raziskovalec italjanskega in slovenskega izseljenstva v ZDA je v uvodni besedi v to knjigo med drugim zapisal: "Ta knjiga je predvsem dokument o Trunku, o njegovi dobi in o krajih njegovega ustvarjanja. Trunk nas tudi potegne v dogajanja na Koroškem pred prvo svetovno vojno in med njo. Ta knjiga se posebej dotakne tudi Trunkovega dela v mirovni delegaciji v Parizu in njegovega razočaranja po plebiscitu. Jurij Trunk je slovensko stvarnost doživljal v mladosti na Koroškem, ameriško pa najprej ob obiskih Amerike pred prvo svetovno vojno. Za Ameriko nam je o tem zapustil dokumentirano knjigo *Amerika in Amerikanci* (1912) /.../ Drugič je Trunk segel na ameriški Zahod po prvi svetovni vojni, ko je ob svoji izselitvi iz Avstrije "pristal" v Leadvillu, visoko v gorah Kolorada..... Avtor te knjige se je z ameriško stvarnostjo srečeval na svojih številnih poteh, zadel je nanjo v dokumentih v ameriških raziskovalnih centrih, pa tudi v kletah in na podstrešjih skromnih hiš slovenskih izseljencev in njihovih potomcev. Zato jo pozna tako po tiskanih pripovedih kakor tudi po lastnih opažanjih in po osebnih poročilih /.../ V celotni zgodbi se ob stoletni poti koroškega in ameriškega duhovnika Jurija Trunka prepletajo doživljanja slovenske Koroške v prvih desetletjih 20. stoletja z dogodki več kot pol stoletja Amerike in sicer izseki, ki nas vodijo iz znanih okvirnih dogodkov do podrobnosti slovenskih občestev v težko dostopni osrednji Ameriki /.../ Ta Klemenčičeva knjiga naj služi kot dokument, ki bo olajšal bodoče analitično ocenjevanje slovenskih emigrantskih izkušenj, edinstvenih ali vzporednih z izkušnjami drugih emigrantov ali tudi družbe, ki je te emigrante sprejela. Slovensko izseljenstvo je kot zgodovinski fenomen s to študijo dobilo osnovni prispevek k svoji zapisani zgodovini..."

Monografijo je razdeljena na štiri dele. V prvem obravnava prvih petdeset let življenja in dela Jurija Trunka na Koroškem, njegova potovanja, in dejavnosti pred in po plebiscitu, v drugem okoliščine Trunkovega odhoda v ZDA in njegovo življenje in delo v Severni Dakoti, v tretjem zgodovino slovenske naselbine v Leadvillu (Kolorado) s posebnim ozirom na Trunkovo tamkajšnjo dejavnost, v četrtem pa pregled zgodovine slovenske naselbine v San Franciscu, kjer je Trunk preživel zadnja leta njegovega dolgega življenja.

Knjiga se začena z orisom Trunkovega življenja na Koroškem pred prvo svetovno vojno, študija v celovškem bogoslovju in delovanja v Akademiji slovenskih bogoslovcev (debatnem klubu tamkajšnjih slovenskih študentov) ter njegovega župnikovanja v Kazazah in Perovi pri Beljaku in nadaljuje z orisom njegovih popotovanj v "sveto deželo" in Ameriko. Trunk je avtor knjige "Amerika in Amerikanci", prve v slovenskem jeziku napisane knjige o Severni Ameriki kot celoti in tamkajšnjem slovenskem izseljenstvu. Avtor oriše Trunkove dejavnosti v Beljaku, še zlasti delovanje v Beljaškem omizju, to je debatnem klubu Slovencev iz Beljaka, kakor tudi t.i. vohunsko afero, to je obtožbe vojaških oblasti naj bi Trunk izdajal vojaške skrivnosti Italijanom leta 1916. Avtor je nato na osnovi dokumentov orisal Trunkovo vlogo v bojih za Koroško po prvi svetovni vojni in njegovo politično vlogo v prvih mesecih po plebiscitu.

Potem, ko so ga na Koroškem prisilno upokojili je Trunka življenjska pot leta 1921 vodila v izseljenstvo. Govorimo lahko o političnem pregnanstvu. V Združenih državah je najprej župnikoval Nemcem iz Povolžja na ravninah Severne Dakote, nato pa Slovincem v Leadvilleu, visoko v koloradskih gorah.

Tretji del knjige obravnava v osmih poglavjih zgodovino in sedanost slovenske naselbine v Leadvilleu najvišje ležeče naselbine poseljene s Slovenci na svetu na 3400 metrih nadmorske višine. V prvem poglavju predstavi zgodovino mesta Leadville od prvih začetkov rudarske naselbine pa vse do današnjih dni. Klemenčičev oris predstavlja prvi poseg slovenskega zgodovinopisja v zgodovino ameriškega Zapada. Leadville je že koncem sedemdesetih let 19. stoletja dosegel svoj vrhunec, ko so v bližini mesta odkrili velika nahajališča srebrne rude. Takrat je Leadville po številu prebivalstva s štirideset tisoč prebivalci bil na drugem mestu v državi Kolorado. Nato je mesto v svoji sto-dvajsetletni zgodovini doživljalo vzpone in padce- odvisno od svetovnih potreb po rudah, ki so jih kopali v njegovi bližini. Klemenčič nato v drugem poglavju predstavi razvoj nacionalne strukture mesta Leadville in okraja Lake. Poglavje začne z pregledom prizadevanj ameriške države oziroma njenih statističnih uradov za čim bolj kvalitetna štetja prebivalstva s posebnim ozirom na ugotavljanje etnične strukture prebivalstva. Poda tudi pregled reakcij slovenskega etničnega časopisja v ZDA na dejstvo, da so leta 1910 prvič ugotavljali tudi materin jezik priseljencev in njihovih otrok. Avtor nadaljuje to poglavje z analizo pramaterialov ljudskega štetja leta 1910 za okraj Lake, kjer so tega leta našteji 1142 oziroma preko 10% prebivalcev s

slovenskim materinim jezikom. Takšna analiza predstavlja po mnenju uvodničarja prof. Velikonje pionirsko delo tudi za metodologijo proučevanja rezultatov tega štetja. V tretjem poglavju je nato predstavljena lega in razvoj slovenske naselbine v okraju Lake. Glede na to, da v Leadvillu ni prišlo do naselitve Afro- Američanov oziroma, da ni prišlo do bistvenih sprememb v strukturi prebivalstva je slovenska naselbina v mestu ostala nedotaknjena vse do današnjih dni. Danes živi v mestu in njegovi bližnji okolici preko 300 prebivalcev slovenskega porekla. Četrto poglavje predstavi vpliv slovenskih naseljencev na gospodarski razvoj mesta. Na osnovi intervjujev in mestnih direktorijev je avtor identificiral podjetnike slovenskega porekla v mestu, med njimi pa je predstavil tudi zgodovino najbogatejše slovenske rodbine v mestu. V petem poglavju je predstavljena zgodovina slovenske župnije Sv. Jožefa. Jurij Trunk, je cerkev tudi lastnoročno poslikal in Križev pot opremil s podnapisi v slovenskem in angleškem jeziku. V šestem poglavju je avtor na podlagi zapisnikov sej mestnega sveta in rezultatov volitev orisal dejavnost slovenskih izseljencev in njihovih potomcev v političnem življenju Leadvilla in okraja Lake. Prvi Slovenci so bili izvoljeni v mestni svet že pred prvo svetovno vojno, Američani slovenskega porekla pa so prisotni v mestnem svetu še danes. V devetdesetih letih 20. stoletja pa je bil Robert Zaitz iz znane podjetniške družine izvoljen za župana Leadvilla. Iz kongresnega volilnega okraja v Koloradu, ki obsega tudi Leadville je bil v začetku osemdesetih let izvoljen v predstaviški dom ameriškega kongresa Ray Kogovsek (Kogovšek), ki je slovenskega porekla. V sedmem poglavju je orisana organiziranost Slovencev v Leadvillu v bratskih podpornih organizacijah, narodnem domu in v cerkvenih društvih, v osmem pa obiski škofa Gregorija Rožmana, predsednika Kranjske slovenske katoliške jednote Antona Grdine in urednika Proletarca in Ameriškega družinskega koledarja Franka Zaitza.

V četrtem delu je Klemenčič predstavil še zadnjih osemindvajset let Trunkovega življenja, ki ga je preživel v San Franciscu in orisal tudi tamkajšnjo slovensko naselbino na "Kranjskem hribu". Na kratko je predstavil slovensko podjetništvo na "Kranjskem hribu", pregled zgodovine slovenskega narodnega doma, tamkajšnje slovanske cerkve Gospodovega rojstva in dejavnosti bratskih podpornih društev.

Trunk je v svojem dolgem življenju pustil s svojim delom slovenskemu narodu in slovenski zgodovini neprecenljivo zakladnico. Je avtor štirih knjig to je potopisa "Na Jutroven", že omenjene knjige "Amerika in Amerikanci", v nemščini pisane knjige o Ameriki "Querr durch Amerika" in knjige "Spomini". Skoraj vsako od cerkva v katerih je župnikoval je poslikal z nabožnimi slikami, najpomembnejše pa so slike "Božje poti", z dvojezičnimi slovensko koroškimi in angleškimi podnapisi v Leadvillu, ki so zaščitene s strani države Kolorado. V Ameriki je bil tudi urednik poljudnoznanstvene revije "Novi svet", pa tudi avtor več sto člankov v časopisih in revijah na Koroškem, v Ljubljani in v Ameriki.

Na osnovi vsega povedanega lahko ugotovimo, da knjiga dr. Matjaža Klemenčiča Jurij Trunk med Koroško in Združenimi državami predstavlja izviren dosežek k razvoju zgodovinopisja slovenskega izseljenstva. Knjiga je napisana na osnovi originalnih virov in se poslužuje novih metod dela. Znanstveni aparat obsega prek 1500 opomb.

Boris Jesih

INTERVJU Z DR. VANEKOM ŠIFTARJEM

Članice študentskega raziskovalnega in akcijskega projekta "Romi na Slovenskem: Integracija marginalnih skupnosti" smo spomladi 1999 s svojim mentorjem dr. Mitjo Žagarjem obiskale na njegovem domu v Petancjih dr. Vaneka Šiftarja. Pogovor je seveda tekel predvsem o Romih in njihovem življenju, širok pogled našega sogovornika pa nas je neredko odmaknil od obravnavane teme in nam približal neko videnje časa in prostora, v katerem živimo in ki trdno korenini v tistem, kar je nekoč bilo. Ta do zdaj še neobjavljen zapis našega pogovora, ki je bil eden zadnjih intervjujev z njim, objavljamo v tej številki Razprav in gradiva in ga posvečamo spominu na uglednega slovenskega romologa dr. Vaneka Šiftarja.

Eno vaših knjižnih del ima naslov Cigani minulost v sedanjosti. Govora je torej o Ciganih, po drugi strani pa se je kot splošno poimenovanje te specifične etnične skupine znotraj strokovnih razprav ter v večini medijskih tekstov v zadnjih desetletjih uveljavilo poimenovanje Romi oz. romska skupnost.

O poimenovanju Romov sem se spustil v polemiko z nekim Romom iz Goričkega, ki je menil, da je poimenovanje Romi namesto Cigani velika napaka, večja kot so bili pogromi in drugi ukrepi, ki so bili kdajkoli uvedeni proti njim. Skušal sem mu dokazati, da to ne drži. Sledil sem priimke Cigan, o čemer pišem tudi v prispevku z naslovom Cigan - Rom?, ki je bil objavljen v zborniku referatov z znanstvenega srečanja v Murski Soboti (1997). Kot tam navajam, sem zasledil doktorja znanosti s priimkom Cigan, dr. Cigana, ki je bil srezki načelnik ter dr. Franca Cigana, ki je uglasbil Kleklovo Prekmursko himno. Priimek Cigan je bil pogost tudi med kmeti in obrtniki. Na ljutomerskem območju in drugod so bili Cigani podložniki, to niso bili potepuhi. Ob tem se postavlja vprašanje, zakaj so se nekateri s priimkom Cigan lahko razvili, pridobili visoko, celo akademsko izobrazbo, drugi z imenom Cigan pa so ostali nepismeni. Res pa je, da so jih v evropski literaturi kot Cigane vedno imenovali slabšalno ter da ima ta beseda v ljudski govorici vedno slabšalni pomen in označuje nepoštenega človeka. V starih urbarijih zelo zgodaj zasledimo tako naziv Cigan, kot tudi naziv Rom. V teoriji je dana zelo jasna razlaga, od kod poteka ime Rom, kajti Cigani so med sabo, ko se prijetno pogovarjajo, Romi in skoraj nikoli drug drugega ne imenujejo Cigan. Besedo Romi uporabljajo v pomenu človek, in sicer ti si človek - Rom.

Preučevali ste tudi njihovo zgodovino oz. njihovo poreklo.

Temeljna dela preučevanja zgodovine in jezika Romov so dela Frana Miklošiča, ki jih je izdala akademija znanosti na Dunaju. Velika napaka je, da do danes še nihče ni naredil vsaj povzetkov te velike študije. O izvoru Romov sem

pisal tudi sam v knjigi *Cigani minulosť v sedanjosti*, ki je izšla že davno.¹ Ločiti je treba več tokov, saj so Romi v Evropo prihajali iz treh smeri: iz Carigrada, prek Gibraltarja in z Vhoda. Slednja smer je zelo pomembna za območje Ukrajine in dalje Madžarske. Tudi v Prekmurju živijo Romi tega Vojvodinskega vala, medtem ko zahodni val pri nas ni imel nekega odmeva.

Kaj danes označuje romsko kulturo?

Predno začnem govoriti o njihovi kulturi, naj opozorim, da je romska kultura - in če hočemo legitimacija identitete - v prvi vrsti jezik. Tragika romskega življa je, da nima volje za oblikovanje funkcionalnega jezika. Njihov jezik je namreč precej siromašen. Temelji znanstvenemu proučevanju jezika so bili postavljeni na pomembnem simpoziju v Sarajevu (1986), na podlagi katerega je nastal zbornik *Jezik in kultura Romov*.² Tudi v socialistični Jugoslaviji na Rome nismo pozabili. Ljudska univerza je v sedemdesetih letih izdala čudovito knjigo v romskem jeziku *Mi smo Titovi, Tito je naš*. Šlo je za poskus, da bi Romom dali učbenik in bi lahko začeli razvijati svoj jezik. Pri redakciji so sodelovali univerzitetno izobraženi slovniciarji od Sarajeva do Skopja, toda po izidu smo ugotovili, da niti pet odstotkov ljudi zbornika ne pozna. Sam sem poskušal s preučevanjem njihovega narečja. Tekst v slovenščini sem dal prevesti ljudem, ki so končali vsaj štiri razrede osnovne šole. V romščino prevedena besedila sem nato posredoval najbolj znani učiteljici Romkinji iz Prekmurja, ki mi je pomagala pri delu in se je lotila pisanja slovarja. Na žalost je njen mož, ko je ugotovil, da je romskega porekla, zažgal čez 8.000 besed, ki smo jih do tistega časa zbrali v slovarju. No, njena ocena poslanih besedil je bila porazna. Izkazalo se je, da gre pri jeziku, ki so ga uporabljali Romi, ki sem jih prosil za prevod besedila, le za ljudski govor in nič več. Besedila sem poslal tudi profesorici iz Nemčije, ki se je ukvarjala z romskim jezikom, in njeno oceno objavil v Rasti v Novem mestu. Opozarjal sem jih, da se morajo, če želijo ustvarjati z jezikom, slovenščine naučiti vsaj toliko, da bi obvladali slovnico. Največja napaka je namreč, da ne znajo nobenega jezika in zato tudi svojega ne morejo ustvarjati, saj ne vedo, kaj je dvojina, kaj množina in kaj samostalnik. Zato sem jih nagovarjal, naj se odločijo za študij v Gradcu v Avstriji, kjer na tamkajšnji fakulteti deluje oddelek za romski jezik in se resno ukvarjajo tudi s slovnico. Oddelek za romologijo je tudi na pariški Sorboni in v Budimpešti, v Beogradu pa imajo redno stolico, kjer so se sestajali uredniki in dopisniki romskih časopisov v Evropi. Vendar za študij na kateri od teh ustanov - pri nas žal na nobeni od fakultet nimamo posebnega oddeleka za romski jezik - med slovenskimi Romi ni zan-

* * *

¹ Vanek Šiftar: *Cigani minulosť v sedanjosti*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1970.

² *Jezik i kultura Roma = I romanit chib thaj kultura = Romani Language and Culture = Jazyk i kul'tura Cygan: Medunarodni naučnit skup, (Sarajevo, 9-11. VI. 1986)*. Sarajevo: Institut za proučevanje nacionalnih odnosa, 1989.

imanja. Škoda je tudi, ker slovenski Romi ne želijo imeti stika z Romi v Beogradu. Poskusi s pisano besedo uveljavljati bolj ali manj razširjena narečja brez znanstvenega jezikoslovja ne vodijo k splošno uporabnemu knjižnemu jeziku. Problem je tudi, da mnogi Romi velikokrat uporabljajo neko besedo, pojma, ki ga ta označuje, pa ne razumejo. To ne vodi k temu, da bi lahko uveljavljali svojo kulturo. Če želim napisati pesem, moram natančno vedeti, kaj želim izraziti s posamezno besedo. Pri njih pa gre za splošne izraze, ki si jih lahko vsak razlaga po svoje. Sicer pa je narečje Romov hote potvorjeno. To je zgodovinsko in družbeno pogojeno. V Kraljevini Jugoslaviji – manj v socialistični Jugoslaviji – je imela žandarmerija in policija med njimi svoje vohune. Da jih ti ne bi razumeli in odkrili, so Romi ponarejali svoje narečje. Žandarmerija je imela pred drugo svetovno vojno navado, da je pozno zvečer v kakšnem romskem naselju pregnala vse prebivalce iz hiš, te pa preiskala, da bi našla sledove kaznivih dejanj.

Kaj je mogoče storiti, da bi pripomogli k razvoju romskega jezika?

Prvič, če govorimo o njihovem jeziku, jih ne smemo obravnavati kot novorojenčke. Sami se morajo dvigniti, kajti tudi slovenski narod ali katerikoli drugi je sam iz svojih vrst dal ljudi, ki so ustvarjali jezik in kulturo. Kakršnokoli tutorstvo je škodljivo. Doseči moramo, lahko rečem tudi, da jih moramo moralno prisiliti, da sami sebe uredijo, se začno spoštovati ter postanejo tolerantni tudi do drugih, ki nekaj vedo. Romi morajo sprejeti svojo inteligenco. V Novem mestu pa je bil primer, da je Romkinja končala učiteljsišče, a so jo čez štirinajst dni izgnali iz naselja...

Če pustimo ob strani vprašanje jezika, kakšne so temeljne značilnosti njihove kulture kot take?

O čisti romski kulturi v Prekmurju zelo težko govorimo. Kakšne velike perspektive za razvoj romske kulture ne vidim, razen če bodo Romi sami vlagali v svoj razvoj. Kulturo bodo dojeli, ko bodo tudi sebe znali ceniti in ko bodo znali spoštovati svoj jezik. Vzemimo za primer madžarske Rome, med katerimi je precej pisateljev. Ko govorimo o položaju Romov, tudi ne smemo prezreti, da je njihov položaj, podobno kot položaj Židov, odvisen od verske pripadnosti prebivalcev, med katerimi živijo. Pomembno je, ali je bilo okolje katoliško ali evangeličansko, kajti luterani oz. evangeličani so bili do njih veliko bolj tolerantni. Morali bi iti v vasi (npr. Zdenkovce), kjer živijo med evangeličani. Tam so Romi kmetje, ustanovili so svojo gledališko skupino in z njo gostovali okrog. Videti bi morali Šalovce in druge vasi, kjer so Romi delavci v Avstriji in so v svoje domove vnesli vrsto izboljšav. Na Dolenjskem pa je katoliško prebivalstvo Rome obdolžilo, da so kot kovači kovali žebelje za Kristusa in jih je treba zato sovražiti. Poleg tega so bile katoliške družine velike, saj so imele tudi 18 članov, evangeličanske

družine z dvema otrokoma pa so potrebovale pomoč pri delu. Tu gre vedno za sebičen interes.

Kaj pa Pušča?

Pušča je zame v mnogo čem nesrečna. Je težko breme pri razvoju Romov in tudi narodnostne politike Romov v Prekmurju in v Sloveniji. Pušča je ponesrečena folklor in je kot folklorna posebnost zaprta vase. Naselje je nastalo tako, da je nek Žid od kmeta na dražbi kupil parcelo in ker jo je hotel kmetu zagosti, je na njej naselil Cigane. Podobno je nastala Vanča vas. To ni bil normalen razvoj, saj so bile te naselitve posledica maščevalnosti. Normalno je razvoj potekal v tistih prekmurskih vaseh, kjer živijo skupaj romske in neromske družine. Tu so Romi s svojimi zaslužki v tujini postali ekonomsko neodvisni, si zgradili svoje hiše in tudi odnos okoliškega prebivalstva do njih je čisto drugačen. Del romske elite se je porazgubil po svetu in jih danes lahko srečaš povsod, vse do Amerike. Naj povem, da je bil v kraljevini Jugoslaviji od leta 1929 v veljavi zakon, po katerem si lahko spremenil svoj priimek, če si prijavil, da škoduje tvojemu gospodarskemu razvoju. Mnogi so spremenili priimke, tako da je danes težko ugotoviti, da gre za Rome. Na primer, tudi ena od Miss Berlina je bila prekmurska Ciganka.

Kako bi po vašem mnenju morali reševati visoko stopjnjo nezaposlenosti med Romi?

Rome bi morali k delu privajati na svoj način. V romskem naselju v Sarajevu sem videl izdelovalce umetnostne obrti. Podobno je bilo nekoč tudi v Prekmurju, kjer se je vrsta Romov ukvarjala z obvezovanjem jedilnih in okrasnih predmetov z žico, iz katere so oblikovali rože. To je njihova kultura dela, ki bi jo morali oživiti. Predlagal sem tudi, da bi stroje, ki jih v tekstilni industriji ne potrebujejo več, a so še uporabni, dali v posamezne zaselke, da bi Romi lahko začeli sami nekaj delat in ustvarjat. Sedaj smo, vsaj v Murski Soboti, priče velikemu navalu Romov v trgovsko stroko, ko na stojnicah prodajajo različne izdelke, ki so jih nekje pobrali. To ni nikakršna rešitev. Mogoče le trenutna, a ne nudi intelektualnega razvoja. V svojem zadnjem delu "Dolgo so med nami, a daleč smo narazen" sem tudi zavzel stališče, da podeljevanje socialnih podpor ne vodi nikamor, kajti v Prekmurju se brezposelnost dviga na dvajset odstotkov. V starih časih smo pridobili nekaj parcel, njiv, kjer so si Romi posadili krompir. Zgodilo se je tudi, da so jih obdolžili, da so na kmečkih njivah krompir kradli, pa so Romi polovili gospodične iz Murske Sobotice, ki so bile v resnici tiste, ki so kradle. Tudi danes je veliko hektarjev njiv neobdelanih.

Na kakšnem način so se Romi preživljali nekoč?

Dokler so bile hiše grajene iz lesa, so bili Romi prvi mojstri, ki so obmetavali hiše z glino in mazali z njo peči. Bili so zelo iskani in v Kraljevini Jugoslaviji je bil celo primer, da so Romi delali v vasi Križevci na Goričkem tudi v nedeljo, ker v soboto dela niso končali. Nakar so jih prijeli žandarji in jih nagnali, ker da ne spoštujejo praznika. Ja, znali so delati.

V tej zvezi verjetno lahko govorimo tudi o predsodkih. Ti so nedvomno še zelo navzoči?

Pri sebi in v medijih se moramo otresti diskriminacije. V časopisih, in tega je še precej, lahko preberemo poročila o tem, kaj so naredili Cigani, v drugih primerih pa se z izjemo tujcev etnična pripadnost ne omenja. Ko gre za kriminaliteto Romov, se je treba tudi vprašati, v čigavem interesu in zakaj so nekaj naredili. Veliko primerov je, ko so bili Romi le sredstvo interesov velikih kmetov, s katerim so se poračunavali osebni računi med naselji ali v samem naselju. Mi pa vzamem šablonsko in jih s tem prisilimo, da postanejo orodje v rokah drugih interesov.

Na katerih ravneh naj bi se reševalo t.i. romsko vprašanje in kakšna je pri tem naloga države?

Kakor hitro postavite odgovornost države na prvo mesto, ste zgrešili. Državi ne moremo prepustiti vsega, Romi si morajo svoj interes izsiliti sami. Vlogo države je sicer treba spoštovati, vendar ji ne moremo prepustiti, da bi prevzela funkcijo, ki jo mora imeti neka entiteta oz. neka skupnost sama. Upoštevati moramo, da so naselja različna in da ne moremo uporabljati enakega recepta za vsa naselja. Vprašanje je tudi, ali je interes države enak interesu ljudi v Lendavi, Črnomlju in drugod. Seveda pa mora obstajati neko splošno načelo priznavanja manjšine. Pri čemer je treba najprej jasno opredeliti, ali so Romi manjšina ali niso. Oblikovati je treba tudi jasen kodeks, kaj z manjšino, ki je nerazvita, v ta splošni okvir pa se morajo Romi vključiti sami in v njem sami najti svoje mesto. Če pa jih bomo obravnavali kot otroke v vrtcu in jih vodili za roko, se nam bodo za hrbtom smejali.

Kaj svetujete tistim, ki se želijo raziskovalno ukvarjati z Romi, njihovo kulturo, načinom življenja, itd.?

Prav je, da tisti, ki to želijo, poznajo njihov jezik, njihovo kulturo in zgodovino. Mislim, da bi se mnogi raziskovalci lahko učili pri Franu Miklošiču. Bil je namreč univerzitetni profesor, ki se je naučil romskega dialekta, se odpravil na Madžarsko ter jih spoznaval iz neposrednih srečanj in ne iz knjig. Ko sem sam želel pogo-

varjati z njimi, sem se naučil njihovega narečja. Eden najpomembnejših elementov je, da si raziskovalec pridobi njihovo zaupanje. Sam sem imel srečo, da sem med okupacijo skupaj z Romi živel v ilegali. V nekem gozdu, kjer smo se sestali, smo naredili krvno prisego. Eden od njih je v štor drevesa zabil sekiro, nato pa smo vsi položili prste na uho sekire. Tako sem bil lahko popolnoma prepričan, da me ta skupina ne bo nikoli izdala. Kasneje sva z ženo s kolesi šla v njihovo vas, z njimi sem preživel večere v gostilni, bil sem na njihovem dvorišču, ko so pripeljali koruzo... Nikoli pa nisem hodil o njih spraševat na urad. Tja pa sem šel, ko sem jih kritiziral.

Vanek Šiftar (1919–1999)

Le nekaj mesecev zatem, ko smo se članice in mentor študentskega raziskovalnega in akcijskega projekta »Romi na Slovenskem« pomladi srečali z njim, je 8. novembra 1999 v 80. letu starosti umrl dr. Vanek Šiftar, zaslužni profesor Univerze v Mariboru, ugleden slovenski pravnik in eden največjih poznavalcev romske tematike.

Rodil se je 26. maja leta 1919 v Petanjcih. Po končanem študiju na Pravni fakulteti v Ljubljani je služboval na javnem tožilstvu ter na vrhovnem in okrožnem sodišču. Leta 1965 je doktoriral iz družbeno političnih znanosti ter se zaposlil na Višji pravni šoli kot profesor ustavnega in delovnega prava. Predaval je tudi na mariborski Teološki fakulteti in na podiplomskem študiju Univerze v Zagrebu. Poleg tega je bil dvakrat izvoljen za poslanca v Republiški Skupščini in dvakrat za poslanca v jugoslovanski Zvezni Skupščini.

Za Rome se je dr. Šiftar začel zanimati že kot študent, nedvomno tudi zato, ker se je z njimi osebno srečeval v rodnem Prekmurju. V začetku šestdesetih let je sodeloval pri obsežni raziskavi o izolatih Ciganov in kalvinistov v Prekmurju ter leta 1970 samostojno izdal monografijo *Cigani: minulosť v sedanjosti*. Ta tudi po treh desetletjih poleg objav etnologinje Pavle Štrukelj ostaja temeljno delo na področju slovenske romologije. Kot je knjigi na pot zapisal akademik dr. Jože Goričar, je delo polno podatkov in ugotovitev, ki jih je mogoče koristno uporabiti pri socialnem, političnem, vzgojnem, zdravstvenem in kulturno-prosvetnem delu med in z Romi.

O Romih je dr. Šiftar iz različnih zornih kotov (od njihove zgodovine, imen, jezika do problema njihove integracije) razmišljal tudi kasneje. Z referati je sodeloval na strokovnih in znanstvenih srečanjih doma in na tujem, med drugim na štirijezičnem znanstvenem srečanju Jezik in kultura Roma v Sarajevu leta 1986. V uglednih specializiranih revijah pa je objavil vrsto člankov z romsko tematiko. Nazadnje je za stalno razstavo v Pokrajinskem muzeju v Murski Soboti leta 1997

prispeval članek Že dolgo so med nami – a smo še daleč narazen. Leta 1997 je tudi sodeloval na avstrijsko-slovenskem znanstvenem srečanju "Izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi - izziv za manjšinsko pravo," ki sta ga v Murski Soboti organizirala Inštitut za narodnostna vprašanja in Ljubljanska izpostava Avstrijskega inštituta za Vzhodno in Jugovzhodno Evropo.

Prof.dr. Mladen Tancer je ob 80. letnici tega široko odprtega in razledanega prekmurskega intelektualca zapisal, da je v vsem njegovem preučevanju in raziskovanju romske tematike zaznati tenkočutnost za mnogoplastno problematiko, pristno človeško zavzetost za resnično in trajno razreševanje mnogoterih njihovih težav ter objektivno dialektično kritičnost v odkrivanju in prikazovanju življenjskih razmer in pogojev romske narodnostne skupnosti v Sloveniji. Svoje raziskovalno in strogo znanstveno delo je namreč dr. Šiftar dopolnil z osebnim prizadevanjem pri uveljavljanju konkretnih rešitev za izboljšanje položaja romske skupnosti v Sloveniji in Prekmurju. Med drugim je bil pobudnik za ustanovitev vrtca v romskem naselju Pušča in je pomembno sodeloval pri oblikovanju zakonskih rešitev, ki Romom vsaj v izhodišču zagotavljajo enako obravnavo, kot etnični skupnosti na obrobju družbe pa tudi nekatere posebne pravice. Dr. Vanek Šiftar ima s svojimi prizadevanji in strokovnim ugledom pomembne zasluge, da je pravice Romov priznava in ureja tudi slovenska ustava.

S smrtjo dr. Vaneka Šiftarja smo na Inštitutu za narodnostna vprašanja izgubili dragocenega prijatelja in sodelavca, pri študentskem raziskovalnem projektu pa smo izgubili pomembnega svetovalca in mentorja, ki je bil s svojo dobro voljo, velikanskim znanjem in izkušnjami vedno pripravljen sodelovati.

Tatjana Žnidaršič

Mitja Žagar

STODESETLETNICA ROJSTVA IN DVAJSETLETNICA SMRTI DR. LAVA ČERMEJLA (1889-1980)

Nekdanjega dolgoletnega sodelavca in vodje našega inštituta dr. Lava Čermelja so se ob 110-letnici rojstva zaradi vsestranskosti njegove osebnosti in njegovega delovanja spomnili primorski rojaki, naravoslovci, zgodovinarji in drugi znanstveniki ter predstavniki javnega življenja. 7. oktobra 1999 so Čermelju v Ljubljani odkrili spomenik in priredili strokovni simpozij v Slovenski matici. Referate s simpozija objavlja *Glasnik Slovenske matice*, Čermelju pa je posvečen tudi nova publikacija revije *Proteus*. Ob 20-letnici Čermeljeve smrti so o njem in njegovem času spregovorili tudi na posvetu v Trstu, 28. januarja 2000.

Mestni muzej Ljubljana je ob odkritju spomenika poskrbel za manjšo priložnostno razstavo, ki je bila od 7. do 30. oktobra 1999 na ogled v Kulturno-informacijskem centru Križanke. Avtor razstave je Janez Stergar, za njeno postavitev je po tehnični in organizacijski plati poskrbela Jelka Pšajd, za njeno likovno obliko pa Urša Cigler.

V skromen opomin na Čermeljevo obletnico objavljamo scenarij razstave in malo znano oljno podobo mladega Čermelja; sliko hrani njegova vnukinja.

DR. LAVO ČERMEJ

(TRST, 10.10.1889 - LJUBLJANA, 26.1.1980)

Krščen je bil za Leopolda (Karla). Po osnovni in srednji šoli v Trstu ter doktoratu iz fizike na dunajski univerzi (1914) je poučeval na slovenskih tečajih ter slovenskih zasebnih in državnih srednjih šolah v Trstu. 1929 je moral emigrirati v Jugoslavijo; v Ljubljani je postal gimnazijski profesor, dokler ga ni banska uprava 1935 polno zaposlila na Manjšinskem inštitutu (ust. 1925). Tu je bil že prej glavni strokovnjak za položaj slovenske manjšine v Italiji in je mdr. pripravil v mednarodnih krogih odmevni knjigi *L'Italie et la minorité yougoslave* (1931, tudi v angleščini) in *Life-and-death Struggle of a National Minority* (1936 in 1945, tudi v francoščini, ruščini, italijanščini in slovenščini).

Aprila 1941 so ga Italijani aretirali, na drugem tržaškem procesu obsodili na smrt, a noč pred ustrelitvijo pomilostili na dosmrtno ječo.

Februarja 1944 se je vrnil v Trst, se vključil v osvobodilno gibanje in avgusta odšel med partizane, kjer je bil podpredsednik Pokrajinskega narodnoosvobodilnega sveta za Slovensko Primorje in sodelavec Znanstvenega inštituta Osvobodilne fronte. Od 1945 je kot izvedenec za primorsko mejo delal v Belgradu in na mirovnih konferencah. 1947-1959 je kot znanstveni sodelavec vodil oddelek za zahodno mejo na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani in bil z Lojzatom Udetom izmenično njegov predstojnik.

Izdal je dokumentarno delo *Il vescovo Santin e gli Sloveni e Croati delle diocesi di Fiume e Trieste-Capodistria* (1953). Narodnostnemu in protifašističnemu boju primorskih Slovencev ter sebi je postavil spomenik v memoarskih knjigah: *Ob tržaškem procesu 1941. Spomini in beležke* (1962), *Spomini na moja tržaška leta* (1969) in *Med prvim in drugim tržaškim procesom* (1972). Ni objavil spominov na to, kako ga je kot demokrata diskriminirala tudi povojna slovenska oblast. Pač pa je posebno priznanje in zadoščenje doživel leta 1974 v Trstu kot gost doslej največje mednarodne konference o manjšinah.

Od svoje znane knjige *Materija in energija v sodobni fiziki* (1923) je veliko objavljal tudi kot naravoslovec; ob šolskih učbenikih ter knjigah *Ljudska astronomija* (1930) in *V svetu atomov* (1948) je tu še več knjig o znanih fizikih in matematikih (J. Stefan, J. Vega, I. Klemenčič, J. Ressel idr.). V Trstu je urejal mdr. revijo *Njiva* in zbirki *Luč* ter *Biblioteko za pouk in zabavo*, v Ljubljani pa kar 23 let poljudnoznanstveno revijo *Proteus*. Ob publicističnem je pomembno tudi razgibano Čermeljevo organizacijsko delo v več primorskih ter osrednjih slovenskih strokovnih in kulturnih združenjih (npr. Prosveta, emigrantske organizacije, Profesorsko društvo, Prirodoslovno društvo Slovenije, Društvo matematikov,

fizikov in astronomov, Slovenska matica).

Lava Čermelja upoštevajo vsi pomembnejši domači biografski priročniki: *Slovenski biografski leksikon*, *Enciklopedija Jugoslavije 1 in 2*, *Mala splošna enciklopedija*, *Leksikon Cankarjeve založbe*, *Primorski slovenski biografski leksikon*, *Enciklopedija Slovenije* ter *Veliki splošni leksikon*.

PODNAPIŠI K RAZSTAVLJENIM FOTOGRAFIJAM IN DOKUMENTOM:

1. Oljna podoba dr. Lava Čermelja; avtor slike ni znan.

2. Čermeljeva slika iz tržaškega policijskega arhiva leta 1929. Pripis o obsodbi na smrt in pomilostitvi na dosmrtno ječo se nanaša na tržaški proces, ko je 14. decembra 1941 pred pričakovano ustrelitvijo Čermelj fašističnemu posebnemu tribunalu dejal: »Za mano je petdeset let častnega in odkritega, delavnega in plodovitega življenja; tega sem v veliki meri posvetil stvari našega ljudstva, ki sem ga vedno ljubil iz vsega srca in ki ga bom ljubil do svojega zadnjega dihljaja.«

3. Personalni list iz arhiva Inštituta za narodnostna vprašanja najbolj natančno prikazuje Čermeljevo štiriinštiridesetletno službovanje.

4. Dr. Lavo Čermelj pri delu za svojim pisalnim strojem.

5. Dr. Čermeljeva izjemno bogata in vsebinsko pestra knjižna bera (predstavljeni izbor je le simboličen).

6. Ljubljana se je svojemu zaslužnemu someščanu ob 110-letnici njegovega rojstva oddolžila s posvetom o Čermeljevem življenju, delu in pomenu ter z odkritjem doprsnega kipa, ki ga je ustvaril mojster Jakov Brdar. Spomenik je postavljen v okolje Toscaninijevega parka ob Jamovi cesti na Viču.

Janez Stergar

STOLETNICA DR. IVA JUVANČIČA

Dr. Ivo Juvančič ni bil pozabljen in niti ne, kar se danes pogosto in s političnimi prizvoki bere v biografijah nekaterih njegovih sodobnikov in sovrstnikov, zamolčan, čeravno se poskusom takih sporočil ni mogla povsem izogniti tudi ne počastitev stoletnice njegovega rojstva v decembru leta 1999. Na tem mestu se njegovega jubileja spominjamo tudi zato, ker je bil dr. Juvančič sodelavec Inštituta za narodnostna vprašanja, tu je preživel poldrugo desetletje svojih zadnjih službenih let (1957-1972). Začel je kot knjižničar in arhivar, potem pa je postal raziskovalec v zahodnem oddelku. Upokojil se je leta 1972 kot znanstveni sodelavec in potlej z inštitutom sodeloval le še kot honorarni sodelavec.

Dr. Ivo Juvančič je zagotovo ena vidnih osebnosti zahodne Slovenije 20. stoletja, čeravno je bil rojen - v Bovcu 5. decembra 1909 - prav na izteku predhodnega. Njegova življenjska pot je bila tudi že na tem mestu opisana (RiG 1979, 9-10; 1980, 11-12; tudi J. Stergar, Sedem desetletij ljubljanskega Inštituta za narodnostna vprašanja. Ljubljana 1995), vendar so take in drugod objavljene biografije le skice, ki ne morejo zadovoljiti tistega, ki bi hotel izvedeti več o Juvančiču, zlasti o njegovih temeljnih življenjskih odločitvah. Njegov življenjski primer - spor z uradno Cerkvijo in odhod v laični svet - tudi na Slovenskem nikakor ni osamljen, a ga označuje vendar nekaj posebnosti, ki jih je mogoče razložiti le na podlagi podrobnejšega proučevanja, zlasti primorske preteklosti v tridesetih in štiridesetih letih minulega stoletja. Juvančič ni bil poklicni zgodovinar, a je bila zgodovina vendar globoko vsidrana v njegovo duhovniško delo, da je mogel po drugi svetovni vojni, ko se je iz Gorice preselil v Ljubljano - večkrat je poudarjal, da je takrat in še kasneje »občutil vso usodo izgnanca-begunca« - samodejno prevzeti nove službene dolžnosti in naloge. Tako je postal, kot uslužbenec Muzeja narodne osvoboditve v Ljubljani, raziskovalec zgodovine, predvsem Primorske v dvajsetem stoletju, tistega obdobja preteklosti, ki ga je sam s svojim delom in nazori soustvarjal. Prav to soustvarjanje zgodovine zahteva resen pristop k sestavljanju Juvančičeve biografije. Ob stoletnici se je ponudila priložnost, da bi bilo lahko taka naloga opravljena ali pa vsaj najavljen njen začetek.

Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, ki je želelo počastiti Juvančičev jubilej, se zato ni odločilo za nekakšen znanstveni simpozij, ki bi v pravcati poplavi podobnih srečanj naših dni, morda nebi dal primernih rezultatov, pač pa je v petek, 3. decembra 1999 povabilo v Novo Gorico na spominsko srečanje osem Juvančičevih ožjih sodelavcev in poznavalcev njegevega dela, da obudijo spomin nanj. Tako so svoje misli, spoznanja in odnos do jubilaranta prikazali dr. Tone Ferenc, dr. Milica Kacin Wohinz, Jožko Kragelj, Inga Miklavčič Brezigar, mag. Boris Mlakar, msgr. Franc Rupnik, dr. Nevenka Troha in dr. Andrej Vovko.

Decembrski popoldan pravzaprav predvečer je minil v spoštljivem vzdušju spomina na človeka, ki je zapustil sledi kot vzgojitelj, duhovnik, morda ideolog, pa tudi kot zgodovinar, proučevalec narodnoosvobodilnega boja na Primorskem in slovensko-italijanskih stikov skozi zgodovino. Prispevki, prebrani na srečanju, bodo objavljeni v reviji *Primorska srečanja*.

V nedeljo, 5. decembra 1999. so se svojega rojaka spomnili Bovčani. Juvančičeva spominska plošča je bila odkrita na pročelju bovškega župnišča. Nekoliko enosmerno prikazovanje Juvančičeve življenjske poti in raziskovalnega dela slavnostnega govornika na bovškem slavju je obšlo dejstvo, da je bil Juvančič vendar prvi zgodovinar partizanskega boja na Primorskem in da je bilo to tisto poglavje slovenske zgodovine, ki mu je posvetil največ pozornosti, kljub temu, da ga je v zadnji življenjski dobi izredno privlačevala najstarejša zgodovina slovenskega alpskega sveta.

Juvančičev stoletni jubilej opozarja na neko raziskovalno nalogo bodočnosti. Ta bo mogla zajeti študij njegove zapuščine (korespondenca, dnevniki, neobjavljeni elaborati ipd.) in seveda delo v arhivih, ki bodo pojasnjevali tudi taka stališča, ki jih je sredi petdesetih letih zapisal o dr. Juvančiču sodelavec jugoslovanske tajne policije: »Po naših podatkih je politično pozitiven, pošten in zanesljiv in bi bilo dobro, če bi dobil službo na Inštitutu.« Tudi ta podatek govori v prid sodbi, da o kakem zamolčanju v Juvančičevem primeru ni mogoče govoriti. Zagrenjenost, ki je bilo tudi kdaj slutiti iz njegovih napisanih ali pa povedanih besed, je bila pravzaprav posledica ljubljanskega okolja v katerega se ni nikoli vživel. Pogostokrat pa tudi ni našel pravega stika v delovnem okolju, ko je svojim vsestranskim znanjem, preudarnim razmišljanjem in izkušnjami večkrat vzbujal, namesto spoštovanja, ljubosumnost in zavist.

Branko Marušič

BIBLIOGRAFIJA SODELAVCEV INŠTITUTA ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA ZA LETO 1998

SONJA KURINČIČ MIKUŽ
MARINKA LAZIČ

ROMANA BEŠTER

BIOGRAFIJA

Romana Bešter, rojena 14. 03. 1973 v Kranju, kjer je končala osnovno šolo in gimnazijo. Leta 1998 je diplomirala iz politologije - smer mednarodni odnosi na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani. Istega leta je na tej fakulteti vpisala magistrski študij politologije - etnične študije in se zaposlila kot mlada raziskovalka na Inštitutu za narodnostna vprašanja. Od leta 1998 dela tudi kot asistentka na FDV ter je ena od koordinatorjev študentskega raziskovalnega projekta z naslovom "Constitutional and Legal Regulation of Ethnic Relations and Protection of Minorities".

MONOGRAFIJE IN DRUGA ZAKLJUČENA DELA

2.20 DRUGE MONOGRAFIJE IN DRUGA ZAKLJUČENA DELA

Zaščita manjšin v Republiki Madžarski in ZR Nemčiji : ustavni, mednarodnopravni in primerjalni vidiki : diplomska naloga / Romana Bešter, Irena Jadrič. - Ljubljana : [R. Bešter, I. Jadrič], 1998. - 163 f.

IZVEDENA IN DRUGA NEDOSTOPNA DELA

3.15 PRISPEVEK NA KONFERENCI, BREZ NATISA

Constitutional and legal regulation of ethnic relations and protection of minorities : predstavitev projekta na mednarodnem podiplomskem tečaju On divided societies: ethnicity, racism, nationalism and future of new policies, Dubrovnik, 1. - 10. april 1998 / Romana Bešter, Irena Jadrič. - Dubrovnik, 1998

MARJETA GOSTINČAR CERAR

SEKUNDARNO AVTORSTVO

4.03 PREVAJALEC

Rojeni za uspeh : kako prebudimo svoje neomejene sposobnosti / Colin Turner ; [prevedla Marjeta Gostinčar Cerar]. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 1998. - 194 str.

4.59 PREVAJALEC POVZETKA

Gostinčar-Cerar, Marjeta (prevajalec povzetka 1991-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - 1990, št. 24 (nov.) - . - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies

BORIS JESIH

ČLANKI IN SESTAVKI

1.05 POLJUDNI ČLANEK

Združevati se, pomeni biti več : 70-letnica Kluba koroških Slovencev (KKS) v Ljubljani / Boris Jesih.

V: Ljubljana. - Let. 3, št. 11/12 (1998), str. 20-21.

1.16 POGlavJE ALI SAMOSTOJNI SESTAVEK V ZNANSTVENI KNJIGI

Parties, elections and the Slovene minority in Austria / Boris Jesih.

V: Ethnicity and democratisation in the new Europe / ed. by Karl Cordell. - London ; New York : Routledge, 1999. - Str. 106-116.

Medetnični odnosi in politika : drobci iz raziskave / Boris Jesih.

V: Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru / [nosilka projekta Albina Nečak Lük]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1998. - Str. 71-77.

Medetnični odnosi in politika / Boris Jesih. - Tabele.

V: Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru / [nosilka projekta Albina Nečak Lük]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1998. - Str. 321-331.

1.18 SESTAVEK V ENCIKLOPEDIJI

Slovenski Borec / B. Je.

V: Enciklopedija Slovenije. - Ljubljana : Mladinska knjiga. - Zv. 12 : Slovenska n - Sz (1998), str. 24.

Smolle, Karel / B. Je.

V: Enciklopedija Slovenije. - Ljubljana : Mladinska knjiga. - Zv. 12 : Slovenska n - Sz (1998), str. 88-89.

Socialdemokratska stranka Avstrije / B. Je.

V: Enciklopedija Slovenije. - Ljubljana : Mladinska knjiga. - Zv. 12 : Slovenska n - Sz (1998), str. 100-101.

Sosvet za koroške Slovence / B. Je.

V: Enciklopedija Slovenije. - Ljubljana : Mladinska knjiga. - Zv. 12 : Slovenska n - Sz (1998), str. 159.

Svoboda / B. Je.

V: Enciklopedija Slovenije. - Ljubljana : Mladinska knjiga. - Zv. 12 : Slovenska n - Sz (1998), str. 410.

Svobodnjaška stranka Avstrije / B. Je.

V: Enciklopedija Slovenije. - Ljubljana : Mladinska knjiga. - Zv. 12 : Slovenska n - Sz (1998), str. 412.

MONOGRAFIJE IN DRUGA ZAKLJUČENA DELA

2.11 POROČILO O ZNANSTVENORAZISKOVALNI NALOZI

Datenbank der Internationalen Ost-, Ostmittel- und Südosteuropa-forschung : Geistes- und Sozialwissenschaften Osteuropas / Projektleitung: Walter Lukan ; sodelavci: Boris Jesih... [et al.] ; Projektträger: Österr. Bundesministerium für Wissenschaft und Verkehr. - 1998

IZVEDENA IN DRUGA NEDOSTOPNA DELA

3.13 ORGANIZIRANJE ZNANSTVENIH IN STROKOVNIH SESTANKOV

IX. Europäischer Volksgruppenkongress = IX. Evropski kongres narodnih skupnosti = IX. European Congress on Ethnic Minorities 15. - 17. Oktober 1998, Spittal a. d. Drau : organizacija kongresa / Sonja Novak Lukanovič, Boris Jesih. - Spittal a. d. Drau, 1998
Koroški Slovenci - Koroški Slovenci - Slovenija : organizacija in vodenje okrogle mize Kluba koroških Slovencev, Ljubljana 20. 11. 1998 / Boris Jesih. - Ljubljana, 1998

3.20 DRUGA DELA

Financiranje Slovencev v zamejstvu s strani Republike Slovenije / Boris Jesih, Janez Stergar. - Ljubljana : INV, 2 feb. 1998. - (Eksperize)

SEKUNDARNO AVTORSTVO

4.01 UREDNIK

Jesih, Boris (glavni in odgovorni urednik 1992-)

Koroški vestnik : glasilo Osrednjega odbora Skupnosti koroških partizanov v Ljubljani, Zveze koroških partizanov v Celovcu in klubov koroških Slovencev v Ljubljani in Mariboru. - Let. 26, št. 1/2 (1992) -. - Ljubljana : [Osrednji odbor Skupnosti koroških partizanov v Ljubljani : Zveza koroških partizanov v Celovcu : Klubi koroških Slovencev v Ljubljani in Mariboru]

Jesih, Boris (odgovorni urednik 1992-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - 1990, št. 24 (nov.) -. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies

Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru : izsledki projekta / [nosilka projekta Albina Nečak Lük ; sodelavci Katalin Munda Hirnök ... [et al.] ; uredila Albina Nečak Lük, Boris Jesih]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1998-. - Zv. <1>

4.03 PREVAJALEC (POSAMEZNIH GESEJ.)

Veliki splošni leksikon : v osmih knjigah. - Ljubljana : DZS, 1997-1998. - 8 zv.

4.05 PRIREDITELJ (POSAMEZNIH GESEJ.)

Veliki splošni leksikon : v osmih knjigah. - Ljubljana : DZS, 1997-1998. - 8 zv.

4.56 DISKUTANT

Roundtable mit NGO-Vertreterinnen zum Thema "Menschenrechte in Europa" : diskusija na okrogli mizi v okviru Internationale Tagung "Minderheiten - und Menschenrechte", v organizaciji ORF-Zentrum Wien, 27. - 29. November 1998 / Boris Jesih. - Wien, 1998

MARIJA JURIĆ PAHOR

BIOGRAFIJA

Marija Jurić Pahor, rojena 26. 1. 1956 v Šmarjeti v Rožu na Koroškem. Po ljudski šoli je obiskovala Zvezno gimnazijo za Slovence in Glasbeno pedagoško zvezno realno gimnazijo v Celovcu, kjer je leta 1974 tudi maturirala. 1985 je končala študij pedagogike in izobraževalne sociologije na Univerzi v Celovcu, nakar se je redno zaposlila na Slovenskem znanstvenem inštitutu. Leta 1989 se je preselila v Trst, kjer se je vključila v raziskovalno delo na Slovenskem raziskovalnem inštitutu. Na Inštitutu za narodnostna vprašanja se je redno zaposlila kot mlada raziskovalka-doktorantka in leta 1998 doktorirala na FDV z naslovom Narodna oz. narodnostna identiteta Slovencev na Koroškem ter Slovencev v deželi Furlaniji - Julijski krajini.

Od leta 1981 se tvorno vključuje v narodnostno življenje Slovencev na Koroškem in Italiji. Bila je tajnica Kluba slovenskih študentov v Celovcu, odbornica Zveze slovenskih žena, odbornica Zveze slovenskih organizacij. Je članica uredniškega odbora revije Mladje in Pretoki.

Napisala je vrsto člankov, razprav in študij. Je soavtorica dveh znanstvenih monografij: O vaškem vsakdanu, 1984 in Zweisprachigkeit und identität, 1988. Ena izmed njenih znanstvenih razprav je v obliki eseja izšla tudi v antologiji Triest, Trst, Trieste, 1992.

ČLANKI IN SESTAVKI

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK

K etno-nacionalni identiteti koroških in tržaških Slovencev / Marija Jurić-Pahor. - Ilustr. V: Annales. Series historia et sociologia. - Let. 8, št. 12 (1998), str. 15-30.

1.04 STROKOVNI ČLANEK

Freiheit, Gleichheit - und das "brüderliche" Wir : zur Aktualität der bürgerlich - nationalen Menschenrechtserklärung / Marija Jurić-Pahor.

V: Stimme. - Let. 8, št. 28 (1998), str. 8-9.

1.05 POLJUDNI ČLANEK

Svoboda, enakost - in "bratski" MI / Marija Jurić-Pahor.

V: Slovenski vestnik. - Letn. 53, št. 50 (17. dec. 1998), str. 2.

1.21 POLEMIKA, DISKUSIJSKI PRISPEVEK

"**Tole ni tema za diskusijo, to je primer za policijo**" : odprta tribuna / Marija Jurić Pahor.
- Portret.

V: Primorski dnevnik. - Let. 54, št. 306 (1998), str. 3.

MONOGRAFIJE IN DRUGA ZAKLJUČENA DELA

2.08 DOKTORSKA DISERTACIJA

Narodna oz. narodnostna identiteta Slovencev na Koroškem ter Slovencev v deželi Furlaniji-Juljski krajini : (k etno-nacionalni identiteti koroških in tržaških Slovenk in Slovencev) : doktorska disertacija / Marija Jurić-Pahor. - Ljubljana : [M. Jurić-Pahor], 1998. - 369 f.

IZVEDENA IN DRUGA NEDOSTOPNA DELA

3 15 PRISPEVEK NA KONFERENCI, BREZ NATISA

Misel kot zdravilo : (v spomin na Darka Brautino) : referat na simpoziju SLORI-ja na temo Raziskovalna dejavnost med Slovenci v Italiji, Opčine 20. 11. 1998 / Marija Jurić Pahor. - Trst, 1998

SEKUNDARNO AVTORSTVO

4.01 UREDNIK

Jurić-Pahor, Marija (član uredniškega odbora 1994-)

Pretokl. - št.[1], (1993) -. - Gorica : Kulturna zadruga Maja

VERA KLOPČIČ

ČLANKI IN SESTAVKI

1.02 PREGLEDNI ZNANSTVENI ČLANEK

Svet Evrope in narodne manjšine / Vera Klopčič.

V: Razprave in gradivo. - Št. 33 (1998), str. 203-206.

1.06 OBJAVLJENO VABLJENO PREDAVANJE NA ZNANSTVENI KONFERENCI

Kako spodbujati kulturni pluralizem/multikulturalizem? / Vera Klopčič.

V: Kulturna politika v Sloveniji. - Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, 1998. - (Zbirka Teorija in praksa). - Str. 213-217.

1.16 POGAVLJE ALI SAMOSTOJNI SESTAVEK V ZNANSTVENI KNJIGI

Pravno varstvo manjšin : novejši mednarodnopravni dokumenti / Vera Klopčič.

V: Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru / [nosilka projekta Albina Nečak Lük]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1998. - Str. 59-69.

1.21 POLEMIKA, DISKUSIJSKI PRISPEVEK

Simpozij o kulturni politiki 24. in 25. oktobra 1997 v Cankarjevem domu v Ljubljani : povzetki zvočnega zapisa / Vera Klopčič.

V: *Kulturna politika v Sloveniji*. - Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, 1998. - Str. 328 - (Zbirka Teorija in praksa).

IZVEDENA IN DRUGA NEDOSTOPNA DELA

3.13 ORGANIZIRANJE ZNANSTVENIH IN STROKOVNIH SESTANKOV

Živeti z mejo : organizacija znanstveno - kulturnega srečanja, Murska Sobota, 5. in 6. junij 1998 / Vera Klopčič, Albina Nečak-Lük, Katarina Munda-Hirnök, Nada Vilhar. - Murska Sobota, 1998

3.15 PRISPEVEK NA KONFERENCI, BREZ NATISA

Mednarodnopravno varstvo človekovih pravic : predavanje na seminarju Pravno varstvo manjšin (ELSA Ljubljana), Bohinj 4.-5. aprila 1998 / Vera Klopčič. - Bohinj, 1998

Novejši mednarodnopravni dokumenti in možnosti za ohranjanje jezika narodnih manjšin : referat na okrogli mizi Ali je opuščanje maternega jezika mogoče zaobrniti in kako? : znanstveno - kulturno srečanje Živeti z mejo, Murska Sobota, 5. in 6. junij 1998. - Murska Sobota, 1998

Politics in Slovenia towards its autochthonous minorities 1990-1997 : vabljeno predavanje na 30th national convention of the AAASS, Florida 24-27 september 1998 / Vera Klopčič. - Florida, 1998

Protection of national minorities in Slovenia (educational and cultural aspects) : vabljeno predavanje na mednarodni konferenci Ethnic minorities in Bulgaria and human rights, Sofia, Bulgaria 10-11 april 1998 / Vera Klopčič. - Sofia, 1998

Protection of Roma/Gypsies' rights within the Council of Europe : referat na seminarju The Problems of the Roma/Gypsies as minority and the international and local legislation, Chişinău, Moldavija 24 november 1998 / Vera Klopčič. - Chişinău, 1998

Rights of national minorities in Europe and in Slovenia : referat na simpoziju Multiculturalism in education, Rovinj, 13-15 september 1998 / Vera Klopčič. - Rovinj, 1998

SEKUNDARNO AVTORSTVO

4.01 UREDNIK

Klopčič, Vera (član uredniškega odbora 1991-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = *Treatises and documents : journal of ethnic studies*. - 1990, št. 24 (nov.) - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies

4.99 DRUGO

Živeti z mejo : gradivo z znanstveno - kulturnega srečanja, Murska Sobota, 5. in 6. junij 1998 / gradivo pripravile in uredile: Albina Nečak-Lük, Katalin Munda-Hirnök, Vera Klopčič, Nada Vilhar. - Ljubljana : INV, 1998. - Loč. pag. - (Dokumentacijsko gradivo ; 8)

MIRAN KOMAC

ČLANKI IN SESTAVKI

1.06 OBJAVLJENO VABLJENO PREDAVANJE NA ZNANSTVENI KONFERENCI

Povojno nasilje v Beneški Sloveniji / Miran Komac.

V: Prispevki z mednarodne konference Pariška mirovna pogodba, nova jugoslovansko-italijanska meja in priključitev Primorske k Sloveniji. - Koper = Capodistria : Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije = Centro di ricerche scientifiche della Repubblica di Slovenia = Science and research centre of the Republic of Slovenia : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko = Società storica del Litorale, 1998. - Str. 285-298 - (Acta Histriae, št. 6).

1.07 OBJAVLJENO VABLJENO PREDAVANJE NA STROKOVNI KONFERENCI

Razlogi za varstvo manjšin / Miran Komac. - Ilustr.

V: Emigrant. - Let. 15, št. 5 (1999), str. 8-11.

1.16 POGlavJE ALI SAMOSTOJNI SESTAVEK V ZNANSTVENI KNJIGI

Forming new nation state : repression or protection of ethnic minorities (the case of Slovenia) / Miran Komac.

V: Handbook of global social policy / ed. by Stuart Nagel. - New York : Marcel Dekker, INC., 1998. - Str. 225-245.

Narodne manjšine v Sloveniji : (elementi destrukcije ali varnosti nacionalne države) / Miran Komac.

V: Nacionalna varnost in medetnični konflikti v Republiki Sloveniji / uredila Miran Mitar, Andrej Sodar. - Ljubljana : Visoka policijsko-varnostna šola, 1998. - Str. 125-171.

1.17 POGlavJE ALI SAMOSTOJNI SESTAVEK V STROKOVNI KNJIGI

Lesser-used language groups in Slovenia / Milan Komac.

V: Les langues moins repandues dans les pays candidats a l'Union Européenne / Miguel Strubell ed. - Brussel : Le Bureau Européen pour les langues moins repandues, 1998. - Str. 72-88.

MONOGRAFIJE IN DRUGA ZAKLJUČENA DELA

2.11 POROČILO O ZNANSTVENORAZISKOVALNI NALOGI

Narodnostno manjšinska (politična) identiteta (primer slovenske manjšine v Italiji) : letno poročilo o rezultatih raziskovalnega projekta v letu 1997 / odgovorni nosilec Miran Komac. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1998. - 6 str. - (Raziskovalne naloge ; 94)

SEKUNDARNO AVTORSTVO

4.01 UREDNIK

Komac, Miran (član uredniškega odbora 1991-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - 1990, št. 24 (nov.) -. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies

4.02 MENTOR

Diplomska dela

Etnični konflikti in njihovo razreševanje : primer baskovskega vprašanja : diplomsko naloga / Domen Grgič. - Ljubljana : [D. Grgič], 1998. - 82 f.

Imigrantska politika : (primerjava Slovenije in Nizozemske) : diplomsko delo / Amela Kentrič. - Ljubljana : [A. Kentrič], 1998. - 52 f.

Plebiscit na Koroškem 10. oktobra 1920 : diplomsko delo / Damijan Sedar. - Ljubljana : [D. Sedar], 1998. - 79 f.

Svet Evrope in varstvo manjšin : diplomsko delo / Andrej Medica. - Ljubljana : [A. Medica], 1998. - 84 f.

Tigr : legitimnosti ali neligitimnosti oboroženega boja Slovencev v Italiji : diplomsko delo / Peter Skvarča. - Ljubljana : [P. Skvarča], 1998. - 76 f.

4.08 AVTOR DODATNEGA BESEDILA

Pogovori s koroškimi Slovenci : o etnični identiteti, slovenščini, dvojezični vzgoji in samopodobi / Simona Zavratnik Zimic ; [prevod povzelka v nemščino Pavel Apovnik]. - Celovec ; Ljubljana ; Dunaj : Mohorjeva založba, 1998. - 132 str.

4.11 KOMENTOR

Naselitev istrskih beguncev (Esuli) in slovenske politične emigracije v Tržaški pokrajini : vloga in pomen begunskih organizacij ter urejanje vprašanja istrskih beguncev v Italiji v luči begunskega časopisja, 1945-1963 : magistrska naloga / Alessandro (Sandi) Volk. - Ljubljana : [A. Volk], 1998. - 216 f.

ATTILA KOVÁCS

BIOGRAFIJA

Attila Kovács (Murska Sobota, 11. 05. 1973) Po zaključnem izpitu na Gimnaziji Šetvid leta 1992 je nadaljeval študij na FF Univerze Janus Pannonius v Pečuju/Pécs, smer zgodovina - politologija. Diplomiral je leta 1997 z nalogo *Madžari v okolici Lendave v luči statističnih podatkov med leti 1910-1991/ A lendvavidéki magyarság a népszámlálások tükrében 1910-1991 közöül*. Po diplomii se je zaposlil na INV kot mladi raziskovalec, obenem pa se je vpisal na podiplomski študij na FF Univerzi Janus Pannonius. Proučuje predvsem demografsko in narodnostno problematiko Prekmurja iz te tematike pripravlja tudi doktorsko disertacijo.

ČLANKI IN SESTAVKI

1.04 STROKOVNI ČLANEK

Az 1848/49-es szabadságharc muravidéki honvédei / Kovács Attila.

V: Muratíj. - št. 1 (1998), str. 14-44.

A szlovéniai magyarság a népszámlási adatok tükrében / Kovács Attila.

V: Népiújság. - Let. 42, št. 26-36 (2.VII.1998-10.IX.1998), str. 12.

IZVEDENA IN DRUGA NEDOSTOPNA DELA

3.15 PRISPEVEK NA KONFERENCI, BREZ NATISA

Demografija Őrséga (Stražne Krajine) v 20. stoletju : predavanje na etnološko-zgodovinskem posvetu z naslovom Stražna Krajina - izročilo in prihodnost, 26. 6. 1998 v Krplivniku / Kovács Attila. - Krplivnik, 1998

Lendava in okolica 1848-49 : predavanje ob 150. obletnici marčne revolucije v Lentiju (Madžarska) v organizaciji Domoznanskega društva, 19. 5. 1998 / Kovács Attila. - Lenti, 1998

Madžari v Sloveniji v luči popisov prebivalstva od 1910 do 1991 - A Szlovéniai Magyarság a népszámlálások tükrében 1910-1991 között : predavanje v organizaciji Kulturnega društva Petőfi iz Ljubljane, 17. 2. 1998 / Kovács Attila. - Ljubljana, 1998

JANA KRANJEC MENAŠE

SEKUNDARNO AVTORSTVO

4.59 PREVAJALEC POVZETKA

Kranjec-Menaše, Jana (prevajalec povzetka 1991-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - 1990, št. 24 (nov.). - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies

VERA KRŽIŠNIK-BUKIČ

ČLANKI IN SESTAVKI

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK

Slovinci na Hrvaškem in slovensko narodno vprašanje / Vera Kržišnik-Bukič. 1 - 7.

V: Delo. - Letn. 40, št. 126 - 132 (3.-6. junij 1998, 8.-10. junij 1998), str. 4.

Slovinci na Hrvaškem in slovensko narodno vprašanje / Vera Kržišnik-Bukič.

V: Razprave in gradivo. - Št. 33 (1998), str. 7-30.

1.12 OBJAVLJENI POVZETEK PREDAVANJA NA ZNANSTVENI KONFERENCI

Mogućnosti i uloga saglasnosti o suštini bosanskog pitanja / Vera Kržišnik Bukić.

V: Bosnian paradigm / ur. Rusmir Mahmutćehajić, Planinka Mikulić, Žarko Papić. - Sarajevo : Medunarodni forum "Bosna", 1998. - Str. 30.

1.22 OBJAVLJENI INTERVJU

Tisti, ki so odšli južno od Kolpe, končno le zbujaajo zanimanje : narodnostna struktura ob meji / Vera Kržišnik-Bukić ; [pogovarjala se je] Alenka Puhar. - Ilustr.

V: Delo. - Let. 40, št. 34 (11.II.1998), str. 10.

Vojnata napravi nova etnička slika / Vera Kržišnik Bukić ; Omer Karabeg.

V: Nova Makedonija. - (14.-15. feb. 1998), str. 10.

Bosni je potrebna istina : dr. Vera Kržišnik-Bukić / Vera Kržišnik-Bukić ; Melika Konjičanin. - Portret: dr. Vera Kržišnik Bukić.

V: Oslobođenje. - (30. nov. 1998), str. 1/4-5.

MONOGRAFIJE IN DRUGA ZAKLJUČENA DELA

2.11 POROČILO O ZNANSTVENORAZISKOVALNI NALOŽI

Medetnični odnosi v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško : letno poročilo o rezultatih opravljenega znanstveno-raziskovalnega dela na področju temeljnega raziskovanja / odgovorna nosilka Vera Kržišnik Bukić. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1998. - [35] str. loč. pag. - (Raziskovalne naloge ; 90)

Slovinci v prostoru nekdanje Jugoslavije izven Slovenije : letno poročilo o rezultatih opravljenega znanstveno-raziskovalnega dela na področju temeljnega raziskovanja / odgovorna nosilka Vera Kržišnik Bukić. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1998. - [25] str. loč. pag. - (Raziskovalne naloge ; 91)

IZVEDENA IN DRUGA NEDOSTOPNA DELA

3.11 RADIJSKI IN TV PRISPEVKI

Etnična razmerja v obmejnem pasu med Slovenijo in Hrvaško : oddaja Za Slovence po svetu na Radiu Slovenija, 27. 3. 1998 / Vera Kržišnik Bukić ; pogovor vodila Jelka Novak Katona. - Ljubljana, 1998

Perspektive zajedničkog života u Bosni : Radio "Svobodna Evropa", Praga, 29. 3. 1998 / Vera Kržišnik Bukić ; voditelj oddaje Omer Karebeg. - Praga, 1998

Slovinci v Hrvaški : oddaja Za Slovence po svetu na Radiu Slovenija, 20. 3. 1998 / Vera Kržišnik Bukić ; pogovor vodila Jelka Novak Katona. - Ljubljana, 1998

Slovinci v nekdanjih republikah Jugoslavije : oddaja Za Slovence po svetu na Radiu Slovenija, 13. 3. 1998 / Vera Kržišnik Bukić ; pogovor vodila Jelka Novak Katona. - Ljubljana, 1998

3.15 PRISPEVEK NA KONFERENCI, BREZ NATISA

Bosansko pitanje u deset slika : referat na mednarodni konferenci Bosnian paradigm, Sarajevo 18.-21. novembar 1998 / Vera Kržišnik Bukić. - Sarajevo, 1998

3.20 DRUGA DELA

Narodnostna sestava v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško : predstavitev knjige dr. Vere Kržišnik-Bukić v Zemljepisnem muzeju v Ljubljani, 23. 1. 1998 / Vera Kržišnik-Bukić. - Ljubljana, 1998

SONJA KURINČIČ MIKUŽ

ČLANKI IN SESTAVKI

1.04 STROKOVNI ČLANEK

Bibliografija sodelavcev Inštituta za narodnostna vprašanja za leto 1997 / Sonja Kurinčič Mikuš, Marinka Lazić.

V: Razprave in gradivo. - Št. 33 (1998), str. 299-336.

MARINKA LAZIĆ

ČLANKI IN SESTAVKI

1.04 STROKOVNI ČLANEK

Bibliografija sodelavcev Inštituta za narodnostna vprašanja za leto 1997 / Sonja Kurinčič Mikuš, Marinka Lazić.

V: Razprave in gradivo. - Št. 33 (1998), str. 299-336.

SEKUNDARNO AVTORSTVO

4.01 UREDNIK

Lazić, Marinka (član uredniškega odbora 1991-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = *Treatises and documents : journal of ethnic studies*. - 1990, št. 24 (nov.) - . - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies

KARMEN MEDICA

ČLANKI IN SESTAVKI

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK

"Kategorija Istrijanstva" - između "centra" i "periferije" / Karmen Medica. - Ilustr.

V: *Annales. Series historia et sociologia*. - Let. 8, št. 12 (1998), str. 31-38.

Sociološki prikaz jezikovne podobe Istre / Karmen Medica.

V: Razprave in gradivo. - Št. 33 (1998), str. 193-202.

1.06 OBJAVLJENO VABLJENO PREDAVANJE NA ZNANSTVENI KONFERENCI

Poizmanje granica u procesima europskog natjecanja i suradnje / Karmen Medica.

V: Zbornik radova međunarodnog skupa S koje strane granice, Novigrad-Poreč, 18.-20. rujna 1997. / - Novigrad = Cittanova : Otvoreno sveučilište : Universita aperta, 1998. - Str. 43-47.

1.19 OBJAVLJENA RECENZIJA, PRIKAZ KNJIGE, KRITIKA

Nacionalni sastav u pograničnom prostoru Slovenije i Hrvatske : "Narodnostna sestava v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško" je statistički pokazatelj nacionalnog (samo)opredjeljenja i materinjeg jezika po popisu stanovništva iz 1991. s posebnim naglaskom na Slovencima i Hrvatima, autorice dr. Vere Kržišnik-Bukić, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, prosinac 1997. godine / Karmen Medica.

V: Glas Istre. - Let. 55, št. 34 (5.II.1998), str. 25.

SEKUNDARNO AVTORSTVO

4.36 OSEBA, KI INTERVJUVA

Dizajn nije subjektivan - on mora imati cilj : Igor Arih: vodeći dizajner u Sloveniji, rodeni Vodnjanac i dobitnik prestižnih međunarodnih nagrada, nekadašnji član Gustafa / Igor Arih ; razgovarala Karmen Medica. - Ilustr.

V: Glas Istre. - Let. 55 (22.VII.1998), str. 29.

MOJCA MEDVEŠEK

BIOGRAFIJA

Rojena 30. 4. 1969 v Ljubljani. Leta 1988 končala Srednjo šolo za računalništvo v Ljubljani, smer programerski tehnik. Študij družboslovne informatike na FDV je zaključila leta 1995. Istega leta je na tej fakulteti vpisala podiplomski študijski program, ki je zasnovan na etničnih študijah in metodologiji družboslovnega raziskovanja ter se kot mlada raziskovalka zaposlila na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Sodeluje na projektih Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru (INV) in Managing the mix thereafter: comparative research into mixed communities in three independent successor states (projekt v okviru Research Support Scheme, UNESCO).

ČLANKI IN SESTAVKI

1.16 POGLAVJE ALI SAMOSTOJNI SESTAVEK V ZNANSTVENI KNJIGI

Metodološki okvir raziskave v slovenski Istri / Mojca Medvešek. - Tabele.

V: Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru / [nosilka projekta Albina Nečak Lük]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1998. - Str. 49-55.

Analiza etnične vitalnosti Madžarov v Lendavi / Mojca Medvešek. - Tabele, grafikoni.

V: Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru / [nosilka projekta Albina Nečak Lük]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1998. - Str. 79-113.

SEKUNDARNO AVTORSTVO

4.01 UREDNIK

Medvešek, Mojca (tehnični urednik 1994-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - 1990, št. 24 (nov.) - . - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies

RENATA MEJAK

ČLANKI IN SESTAVKI

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK

Pogledi prebivalcev Monoštra na sosednjo Slovenijo / Renata Mejak. - Tabele, grafikoni. V: Razprave in gradivo. - Št. 33 (1998), str. 99-119.

1.16 POGlavJE ALI SAMOSTOJNI SESTAVEK V ZNANSTVENI KNJIGI

Čezmejni stiki prebivalcev Lendave s sosednjo Madžarsko / Renata Mejak. - Tabele.

V: Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru / [nosilka projekta Albina Nečak Lük]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1998. - Str. 147-168.

Nekateri elementi percepcij Lendavčanov o sosednji Madžarski / Renata Mejak. - Tabele.

V: Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru / [nosilka projekta Albina Nečak Lük]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1998. - Str. 169-186.

Medčasovna primerjalna analiza čezmejnih stikov in percepcij prebivalcev Monoštra o Madžarski in Sloveniji / Renata Mejak. - Tabele, grafikoni.

V: Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru / [nosilka projekta Albina Nečak Lük]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1998. - Str. 273-317.

KATALIN MUNDA-HIRNÖK

ČLANKI IN SESTAVKI

1.04 STROKOVNI ČLANEK

Spremljanje medijev slovenske narodne manjšine v Monoštru : (1992-1995) / Katarina Munda Hirnök.

V: Slovenski koledar ... - (1998), str. 83-86.

O porabskih Slovencih v luči dejavnosti Zveze Slovencev na Madžarskem / Katarina Munda-Hirnök.

V: Zapiski. - Št. 5 (1998), str. 15-18.

1.06 OBJAVLJENO VABLJENO PREDAVANJE NA ZNANSTVENI KONFERENCI

Razvoj sredstev javnega obveščanja v slovenskem jeziku v Porabju : izsledki raziskave / Katarina Munda Hirnök. - Tabele.

V: Jezik za danes in jutri / {organizator} Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije. - Ljubljana : Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1998. - Str. 97-103.

1.16 POGlavJE ALI SAMOSTOJNI SESTAVEK V ZNANSTVENI KNJIGI

Javna občila na narodnostno mešanem območju v Lendavi / Katalin Munda Hirnök. - Grafikonj, tabele.

V: Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru / [nosilka projekta Albina Nečak Lük]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1998. - Str. 125-146.

Spremljanje medijev v Monoštru / Katalin Munda-Hirnök.

V: Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru / [nosilka projekta Albina Nečak Lük]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1998. - Str. 253-262.

Medčasovna analiza spremljanja medijev slovenske narodne manjšine v Monoštru / Katalin Munda Hirnök. - Grafikonj.

V: Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru / [nosilka projekta Albina Nečak Lük]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1998. - Str. 263-271.

1.18 SESTAVEK V ENCIKLOPEDIJI

Slovenski koledar / K. M. H. - Ilustr.

V: Enciklopedija Slovenije. - Ljubljana : Mladinska knjiga. - Zv. 12 : Slovenska n - Sz (1998), str. 146-149.

1.19 OBJAVLJENA RECENZIJA, PRIKAZ KNJIGE, KRITIKA

Predstavitev dveh novih publikacij Inštituta za narodnostna vprašanja / Katarina Munda Hirnök.

V: Porabje. - Let. 8, št. 3 (12.II.1998), str. 2.

1.22 OBJAVLJENI INTERVJU

Ko bom velik, bom... Slovenec : Pogovor s strokovno raziskovalno svetnico Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani Katarino (Katalin) Munda Hirnök o Slovenskem Porabju in Porabskih Slovencih / Katarina Munda-Hirnök ; [pogovarjal se je] Branko Žunec. - Portret.

V: Večer. - Let. 54, št. 31 (7.II.1998), str. 38.

1.25 DRUGI ČLANKI ALI SESTAVKI

Poseben sklad podpore raziskovalni dejavnosti zamejskih Slovencev / Katarina Munda-Hirnök.

V: Porabje. - Let. 8, št. 3 (12.II.1998), str. 3.

Predstavniki slovenske manjšine pri predsedniku Kučanu / K.M.H. - Ilustr.

V: Porabje. - Let. 8, št. 3 (12.II.1998), str. 8.

Etnološko delo med zamejskimi Slovenci / Katarina M. Hirnök.

V: Porabje. - Let. 8, št. 22 (5.XI.1998), str. 2.

MONOGRAFIJE IN DRUGA ZAKLJUČENA DELA

2.13 ELABORAT, PREDŠTUDIJA, ŠTUDIJA

O nekaterih aktualnih vprašanjih Slovencev na Madžarskem : ekspertiza / Katalin Munda Kirnök. - Ljubljana : INV, 1998. - 51 str. - (Ekspertize ; 163)

IZVEDENA IN DRUGA NEDOSTOPNA DELA

3.13 ORGANIZIRANJE ZNANSTVENIH IN STROKOVNIH SESTANKOV

Živet z mejo : organizacija znanstveno - kulturnega srečanja, Murska Sobota, 5. in 6. junij 1998 / Vera Klopčič, Albina Nečak-Lük, Katarina Munda-Hirnök, Nada Vilhar. - Murska Sobota, 1998

3.15 PRISPEVEK NA KONFERENCI, BREZ NATISA

Vloga medijev pri ohranjanju jezika manjšin : referat na okrogli mizi Ali je opuščanje maternega jezika mogoče zaobrtni in kako? : znanstveno - kulturno srečanje Živet z mejo, Murska Sobota, 5. in 6. junij 1998 / Katarina Munda-Hirnök. - Murska Sobota, 1998

SEKUNDARNO AVTORSTVO

4.56 DISKUTANT

Jezik, kultura in družba : moderatorstvo na II. kongresu Društva za uporabno jezikoslovje Slovenije, Ljubljana, 8.-10. okt. 1998 / Katarina Munda-Hirnök. - Ljubljana, 1998

Predstavitev kulturnih dosežkov manjšine, zlasti v funkciji ohranjanja manjšine : moderatorstvo na znanstveno - kulturnem srečanju Živet z mejo, Murska Sobota, 5. in 6. junij 1998 / Katarina Munda-Hirnök. - Murska Sobota, 1998

4.99 DRUGO

Živet z mejo : gradivo z znanstveno - kulturnega srečanja, Murska Sobota, 5. in 6. junij 1998 / gradivo pripravile in uredile: Albina Nečak-Lük, Katalin Munda-Hirnök, Vera Klopčič, Nada Vilhar. - Ljubljana : INV, 1998. - Loč. pag. - (Dokumentacijsko gradivo ; 8)

ALBINA NEČAK-LÜK

ČLANKI IN SESTAVKI

1.04 STROKOVNI ČLANEK

"Ali je opuščanje maternega jezika manjšin mogoče zaobrniti in kako?" : (sporočila iz za okrogle mize na znanstvenem srečanju "Živeti z mejo", Murska Sobota, 5. in 6. junij 1998) / Albina Nečak-Lük.

V: Porabje. - Let. 8, št. 14 (16.VII.1998), str. 6.

1.05 POIJDNI ČLANEK

Govorim v dveh jezikih : razvoj govora / Albina Nečak-Lük. - Portret.

V: Moj malček. - Let. 2, št. 7/8 (1998), str. 16-18.

1.06 OBJAVLJENO VABIJENO PREDAVANJE NA ZNANSTVENI KONFERENCI

Language and ethnicity issues in ethnic studies / Albina Nečak-Lük.

V: Ethnos e comunità linguistica / a cura di Raffaella Bombi e Giorgio Graffi. - Udine : Forum, 1998. - Str. 405-416.

Jezik v etničnih študijah : nekaj raziskovalnih pristopov in izsledkov iz slovenske izkušnje / Albina Lük-Nečak.

V: Jezik za danes in jutri / [organizator] Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije. - Ljubljana : Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1998. - Str. 77-90.

1.16 POGlavJE ALI SAMOSTOJNI SESTAVEK V ZNANSTVENI KNJIGI

Language component of the interethnic relations issues in the ethnically mixed regions along the Slovene-Hungarian border / Albina Nečak-Lük.

V: Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru / [nosilka projekta Albina Nečak Lük]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1998. - Str. 219-228.

Jezik kot kazalec stanja medetničnih odnosov / Albina Nečak Lük. - Tabele.

V: Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru / [nosilka projekta Albina Nečak Lük]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1998. - Str. 333-347.

Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru : primerjalna analiza elementov narodnostne identitete prebivalstva na stičnih območjih obmejnih regij Slovenije, Avstrije, Italije in Madžarske / Albina Nečak-Lük. - Tabele.

V: Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru / [nosilka projekta Albina Nečak Lük]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1998. - Str. 21-32.

Jezik in etnična pripadnost v Porabju / Albina Nečak-Lük. - Tabele, grafikoni.

V: Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru / [nosilka projekta Albina Nečak Lük]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1998. - Str. 231-252.

1.20 PREDGOVOR, SPREMNA BESEDA

Uvod / Albina Nečak-Lük.

V: Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru / [nosilka projekta Albina Nečak Lük]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1998. - Str. 7-18.

MONOGRAFIJE IN DRUGA ZAKLJUČENA DELA

2.01 ZNANSTVENA MONOGRAFIJA

Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru : izsledki projekta / [nosilka projekta Albina Nečak Lük ; sodelavci Katalin Munda Hirnök ... [et al.] ; uredila: Albina Nečak Lük, Boris Jesih]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1998-. - Zv. <1->

2.11 POROČILO O ZNANSTVENORAZISKOVALNI NALOZI

Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru : letno poročilo o rezultatih raziskovalnega projekta v letu 1997 : temeljni raziskovalni projekt / odgovorna nosilka Albina Nečak Lük. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1998. - 11 + [20] str. - (Raziskovalne naloge ; 92)

IZVEDENA IN DRUGA NEDOSTOPNA DELA

3.07 IZVEDENSKO MNENJE, ARBITRAŽNA ODLOČBA, RECENZIJA

Predstavitev posebne številke mednarodne znanstvene revije International journal of the sociology of language / Zinka Zorko ... [et al.] ; predsednica organizacijskega odbora Nada Šabec. - Maribor : Univerzitetna knjižnica, 15. I. 1998

3.13 ORGANIZIRANJE ZNANSTVENIH IN STROKOVNIH SESTANKOV

Jezik za danes in jutri / II. kongres Društva za uporabno jezikoslovje, Ljubljana, 8. - 10. 10. 1998 / Albina Nečak Lük, Sonja Novak Lukanovič. - Ljubljana, 1998

Minorities in a global world : predavanje prof. dr. Dietmarja Larcherja, Ljubljana, 6. november 1998 : predavanje so organizirali Avstrijski inštitut za Vzhodno in Jugovzhodno Evropo, izpostava Ljubljana, Oddelek za primerjalno in splošno jezikoslovje Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Inštitut za narodnostna vprašanja / Albina Nečak Lük, Miroslav Polzer, Mitja Žagar. - Ljubljana, 1998

Živeti z mejo : organizacija znanstveno - kulturnega srečanja, Murska Sobota, 5. in 6. junij 1998 / Vera Klopčič, Albina Nečak-Lük, Katarina Munda-Hirnök, Nada Vilhar. - Murska Sobota, 1998

3.15 PRISPEVEK NA KONFERENCI, BREZ NATISA

Challenges of managing cultural pluralism in Slovenia : vabljen predavanje v Centrum för Invandringsforskning, CEIFO (Mednarodni center za migracije), v Stockholmu, 12. februarja 1998. / Albina Nečak Lük. - Stockholm, 1998

"Jezikovni razvoj otroka v narodnostno in jezikovno mešanih okoljih - vloga družine, okolja in vrtca" : referat na seminarju Skrb za manjšinski jezik v jezikovno mešanih okoljih, Portorož, 13. - 15. 11. 1998 / Albina Nečak-Lük. - Portorož, 1998

Modelle zweisprachiger Bildung und Erziehung in Slowenien = Modeli dvojezične vzgoje in izobraževanja v Sloveniji : referat na IX. Europäischen Volksgruppenkongress = IX. Evropski kongres narodnih skupnosti = IX. European congress on ethnic minorities, 15. - 17. Oktober 1998 / Spittal a. d. Drau / Kärnten / Austria / Albina Nečak Lük. - Spittal a. d. Drau, 1998

Smeri ohranjanja jezika manjšine : referat na okrogli mizi Ali je opuščanje maternega jezika manjšin mogoče zaobrniti in kako? : znanstveno - kulturno srečanje Živeti z mejo, Murska Sobota, 5. in 6. junij 1998 / Albina Nečak-Lük. - Murska Sobota, 1998

SEKUNDARNO AVTORSTVO

4.01 UREDNIK

Nečak-Lük, Albina (član uredniškega odbora 1992-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - 1990, št. 24 (nov.) - . - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies

4.56 DISKUTANT

Moderatorstvo na okrogli mizi: Ali je opuščanje maternega jezika manjšin mogoče zaobrniti in kako? : znanstveno - kulturno srečanje Živeti z mejo, Murska Sobota, 5. in 6. junija 1998 / Albina Nečak-Lük. - Murska Sobota, 1998

4.99 DRUGO

Živeti z mejo : gradivo z znanstveno - kulturnega srečanja, Murska Sobota, 5. in 6. junij 1998 / gradivo pripravile in uredile: Albina Nečak-Lük, Katalin Munda-Hirnök, Vera Klopčič, Nada Vilhar. - Ljubljana : INV, 1998. - Loč. pag. - (Dokumentacijsko gradivo ; 8)

SONJA NOVAK-LUKANOVIČ

ČLANKI IN SESTAVKI

1.06 OBJAVLJENO VABLJENO PREDAVANJE NA ZNANSTVENI KONFERENCI

Stališča do večinskega in manjšinskega jezika v vzgoji in izobraževanju na narodnostno mešanem območju v Sloveniji / Sonja Novak Lukanovič.

V: Jezik za danes in jutri / [organizator] Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije. - Ljubljana : Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1998. - Str. 91-96.

1.16 POGLAVJE ALI SAMOSTOJNI SESTAVEK V ZNANSTVENI KNJIGI

Dvojezična vzgoja in izobraževanje: vloga v družbi in stališča posameznikov / Sonja Novak-Lukanovič

V: Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru / {nosilka projekta Albina Nečak Lük}. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1998. - Str. 115-123.

Pomen vzgoje in izobraževanja v medetničnih odnosih / Sonja Novak-Lukanovič.

V: Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru / [nosilka projekta Albina Nečak Lük]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1998. - Str. 349-358.

IZVEDENA IN DRUGA NEDOSTOPNA DELA

3.13 ORGANIZIRANJE ZNANSTVENIH IN STROKOVNIH SESTANKOV

Jezik za danes in jutri / II. kongres Društva za uporabno jezikoslovje Ljubljana, 8. - 10. 10. 1998 / Albina Nečak Lük, Sonja Novak Lukanovič. - Ljubljana, 1998

IX. Europäischer Volksgruppenkongress = IX. Evropski kongres narodnih skupnosti = IX. European Congress on Ethnic Minorities 15. - 17. Oktober 1998, Spittal a. d. Drau : organizacija kongresa / Sonja Novak Lukanovič, Boris Jesih. - Spittal a. d. Drau, 1998

Modeli izobraževanja v etnično in jezikovno mešanih okoljih : strokovno srečanje, Ljubljana, Filozofska fakulteta, 19. oktober 1998 / Sonja Novak Lukanovič. - Ljubljana, 1998

3.15 PRISPEVEK NA KONFERENCI, BREZ NATISA

The importance of social factors for the maintenance of minority languages : referat na Sixth international conference on law and language, Vaasa/Finland, 1998 / Sonja Novak Lukanovič. - Vaasa, 1998

Model dvojezičnega izobraževanja v Prekmurju v očeh pedagoških strokovnjakov ter strokovnjakov drugih strok : referat na strokovnem srečanju Modeli izobraževanja v etnično in jezikovno mešanih okoljih, Ljubljana, 19. oktober 1998 / Sonja Novak Lukanovič. - Ljubljana, 1998

JANEZ STERGAR

ČLANKI IN SESTAVKI

1.04 STROKOVNI ČLANEK

Marginalije ob devetih desetletjih delovanja prosvetne organizacije koroških Slovencev / Janez Stergar.

V: Koroški koledar ... - (1998), str. 40-46.

Sedemdesetletnica Kluba koroških Slovencev v Ljubljani - KKS / Janez Stergar.

V: Koroški vestnik. - Letn. 32, št. 2 (1998), str. 43-48.

Tajnice in fikusi se menjavajo, manjšine ostajajo / Janez Stergar.

V: Razgledi. - Letn. 47, št. 3 (4.II.1998), str. 3.

1.07 OBJAVLJENO VABLJENO PREDAVANJE NA STROKOVNI KONFERENCI

Alli lahko 10. oktober (1920) pomeni tudi dan zблиževanja med Avstrijo in Slovenijo? : [referat na istoimenskem strokovnem posvetu v Mariboru 10. 10. 1998] / Janez Stergar.

V: Koroški vestnik. - Letn. 32, št. 2 (1998), str. 12-15.

Identiteta in manjšina, zavest in odnosi z matico : nekaj uvodnih tez na posvetu Sveta slovenskih organizacij v Gorici 24. 4. 1998 / Janez Stergar.

V: Koroški vestnik. - Letn. 32, št. 1 (1998), str. 43-50.

1.18 SESTAVEK V ENCIKLOPEDIJU

Slovenska prosvetna zveza / J. Ste.

V: Enciklopedija Slovenije. - Ljubljana : Mladinska knjiga. - Zv. 12 : Slovenska n - Sz (1998), str. 7-8.

Slovenski dom. Zamejstvo. Avstrija / J. Ste. - Ilustr.

V: Enciklopedija Slovenije. - Ljubljana : Mladinska knjiga. - Zv. 12 : Slovenska n - Sz (1998), str. 28-29.

Slovenski krožek na Dunaju / J. Ste.

V: Enciklopedija Slovenije. - Ljubljana : Mladinska knjiga. - Zv. 12 : Slovenska n - Sz (1998), str. 47.

Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, SNTUJ, Slowenisches Volkskunde Institut / J. Ste.

V: Enciklopedija Slovenije. - Ljubljana : Mladinska knjiga. - Zv. 12 : Slovenska n - Sz (1998), str. 49.

Slovenski vestnik / J. Ste. - Ilustr.

V: Enciklopedija Slovenije. - Ljubljana : Mladinska knjiga. - Zv. 12 : Slovenska n - Sz (1998), str. 55.

Slovenski znanstveni inštitut, SZI, Slowenisches wissenschaftliches Institut / J. Ste.

V: Enciklopedija Slovenije. - Ljubljana : Mladinska knjiga. - Zv. 12 : Slovenska n - Sz (1998), str. 56.

Slovensko šolsko društvo, SŠD / J. Ste.

V: Enciklopedija Slovenije. - Ljubljana : Mladinska knjiga. - Zv. 12 : Slovenska n - Sz (1998), str. 77.

Sodalitas / J. Ste.

V: Enciklopedija Slovenije. - Ljubljana : Mladinska knjiga. - Zv. 12 : Slovenska n - Sz (1998), str. 133.

Stuhlpfarrer, Karl / J. Ste.

V: Enciklopedija Slovenije. - Ljubljana : Mladinska knjiga. - Zv. 12 : Slovenska n - Sz (1998), str. 360.

Sturm, Borut Marjan / J. Ste. - Ilustr.

V: Enciklopedija Slovenije. - Ljubljana : Mladinska knjiga. - Zv. 12 : Slovenska n - Sz (1998), str. 364.

Südmark / J. Cv., J. Ste. [Janez Cvirn, Janez Stergar]

V: Enciklopedija Slovenije. - Ljubljana : Mladinska knjiga. - Zv. 12 : Slovenska n - Sz (1998), str. 368.

Suppan, Arnold / J. Ste.

V: Enciklopedija Slovenije. - Ljubljana : Mladinska knjiga. - Zv. 12 : Slovenska n - Sz (1998), str. 375.

Maribor. Marija Terezija. Mestno pravo. Mesto. Mirovno gibanje. Mislijon. Muzej. Nacionalizacija. Odporniško gibanje. Oglej / [dopolnitve Janez Stergar].

V: Veliki splošni leksikon. - Ljubljana : DZS, 1997-1998. - Knj 5: Ma-Ož (1998), str. 2480-2481, 2482-2483, 2577, 2623-2624, 2624-2625, 2737-2738, 2741-2742, 2979, 2989.

Mariborsko-lavantinska škofija. Mladinsko gibanje v svetu. Monošter. Moritsch, Andreas. Muslimani. Narodna manjšina. Narodni svet koroških Slovencev. Narodnoosvobodilni boj (NOB) v Jugoslaviji. Narodnoosvobodilni boj (NOB) v Sloveniji. Narodnost. Nemci v Sloveniji. Okupacija Slovenije [Janez Stergar].

V: Veliki splošni leksikon. - Ljubljana : DZS, 1997-1998. - Knj 5: Ma-Ož (1998), str. 2481-2482, 2634, 2671, 2683, 2734, 2779-2780, 2782, 2783, 2783-2784, 2784, 2809, 3006.

Mohorjeva družba / [Nataša Stergar, Janez Stergar].

V: Veliki splošni leksikon. - Ljubljana : DZS, 1997-1998. - Knj 5: Ma-Ož (1998), str. 2655.

Njogoš / [Janez Stergar, Katja Stergar].

V: Veliki splošni leksikon. - Ljubljana : DZS, 1997-1998. - Knj 5: Ma-Ož (1998), str. 2893.

Optanti / [Janez Stergar, Rok Stergar].

V: Veliki splošni leksikon. - Ljubljana : DZS, 1997-1998. - Knj 5: Ma-Ož (1998), str. 3036.

Osnovna šola / [Zdenko Medveš, Janez Stergar].

V: Veliki splošni leksikon. - Ljubljana : DZS, 1997-1998. - Knj 5: Ma-Ož (1998), str. 3067.

Papir. Pariška mirovna konferenca. Partizanske bolnišnice. Pliberk. Pokristjanjevanje. Porabski Slovenci. Pregnanci. Preseljevanje ljudstev. Ranković, Aleksandar / [Janez Stergar].

V: Veliki splošni leksikon. - Ljubljana : DZS, 1997-1998. - Knj 6: P-Rž (1998), str. 3136, 3248-3249, 3284, 3324.

Priseljevanje. Prostovoljci. Radovljica. Romanje / [dopolnitve Janez Stergar].

V: Veliki splošni leksikon. - Ljubljana : DZS, 1997-1998. - Knj 6: P-Rž (1998), str. 3422, 3446, 3510, 3661.

Saintgermainška mirovna pogodba. Slovenska skupnost. Slovenska zaveza. Slovensko Porabje. Socialdemokratska stranka Slovenije. Sokolstvo. Srbsko-turška vojna. Šmohor. Špeter Slovenov. Štefan Tomašević. Študentske demonstracije. Tabornišтво / [Janez Stergar].

V: Veliki splošni leksikon. - Ljubljana : DZS, 1997-1998. - Knj 7: S-Te (1998), str. 3727, 3963, 3968, 3970-3971, 3987, 3998, 4056, 4226, 4246, 4255, 4261, 4279.

Samostan / [dopolnitve Janez Stergar, Katja Stergar].

V: Veliki splošni leksikon. - Ljubljana : DZS, 1997-1998. - Knj 7: S-Te (1998), str. 3743-3744.

Sarajevo. Sindikati. Sisak. Split. Srbija. Šentpavel v Labotski dolini. Študentska društva. Študentske zveze. Taaffe, Eduard von / [dopolnitve Janez Stergar].

V: Veliki splošni leksikon. - Ljubljana : DZS, 1997-1998. - Knj 7: S-Te (1998), str. 3763, 3882, 3894, 4039, 4054-4055, 4210, 4261, 4278.

Skavti. Škofja Loka / [dopolnitve Janez Stergar, Nataša Stergar].

V: Veliki splošni leksikon. - Ljubljana : DZS, 1997-1998. - Knj 7: S-Te (1998), str. 3905, 4219.

Slovenci v Italiji / [Rok Stergar, Janez Stergar].

V: Veliki splošni leksikon. - Ljubljana : DZS, 1997-1998. - Knj 7: S-Te (1998), str. 3943-3944.

Slovenska marka. Slovenski kmečki upor (1515). Slovenski krščanski demokrati. Socialdemokracija. Slovensko-hrvaški kmečki upor (1572/73). Socialistična zveza delovnega ljudstva. Spanhelmi / [Janez Stergar, Katja Stergar].

V: Veliki splošni leksikon. - Ljubljana : DZS, 1997-1998. - Knj 7: S-Te (1998), str. 3963, 3970, 3985-3987, 3987, 4027.

Slovenska matica. Solunska fronta. Spodnja Panonija. Srbska vstaja. Strossmayer, Josip Juraj. Šentjakob v Rožu. Šestojanuarska diktatura. Štefan Nemanjić / [Janez Stergar, Nataša Stergar].

V: Veliki splošni leksikon. - Ljubljana : DZS, 1997-1998. - Knj 7: S-Te (1998), str. 3963, 4004, 4041-4042, 4056, 4132, 4210, 4212, 4254-4255.

Španska državljanska vojna. Štajerska. Štefan Uroš III. Tabor / [dopolnitve Rok Stergar, Janez Stergar].

V: Veliki splošni leksikon. - Ljubljana : DZS, 1997-1998. - Knj 7: S-Te (1998), str. 4237, 4251-4254, 4255, 4279.

TIGR. Združena lista socialnih demokratov Slovenije. Zedinjena Slovenija / [Rok Stergar, Janez Stergar].

V: Veliki splošni leksikon. - Ljubljana : DZS, 1997-1998. - Knj 8: Te-Ž (1998), str. 4374, 4882, 4892.

Tinje. Tobačna Ljubljana d.o.o. Tovarna avtomobilov Maribor. Tržaška škofija. Ubožnica. Univerza v Ljubljani. Univerzitetna knjižnica Maribor. Univerzitetni klinični center Ljubljana. Ustoličevanje karantanskih knezov (koroških vojvod). Vetrinj. Vindišarska teorija. Winkler, Andrej. Wurzbach, Konstantin. Zavod za raziskavo materialov in konstrukcij. Znanstveni inštitut. Zveza slovenskih organizacij na Koroškem. Železna Kapla. Ženevska deklaracija. Žolger, Ivan. Žumberak. Županič / [Janez Stergar].

V: Veliki splošni leksikon. - Ljubljana : DZS, 1997-1998. - Knj 8: Te-Ž (1998), str. 4380, 4399, 4429-4430, 4481-4482, 4512, 4546, 4566-4567, 4653, 4673, 4797, 4811, 4875, 4925, 4941, 4959, 4968, 4989, 4990, 4991.

Tihotapstvo. Tisk. Tobak. Trbiž. Trgovina. Trst. Turizem. Velikovec. Versajski mir. Vis. Vojno hudodelstvo. Windisch-Graetz. Zadruga. Zagreb. Zdravilišče. Zdravstvo. Ziljska dolina. Železo. Žensko gibanje. Živali / [dopolnitve Janez Stergar].

V: Veliki splošni leksikon. - Ljubljana : DZS, 1997-1998. - Knj 8: Te-Ž (1998), str. 4376, 4386, 4399-4402, 4447-4448, 4455-4456, 4478, 4499-4500, 4627, 4714-4715, 4795-4796, 4824, 4826, 4642-4643, 4682, 4879, 4881, 4912, 4969.

Tuma, Henrik. Ulrih II. (Urh) Celjski. Valvasor, Janez Vajkard. / [Janez Stergar, Katja Stergar].

V: Veliki splošni leksikon. - Ljubljana : DZS, 1997-1998. - Knj 8: Te-Ž (1998), str. 4489, 4529, 4588.

Uršulinke. Ustaši. Zahodnoevropska unija. Zgodovinopisje / [dopolnitve Rok Stergar, Janez Stergar].

V: Veliki splošni leksikon. - Ljubljana : DZS, 1997-1998. - Knj 8: Te-Ž (1998), str. 4558, 4565, 4830, 4907.

Varnostno-obveščevalna služba / [Janez Stergar, Rok Stergar, Nataša Stergar].

V: Veliki splošni leksikon. - Ljubljana : DZS, 1997-1998. - Knj 8: Te-Ž (1998), str. 4596.

Zwitter / [Janez Stergar, Katja Stergar, Nataša Stergar].

V: Veliki splošni leksikon. - Ljubljana : DZS, 1997-1998. - Knj 8: Te-Ž (1998), str. 4952-4953.

Žontar / [Janez Stergar, Rok Stergar].

V: Veliki splošni leksikon. - Ljubljana : DZS, 1997-1998. - Knj 8: Te-Ž (1998), str. 4990.

1.25 DRUGI ČLANKI ALI SESTAVKI

Gospodarsko poslovanje Slovenske matice v letih 1996 in 1997 / Janez Stergar.

V: Glasnik Slovenske matice. - Letn. 22, št. 1/2 (1998), str. 7-8.

Kako po opozorilni stavki? Položaj zaposlenih v visokem šolstvu in znanosti / Janez Stergar.

V: Šolski razgledi. - Letn. 49, št. 7 (6.IV.1998), str. 3.

Poročilo o izhajanju Zgodovinskega časopisa med 28. in 29. zborovanjem slovenskih zgodovinarjev (sept. 1996 - okt. 1998) / Janez Stergar.

V: Zgodovinski časopis. - Letn. 52, št. 3 (112) (1998), str. 437.

Obvestila o izhajanju Zgodovinskega časopisa / Janez Stergar.

V: Zgodovinski časopis. - Letn. 52, št. 1 (110) (1998), str. 155-156.

MONOGRAFIJE IN DRUGA ZAKLJUČENA DELA

2.20 DRUGE MONOGRAFIJE IN DRUGA ZAKLJUČENA DELA

Karmen Goričar : razstava na gradu Goričane, julij 1998 / Janez Stergar. - Medvode : Savske elektrarne, 1998. - Razstavn list k razstavi

Slikarstvo Karmen Goričar : razstava v galeriji Gal v Ljubljani, september 1998 / Janez Stergar. - Ljubljana : [s.n.], 1998. - Razstavn list

IZVEDENA IN DRUGA NEDOSTOPNA DELA

3.11 RADIJSKI IN TV PRISPEVKI

Dejavnost Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani : sodelovanje v oddaji Radia Slovenije, program ARS, 3. 2. 1998 / Janez Stergar. - Ljubljana, 1998

Nemci v Sloveniji : oddaja Dosje TV Slovenije, 16. 3. 1998 / Janez Stergar ... [et al.]; oddaja je vodila Darja Groznik. - Ljubljana, 1998

"Zgodovinski časopis" in njegova knjižna zbirka : pogovor na Radiu Ognjišče, 30. 1. 1998 / Janez Stergar. - Ljubljana, 1998

3.15 PRISPEVEK NA KONFERENCI, BREZ NATISA

Slovenija in koroški Slovenci (1920-1959) : referat na simpoziju Janko Ogris - življenje in delo, Bilčovs / Ludmannsdorf, 30. 10. 1998 / Janez Stergar. - Bilčovs, 1998

Slovenske manjšine v zamejstvu : predavanje na seminarju Pravno varstvo manjšin (ELSA Ljubljana), Bohinj 4. - 5. aprila 1998 / Janez Stergar. - Bohinj, 1998

3.20 DRUGA DELA

Delovanje Sindikalne konference raziskovalnih organizacij SVIZ [Sindikata vzgoje, izobraževanja in znanosti] Slovenije v obdobju 1995-1998 / Janez Stergar. - Ljubljana : SVIZ, 9. nov. 1998

- Financiranje Slovencev v zamejstvu s strani Republike Slovenije / Boris Jesih, Janez Stergar. - Ljubljana : INV, 2. feb. 1998. - (Ekspertize)
- Obvestila Glavnega odbora SVIZ [Sindikata vzgoje, izobraževanja in znanosti Slovenije] / Janez Stergar in Damijana Zelnik. - Ljubljana : SVIZ, oktober 1998
- Predlog poudarkov delovanja Sindikalne konference raziskovalnih organizacij SVIZ [Sindikata vzgoje, izobraževanja in znanosti] Slovenije v obdobju 1999-2002 / Janez Stergar. - Ljubljana : SVIZ, 9. nov. 1998

SEKUNDARNO AVTORSTVO

4.01 UREDNIK

Stergar, Janez (urednik za zamejstvo 1987-)

Enciklopedija Slovenije ; izdelava zemljevidov in risb Geodetski zavod SR Slovenije, Ljubljana ; izdelava grafikonov Inštitut za geodezijo in fotogrametrijo, Ljubljana]. - 1. natis. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 1987- . - Zv. <1-12>

Stergar, Janez (član uredniškega odbora 1992-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - 1990, št. 24 (nov.) - . - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies

Stergar, Janez (urednik za zgodovino pri slovenski izdaji 1997-1998)

Veliki splošni leksikon : v osmih knjigah. - Ljubljana : DZS, 1998. - Zv. 5 : Ma-Ož

Stergar, Janez (urednik za zgodovino pri slovenski izdaji 1997-1998)

Veliki splošni leksikon : v osmih knjigah. - Ljubljana : DZS, 1998. - Zv. 6 : P-Rž

Stergar, Janez (urednik za zgodovino pri slovenski izdaji 1997-1998)

Veliki splošni leksikon : v osmih knjigah. - Ljubljana : DZS, 1998. - Zv. 7 : S-Te

Stergar, Janez (urednik za zgodovino pri slovenski izdaji 1997-1998)

Veliki splošni leksikon : v osmih knjigah. - Ljubljana : DZS, 1998. - Zv. 8 : Te-Ž

Stergar, Janez (tehnični urednik 1975-1983, namestnik glavnega urednika 1984-)

Zgodovinski časopis = Historical Review : glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije. - 1947 letn. 1, št. 1 - . - Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije

IRENA ŠUMI

ČLANKI IN SESTAVKI

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK

"**..ker živimo na tromejli**": poznavanje, vrednotenje in raba slovenskih kodov pri starših otrok - slušateljev zasebnega pouka slovenščine v Kanalski dolini / Irena Šumi. - Tabele, grafikoni.

V: Razprave in gradivo. - Št. 33 (1998), str. 31-56.

MONOGRAFIJE IN DRUGA ZAKLJUČENA DELA

2.02 STROKOVNA MONOGRAFIJA

Socialna lega slovenskega jezika v Kanalski dolini : empirična raziskava v družinah slušateljev tečaja slovenskega jezika : prvo poročilo / Irena Šumi. - [Trst] : SLORI, 1998. - 69 str. - (SLORI ; 130)

2.11 POROČILO O ZNANSTVENORAZISKOVALNI NALOGI

Socialna lega slovenskega jezika v Kanalski dolini : empirična raziskava v družinah slušateljev tečaja slovenskega jezika / Irena Šumi. - Ljubljana : INV, 1998. - 38 f. - (Raziskovalne naloge ; 96)

IZVEDENA IN DRUGA NEDOSTOPNA DELA

3.07 IZVEDENSKO MNENJE, ARBITRAŽNA ODLOČBA, RECENZIJA

Predstavitev posebne številke mednarodne znanstvene revije International Journal of the sociology of language / Zinka Zorko ... [et al.] ; predsednica organizacijskega odbora Nada Šabec. - Maribor : Univerzitetna knjižnica, 15. 1. 1998

SEKUNDARNO AVTORSTVO

4.36 OSEBA, KI INTERVJUVA

Towards a new story of the European self. An interview with dr. Iver Neumann / Iver Neumann ; Irena Šumi. - Portret.

V: Razprave in gradivo. - Št. 33 (1998), str. 287-298.

NADA VILHAR**ČLANKI IN SESTAVKI**

1.18 SESTAVEK V ENCIKLOPEDIJI

Slovenska športna zveza / N. Vi.

V: Enciklopedija Slovenije. - Ljubljana : Mladinska knjiga. - Zv. 12 : Slovenska n-Sz (1998), str. 13.

1.19 OBJAVLJENA RECENZIJA, PRIKAZ KNJIGE, KRITIKA

Razprave in gradivo 32 : revija Inštituta za narodnostna vprašanja / Nada Vilhar.

V: Svobodna misel. - Let. 36, št. 4 (27.II.1998), str. 10.

1.25 DRUGI ČLANKI ALI SESTAVKI

Dragocena knjižna zbirka ameriškega donatorja / [N.V.].

V: Dnevnik. - Let. 48, št. 285 (20.X.1998), str. 23.

Knjige o razpadu nekdanje Jugoslavije / [N.V.].
V: Večer. - Let. 54, št. 239 (15.X.1998), str. 3.

IZVEDENA IN DRUGA NEDOSTOPNA DELA

3.13 ORGANIZIRANJE ZNANSTVENIH IN STROKOVNIH SESTANKOV

Živetl z mejo : organizacija znanstveno - kulturnega srečanja, Murska Sobota, 5. in 6. junij 1998 / Vera Klopčič, Albina Nečak-Lük, Katarina Munda-Hirnök, Nada Vilhar. - Murska Sobota, 1998

SEKUNDARNO AVTORSTVO

4.01 UREDNIK

Vilhar, Nada (izbor in uredništvo 1995-)

Informacije & komentarji INV : mesečni informacijski bilten Inštituta za narodnostna vprašanja. - Let. 1, št. 1, 1995-. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja

4.03 PREVAJALEC (POSAMEZNIH GESEL)

VELIKI splošni leksikon : v osmih knjigah. - Ljubljana : DZS, 1997-1998. - 8 zv.

4.99 DRUGO

Živetl z mejo : gradivo z znanstveno - kulturnega srečanja, Murska Sobota, 5. in 6. junij 1998 / gradivo pripravile in uredile: Albina Nečak-Lük, Katalin Munda-Hirnök, Vera Klopčič, Nada Vilhar. - Ljubljana : INV, 1998. - Loč. pag. - (Dokumentacijsko gradivo ; 8)

ALESSANDRO (SANDI) VOLK

BIOGRAFIJA

Rojen v slovenski družini v Trstu leta 1959. Osnovno, nižjo in višjo srednjo šolo je dokončal na slovenskih šolah v Trstu. Leta 1991 je diplomiral iz arhivistike, paleografije in diplomatike na Šoli za arhivistiko, paleografijo in diplomatiko Državnega arhiva v Trstu (Scuola di archivistica, paleografia e diplomatica dell'Archivio di Stato di Trieste). Leta 1992 je diplomiral z odliko iz zgodovine na Fakulteti za filozofijo in leposlovje Univerze v Trstu (Facolta di Lettere e filosofia dell'Universita degli Studi di Trieste) pri mentorju prof. Eliu Apihu. Leta 1995 se je uvrstil na drugo mesto lestvice tečaja-natečaja za didaktične vodiče v Muzeju Rižarne pri Sv. Soboti. Od leta 1997 je član Posvetovalne komisije Občine Trst za Muzej Rižarne pri Sv. Soboti. Leta 1998 je magistriral iz zgodovine na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Od leta 1998 je tudi zadolžen za didaktično službo v Muzeju Rižarne pri Sv. Soboti. Zaposlen je kot mladi raziskovalec na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani in pripravlja doktorat na temo naselitve istrskih beguncev na Tržaškem po drugi svetovni vojni.

Že v času univerzitetnega študija je pričel sodelovati z Odsekom za zgodovino Narodne in študijske knjižnice v Trstu. Ukvarja se s sodobno zgodovino Primorske, v zadnjem obdobju raziskuje predvsem problematiko istrskih beguncev, nacističnega uničevalnega sistema (in še posebej uničevalnega taborišča Rižarna pri Sv. Soboti) ter doživetja (in doživljanja) zgodovinskega dogajanja v različnih skupinah tržaškega prebivalstva.

ČLANKI IN SESTAVKI

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK

Slovenska politična emigracija v Trstu do leta 1954 / Sandi Volk.

V: Zgodovinski časopis. - Let. 52, št. 1 (1998), str. 87-109.

1.06 OBJAVLJENO VABIJENO PREDAVANJE NA ZNANSTVENI KONFERENCI

Naselitev istrskih beguncev v Tržaški pokrajini - vidiki "nacionalne bonifikacije" / Alessandro (Sandi) Volk. - Fotografije.

V: Prispevki z mednarodne konference Pariška mirovna pogodba, nova jugoslovansko-italijanska meja in priključitev Primorske k Sloveniji / [odgovorni urednik, redattore responsabile, chief editor Darko Darovec. - Koper = Capodistria : Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije = Centro di ricerche scientifiche della Repubblica di Slovenia = Science and research centre of the Republic of Slovenia : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko = Societa storica del Litorale, 1998. - str. 239-252 - (Acta Histriae št. 6).

1.19 OBJAVLJENA RECENZIJA, PRIKAZ KNJIGE, KRITIKA

Folbe e esodo, allegato al n. 3 di Tempi & Cultura ... / Sandi Volk.

V: Annales. Series historia et sociologia. - Let. 8, št. 12 (1998), str. 212-214.

Paolo Emilio Taviani: I giorni di Trieste. Diario 1953/54 ... / Sandi Volk.

V: Annales. Series historia et sociologia. - Let. 8, št. 14 (1998), str. 232-233.

Nacionalna država, medetnični odnosi in Slovenci v svetu osrednje teme : Ljubljana - nova številka revije Inštituta za narodnostna vprašanja Razprave in gradivo / Aleksander Volk. - Ilustr.

V: Primorski dnevnik. - Let. 54, št. 38 (14.II.1998), str. 19.

Carlo Spartaco Capogreco, Renicci. Un campo di concentramento in riva al Tevere (1942-1943). Cosenza: Fondazione Ferramonti, 1998. 157 strani. / Sandi Volk.

V: Zgodovinski časopis. - Letn. 52, št. 3 (112) (1998), str. 465-466.

MONOGRAFIJE IN DRUGA ZAKLJUČENA DELA

2.09 MAGISTRSKO DELO

Naselitev istrskih beguncev (Esuli) in slovenske politične emigracije v Tržaški pokrajini : vloga in pomen begunskih organizacij ter urejanje vprašanja istrskih beguncev v Italiji v luči begunskega časopisja, 1945-1963 : magistrska naloga / Alessandro (Sandi) Volk. - Ljubljana : [A. Volk], 1998. - 216 f.

SIMONA ZAVRATNIK ZIMIC

BIOGRAFIJA

Simona Zavrtnik Zimic, rojena 7. 4. 1970 v Slovenj Gradcu, po osnovni šoli na Remšniku in Srednji družboslovni šoli v Mariboru (1989) diplomirala na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani, smer novinarstvo (1995). Podiplomski študij Analiza evropske socialne politike (MESPA - Masters Degree in European Social Policy Analysis) zaključila na FDV v Ljubljani in St. Patric's College Maynooth na Irskem (1996). Za magistrsko nalogo 'Social Exclusion vs. Social Integration: the case of Bosnian refugees in Slovenia, Austria and Ireland' prejela nagrado Sklada profesorja Klinarja. Od leta 1996 zaposlena na INV kot mlada raziskovalka.

ČLANKI IN SESTAVKI

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK

"**Manjšina-večina-matica**": podobe istovetnosti in tujosti : (med Slovenci na avstrijskem Koroškem) / Simona Zavrtnik Zimic.

V: Razprave in gradivo. - Št. 33 (1998), str. 131-144.

MONOGRAFIJE IN DRUGA ZAKLJUČENA DELA

2.01 ZNANSTVENA MONOGRAFIJA

Pogovori s koroškimi Slovenci : o etnični identiteti, slovenščini, dvojezični vzgoji in samopodobi / Simona Zavrtnik Zimic ; [prevod povzetka v nemščino Pavel Apovnik]. - Celovec ; Ljubljana ; Dunaj : Mohorjeva založba, 1998. - 132 str.

MITJA ŽAGAR

ČLANKI IN SESTAVKI

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK

La protección de las minorías nacionales ena Europa Central y del este a través del derecho constitucional e internacional / Mitja Žagar y Ales Novak ; traducción del inglés de Victoria Carmen Renovell y Raquel Orts Nebot.

V: Derechos y libertades en las nuevas democracias de la Europa del Este / Ed. Carlos Flores Juberías. - Pamplona : Universidad de Navarra, 1999. - Str. 19-68 - (Humana iura, št. 8/9, 1998/1999).

Kulturna dejavnost italijanske in madžarske avtohtone narodne skupnosti, romske skupnosti, drugih manjšinskih etničnih skupnosti in priseljencev v Republiki Sloveniji : opredelitve, načela, cilji in strategije slovenske manjšinske kulturne politike / Mitja Žagar. - Tabele.

V: Razprave in gradivo. - Št. 33 (1998), str. 155-192.

1.06 OBJAVLJENO VABLJENO PREDAVANJE NA ZNANSTVENI KONFERENCI

Pravica do javne rabe svojega jezika : teze za razmišljanje ob vključevanju Slovenije v Evropsko unijo / Mitja Žagar.

V: Jezik za danes in jutri / [organizator] Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije. - Ljubljana : Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1998. - Str. 8-18.

Parliaments in the democratic process : Slovenia and Central and Eastern Europa / Mitja Žagar.

V: The new democratic parliaments / edited by Lawrence D. Longley and Drago Zajc. - Appleton (USA) : Research Committee of Legislative Specialists International Political Science Association : Lawrence University, 1998. - Str. 319-332 - (Working papers on Comparative Legislative Studies ; III).

1.07 OBJAVLJENO VABLJENO PREDAVANJE NA STROKOVNI KONFERENCI

Evropski integracijski procesi, supranacionalnost in nacionalne identitete v Evropi : razmišljanje ob vključevanju Slovenije v Evropsko unijo / Mitja Žagar.

V: Evropeizacija slovenske politike / Politološki dnevi, Portorož, 5. in 6. junij 1998. - Ljubljana : Slovensko politološko društvo, 1998. - Str. 27-33.

Človekove pravice in svoboščine ter manjšinske pravice v Sloveniji / Mitja Žagar.

V: Človekove pravice in svoboščine v tranziciji / uredil Milan Zver. - Ljubljana : Državni svet Republike Slovenije : Urad varuha človekovih pravic Republike Slovenije, 1998. - Str. 95-102 - (Zbirka Poslanske pisarne).

1.16 POGlavJE ALI SAMOSTOJNI SESTAVEK V ZNANSTVENI KNJIGI

Nationality, citizenship and protection of ethnic minorities : the case of the Republic of Slovenia / Mitja Žagar.

V: Dissolution, continuation and succession in Eastern Europe / edited by Brigitte Stern. - The Hague ; Boston ; London : Martinus Nijhoff : Kluwer Law International, 1998. - Str. 119-144.

International and domestic regulation of ethnic relations and minority rights : the agenda for the future / Mitja Žagar.

V: Grenzlandidentitäten im Zeitalter der Eurointegration / Krzysztof Glass, Janez Kranjc, Oto Luthar, Hg. - Wien : Österreichische Gesellschaft für Mitteleuropäische Studien ; Poznań : Wydawnictwo Fundacji dla humanistyki "Humaniora", 1998. - Str. 235-249 - (Zentraleuropa/Mitteleuropa ; Bd. 9).

1.20 PREDGOVOR, SPREMNA BESEDA

Uvodnik - Introduction / Mitja Žagar.

V: Razprave in gradivo. - Št. 33 (1998), str. 1-6.

MONOGRAFIJE IN DRUGA ZAKLJUČENA DELA

2.11 POROČILO O ZNANSTVENORAZISKOVALNI NALOGI

Etnična dimenzija integracijskih procesov v pluralnih družbah ter upravljanje in razreševanje konfliktov : letno poročilo o rezultatih raziskovalnega projekta v letu 1997 / odgovorni nosilec Mitja Žagar. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1998. - 16 str. - (Raziskovalne naloge ; 93)

IZVEDENA IN DRUGA NEDOSTOPNA DELA

3.06 ELABORAT, PREDŠTUDIJA, ŠTUDIJA

Kulturna dejavnost italijanske in madžarske avtohtone narodne skupnosti, romske skupnosti, drugih manjšinskih etničnih skupnosti priseljencev v Republiki Sloveniji : gradivo za Ministrstvo za kulturo za serijo posvetov o slovenski kulturni politiki in za poročilo Svetu Evrope (II. popravljen in dopolnjen gradivo) / Mitja Žagar. - 1998. - Ljubljana. - 37 str.

3.13 ORGANIZIRANJE ZNANSTVENIH IN STROKOVNIH SESTANKOV

Citizenship and civic education in democracies : international conference, Ljubljana, October 22-24 1998 / [organizirali Douglas F. Challenger, Mitja Žagar ... [et al.]. - Ljubljana, 1998

On divided societies : ethnicity, racism, nationalism and future of new policies (comparativ perspectives), mednarodni podiplomski tečaja na Interuniverzitetnem centru v Dubrovniku, 1. - 10. april 1998 / (kodirektor) Mitja Žagar. - Dubrovnik, 1998

Minorities in a global world : predavanje prof. dr. Dietmarja Larcherja, Ljubljana 6. november 1998 : predavanje so organizirali Avstrijski inštitut za Vzhodno in Jugovzhodno Evropo, izpostava Ljubljana, Oddelek za primerjalno in splošno jezikoslovje Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Inštitut za narodnostna vprašanja / Albina Nečak Lük, Miroslav Polzer, Mitja Žagar. - Ljubljana, 1998

3.15 PRISPEVEK NA KONFERENCI, BREZ NATISA

The collapse of the Yugoslav Federation and the viability of asymmetrical federation : referat na konferenci Changing faces of federalism political reconfiguration in Europe, Essen, 25-27 June 1998 / Mitja Žagar. - Essen, 1998. - 23 str.

SEKUNDARNO AVTORSTVO

4.01 UREDNIK

Žagar, Mitja (član uredniškega odbora 199?-)

Raziskovalec: strokovna revija o raziskovalni in inovacijski politiki = Researcher : journal for research and innovation policy in Slovenia. - Let. 1, št. 1 (1971) - . - Ljubljana : Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije

4.02 MENTOR

Diplomska dela

Zaščita manjšin v Republiki Madžarski in ZR Nemčiji : ustavni, mednarodnopravni in primerjalni vidiki : diplomska naloga / Romana Bešter, Irena Jadrič. - Ljubljana : [R. Bešter, I. Jadrič], 1998. - 163 f.

NOTES FOR CONTRIBUTING AUTHORS

Treatises and Documents, The Journal of Ethnic Studies (Razprave in gradivo, RIG) welcomes the submission of articles, other materials and documents on ethnic and minority studies – more specifically on ethnicity, racial and ethnic relations, ethnic identity, nationalism, xenophobia, protection of (ethnic, national) minorities, migration, multiculturalism and related subjects. Manuscripts should be sent to:

The Editor
Razprave in gradivo / Treatises and Documents
Institute for Ethnic Studies
Erjavčeva 26
SI-1000 Ljubljana, SLOVENIA

Submissions may also be made by e-mail attachment to boris.jesih@inv.si (Subject: RIG). All submissions will be acknowledged.

All received manuscripts are reviewed. Manuscripts are referred to specialist readers for anonymous comment before a decision is made on publication. Following reviewers' recommendations the authors may be asked to revise their contributions for publication. The Editor and Editors of Special Issues may invite individual authors to contribute to a certain issue; solicited manuscripts may exceed the length limitations.

MANUSCRIPTS AND FORMAT

Authors are requested to submit three double-spaced, typed copies of manuscripts. Each page of manuscripts, including tables, schemes, figures, maps, references and notes, should be numbered with margins on all four sides of at least 2 cm. Tables, schemes, figures and maps should be printed separately from the text, each on a separate sheet of paper. Places where they belong to in the text must be marked. Title, author name(s) and a brief biographical note on each author should be typed on a separate page. Full contact details for the author(s) should be supplied. An electronic version of the manuscript should be sent by e-mail, or by posting a 3 1/2" diskette (preferably in IBM format). Authors must indicate which format and wordprocessor (computer program) are used. Tables, schemes, figures and maps should be saved in separate files and not embedded in the text.

Submissions should be accompanied by a covering letter confirming that the manuscript is original and not under consideration elsewhere.

The preferred length for articles is between 5,000 and 12,000 words. Other contributions (Research reports and papers, Review articles, Interviews) should not exceed 4,000 words and book reviews should not exceed 1,500 words. All contributions must be typed double-spaced. The RIG reserves the right to allow the said limits to be exceeded, depending on the nature of the contribution.

Authors are requested to attach an ABSTRACT (10-20 lines, up to 200 words) in English, stating precisely the topic under consideration, the method of argument using in addressing the topic, and the conclusion reached. Abstracts are not required for Debates and Book Reviews.

The RIG publishes contributions in Slovenian and/or English. Nevertheless, articles in other languages may be published if the Editor or Editors of Special Issues decide to do so. If a certain article is not written in English, it must have an ENGLISH SUMMARY of up to 400 words.

A manuscript not presented in accordance with these guidelines will not undergo the reviewing process. It will be returned to the author for appropriate modifications.

STYLE

Authors who do not have native or equivalent proficiency in English are encouraged to have the manuscript read by someone with this proficiency prior to submission.

Numbers up to ten should be written in words, except for measurements. Metric measurements are preferred.

Abbreviations are written without full stops (UN, OSCE, etc.).

Quotations should be enclosed in quotation marks. Long quotations (three lines or more) should be typed as indented paragraphs, single spaced, without quotation marks.

Dates should be written 26 December 1991, the 1960s (no apostrophe), twentieth century (no capital, hyphen only when used as an adjective).

TERMINOLOGY with derogatory connotations is not permitted

NOTES AND ACKNOWLEDGEMENTS

A limited number of explanatory and bibliographic endnotes are permitted. Notes should be indicated serially within the paper. Endnotes should not be used for citations. For technical reasons, it is preferred if authors do not use automatic note formats, but simply indicate notes with superscript numbers in the text and list the notes as ordinary text at the end of the article, before the references.

Acknowledgements appear under a separate subtitle and are positioned before the Notes and References.

REFERENCES

Manuscripts should follow the conventional guidelines of the style of footnotes, endnotes and citations. It is recommended that authors use the following method in the text: (Author year: page). References to more than one publication by the same author in the same year should be distinguished alphabetically by a, b, c etc. Where there are no named authors, the name of the appropriate body or the title of the referred material should be placed in parentheses instead.

The alphabetical listing of all References should be placed at the end of the text. Only works referred to in the text should be listed and conversely, all references given in the

text must appear in the listing. The full names of all authors (initials only for the possible middle name) should be used in the listing. The style of references is as follows:

- for books:

Author's family name, name (year) Title of the book, Location: Publisher.

- for chapters and/or articles in books:

Author's family name, name (year) "Title of the chapter/article" - in Editor's family name, name (ed/eds) Title of the book, Location: Publisher: pages from – to.

- for articles in journals and newspapers:

Author's family name, name (year) "Title of the article" - in Journal / Newspaper, Vol., No. : pages from – to.

PROOFS AND CORRECTIONS

The RIG reserves the right to edit or otherwise alter contributions, but authors will receive proofs for approval before the publication whenever this right is exercised substantially.

Every author of a manuscript accepted for publication will receive page proofs for correction, if there is sufficient time to do so. The deadline to return them to the Editor will be indicated. Speedy return of corrected proofs is important. Requests for amendments must be kept to a minimum and the Editor's decision will be final. Extensive changes will be charged to the author and will probably result in the article being delayed to a later issue.

AUTHOR ISSUES AND OFFPRINTS

Authors receive two complementary copies of the issue in which their contribution appears and 25 offprints of their article.

COPYRIGHT

It is a condition of publication that authors vest copyright in their articles, including summaries and abstracts, in the Institute for Ethnic Studies. This enables us to ensure full copyright protection and to disseminate the article, and the journal, to the widest possible readership in print and in electronic formats as appropriate. Authors may use the article elsewhere after publication without prior permission from the Institute, provided that acknowledgement is given to the RIG as the original source of publication and that Institute for Ethnic Studies is notified so that our records show that its use is properly authorized. Authors are themselves responsible for obtaining permission to reproduce copyright material from other sources.

The RIG is a scholarly journal published by the Institute for Ethnic Studies from Ljubljana, Slovenia and is listed in COBISS and Historical Abstracts. Any additional queries and/or information requests should be directed to the Editor at the above address.

Alessandro (Sandi) Volk, M. A., Institute for Ethnic Studies, SI-1000 Ljubljana, Erjavčeva 26

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1999, n. 35, p. 77-96

Legal regulation of the status of Istrian and Dalmatian refugees in Italy

1945-1963

After the presentation of establishing of institutions and organizations which have been dealing with refugees, the author describes legal regulations, by which the Italian state used to settle the issues of Istrian and Dalmatian refugees. The legal regulation of this problem came relatively late, and the legislation was subject to continuous complementation. Moreover, these measures provided an adequate basis for successful activities of the refugee organizations, as well as for the shaping and preservation of the specific identity of the refugees from Istria and Dalmatia. Special benefits, granted to refugees in Trieste after 1954, were a necessary foundation for deliberate settling of refugees in the Trieste area for its »national bonification«.

Mojca Medvešek, Institute for Ethnic Studies, SI-1000 Ljubljana, Erjavčeva 26

Analysis of subjective perception of ethnic communities in the border territories of Slovenia and Hungary

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1999, n. 35, p. 97-127

The article analyses subjective perceptions of ethnic community members in the border territories of Slovenia and Hungary regarding their own social status as well as the social status of others. Subjective vitality of ethnic communities was estimated on the basis of data gathered by the questionnaire performed in Lendava and Monošter (Szentgotthard) at three different time points.

Marija Jurič Pahor, Ph. D., Institute for Ethnic Studies, SI- 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26,

Civilization and violence

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1999, n. 35, p. 29-60

Sn. (En., Sn., En.)

1.01 Izvirni znanstveni članek

The article relates to the research project »The trauma of violence. The effect of fascism and national-socialism upon the first, the second and the third generations – the case of Carinthian and Trieste Slovenes«, which is in progress within the Institute for Ethnic Studies in Ljubljana. The author highlights the central notions like »violence« and »totalitarian violence (fascism, national-socialism)«, so with regard to their contents as with regard to their role in the »process of civilization« (Elias). This process is closely linked to the principle of modernism, therefore also to the following concepts: Romanization of the West, Christianization, Enlightenment, »Occidental rationalism« (Weber), Europe and nation state.

Katalin Munda Hirnök, Ph. D., Institute for Ethnic Studies, SI- 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26

Slovenes in Hungary at the end of the 1990s

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1999, n. 35, p. 61-75

According to the comparative data, the status of Slovenes in Hungary has recently been improving though there are still a number of spheres where not enough has been achieved. The most pressing problems are: mother tongue instruction, absence of a Slovene priest as well as insufficient economic cross-border cooperation.

Marija Jurič Pahor, dr., Inštitut za narodnostna vprašanja, SI- 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26,

Civilizacija in nasilje

Razprave in gradivo - Treatises and Documents. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1999, št. 35, str. 29-60

Sn. (En., Sn., En.)

1.01 Izvirni znanstveni članek

Prispevek se navezuje na raziskovalni projekt »Trauma nasilja. Vpliv fašizma in nacionalsocializma na prvo, drugo in tretjo generacijo - Primer koroški in tržaški Slovenci«. Avtorica v njem osvetljuje centralne pojme kot so »nasilje« ter »totalitarno nasilje (fašizem, nacionalsocializem)«. In to tako glede na njihovo pojmovno vsebino kot tudi glede na njihovo vlogo v »procesu civilizacije« (Elias), ki je tesno povezan s principom moderne, potemtakem tudi s pojmi kot so to romanizacija zapada, kristijanizacija, razsvetljenstvo, »okcidentalna racionalnost« (Weber), Evropa in nacionalna država.

Alessandro (Sandi) Volk, mag., Inštitut za narodnostna vprašanja. SI- Erjavčeva 26, 1000 Ljubljana

O zakonskem urejanju položaja istrskih in dalmatinskih beguncev v Italiji, 1945-1963

Razprave in gradivo-Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1999, št. 35, str. 77-96

Sn. (It., Sn., En.)

1.01 Izvirni znanstveni članek

Po prikazu oblikovanja ustanov in organizacij, ki so se ukvarjale z begunci, avtor predstavi zakonske ukrepe, s katerimi je italijanska država urejala vprašanje istrskih in dalmatinskih beguncev. Zakonska ureditev tega problema je bila razmeroma kasna, zakonodajo pa so stalno dopolnjevali. Poleg tega so ti ukrepi ustvarjali ustrezn okvir za uspešno delovanje begunskih organizacij ter za izoblikovanje in ohranjanje posebne identitete beguncev iz Istre in Dalmacije. Posebne ugodnosti, ki so bile beguncem priznane po letu 1954 v Trstu, pa so bile nujna podlaga načrtnega naseljevanja beguncev na Tržaškem za njegovo »nacionalno bonifikacijo«.

Katalin Munda Hirnšek, dr., Inštitut za narodnostna vprašanja, SI- 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26,

Slovenci na Madžarskem ob koncu 90-ih let

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1999, št. 35, str. 61-75

Prispevek obravnava položaj Slovencev na Madžarskem ob koncu 90-ih let s poudarkom na primerjalnih podatkih od ustanovitve Zveze Slovencev na Madžarskem l. 1990 in do danes (upoštevajoč demokratične spremembe v tej državi). Konkretno rezultate delovanja Slovencev v Porabju, zlasti Zveze Slovencev na Madžarskem in posamezne probleme predstavljajo poglavja: vzgoja in izobraževanje, kulturna dejavnost, mediji in založniška dejavnost, versko življenje, gospodarski položaj, raziskovalna dejavnost, stiki z državo matičnega naroda in z drugimi manjšinskimi organizacijami.

Mojca Medvešek, Inštitut za narodnostna vprašanja, SI-1000 Ljubljana, Erjavčeva 26

Primerjava percepcij slovenske in madžarske narodne skupnosti o položaju manjšine v Prekmurju in Porabju.

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1999, št. 35, str. 97-127

Sn. (En., Sn., En.)

1.02 Pregledni znanstveni članek

Članek analizira subjektivne percepcije pripadnikov narodnih manjšin v omejenih območjih Slovenije in Madžarske glede na njihov družbeni položaj in glede na družbeni položaj drugih. Subjektivna vitalnost etničnih skupnosti je ocenjena na osnovi podatkov, zbranih s pomočjo anket na področju Lendave in Monoštra v treh različnih časovnih obdobjih.

Suzana Čurin-Radovič, M. A., Ministry of Culture of the Republic of Slovenia, SI-1000 Ljubljana, Cankarjeva 5

The Programme of protection of special cultural rights in the Republic of Slovenia from its beginnings up to 1999

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1999, n. 35, p. 159-196

The article deals with the history of protection and implementation of cultural rights of ethnic minorities in the Republic of Slovenia, exposing important milestones in the development of the program set for the realization of the active role of the state in the implementation of the positive concept of minority protection.

Renata Mejak, Ph. D., Institute for Ethnic Studies, SI-1000 Ljubljana, Erjavčeva 26

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1999, n. 35, p. 129-142

Inter-period analysis of cross-border contacts of the people of Lendava with the neighbouring Hungary

The inter-period analysis of cross-border contacts of the people of Lendava with Hungary shows that the number of visits to Hungary is increasing, and that shopping is no longer the visitors' main reason for cross-border travels.

Hildegard Oraže, Ph. D., Mentor, Neustiftgasse 199, 1070 Wien/Vienna

Between self-assertion and retreat

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1999, n. 35, p. 197-202

A psychological study on Carinthian Slovenes, conducted in 1996 for the author's doctorate, is presented in the form of a written talk. On the basis of an Anglo-American model of stress and coping the study investigates the question of how minority members experience rejection and which resources they use to cope with these experiences. The talk focuses on the three main results. One of them is that expectation of control and self esteem are two important resources in coping with rejection.

Simona Zavrtnik Zimić, M. A., Institute for Ethnic Studies, SI-1000 Ljubljana, Erjavčeva 26

On the study of the Slovene-Croatian border territory: definitions and conceptual drafts

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1999, n. 35, p. 143-158

The text deals with key concepts exposed by the author in the treatment of the Slovene-Croatian state border or the Slovene -Croatian border territory.

The basic issue refers to the problem of new border and border territory as a new social space, as well as to the specificity of social relations, which are also redefined with the emergence of the new state border. The process of the building-up of the border by itself offers a starting point issue: in which way is the new border manifested in the people's conscience? It can partly be answered through models of interactions and identifications in the two societies, newly split by the state border. The starting points containing historic continuity are undoubtedly the will and readiness for such cross-border interaction.

Renata Mejak, dr. Inštitut za narodnostna vprašanja, SI-1000 Ljubljana, Erjavčeva 26

Medčasovna analiza čezmejnih stikov Lendavčanov s sosednjo Madžarsko

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1999, št. 35, str. 129-142

Sn. (En., Sn., En.)

1.02 Pregledni znanstveni članek

Medčasovna analiza čezmejnih stikov Lendavčanov s sosednjo Madžarsko je pokazala, da se število obiskov na Madžarskem povečuje in da nakupovanje ni več glavni razlog za potovanja čez mejo.

Suzana Čurim - Radovič, mag.; Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, SI-1000 Ljubljana, Cankarjeva 5

Program varovanja posebnih kulturnih pravic v Republiki Sloveniji od zametkov do leta 1999

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1999, št. 35, str. 159-196

Sn. (En., Sn., En.)

1.02 Pregledni znanstveni članek

Članek obravnava zgodovino varovanja in uresničevanja kulturnih pravic etničnih manjšin v Republiki Sloveniji in izpostavlja pomembne mejnike v razvoju programa, vzpostavljenega za udejanjanje aktivne vloge države pri uresničevanju pozitivnega koncepta manjšinskega varstva

Simona Zavrtnik Zimic, mag., Inštitut za narodnostna vprašanja, SI-Ljubljana, Erjavčeva 26

O proučevanju slovensko-hrvaškega obmejnega prostora: definiranje in konceptualni nastavki

Razprave in gradivo - Treatises and Documents. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1999, št. 35, str. 143-158

Sn. (En., Sn., En.)

1.02 Pregledni znanstveni članek

Tekst obravnava ključne koncepte, ki jih avtorica izpostavlja v obravnavi slovensko-hrvaške državne meje oziroma slovensko-hrvaškega obmejnega prostora. Temeljno vprašanje se nanaša na problem nove meje in obmejnega prostora kot novega družbenega prostora ter na specifično družbenih odnosov, ki so z novo državno mejo tudi redefinirani. Proces vzpostavljanja meje sam po sebi ponuja izhodiščno vprašanje: Kako se nova meja manifestira v zavesti ljudi? Delno je nanj mogoče odgovoriti skozi modele interakcij in identifikacij v dveh novih z državno mejo razdeljenih družbah.

Hildegard Oraže, dr., Mentor, Neustiftgasse 199, 1070 Wien/Dunaj

Med uveljavljanjem in umikanjem

Razprave in gradivo-Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1999, št. 35, str. 197-202

Sn. (En., Sn., En.)

1.02 Pregledni znanstveni članek

V pisni obliki predavanja je predstavljena psihološka raziskava med koroškimi Slovenci, opravljena leta 1996 za disertacijo. Temelječ na angloameriškem modelu o obremenitvah in premagovanju le-teh se razprava ukvarja z vprašanjem, kako pripadniki manjšine doživljajo izključevanje in s katerimi viri premagujejo te izkušnje. Predavanje obravnava tri glavne izsledke. Eden med njimi je, da sta pričakovanje nadzora ter samospoštovanje važna vira pri premagovanju izključevanja.

Stanka Golob, Administrative High School, SI-1000 Ljubljana, Poljanska cesta 24

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1999, n. 35, p. 233-255

Ethnic pluralism in mutual relations among students of the Administrative High School

The article is the result of the pilot research at a chosen high school in the schoolyear 1998/99. Ethnic plurality of the student population was the basis of the analysis of ethnic identity elements, such as language, along with its use in domestic environment and in public, as well as attitude towards culture, tradition and history of one's own nation. Special attention was dedicated to analysis and quality of interethnic relations.

Jernej Zupančič, Ph. D., Institute of Geography, SI-1000 Ljubljana, Trg francoske revolucije 7

Political and geographical dimensions of the »German« issue in Europe

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1999, n. 35, p. 203-219

After the decommunization of the countries of Eastern, Southeastern and Central Europe, in the period of social transition, this territory was again marked by economic and social void, which again became subject to German and, to a lesser degree, Austrian influence. Germany is one of the pillars of European integration, but also the community which profits most from the expansion towards the East. It is no coincidence that it is primarily gaining over economic potentials and market; however, it is also interested in cultural and even ethnic spheres, as indicated by the attempts to reconstruct various German communities in this area. The German issue again became one of the prevailing topics in international relations within the process of European integration.

Albert F. Reiterer, dr., datinform - Büro für Sozialforschung, A-1020 Wien, Raimundgasse 6/13

Who belongs to »Us«

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1999, n. 35, p. 273-289

The article deals with the complex relations between society and community, or demos and ethnos, respectively. It is an attempt at presenting a few political ascertainties from the viewpoint of European present, which is marked by growing migrations. This influences the increase of right-wing extremism. The emphasis of the article is on the awareness that common identity represents a basis of each society, therefore also a state.

Romana Bešter, Institute for Ethnic Studies, SI-1000 Ljubljana, Erjavčeva 26

Protection of Minorities in the Federal Republic of Germany

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1999, n. 35, p. 29-60

There are four officially recognised national minorities in Germany: the Danes, the Frisians, the Lusatian Sorbs and (since the ratification of the Framework Convention for the Protection of National Minorities in 1997) also the Sinti and the Roma. The article deals with the situation of these national minorities and it focuses especially on the legal aspects of their protection.

Jernej Zupančič, dr., Inštitut za geografijo, SI-1000 Ljubljana, Trg francoske revolucije 7

Političnogeografske razsežnosti »nemškega« vprašanja v Evropi

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1999, št. 35, str. 203-219

Sn. (En., Sn., En.)

1.02 Pregledni znanstveni članek

Po padcu komunizma v deželah vzhodne, jugovzhodne in srednje Evrope in v času tranzicije je nastala družbena in ekonomska praznina, v kateri je spet prišlo do nemškega in v manjši meri do avstrijskega vpliva. Nemčija je eden od stebrov evropske integracije, je pa tudi država, ki ima od širjenja proti vzhodu največ koristi. Ni naključje, da se ta vpliv najprej realizira preko gospodarskega sodelovanja, vendar jo pa zanimajo tudi kulturna in celo etnična področja, kar se kaže v poskusih, da bi oživili različne nemške skupnosti na tem področju. Nemško vprašanje je spet postalo eden od glavnih problemov v mednarodnih odnosih in procesu evropske integracije.

Romana Bešter, Inštitut za narodnostna vprašanja, SI-1000 Ljubljana, Erjavčeva 26

Zaščita manjšin v Zvezni republiki Nemčiji

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1999, št. 35, str. 221-232

Sn. (En., Sn., En.)

1.02 Pregledni znanstveni članek

V Nemčiji so danes uradno priznane štiri avtohtone narodne manjšine: Danci, Frizijci, Lužiški Srbi ter (od ratifikacije Okvirne konvencije za zaščito narodnih manjšin leta 1997) Sinti in Romi. Članek se ukvarja s položajem omenjenih narodnih manjšin, pri čemer je poudarek na pravnih vidikih njihove zaščite.

Stanka Golob, Srednja administrativno upravna šola. SI-1000 Ljubljana, Poljanska cesta 24

Etnični pluralizem in medsebojni odnosi med dijaki na Srednji upravno administrativni šoli

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1999, št. 35, str. 233-255

Sn. (En., Sn., En.)

1.02 Pregledni znanstveni članek

Članek je rezultat pilotske raziskave na izbrani srednji šoli v šolskem letu 1998/99. Etnična pluralnost dijaške populacije je predstavljala osnovno izhodišče za analiziranje elementov etnične identitete, kot so jezik in njegova raba v domačem okolju in javnosti in odnos do kulture, tradicije in zgodovine lastnega naroda. Posebna pozornost je namenjena analizi in kvaliteti medetničnih odnosov.

Albert F. Reiterer, Ph. D., datinform - Büro für Sozialforschung, A-1020 Wien, Raimundgasse 6/13

Kdo pripada k nam

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1999, št. 35, str. 273-289

Sn. (En., Sn., En.)

1.01 Izvirni znanstveni članek

Članek obravnava kompleksno povezanost družbe in skupnosti oziroma demosa in etnosa, pri čemer skuša podati nekaj političnih ugotovitev z vidika evropske sedanosti, ki je v znamenju naraščajočih migracij, kar vpliva na razmah desnega ekstremizma. Poudarek članka je na spoznanju, da je skupna identiteta temelj vsake družbe, s tem pa tudi države.

Ildikó Szabó, Ph. D., National Institute for Public Education, Budapest, Hungary

Judit Lanert, Ph. D., National Institute for Public Education, Budapest, Hungary

Antal Örkeny, Ph. D., Institute for Sociology Lóránd University Budapest, Hungary

East of West, West of East

Razprave in gradivo-Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1999, n. 35, p. 257-272

The study focuses on the social, national and political value orientations of graduating secondary school students and on the correlation of these with their locating Hungary in a Euro-regional context.

Mitja Žagar, Ph.D., Institute for Ethnic Studies, SI-1000 Ljubljana, Erjavčeva 26

Some thoughts on minority nationalism: South-Eastern Europe

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1999, n. 35, p. 291-304

At the end of 1999 the Special Delegation of the Stability Pact for the South-Eastern Europe visited Albania, Bosnia and Herzegovina, Croatia and Macedonia as part of the preparations for the international conference on national minorities and interethnic relations. Its main findings are that good interethnic relations, adequate minority protection, re-establishing of the traditional plural ethnic structure and non-acceptance of ethnic cleansing are essential for further democratization of these social settings.

Bojan Brezgar, Primorski dnevnik, I-Triest, Ulica Montecchi 6

Framework law on the protection of linguistic minorities in Italy

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1999, n. 35, p. 305-312

The article deals with the new framework law on the protection of linguistic minorities in Italy. It gives a short historic survey of their status, analyzing the course of the present parliamentary discussion with regard to the obligations adopted by Italy with the signing and ratification of the Framework Convention for the Protection of National Minorities.

Milja Žagar, dr., Inštitut za narodnostna vprašanja, SI- 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26

Nekaj misli o manjšinskem nacionalizmu: jugovzhodna Evropa

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1999, št. 35, str. 291-304

Sn. (En., Sn., En.)

1.01 Izvirni znanstveni članek

Ob koncu leta 1999 je Posebna delegacija pakta stabilnosti za jugovzhodno Evropo obiskala Albanijo, Bosno in Hercegovino, Hrvaško in Makedonijo v okviru priprav na mednarodno konferenco o narodnih manjšinah in medetničnih odnosih. Njene glavne ugotovitve so, da so dobri medetnični odnosi, ustrezna zaščita manjšin, ponovna vzpostavitev tradicionalne pluralne etnične strukture in nespregemanje rezultatov etničnega čiščenja bistveni za nadaljnjo demokratizacijo teh družbenih okolij.

Ildikó Szabó, Ph. D., National Institute for Public Education, Budimpešta, Madžarska

Judit Lanert, Ph. D., National Institute for Public Education, Budimpešta, Madžarska

Antal Órkeny, Ph. D., Institute for Sociology Lóránd University, Budimpešta, Madžarska

Vzhodno od Zahoda, zahodno od Vzhoda

Razprave in gradivo-Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1999, št. 35, str. 257-272

Sn. (En., Sn., En.)

1.01 Izvirni znanstveni članek

Študija obravnava družbene, narodnostne in politične vrednostne usmeritve madžarskih srednješolskih maturantov, hkrati pa tudi korelacijo med temi vrednotami in umeščanjem Madžarske v evroregijski kontekst, kot ga vidijo dijaki.

Bojan Brezigar, Primorski dnevnik, I-Trst, Ulica Montecchi 6

Okvirni zakon za zaščito jezikovnih manjšin v Italiji

Razprave in gradivo - Treatises and Documents, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1999, št. 35, str. 305-312

Sn. (En., Sn., En.)

1.02 Pregledni znanstveni članek

Članek obravnava novi okvirni zakon za zaščito jezikovnih manjšin v Italiji. Prinaša kratek zgodovinski pregled njihovega položaja ter analizira potek sedanjih parlamentarnih razprav v zvezi z obveznostmi, ki jih je Italija sprejela s podpisom in ratifikacijo Okvirne konvencije za zaščito narodnih manjšin.